 Srpska Dubrovačka Biblioteka Br. 1.

Povjest Dubrovačke Republike

Njemački napisao

IVAN HRISTIJAN v. ENGEL

Preveo, opaskama popratio i nadopunio

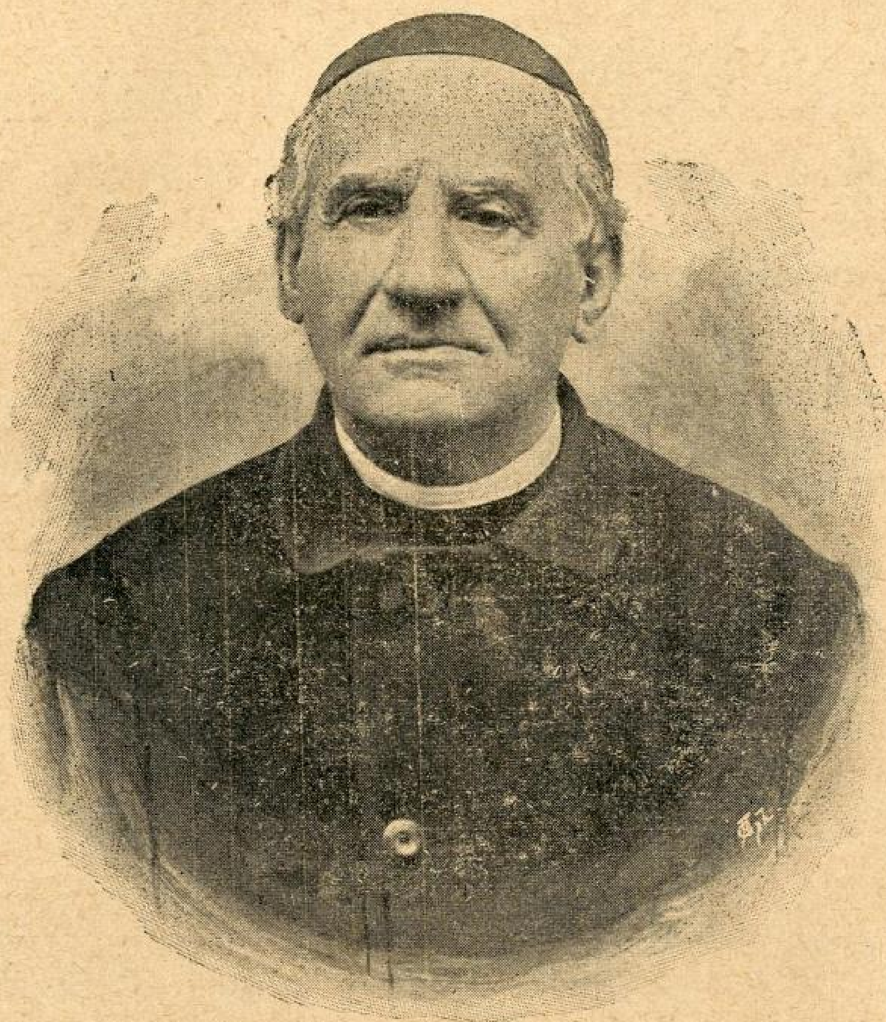
IVAN kan. STOJANOVIĆ

Izdańe i naklada

Srpske Dubrovačke Štamparije A. Pasarića

1903.

IVAN kan. STOJANOVIĆ

Čitaocima.

Klasična Italija, taj bogom blagoslovljeni kraj, bješe pozvata u razmaku od 14 vijekova, da po treći put zapiše novu epohu u razvitku čovječanstva. Propast svjeckog carstva, Hristofor Colombo i Napoleon Bonaparte — te tri magične riječi mogla je jedina Italija da dovikne svijetu kroz kratko vrijeme. I dok blaga nauka Hristova poplavi svijet vodom krsta, odakle je imala da nikne ljubav, mir i mudrost, dotle mali Korsičanin natopi Evropu krvlju, iz koje su imala da niknu nova pokoljenja s novim idejama. „Kraljicu mora", staru takmicu našeg grada, bješe već davno slomio, i već se približavaše našoj Ateni. U zao čas vlastela se odazvaše njegovu pozivu i primiše u svoju kuću gosta, koji se prometnu gospodarom, te tako propade Dubrovnik.

Poslije pada republike nastade posljednji čin dubrovačke tragedije: narod osiromašen razbježa se svukud po svijetu, a vlastela, videći da je sve propalo, podade se apatiji te se povukoše u svoje zaseoke, da tu mirno izumru. Njihovi dvori, nekadanje ročište vila, političke mudrosti i blaga, puni svega što god može čovjek u mašti da zamisli, izazivahu motriocu pakostan posmijeh, pun ironije, jer bijahu slični damaskom pokrivenoj postelji, na kojoj u grdnijem mukama izdiše samoubica, opkoljen pjesmom, cvijećem i kadom. Mudri, ljubljeni, dobro vigjeni, a većina i bogati sprovedoše svoje posljednje dane daleko od svijeta, ne ženeći se, te tako dubrovačka tragedija svrši bez krvi, dostojanstveno, mirno i filozofski, kako se to moglo naći samo u vlastele, čija su koljena bila ubrojena megju najstarija i najplemenitij u Evraopi.

Dok je stari Dubrovnik na ovaj način umirao pod klasičnijem nebom, na obalama Jadranskoga Mora, nicao je novi Dubrovnik u dalekom svijetu. Naši sinovi rastureni po najdaljim krajevima, gonjeni instinktom, koji bijahu naslijedili od svojih praotaca, biva trgovačkijem duhom, ne potpomagani ni od koga i ne uzdajući se ni u koga, ako ne u se i u ruku zaštitnicu sv. Vlasija, koji je još stražio nad njihovim mrtvijem gradom, obogatiše se, i povratiše k rodnom kraju, te tako Dubrovnik se prene i pričini kao čovjek, koji udaren izgubi svijest, pak, netom se malo povrati, stane da pita, gdje je i odakle je. I tu mu je trebalo odgovoriti najprvo pokazujuć mu prošlost, da se osokoli i da vidi, da se nema čega sramiti, ni pred nikim obarati oči, jer da bi se njegovom povješću mogle i jače i veće države s pravom ponositi, i da ljudi, koji imaju onako sjajnu prošlost, imaju dosta moralne popudbine za nastajna vremena i iskušenja.

S druge strane, kako rekosmo, vlastela prignuvši glavu sudbini, malo po malo izumirahu, daleko od svijeta i bez potomaka, a niko ne zna za što. Puk govorkaše, da to čine naumice, e bi se tako istražili. Koliko je u tome istine, bog zna. Kud su rijeke tekle, potoci ostaju, veli narod. Vlastela do malog izuzetka iskorijeniše se, ali njihova ljubav k nauci i dobri primjeri ostaviše dobar plod u zametku. Njih naslijediše u moralnom svijetu učenici im i sumišljenici, u koje s punijem pravom, uz ostale odlične umove i haraktere, možemo uvrstiti našeg Dum Ivana — te tako, kad je opća potreba nastala, da neko moralno podigne narod i pokaže mu dičnu prošlost, cijelo pučanstvo, instinktivno, kao iz jednog grla, zaupi: Dum Ivan i niko više!

Da kažemo ovdje koju o Dum Ivanu, nama se čini ni više ni manje, već da bi to bila uvreda našem narodu. Ko je bio Dum Ivan, kako je uprav na hrišćansku živio, da je bio od ponosa gradu i stališu, kome je pripadao, nije potreba da kažemo. Zastaćemo samo ovdje, da pokažemo, koliko je bilo opravdano zahtijevanje naroda. Dum Ivan Stojanović, kako svak zna, napojen hrišćanskom ljubavlju do čuda, i ako nikao iz naroda, bijaše okorjeli aristokrat. Od rane mladosti do svoje smrti družio se s vlastelom, a osobito s Grofom Nikom Velikijem Puci-

ćem, koga je naš Dum Ivan smatrao njekim čudovištem glede uma, haraktera i dobrote, te tako upio duh dubrovačke vlastele uprav na izvoru, jer je zatekao megju njima još i nekadanjih senatora, a njegovi savremenici bijahu sve sinovi vlastele, koja su vladala još malo godina prije. Pored toga praktičnog iskustva, on poznavaše dubrovačke starine kao malo ko, a oboružan klasičnom naobrazbom mogaše dublje neko iko da shvati suštinu dubrovačke republike, koja se uz srpski živalj osnivala na romanskom klasićizmu. S druge strane, da nadopuni prazninu, koja je nastala od propasti dubrovačke republike do dana današnjega, nije mu bilo premca, jer učen, poštovan i ljubljen od svakoga, a uz to dubok poznavalac srca ljuckoga, znao je najbolje tok i razvitak naših stvari. Ako se pak uz to nadoda njegov prostrani um, koji je prodirao gdje drugi ni dogledati nijesu mogli, to se zaista nije moglo boljega ni da odabere za taj posao.

Tu njegovu radnju, koja je na žalost, uslijed prerane piščeve smrti, ostala nedovršena, evo turamo sada u svijet kao prvu svesku **Srpske Dubrovačke Biblioteke,** *a uz nju prilažemo ono malo listova od treće epohe, koju je Dum Ivan namjeravao opširno obraditi u formi dijaloga. Prijevod Engelove povjesti (osim izvora i potvrdâ) i Dum Ivanov nastavak izlazio je u podliscima lista „Dubrovnika“ od. 1898 i 1899. god.*

UVOD.

Pošto se svaki čovjek uopće ima smatrati s jedne strane kao lice samo za sebe, a s druge opet kao čestica, koja pripada kojekakvoj ljuckoj zadruzi, ne ostaje mu u starosti, nego da misli, što će biti od njega iza smrti koja se približuje, a uz to još i da se sjeća prošlosti svoga mjesta, svoga naroda, svoje domovine, i da razmišlja, koliko li se silno razlikuju prijašnja vremena od sadašnjijeh. Mladost mine, a sve svjecke zabave same se otklone od njega: on umre moralno prije nego li materijalno. Kad već nije sposoban da radi tjelesno, ojača u njemu moć mišljenja, u čem nalazi svoju najprijatniju zabavu. I tako sve do smrti provodi vrijeme vježbajući se u poslima, gdje radi samo duh njegov, prost od materije.

Pitaće kogod: čemu sve ovo razmišljanje? Što ima česa činiti s predmetom?! — Uprav nema!... — Ali ima subjektivno, da čitaoci uzmognu razumjeti, što me je navelo na prijevod ove historije domorodne Hoće li ona služit da i mrvičak promijeni i oblakša sadašnje stanje domovine?! — Ne će nikako!... Hoće li bit važna za domoroce? — A gdje su? Ako ih baš i ima, toliko ih je obuzela sadašnjost, da kad bi oni pošli razmišljati što se je dogagjalo ne samo u davnijem davninama, no dapače tek ciglijeh pedeset godišta u natrag, bilo bi isto kao i ribi, kad bi se digla iz vode da ode živjeti u vazduhu. Vrijedi li pak za ne-Dubrovčane?! — Još manje; — a što je njima stalo!... Dakle, za koga?... — Historija dubrovačka vrijedi i vrijediće samo za malu šaku učenjaka: budi inostranijeh, koji ostranjeni od posala, svaki u svojoj državi i

mjestu, zabavljaju se moralnom filozofijom, koju daje historija sadružena sa psihologijom. Takovijeh će biti u svakome mjestu i u svakome vijeku; neka su „rari nantes in gurgite vasto!“ Ko se je danas rodio i odgojio u Dubrovniku, ne zna ništa o povjesti dubrovačkoj. I ako su istinite riječi Tommasea „un popolo, che non sa la sua storia è un popolo morto; un popolo che neppur cura di saperla, è un popolo perduto;[1])“ ipak se ne mogu primijeniti na sadašnje prebivaoce, jer su gotovo sve inostrani. Dubrovnik kao državica sličio je kakvom malenom rijetkom kukcu u prirodoslovnoj zbirci, koji kad se smeči, ne ostaje mu ni traga. Nema još ni sto godina od pada republike; ali „razorna sila“ — kako piše jedan Italijanac — bila je taka, da se je ne samo predmet uništio, nego čak i sami spomen da je negda postojao. Njeki Francuz piše o Mlecima: „ enise résignée à n' être plus, qu' une merveille de l' art ancien (qu' on devrait mettre sous verre pour la conserver intacte) s' est endormie dans le faste et la souveraineté de ses annales.“ [2]) Dubrovnik, koji nema spomenika umjetnosti ljucke, jer ih nije mogla ni imati šaka puka, koja se je dvanaest vijekova borila za svoju neodvisnost, u kojoj se je borbi kretao vas njegov život politički; ne može sad imati neke osobite važnosti, nego samo za arheologe i za filozofijske povjesničare, koji se u samoći bave filozofijom ljucke zadruge. I mi se dakle nadamo, da ćemo dajbudi kod tijeh steći neku naklonost i priznanje, prevodeći ovu Engelovu povjest s njemačkoga. Mi smo baš nastupili u ono doba života, kad nam veće ne preostaje ništa drugo, nego filozofijsko razmišljanje o prošlosti ove zemlje, koja nas dade na svijet, kao i o svojoj ličnoj budućnosti duhovnoj. I tako nijesmo nikad zaludni, kad smo ostali osamljeni. Ćićeron kaže u svom govoru „pro Plancio“: „numquam minus otiosus quam cum otiosus, nec minus solus, quam cum solus.“ [3]) Dokle ova radnja ako Bog da izide sva do kraja, biće paše čitaocima svake vrste, a za rodoljuba i malo na-

1) Narod, koji ne zna svoje historije, mrtav je; narod, koji se ne brine da je upozna, propao je.

2) Mleci se podložiše svojoj sudbini, da već nijesu ništa drugo, do li samo neko čudo stare umjetnosti (koje bi trebalo staviti u staklo, da se održi cjelovito) i uspavaše se u oholosti i u veličanstvu svojijeh kronaka.

3) Kad nemam posla, najmanje sam besposlen, a nikad nijesam manje usamljen, nego kad sam sâm.

slade i žalosti melanhonične. Biće paše još i za naše novine „che mi fan ripassare le mie lezioni e che mi pettinano pel il dì delle feste con certi complimenti pieni di garbo e di edificante carità e dottrina“ [1]) — kako piše Puškin u svom „Evgeniju“ na str. 8. — po prijevodu Delâtre-a.

Napokon treba da napomenemo čitaocima neke stvari, te se odnose na našu radnju. Engelova je povjest najkraća, a u isto doba i najtačnija što se ima, pa i ako sama po sebi ne vrijedi bog zna koliko, jer je više hronaka nego historija, ipak je zanimiva radi tačnosti u godinama raznijeh dogagjaja, kao i radi kritike nekijeh predaja i zgoda po metodu njemačkom. [2]) Kad je čitaš, dogje ti na pamet izreka Vopiska, latinskoga spisatelja, koji je živio u Rimu za vremena cara Dioklecijana, i koji ostavi životopise cara Aurelijana i Tacita: „Nemo scriptorum, quantum ad historiam pertinet, non est aliquid mentitus, in quo Livius, in quo Sallustius, in quo Cornelius Tacitus, in quo denique Trogus, manifestis erroribus convincerentur. [3]) I uprav Engel ne sastavi drugo nego kronake kao s nakanom, da po njemu kogod drugi opet izvede pravu historiju. „Annales libri

---

1) Koje me protresaju i umivaju glavu kako ide i treba s nekijem komplimentima punijem uljudnosti, ljubavi i pouke, baš da se *arajdaš*.

2) *Ivan Krstitelj Engel* rodio se g. 1770. u Leutschen-u u Ugarskoj, a umro 1814. u Beču. Iza kako je svršio nauke u Njemačkoj, postao je činovnik na ćesarskom dvoru u Beču a docnije censor i konsistorijalni savjetnik, te je g. 1812. stekao plemstvo. Napisao je pored ostaloga: „Povjest Ukrajine i ukrajinskijeh kozaka“ (Halle 1796), u dva voluma, i „Povjest ugarske države i susjednijeh joj zemalja“, u pet voluma, od kojijeh je peta baš ova povjest Dubrovnika koju prevodimo. Ta knjiga štampana u Beču kod Antuna Doll-a 1807. pod naslovom *„Geschichte des Freystaates Ragusa von Johann Christian von Engel“* i posvećena nadvojvodi austrijanskom Ivanu Krstitelja (Seiner Kaiserlichen Hoheit, — dem Erzherzoge — Johan Baptist — von Oesterreich, — königl. Prinzen von Ungarn und Böhmen, — Generaldirektor des Genie- und Fortifi-kazions-Wesens, ec. ec. — dem — erhabenen Freunde der Natur und der Wahrheit — dem — Kenner und Beförderer gründlicher — Wissenschaften — ehrfurchtsvoll gewidmet.), dosta je rijetka i u samom Dubrovniku. Ima 8 stranica predgovora i s dodatkom, u kome su isprave i potvrde, 344 stranice teksta male 8-e. Pred naslovnim listom je bakrorez „luka dubrovačka“ a na njemu otisak jednog starog dubrovačkog srebrnog novca „grosso“ s lica i naličja. Tako je isto i na potonjem listu otisnut drugi novac „libertina“. Oba novca do onda nikad prije neotisnuta.

3) Svaki pisac, koliko se tiče historije, u nečem se prevario ; očitijeh pogrešaka može se dokazati i u Liviju, i u Salustiju, i u Korneliju Taćitu pa napokon i u Trogu.

tantumodo“ — piše Gellije — „quod factum quoque anno gestum sit, id demonstrabant, quasi diarium, quod Graeci *ephemerida* vocant, namque neque alacriores, neque segniores annales libri commovere quidquam possunt.“ [1]) On isti opet prilaže, da valja razmatrati svaku zgodu u povjesti po nekijem moralnijem načelima, a ne baviti se prosto dogagjajima, ne razabirući ni za uzrok ni za posljedice, kao što se radi po školama. To se zove: „fabulas pueris narrare, non historia scribere.“ [2]) Zato ćemo uz tačnu Engelovu povjest nadodati i njeke primjedbe i filozofijska razmišljanja, ne bi li ova historija bila komu i „magistra vitae“ [3]) — kako govori Ciceron — i ako ne u političkom smislu, jer to sad nije dopušteno, ali dajbudi za život privatni.

Historija je Engelova kratka: dopire samo do francuske prevrate. Povjest pada republike i zgode Dubrovnika sve do danas nadostavićemo sami, služeći se Herberom i nekijem rukopisima, što ih imamo. Na svrhu ćemo primjetiti, pošto smo već napisali povjest dubrovačke izobraženosti [4]), da treba iznijeti i uzroke te kulture, koja ima svoj osnov u povjesti, jer je izobraženost posljedica povjesti i zgodâ raznijeh vremena. Uza sve to treba još imati na umu, da je povjest narodâ, državâ i t. d. stvar realna, dok su posljedice kulture, književnosti i ostalijeh stvari idealne, pojavne: manje žive nego stvarni predmeti, koji ih uzrokuju. Evo Dubrovnik ostavi još žive svoje zgrade, a ako ćeš i neka svoja bogastva: blagajnice, oporučne ostavštine novčane, kojijema se sad premeće i od našinaca i od inostranijeh, kako je kome drago.

Dakle „laudemus viros gloriosos et parentes nostros in generatione sua“ [5]) (Ecclesiast gl. 44) u morali, u obrazovanju, u klasičnoj književnosti! Ali svi ti veliki ljudi u pisanju i u različnijem umjetnostima, da se poslužimo riječima sv. Pisma: „perierunt quasi qui non fuerint, et nati sunt quasi non nati“; [6])

1) Anali samo ono opisivahu, što se je dogagjalo svako godište, kao dnevnik što Grci zovu *efemerida*, jer ovi anali ne mogu potaknuti ni na što ni smotrene ni nesmotrene.
2) Djeci basne pričati a ne povjest pisati.
3) Učiteljica života.
4) V. „Dubrovačka književnost.“ Dubrovnik 1900.
5) Hvalimo ljude slavne i roditelje svoje.
6) Pogiboše kao da ih nije ni bilo, i rodiše se kao da se i nijesu rodili.

samo onijeh u istinu „permanet bona“ [1]) koji osnovaše i uzdržaše državu, ne sastavcima u prozi ili poeziji, nego djelima svojijem, i ako ne baš na žalost „cum semine eorum“ [2]) t. j. i ako nema traga njihovijem porodicama, da po njihovijem tečevinama još može siromah i crkovnjak i koji gragjanin naći komad kruha „et filii eorum propter illos manent.[3])“ Sv. Pismo hvali ujedno sve učevne i slavne ljude u narodu Izraelskomu; ali za one, koji su činima i djelima svojijem ostavili spomen, ne govori „sunt nati, quasi non nati“; — nego spominje po na samo sva njihova djela počevši od glave 44. pa sve do svrhe, te opisuje uprav povjest naroda u formi hronake sve do svršetka knjige „Ecclesiastica“.

I mi dakle, pošto smo dovoljno pohvalili kulturu i književnost dubrovačku u prijašnjijem našijem opisima, hvalimo još i realne čine starijeh Dubrovčana u političkom i zadružnom životu, jer ta njihova djela i danas u opće više utječu na današnje prilike, nego li njihov književni život, koji da je i viši bio, ne može imat uticaja na prosti puk, nego samo na učene ljude. Počnimo dakle po Engelu prestavljati politički život s kakvijem pragmatizmom historijskijem, kako što su vazda činili povjesnici, koji su držali historiju granom filozofije i morale, počevši od staroga Polibija pa sve do današnjega Luiza Blanche-a.

Ivan kan. Stojanović.

1) Ostaju dobra.
2) Sa sjemenom svojijem.
3) I sinovi njihovi ostaju poradi njih.

PREDGOVOR.

Osnova, da izradim povjest susjednijeh zemalja ugarske države dovela me je sama na misao, da uzmem za prijedmet svojijeh povjesničkijeh ispitivanja povjest republike Dubrovačke. Turam je u svijet u doba, kad se je opća pažnja, raznovrsno zabavljena čudnovatijem dogagjajima našijeh usudnijeh dana, više nego ikada okrenula na ovu malenu republiku.

Moja namisao u svijem povjesničkijem radnjama, pa dakle i u ovoj, išla je za tijem, da dadem u ruke svijetu ne površan poskupac već poznatijeh stvari, nego istinit prikaz znamenitijih dogagjaja Dubrovnika, crpen iz vrelâ neupotrijebljenijeh u njemačkom književnom svijetu, prikaz, koji bi bio koristan i diletantima i pravijem povjesničarima i koji bi u pravom smislu proširio i prokrčio povjesničko polje obzirom na onaj maleni pojas zemlje. Pored mnogog napornog nastojanja ne bi mi moguće dobiti iz samog Dubrovnika željene rukom pisane hronike i isprave, kojijeh tu ima dakako priličan broj; tijem ugodnije bijaše za mene poznanstvo Gospodina Stijepa ot Rajčevića, sada ć. k. konsula u Livornu, i G.a grofa Ayala. Prvi, rogjen u Popovu u Hercegovini, odgojen u Dubrovniku, u povjerljivom dopisivanju sa Gjurom Ferrićem i sa drugijem dubrovačkijem

učenjacima, imade dobrotu prepustiti mi za novce o svom odlasku iz Beča sve svoje knjige i rukopise o Dubrovniku, poimence pak rijetku Razzi-jevu *Storia di Raugia.* Potonji rodom od plemenita koljena, čiji su preci već u IX. vijeku bili poznati i slavni u Španiji a docnije u Siciliji radi velikijeh djela, dostojanstava i imanjâ,[a] učenjak, izdavalac književne ostavštine prijatelja mu Metastasia, pisac djela *Sur la liberté & l' égalité des hommes,* za više od tri decenija opunomoćeni ministar dubrovačke republike na ć. k. dvoru u Beču, posjednik vrlo bogate zbirke Aldinovijeh i drugijeh najstarijih izdanja klasičarâ, imade takogjer dobrotu da me pomogne pri mojoj radnji sa više knjiga i rukopisnijeh vijesti. Zahvaljujem milosti Njegove Ćesarske Visosti Nadvojvodi Ivanu priopćenje natpisnog bakroreza, koji prikazuje luku i grad Dubrovnik; pogodnosti g. opata Neumann-a sliku dvaju još neotisnutijeh dubrovačkijeh novaca, dobroti i prijateljstvu austrijskog Ivana Müller-a, ć. k. dvorskog tajnika u tajnoj dvorskoj i državnoj kanćelariji barona Josipa ot Hormeyer, njekoliko drugijeh vrijednijeh priloga i ispravaka moga djela.

Ja ga zovem priloškom mojoj povjesti susjednijeh zemalja ugarskog kraljevstva, koja je izišla od god. 1797. u Halle kod Gebauer-a u 4 dijela in 4° (u nizu opće svjecke povjesti) i čija prva sveska sadržava povjest Panonije i Bugarâ, druga Dalmacije, Hrvacke i Slavonije, treća Bosne i Srbije, četvrta, u 2 odjela, Vlaške i Moldavske. Ovdje spada dalje povjest o Haliču i Vladimiru u 48. sv. opće svjecke povjesti 4° (Halle 1796. kod Gebauer-a). Onijem te imaju ove knjige svakako bi bilo milije, da je i povjest Dubrovnika bila pečatana u istom formatu i nakladi; nego u ovome sublunar-

a) V. *Gerh. Ern. de Frankenau, Bibliotheca Hispanica Heraldica, Lipsiae* 1724., 4 str. 18. *Etat de la Noblesse l' an 1783 à Paris,* str. 231.

nome svijetu ne ugagjaju sve prilike volji i osnovi pisca, a već sadašnje nevoljno stanje Sjeverne Njemačke imalo bi me osloboditi dužnosti da se dalje opširno opravdavam.

Obradio sam povjest Dubrovnika do kraja XVIII. vijeka. Megju zgodama koje se od tada zbiše najznamenitije su spor s Rusijom, 1803. i zauzeće grada i zemljišta dubrovačkoga od strane Francuzâ (26. Maja 1806.). O objema samo njekoliko riječi u predgovoru.

Car Aleksandar I. bijaše g. 1803. imenovao nekoga gospodina Fontona svojijem generalnijem konsulom u Dalmaciji, koji je imao sjedjeti u Dubrovniku. On povede sa sobom 2 grčka svećenika, da mu služe u njegovoj konsulackoj kapeli. Dubrovački senat, ili bolje njegova većina, a na čelu im Gradi, Pozza, Giorgi i Sorgo, odluči da se prożenu iz Dubrovnika ova 2 grčka svećenika, jer da je sv. Frano Asiški prorekao g. 1220. (v. moju povjest § 23), da će se Dubrovnik samo dotle održati u svojoj neodvisnosti i svojem blagostanju, dok bude zatvarao svoja vrata pristašama grčke ispovijedi. Iza ovoga progonstva stigoše depeše, pune prijetnja, od ruskoga dvora; na to se senat nagodi s pomenutijem konsulom kako je bolje mogao.

O zauzeću Dubrovnika od strane francuske vojske, general Lauriston izjavi doduše da je to samo vojničko i privremeno zauzeće; ali se iz docnijega proglasa francuskog providura dalmatinskog, Dandola, razabiralo znamenitijih i trajnijeh pošljedica. Dubrovačko zemljište postade ratnijem poprištem megju Francuzima s jedne i Rusima i Crnogorcima s druge strane: *Allgemeine Zeitung* sadrži o ovome isprave pogledom na obje strane. Dalji je razvitak posao nastajnog povjesničara.

Beč, Dećembra 1806.

A.

PRETHODNO ZNANJE

o istorijskoj književnosti

Dubrovnika.

I. Pisci izvorâ } dubrovačke povjesti.
II. Tugjinski preragjivači } dubrovačke povjesti.
III. Prigodno znamenitije spominjanje povjesti i ustava dubrovačkoga u drugijem knjigama.

I. Pisci izvorâ u hronološkom redu.

1216.

Meletius, najstariji povjesničar dubrovački, vele da je živio u XII. vijeku i početkom XIII., oko godine 1216. za doba nadbiskupa Leonarda, koga on još spominje u svojijem heksametrima. Od njega se naime sačuvalo u sve 91 neuglagjenijeh heksametara bez ritma, paček bez hronološkog sušljestva i reda; ovi se heksametri bave većinom duhovnijem prijedmetima i moćima, i samo tamo amo spominju koju političku zgodu. *Coleti* i *Miho de Sorgo* dadoše ih pečatati, prvi u *Illyricum Sacrum*, sv. VI. Mleci 1800. nadalje, pošljednji u knjizi male četvrtine, te sadrži *Commentariolus Lud. Cerv. Tuberonis de orig. & incremento urbis Rhacusanae* sa drugijem malijem sastavcima, *Rhacusii* 1790. 4⁰ v. str. 45 i dalje. Nijedan od ove dvojice nije pri tome imao pred sobom pouzdan izvor; izgleda da cjeline, kako je izišla iz Melecijevijeh ruka, nema više ni u originalu ni u vjernu prijepisu. Da se je ono 91 heksametara sačuvalo treba zahvaliti dubrovačkom povjesničaru Nikoli *Ragnina*, koji ih je u svome djelu tamo amo naveo u ulomcima. (Valja da je Nikola Ragnina još god. 1545. imao sve stihove Melecija). Iz Ragnine ih je dominikanac Serafin *Cerva* († 1759.) skupio, složio ujedno i pridao svojoj dubrovačkoj biblioteci.

1370—1400.

Ivan od Ravenne, čije je vijesti tamo amo raspršane sakupio vojvocki modenski bibliotekar i profesor *Girolamo Tiraboschi* u 5. dijelu svoje *Storia della Letteratura Italiana*, Modena 1725. 4⁰ str. 870

i dalje. On se rodio u Ravenni oko g. 1374., kašnje postade učenikom i kućnijem drugom slavnoga Petrarke († 1374.), poučavao je krajem XIV. vijeka u Padovi besjedništvo, i tu bijaše kanćelar. Slutnja da je bio u Dubrovniku profesor, paček čak tajnikom senata, osniva se na dvjema rukopisnijem djelima koja ostaše poslije njegove smrti.

1). *Historia Ragusii Joannis de Ravenna.* Pod ovijem natpisom nalazi se njegov sastavak u nekom *Codex-u* negdašnje pariške dvorske biblioteke. (Catalogus, MSS. Bibliothec. regiae Paris. Vol. IV. p. 249 Cod. 6494). Može bit da je to isto djelo, kojijem se pod natpisom: *Ephemerides Ragusanae* poslužiše i koje navedoše *Filip de Diversis* i *Jakob Petar Luccari.* U istom pariškom kodeksu nalazi se još jedan *librum rerum memorandarum Joannis de Ravenna.*

2). *Codex epistolarum Joannis de Ravenna.* Ovaj se čuva[1]) u biblioteci dominikanskog manastira u Dubrovniku, i ima zlatnijeh uresa i našarana početna slova.

Da su ovi rukopisi tureni u svijet, znalo bi se više o životu Ivana od Ravenne; a ovaj postaje tijem tamniji, što je po mnijenju nekolicine u isto doba živio njeki drugi Ivan od Ravenne i umro god 1406. kao profesor u Firenci.

1434.

Philippus de Diversis de Quartigianis, rodom iz Lŭke, bi god. 1434. od senata pozvan u Dubrovnik kao Artium Doctor i profesor retorike. Lucca bijaše u to doba razdijeljena u stranke Quartigianaca i Quinigianaca i Filipa de Diversis, kao Quartigianca prožene iz zemlje Pavao, poglavica stranke Quinigianaca koja bijaše jača. Filip kao prognanik pogje najprije u Mletke; i pošto mu mletačka vlada ne odredi stalno mjesto (radi česa se poslije kajala), ode odatle u Dubrovnik; tu ga senat upotrijebi s koristi u onamošnjoj učenoj školi podignutoj u zgradi la Sponza. Oko god. 1444. povrati se Filip u Mletke i odatle posla molbe u Lŭku, da ga se opet pozove natrag u njegov zavičaj; kojijem uspjehom? nije poznato.

---

[1]) Po propasti republike dominikanska biblioteka sva propade, zato ni ovoga rukopisa više nema.

Još se o njemu zna samo da je bio oženjen i imao sinova. Ovi se njegovi rukopisi nalaze još u Dubrovniku:

1. *Oratio in funere Sigism. Imperatoris* 1437.
2. „ *pro electione Alberti Regis* 1438.
3. „ *in funere* „ „ 1439.

Iz ovijeh se besjeda, izrečenijeh u Dubrovniku, može od prilike prosuditi, kolik je još onda bio u Dubrovniku ugled ugarskijeh kraljeva.

4. *Descriptio Ragusina* u 4 dijela, u kojijem se govori o klimi, o položaju, o vodama, o crkvama, o javnijem zgradama, o različitijem magistratima i o pohvalnijem običajima Dubrovčana. Ovakva topografija iz onijeh vremena za nas sad vrijedi kao dragocjen povjesnički spomenik.

1471.

Bernardus Ghetaldus Historiam virorum illustrium patriae suae Ragusinae confecit 1471. Ovo javlja *Coleti* str. 33. Nego *Appendini* II. str. 29, ispravlja ovu vijest ovako: da je Ghetaldi, dominikanac, opisao samo život svoje znamenitije braće u redu, i takogjer da ovoga rukopisa više nema.

1490—1522.

Ludovicus Cerva ili *Cervarius Tubero* poznat je osobito radi povjesti svoga vremena (1490-1522.), a za to mu dade glavno gradivo, naime materijal za pričanje ugarskijeh i turskijeh zgoda, njegov zaštitnik, Grgur *Frangepani*, nadbiskup Kaločki. Ispravnijih biografskijeh vijesti o njemu, nego što smo do sada imali, priopćio je već moj mnogo poštovani prijatelj gosp. *Ludwig v. Schedius* u Zeitschrift von und für Ungarn IV. 1803. str. 166 i dalje, iz predgovora najnovijeg izdanja njegovijeh *Komentarâ* (Dubrovnik kod Karla Antuna Occhi 1784. 8⁰). — Appendinijeve vijesti o njemu, koje izgledaju pouzdanije kad se uporedi više rukopisa za dubrovačku povjest, ne slažu se u niečem sa podacima predgovornika; za to ću prenijeti iz Appendini-a biografiju ovoga neobičnoga čovjeka.

Ludovicus Tubero
Patricius Ragusinus de Cerva
& Abbas Congregationis Melitensis
S. Benedicti, Gregorio Frangepani,
Colociensium Pontifici Salutem.

Da je Tuberon svoje Komentare svakako odredio za pečatanje, vidi se iz riječî spomenutog posvetnog predgovora: „*ut posteris quoque judicium de Te meum testatum sit*“.

1545.

Nicolaus Ragnina, vlastelin, čija je porodica po priči iz Tarenta. On je otac novije dubrovačke povjesti, koju je nastavio do 1545. Njegova hronika doduše nije još prosta od srednje-vječnog ukusa i stila; ali ona dajbudi donosi zgode, te se zbiše poslije g. 1400., hronološkom odregjenošću i opširno. Njemu zahvaljujemo sačuvanje Melecijevijeh ulomaka. Ni njegova hronika, koja se u rukopisu čuva u dominikanskom manastiru dubrovačkom, nije pečatana kao mnogo toga što se tiče dubrovačke povjesti, i ako Mihajlo Sorgo već g. 1790. poda ugodnu nadu, da će do brzo ugledati svijet. *Razzi* se puno njom služio.

1545.

Bieloslaus Tiburtini, pučanin u Dubrovniku, poče god. 1545. djelo, koje nastaviše njegovi potomci, i koje je još sačuvano pod ovijem natpisom:

Origine e Genaologie di tutte le famiglie dei Cittadini della Città di Ragusa, quali successivamente sono uscite di tempo in tempo, cominciando circa l' anno 1300. fino all' anno 1500., comminciate a descriversi da *Bieloslavo di Gradoje Tiburtini* fino all' anno 1400, e seguitate da *Evangelista de Brailo Tiburtini* nipote del detto Bieloslao fino all' anno 1450, & poi da *Evangelista di Gabriele Tiburtini* nipote di detto Evangelista fino all' anno 1500, ed ampliate per me *Giovanni Evangelista.*

Ove genealogije, ne vlasteoskijeh već pučanskijeh porodica Dubrovnika, koje je imao u rukama *Appendini*, pružaju u isto doba sliku trgovine, obrta, podizanja i opadanja države u raznijem vremenima. Neki hoće da su *Tiburtini* sastavili sličnu genealogiju iz vlasteoskijeh porodica, koja da se izgubila. Drugi su genealogiste dubrovački: *Matija Držić* (de nobilium familiarum origine) *Lujo Bičić* i *Hristifor Vlajki* († 1728.).

1555—1560.

Ljudevit Beccatelli, rodom iz Bologne, nadbiskup dubrovački od 1555-1560. napisa izmegju ostaloga:

Cronaca sulle cose di Ragusa e di Spalatro, ali se ova ne može više naći ni u samom Dubrovniku.[1])

1558—1596.

Flavius Jacobus Eboracensis, po svom pjesničkom imenu *Didacus Pyrhus* (vele da *Didacus* znači u Španjolaca isto što i Jakob), rogjen 1517. u Evori u Portugalskoj, učio je pod Petrom *de Soto* u Salamanci, portugalski ga inkvisitori *Parede* i *Melio* prognaše iz zemlje kao nevjernika jer sumnjahu da je Jevrejin, putova zatijem u Englesku, Francusku, Belgiju, Švicarsku, Italiju, Egipat i dio Azije, posta 1552. profesorom filologije u Jakinu, i pošto bijaše i ovdje sumnjiv da je Jevrejin, dogje god. 1558. u Dubrovnik, življaše tu do god. 1596., pogje zatijem u Kotor,[2]) i umrije kao Jevrejin, i kako vele leži pokopan u groblju španjolskijeh Jevreja do Kotora. Bijaše izvrstan filolog i držahu ga *Tibulom* njegova vremena. U povjesničku našu svrhu zaslužuje da ga se spomene radi njegove:

Elegia de illustribus familiis, quae Rhagusae exstant, ad amplissimum Senatum.

Nahodila se u izdanjima njegovijeh pjesama u Krakovu 1582. i Mlecima 1596.; ali pošto je vrlo rijetka, *Mihajlo de Sorgo* dade je 1790. prepečatati ujedno sa *Commentariolus Tuberonis* i

---

[1]) Ovo djelo propade u trešnji 1667.

[2]) Umrije u Hercegnovome.

drugijem. Ne ispunja gotovo ni 4 lista u četvrtini. *Sorgo* joj nadoda takogjer još epigramacku pohvalu Filipa Asirella (tajnika florentinskog poslanstva odregjena za Carigrad), i himnu ovome gradu od *Mihajla Tarchaniotes Marullus*, Carigragjanina, koji bijaše rogjen u Dubrovniku god. 1453. poslije turskog osvojenja Carigrada, pa se zatijem sa svojijem ocem *Pavlom Tarchaniotes* preseli u Firencu zajedno sa Ivanom Laskaris-om i drugijem Grcima.

1564—1585.

Frano Gondola, vlastelin, jedan od najboljih megju dubrovačkijem povjesničarima, no čiji rukopisi na žalost kao mnogi slični ne ugledaše svijeta. Najznamenitiji je megju ovijem rukopisima *Apparatus ad historiam Ragusanam*, koji je sabran iz arhivijâ republike. Osim toga ostavi nakon sebe:

1). *Commentarium rerum a se in tribus legationibus gestarum.*

2). *Scholia, Summaria & Indices legum Ragusinarum.*

3). *Indicem alphabeticum Senatus Consultorum.*

Umrije, ne navršivši 50 godina, god. 1585. Njegovijeh rukopisa dopade našljestvom *Junij Resti*, koji se njima, kako ćemo niže vidjeti, dobro služio za svoju hroniku Dubrovnika.

1587.

Seraphinus Razzi, dominikanac iz Firence, bijaše god. 1587. nastojnik svijeh dominikankijeh manastira na dubrovačkom zemljištu i god. 1588. za 5 mjeseca vikar dubrovačkog stônog kapitula. Njegova je *Storia di Raugia* pogledom na prve dvije knjige većijem dijelom samo italijanski prijepis Ranjinine hronike: ali kao suvremenik priča opširno pomorske i kopnene ratove Dubrovčana i njihovijeh hrišćanskijeh susjeda s Turcima. Osim toga ostavio je nakon sebe biografije dubrovačkijeh nadbiskupa, a taj se rukopis nalazi u dominikanskom manastiru u Firenci, te se njime služio *Riceputi* a po njemu drugi.

Pečatano istorijsko djelo našega Serafina Razzi ima ovaj natpis: *La storia di Raugia scritta nuovamente in tre libri da F. Seraphino*

Razzi Dottor Theologo Domenicano. In Lucca per Vincezio Busdraghi (pečatano 1595.) Tako je rijetka u samom Dubrovniku, da je egzemplar, koji ja imam, 1750. u Dubrovniku svojeručno vjerno prepisao gosp. Gjuro Ferrić. Na prvom je mjestu bilješka o 29 starijeh dubrovačkijeh vlasteoskijeh porodica, koje bijahu još u životu god. 1588. Prva knjiga bez predgovora siže do god. 1400. U predgovoru druge knjige pisac napominje čitaocima, da njegova knjiga, u Dubrovniku već dovršena, gotovo ipak ne bi bila radi nestašice nakladnika ugledala svijeta, da mu nije pri pečatanju iste pomogao Marin Kaboga, mladi dubrovački plemić koji stanovaše u Jakinu. Druga knjiga siže od g. 1400. do 1571. Treća knjiga sadrži topografski opis položaja, utvrgjenja, zemljišta, ostrvâ, zakonâ i običajâ, i popis najotmenijih vlasteoskijeh porodica; u predgovoru ove knjige Razzi slavi Ivana ot Vita Ghetaldi kao svoga zaštitnika i kao čovjeka koji je odvojio sa sabranoga iskustva u putovanjima i sa znanja.

Razzi je nadodao svome djelu, u počast četirima vlasteoskijem porodicama Benescia, Bucchia, Cerva i Pozza, za koje vele da su porijeklom iz Kotora, opis Kotora ili *Ascrivium* u heksametrima od *Joannes Bona de Boliris*, plemića iz Kotora, Iliji Dubrovčaninu (Helias Ragusius).

U mojem se egzemplaru nalazi takogjer *Relazione dell' horribile terremoto sequito nella Città di Ragusa ed altre della Dalmazia ed Albania il giorno del 6 Aprile 1667.* O ovoj trešnji ima takogjer slovjenska pjesma od *Bartolomeja Bettera* (Jakin 1667.) latinska od jezuita *Benedikta Rogacci* (1670) i od *Gradi* 1675. (v. niže članak *Gradi*), zatijem slovjenska pjesma od *Jakoba Palmota* († 1680) sa natpisom: *Dubrovnik ponovljen,* u 20 knjiga, ali nedovršena — pa još slovjenska od *Nikole Ivova de Bona,* s natpisom: *Grad Dubrovnik Vlastelom u trescgnu,* biva, grad Dubrovnik svojijem gospodarima poslije trešnje (pečat. 1667).

1590.

Eusebius Caboga, vlastelin iz porodice Caboga, koja vele da je porijeklom iz Ferma, napisao je latinske anale o Dubrovniku i

biografije nadbiskupa dubrovačkijeh, ali je ovo oboje izgubljeno. On je uprav bio Benediktinac i umrije kao takav u Stonu 1590; svoje rukopise ostavi Chrysostomu Ragnini, biskupu u Stonu; Razzi, Mavro Orbini i Frano Serdonatus s hvalom ga spominju; Coleti piše, da su propali u strahovitoj trešnji g. 1667. Benedikt Orsinić, franjevac († 1653) imao ih je još u rukama, htio ih je turiti u svijet, ali ostade kod same nakane. U *Gloria Comnena* istoga Orsinića sačuvano je dva tri ulomka od njih. Gaboga poče još drugo djelo, ali ga ne dovrši, niti ga pregleda za pošljedni put; nosi natpis: *De exemplis illustrium Virorum Ragusanae Civitatis, & exterorum, qui in eam aliquo beneficio noti habentur*; od ovoga je ostalo nekoliko lista u manastiru Kongregacije Mljecke sv. Benedikta. Da je Tuberonov *Commentarius de orig. Turcarum* bio pečatan 1590. u Firenci o trošku Mateja Bone i brigom Frana Serdonatus, ima se takogjer zahvaliti nastojanju Eusebija Caboge.

1601.

Mauro Orbini, na neki način spada takogjer u niz dubrovačkijeh istorijskijeh pisaca, jer u svojem *Regno delli Slavi*, pečatanijem u Pesaru 1601. od Hieronyma Concordia fol., priča i dubrovačkijeh dogagjaja, ali uprav tako nekritično i zamršeno, kao što je na žalost nagrdio svukoliku povjest slovenskijeh stanovnika na Jadranskom moru. Mecenati ovoga benediktinca bijahu vojvode od Urbina, koji mu otvoriše svoje biblioteke, a on tad sve što nagje sabra ujedno bez ukusa, reda i kritike. Neko vrijeme bijaše član Mljecke Kongregacije, zatijem pogje k stonjskom biskupu Chrysostomu Ragnina — odatle pogje u Bač kao opat benediktinskog manastira sv. Marije u Baču: napokon se vrati u svoj zavičaj gdje umrije g. 1614. Njegova je knjiga stajala neko vrijeme u rimskome Index Prohibitorum, samo s toga što se odviše pozivaše na eretičke pisce. Upravo ova knjiga doživje nekoliko počastî. Minorit Martin Rosa iz Stona prevede je u latinske stihove s natpisom: *Compendium totius Nationis Linguae Illyricae, in quo breviter origo ipsius Nationis ostenditur, extensio ejus copiosa — reges fidei Catholicae totius Dalmatiae, Bosniae, Serviae atque Rasciae, quos habuit. In fine vero sub umbra aquilae magnarum alarum Respublica Ragusina*

quodammodo moratur. Pečatano u Madridu kod Frana Martinez 1638. Ovo je lakrdijaško djelo posvećeno grofu *Olivares.* Najbolja su stvar u knjizi Rose vijesti o dubrovačkijem pomorskijem oficirima, te odvojiše u službi španjske krune. Osobita pjesma u toj knjizi nosi natpis: *Descriptio Ragusinae Reipublicae sub umbra aquilae magnarum alarum.* Knjigu Mavra Orbini prevede još na ruski Teofan Prokopović, nadbiskup u Novgorodu. Mavro Orbini počinje povjest ilirskijeh Slovjena godinom 600. i nastavlja je do 1466.

1605.

Jacobus Luccari, najpoznatiji dubrovački istoričar, ali i megju svijem najnepouzdaniji. Rodi se od vlasteoske porodice 1551., koja je po nekijem porijeklom iz Epira a po drugijem iz Tesalije; otac mu se zvaše Petar Luccari (za to ga zovu po dubrovačkom običaju i oponašanju slovjenske navade, po kojoj se očevo ime kaže nadodatkom vić, Jakob Petrović Luccari). Već u 20. godini (1571.) ugje u senat, i služio je u raznovrsnijem domaćijem službama i poslanstvima u tugjinu. N. p. bosanskome paši, i u Carigrad, a bio je takogjer jednom knez republike. Putovao je u Italiju, Majorku i Afriku; po povratku radio je na svome *Copioso Ristretto degli annali di Ragusa,* pri čem se osobito služio sa *Effemeridi Ivana od Ravenne* i gdje ter gdje arhivijem republike. Umrije 1615. dne 22. Maja. *Dolci, Cerva* i *Appendini* izriču o njemu ovaj kruti ali dobro osnovani sud: „Malo mareći za pravila hronologije i povjesti, pobrkao je red i sušljestvo vremenâ i dogagjajâ. Htio je obuhvatiti zgode cijeloga svijeta i s toga pruži tijem manje za dubrovačku povjest. Ne držaše se logična reda, nego pomiješa skupa staro i novo, geografske, istorijske i političke vijesti. Vrijednost njegovu sačinjavaju njegovo poznanje poprišta nekojijeh dogagjaja i velika načitanost mnogijeh pisaca (ali ove nije probavio kako treba).“

Prvo izdanje njegove knjige izagje u Mlecima kod Antuna Leonardi 1605., ali pošto je postalo veoma rijetko, Andrija se *Trevisan* pobrinuo za novo g. 1790., 325 str., 8°, koje imam pred sobom: sa posvetom senatu, sa biografijom Luccari-a i s pozivom da se njegova povjest, koja siže samo do g. 1660., nastavi do najnovijih vremena, koji poziv, nimalo častan za Dubrovčane, dosada

ostade bez uspjeha, jer i sama Appendinijeva povjest siže samo do g. 1718. Iza 4 knjige njegove povjesti dolazi u izdanju od g. 1790. vijest o *„forma del governo Aristocratico della rep. di Ragusa“*, zatijem popis: 27 starijeh vlasteoskijeh porodica te cvatijahu u doba Luccari-jevo, tugjinaca koji biše počašćeni dubrovačkijem vlasteoskijem naslovom, dospjelijeh porodica, 6 porodicâ te biše primljene u vlasteoski senat po smrti Luccari-jevoj, dubrovačkijeh nadbiskupa od 691-1777., napokon katalog pisaca, kojijem se služio Luccari.

1650.

Joannes de Gondola, franjevac, sin Marina de Gondola († 1650). vele (po *Dolci*-u) da je izradio dubrovačke anale do god. 1484.

1671.

Nicolaus Bona, dubrovački vlastelin, rogjen g. 1600. † 1678., na glasu sa svoje valjanosti; on je ne samo u najgore doba potresa od 6. Aprila 1667. pomogao razborito i uspješno pri vogjenju unutrnjijeh posala republike, nego je i dvaput u vrlo znamenitijem poslima išao turskome dvoru kao poslanik i napokon i vlastiti život pregorio za svoju domovinu. Nečovječan ga bosanski paša, jer ne donese očekivani novac, dade zatvoriti i u verigama odvući u Silistriju, gdje umrije g. 1678. Od njega je ostalo:

1). *Praxis judiciaria juxta stylum Curiae Ragusanae*, napisano g. 1671., pečatano 1784. u Dubrovniku kod Karla *Occhi*.*)

2). *Descriptio Ditionis Ragusanae.* Vrlo kratak geografski sastavak, ispunja 9. str. 4⁰, te ga god. 1790. turi u svijet Miho Sorgo ujedno sa Tuberonovijem *Commentariolus.* Njegova pjesma o dubrovačkoj trešnji spomenuta je gore (članak *Razzi*).

1675—1683.

Stjepan Gradi, dubrovački vlastelin, opat i čuvar Vatikanske biblioteke († 1683.). Od njega ima:

*) *Praxis Curiae Rag.* ima u rukopisu i od Šimuna *Benessa*, koji življaše 1581.

1). *Massime politiche pel buon governo della Republica di Ragusa.* Ovaj se rukopis čuva kod sekretarijata republike.

2). *Diatribe antiquitatum Ragusanarum.* Pečatano u Dubrovniku 1790. ujedno sa *Commentariolus Tuberonis, de origine & incremento urbis Rhacusanae.* Ova *Diatribe* ispunja samo 2 strane 4.°

3). *Carmen de laudibus Reip. Venetae & suae patriae cladibus.* Venet. 1675. Ovdje se nalazi opis velike trešnje Dubrovnika, koji je pečatan po onoj *Diatribi* str. 62-65.[1]).

1735.

Junius Resti ili *Junius Antonii de Restis,* vlastelin, čija porodica vele da je porijeklom iz Epidavra. On naslijedi znamenite rukopise Frana Gondole, sabrane iz arhivija republike, i htio ih je obraditi za potpunu povjest Dubrovnika, koju namjeravaše dovesti do svoga vremena: ali ga prestiže smrt. S toga napisa samo 13 knjiga, u kojijem je sadržana povjest Dubrovnika do 1451. On je doduše gdje te gdje odveć opširan u uzgrednijem stvarima, ali je ovo njegovo italijanski napisano djelo, na žalost još uvijek u rukopisu, daleko najznamenitije od svijeh rukopisnijeh radnja o dubrovačkoj povjesti, a to radi autentičnijeh vrela iz kojijeh je crpeno i radi isprava koje su umetnute. Kad Junij Resti umrije g. 1735., njegovo djelo dogje u ruke njegova prijatelja *Vladislava Gozze* († 1746), koji napisa za nj učen predgovor, ali ne učini ništa za njegovo pečatanje.

U moju sam raspravu *O Sigmundovu boravku u Dubrovniku 1396.* (Zeitschrift v. u. f. Ungern. Knj. IV. sv. 4.) umetnuo ulomak iz Resti-jeve hronike, koji, pošto je cio crpen iz autentičnijeh zapisnika velikoga i maloga vijeća republike, dovoljno dokazuje znamenitost radnje Junija Resti.

1737.

Ignjat Giorgi, najprije jezuit pa benediktinac († 1737), turi u svijet 1730. *Ricerche anticritiche,* u svrhu da dokaže, da se sv. Pa-

---

[1]) Za povjest dubrovačku znamenita su i njegova pisma.

vao razbio s brodom ne kod Malte, već kod Mljeta u Jadranskom moru. Ove prouzročiše druga polemična djela, na koja Giorgi odgovara u *Apocrisi alle opposizioni di certi Anonymi;* pošljednji je spis pečatan u Mlecima tek 1760., po njegovoj smrti. Politički bi i antikvarno znamenitije bilo njegovo djelo: *Sulle antichità Illyriche*, da ga je dovršio, ili kad bi samo ugledali svijet i ostavljeni ulomci. On je počeo još drugo djelo, ali koje ostade takogjer nedovršeno, i koje sad kola u rukopisu, s natpisom: *Vita & carmina nonnullorum civium Rachusinorum. Dolci* se služio njime u *Fasti lit. Ragus.* U predgovoru svome *Ilirskom Psaltiru* nabraja Giorgi preko 30 učenijeh Dubrovčana, koji su živjeli prije god. 1500.

1759.

Seraphinus Cerva, učen i radišan dominikanac iz Dubrovnika, (umrije u dubokoj starosti 24. Junija 1759.). Kad dovrši besjedničke nauke, ugje u dominikanski red, pogje u Mletke i tu upozna od učenjakâ *Concina, Conigliati, de Rubeis* i *Patucci* literaturu i njezinu vrijednost. Po svome povratku sabra u Dubrovniku i u Rimu mnoštvo istorijskog gradiva s natpisom: *Adversaria.* On uvidje dobro potrebu da se služi javnijem arhivijem, za što je imao i dozvolu: u predgovoru k svojem *Metropolis Sacra Ragusina* piše: Certe ex tabulariis publicis plurima erui posse omnino ignota scitu dignissima antiquitatis monumenta, experimento didici, qui in singulis codicibus, quos evolvi, semper aliquid reperi, quod adnotarem, & in adversaria referrem; verum omnes hujusmodi tabulas evolvere non unius hominis res est, etiamsi longissimae aetatis & ab alia quacunque opera vacui. On sastavi osnovu za tri različita djela: 1). *Sacra Metropolis Ragusina.*[1]) 2). *Vitae hominum illustrium Ragusinorum* 3). *Monumenta Congregationis S. Dominici Ragusanae.* Svako je djelo imalo iznosili 4 sv. in folio. Popravio je hronologiju svojijeh prešasnika po ispravama. I ovo blago leži zakopano u dominikanskom manastiru u Dubrovniku — tako zakopano, da se nije mogao služiti ovijem znamenitijem pripravnijem radnjama ni *Coleti* za V. knjigu svoga *Illyricum Sacrum.* Veći dio njegovijeh rukopisa

[1]) Po smrti Ser. Cerve senat zapovjedi da mu se donese rukopis i uništi koješta što vladi nije bilo po volji.

bavi se crkvama, manastirima, biskupijama, stônijem kapitulima i moćima; ali bi II. djelo, koje gore spomenusmo, bilo bez sumnje znamenito za političku povjest Dubrovnika. Surevnjivost i plahost od javnosti, kojijem dubrovački dominikanski manastir bdije nad ovijem učenijem blagom, doniješe Dubrovčanima poniženje, da je *Coleti*-u, tugjincu, prvome bilo red da obradi crkvenu povjest Dubrovnika.

Poznatiji je i više upotrebljavan IV. preostali rukopis S. C. s natpisom: *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini Scriptores, eorum gesta & scripta recensentur.* Sadržava u 4 sveska 500 pisaca, od kojijeh neki naravno nijesu zaslužili da ih se spomene. *Giorgi*, *Bassich* i *Appendini* služiše se ovijem djelom, i tako i mi dobismo odatle indirektno pouke i vijestî.

1754—1777.

Sebastianus Dolci, franjevac, teolog republike, plodan pisac. Od njegovijeh djela ova se bave dubrovačkom povjesti:

1). *De Illyricae linguae vetustate & amplitudine,* Venetiis 1754.

2). *Epistola anticritica de antiquitate A. Eppatus Ragus. cum serie chronolog. Archiepiscoporum.* 1761.

3). *Diss. historico chronologica de perpetua Reipubl. Ragusinae libertate.* Ined. Ms.

4). *Fasti literario Ragusini, sive virorum literatorum, qui usque ad a. MDCCLXVI in Ragusina claruerunt ditione, prospectus alphabetico ordine exhibitus & notis illustratus.* Venetiis 1767. apud Casp. Storti. 4⁰ str. 66.

Ovom sam se izvrsnom knjigom pomoćnicom služio uz *Coleti*-a i *Appendini*-a pri obragjivanju ovoga hronološkoga pregleda dubrovačkijeh povjesničara. Sâm Dolci nije bio u stanju da dobavi i da se posluži Cervinijem rukopisom: *Bibliotheca Ragusana,* iz kojega bi bio mogao još koji članak nadodati, popraviti i popuniti.

Kad je govor o Dolci-jevijem *Fasti lit.* treba još spomenuti: *Gjura Bassić* († 1765), učena jezuita, koji je napisao biografije svijeh dubrovačkijeh jezuita i ostavio ih u rukopisu, i *Ambrosija*

Gozze, dominikanca, koji je napisao biografiju svijeh učenijeh Dubrovčana svoga reda. († u 64-oj godini, 1632).[1])

II. Tugjinski obragjivači dubrovačke povjesti.

U obragjivanju povjesti Dubrovnika imao sam dva čuvenija prešasnika, te su u literarnom svijetu dovoljno poznata, a da bih imao razloga da opširno o njima govorim.

I). Gosp. vijećnik *Gebhardi* u Lüneburg-u, ovaj, povjesti na žalost rano oteti, marljivi učenjak sastavio je u cjelinu povjest Dubrovnika — najprvi megju svijem Nijemcima — u trećem dijelu svoje povjesti ugarskog kraljevstva i državâ s njim u svezi. Leipzig, kod Weidmann-ovijeh našljednika 1781. 8.° Njega ide pravedna hvala, da je prokrčio put, i sve pružio, što se može po pravici tražiti od njega i od pomoćnijeh srestava njemu pristupačnijeh.

II). Piarista *Frano Marija Appendini*, koji živi u Dubrovniku, u dvije sveske svojih *Notizie istorico critiche sulle antichità storia e letteratura de' Ragusei.* U Dubrovniku kod *Martecchini.* I. 1802., 332 str., II. 1803. 336 str. 4°.[2])

Opširniji prikaz ove knjige nalazi se u boljim kritičnijem listovima Njemačke, n. p. u *Hallische A. L. Z.* 1804. br. 157. i 158., 1805. br. 85. Zato ne treba da je prikazujem, već samo primjećujem, da mi je ovo djelo veoma mnogo koristilo pri pisanju ovoga svoga, ali da sebi laskam da sam u kritičnom popravljanju kao i u širem upotrebljavanju izvorâ, proširenju i zgodnom poregjenju dubrovačke povjesti pošao dalje od ovoga svoga cijenjenog prešasnika.

---

[1]) Antun Sorgo u prvoj polovici ovoga vijeka napisa: Fragments sur L'Histoire Politique et Littéraire de l' ancienne République de Raguse et sur La Langue Slave. Paris, Imprimerie de Madame Porthmann, 1839. Knjiga bijaše zabranjena u Austriji. — Sadrži u kratko cijelu povijest Dubrovnika do 1840. godine.

Bavili su se još dubrovačkom povjesti M. Pucić, Messi, Skurla, Gelcich Vojnović, Vučetić i ost. — Ulomaka o dubrovačkoj povjesti nalazi se i u radovima Jugoslavenske Akademije, u „Slovincu", u Zabavniku Narodne Štionice Dubrovačke „Dubrovniku" i dr.

[2]) Senat uništi prvi svezak ove radnje Appendinijeve i zapovjedi mu da je preradi onako, kako što je sad imamo.

III. Prigodno znamenitije spominjanje dubrovačkog ustava i povjesti u drugijem knjigama, ili tugjinske obrade pojedinijeh prijedmeta koji zasijecaju u ovo.[a]

1). *Philippus Alegret*, benediktinac, napisa djelo koje nijesam vidio: *de Ragusina Nobilitate.*

2). *Martinus Rosa.* O ovome vidi u članku: *Mauro Orbini.*

3). *Illyrici Sacri Tomus VI. Ecclesia Ragusina cum Suffaganeis, auctore Daniele Farlato, & Jacobo Coleto Soc. olim Jesu alumnis.* Venetiis apud Sebastianum Coleti 1800. fol. 540 str. Ovijem sam se djelom služio s velikom koristi, spominjem ga u kratko jednom riječi: *Coleti.* U njemu se priča posve malo političkijeh dogagjaja, pa ni same crkvene prilike Dubrovnika nijesu potpuno pripovidjene, osobito one novijih vremena.

4). Od putnikâ te spominju Dubrovnik, treba zabilježiti *Thomas-a Watkins* i najnovijeg putnika *Pouqueville* (*Voyage en Albanie* 1805. 3 sv. 8⁰). *Cassas* nije vidio Dubrovnik.

5). Pisci, koji pisahu o republikama, kao *Franciscus Romanus de Republicis* (1515. u Medina Campo), *Io. Bodinus De Republica* (Francof. 1609. 8⁰ lib. II.), *Francesco Sansovino, governo delle Republiche,* uplitahu sad kraće sad dulje vijesti o Dubrovniku, ali su ove manje znamenite, jer pisci ne poznavahu tačno mjesta.

6). Gosp. vijećnik *Brettschneider* ima francusku knjižicu u 12-ini s natpisom: *la République de Raguse,* ali je nijesam mogao vidjeti.

7). Da gotovo sve knjige, koje se bave dalmatinskom povjesti, uplićn vijestî i iz povjesti dubrovačke, razumije se po sebi, te nije potreba da nabrajam ove ili koje druge spise gdje se Dubrovnik uzgrede spominje. Jedno samo nije izlišno da primjetim, biva, da su istorijsko-geografski i literarni rječnici u Njemačkoj obično neopisivo mršavi i nedovoljni u članku Dubrovnik. Sam *Hassel* u svojemu statist. nacrtu svijeh evropskijeh država svezak II. 1805. Braunschweig kod Wieweg-a, in folio, zna priopćiti o Dubrovniku samo ove vijesti:

---

a) Najviše po *Coleti* str. 32.

„*Sastavni djelovi:* Mala republika Dubrovnik leži megju 35°-36° ist. duljine i 42° 40'-43° 10' sjev. širine sa obiju strana rijeke Ombla. Kopno broji po Cromer-u 22, a ostrva (elaficki — Andrijini otoci — Mljet, Lastovo i Tizzola) 8 milja². Politički dnevnik računa svukoliku površinu na 22 milje². *Bona* računa u svoje doba 50.000 stanovnika, Hassel računa za sada 56.000. Ovi stanuju u 5 gradova, u 3 varošice, u 95 sela, te na kvadratnu milju računa se 1867 ljudi. Dubrovnik vele da ima 8000, Ston 4000 žitelja. Zemlja je na kopnu neplodna, ali na ostrvima veoma nasporita. God. 1779. brojilo se 162 broda od 10-40 topova pod dubrovačkom zastavom, 29 ih je ležalo na igalima. Zaštitni novac Porti iznosi 25.000 pjastara „ali naj jači uticaj na Dubrovnik ima[še] ćesar austrijski kao gospodar Dalmacije". Vojska broji 1200 ljudi, od kojijeh 160 garde; prihodi se računaju na 100.000 dukata, a po drugijem 300.000."

8). U mjesečnom listu: *Esprit des journaux à Bruxelles Sept. 1806* ima kratka bilješka o Dubrovniku ponajviše crpena iz Appendini-a.

B.

POVJEST DUBROVNIKA.

Periodi dubrovačke povjesti.

1). Dubrovačka drevnost, od godine 2473 stvorenja svijeta do g. 656 poslije Hrista.

2). Dubrovnik pod srpskom i vizantijskom zaštitom, god. 656—1204.

3). Dubrovnik pod mletačkijem zaštitnijem gospostvom god. 1204—1357.

4). Dubrovnik pod ugarskijem zaštitnijem gospostvom god. 1357—1527.

5). Dubrovnik pod otomanskijem zaštitnijem gospostvom god. 1527—1806.

PRVI PERIOD

Prastaro doba dubrovačko. Zgode Epidavra sve do osnivanja Dubrovnika.

God. 2473. od postanka svijeta do g. 656. pos. Hrista.

Pisac povjesti ne smije mimoići ovo doba, ali se nema ni odveć dugo baviti oko njega.

Priča o Kadmu i Harmoniji je najstariji historijski podatak za povjest ove zemlje. Kad je Kadmo, vladar Tebâ i osvajač Beocije sa svojom Harmonijom g. 2473. bio prognan iz Beocije, kaže se, da je iskao, te i našao utočište kod Enheljana (Engelova povjest Ugarske, II., 416.). Tada baš bijahu Enheljani u ratu sa Ilircima, i na njihovo pitanje odgovori im proročište: Izaberite za vogju Kadma, i pobjedićete! — Kadmo postane vogja Enheljana, i podjarmi Ilirce. Kažu, da je on osnovao i grad Achridu (Ohrid), nazvan još i Lychnidum po jezeru Lychnis, i da se njegova grobnica, kao i žene mu, ima tražiti u onijem pećinama i hridima, koji se i dan današnji nahode na brdu Sniježnici ili u stijenama konavoskijem, u Konavlima, predjelu dubrovačkomu, blizu razvalina Epidavra. U tijem su se pećinama legle zmije osobite veličine i strahoće, te po tome se spominje u priči, da su se Kadmo i Harmonija po smrti prometnuli u zmije. Ime Enheljana izlazi od ἔγχελυς, što znači jegulja, jer su oni, baveći se ribolovom, najviše hvatali i jeli jegulja. Uz Enheljane spominju se u priči u isto doba i Ilirci, neko tračko

---

*) Auktorove su primjedbe označene slovima, a prevodiočeve brojevima.

pleme, koje kao da je takogjer pozajmilo svoj naziv od rijeke Ilura, ili od druge kakve prirodne znamenitosti. Sin Kadmov i nasljednik njegov u vladi nad tijem pukom zove se po priči Ilir.[1])

Poslije dogjoše grčke naseobine, po svoj prilici Partenci, iz Peloponeza oko g. 3411. od postanka svijeta, i sagradiše Epidavar, koji prozvaše tako možda po imenu svoje postojbine u Peloponezu. Oni donesoše sa sobom i svetkovanje Eskulapija, te to uzrokova, da se pojmovi o tome bogu ljekarstva spoje sa pojmovima o zmijama pećina toga predjela.[2]) Epidaurus se ima dobro razlikovati od *Epidamnus-a* ili *Dyrrachium-a*, današnjeg Drača, druge njeke grčke naseobine.

Čini se, da je Epidavar bio malena samostalna republika po grčkome kroju, i da se održao u nezgodama onoga vremena i položaja sve dokle se ne pojaviše g. 3777. od postanka svijeta u jadranskom moru nadmoćniji Rimljani s pomorskom silom, da ukrote Teutu, kraljicu ilirsku. Partenci otpraviše poslanike u susret konsulima C. Fulviju i A. Postumiju, te predaše i sebe i grad svojevoljno Rimljanima. Ova podložnost nije onda još za dugo trajala, jer vidimo, da Partenci već oko g. 3792. plaćahu harač kralju Filipu Macedonskome, a oko g. 3811. da im se trebalo pokoriti Pleuratu, sinu Skerdilajda, pa opet Genciju, sinu Pleuratovu oko g. 3824[a]). Sila

---

[1]) Legenda se zove svaka povjest maštavijem idejama zamršena; to kaže i sama riječ legere — izabrati. Legendus, legenda — ono što treba izabrati, dakle ono u čemu treba odvojiti istinu od priče. Da je Kadmo došao megju Ilire, to prvi pripovijeda Ovidije u svojijem Metamorfozama.

Ime Ilirskog naroda, tako prozvana od grčkijeh povjesničara, ima svoj korijen u grčkoj riječi, što znači u našem jeziku: šuma, dubrava, u koju je, kako kažu, u prvo doba bila obrasla sva obala jadranskog mora. Prof. Rutar u svojoj raspravi „Starine bokokotorske“ (V. Program gimn. u Kotoru, 1879-80) kaže, da su ti Ilirci u opće imali opet različitijeh plemena, megju kojijema bijahu i Enheljani, koji su na jugu stanovali čak do rijeke Škumbi (Ganuosos u starom vijeku). Dakle Enheljani su bili svi primorci Arbanije i zaljeva kotorskoga, a dopirali su, koliko se zna, i do Epidavra. Partenci su pak Grci, kao i oni koji dogjoše s Kadmom, imajući opet i oni, kao i svaki drugi narod, različita imena, i oni su se baš imali παρα-τείνειν — biva: *protezati* uz Ilirce, urogjenike ovijeh zemalja.

[2]) Jer je zmija posvećena Eskulapiju, a u zmiju se opet Kadmo pretvorio po vjerovanju ondašnjeg naroda.

a) Moja povjest Ugars. kralj. II., od str. 427 u nap.

Gencijeva bi utrkana od Rimljana g. 3836., i tako Epidavar postade rimska imovina.

U gragjanskijem ratovima megju Ćesarom i Pompejem bio je Epidavar opsagjen od M. Oktavija, vojvode Pompejeva, ali ga oslobodi opsade Vatinije, Ćesarov vojvoda, oko g. 3955. od post. svijeta. Provincija Ilirija bijaše dopala u dio Juliju Ćesaru.

Iza smrti Ćesarove 3960. megju ostalijem narodima ilirskijem pobuniše se i Epidavrani; Asinije Polijon, koga Avgust posla u Dalmaciju i Iliriju, oko g. 3962. savlada Epidavar i Partence u više okršaja, *a)* ali ipak ne mogaše podjarmiti sve dalmatinske i ilirske narode.

Ovi gragjanski nemiri, ratovi i bune, kao i svagje dalmatinske pod Avgustom, opustiše cijelu Iliriju, te omališe i pleme Partenaca, koje Strabon, savremenik Avgustov, spominje uz one ilirske narode, koji su još preostali u malom broju i koji su živjeli samo još u malo sela i megju ruševinama negda cavtećijeh gradova. Docnije, kad nastaše mirna vremena, Rimljani dovedoše tamo svoje kolonije: Plinije nazivlje Epidavar oblo rimskom naseobinom *b)*. Još i sad preostaju od onog doba različiti rimski natpisi *c)*. Plinije zna za jedan potres, uslijed koga se je stari Epidavar, od prije na hridnom otoku, i odijeljen od kopna morskijem prodorom, pošto bukne kopno, opet sastavio s krajem *d)*. Tako od otoka posta poluotok. Tad bi sproveden i glasoviti, dijelom obzidani, vodovod njekom ravnicom, koja se po tome prozove konavosko polje[1]), jer je voda bila provedena za 20 italijanskijeh milja daljine iz brda koja kruže ovu ravnicu.

O obraćanju Epidavrana na kršćanstvo imamo prvi pouzdani trag od prilike g. 360 iza Hrista. Sv. Jeronim nam dohrani životopis sv. Ilarijona, po kojem je ovaj smaknuo njeku veliku, strahovitu i u praznovjerju štovanu zmiju, nazvanu Boas, i da je tim načinom utro put kršćanskoj nauci u Epidavar. Priča se još, da je on svojom molitvom, za vrijeme njekog potresa pod vladom cara Juli-

a) Dio Cassius c. 48.

b) Lib. 3., c. 14.

c) Appendini I. od str. 44 unap.

d) Plin. Lib. II., c. 59.

[1]) Konavli talij. Canali — vodovod.

jana Apostate, stišao bijesne valove morske, i da je zapriječio, da se po novo ne ocijepi od kopna poluotok, na kom je bio Epidavar. Uspomena njegova još živi po crkvama i kapelama dubrovačkijem.[1])

God. 495. potpane Epidavar sa ostalom istočnom Ilirijom pod vrhovnu vlast Vizantije, i učestvovaše svijem zgodama Vizantije, koje sam ja opisao u drugom dijelu ugarske povjesti od str. 442 u naprijed. Jedan biskup Epidavra potpisa g. 530 kanone sinoda solinskoga. Okolo g. 592. i 593. bio je Florencije biskup Epidavra (II. dio Ugarske povijesti str. 450).[2])

Od god. 549. Slavjani su bili najopasniji neprijatelji Ilira, pa dakle i Epidavra. Za njeko vrijeme škodili su mu samo četama; kad Avari oko g. 610 osvojiše Solin, sva je prilika da se Epidavar još držao. No od g. 620. naseliše se Hrvati u Dalmaciju, a od 630-640. Srbi zauzeše Zahumlje i Travuniju. Travunjani, za dugo vremena pogani i nekršteni, u savezu sa Neretvanima, stadoše sve više i više zadirkivati rimske naseljenike u Epidavru. Napokon se g. 656. sadružiše sa Saracenima, i, dokle su ga ovi s mora opsjedali, dotle ga Travunjani opkoliše sa suha. I tako pade Epidavar, i bi razoren. Veći dio stanovnika bi pogubljen, neki dio poveden u ropstvo, a neki utekoše.

---

[1]) Pripovijeda se, da sv. Ilar udari, u ime sv. Trojice, tri križa na onom mjestu, dokle je putujući utišao more, i da je tu poslije senat dubrovački sagradio Tri Crkve (sv. Gjurgja, sv. Klimenta i sv. Ilara), na sadašnjem Boninovu, u namjeri, da se tijem uzdrži priča u narodu.

[2]) Ovaj Florencije je spomenut mnogo puta u poslanicama pape sv. Grgura Velikoga (knj. 8., poslanica 10). Tu nuka sv. Grgur episkopa Zadarskoga, da razvidi parbu, jer Natalis, mitropolit solinski, protjera toga Florencija hotimice iz Epidavra, a da nije ni bio sugjen po kanonima u saboru episkopa. Kad govorimo o sv. Grguru papi, nije s gorega da uzgred umetnemo, kako se ovaj papa tuži na navalu Slavjana u Dalmaciju, i izvodi svjedočanstvo Helmodija (knj. I. gl. 11): „Slavorum nomen tam late patuit, ut pene careat exstimatione“, te budući poslije zarobljeni od Nijemaca, Bugara i Moldavaca, da dobiše ime «Σλαβογενεῖς«, — biva: robovi (Σλάω).

DRUGI PERIOD

Dubrovnik pod različitom tugjom zaštitom, ali ipak potpuno nezavisan u unutrašnjoj upravi. Postanak grada, aristokracke republike i mješavina italijanske i slavenske krvi.
656-1204.

§ 1. Osnivanje i naziv Dubrovnika.

Još preostali stanovnici Epidavra i cijelog predjela bježeći se raspršaše. Najveći se dio povuče u šumovite i krševite strane na podnožju brda, današnjeg Brgata, pri samom moru, gdje su se i od suha mogli lakše braniti: ovdje oni sagradiše stanove, i življeše u početku o ribanju i lovu.[1]) Njihovo prebivalište bi nazvano, po svom položaju u dubravi, od susjednijeh Travunjana i Srba Dubrovnikom, a tako se zove i danas u slavenskom jeziku. [Novo-Grci u Fanalu, radi lakšeg izgovora, nazivlju Dubrovnik *Dobra Venedika*, a Turci natucaju *Paprovnik*].[2])

Prebivaoci sami nazvaše svoje mjesto Rachusa, a docnije Ragusa. Konstantin Porfirogenit misli da je to grčka riječ od Λαῦ —

[1]) U njekijem se kodeksima spominje, da se oni nastaniše privolom Selimira vojvode travunskoga, u dva graca, koja su, po tekstu Milišića i Cerve, bila u *Burno*, a po onom Petrucci-ja u *Breno* (Župa). Rukopis Mattei-a veli, da poslije: „ven sero quei di Gradac e di Spilan a Lausa“; — a to su baš ona dva graca u Župi. Njeki Ivan, episkop Epidavra, koji uteče u Burno izmegju g. 630. i 635., nastani se u Lausu, i uprav bi prvi episkop dubrovački. Još se kaže u istom rukopisu Mattei-a: „Poi vensero molti *catunari*“. To su bili po pokvarenoj riječi grčkoj graničari, prebivaoci Zahumlja u okolini Travunije.

[2]) U Crnoj Gori ima i danas njeko seoce, koje se zove Dubrovnik baš po svojoj šumovitosti.

hrid, i da se *l* promjenilo u *r*, pa da je od Lausa i Rausa postala Ragusa. Meni se čini priličnije, da se to ime izvelo ili od *roccha* — hrid (Rocchusa, Rachusa), ili od *Chiusa* (Rachiusa, osamljen, po naravi čvrst šumski kraj).

§ 2. Proširenje grada. Umnoženje stanovnika novijem pridošlicama italijanskoga roda. Prvi tragovi patricijata.

Baš isti Konstantin javlja, da se Dubrovnik od svog osnutka pa do njegova vremena u četiri maha uvećavao novijem doseljenicima; ali ne bilježi epohe ovog uvećavanja.

Ove se epohe mogu tek od prilike ugonenuti po povjesti dalmatinskoj. O jednoj je sam Konstantin natuknuo pričajući, da su se 500 godina prije njega (računajući od g. 949. u natrag, dakle oko g. 449.) solinski gragjani doselili u Dubrovnik. Tako bi uprav imalo biti, ali je pogreška u broju: ili jer se nije dobro sjećao ili jer je loše napisao. God. 610. Avari zauzeše i opustošiše Solin: stanovnici rpimice pobjegoše u druge predjele, a osobito na otoke. Tada po svoj prilici još i ne bijaše Dubrovnika; ali pošto je on bio sagragjen oko g. 656, moguće je da su se s otokâ i drugijeh privremenijeh prebivališta doselili u novi tvrdi grad.

No biće i iz drugijeh gradova Dalmacije zajedno nagrtali malo po malo novi doseljenici u pouzdani Dubrovnik, jer od g. 656-999 ne bijaše Dalmacija nikako u mirnu i sretnu stanju. Dalmatinsko-italijanski primorski gradovi ne bijahu u najboljem sporazumu sa Hrvatima, svojijem susjedima na suhu; g. 805-807 bilo je svagje izmegju istočnijeh i zapadnijeh careva radi vrhovne vlasti nad Zadrom i drugijem primorskijem gradovima dalmatinskijem. Može biti da je jedno i drugo pribavilo Dubrovčanima mnogo novijeh pridošlica iz Dalmacije. Konstantin Porfirogenit spominje njekolike strane porodice, koje da su se od nekle drugo preselile u Dubrovnik: sva se njihova imena izgovaraju rimski, a zovu se: Gregorius, Arsaphius, Victorinus, Vitalius, Valentinus, Archidiaconus, Baventinus, otac protospatara Stefana.[1])

Čini se da je stara rimska razlika izmegju vitezova i prostog puka (equites et plebei) već odavna bila u Epidavru, pa da se oto-

[1]) Po njekijem tekstima ovi su svi iz Solina (Salona).

len udomaćila u Dubrovniku. Baš ta ista razlika bijaše i u primorskijem gradovima rimskijem u Dalmaciji, te je donijeśe sobom novi naseljenici, koji su otamo stizali. Po tome bi se reklo, da je patricijat bio prastara uredba u Dubrovniku.

Prvi stanovnici i prvi doseljenici, koji su za njima došli u Dubrovnik, bijahu svi krvi rimsko-italijanske, i oni su dali značaj nastajnim vijekovima. Do jedanaestog vijeka se u Dubrovniku govorilo osobito italijanski. Tek docnije mogoše srpsko-slavenski doseljenici, koji pridogjoše u velikom broju, nadvladati jezik italijanski i uvesti njeku zajednicu italijanskog i slavenskog jezika, koja još i sad živi u Dubrovniku.[1])

§ 3. Obezbijegjenje Dubrovnika sa suha pod zaštitom Travunjana i Zahumljana.

Kako se Dubrovnik uvećavao, ne mogoše već njegovi stanovnici živjeti o samom lovu i ribanju, te se počeše raširivati, polja i vinograde obragjivati, a da to uzmogau raditi slobodno i bez zapreke, plaćali su 30 zlatnika županu srpske Travunije, i isto toliko godišnje županu srpskog Zahumlja, jer je izmegju njih bilo zatvoreno zemljište dubrovačko.[2]) Plaćanje ovog danka oslobodi Dubrovčane u isto doba i od pačanja slavenskog u unutrašnju njihovu vladavinu. Uzajamna trgovačka sveza s ovijem srpskijem narodima bila je isto korisna i za jedne i za druge, te se čini još da se Dubrovnik do skora okoristio svojijem položajem za brodarstvo i trgovinu niz Primorje.

§ 4. Obezbijegjenje Dubrovnika s mora najprije istočnjačkom zaštitom g. 800-868.

Koliko se podizalo u Dubrovniku brodarstvo i trgovina, toliko su bili štetni procvatu grada saracenski i neretvanski gusari, koji

[1]) U Epidavru su bili prije Grci, pa onda Rimljani; s toga i dan današnji kad se spominju u narodu vremena još od pamtivijekâ, reče se obično: „kad su ovdje bili Grci.“ U drevnom dubrovačkom narječju, osvem italijanštine, ima još mnogo riječi koje su očito korijena grčkoga.

[2]) Travunija je zahvatala Trebinje s okolicom, Konavle i Župu — sve do Dubrovnika, a Hum ili Zahumlje današnju Hercegovinu.

su gospodarili u jadranskom moru. Njeka, i ako nepouzdana, priča dubrovačka kaže, da su Dubrovčani u osmom vijeku oko god. 782. održali sjajnu pobjedu nad saracenskijem gusarom Spućentom, pomoću basnovitog Rolanda, koji da je pritekao u pomoć Dubrovčanima, i da s toga njegov kip resi arsenô dubrovački.[1])

Pouzdanije je, da se Dubrovnik, onda još nejak na moru, mogao nadati svom spasu s mora jedino od brodovlja istočnijeh careva i od mletačkijeh poduzeća. Ivan Participatius, dužd mletački, oko g. 820, njegov nasljednik Tradonico oko g. 840, i Orsat Participatius oko g. 864, nastojali su, da u savezu s Grcima zapriječe gusarenje, ali bez odlučna uspjeha. God. 865. bio je i sami Dubrovnik za 15 mjeseca opsjednut s mora od Saracena sa 36 brodova. Tome se onda svak u velike čudio, a nada sve istočnjaci, za koje je Dubrovnik bio najglavniji grad u Dalmaciji; vizantijski pisci, koji pričaju o ovoj opsadi, nazivlju Dubrovnik glavnijem gradom Dalmacije. U ovoj nezgodi obrati se Dubrovnik caru Vasiliju Mađedoncu, i zaprosi pomoć. Vasilije zbilja zapovjedi svom admiralju Nićeti, da oslobodi Dubrovnik. Saraceni ili Arapi, koji su se bili nastanili u Siciliji, okaniše se jadranskog mora, a osvojiše naprotiv Bari u Pulji (Apuliji). Da ih otole protjera, poruči car Vasilije pomoćne čete u županâ Travunje i Zahumlja, a u Dubrovčana brodove, na kojima su se prevezle ove pomoćne čete u Apuliju oko g. 868.[a]) Onda se za kratko vrijeme opet podigne ugled istočne države u Dalmaciji i na jadranskom moru. Njeki carski komesar Caesarianus dobi naredbu, da u pratnji svećenika, konačno obrati u kršćansku vjeru Neretvane, Zahumljane, Travunjane, Srbe i Hrvate, i da ih privikne gragjanskoj uredbi. I sami Resti ne poriče, da bi Dubrovčani kad i kad ovijem ćesarskijem pretorima davali godišnje darove (zaštitne danke), ali se ipak nijesu miješali istočni carevi u unutrašnju vladu grada.

---

[1]) Rolando ili Orlando biće bio po svoj prilici kakav vitez kršćanski sa zapada, koji je branio Hristovu vjeru. Cantù kaže, da je u starijem njemačkijem martirologijama bio uvršten megju svece. Slobodni gradovi po Evropi imali su vazda njegov kip. Njegov se kip nalazi n. pr. u Berni, u Frankfurtu i t. d.

a) V. moju povjest Hrvacke i Dalmacije, str. 462.

§ 5. Uvećavanje Dubrovnika doseljenicima iz Arbanije oko god. 865.

U ovijem smutnjama saracenskijem, dokle su ovi gusari osvajali Kotor, Risan i Budvu, može biti, da se više stanovnika ovijeh i drugijeh arbanaškijeh gradova preselilo u Dubrovnik. Po starijem pričama porijeklom su iz Kotora vlasteoske porodice dubrovačke: Benessa, Bucchia, Pozza; po istijem su pričama Luccari došli iz Alessija u Arbaniji, a Sorgi iz Redoni isto u Arbaniji. Ovi arbanaški doseljenici bijahu rimsko-italijanskog porijekla kao i pleme prvijeh gragjana, koji su osnovali Dubrovnik.

§ 6. Stanje kršćanske vjere i hijerarhije u Dubrovniku do IX. i X. vijeka.

Pošto su Epidavrani bili već kršćani, za stalno se uzdrža kršćanska vjera u Dubrovniku, a po jeziku italijansko-rimskomu biće se možda i bogoštovje uredilo na način italijansko-rimski. I u drevnom Dubrovniku je dakle bilo svećenikâ; ali koji su pak naslov oni mogli imati, ne može se ispitati, te se možemo zaista i manuti toga posla. Toliko je samo izvjesno, da je Dubrovnik u X. vijeku imao svoga biskupa; ovaj je naslov po svoj prilici imao još i od prije vrhovni svećenik dubrovački.

Više dubrovačkijeh pisaca, zavedeno njekom smiješnom taštinom, nastoji da postanak svoje nadbiskupije prenese u što moguće davnija vremena. Gondola kaže, da je u arhivu republike tobože vidio bulu pape Zaharije (741-752), kojom da je ovaj podigao dubrovačkog biskupa Andriju na čast arćibiskupa i darovao mu pallium, ali je nije iznio na vidjelo; pa i ako Resti po njemu istu stvar piše, ipak je vrlo teško ne posumnjati, da je igda i bilo te bule. Dubrovnik je onda još imao sasvijem tijesno zemljište, možda samo njekoliko italijanskijeh milja prostora, a bila bi nesmislica, da nadbiskup bude bez podložnijeh biskupa[1]).

[1]) Razzi piše, a po njemu opet i Luccari, da je iza pada Duklje g. 980. pobjegao u Dubrovnik incognito Ivan, arćibiskup dukljanski, i budući Dubrovnik bio u ono doba bez biskupa, da on postade biskupom s naslovom arćibiskupa. Ovo darivanje naslova je bila obična stvar u onijem vremenima. Kako piše Cantù, često bi patrijarh, pošto Turci zauzeše vizantijsko carstvo, po naputku dvora carigradskog, proizveo za biskupe prebjegle svećenike s naslovom biskupija, kojijeh je već bilo nestalo. U njih se ugledaše i rimski pape, te bi i oni imenovali dosta biskupa „in partibus".

Bio sad dakle istinit ili ne bio dukljanski sinod od g. 877., koji spominje paljetkar pop Dukljanin, na kom da je biskup dubrovački ostao podložan nadbiskupu spljeckome, i koliko god se dalo pravo dubrovačkijem spisateljima povjesti[a], kad navode svoje razloge da pobiju priču o ovom sinodu, ipak se još za ovo vrijeme ne može priznati, da je bilo kakva arćibiskupa u Dubrovniku, a ovom tvrdnjom Dubrovčani ne gube ništa.

Važnije je naprotiv za nastajna vremena, što je bugarski knez Bogoris ustanovio u Ohridu g. 870. arćibiskupiju istočnog obreda. (Moja povjest ugarskog kraljevstva II. 461.).

§ 7. Dolazak srpsko-slavenskijeh doseljenika u Dubrovnik oko g. 890.

Doznajemo po njekoj staroj priči, koju su ne malo izvrnuli Melecije i pop Dukljanin, da su Srbi travunski i zahumski znatno uvećali Dubrovnik i umnožili broj njegovijeh stanovnika.

Na način dostojan povjesti, ta se stvar može shvatiti ovako: Župan Travunije, kojemu je i sam Dubrovnik plaćao harač, zavisio je doduše o srpskom nadžupanu; ali oko g. 870., za vlade vrhovnog župana Vlastimira, Krajina, župan Travunije, postade neodvisan[b]. Sin ovog Krajine zvao se Pavlimir: on je vladao baš u ono nemirno doba, kad je spomenuti knez bugarski Bogoris podjarmio, poharao i u pustoš obratio cijelu Srbiju i Travuniju. Regbi da je oko g. 890. Pavlimir, praćen svećenstvom, boljarima i najimućnijim stanovnicima Travunije, tražio i našao u Dubrovčanâ utočište i zaštitu od gnjeva Bogorisova. Uslijed njihova dolaska uveća se grad i zemljište dubrovačko, a za obranu bi sagragjena i jedna tvrgja. Iz zahvalnosti na dobrom pričeku, sagradi Pavlimir na sred grada crkvu sv. prvomučeniku Stjepanu, koji se slavi nada sve megju Srbima, u koji hram i po vijestima cara Konstantina bješe položene moći sv. Pankracija. Pavlimir se do njekoliko vremena povrati u svoju otadžbinu, ali regbi da zaosta u Dubrovniku više Travunjana, koji se u njemu oženiše i nastaniše. Tako se već iz rana pomiješa krv rimsko-italijanska sa srpsko-slavenskom: vlasteoske porodice Bucignola, Gozze, Palmota, Proculi, Zamagna

a) Appendini. str. 110.

b) V. moju povjest Srbije, str. 181.

porijeklom su iz Huma ili Zahumlja. Dubrovačko slavensko narječje i sad je još najsrodnije srpskome, kako je sasvijem zgodno primjetio gosp. Dobrovski u mojoj povjesti ugarskog kraljevstva (III., str. 154). Italijanština megjutim osta još u prvenstvu sve do XI. vijeka, do dolaska više slavenskijeh stanovnika, i osta kao u početku službeni jezik republike[a].

§ 8. Prvi sukob Dubrovčana s Mlečićima u začetku njihove moći oko g. 942-958.

Pisci mletačke povjesti[b]) javljaju sa svijem u kratko, da je dužd Petar Kandijski III. (koji je upravljao kormilom republike izmegju g. 942 i 958) bio namislio da ukroti neretvanske gusare, i da je za to naoružao 30 ratnih brodova pod zapovijesti Orsata Badoarija i Petra Rusola, na kojijema oni odjedriše put Neretve i Dubrovnika. Oni isti pričaju, da taj vojni pohod nije imao nikakva dobra uspjeha i da se brodovlje bez slave natrag povratilo; ali da su, uslijed ponovljenijeh prijetnja duždevijeh, Neretvani ipak obećali da ne će činiti nikakva kvara mletačkijem brodovima.

---

a) Primjedba. Ovu su priču Melecije i pop Dukljanin iskitili na ovaj način: Dok su trajali nemiri u njegovoj otadžbini, Pavlimir uteče u Rim; ali tu nije bio dobro vigjen, a k tome još zvali su ga Srbi natrag da im obnovi otadžbinu. On dogje dakle u grušku luku s njekoliko Rimljana i s biskupom Ivanom noseći sv. tjelesa Nereja, Ahileja, Domitile i Petronile, i sagradi tvrgju i crkvu sv. Stjepana, u koju bješe položene te moći. Pomoću dubrovačkom on se povrati u Srbiju, ali Rimljani, koji nijesu htjeli da idu s njim u Srbiju, ostaše u Dubrovniku. Ova je priča po svoj prilici izmišljena, da se otkloni svaka prilika, da je grčko-istočni crkovni obred ikad postojao u Dubrovniku.

[Luccari spominje u svojoj povjesti tačno „chiesa di S. Maria dei Greci", gdje bi ukopan njeki vojvoda srpski. Valja da je ta crkva bila i do njegova vremena, jer ne spominje mjesto na kom se nalazila. To bi još mogao najbolje dokazati njeki starodavni trebnik (staroslavjanski, istočne crkve) u crkvi sv. Nikole na Prijekome.

I povjesničar Pyrrhus Didacus spominje uz Melecija, da je Pavlimir pobjegao u Rim, te kašnje, kad se praćen od svoje vlastele vraćao u Dubrovnik, da mu se pridružiia i „Saraca, praeclara domus", koja se naselila u Dubrovniku. *Primjedba prevodiočeva*].

b) Megju njima je najnoviji knez Jakob Filiasi, koji je veoma temeljito obradio u 8 knjiga mletačku povjest sve do godine 1100. Memorie storiche de' Veneti primi e secondi. Tomo VIII., in Venezia presso Modesti Fenzo 1798., 8°., str. 8.

O ovom ratnom pohodu, koji nije pošao za rukom Mlečićima, očuvala se u Dubrovniku njeka priča, koja zaslužuje da se spomene. U desetom vijeku bijahu Neretvani odveć silni u jadranskom moru, pa i sam Filiasi ne poriče, da su oni dosta mletačke krvi prolili, mnogo mletačkijeh brodova razbojnički napali, pa da su Mlečiće prisilili čak i na plaćanje godišnjeg danka *a)*. Oni zauzeše Mljet, Korčulu, Brač, Lastovo, i uopće veći dio otoka u jadranskom moru. Kaže se da su tada Dubrovčani, za obezbijegjenje svoje trgovine, upotrijebili politiku te sklopili savez i prijateljstvo sa ovim neretvanskim varvarima. Govore da je Dubrovčanin Vito Bobali bio dapače i prvi ministar Muja, vrhovnog župana neretvanskog, i da je dosta učestvovao u zadirkivanju Mlečića. Radi toga htjedoše sad Mlečići da kazne Dubrovčane, te pod izgovorom da će u Dubrovniku nabaviti vode i hrane za dalje putovanje na istok, pokušaše svojim brodovljem napad, koji im se pak izjalovi, jer Stojko, paroh crkve sv. Stjepana, prokaza i vrijeme i mjesto napada, te svi Dubrovčani skočiše na oružje i juriš bi odbijen. Taj duhovnik reče iza toga, da mu se u snu prikazao i očitovao mu namjere neprijateljske sveti Vlasij, njekad liječnik a po tom biskup u Sevasti kapadocijskoj, koji je mučeničkom smrću obršio g. 313. za vlade Licinijeve. Na to senat izabra sv. Vlasija za pokrovitelja republike: lik njegov stavi na pečate i stijegove i sagradi mu veličanstvenu crkvu na podnožju Brgata[1]). Pomenuti je svetac još uvijek pokrovitelj grada, a za spomen toga dogogjaja slave Dubrovčani svake

---

a) Filiasi T. VIII., str. 74. — Ispor. Le Bret, povjest Italije, I., str. 460.

[1]) God. 972. odabraše Dubrovčani sv. Vlaha za svoga parca (Appendini).

Stalno je da je 12. vijeka postojala crkvica sv. Vlaha na onom mjestu, gdje je do nazad malo vremena bila financijska stražarnica na vratima od Pilâ. Ova mala crkvica bi oborena u 13. vijeku, da ustupi mjesto gradnji klaustra manastira kalugjericâ „delle Clarisse“, te mjesto nje bi sagragjen ôtar u tome manastiru na čast svecu. God. 1348. kuga istraži 11.000 duša, te se Dubrovčani zavjetuju, da će sagraditi crkvu sv. Vlahu. G. 1349-52 bi sagragjen prelijep hram na mjestu gdje se danas nalazi svečeva crkva, u romanskom stilu na tri broda, te prebogato urešen s dvora, a osobito u unutrašnjosti svojoj, od italijanskog majstora Giovanni da Siena. Ova crkva preživi trešnju, ali 1706. izgori sasvijem. Iste godine, po naredbi senata, mletački arhitekt Marino Groppelli počne iz temelja da gradi novu crkvu, te gradnja bi svršena stopro 1715. Te iste godine bi posvećena od Dubrovčanina Ignacija Giorgi.

godine sjutri dan iza Marijina Očišćenja (Sretenje) vjersku svečanost, spojenu sa vojničkim evolucijama, veselom paljbom i klicanjem, jedinu svetkovinu kad se u Dubrovniku i prosti čovjek osjeća kao državljanin [a]), ali uz to počini i koji nered [b]).

Opametivši se ovom zgodom, sve više i više utvrgjivahu Dubrovčani svoj grad i sagradiše veliki bedem na vratima od Pilâ, gdje su Mlečići htjeli prodrijeti.

§ 9. Svagje s Bugarima i Nijemcima 976—983.

Ove utvrde do skora dobro poslužiše. Samuilo, kralj bugarski, koji uze za prestonicu Ohrid, osvoji Drač po svjedočanstvu Cedrenovu, a Dubrovniku je samo prijetio oko god. 976., ali ga nije mogao osvojiti.

Dubrovčani se hvale, da su (oko g. 983.) svojom postojanošću pomogli osujetiti osnove cara Otona II., koji je hotio da istočnjake sa svijem liši uticaja u Dalmaciji, budući se u čvrstoj svezi s Neretvanima opriječili caru užasnom pomorskom silom. Luccari [c]) pripovijeda po Ivanu iz Ravene, da je njeki dubrovački trgovac junački oslobodio cara Otona II. kad ga gotovo uhvatiše Grci na moru, pa da je s toga car vrlo lijepo dočekao dubrovačke poslanike, koji dogjoše k njemu u Rim, i da je svog oslobodітelja, trgovca dubrovačkog, obasuo častima i dostojanstvima i još mu poklonio dobara u Maisenu.

§ 10. Drugi sukob Dubrovčana s Mlečićima oko g. 997. svršava privremenijem priznanjem mletačke zaštite.

Pisci mletačke historije, poimence Dandulo [1]), javljaju o toj stvari ovo: Smjeli dužd Petar Urseol II., ne samo što uskrati Neretvanima do tad obični danak, nego podloži sebi i Istriju s pri-

a) V. opis toga u Appendini-ja I., 177.

b) Putovanja Tome Watkins-a, poslanica 42., koju navodi i Appendini.

[U toj se poslanici izmegju ostaloga govori i ovo: „Ja ne cijenim da se nahodi ijedan puk mirniji, srećniji, čestitiji i zadovoljniji od Dubrovačkoga. *Prim. prevod.*].

c) Dubrovačko izdanje 1790., str. 21.

[1]) Andrija Dandulo, dužd mletački, priloži g. 1342. šestu knjigu statutu mletačkome. Sastavi povjest mletačku spojenu sa povjesti ostalijeh naroda, mnogo cijenjenu od Baronija. Foscarini opet spominje, da je napisao njeku drugu hroniku, isključivo mletačku.

morskijem gradovima dalmatinskijem, protjera Neretvane s više otoka i na svrhu okruni svoju vojnu osvojenjem neretvanskijeh otoka Lastova i Korčule. Iza ovog osvojenja, kako piše Dandulo, dogjoše biskup dubrovački i ostali poslanici ovoga grada i zakleše mu se vasalskom kletvom[a] oko g. 997. Reklo bi se da su se tad Dubrovčani za stalno obavezali, da plaćaju danak Mlečićima, a to se sasvijem i slagalo sa politikom, koje su se oni do tada držali kao slaba država prama jačoj. Dubrovčani su se mogli nadati, da će pomoću Mletaka biti obezbijegjena njihova trgovina od Neretvana. No ovaj put nije bila duga vijeka ova obaveza plaćanja danka, te nije tada prouzročila ni miješanje Mlečićâ u unutrašnju upravu Dubrovnika.

Dubrovački ljetopisci pričaju tečaj ovijeh dogagjaja nešto drukčije, po predanju narodnom, ali za cijelo bez pouzdana osnova. Kako oni pripovijedaju, Mlečići su već g. 993. uhvatili njeki trgovački brod dubrovački, koji je kako kažu nosio robe za 25.000 dukata vrijednosti, i da su izdali njeki proglas, po kome nije smio jedriti nijedan trgovački brod po jadranskom moru, a da ne iskrca svoju robu u Mletke. Dubrovčani da su iskali natrag svoj brod i, kad nijesu dobili pravo, da su se obratili caru Vasiliju, koji da je ohrabrio Dubrovčane po njekom kalugjeru Mihajlu pismom punim utjehe i obećanja pomoći (a to je pismo štampano u italijanskom prevodu kod Appendini-ja I., str. 246, ali je očito apokrifno). Mlečići da su za tijem poslali poslanike u Dubrovnik i pokušali da prekinu savez sa carem Vasilijem, da opravdaju svoje dotadašnje ponašanje, i još da obećaju Dubrovčanima mir i prijateljstvo; ali da Dubrovčani više nijesu htjeli da odustanu od saveza sa istočnjacima. Da se skoro iza toga pokazalo u Gružu 90 brodova istočnoga cara, i pošto se na njih ukrcaše dubrovački poslanici Simone de Barba, Bonda de Bieste i Sergio de Catena, da je zajedrilo put Mletaka i Istrije. Da je ovo brodovlje u Poli prisililo Mlečiće na njeku nagodbu, u kojoj je i Dubrovčanima bila obećana pristojna naknada za štetu. Iza ove nagodbe da su se dapače Mlečići sadružili sa istočnjacima radi zajedničkog proganjanja Neretvana, a da je Dubrovčanima trebalo odustati od saveza sa Neretvanima po carevom naputku. Da je ovaj savez Neretvane naučio pameti, tako da su u naprijed još samo iz

---

a) Illuc Ragusiensis Episcopus cum suis conveniens, eidem Principi sacramenta omnia facientes, obsequia multa detulerunt. A. Dandulus.

Omiša po malo gusarili. Za ove svagje izmegju Mlečića i Neretvana da su Mlečići opet uhvatili jedan brod dubrovački na putu iz Apulije, na koji se bilo ukrcalo 40 neretvanskijeh boljara. Da je senat oko g. 1000 otpravio put Mletaka poslanike Jakoba Luccari i Dobru di Ribizza, da ga ištu natrag. Kad senat mletački ne usliša ove poslanike, da su se oni na Markovu trgu obratili puku, stavljajući mu prijateljski pred oči, koliko li bi silno bio koristan po obje strane dotadašnji trgovački saobraćaj izmegju Mletaka i Dubrovnika, i koliko bi štetno bilo po narod u Mlecima, kad bi izostali dubrovački brodovi sa hranom i robom, i na to da su poslanici otputovali. Uza sve to da je dužd Urseol ipak silovitijem načinom otpravio na Lastovo nove dubrovačke poslanike, a megju njima i prelata Ivana. Kad su zatijem Dubrovčani prekinuli svaki trgovački saobraćaj sa Mlecima, da se na to ozlovoljio puk u Mlecima i da je prisilio senat g. 1001. da preko poslanika Otona i Orsata sklopi s Dubrovčanima mir i prijateljstvo pod istijem uvjetima, na ime pod ovijem:

1) da se povrati ugrabljeni brod dubrovački;

2) da se na izmjenice imaju slati godišnji darovi: od strane Mlečića 14 komada skrletne svite, a od strane Dubrovčana 2 bijela konja i tri bačve ribolskoga vina;

3) da se u ratovima uzajamno pomažu po jednom ubojnom galijom;

4) da se obnovi u Mlecima trgovanje s Dubrovnikom.

I sam Filiasi [a]) odbaca izvješće njekog docnijeg hroničara (Annotator ad Chron. Dan.), po kom je Urseol poslao svog sina za vladara u Dubrovnik, te i sam priznaje, da još i onda nije bio duga vijeka mletački uticaj u Dalmaciji i Dubrovniku [b]).

§ Treći sukob Dubrovčana s Mlečićima za vlade dužda Dominika Contarini, izmegju g. 1043-1053.

O ovoj zgodi ništa ne spominju pisci mletačke povjesti. Dubrovački analisti nasuprot pripovijedaju, pošto je dužd Contarini opet zaprijetio Dubrovniku i naoružao brodovlje puno gragje, da njom sazida tvrd kaštio pokraj samog Dubrovnika, da tako drži grad u stezi, da su Dubrovčani udruženijem silama podigli za dva mjeseca

a) VIII. str. 151.

b) Tu isto na str. 184.

njeku vrst gradića pod imenom sv. Lovrijenca[1]) i da su tako zastrašili dužda, da nikako ne pokušava ni da se iskrca, niti da napane.

§ 12. Uvećanje dubrovačke oblasti darovima srpskog kneza Stjepana Vojislava 1040-1050., i njegova sina Mihajla 1050-1080.

Kaže se da je Stjepan Vojislav, obnovitelj Srbije i njen oslobоditelj od vrhovne vlasti vizantijske oko g. 1040-1050., iz prijateljstva prema Dubrovčanima, njima darovao Župu, Rijeku, Gruž i cijelo primorje do Orašca — plodni predio[2]). Isto tako darežljiv kažu

[1]) Minuli vijekovi, te svakojake priče pomračiše nam malo ne sasvijem postanak ove tvrgje. I ako se ne zna uprav vrijeme, kad su Mlečići pokušali da sagrade tvrgju: ili za vlade dužda Contarini-ja, kako Engel spominje, ili pak za duždevanja Otona Urseola (1006-1028), kako bi njeki htjeli da dokažu; ipak se kao dosta vjerojatno može ovdje navesti što priče o tom dalje razlože. Pošto se Mlečićima izjalovi namjera, oni, da nadoknade troškove oko uzaludnog preduzeća, davali su u naprijed robijašima, te su vozili na galiji, u 14 mjeseca onu platu, koju su im od prije davali za 12., tako da su još i prošlog stoljeća, kad bi mletačke galije plovile mimo Lovrijenac, robijaši vikali razljućeni na rečenu tvrgju „mala-paga" (loša plata).

Ove se priče nalaze još drukčije sklopljene i iskićene svakojakijem epizodama; ali se iz svega toga može istorijski ustvrditi samo toliko, da je na onoj hridi, u XI. vijeku bio dumanski stan i crkvica, odakle i ime sadašnjoj tvrgji, čiji je temelj bio udaren istom u XIII. vijeku, te je kroz tri vijeka bila preinačivana, dok je tek u XVI. vijeku dobila sadašnji oblik. Prvi se put ona spominje g. 1301., te poslije još 1368.

Vrijedno je napomenuti, da je na ovom Gibraltaru dubrovačkom bio glasoviti top „Gušter", te ga je salio vrli italijanski vajar Giovanni Baptista D'Arbe, čije je ime na daleko slovilo. On uresi Dubrovnik još mnogijem djelima umjetnosti, kao n. p. zvonom u zvoniku gdje ure kucaju i t. d.

Na topu bijaše slijedeći natpis:

A. S. MDXXXVII
JUPITER OMNIPOTENS ITERUM SI PERDERE VELLET
CRUDELEM GENTEM VIRIBUS IPSE SUIS,
NEMPE EGO TUNC IOVE SAEVIREM CRUDELIUS IPSA
VI QUAM BAPTISTA PRAEBUIT ARTE MANUS.
OPUS BAPTISTAE ARBENSIS
IN ARCE S. LAURENTII.

[2]) Orbini kaže u svom „Regno degli Slavi" na str. 393., da je granica megju dubrovačkom Rijekom i Humskom županijom obilježena velikijem utesanijem kamenom na Vrijesnoj glavici poviše Prijevora u Rijeci.

da je bio i Stjepanov sin Mihajil (1050-1080.) prama Dubrovčanima, svojijem saveznicima. On im darova otoke Koločep, Lopud i Šipan[a].

§ 13. Stanje crkve dubrovačke u XI. vijeku.

Hijerarhijska povjest dubrovačka ovoga vremena priča samo o moćima, manastirima i darovima svećenstvu. Njeki pomorski kapetan Fruncije donese oko g. 1012. iz Strakola, luke na egejskom moru, moći sv. Zenobija i svete Zenobije[1]), koje biskup[b] Nićifor[2])

---

a) Ovo je od prilike glavni sadržaj njeke starodavne predaje, koju je dodacima i izvrtanjem pokvario pop Dukljanin. On priča istu stvar o Stjepanu, kralju Hrvatske i Dalmacije, da se u bolesti zavjetovao i da je došao u Dubrovnik sa svojom suprugom Margaritom da se pokloni crkvi sv. Stjepana; da je ova Margarita, po smrti Stjepanovoj, pobjegla u Dubrovnik, da je darovala crkvi sv. Stjepana komade sv. križa, pa da je sagradila zidine gracke i t. d. On kaže, da se idući za njom u potjeru prikučio Dubrovniku Bogoslav, sin Prelimirov a unuk Stjepanov, sa 10000 ljudi, ali bez uspjeha; da je Silvestar, sin Bogoslavov, bio povraćen dubrovačkom pomoći u svoju banovinu i da je s toga darovao Dubrovčanima one otoke. — Sve je ovo samo nagrgjena priča; istina je gorje kazana. Mihajlo, sin Stjepana Vojislava, bio je i po drugijem istinitijem dogagjajima historijskijem, prijatelj Dubrovčana, kako što će se jasno vidjeti po § 14.

[1]) Njeki dubrovački pisci spominju, da Fruncije kupi te moći u jednog grčkog kalugjera za 300 perpera.

b) Pastor hujus metropolis. Meletius.

[2]) Ovaj se episkop Nićifor spominje oko g. 980-1023 malo prije no je Dubrovniku bila darovana Župa, Gruž, Rijeka, Zaton i sve primorje do Orašca. Coleti (De Eccl. Rag., str. 41) piše u iskvarenoj priči, slijedeći Luccari-ja i Orbini-ja, da su Dubrovčani primili ova mjesta od Krešimira, vladara hrvackoga. I sam Coleti piše: „Haec quidem loca non ad Croatiam, sed ad regnum Serbiae pertinebant, quia Cresimirus haec ex paterna hereditate sibi retinuerat.“ Evo kako se ova priča nagrdi: Tješimir, veliki župan srpski, uze za ženu kćer Čedomira, župana hrvackoga. Tješimir je imao dva sina: Krešimira i Predimira. Djed njihov Čedomir, župan hrvacki, ostavi svu hrvacku županiju unuku svome Krešimiru, koji tako posta banom hrvackijem, a brat mu Predimir zauze županiju srpsku. Priča se po tom izgrdila, što je Kremišir, kao župan Hrvacke, uzeo komad očevine i pridružio županiji hrvackoj, i to su ta primorska mjesta.

Za stalno su negda postojale u Dubrovniku bogomolje sv. Margarite, sv. Jelene i sv. Lucije. Bogomolja sv. Margarite, sagragjena na čast hrvacke kraljice Margarite, koja uteče u Dubrovnik sa dvije bogoljubne žene: Lucijom i Jelenom, bila je na onom mjestu, gdje se sad nalazi mrtvica vojničke bonice. Po tome se ne može poreći, da su i hrvacki vladari kao god i srpski iskali utočište u Dubrovniku, kao državi slobodnoj i neodvisnoj; ali se nikada ne može priznati, da su banovi i župani hrvacki dali koje svoje zemljište Dubrovniku.

i Comes Vitalis Veteranus primiše sa velikijem poštovanjem i položiše u crkvu sv. Marije. Kako pripovijeda Melecije, ove moći učininiše mnogo čudesa.

Kaže se da je g. 1023. biskup Vitalis bulom Benedikta VIII. dobio pravo, da može sve dok je živ upotrebljavati pallium ad missae sacrificia. (Donekle bi se moglo posumnjati, da je ikako i bilo te bule, ali bi bilo suvišno, da se to ovdje pretresa. Neka se pročita kod Coleti-ja VI., 42.)[1]

Benediktinci takogjer kažu da su već u XI. vijeku g. 1023. bili namješteni na Lokrum prigodom njekog požara, koji se udunuo

---

[1]) Jedini fra Sabo Dolci spominje tri arhiepiskopa pod imenom Vitalija, a drugi svi dva: Vitalija I. i Vitalija II., koji je poslije bio svrgnut s dostojanstva radi neurednosti. Zà to se i ne zna, koji je Vitalis ukopan na Lokrumu, gdje mu se čita na grobu:

Hic requiescit Vi-
talis Archieps Do-
ni Theodori Filius
P. cui. ama. humilit. R.

Vitalis I. bijaše od vlasteoske kuće Ovčarevića (Gozze). U starijem je listinama nazvan: *blaženi* Vital episkop.

Sva je prilika, da su dubrovački episkopi imali samo naslov arhiepiskopa, a ne bili pravi metropoliti, jerbo kad se u Baru osnova arhiepiskopska stolica, barski arhiepiskop bi imenovan zakonitijem nasljednikom već razorene Duklje, i to se zgodi osme godine pošto papa Benedikt VIII. namjesti Vitalija za dubrovačkog arhiepiskopa. Barski arhiepiskop zahtjede, da srpski episkopi kotorski budu pod njim, a ne više pod spljeckijem arhiepiskopom. Dubrovački biskup je opet zahtjevao, da je on zakoniti metropolit svijeh srpskijeh biskupija obreda latinskoga, jerbo Ivan, najposljednji metropolit dukljanski kom je to pravo pripadalo, uteče u Dubrovnik i bi biskup dubrovački s naslovom negdašnje metropolije dukljanske, i da zato prava metropolitska pripadaju biskupu dubrovačkomu, isto kao što i episkopi rimski de jure divino imaju pravo na prvenstvo u crkvi vasionskoj po tome, što je sv. Petar, koji držaše prvenstvo megju apostolima, pošao u Rim i tu umro. Prije nego se ustanovila arhiepiskopska stolica u Baru, nije ni bilo te raspre: svi su bili podložni arhiepiskopu spljeckome, kako nasljedniku metropolita solinskoga. Premda su kraljevi srpski branili Dubrovnik, ipak su zahtjevali pred papom, da metropolit bude episkop barski, jer je Bar u srpskoj zemlji. Ta je raspra trajala gotovo 100 godina, počevši g. 1024. za pape Benedikta VIII. pa sve do g. 1121., kad je bio papa Kalisto II., koji naredi, da srpski predjeli Zahumlja i Travunije, pod koju spadaju i Konavle, kako piše i Farlati, budu pod arhiepiskopom dubrovačkijem. Barski pak arhiepiskop zadržao je još i do dana današnjega prazan naslov: „Primas regni Serbiae“.

prizivanjem sv. Benedikta, i da im je g. 1044. župan zahumski darovao crkvu sv. Pankracija na Mljetu; ali su po svoj prilici lažne listine osnivanja, kao i darivanja i potvrde. Ignjacije Gjorgji je vrlo zgodno primjetio, da su Benediktinci mogli bit ovamo pozvani tek oko g. 1123. s Monte Casino[a] (a bili su u istinu pozvani tek oko g. 1192. § 19.)[1]).

Po Meleciju dogjoše u Dubrovnik g. 1026 moći trojice mučenika sv. Petra, Lovrijenca i Andrije, koji su, kako se kaže, obršili mučeničkom smrću kod Kotora, i biše sahranjene u posebnoj crkvi. I danas se svake godine na 7 Julija slavi u Dubrovniku crkvenom svečanošću njihova uspomena.[2])

U isto doba su znali Dubrovčani da dobave s istoka glavu sv. Vlaha Kapadocijskoga, svoga pokrovitelja. Mi se ustežemo zajedno

---

a) U njekoj tobožnjoj povelji od god. 1044., koja je u prilog lokrumskijeh Benediktinaca, govori se o Consensu Nobilium & Ignobilium, senum juvenum & puerorum. (Muratori Antiquit. Ital. IV., diss. LII).

[1]) Listinu, kojom se daje u to doba Lokrum kalugjerima pod arhiepiskopom Vitalijem, i Muratori odbija kao apokrifnu, a što je najveće — i Ignjacije Giorgi.

Na otoku Tremiti u Italiji je živio njeki Petar pustinjak, rogjen u Dubrovniku, i kad se vrati u svoju domovinu s njekim jeromonahom Leonom, nastani se na otok Lokrum, gdje mu se načini i kućica i mala bogomolja. Dakle je g. 1023, došao taj Petar pustinjak, a stoprv g. 1123., dakle čitavijeh sto godišta docnije, dogjoše kalugjeri iz Monte Casino, i senat im darova Lokrum za zavjet radi požara, koji se dogodi 1123. na dan sv. Benedikta.

[2]) Nadbiskup Andrija Zmajević, Peraštanin, kaže u svom „Crkvenom Ljetopisu", da su ovi sv. mučenici bili rodom iz Žanjica, malog zatona na početku poluostrva Luštice, gdje se je, kako kažu, njegda nalazio grad Rose, i da su bili pogubljeni g. 1166. od odmetnika katoličke crkve, a preneseni iz Lepetana u Dubrovnik tek g. 1249. To nije nikako moguće, jer se i po drugijem dubrovačkijem piscima može jasno razabrati, da je istinita vijest Melecija, koji kaže da su bili preneseni u Dubrovnik g. 1026. Dakle sva je prilika, da su oni bili mučeni i smaknuti od Saracena, koji su razorili Kotor g. 860., a kako kaže Coleti i grad Rose. Dalje priča isti Zmajević, da su se ovi sveti mučenici jedne noći objavili u snu njekoj pobožnoj starici koja odmah to javi u Kotor. Kotorani odbiše ovu staru kao suludnu, a ona tad pogje u Dubrovnik i javi cijelu stvar senatu. Dubrovčani dogjoše i obnoć iskopaše tjelesa i ponesoše ih u Dubrovnik, a tu staricu hraniše do smrti. Trgovci sagradiše hram pomenutijem svecima (gdje je sad sredina *Place*), i u nj položiše te svete moći. Hram pade u trešnji g. 1667., te njihove moći docnije bijahu smještene u stônu crkvu. Porodica Sorgo ostavi 10.000 fiorina, da se kamatama te svote svake godine poljepšava ôtar tijem svecima u stônoj crkvi. Austrija, kad zauze Dubrovnik, inkamera tu svotu.

sa Razzi-jem, da istaknemo pitanje, je li ovo prava glava sv. Vlaha, ili ona koja se časti u Penni u Pulji (Apuliji).[1])

Znamenitije je, što se oko g. 1044. svidjelo papi, po svoj prilici u sporazumu sa Stjepanom Vojislavom, knezom srpskijem, da arhiepiskopu grčkom u Ohridu stavi nasuprot katoličkog arhiepiskopa u Bar, i da ovomu podloži episkope i crkve Zahumlja, Srbije, Travunije, Kotora, Ulcinja, Drivasta, Polate i Skadra.

---

[1]) Glava, ili bolje komad glave, sv. Vlaha bi po povjesničarima Razzi-ju i Gondoli donesena u Dubrovnik g. 1026. Čestica grkljana, kako piše Farlati: „guttur, in pixide inaurata, sive os linguale", bi donesena iz Raške g. 1428 od njekoga Stjepana Ulcinjanina, Marinova sina. Lijeva ruka dogje iz Mletaka na 5 julija 1346., ali nijedan povjesnik ne piše na koji način. Ta ruka bi ukradena iza trešnje od njekoga popa Antuna Vukičevića, koji pobježe u Italiju sa jednom dumnom. Docnije se nagje u Genovi, odakle bi povraćena. Na 4 julija čini se opet svetkovina kao i najprije kad je došla iz Mletaka (Translatio S. Blasii). Njeki Gjuro Radovanović-Crescimani dobije na dar kost desne ruke svečeve god. 1452. od Tome Paleologa, despota Moreje a brata cara Konstantina XI., s toga što mu spase život na svojoj lagji, kad Turci udariše na despotovu državu. On pak darova tu kost rodnome mjestu god. 1458. Na njoj je ovaj natpis:

TOMASO PALEOLOGO DESPOTA DEL PELOPONESO
DONATO A GIORGIO RADOVANOVICH CIVI RAGUSEO 1452.

Drugi komad desne ruke na'azio se u Dubrovniku već god. 1421.

Spomena je vrijedno i kako je došla u Dubrovnik pelenica Isukrstova. God. 843. njeki brod mletački na putu sa istoka iskrca u Dubrovnik njekog Ivana, popa arbanaškog, koji na polasku iz Dubrovnika, ostavi u zaklad pelenicu njekom Srgju, parohu crkve sv. Vida. Taj Srgj umirući reče, da je zakopao njeku svetinju u crkvi sv. Vida, pa ako dogje pop arbanaški, da mu povrate taj zaklad.

Poslije 200 godina, drugi paroh sv. Vida krene put Jerusolima, i ostane za dva godišta. Kad se u to doba obarala pomenuta crkvica sv. Vida, da se na njezinu mjestu sagradi kuća za arhiepiskopa, nagje se pelenica, koja se dade dumnama sv. Šimuna. One su je strigle i davale tamo amo, tako da se smanji sasvijem, te se na svrhu odredi, da stoji u stônoj crkvi. Ova pelenica bi ukradena od njekoga Italijanca Vanini-ja, koji reče na pouzdano njekoj bludnici, svojoj ljubavnici, da je digao pelenicu i da će je prodat u Italiji. Bludnica ta dubrovačka odmah obavijesti senat, koji uput pošalje potjeru na brod, kojijem je Vanini imao putovati, i nagjoše pelenicu, a Vanini pobježe u bestrv.

Kako Razzi piše nalazilo se u Dubrovniku i tijelo sv. Šimuna, koje je bilo preneseno u Zadar izmegju god. 1057 i 1063. I Melecije to potvrgjuje i ako crkva zadarska stavlja u XIII. vijek svetkovinu prenosa (translatio S. Simeoni). (v. Farlati, Eccl. Rag. str., 54).

§ 14. Knez srpski Mihajil, prijatelj Dubrovčana. Prvi stalni početak nadbiskupskog dostojanstva u Dubrovniku 1076-1121.

God. 1073. svrgoše Dubrovčani svoga biskupa[a] Vitalija[1]), jer je bio okrivljen radi nemoralnog ponašanja i svakojakijeh nasilja, i staviše mu za nasljednika njekoga svećenika Petra. Papa posla Giralda Sipontina za komesara ispitatelja, i zahtjevaše da Vitalija oslobode iz tamnice. Svrha ispitivanja bi ta, da Vitalije ostade svrgnut.

Novi biskup Petar zamoli nadbiskupski pallium od Grgura VIII. i zadobi ga na predlog vladara srpskog Mihajla, prijatelja Dubrovnika[b], koji se bijaše sporazumio s papom po savjetu Dubrovčana. Na to se požali nadbiskup spljecki Lavrencije, a papa tad naredi Petru, nadbiskupu barskom, da stvar razvidi, a biskupu Petru zapovijedi, da ne upotrebljuje pallium dokle se stvar ne riješi. Uspjeh ispitivanja nije javljen, ali bi se ipak reklo, da je Petar i u naprijed upotrebljavao pallium.

Regbi da je dubrovačka biskupija uprav zakonito osnovana g. 1121. ovom prigodom. Za vlade srpskijeh knezova, koji su vladali iza Mihajla, regbi da je nestalo katoličke biskupije u Baru. Sad je trebalo da se rimska kurija promisli, kako će još u naprijed imati po mogućnosti utjecaja na Srbe, Neretvane i Arbanase. Za to Kaliksto II. darova vrhovnom sveošteniku dubrovačkom Geraldu čast nadbiskupa, pallium i sudbenu oblast nad svijem crkvama u Zahumlju, Srbiji, Travuniji, Kotoru, na Rosama, u Budvi, Baru[c], Ulcinju, Skadru, Drivastu i Polati.

§ 15. Ponašanje Dubrovčana za doba normanskijeh navala na Arbaniju 1081-1083.

Robert Guiscard napade Drač g. 1081. znatnom pomorskom i kopnenom silom. Grčki pisci tvrde, da su ga u tome potpomagali Dubrovčani i drugi Dalmatinci. Hronike dubrovačke govore o dvjema dubrovačkijem galijama i o jednoj galiji iz Kotora, koje su

---

a) U papinskoj se buli kaže: Episcopum Vestrum, Coleti, str. 55.

[1]) Vitalija II. — po Farlati-ju.

b) Moja povjest Srbije, str. 186.

c) Krivo se nazivlje Avvarorum u tekstu kod Coleti-ja, str. 60.

uza nj pristale. Mlečići su naprotiv pod duždom Silvijem bili na strani Grka. Kaže se da su se Dubrovčani borili dapače i proti cara Aleksija, i da car o malo nije bio posječen od njekog Dubrovčanina, da nije odbio udarac nekakav njegov oficir (po dubrovačkom predanju). Na svrhu je trebalo, da se na početku g. 1082. Drač preda Normanima, kojijem je bio opet ugrabljen po smrti Robertovoj i iza Boemundova povratka u Italiju g. 1085. (Tako isto ne uspješe pokušaji Boemundovi da savlada Drač ni g. 1107-1108.).

Dubrovčani dakle izgubiše svoje normanske prijatelje, i svojijem postupkom za ovog rata razdražiše na osvetu Mlečiće, kojijema g. 1085. Vizantinci ustupiše cijelu Dalmaciju.

§ 16. Dogovaranje Dubrovčana sa knezovima srpskijem Bodinom i Vukanom, sa ugarskijem kraljevima Ladislavom I. i Kolomanom. 1083-1105. Praznina u dubrovačkoj povjesti do 1142.

Regbi da je takogjer Bodin, Mihajlov sin, bio prijatelj katoličke vjere i Dubrovčana, a neprijatelj Grka. Sukobivši se sretno s njim zarobi ga vojvoda grčki Ivan Ducas.

Bodina naslijedi Vukan, postojani pristaša istočne vjere, čovjek surov i ratoboran. Kaže se po predaji dubrovačkoj, da su Srbi u to vrijeme pritijesnili grad dugom opsadom, i da su na ustuk Dubrovčanima sagradili kaštio sv. Nikole.[1]). Tek g. 1111. mogli su Dubrov-

[1]) Kralj srpski Radoslav izbavi Bodina iz ropstva vizantijskog; ali on, nezahvalni sinovac, tek se povrati na očevinu, liši vlade strica Radoslava, koji se povuče u Travuniju na mali zaostatak svoje države, i slomljen od starosti i jada sprovede zadnje dane u molitvi i pobožnijem razmišljanjima, darovavši monasima od Lokruma mnogo zemalja i crkvu sv. Petra u Župi „na Bijelome“.

Njega naslijedi najstariji sin Branislav, koji se izmiri s Bodinom posredovanjem Petra, biskupa barskog. U to se zgodi, da se Bodin oženi Jakvintom, kćeri Arhierizijevom (Arhierizio di Bari), koja tašta i ohola nagovori muža, da gleda na koji način doć vrha sinovima Radoslavovijem. Bodin, po ženinom naputku, pozva na dvor Branislava sa bratom mu Gradislavom i sinom Predinjom (po drugijem izvorima Branislava sa braćom Gojislavom i Berinjom) te ih potvori da rade protiva njemu i baci u tamnicu. Ostala svojta Branislavova, videći se na nevolji, potraži utočište u Dubrovčana. Bodin, obaznavši da su ih Dubrovčani zakrilili, planu gnjevom, te prijeteći ratom zaiska ih natrag po svojijem poslanicima. Dubrovčani namisle odmah da ne pogaze zadanu riječ; ali pošto se u prostranoj državi Bodino-

čani izdajstvom zapovjednika srpskog Vuka Gredića zauzeti i razoriti ovaj kaštio, na čijem mjestu kažu da je bila sazidana crkva sv. Nikole, i da je naregjeno, da se na Uskrs svake godine čini ophod, a da su Vuka primili megju vlastelu dubrovačku. Kažu da od njega proishodi vlasteoska porodica Gradi.[1]). Ovom se prigodom razmakoše zidine gracke.

---

voj nalazilo mnogo trgovaca dubrovačkijeh, da ih on ne bi smaknuo i dobra im zaplijenio, odgovoriše mu da pričeka koji dan dok se posavjetuju. Megju tijem isti dan pošlju tajno ulake trgovcima, da kupe sve svoje imanje i da bježe doma. Nakon malo dana poslaše odgovor Bodinu, da ih oni ne mogu predati, jer se to protivi i božijoj i ljuckoj pravdi. Na to se Bodin rasrdi, i sakupivši silnu vojsku udari tabor pod Brgatom, odakle imajući osobito valjane majstore pripravi napadaje baš po devet zakona. Ali Dubrovčani ipak ne klonuše duhom, no junački odbijahu njegove juriše. U to se zgodi, da je prilikom jednog od glavnijeh okršaja izgubio glavu Kosar (Ćezar), brat Jakvinte, koga ubi Kočjapar, po njekijem šura, a po njekijem opet brat Branislavov. Kad to začu Jakvinta, nagovori muža da odmah dovede iz Skadra zarobljene rogjake, te ih dade ubiti na grobu Kosarovu. Svojta Branislavova zgrožena na to odmah otputova iz Dubrovnika, da traži pomoć od careva vizantijskijeh, a arhijepiskop dubrovački Petar s opatom od Lokruma ode u tabor Bodinov, te ga pokara s moralne strane radi tog nedjelja, na što se on pokaja, i kako kažu sagradi na Lokrumu prelijep grob svojijem rogjacima. U to radi nedaće oružja i radi nestašice hrane poče malaksavati duh u vojsci Bodinovoj, te on, da je osokoli, proglasi javno po telalima, da se Dubrovnik već ne može držati, no da će pasti do koji dan, s toga da prikupe sile i da se drže junački. U taboru Bodinovu se nalazio njekakav prognani Dubrovčanin, kojem se ne zna ni ime ni uzrok zašto je bio prognan, te on viknu na vas glas Dubrovčanima, koji su bili na grackijem zidinama, da se drže i ne boje, jer je Bodinu ponestalo hrane. Na tog Dubrovčanina nasrnuše Bodinovi ljudi i raniše ga, ali on ipak sretno umače za vremena. Bodin je bio prisiljen kretat ispod Dubrovnika i s toga, što su bili buknuli nemiri u njegovoj vlastitoj zemlji radi smrti Branislavove, kog je njegov narod veoma volio. Pri polasku ostavi Bodin posadu na onom mjestu gdje je sad crkva sv. Nikole na Prijekome, da uznemiruje grad svakom prigodom. Nakon njekoliko vremena dogje samrtni čas Bodinu, te ga savijest stade nemilo mučiti, i on, da bi ublažio Boga, darova pred samu smrt Šumet monasima Lokruma (po njekijem onaj dio Šumeta, koji nije bio darovao župan srpski Stjepan Vojislav), koji dar potvrdiše kašnje i sin njegov, kralj Gjorgje, i rogjak mu Gerda Grubeša, sin Branislavov, (?) po nagovoru Jakvinte, koju je takogjer savjest mučila po smrti Bodinovoj.

[1]) Posada na Prijekome bijaše trn u oku Dubrovčanima, koji počeše lukavo općiti na prijateljsku sa zapovjednicima tvrgje, te ih malo po malo iz daleka nagovarati, ne bi li predali tu tvrgju, a da će im senat za to biti zahvalan, darovati im plemstvo i još koješta. Trgovci iz Bara (Antivari), koji su trgovali s Dubrovčanima, te kroz to vrijeme dok je tvrgja opstojala bili čestokrat i uznemirivani, dogo-

Zna se po svjedočanstvu Luccari-jevu[a], da su Dubrovčani poslali darove ugarskom kralju Ladislavu, kad je g. 1091 dopro do Kupe i potukao hrvacke knezove. U opće se slagalo s ondašnjom državničkom mudrošću dubrovačkom, da darovima predobiju za se moćne gospodare, a moglo bi bit da su od kralja Ladislava očekivali pomoć proti surovoj ratobornosti Vukanovoj.

Kad su g. 1096 krstaši putovali Dalmacijom, nagjoše Dubrovnik u cvijetu i slavan: po Vilimu Tyrius-u on je bio jedan od 4 najznamenitija grada[b] Dalmacije.

Kad je kralj Koloman osvojio veliki dio Dalmacije i kad je uljegao u Zadar g. 1105, kaže se da su mu takogjer došli s darovima poslanici dubrovački. Od 1111—1142 ne znamo pripovidjeti ništa znamenita o Dubrovniku[c].

---

vore se s Dubrovčanima, da će oni pred samu svrhu korizme dovesti silu vina, te ga pod vrlo nisku cijenu proturiti ljudima Bodinovijem, na koje kad se opiju, da Dubrovčani navale i sve ih istraže.

Vuk Gredić i Mlaskonja, zapovjednici tvrgje, napokon popustiše Dubrovčanima, te da bi im bio lakši posao, otpuste mnoge ljude kući po svoj prilici da proslave uskrs". Na uskrs pako barski trgovci izopijaše zaostale vojnike, te u zgodan čas Dubrovčani provališe iz grada i posjekoše sve koji se nijesu htjeli predati — i tako svrši Bodinova opsada.

a) str. 27.

b) Metropolis.

c) I ovo je doba pop Dukljanin uvio u priče, po kojijem su sastavljene i lažne listine. Po spomenutom Dukljaninu kažu da je Bodin bio oslobogjen iz grčkog sužanjstva, naime iz Antiohije, pomoću mletačkijeh brodova (o ovom nema ni traga kod pouzdanijeh spisatelja). Govori se da je po svom oslobogjenju izazvao nemire u Hrvackoj protiv Zvonimirova sina Radovana ili Radoslava (ali Bodin je bio srpski knez, a nije imao česa činit sa Hrvackom). Radoslav pobježe u Travuniju, a pošto njegovi sinovi ni tu ne bijahu obezbijegjeni, utekoše u Dubrovnik. Sad kažu da je Bodin potaknut od svoje žene Jakvinte za 7 godina pritijesnio Dubrovčane opsadom s toga što su primili sinove Radoslavove, i da je u blizini grada postavio kaštio sv. Nikole. Dubrovčani propustiše potajno u Skadar sinove Radoslavove, ali ih Bodin tamo uhvati i pogubi.

S ovom su pričom spojene još i lažne listine. Kajući se radi onog te se dogodilo, kaže se, da je Bodin g. 1102. na samrtnoj postelji darovao zavještajem crkvu sv. Martina u Šumetu Benediktincima na Lokrumu. (Coleti, str. 58). Govore da ga je g. 1114. naslijedio u kneževskom prijestolu srpskom Bodinov sin Gjorgje, i da je g. 1115. potvrdio darivanje ove crkve (nek se pročita čudnovata listina kod Coleti-ja str. 59). Lucari kaže, da je on glavom došao sa svojom majkom (cum matre sua Domina Regina) u Dubrovnik, i da je pohodio sliku Bogorodice na

§ 17. Nastojanje nadbiskupa dubrovačkijeh da prisvoje sebi sva prava barskijeh nadbiskupa. Zavagja radi toga sa bosanskijem banom Borisom i sa Stjepanom Nemanjom srpskijem 1142-1169.

Nastojanje dubrovačkijeh nadbiskupa poduprto od senata u Dubrovniku, da podlože sebi sve crkve, koje su od prije bile podre-

---

Mljetu. Treba da se ovdje spomene i popravi još jedan drugi anahronizam Razzi-jev, jer se on po Razzi-ju uvukao u Le Bret-ovu povjest mletačke države I., str. 507, a otolen i u Gebhardovu povjest Dubrovnika III., str. 817. Razzi bilježi da se već u XII. vijeku Dubrovnik podvrgao mletačkom upravitelju (Rettore) ili knezu (Conte), a kad tamo nije nego tek u početku XIII. vijeka. Ovo su riječi samoga Razzi-ja: Pošto se Dubrovnik g. 1122 dosta uvećao i poljepšao zgradama, stadoše vlastela podozrijevati jedan na drugoga. Bojahu se da se koji pojedinac izmegju njih ne bi posilio, te da ih to mine, poslaše po općem dogovoru i pristanku poslanike u Mletke, da zamole senat da im svake tri godine pošalje za rektora kakvog mletačkog vlastelina, ali da on nema nikakve moći da raspolaže poslima republike bez privole velikog dijela vijeća. Ova molba bijaše veoma dobro došla Mlečićima, te oni poslaše željenog rektora, kome Dubrovčani odrediše pristojnu platu. Tako se vladalo za 30 godina u Dubrovniku (dakle od prilike do 1150. ili 1152.); svake treće godine došao bi novi rektor. Od Mlečića se Dubrovčani naučiše izvrsnom uregjenju državnom. Kuće se gradiše na mletačku, kao što su i do sad ostale. Oko g. 1150. zavadiše se Dubrovčani s banom bosanskijem, te im na zahtjev poslaše Mlečići 500 plaćenika, koji učiniše besputnosti po Dubrovniku, oskvrniše ženskinje i ost., pa ne samo što im je to rektor gledao kroz prste, no je još i na ruku išao tijem prestupcima. Plemićima Dubrovačkijem poče bit krivo na zavisnost od Mletaka, i na bijede iz toga nastale, za što im je pored svega toga trebalo još i plaćati. Dok su oni premišljali kako će se pomoći u toj nezgodi, stiže vijest, da je ban bosanski s vojskom na Neretvi pri obali morskoj, dva konaka daleko od Dubrovnika. Mletački plaćenici odoše mu na susret s njekoliko Dubrovčana, te zametnuše okršaj i izgiboše. Dubrovčani sklopiše mir s banom, a mletačkog rektora opremiše brodom natrag u Mletke s porukom, da im od sad već ne treba nikakav rektor, jer su već dosta izučili mletački ustav. Oko g. 1152. izabraše za rektore 3 dubrovačka vlastelina: Petra Ranjinu, Marina Bonu i Pavla Gondolu tako, da jedan iza drugoga vlada za 6 mjeseca republikom. Pod takvijem su rektoratom oni živjeli mirno od prilike 50 godina (dakle do 1192.) Iza ovog triumvirata opet je (oko g. 1192.) bio postavljen tajnijem glasanjem velikog vijeća većinom glasova jedan cigli rektor koji je imao vladati jednu godinu dana sa platom od 300 perpera.

Ova je pripovijest Razzi-jeva po svoj prilici lažna, jer:

a) O tom ništa ne znaju savremeni pisci mletačke povjesti, jer bi oni teško propustili da zapišu u svoje anale zgode tako časne po Mletke.

gjene barskom nadbiskupu svjedoči ondašnju samostalnost dubrovačke republike.

Papa Inoćencij II. je g. 1142. po novo povjerio nadbiskupu dubrovačkom Andriji[1]) cijelu dijecezu nekadašnje nadbiskupije barske

b) Appendini nije našao ovu priču u nijednog drugog dubrovačkog hroničara, te je s toga i ispušta sasvijem.

c) Mlečići se u ovo doba nijesu držali tako čvrsto u Zadru i Dalmaciji, da od časa do časa nijesu mogli biti izbačeni. Tako su ih lišili posjeda u Dalmaciji Ugri 1118., 1136., 1167., a Grci 1165 i 1171.

d) Razzi-jeva starija povjest Dubrovnika sastavljena po onoj Nikole Ranjine, nagrgjena je u opće hronologijskijem pogreškama, češće i za čitava stoljeća.

Anahronistična je i priča Appendini-jeva, da je srpski župan Deša darovao Dubrovčanima otok Mljet g. 1141, a benediktinskom manastiru na Mljetu (u Babinu polju) da uživa dohotke ovog otoka, jer je Deša vladao tek od g. 1162.—1165.

[Evo kako se može tumačit, da je bilo g. 1102. Benediktinaca na Lokrumu, kad im je te godine, kako kaže Coleti, Bodin darovao crkvu sv. Martina u Šumetu.

Već smo rekli (po Ignaciju Giorgi) da je g. 1023. došao na Lokrum pustinjak Petar s jeromonahom Leonom s otoka Tremiti u Italiji. Oni su bili dakle prvi monasi na Lokrumu, a njima su naravno pridolazili i drugi, i tako se oni uzdržaše sve do dolaska pravijeh benediktinskijeh kalugjera sa Monte Casino.

Poznato je, da sv. Vasilije Veliki prvi osnova statute kalugjerima istočnoga obreda, a sv. Benedikt onijem zapadnoga. Pošto su u ono doba nicale na mnogo strana omanje družbe monaha, ne mogaše sve živjeti po tačnijem statutima pomenutijeh svetaca, te bi s toga uzele samo ime jednoga od njih i vladale se po njekijem pravilima, koje su slučajno mogle obaznati. Čak i dan današnji još ispovijedaju kalugjeri istočne crkve po Boki-Kotorskoj, Hercegovini i t. d., da ne žive uprav po statutima sv. Vasilija, i ako se zovu Vasilijevci. Tako n. pr. i skolopi u Mlecima priznaju, da nijesu reda sv. Jozefa Kalasancija, kao što ni sve duvne (suore di carità) nijesu reda sv. Vićencija.

Tako je bilo i s ovijem monasima na Lokrumu I oni uzeše za svog patrona sv. Benedikta živući praktično po njekijem njegovijem statutima. Tek onda kad dogjoše pravi Benediktinci s Monte Casino, združiše se, kako kaže Ignacije Giorgi (v. citat kod Coleti-ja od str. 66 u nap.), s novijem kalugjerima i primiše potpuna pravila reda sv. Benedikta.

Što se tiče pak u opće darivanja zemalja Dubrovčanima, red je spomenuti, da su iz početka, a i kašnje u dosta slučajeva, vladari srpski zadržavali sebi vrhovnu vlast a darivali zemlje Dubrovčanima samo za užitak. Navešćemo samo jedan primjer. Da su bili na Mljetu zakoni srpski, a da je iz početka senat dubrovački samo dohotke primao i vladao Mljetom kao njekom pronjom (feudo), svjedoči poslanica senata caru Urošu V., (1355—1367), sinu Dušana Silnog: „Gospodine caru Mljet jest carstva ti a mi imamo zabavu iz njega“. (Majkov, str. 202) — *Primjedba prevodiočeva.*]

[1]) Andriji II.

(V. § 14). Andrija je s toga držao nekoliko provincijalnijeh sinoda posredovanjem papinijeh poslanika, ali je mogao skloniti na posluh veoma malo biskupa, jer su bili većinom na srpskom istočnom zemljištu; poimence se pokazaše trajno uporni, biva odani istočnoj crkvi, episkopi Ulcinja Drivasta i Kotora[1]).

Kaže se da je tada dobjeglo u oblast dubrovačku mnogo katolika iz Srbije, gdje se širila istočna vjera i iz Bosne, gdje se rasprostiralo patarenstvo. Kažu da je uz ostale bilo primljeno u dubrovački senat i pribjeglo plemstvo bosansko, a nadbiskup dubrovački

---

[1]) Farlati navodi dva pisma, kojijema bi bačen anatema na episkopa kotorskog, jer nije htio da dogje na sabor dubrovački.

Red je spomenuti, da se velika epoha razdora crkve u istočnu i zapadnu nema smatrati kao kakva zgoda materijalna, kojoj se zna tačno vrijeme kad se je desila, nego kao i svaka druga moralna prevrata, bila politička ili vjerozakonska, kojoj se hoće vremena dok dopre do potpune zrelosti.

Razdor je uprav započeo sa Konstantinom, kad je on sagradio Carigrad i odabrao ga za prestonicu rimskijeh careva nazvavši ga „Novijem Rimom", kom su po njegovoj želji imale pripasti malo po malo sve povlastice staroga Rima, kao i episkopu carigradskom crkveno prvijenstvo episkopa rimskog. Otolen Henotig cara Zenona, kojim bi proglašen vasionskijem patrijarhom Ivan Postilac, patrijarh carigradski, pak Ektezi cara Heraklija i t. d.

Razdor bi konačno dovršen tek iza sabora fiorentinskoga. Dakle narodi koji su vršili službu božiju po istočnom obredu, kolebali su se mnogo i mnogo godina megju Rimom i Carigradom. Za to je bilo naravno, da srpski župani i kraljevi pristajuć njekad uz papu rimskoga a njekad opet uz patrijarha carigradskoga, hoćahu da budu potvrgjeni čas od jednoga a čas od drugoga (V. u Jagićevoj „Historiji književnosti" poslanice sv. Save papi rimskome), dokle se na svrhu odmetnuše i od Rima i od Carigrada osnovavši svoju vlastitu patrijaršiju. Hrvati iskaše iz početka svećenikâ u istočnijeh careva, da ih upute u kršćanskoj nauci, a oni ih savjetovaše, da se za taj posao obrate papi rimskome.

Dubrovnik, kom je cijela kultura bila na osnovi latinskoj i italijanskoj, nije bio zapleten u te raspre, jer su se čak i njegovi prvi stanovnici, dok su bili još u Epidavru, držali postojano crkve zapadne, t. j. rimske po svojijem italijanskijem navadama. Vrljali su za njeko doba samo oni doseljenici, koji su dolazili iz susjednijeh srpskijeh zemalja pod latinsko-italijansku aristokraciju dubrovačku.

Vrijedi još znati, da su prije savršena razdora metropoliti grčkoga obreda imali pod sobom episkope latinskog obreda i obratno: latinskijem episkopima su bili podložni episkopi obreda grčkoga, kao što dokazuje još i sad gdjekoji slučaj po Aziji i Africi. Papa Aleksandar III. šalje g. 1167. na 29. Decembra episkopa barskoga obreda grčkoga arhiepiskopu dubrovačkomu, da ga poučava u obredima latinskijem, jer se u ono doba često prelazilo iz jednoga obreda u drugi.

Mihajil Tribunius[a] (1153-1189), i ako Mlečić po rodu, ipak se starao da podvrgne svojoj vlasti i biskupa bosanskog.

Borisu[1]), banu bosanskom (1153-1169.), bilo je protivno i što su se selili njegovi podanici i što se smišljalo podvrći biskupa bosanskog nadbiskupu dubrovačkom. On opustoši g. 1159. oblast dubrovačku, a nadasve dolinu Župe; g. 1169. zaprijeti iz nova. Dubrovčani, poduprti od Kotorana, Peraštana i Ulcinjana, sakupiše 8000 ljudi pod vrhovnom zapovjedi Miha Bobali i generala Iva Ćerve[2]). Boris bi kod Trebinja pobijegjen, s bosanske strane osta mrtav na bojnom polju Toma Vukmirović, a s dubrovačke Ivo Ćerva: hrabrost posljednjega živi još u uspomeni Dubrovčana po starijem pjesmama[b].

Mir se uglavi i bi sklopljen uzajamni ugovor za trgovinu i bezbijednost, po kom nije trebalo da plaćaju ni Bošnjaci u Dubrovniku, ni Dubrovčani u Bosni nikakva nameta ni carine. Ban je trebalo da nadoknadi ratne troškove i da šalje Dubrovčanima svake godine po dva lovačka psa i po dva konja bijelca. O biskupu bosanskom i o zavisnosti njegovoj o nadbiskupu dubrovačkom nije bilo govora.

Isto tako ne pogje za rukom nadbiskupu Tribuniju, da podvrgne sebi crkve u Ulcinju, Kotoru i Baru. Stjepan Nemanja je bio i suviše zanesen za istočnom crkvom, te to nije htio dopustiti. Uzalud je papa grmio u bulama i brevima 1158. i 1167; uzalud je prijetio crkvenom anatemom. Papina kurija pokuša ponovo g. 1179., da postavi nadbiskupa u Bar, ali kad ovaj nije bio pripoznat

---

a) Vijest Mansi-jeva, da se ovaj podložio mletačkom patrijarhu u Grado, nema nikakva osnova, kako dobro kaže Coleti.

[1]) Boris, nezakoniti sin Kolomanov, u narodnoj predaji nazvan Barić, živi još u uspomeni naroda dubrovačke okolice, kako sam se i sam mogao uvjeriti kad sam tu skoro bio u Župi.

[2]) Orbini piše u svom „Regno degli Slavi“ na str. 3‘7. da je ban bosanski bio nagovoren da zarati na Dubrovnik od episkopa bosanskoga, koji se nije htio podložiti arhiepiskopu dubrovačkom, a bio je i sam po sebi čovjek ratoboran, te je napadao na župane humske i travunske, dok ih nije savladao i podložio svojoj vlasti.

Kotorana je došlo 400 vojnika u pomoć Dubrovčanima pod vodstvom Petra Bolice, a Peraštana 1˙0 s vogjom Milošem Šestokrilićem. Ovi vogje se bokeljski poslije zavadiše megju sobom u Boci Kotorskoj, gdje je bilo štete i krvi. Senat dubrovački posla Nikolu Bodaču koji smiri Peraštane s Kotoranima.

b) Kačić; Razgovor ugodni.

od Stjepana Nemanje, povrati oko g. 1188. nadbiskupu dubrovačkom sva prava barskog arhiepiskopa.

§ 18. Mirno uvećavanje dubrovačke oblasti i trgovine 1160-1169. Dubrovčani pomažu Grcima da opet osvoje Dalmaciju 1171., odbijaju navalu Mlečića i stavljaju se pod okrilje Viljema kralja sicilskoga 1173.

Njeki susjedni plemić Dekusije, gospodar mjesta Žrnovnice, sastavnog djela Konavala, uda oko g. 1160. svoju kćer za njekakvog Dubrovčanina Mikaču i ustupi svome zetu pod njekijem uvjetima svoje okružje, koje tako dogje u oblast dubrovačku.

Senat, kom se više svidjelo da goji mir i prijateljstvo sa susjedima, nego li da se svagja radi rasprostiranja duhovne nadležnosti nadbiskupa dubrovačkog, živio je u veoma dobrijem odnošajima i sa Kulinom banom bosanskijem, koji je bio naklonjen patarenstvu[1]).

Ovaj oko g. 1169. dopusti Dubrovčanima, naime dvojici braće iz Dubrovnika, koji su uzeli u zakup njegove rudnike, da zasnuju izmegju Olova i brda Jakotina, nedaleko od današnjeg Sarajeva (Bosna Saraj), trgovačko pazarište, koje posta do skora trgovačkijem gradićem i nazva se (mali) Dubrovnik. God. 1148. bi sklopljen trgovački ugovor s Molfetom, a 1169. sa Pizom. Ovo dokazuje golem procvat trgovine s Italijom.

Kad je g. 1171. car Manojlo oteo Ugrima i Mlečićima Dalmaciju (osim Zadra), kaže se da su ga u tom pomogli Dubrovčani i posavjetovali ga, da pozatvori svekolike Mlečiće na vizantijskom zemljištu. Brodovlje Mletačko, pod duždom Vitalom Michielijem, pohara najprije Trogir; kad je za tijem projedrilo mimo Dubrovnik, nagje istaknutu carsku zastavu i naoružane ratne brodove

---

[1]) Još i sad, kad njeko u Dubrovniku hoće da dokaže drevnost kojeg dogagjaja, reče obično: „to je bilo kad je Kuljen po svijetu hodio“.

Za ogled našeg narodnog jezika u ono doba vrijedno je ovdje naznačiti njeke retke iz listine Kulinove, koja je bila pisana g. 1189. ćirilicom u Dubrovniku:

„U ime otca i sina i svetago douha. Je ban bosьnski Kulin prisezaju tebje, kneže Krvašu i vsiem gradjam dubravčam, pravi prijatelj biti vam od selje i do vieka, i prav goj [mir] držati s vami i pravu vjeru dokolje sьm živ . . . .
Tako mi bože pomagaj i sveto evangjelje!“

dubrovačke, koji duždu ne htjedoše iskazati počasti. Po vijestima dubrovačkijem usudiše se Mlečići na juriš, ali biše odbijeni. Po mletačkijem izvještajima u jedan dan bilo je osvojeno više opkopa i na dosta mjesta su bile istrgnute carske zastave a zasagjene Markove. Sutri dan sve je bilo spravno za drugi juriš, kad li nadbiskup Mihajil Tribunius sa sveštenstvom i poslanicima vijeća i naroda zamoliše dužda da im oprosti, uvedoše ga u grad i zakleše mu se na viernost, jednu kulu razoriše po njegovoj zapovijedi i obećaše da će nadbiskupa dubrovačkoga podložiti patrijarhu u Grado. Tako Vital Michieli odjedri dalje put istoka[a]. Kad ga pak onamo zadesi nesreća i kad njegovo brodovlje postane manje strašno uslijed porazâ i kuge, Dubrovčani nijesu hajali za ništa od onog što su obećali, nego odoše pod okrilje Viljema, kralja sicilskoga. Regbi da je njemu po nekom ugovoru bilo ustupljeno pravo, da može držati u Dubrovniku posadu i sicilskoga zapovjednika.

§ 19. Rat i mir sa velikijem županom srpskijem Stjepanom Nemanjom 1184. i na dalje. Stôna crkva dubrovačka sagragjena na trošak engleški 1190.

Stjepan Nemanja, koji je hlepio da proširi granice svoje i koji je po smrti Manojlovoj (1180) postao smjeliji, kao god što je sebi podložio Kotor, regbi da je smjerao i na Dubrovnik. Po vijestima dubrovačkijem navali na Dubrovnik s mora vogja njegov Miroslav, a sa suha on sam oko g. 1184. Njegovo brodovlje bi uništeno od Miha Bobali, a njegova kopnena vojska, koja se sastojala iz 20.000 konjika i 30.000 pješaka, nije mogla g. 1185. ništa učiniti, jer on nije bio vješt opsijedanju, a uz to je njegova vojska, a nadasve konjica, sasvijem u brzo trpjela oskudicu u svakoj potrebi. Na dan njegova polaska baš se slavila svetkovina trojice mučenika kotorskijeh, čijoj se pomoći pripisivalo, što se on otklonio. Nemanja posla zatijem u Dubrovnik kao poklisare župana Mendala i Domana Šemicu, s kojijema knez dubrovački Gervazij sklopi na dan Kuzme i Damjana ovu pogodbu: 1) da i jedna i druga strana zaboravi sve učinjene štete; 2) da Dubrovnik zadrži prijašnji posjed, a da Nemanja zadrži sebi samo Rožat i Ku-

a) Le Bret I., str. 331.

rila (sad Petrovo selo); 3) da bude slobodna trgovina i promet Dubrovčanima po zemljama Nemanjinijem, i obratno Srbima u Dubrovniku; 4) da se ukinu danci Dubrovčanima na njihove vinograde i i polja; 5) da Nemanji ostane vrhovna vlast nad Korčulom i Visom; 6) da uzajamno paze da ne bi u Dubrovniku našao nijedan neprijatelj Nemanjin potpore u neprijateljskijem poduzećima i obratno; 7) da podanici i jedne i druge strane budu jednaci kad se riješavaju parnice pred sudom.

Dobri sporazum sa Nemanjom i Kulinom, sa Srbima i Bošnjacima, oživi dvostruko trgovinu dubrovačku. Kad s g. 1192. Nemanja opet zaratio sa Vizantincima i kad je bio potučen na rijeci Moravi, kažu dapače da je tražio da ga Dubrovčani prime kad bi ga zadesila nesreća, i da mu je bilo obećano. Regbi da su Dubrovčani drugijem njekijem savezom sa županom humskijem Vukom obezbijedili svoju trgovinu na kopnu i na obali Neretve.

Po smrti Viljema sicilskoga, poslaše oni g. 1192. Isaku Angjelu u Vizantiju tri poslanika, koji im obezbijediše i carsku zaštitu.

Kralj engleški Rikard Lavljeg Srca slučajno sa svoje strane doprinije nješto poljepšanju Dubrovnika. Na povratku svom sa istoka g. 1192., napadnut od teške oluje, zavjetova se, da će podići crkvu blaženoj Djevi ondje, gdje se sretno iskrca. Brod njegov pristade pri stijene Lokruma i on sad htjede da tu gradi crkvu. Senat ga riječima navede, da osnuje ovu crkvu u samom Dubrovniku, a na to pristane i papa. I tako je bila sagragjena stôna crkva u Dubrovniku novcem darovanijem od Rikarda, čemu senat pridoda što je još nedostajalo*). Ova se stôna crkva sruši u trešnji g. 1667.[1]).

*) Razzi priča proti svakoj hronologiji da se ovaj dogagjaj desio g. 1116.; ali prilaže njeku zgodu, koja je znamenita s toga, jer dokazuje kako je vrljala tamošnja hijerarhijska diplomacija. On kaže, da je papa pristao na promjenu zavjeta jedino uz uvjet, da senat sagradi i jednu crkvu na Lokrumu. Senat to učini, te podiže na Lokrumu i benediktinski manastir za pripomoć ovoj crkvi. Za uspomenu na ovo dolaze lokrumski Benediktinci još svake godine na dan Očišćenja sv. Marije i vrše službu božiju u stônoj crkvi, pri čem njihov opat upotrebljava mitru i biskupsku šljaku. — Tako su dakle Benediktinci osnovani na Lokrumu tek od g. 1192. u napr., a lažne su njihove tobožnje starije listine i darovi.

[1]) Kako hoće množina historika a ujedno i narodna predaja, dubrovačka katedrala S. Maria Maggiore bi sagragjena g. 1090. od engleškog kralja Rikarda Lavljeg Srca, kad se vraćao kući iz Palestine s križarskijeh vojna, i to na isti način koji i Engel spominje.

§ 20. Dubrovnik se zaplete u nove duhovne raspre i poslove 1197-1200.

Bernard, nov nadbiskup dubrovački, koji je nastojao da uveća svoju jurisdikciju, naprti republici neke razmirice sa susjedima.

Ovu bi tvrdnju bilo teško sasvijem oboriti; ali bez sumnje nije potpuno istinita, osobito kad se uzme na um, da se u senatskijem aktima od 13. Decembra g. 1437. nalaze sljedeće riječi: „Li gentilhomini sono stati fondatori di questa nostra città et della prefata chiesa di S. Maria Maggiore“. Stalno se još može dokazati, da je crkva bila osnovana u XIII. vijeku od senata dubrovačkog prihodima od nameta na brodarstvo. Zna se da se je još gradila g. 1272 (dakle 82 godine po dolasku Rikardovu), a u cap. XXVI., Lib. I. „dello statuto“ kaže se, da su radnici i protomagister bili plaćeni od javnog erara. U XIV. vijeku nije bila još dovršena dajbudi u unutrašnjosti svojoj, jer je stoprv g. 1318. (dakle 128 godina po Rikardovom dolasku) bio pozvan u tu svrhu Michiele da Bologna, koji je ovu crkvu bez ikakve sumnje podigao do onog ugleda, do kog je bila doprla po svemu svijetu.

Po svemu ovome meni se čini najzgodniji zaključak, da je Rikard Lavljeg Srca ili sam ostavio njeku svotu novčanu, da njom sagrade crkvu, koju su svotu Dubrovčani umnožili tijem pomorskijem nametom, bogoljubnijem prilozima senata i privatnijeh osoba, a nadasve milodarima vlastele, kako se to očito vidi po njihovijem oporukama, — ili je on samo započeo radnju, a Dubrovčani je dovršili. Meni se čini da je priličnija ona prva tvrdnja, jer, kako smo vidjeli, crkva se još gradila g. 1272., a Ranjina kaže da je radnja bila dovršena u 44 godine, dakle u najgorem slučaju po našu tvrdnju gradnja je bila započeta g. 1228., a kad tamo znamo po historiji, da je Rikard već bio umro g. 1199. Osobito još imam napomenuti, da Luccari kaže u svojoj povjesti, da se je novcem ostavljenijem od Rikarda mogao udariti samo temelj crkvi i prve njeke ruke kamenja. Po Ranjini gradnja je crkve stala 80.000 dukata u zlatu — ogromna svota za ono doba; a po svjedočanstvu očevidaca različitijeh naroda bila je jedna od najbogatijih, a bez sumnje najljepša crkva — kako oni vele — „in tutta l'Iliria“.

Osobito je vrijedno opisati ovu prelijepu crkvu, da se vidi kako je već u XIII. vijeku cvala umjetnost u Dubrovniku, koji u tom pogledu bijaše daleko odvojio u napretku od svoje slavenske braće, u čem ga je natkriljivala jedina Italija. Crkva bijaše okružena uzdignutom poljanom, gdje je sve bilo mramorom prebogato urešeno, te nijesi znao da li se imaš više diviti finoći mramora, ili pak umjetničkoj izradi ogromnijeh stupova, te izmegju njih vješto postavljenijeh kipova i slika. Unutrašnjost bijaše prebogato ukrašena mozaikom i uprav majstorskijem basreljefima, kojijem vješta ruka prevaljanog italijanskog umjetnika Michiele da Bologna udari pečat još veće veličanstvenosti, prikazujući razne zgode iz starog i novog zavjeta. Gdje god se okreneš bijaše kipova od mramora, tuča i suhog srebra uprav neprocjenjive vrijednosti. Dvostruki red kolosalnijeh stupova prefine izradbe podupiraše svodove dijeleći ih u tri broda, a u srednjem pak od njih stršila je put nebesa predivno izvedena kupola. Glavni ôtar bijaše pokriven nebnicom od pre-

Najprije je hotio da podvrgne svojoj vlasti biskupa bosanskog, u čem mu je išao na ruku g. 1197. i ban Kulin, koji se s političkijeh razloga gradio naklonjen katoličkoj crkvi. Bernard je radi ove stvari i sam putovao u Rim, ali se Kulin do skora opet privoli patarenstvu, a katoličkom biskupu Radogostu, kog je Bernard bio rukopoložio, stavi nasuprot patarenskog episkopa Danila.

Isto tako prevari Bernarda i Vukan, veliki župan zahumski. Vukan se gradio odveć vatren katolik, te posredovanjem Dubrovčana odasla u Rim poklisare g. 1198. — Tek su mu bili g. 1199. prispjeli papini poslanici, sazva sinod u Bar i tu opet postavi nadbiskupa neodvisna o Dubrovniku. Uz to su Dubrovčani pretrpjeli od Vukana zadirkivanja još i u politici i trgovini. Osim svega ovoga trebalo je da svećenstvo dubrovačko prilaže i četrdeseti dio svojijeh prihoda po naredbi Inoćencija III. od g. 1199. za tobožnje potrebe svete zemlje.

§ 21. Politička buna u Dubrovniku s koje dospje pod vlast mletačku 1203.

Uslijed francusko-mletačkog osvojenja Carigrada Dubrovniku nestade istočne zaštite. Malo prije toga tražio je Komnen od Dubrovčana taoce, jamce vjernosti, koje sad već nije trebalo slati. Na-

---

finog mramora te poduprt sa 4 prekrasna stupa. Propovjedaonica je bila od najskupljeg mramora, te tako izragjena da se sit nijesi mogao nagledati. Tron episkopov bijaše isto od mramora, a od suhog srebra pak „la pala dell' altar maggiore", na kojoj je bilo u dva niza 18 slika prelijepe izrade, što bi se na italijansku reklo „a mezzo rilievo".

Osim svega ovoga ko bi bio kadar opisati silno zlato, srebro i drago kamenje, čijem su zidovi bili uprav natrpani, a ko pak prebogato shranište moći svetaca uvezanijeh u suho zlato, srebro, biser i drugo drago kamenje?! Za vrijeme Luccari-ja bilo je tijeh moći preko 300, te je Dubrovnik pravom bio držan za jednog od najbogatijeg gradova u svijetu, što se tiče moći i prebogatijeh uveza njihovijeh, s česa je kako znamo bio hvaljen od mnogijeh očevidaca po kraljevskijem dvorovima u Evropi. Svemu ovome treba još nadodati i naslikana stakla po prozorima od najboljijeh škola italijanskijeh, te su uprav nekako majestetično propuštala zrake sunčane, prelijevajući se u bezbroj raznijeh šara. Zaista kad sve ovo predočimo, meni se čini da možemo smatrati ovu crkvu za jednu od najljepšijeh i najbogatijeh crkava te ih je onda uopće bilo. Ovu crkvu ne samo da ošteti, nego je uprav sasvijem iz temelja razori trešnja g. 1667. Njekoliko godina iza toga bi sazidana sadašnja katedrala po naredbi senata od čuvenog italijanskog arhitekta Andreotti.

protiv bijaše znamenitije i teže po Dubrovnik, što se Mleci osiliše za vlade dužda Henrika Dandula. Pod izgovorom krstaške vojne Mlečići se g. 1202. opet dočepaše Zadra i još mnogo dalmatinskijeh primorskijeh mjesta, osvojiše Drač i Krf, pa na svrhu ovladaše i samijem Carigradom.

U tako pogibeljno doba vladali su čak i unutrašnji nemiri u Dubrovniku. Knez republike bijaše onda Damjan Juda. Kad progje godišnji rok njekova kneževanja, znade da zadrži još za godinu dana svoju čast, a kad i to vrijeme proteče, ne dopusti da se sastane veliko vijeće da mu bira nasljednika. On se pouzdavaše u svoj um, u svoj ugled, u svoje bogatstvo i u jaku četu tugjijeh plaćenika pod zapovijedi njekog Ugrina Gašpara. Izgovaraše se, da hoće da ostane na čelu republiku jedino radi pogibnijeh prilika države od strane Mlečića, i da će se odreći časti tek mine pogibao. Megju plemićima najvećma mu se opriječi porodica Bobali čiji su članovi Vlasij, Volcij i Domanja imali bit odmah uhvaćeni, ali oni ipak umakoše u Bosnu pomoću kapetana Gašpara. Knez je zadobio za sebe puk svojom popularnošću i mitom, a plemiće je nastojao da uzdrži u stezi strahom i ženitbenim vezama, i tako se održa sam na vladi dvije godine dana.

Najpogibeljniji mu neprijatelj bijaše njegov vlastiti zet Pijerko Benessa. On sakupi oko sebe glavne protivnike samovladaočeve, te im stavi pred oči da je stvar prem škakljiva, kad bi se proti njemu upotrijebila sila i da se ne mogu nadati pomoći ni od Grčke ni od Srbije, nego da se treba kakvom korisnom pogodbom po Dubrovnik baciti u naručaj mletački, i da se za obezbijegjenje domaće slobode i slobodna trgovanja ima sklopiti uži politički savez s ovom republikom, koja je na glasu sa svog izglednog ustava i velike pomorske sile, i koja je veoma zlamenita za Dubrovnik s trgovačkijeh prilika. Miho i Vito Bobali najžešće se opirahu ovoj pogibeljnoj tugjoj ovisnosti, ali biše zamuknuti, te sam Pijerko odjedri put Mletaka tobož radi trgovačkijeh posala.

Ovdje on sklopi sa senatom ugovor, u kojem bijaše glavna pogodba, da Dubrovčanima ima bit poglavar knez mletački vlastelin, čijem bi se učinila dostojna počast mletačkoj republici, a u isto doba sasvijem smirile i domaće svagje dubrovačke vlastele oko najviše državne časti, ali da nema biti nikakvijeh drugijeh izmjena ustava i stezanja dubrovačke slobode. Tad Mlečići, pod izgovorom

da se idu pokloniti novom caru u Carigradu, naoružaše 6 galija pod zapovijedi Jakoba Marosini na kojijema je bio i Benessa. Ove galije pristadoše pod Lokrum, te sam Pijerko pozva tasta Damjana Judu[1]) da dogje na Lokrum, da se porazgovori s mletačkijem poslanicima i da vidi darove namijenjene za Carigrad. On dogje; ali tek je stupio na mletačku galiju digoše sidro. Iz očajanja što je tako grozno bio prevaren udari glavom o prednji dio broda i osta mrtav. Tad postade mletački vlastelin Lorenzo Quirini, prvi knez u Dubrovniku, i ako su se opirali i Bobali i druga pojedina vlastela ovoj nagloj promjeni državnoj.

---

[1]) Juda se zvala stara vlasteoska porodica koja je izumrla još prije trešnje.

Orbini piše u svom „Regno degli Slavi" na str. 189., da je puk poslije porobio cijelo imanje Jude misleći da je bio izdajnik. Još Orbini spominje, da je bio prvi knez Marko Dandulo, ali da nije imao nikakve vlasti nad republikom. Druga su vlastela bila protivna tijem knezovima mletačkijeh, tako da njeki mladi vlastelin Saraca navali na kneza mletačkoga u crkvi, ali ga nije ubio, i premda su bile istrage radi toga, Saraca ipak osta slobodan.

Po Razzi-ju pak bijaše u Dubrovniku 61 knez mletački od g. 1232. sve do g. 1358., kad je potonji knez Marko Souranzij trebao da čisti iz Dubrovnika po dogovorima republike s kraljem ugarskijem i po spletkama i pogodbama arhiepiskopa Elija Sarake. U ovom se s Razzi-jem slaže i Lucio („Memorie di Traù, lib. VI., cap. 9).

Dan današnji se na svaku ruku tumači ovo gospodovanje Damjana Jude. Njeki govore, da je hotio oboriti republiku i proglasiti se kraljem pomoću careva srpskijeh, da tako oslobodi Dubrovnik od Mlečića.

Njeki književnici mletački opet govore da bi Mlečići onda bili uzeli Dubrovnik da se nijesu bojali susjedne velike države srpske, koja je baš u to doba iza Nemanje sve više jačala.

Kad sam bio u Mlecima uvjerio sam se, da to mnijenje traje u ovom gradu još i dan današnji. — Zemlje oko Dubrovnika bile su srpske a njima su upravljali Dubrovčani i plaćali harač kraljevima srpskijem, tako da je valjalo, da svaki srpski car ili potvrdi tu upravu ili da te zemlje istijem njima proda ili daruje radi usluga koje mu je činila republika dubrovačka. Napasti u to doba na Dubrovnik bilo je isto kao uprtiti se u kakav osinjak, jer mletačka republika nije tačno znala kakva je ćud tijeh srpskijeh careva, ni kolika je sila njihova, koja je imala bit mnogo veća na suhu nego li u Mlečića, koji su opet bili siloviti na moru. Uprtit se dakle i nagazit na jedno nepoznato „x", kao što je bilo za Mlečiće carstvo srpsko, bilo je mučno Mlečićima, koji govore, da su ostavili slobodu Dubrovniku, samo s namjerom, da bude kako njeki most megju državama srpskom i mletačkom, da jedni uzbudu znat preko Dubrovčana namjere, sile, i sve čine drugijeh. I tako države srpske bijahu u prva vremena golema zaprjeka Mlečićima da ovladaju Dubrovnikom. Kad se pak osili ugarska kraljevina koja oslabi Mletke i kad Dubrovčani tajno pribjegoše pod njezinu zaštitu, ni tad ne mogoše Mlečići uzeti Dubrovnik, kao ni onda kad Islam posta zaštitnikom republike dubrovačke.

Ovo mnijenje sadašnjih kritičara povjesti mletačke i dubrovačke čini mi se da odgovara istini

TREĆI PERIOD

Dubrovnik pod vrhovnom oblasti mletačkom 1203-1358. U ovo doba uvećava svoju vlast, ali mu opada izvanjska pomorska trgovina i ugled.

§§ 22. Prve posljedice podložnosti Mlečićima za kneza Lorenca Quirini 1203-1216.

Još je g. 1119. trebalo[a] da se ukloni iz Dubrovnika Bernard dotadašnji mitropolit dubrovački, valja da radi toga što ga je mrzio Damjan Juda, i da primi od pape mjesto u Engleškoj g. 1203. Njegovu stolicu zauze odmah g. 1204. njeki Mlečić, imenom Leonard. Sinovi Damjana Jude, Grade i Lukar biše zatvoreni u Zadru.[b]

Regbi da su prvi knezovi ili presjednici senata koje su Mleci dali Dubrovčanima za dugo godina ostali na upravi, što je bilo uzrokom svakojakijem zloupotrebama i pokušajima, da republiku potpuno podjarme Mlecima. Tako Appendini spominje sasvijem u kratko da se g. 1206. Lorenzo Quirini usudio na jedan takav pokušaj u sporazumu s nadbiskupom Leonardom, ali mu se on izjalovi postojanošću Dubrovčana. U toliko se za ovo doba u Dubrovniku sve malo po malo preobrazi: u nošnji, u običajima, navadama i ustavu po ugledu na Mletke, tako da kašnje Ivan iz Ravene i Manojlo povje-

---

a) quod ibi non poterat secure morari, et si regressum habeat ad illam (Ecclesiam Ragusii) mortis sibi periculum imminebat. Verba Innoc. III. ap. Coletum p. 89. de anno 1203.

b) Luccari p. mea 67 *iz* libro dei diversi di Notaria.

snik Hrvoje, vojvode spljeckoga, kog Luccari navodi, nazivlju Dubrovnik malijem Mlecima[1]).

U početku vlade mletačkijeh presjednika senata Dubrovčani su još marljivije pazili na ostala svoja prava nezavisne vladavine i na interese republike. Tako n. pr. sklopiše u ovo doba ovaj ugovor s Kotoranima, koji su priznavali vrhovnu vlast srpskijeh vladara: Luke obiju gradova treba da budu pristupačne brodovima i jedne i druge strane koje ugovaraju. Ako bi bio Kotor s mora napadnut od koje mu drago države (osim Mlečića i kraljeva sicilskijeh, s kojijema Dubrovnik živi u prijateljskijem odnošajima), treba da im Dubrovčani priteku u pomoć. Isto tako kad bi ko udario na Dubrovnik, valja da mu Kotorani priskoče u pomoć, izuzimajući Stjepana, kralja srpskoga, i brata njegova Vukana, s kojijema Kotor ima posebne ugovore. Uz to još, da čine jedni drugijem svake prijateljske usluge, i da se uzajamno brane od gusara.

§ 23. Nezadovoljstvo Dubrovčana sa drugijem mletačkijem knezom Ivanom Dandulom, 1216-1230, koga prognaše god. 1230. Pogodbe sa Srbijom.

Lorenca Quirini naslijedi oko g. 1216 u kneštvu dubrovačkom Ivan Dandulo. Ovaj donese sobom svu oholast mletačkog vlastelina; on zapriječi sve pogodbe Dubrovnika sa vanjskijem silama, sva energična srestva za zaštitu trgovine na suhu i na moru; kad su državi prijetile zle namjere neprijateljske, nije se služio vlašću nego daro-

[1]) God. 1235. senat ukinu njeke običaje, kao n. pr. krmine — gozda iza sprovoda i odredi, koliko se ima davati miraza i darova; kako ima biti obučena svaka nevjesta, i kakve vezove može nosit na obući i na haljinama; da se nema nosit medena pogača pred nevjestom, kao ni kokoši, patke, i t. d.; da mladoženja i nevjesta nemaju davati darove onijem koji ih oblače i svlače; da pir nema trajati više od jednog dana; da nevjesta ima držati krunu na glavi jedan dan a ne osam dana; da nema mladoženja držati osam dana uza se dva mladića ni nevjesta dvije mladice; da se nema stavljat oko prstena zapisâ ni mladoženja nosit na prsima rute petoprsnice radi zla oka i uroka; da se ne smije davat nevjesti, kad dogje u kuću muževlju, da jede njeku čarobnu hranu; da se niko ne može oblačit u kože ni uza se nosit zakrštene vode, i t. d. Ako koja porodica prekrši te zakone, da pane u anatemu od prilike za 30 godišta (po crkvenom sinodu Leonardovom).

Sve je ovo ragjeno s namjerom, da se uz vlasteostvo osnuje i gragjanski stališ, koji se imao razlikovati od prostog puka seljačkog.

vima te je tako istrošio blago republike i snizio joj ugled. Dosta su jada zadavala trgovini gusarenja Omišana, zadirkivanja Srba, zaprjeke Mlečića, a Dandulo nije hajao da doskoči zlu. Kad je nadbiskup Leonard išao da pohodi katolike i njihove crkve u Baru, bio je izagnan iz grada i dočekan kamenjem, po svoj prilici prikojasom ondašnje srpske vlade, koja je bila silno zanesena za istočnom crkvom. Dubrovčani su mogli bit veseli, kad su na svrhu Stjepan kralj srpski i veliki župan Vukan ipak pristali da se obnove stare trgovačke pogodbe. Kaže se, da su Dubrovčani oko g. 1224-1230 od Stjepanovog nasljednika, Radoslava hrapavoga, primili na dar otok Lastovo (koje ima 30 italijanskijeh milja u naokolo).*a)* Kad je Radoslav bio svrgnut g. 1230 i postao kraljem Srbije hrabri Vladislav, Dubrovčani, kojijema je bila dojadila vrhovna vlast mletačka, zaiskaše u njega zakrilje i prijateljstvo protiv volje kneza mletačkog. K njemu odoše senatori: Marin Bodazzo, Gjervasij Naimezio i Petar Streha, i sklopiše s njim savez za napadaj i obranu, dobivši ujedno potvrdu svog zemljišta i starog slobodnog trgovanja; a dubrovčani sa svoje strane obećaše, da će mu zajedno s njegovom porodicom u slučaju kakvijeh nesreća dati pouzdano zaklonište u svom gradu. Ivan Dandulo i preko volje potpisa ovu pogodbu. Baš u to doba bijahu Mlečići u teškijem prilikama na Kandiji, a uz to se prosu glas, da će se do skora u jadranskom moru pojaviti grčko brodovlje cara Ivana Vataces. Sad senat stavi knezu pred oči, kako može biti pogibno i njemu i državi, ako Grci zateku kneza mletačkog u Dubrovniku, te ga skloniše razlozima i prijetnjom narodne bune da se na dubrovačkoj galiji na vrat i na nos povrati u Mletke.

§ 24. Nova još čvršća pogodba podložnosti izmegju Dubrovnika i Mletaka 1232. i povratak kneza Ivana Dandula.

Ali ipak Mlečići sasvijem u brzo oporaviše svoj ugled na Kandiji i jadranskom moru, a Dubrovčani i njihova trgovina osjetiše

---

a) Kažu da je g. 1220 došao sv. Franjo Asiški iz obećane zemlje, i da je pohvalio i blagoslovio Dubrovnik radi njegove revnosti za katoličku vjeru. God. 1222 dogje u Dubrovnik papin poslanik Akoncije i posavjetova se sa nadbiskupom dubrovačkijem i kotorskijem biskupom, kako bi se imali istrijebiti jeretici u Bosni. [Za spomen dolaska sv. Franja u Dubrovnik bila je postavljena u crkvi Sigurate na Prijekome ploča s natpisom koja dumne u sadašnje doba u neznanju razlomiše i upotrebiše kad se crkva kaldrmala. Primjetba vrevodiočeva].

posljedice odmetanja. Od vladara srpskog Vladislava nijesu se mogli nadati nikakvoj pomoći na moru; gragjanstvo i trgovci počeše roptati, a uz njih pristade i jedan dio vlastele, koja su takogjer trgovala, u senatu nasta razdor; tako da se na vas glas tražilo da se obnove prijašnji odnošaji sa Mlecima. Na 13. Januara 1232. biše poslani u Mletke poklisari Vlahuša sin Bodače i Gjervasije sin Naimerija s nužnijem upustvima i punomoći da uglave s Mlecima savez koji držahu da je potreban za sreću Dubrovnika i da zaištu natrag kneza mletačkog. U maju 1232. bila je sklopljena sa duždom Jakobom Tiepolom i mletačkijem senatom nova pogodba izmirenja i podložnosti. Sadržaj je pogodbe po aktima bio ovaj:

1) Nadbiskup dubrovački treba da bude državljanin mletački. Dužd će dobiti od pape potvrdu, da on bude podvrgnut patrijarhu u Grado, da treba da patrijarh potvrdi njegov izbor i da se izabrani i potvrgjeni nadbiskup ima posvetiti u Grado, gdje on tada ima obećati poslušnost patrijarhu u Grado. Svaki nadbiskup treba da se zakune na vjernost duždu koji je na vladi.

2) Cijelo sveštenstvo dubrovačko je dužno da se u stônoj crkvi tri put na godinu svečano moli za dužda, patrijarha, nadbiskupa i kneza, a za to će svećenstvo primati godišnje tri perpera: jedan od dužda, drugi od nadbiskupa a treći od kneza.

3) Kneza će dubrovačkog imenovati dužd sa većinom mletačkog senata; novoimenovani će se svaki put zakleti na vjernost duždu.

4) Još će se isto tako zaklinjati na vjernost duždu i svi Dubrovčani od 13 godina u naprijed, i to će se opće zaklinjanje ponavljati svako 10 godina; uz to će se zaklinjati na vjernost i svakom knezu. U zakletvi knezu biće klauzola sa pridržajem vjernosti duždu, časti Mletaka i sreći Dubrovnika[a].

5) Ako bi se dužd iskrcao u Dubrovnik, treba da bude dočekan sa svijem počastima i namješten u dvore nadbiskupove. I njegovi zastupnici red je da budu na pristojan način primljeni i ukonačeni.

6) U vojnama mletačkijem koje bi se protegle samo do Brindisi, biva samo po jadranskom moru, Dubrovčani su dužni pripomoći novcem koliko mogu, a u pomorskijem vojnama još na dalje, kad se

---

a) I Ragusani, kaže Filiasi, erano i più svegliati de Dalmati, e perciò i nostri abusando del proprio potere alle volte pesarono troppo su di esse. VIII., str. 184.

zadigne više od 30 brodova, Dubrovčane je red da sačinjavaju trideseti dio pomorske sile mletačke.

7) Kao i u Mlecima, treba da se i u Dubrovniku uzme ulaznina svakom stranom brodu koji stigne u luku, a od toga će pripasti trećina nadbiskupu, trećina knezu a trećina državnoj blagajni.

8) Mleci i Dubrovnik imaće iste neprijatelje i prijatelje.

9) Dubrovnik ne smije primati omiške dalmatinske gusare, nego je dapače još u svakoj pomorskoj vojni dužan priteći s 50 ljudi na oružanoj lagji, i ozbiljno goniti i napadati sve gusare, koji se oglase izmegju Drača i Mletaka.

10) Na 1. Novembra svake godine treba da Dubrovnik dade duždu kao dar 12 perpera (dukata), a republici mletačkoj 100 starijeh teškijeh perpera, a uz to još 400 perpera mletačkom knezu u Dubrovniku. Još će knez uzimati sve druge obične uzgredne dohotke svoga čina osim poreza na sô.

11). Dubrovčani su bili dužni da dadu svake godine 12 talaca, sve mladića od vlasteoskih porodica, od kojih su šestorica imali provesti po godine u Mlecima, pa za njima opet ostala šestinja drugo pola godine sve na troškove Dubrovčana.

12). Trgujući s Mlečićima valjalo je da Dubrovčani u njihovu gradu plaćaju ovu carinu:

Na robu iz Romanije	5	po sto
„ „ „ Afrike i Egipta	20	„ „ a)
„ „ „ Sicilije	$2^1/_2$	„ „ b)

Slavenska, biva bosansko-srpska roba, koju bi Dubrovčani dobavljali iz predjela 70 milja udaljenih od Mletaka, imala je bit prosta od carine, ali samo tovari od četiri broda te robe bijahu prosti od carine a brodovi koji bi mimo te došli s takom robom, trebalo je da plate 5% kao i za robu iz Romanije.

13). Od korintskoga zaljeva na niže imalo je biti Dubrovčanima slobodno trgovanje i u ratno i u mirno doba, a što se tiče drugijeh mjesta, valjalo je da vrijedi i za Dubrovčane zabrana trgovanja sa strane Mlečića.

14). U samijem Mlecima mogli su Dubrovčani trgovati samo s Mlečićima, a ne sa strancima, koji su se tamo bavili.

---

a) quintum.

b) quadragesimum.

15). Ova je pogodba imala vrijediti za tri godine, a hoće li i na dalje trajati, visiće o volji duždevoj.

Umjereni spisatelji mletački priznavaju s Filiasi-jem, da su ovi uvjeti s mletačke strane bili na svaki način odveć zategnuti i da su u sebi sadržali klicu za razvrgnuće ove pogodbe. Kako se razabire po kasnijim riješenjima mlet. senata, mletački je knez imao sa sobom dovesti u Dubrovik još i jednoga pomoćnika ili pod-kneza, kom je valjalo da Dubrovčani dadu plate najmanje 50 dukata mletačkijeh i svake godine 2 nove državne haljine. Uz to dobi mletački knez još i upustvo, da se, dokle traje njegova čast, ni za cigli jedan dan ne udalji iz Dubrovnika (nego da prati i pazi na svaki korak Dubrovčana).

Iza svijeh ovijeh uvjeta ne može biti već nikakve ozbiljne prijegonice oko toga, da li je Dubrovnik zbilja bio podložan Mlečićima od g. 1232. do 1358. Dakako nije bilo u Dubrovniku mletačke straže, pa i domaće posle republike raspravljao je i odlučivao i dalje dubrovački senat sa knezom mletačkijem na čelu; ostaše vlastiti novci, zastave i grbovi republike; ipak ostale stvari biše udešene sasvijem na veću korist Mlečića. Njekoji se uvjeti poslije strogo i ne vršahu. Tako n. pr. regbi, da nije papa nikad pristao na želju duždevu, da nadbiskup dubrovački bude podvrgnut patrijaršiji u Grado i da se mogu birati samo Mlečići za nadbiskupe u Dubrovniku, kao što se vidi po arhiepiskopima što su redom bili birani. No u cjelini sve osta na snazi od g. 1232. do g. 1358. Mlečići poslaše najprije istoga, g. 1230. protjeranoga Ivana Dandula, opet kao kneza u Dubrovnik[1]), ali je još onda bilo odregjeno, da se knez ima mijenjati svake dvije godine.

§ 25. Doba od 1232-1268. Mlečići malo po malo učvršćuju svoju moć u Dubrovniku, a dubrovački patriotizam naprotiv nastoji da očuva nezavisnost u unutrašnjoj upravi i dobre odnošaje sa susjedima.

Neka su se Mlečići trudili, nadasve iz prva, da omili Dubrovčanima što je više moguće nova odvisnost; ipak su se od sad unaprijed obje države gledale megju se krivijem okom.

[1]) U originalu, jamačno greškom, *u Mletke.*

God. 1235. veliko i malo vijeće u Dubrovniku, sakupljeno zvonjenjem zvona na javnoj poljani, ustanovi spasonosne zakone na ustuk pretjeranoj raskošnosti pri vjenčanjima i u opremi ruha nevjestina, pri čemu je predsjedao ne knez mletački, nego dubrovački podknez (Vice Comes Ragusii) Petar Belislavić*a)*, a nadbiskup Arengjerije (Rimljanin, dakle ne Mlečić) i sveštenstvo dubrovačko potvrdiše ovaj zakon duhovnom anatemom. Knez mletački, da otkloni iz Dubrovnika ovog nadbiskupa i da stavi na njegovo mjesto kakvoga Mlečića, tuži ga pred papom, da je posvetio njekakvog jeretičkog biskupa bosanskog, te da je i sam naklonjen patarenstvu. Tako Arengjerije bi svrgnut i prognan u Galiju, te 1237. dogje na njegovo mjesto njeki Mlečić imenon Ivan, kog papinom privolom dopade čitava duhovna oblast barske nadbiskupije. Godine 1236. bi ponovljen ugovor podložnosti sklopljen 1232. sa duždom Jakobom Tiepolom. Novi srpski vladar Stjepan Uroš (1237-1272) nije iz prva ni hajao za ono razmaknuće duhovne jurisdikcije, a pošto je i onako njegova žena Jelena pripadala zapadnoj crkvi, dogje u Dubrovnik bez i malo zazora, i tu posjeti crkve i moći, te još potvrdi Dubrovčanima pravo na njihovo zemljište, i slobodu trgovanja. God. 1237. bile su dokončane prijegonice sa Splješanima oko granica i sucke nadležnosti *stanikom* ili sastavljenijem završnijem sudom, u kom su bili poslanici obiju gradova, a omiški gusari biše prisiljeni prijetnjama i vojničkom silom, da ne smetaju dubrovačkom brodarstvu. Za obezbijegjenje trgovine po suhu bi sklopljen savez sa Krajanima. Od g. 1240. zaključili su se razni trgovački ugovori sa: Recanati, Fermo, Rimini, Ravenna i Ferrara. Regbi da je g. 1242. Dubrovnik sa Zadrom i drugijem gradovima dalmatinskijem priznao vrhovnu vlast Bele IV., no 1244. odreče se Bela IV. svega, što je u Dalmaciji bio osvojio.*b)*

Mletački nadbiskup Ivan do skora pričini nezgodâ Dubrovčanima. On je oko g. 1249. hotio da u potpunoj moći zadobije svoju vlast nad Barom i nad svijem katoličkijem crkvama u Srbiji, što pade u oči Stjepanu Urošu, te zaprijeti neprijateljstvom i samome Dubrovniku. Ivan se ne umiri, nego otpravi tužbu na papin sud 1251 i 1252. Regbi da se je radi ovoga Uroš prikučio s vojskom Dubrov-

a) Coleti, str. 96.

b) Farlati, Illyr. Sacr. V.

niku, te samo kad mu obećaše godišnji danak od 2000 perpera, mogoše ga ublažiti i skloniti, da obnovi stare trgovačke veze. Nadbiskup Ivan, koji na ovaj način nije bio omiljen u Dubrovniku, htjede da steče nov oslonac, izradivši da se njegova nadbiskupija podloži patrijarhatu u Grado; ali se tijem još više omrazi, te mu se na svrhu g. 1257. trebalo odreći časti, a Dubrovčani dovedoše stvar pred papinskom stolicom dotle, da je bio odregjen za arhiepiskopa u Dubrovniku, ne više Mlečić, nego Sardinjanin Aleard 1258. Ipak g. 1259. bi obnovljen prijašnji ugovor podložnosti s duždom Marinom Morosini.

Mletački senat nije malo pazio na ove dogagjaje, te naredi god. 1266., da svagdašnji knez u Dubrovniku uzvodi sa sobom ne samo jednoga nego i dva mletačka pomoćnika (ili podkneza); drugi novi pomoćnik imao je primati od Dubrovčana takogjer 50 dukata mletačkijeh plate i svake godine dvije nove promjene državnijeh haljina[a]. God. 1268. Mlečići biše provodići, da se Aleard premjesti na njeku Sardinsku nadbiskupiju, a da na njegovo mjesto bude izabran Andrija, Mlečić po rodu, kog je lično volio dužd Laurencije Tiepolo. Ali papa Grgur X, srdit na Mlečiće, ne potvrdi izbor, i prisili Andriju, da se odreče. Ivan XXI. postavi g. 1276. za nadbiskupa Sabrija, rogjenog Dubrovčanina.

§ 26. Doba od 1268-1300. Dubrovčani trpe skupoću, požar i izvanjske napadaje sa suha. Njihovi se zakoni kroje po mletačkom kalupu.

Razzi pripovijeda, da je g. 1272. zavladala u Dubrovniku glad i skupoća, (jer je susjedna Srbija bila opustošena uslijed unutrašnjijeh svagja izmegju Uroša i Dragutina, a Bosna poharana radi patarenskijeh nemira). U ovoj nezgodi pomože njeki prijatelj Dubrovčana, po imenu Sorgo, trgovac iz Redoni u Arbaniji: on nakupova žita po istoku, i dogje sa svojijem punijem brodovima u Dubrovnik; ovdje on dijelom proda žito za cijeno, dijelom dade u dug, dijelom darova siromasima. Radi ovijeh svojijeh zasluga bi primljen megju dubrovačku vlastelu, i od njega potječe porodica Sorgo, koja je po-

a) Spisak mletačkijeh knezova u Dubrovniku od god. 1260. unaprijed v. u dodatku br. II. po Razzi. Zakon od god. 1266. vidi u dodatku pod br. III.

znata kao zaslužna i u književnoj i u političkoj povjesti dubrovačkoj.

Baš ove iste 1272. godine budu: statuti, zakoni, običaji i formule zakletve, iz raspršanijeh bilježničkijeh spisa, sastavljeni u jedan zakonik, pod naslovom: Libro di Statuti. Razumije se, da je to većijem dijelom bilo udešeno po mletačkom uzoru i kroju. Ondašnji knez dubrovački zvao se Marko Giustiniani, koji je, po primjeru svojijeh pregjâ, vršio sudsku vlast u važnijem prilikama sa 5 vrhovnijeh sudaca, izabranijeh po njegovu mnijenju, dok je u manje važnijem stvarima sudilo njekoliko njegovijeh dvorskijeh časnika*a)*, on sam priredi zbirku i dade je na pregled i potvrdu trostrukom vijeću u Dubrovniku (velikom, malom i vijeću umoljenijeh), koje mu je odobri. Giustiniani, pravi Mlečić, ali pravičan čovjek, koji se tačno držao ugovora megju Mlecima i Dubrovnikom, kaže u uvodu, kako se i zašto se dao na posao ovog zbornika zakona: jer su naime dotadašnji statuti bili razasuti u mnogo knjiga i akata, po gdje gdje manjkavi, nejasni i protuslovni, dok izvor prava ne smije biti ujedno i izvor prijegonica. Knjiga statuta je razdijeljena u 8 knjiga, a svaka knjiga u poglavlja.

Prva se knjiga bavi izabiranjem činovnika; druga njihovijem zaklinjanjem; treća poslima suckijem i civilnijem; četvrta ženidbom i udadbom i opravom; peta unutrašnjom grackom i uličarskom policijom; šesta zločinstvima i kaznama; sedma pomorskom trgovinom i brodarstvom; osma o više raznijeh predmeta spojenijeh ujedno. Po sudu Appendini-jevom: „ova knjiga statuta služi na čast ljuckom umu i vremenu, u kom je ponikla. Znamenito je, da njezin postanak pada baš u isto vrijeme, kad je Henrik dao zakonik Svegjanima, kad je Alfons X. proglasio u Kastiliji svoje *las partidas,* kad su se Englezi stavili na posao da osnuju svoj parlamenat, kad su Francuzi primili zbornik zakona od svog svetog Ljudevita, i kad je mnogo gradova u Njemačkoj i Italiji, dižući se iz zbrke, nastojalo da uvede njeki sistem u svoju upravu, koji je imao obezbijediti prava cjeline kao i prava pojedinaca.“

Red povraćen u unutrašnjosti države do skora je uspješno uticao na izvanjske prilike. God. 1283. i 1287. bili su uglavljeni trgovački ugovori sa najprvijem tržištima sicilskijem: Sirakuzom, Mesi-

---

a) milites familiae suae.

nom, Barletom itd. i u njima obezbijegjena uzajamna gragjanska prava. Vojvoda Stjepan Kotromanović, koji je s ugarskijem četama bio u Bosni, nastojao je, za vlade Ladislava Kumanca, da postane nezavisnijem gospodarom Bosne, omilivši Bošnjacima radi svoje naklonosti patarenstvu. U isto ga doba obuze želja, da se dočepa primorskog grada Dubrovnika, kao luke za izvoz bosanskijeh proizvoda i za svezu sa ostalom Evropom. On udari s toga preko planina i opustoši ognjem i mačem cijelu okolinu Dubrovnika, te zarobi dapače nekoliko vlastele, koje je možda zatekao na njihovijem seoskijem kućama, i objesi Bena Gondolu[a]. Njegova namjera bijaše, da grad iznenadi neslućenijem napadom, ali se u tom prevari. Ondašnji knez dubrovački, Petar Lovrov Tiepolo, valjano se spremi protiva njemu i zatraži pomoćne čete iz Mletaka. Mlečići se poslužiše prijetnjama preko svojijeh poslanika, koji odoše s Tiepolom u tabor Stjepanov, te ga navedoše na odstupanje i mir. — Ovom zgodom odredi senat mletački na 11. junija 1276., da knez dubrovački može radi posala dubrovačkijeh otputovati za osam dana na zbore i dogovore, pošto do sad nije imao dopust, da se za svog službovanja ni za cigli jedan dan udalji iz grackog kotara[b]. Baš iste ove godine biše pokoreni omiški gusari. U ovo doba umrije i nadbiskup Salvije, i premda su Mlečići proveli, da za nadbiskupa bude izabran njeki Fra Marko, malobraćanin iz Mletaka[1]), ipak su Dubrovčani doradili, da nije bio potvrgjen, no je na svrhu g. 1281. bio postavljen za nadbiskupa dubrovačkog njeki Fra Bono (Bonaventura), malobraćanin iz Parme.

U ovo se vrijeme Mlečići zavadiše sa srpskijem kraljem, Stjepanom Milutinom Urošem. God. 1282. zabraniše srpski novac, s mletačkim žigom, ali s manjom mjerom i jezgrom, svugdje osim u Dubrovniku, gdje se ova zabrana nije mogla vršiti, radi svagdašnjeg trgovačkog općenja[c]. Regbi da je ovu zabranu uzeo za zlo Stjepan Milutin, te stade smetati dubrovačkoj trgovini, kad nije mogao, da se osveti Mlečićima. God. 1286. Milutin pribavi sebi i Bosnu. Jelisava, udovica Kotromanova, pobježe sa svojim sinom Stjepanom u

a) Le Bret: državna povjest mletačka, I., 598. Moja povjest Srbije, str. 233.

b) Vidi u dodatku prilog br. VI.

c) Dodatak br. V.

[1]) Ovaj Fra Marko živi u predaji dubrovačkoj, po kojoj se ulazak u manastir Male Braće još i danas zove: Fra Markova ulica.

Dubrovnik i tu nagje zaklonište, ali sad je još bilo gore po Dubrovnik, jer mu je grozila osveta Milutinova. Knezu se mletačkom učini nužno, da g. 1286. zabrani, po svoj prilici radi trgovačkijeh zadjevica, koliko Dubrovčanima, toliko Mlečićima, da putuju u srpske zemlje, pripadale one Milutinu, ili Dragutinu, ili Jeleni, materi obojice[a]. Kotorani, štićenici Milutinovi, koji su se bili zavadili s Dubrovčanima radi njekakva zaloga, pirili su vatru, dok je nijesu sasvijem raspirili. — Kažu da je g. 1289. Milutin opkolio Dubrovnik i da je grad u toj opsadi dosta nevolje pretrpio uslijed gladi i boleština. Tad je Mlečićima bio založen za 3500 dukata i više nepovraćen križ od zlata s komadima krsta Hristova. Tek se grad oporavio iza ove nezgode, bi g. 1296. žestokijem požarom pretvoren u prah i pepeo[1]).

---

a) Dodatak br. VII.

[1]) Vrijedi spomenuti, da baš u isto doba, kad je bijesnio onaj strašni požar na 21. Marča (svetkovina sv. Benedikta), njeki gospodar Savin (ne zna se baš. je li bio od porodice Gondola, premda ga tako nazivlju najstarije listine manastira Lokruma) pošlje darova u srebru kalugjerima od Monte Cassino, moleći ih, da pošlju u Dubrovnik trojicu izmegju sebe. Iz anala Monte Cassina, koje izda na svijet njeki Leo Ostiensis, pa Petar Monacus i Andio de Nuce, vadi se ovo: „Ovi kalugjeri dogjoše s mnogo kodeksa crkovnijeh i orugja i odežda. Dozvolom pape Kalista II. i arhiepiskopa dubrovačkoga, postave ih najprije kod crkve sv. Marije u Rožatu „quae dicitur Rosiata, sive de Rosato, vel Roseto, de Rosis". (I uprav se u crkvi Rožata vidi na slici grob Bogorodice osut ružama). Listina govori, da im se dade Rožat „cum portu et piscatione sua, cum servis et ancillis, et pertinentibus suis". Čak i nakon dosta vremena iza toga, ustanovi se zakonom, da niko osim kalugjera ne smije ribat u Rijeci za osam dana prije sv. Benedikta, koji je dan senat imao doći na misu i na objed u kalugjera na Lokrumu. Gjorgji opet prilaže, da su ovi u Rožatu bili prvi pravi kalugjeri reda sv. Benedikta, a da su oni monasi na Lokrumu tek sada postali pravi Benediktinci primivši potpuna pravila svečeva reda. Gjorgji još spominje, da su ova tri kalugjera za malo prebivala u Rožatu, i pošto je Mljet od srpskog kralja bio podan Dubrovniku na obragjivanje i uživanje, da se preseliše na Babino Polje na Mljetu, kod crkve sv. Mihajla, ostavivši Rožat i Šumet i sve one zemlje i crkve (Gospu Veliku od Rožata i sv. Martina u Šumetu) kalugjerima na Lokrumu. Na Mljetu je bio još od davnina manastir kalugjera srpskijeh, istočnoga obreda. Tu nakon malo prigjoše benediktinski kalugjeri, i kako tad još ne bijaše odlučen razdor istočne crkve sa rimskom, iz početka su zajedno prebivali kalugjeri obiju obreda. U taj su manastir dohodili na zavjet pobožni pokornici iz srpskijeh zemalja, jer je tu bila čudotvorna ikona Bogorodice. Taj je hram pohodila i Katarina, žena Stjepana Tomaševića, posljednjeg kralja bosanskog, gdje joj i sin umrije. Na grobu mu je bio urezan ovaj natpis „Hic jacet filius Tomasii, Regis Bosniae". Poslije, kad Turci zauzeše Bosnu, ona pogje u Rim,

Toj bijedi pridogje još i svagja megju gragjanima, jer je izgorjelo mnoštvo bilježničkijeh spisa; listine o vlasništvu i njegovijem granicama izgubiše se; učestaše silne parnice. Više stanovnika odluči se iseliti u Siciliju, Kalabriju i Apuliju; i sam senat htjede ostaviti grad u pustoši i prenijeti ga na zgodnije mjesto, u dragu sv. Martina. Vice Vukasović, ugledan vlastelin i mio puku, posredova; on stavi puku pred oči, kako je država, oslabljena raseljenjem ili preseljenjem, u najvećoj pogibli, da izgubi svoje zemljište naprama Srbima i Bošnjacima, kao i zaostatak svoje izvanjske samostalnosti i slobode trgovanja. On sam razdijeli 4000 perpera sirotnijem pogorjelcima, doskora se ugleda na nj većina vlastele, dajući take milodare, a sami senat dade unaprijed novaca iz državnijeh prihoda za gradnju cijelijeh ulica, čiji su vlasnici bili dužni, da plaćaju kamate državi (il Patrimonio della Republica), parnice oko vlasništva biše po pravdi izravnane i grad se diže malo po malo poljepšan iz zgarišta. God. 1298. učestvovahu Dubrovčani sa četiri galije pomorskoj bici kod Korčule, gdje Genovljani odniješe pobjedu, ali oni spasiše svoje galije iz poraza pomorske sile mletačke. God. 1299. odveć mnogo izgubi dubrovačka trgovina, budući Turci pod Osmanom uspjeli proti Grcima u Maloj Aziji, i oplijenili ili spalili mnogo evropskijeh magazina, a megju njima i dubrovačkijeh.

---

i tu je nastojala, da papa Sisto III. poda hram i kuću sv. Jeronima popovima naroda slovinskoga, kao što i danas opstoje kanonici sv. Jeronima.

Iza toga kalugjeri se nastane kod crkve sv. Mihajla na Šipanu, pak na malomu otoku sv. Andrije, pak g. 1222. u manastir sv. Jakoba na Pločama, pošto Ivan Gondola, budući bez djece, ostavi sva svoja dobra kalugjerima. U XVI. vijeku senat sakupi svijeh pod jednog starješinu, koji je prebivao na Mljetu, a manastir na Lokrumu pogje pod upravu kalugjera sv. Gjustine u Padovi.

Poslije senat preda crkvu Rožata kanonicima dubrovačkijem, sa svijem zemljama Rožata i Šumeta. Kad u XVII. vijeku senat zamoli, da se obnove stara proštenja i povlastice, koje je imala crkva u Rožatu, Rim ne dade, jer je senat bio uzeo sam po sebi zemlje kalugjerâ, a ne obavijestio kalugjere de Monte Cassino. Dakle uprav megju godinama 1295. i 1321. dospije manastir Benediktinaca u Rožatu, a u to doba osnova se fratara Male Braće, a Benediktinci su imali jus parochiale, tako da se njeki dum Ivan, paroh od Rožata, nije htio podložiti vlasti arhiepiskopa i zadobije anatemu.

Cijeni se, da je od naroda dubrovačkog, te se razbježao iza požara, nastala u Siciliji naseobina, kašnje grad, nazvan Ragusa.

Mlečići su se megjutijem mnogo trudili, da privuku na svoju stranu svećenstvo dubrovačko i da ih sklone na izbor mletačkijeh nadbiskupa. Još su g. 1386. naredili, da se dubrovačkijem kanonicima imaju podati ne 3, nego 4 perpera godišnje za javne molitve, spomenute gorje u § 24. Pored svega toga bi oko g. 1292. njeki Milanac, a 1303. Udinjanin izabran za nadbiskupa dubrovačkog i postavljen od pape, a tako je išlo i docnije. Tako n. p. Toma, nadbiskup dubrovački, oko 1324-1341. bijaše iz Brixena, a njegov nasljednik Ilija rodom Dubrovčanin.

§ 27. Prijateljski i neprijateljski odnošaji Dubrovnika naprama Srbiji i Bosni 1300-1324.

Iza pomorske bitke kod Korčule, iza koje mletačka zastava nije bila za njeko vrijeme mnogo štovana na jadranskom moru, Mlečićima dobro posluži dubrovački stijeg i brodarstvo. S Kotoranima je naprotiv bilo u ovo doba zadjevica i pomorskijeh okršaja, što je republici spravilo novi napad sa srpske strane[1]). Stjepan Milutin je oko godine 1305. protjerao iz Bosne Pavla bribirskoga; tad Kotorani potakoše Milutina, da još jednom kidiše na Dubrovnik, gdje je još uvijek boravila udovica Kotromanova sa svojim sinom, te da ujedno oduzme Dubrovčanima otok Lastovo, gdje su se stanovnici bili pobunili proti vlasti Dubrovačkoj[2]). Senatu dubrovačkom pogje za rukom, da

[1]) Navešćemo ovdje što Orbini spominje (str. 301) o uzroku zadjevica Dubrovnika s Kotorom i žestokijeh ratovanja, koja uprav započeše 1161., i trajahu do g. 1420., kad Kotor pade pod Mlečiće: „La causa, e l' origine delle inimicizie con Cattaro fù Voislav Vojnovich, conte di Usiz, che signoreggiava il paese intorno a Ragusa, il quale oltre esser scismatico, fù eziandio uomo perverso. Costui non restava di travagliarli a tutto suo potere, onde i Ragusei mandarono a pregar i Catarini in ajuto, ma i Catarini si scusarono di non poter fare ciò se non con loro pregiudizio. Allora i Ragusei mandarono le galere a ruinare le saline. I Catarini restarono molto offesi e si uniron con Vojnovich contro Ragusa ecc.“

[2]) God. 1315. Stjepan Uroš Milutin zapita natrag Lastovo, koji otok bi podan od Stjepana Nemanje Hrapavoga, unuka Nemanje Velikoga, Tihomilova sina, koji se oženi za Eudoksiju, kćer Aleksija, brata Isaka Komnena, cara istočnoga. Tad Stjepan Uroš Milutin zaprijeti ratom, ali se odmah smiri, s ugovorom, da Lastovci ostanu pod Dubrovnikom, ali da oni sami budu vlasnici na Lastovu, a ne nijedan Dubrovčanin i da imaju svoj zakonik. Dogovori s Lastovcima se zapišu inter statuta god. 1310, koji se spisi zajedno sa zakonikom Mljeta sad nahode u bečkom arhivu,

uguši bunu na Lastovu i da se tako krepko spravi na otpor protiva Milutinu, da ga progje želja prave opsade. Pošto je Milutin kaznio samo novcem Srbe, ubice kakvog Dubrovčanina, Dubrovčani mu vratiše šilo za ognjilo, ukinuvši zakon, po kom su podanici dubrovački bili kažnjeni smrću radi ubijstva kakvog Srbina*a)*.

God. 1307. izdade papa čuvenu bulu, kojom bi katolicima sasvijem zabranjeno svako trgovanje s nevjernicima. Ko se nije po njoj vladao, gubio bi svoju robu. I ako se ova bula nije u Dubrovniku nikad potpuno vršila, ipak je priječila trgovinu radi uticaja na savjesti, te Dubrovčani nagjoše docnije, da je potrebno, da ih bazilejski sabor 1433. formalno oprosti vršenja ove papine naredbe[1]).

U ovo doba Dubrovčani uglaviše trgovačke ugovore s carem Andronikom uz godišnju platu od 300 dukata, te pomoću ovoga saveznika Stjepana Milutina nastojahu, da i ovog srpskog vladara zadrže dobro raspoložena. Za neko vrijeme sva je bila prilika, kao da će se Milutin privoljeti zapadnjaštvu; ali pošto Mlečići i Karlo de Valois osvojiše Drač oko god. 1311., posta on još kivniji na Mlečiće i Dubrovčane. God. 1315. zaprijeti Dubrovniku novom opsadom, ali ga Dubrovčani umiriše posredovanjem Andronikovijem[2]), pošto mu obećaše plaćati godišnji harač*b)*. Godine 1315.*c)* dobiše Dubrovčani dodataka svome ustavu pod naslovom: Libro di Reformazioni.

God. 1318. ugarska moć Karla Roberta utrka oholast onog srpskog vladara te ga i za Dubrovnik učini manje strašnijem: on iz-

---

gdje se nalaze i sve ostale poglavite stare listine dubrovačke otkad je Austrija zavladala Dubrovnikom. Baš tada u strahu od opsade pregjoše Fratri Male Braće s Jaminâ (groblje) u grad (Luccari: knj. I., str. 49.)

a) Lucius: Memorie di Traù, lib. VI., cap. 9. Moja povjest ugarskog kraljevstva, III., str. 475.

[1]) Još g. 1373., dakle 60 godina prije sabora bazilejskoga, papa Grgur XI., koji je boravio u Avinjonu, dopusti Dubrovčanima, da trguju sa nevjernicima. On im dopusti, da mogu ploviti samo na dva broda „dumtaxat ad terras, quae per Soldanum detinentur"; ali da ne smiju na tijem stranama trgovati ni željezom, ni lijesom, ni oružjem, i da se vazda, prije no se upute, imaju zakleti pred arhiepiskopom, da će tačno vršiti te naredbe.

[2]) Stjepan Dušan (id est animosus) Silni, kad stupi na prijestolje i — kako piše Coleti — „Imperatoris Romanorum et Rascianorum titulum sumpsit" namijeni ovaj harač za potrebe hrama sv. Nikole u Bari (u Apuliji).

b) Moja povjest Srbije, str. 246.

c) Po drugijem 1335.

gubi Mačvu i Bosnu i umrije 1321.[1]) Malo iza njegove smrti 1322. dogje Karlo Roberto u Dalmaciju i pozva preda se Stjepana Kotromanovića, koji se do tad uzgajao u Dubrovniku, i proglasi ga 1322. gospodarem Bosne i oženi poljačkom kneginjom Jelisavom. Stjepan Kotromanović se pokaza zahvalan Dubrovčanima; on uze za svog državnog tajnika kanonika Bobali iz Dubrovnika, koji se srčano bio za njega zauzeo; mnogo Dubrovčana namjesti u Bosni, i dubrovačkoj trgovini je išao na ruku više no ičijoj drugoj. Dubrovčani počeše osjećati moć ugarske države s dobrotvorne strane. Za njih je došlo u dobri čas i pokorenje kneza Mladena bribirskoga, gospodara Omiša i Skradina, od Mlečića i Ugra g. 1322., jer je tijem bilo ukinuto gusarstvo.

Do skora se Dubrovčanima dala zgoda, i oni je pohlepno ugrabiše, da zaduže novog kralja srpskog, Stjepana Uroša III. Kad se on naime izustio, da se naumio oženiti kneginjom Blankom, kćeri Filipa, vojvode tarenckoga, i kad je hotio poslati darova slici sv. Nikole u Bari g. 1323. i 1324., Dubrovčani mu ponudiše svoje brodove, a on njima darova za to malen komad zemlje poviše Župe. Naklonost srpskog kralja nije mogla ipak dovoljno štititi dubrovačku trgovinu od svijeh nezgoda sa strane srpskijeh zapovjednika Trebinja, Konavala, Dračevice, i t. d.

§ 28. Novi nemiri u Dalmaciji. Prijateljski odnošaji sa Stjepanom Urošem III. Dobitak poluostrva Rata i ostrva Posrednice. 1324-1333.

Po odlasku Karla Roberta iz Dalmacije nastaše opet u ovoj zemlji nemirna i mutna vremena, te Mlečići stadoše u mutnu loviti, i, poduprti od Dubrovčana, osvajati primorske gradove jedan za drugijem, dok i Spljet ne podvrgoše svojoj vlasti g. 1327. Gjuragj, Mladenov brat, i ostali hrvatski i primorski knezovi ponoviše razbojništva po moru i po suhu; čak i opata benediktinskog s Lokruma dokopaše ove neprilike na sred ostrva i odvedoše u sužanjstvo. Njeki vlastelin dubrovački Menze udruži se s grofovima hajducima[2]); on

[1]) Vrijedi ovdje spomenuti, da na prijestolje arhiepiskopa dogje Saraka, koji sklopi prve saveze Dubrovnika sa Ugarskom i formalno po posljednjijem zgodama učini, da se Dubrovnik oslobodi od Mletaka, kako ćemo vidjeti.

[2]) Ovo je prvi primjer što povjest kaže, da su dubrovačka vlastela gusarila i prva napadala na Srbe.

iz Ostrovice četovaše po srpskijem zemljama, tako da Stjepan Uroš III. zaprijeti svojom osvetom samome Dubrovniku, radi čega Dubrovčani poslaše poslanike u Bar, da umire kralja. Više nego ovo poslanstvo koristio je rat Urošev, koji je baš tada buknuo sa bugarskijem kraljem Mihajlom, 1328-1330. Ovaj ga rat navede, da zamoli Dubrovčane, da mu dobave italijanskijeh plaćenika; senat odmah dade sakupiti čete po Italiji i preveze ih na brodovima dubrovačkijem. Ovi se plaćenici veoma odlikovaše, nadasve u odsudnom boju na 16. Julija 1333.*a)*, gdje bi svladan Mihajlo. Dubrovčani ne učiniše su manje, a da ne čestitaju Urošu na zadobivenoj pobjedi, te mu tad predložiše, da bi njegovom privolom otkupili poluotok Rat od bana bosanskog. Pristanak na ovo izvojšti im sekretar Urošev Bucchia, Kotoranin.

Dubrovčani radi toga zapodjedoše pregovore sa Stjepanom Kotromanovićem, čiji je tajnik bio njihov zemljak Domanja Volca Bobali, dubrovački kanonik, koji je u Bosni radio protiva raskolnicima. Tako oni primiše g. 1333. cijelo poluostrvo Rat s lukom i tvrdijem gradom Stonom uz godišnji danak od 1000 perpera. Poluostrvo bi odmah razdijeljeno, tri dijela vlasteli, a jedan dio puku, pod zabranom, da ne smiju ništa prodati tugjincima ili Slovjenima; kalugjeri istočne crkve, kao i patarenski svećenici, bili su poslani izvan zemlje, a na mjesto njih dovedeni u Ston Franjevci, koji su stanovnike imali obratiti na katoličku vjeru. Ne samo Veliki Ston, no i novo osnovani Mali Ston bi utvrgjen: oba grada biše spojena zidinama s kulama, koje se pružahu za jednu italijansku milju daljine od Velikoga sve do maloga Stona, a bijahu odregjene, da odbijaju sve napade sa suha, naime sa strane gorštaka (Morlaka), na poluostrvo. Ova utvrda stala je blagajnu republike 120.000 dukata; ulazak u tvrgju stonjsku bio je strancima zabranjen bez osobitog dopusta poglavice republike, a uprava je bila predana jednom knezu dubrovačkom. Stjepan Kotromanović pregleda po poslanicima sve utvrde, i pošto se uvjeri, da su Dubrovčani dovoljno spremili poluostrvo za obranu, potvrdi svoj dar, te još pristavi k tome g. 1345. i ostrvo Posrednicu na utoku Neretve[1]). Poluostrvo ragja vinom,

a) I po Vizantincima imao je srpski kralj u ovom boju 1000 keltskijeh najmljenika u svojoj službi. Moja povjest Srbije, str. 263.

[1]) Predaja je, da se od strane Dubrovčana učinilo mnogo nasilja prilikom podjele zemalja, i da su poslije Korčulani, Hvarani i Bračani, kad su bili predani Dubrov-

žitom i maslinama, a primorje dava ribe i morske soli; samo što u samom Stonu nije zdrav uzduh, jer je pun pare iz baruština. Još valja opaziti iz ovog doba, da već tada Dubrovčani dobavljahu italijanske profesore i da otvoriše jednu školu. Tako n. p. 1333. življaše kao profesor u Dubrovniku Nikola de Veneto s platom od 10 perpera, Antun de Fermo 1043. sa 40; učitelj (Magister) Andrija 1346. sa 20; učitelj Petar 1347. sa 35 perpera.

§ 29. Odnošaji Dubrovnika naprama Stjepanu Dušanu 1336. 1337. 1338. 1346. Pokušaj Mlečića, da podjarme Dubrovnik 1340. Kuga g. 1348.

Kad je Stjepan Dušan g. 1336. umorio svoga oca Stjepana Uroša i dočepao se prijestola, poslaše Dubrovčani poslanike, da mu se poklone i čestitaju. Pošto se pak Dušan bio oženio Jelenom, sestrom bugarskog vladara Aleksandra, Neda, polusestra Uroša III., udovica Mihajla kneza bugarskog, nije bila više obezbijegjena u Srbiji od progonstava Aleksandrovijeh, te uteče u Dubrovnik i bi ovdje sa svojijem sinovima Ivanom i Aleksandrom gostoljubno primljena po staroj navadi republike. Radi ovog dočeka, Dušan uze na zub Dubrovčane, i već se spremaše na vojnu protiva Dubrovniku, kad mu senat javi preko poslanika, da je Neda brodom umakla put Carigrada. Pošto je baš u ovo doba g. 1338. Dušan s vojskom napastovao Ugre na Savi, zadovolji se uvjeravanjima Dubrovčana.

Mlečići, kojijema je sad više nego igda bila trn u oku moć ugarske države i brižni, kako će zadobiti primorje dalmatinsko, pokušaše g. 1340. još jednom, ne bi li Dubrovčane sasvijem pritisli pod svoju vlast, i na korist mletačku izmijenili ustav i zakonodavstvo: ali im se pokušaj izjalovi*a)* postojanošću Dubrovčana, koji dapače izradiše, da je g. 1342. papa Benedikt XII. imenovao za arhiepiskopa Iliju, dubrovačkog vlastelina od porodice Saraka, koji je živio u istoj kući s kardinalom Colonna. Taj se Ilija pokaza poslije kao jedan od najočitijih neprijatelja Mletačkijeh.

niku, odmah se od njih odmetnuli i podložili se Mlečićima, strašeći se, da im se ne dogodi što i Stonjanima i Rćanima, biva da im Dubrovčani ne podijele zemlju izmegju sebe.

a) Appendini, str. 290. On se ne upušta u potankosti o tom.

I ako Dubrovčani nijesu mogli na ino, a da potajno ne budu protivni Mlečićima radi neuspjela pokušaja od g. 1340., ipak biše usilovani, da im, god. 1345. i docnije, pomažu pri opsadi Zadra i u drugijem preduzećima proti Dalmaciji. Baš u to doba dobi Ilija Saraka nalog od pape Klementa VI., da u sporazumu s ugarskijem dvorom kuša, kako bi se Dušana moglo obratiti na rimokatoličku[1]) vjeru. Ilija upotrijebi ovu zgodu, da obavijesti ugarski dvor o naklonosti senata i naroda u Dubrovniku i njihovoj želji, da se podlože ugarskom žezlu.

Ako se može vjerovati povelji, koju navode Dufresne i Branković[a]), Dubrovčani su g. 1346. bili počašćeni posjetom od novookrunjenog srpskog cara Dušana. Po Luccari-ju Dubrovčani su tad vješto otklonili mnogobrojnu vojničku pratnju. Stjepan je sa svojom suprugom i sa svojijem sinom Urošem bio pričekan sa punijem sjajem i svijem počastima; zadiviše ga svetkovinama, zabavama i slikama, koje su prikazivale njega i njegove pobjede[2]). On obnovi sve stare privole svojijeh predaka i potvrdu posjedovanja Rata i Stona[3]);

---

[1]) U originalu, jamačno greškom, na *srpsku.*

a) Povjest Srbije, str. 279.

[2]) Navešćemo ovdje, što Coleti, po Luccari-ju i Orbini-ju, priča o caru Dušanu. Pošto se u prvo doba Dušanove vladavine probudi u carevini srpskoj mržnja banova srpskijeh protiva zapadnoj crkvi, svećenici latinskoga obreda se utjecahu papi Benediktu XII. Ovaj naloži senatu dubrovačkome, da smiri Srbe istočne crkve sa Srbima crkve zapadne. Senatu to pogje toliko za rukom, da Dušan posla poklisare u Rim papi Inoćentiju VI. g. 1354., da mu prikažu svu njegovu naklonost rimskoj crkvi. Dušan poče iskreno ljubiti dubrovački senat. — Luccari pripovijeda, da je Dušan bio često puta ponukan od svojijeh namjesnika i doglavnika, da jednom dospije s Dubrovnikom i, kad dogje Dubrovniku u pohode, da trgne sablju i klikne: „Ovo je sve srpska zemlja! Dubrovnik je moj!“ — „Impulsus fuerat“, — piše Coleti (str. 128) — „ut Ragusium in suam potestatem redigeret, numquam ad id adduci potuit“. — „Ja častim mnogo ovaj senat radi njegovijeh vrlina“ — odgovorio bi — „ja to ne ću učiniti, dapače Dubrovnik mi služi sa svoje latinske izobraženosti i bogastva i trgovine, za izobraženost i korist moga carstva, i da bude trgovačko stovarište zemalja carstva mi.“

On se u Dubrovniku zadrža osam dana sa svojom pratnjom, te priloži manastiru sv. Klare i prihode od ribanja u Novome i Kotoru uz darove njegove supruge Jelene, i ugovori, da mogu u taj manastir dohodit srpske mladice, da primaju kod dumana književni uzgoj.

[3]) Ovo potvrgjenje predaje Rata i Stona republici dubrovačkoj bi uzrokom, da su kalugjeri istočne crkve prešli otolen u dva manastira svetogorska, i da se sklopio

njegov pak protovestijar[a] bi primljen megju vlastelu dubrovačku. Njegova supruga obdari manastir sv. Klare dragijem kamenjem i biserom, i izradi od senata za ovaj manastir godišnji dar u soli, koji je kašnje bio zamijenjen novcem. Dubrovčani su bili dužni, da i od sad, kao god i od prije, plaćaju Dušanu godišnji harač, no on darova jedan dio ovog harača crkvi sv. Mihajla u Jerusalimu, pak, ako se može vjerovati njekoj ispravi odregjenoj za crkvu sv. Nikole u Bari ddo. Scupi XXV. Aug. 1346.[b], i 200 perpera u tvrdijem grošima mletačkijem, dakle drugi dio ovog harača, spomenutoj crkvi u Bari u Apuliji, za kupovinu svijeća voštanica.

God. 1348. u Dubrovniku kao i drugovdje, stade mesti strašna kuga, koja zanije 40 vlastele, 300 gragjana i 7000 prosta puka, a trajala je 6 mjeseca, počinjući od 15. Decembra 1347. Jedno s drugijem kopalo se dnevno 120 čeljadi. Oporuke, koje su onda bile česte, valjalo je, da blagajnici stône crkve sv. Marije radi dobrog reda slažu u debelu knjigu. U ovijem se nezgodama senat zavjetova, da će sv. Vlahu sagraditi ljepšu i veću crkvu, koja bi i dovršena u 6 godina.

§ 30. Tajne pripreme i početak bune, po kojoj Dubrovnik dogje pod vrhovnu vlast ugarsku. 1349-1358.

Mlečići su u ovo doba vrlo revnosno nastojali, da zadobiju prijateljstvo i naklonost Stjepana Dušana. Još g. 1348. započe prija-

ugovor, po kom su kalugjeri svake dvije godine dolazili u Dubrovnik, da prime novčani dohodak za ono, što su bili uklonjeni sa ovog manastira u Stonu. Coleti (str. 132) opisuje njihov dolazak u senat: Najprije su pjevali „Salve regina" u staroslovjenskom jeziku, pa su četiri kalugjera prinosila na siniji mnogo voća s Atosa, pripijevajući svaku dobru sreću senatu; tad bi im knez rekao koju uljudnu riječ primajući darove i poslao bi ih blagajnicima Gospe Velike, da prime ugovoreni prinos nazvan „svijeća". Pošto bi se obavili još njeki obredi, uzeli bi jednu sovranu (pjenez u zlatu), te bi je prekinuli na dvije pole. Jednu bi polovicu kalugjeri ponijeli sa sobom, pa bi je na povratku opet donijeli, i bi li se taj komad priljubio s onijem te je ostao u Dubrovniku, znak je bio, da su oni pravi kalugjeri s gore Atosa. Taj se prinos plaćao i pošto su Turci zauzeli Bosnu i Hercegovinu; dapače je senat jednom bio optužen od kalugjera sultanu, koji jednijem fermanom zapovjedi republici, da vrši tu svoju obavezu sve dokle traje dubrovačka republika.

a) Nikola Buchia, po svoj prilici iz Kotora.

b) Coleti, str. 127. Moja povjest Srbije, str. 212, gdje treba izmijeniti godinu 1350.

teljsko dopisivanje[a] izmegju njega i dužda Andrije Dandula, gdje Dušan nazivaše Dandula svojijem predragijem bratom.

Pošto je Ljudevit I. pristao na primirje s Mlečićima za 8 godina, ode g. 1348. u Napulj, ali se u junu vrati u Vranu i Ostrvicu; tadanji arhiepiskop dubrovački Ilija, od vlasteocke dubrovačke porodice Saraka, i tri vlastelina dogjoše, da mu se poklone. U ovoj zgodi bi po svoj prilici sastavljen osnov, koji se iza toga izveo, da se Dubrovnik oslobodi od svoje mletačke ovisnosti, jer je svećenstvo dubrovačko, kao god i ono po svoj Dalmaciji, bilo odviše protivno Mlečićima[1]).

Stjepan Dušan nasuprot navali g. 1349. na Stjepana Kotromanovića u Bosni, i opustoši ovu zemlju, ali ipak nije mogao predobiti glavni grad Travnik. Mlečići, koji su prije znali i željeli ovaj napad na ovog vasala ugarske države, primiše Dušana za plemića mletačkog na 25. Maja 1350. Baš iste ove godine pokušaše Mlečići, da putem ženidbe izmire Stjepana Dušana sa Stjepanom Kotromanovićem, te da tako ovoga potonjega odbiju od ugarske krune. Htjedoše oni, da se carević Uroš oženi Jelisavom, jedinicom ćeri bana bosanskoga; ali uzalud: ovaj se brak ne sklopi[b]. Dušan se poslije toga sve dublje i dublje zaplete u rat s Grcima, i njegovo prijateljstvo nije mnogo koristilo Mlečićima za obranu Dalmacije od Ugra. Doduše zadavaše Dušan g. 1353. i 1354. posla kralju Ljudevitu u mač-

---

a) Nani de duobus nummis Imp. Rasciae.

[1]) Saraka prije smrti sazva vlastelu i preporuči im, da nikad više ne postave arhiepiskopom kojeg Dubrovčanina, jer bi taj sa svećenstvom mogao predobiti puk na njihovu štetu. Zna se, da se Saraka prvi odrekao svoga biskupata, i ako je uvijek zadržao naslov arhiepiskopa. Njegovo ime stoji u poveljama ugarskijem. Kralj Ljudevit odredi, da svi episkopi dubrovački imaju pravo sjedjeti u senatu u Ugarskoj. Nije jasno kada je umro Saraka, ali se ipak pouzdano zna, da je živio u Dubrovniku još iza g. 1373. Iza njega dogje Ugjo Ćikada, premda su Mlečići svojijem spletkama nastojali, da bude postavljen za episkopa njeki Domeniko, biskup korčulanski. Poslije Ćikade, koji se odreče, upravljali su dubrovačkom biskupijom kanonici, megju kojijema i njeki Vlaho Gleda, koji nije bio ni djakon ni svećenik, dokle dogje za arhiepiskopa Petar Calice.

U ono doba imagjahu *benefitia* crkovna obično i svjetovni ljudi, te bijahu kao kardinali i kanonici, samo bi se postrigli u znak, da su crkovnjaci (tonsura). I svi kraljevi francuski megju ostalijem naslovima imali su i onaj kanonika crkve sv. Martina u Tours-u.

b) Moja povjest Srbije, str. 283. Za ovu se Jelisavu oženi pače kralj Ljudevit I.

vanskoj banovini ratnijem kretanjima, a g. 1355. ustupi Skradin Mlečićima, ali g. 1356. ipak buknu rat Ugra proti Mlečićima u Dalmaciji i u Terrafermi, a Dušan krenu 1356. ne na Biograd, nego na Carigrad, i na tom pohodu umrije 18. Dećembra.

Tako je sad Mlecima trebalo, da se ogledaju sa svom silom ugarskom, te poslaše u Dubrovnik dva plemića, Pavla Lauredana i Andriju Contareni-ja, prokuratore sv. Marka, koji zaiskaše, da im se po pogodbi priteče u pomoć sa četiri galije, i toplo preporučiše Dubrovčanima, da utvrde svoj grad i grad Ston, jer su čete Ljudevita I. božem upale u Hum i zaprijetile Stonu. Prokuratori su bili pričekani sa svijem prividnijem poštovanjem i odanosti; jedna galija bi odmah naoružana i poslana, a utvrde postavljene. Dapače kad se Zadar predao ugarskijem četama na 17. Septembra 1357., senat dubrovački posla sažaljenje u Mletke, a iz Mletaka opet dogjoše ulaci s opomenama na vjernost i s uvjeravanjima, da će Mleci unaprijed smatrati Dubrovčane za svoje gragjane, i da će im znatno proširiti trgovačke povlastice. Prokuratori, kojijema je bilo naregjeno, da pohvataju njeke sumnjive Dubrovčane i da ih otprave put Mletaka, cijenili su za zgodnije, da ničijem ne davaju u okò.

Megju tijem pak Dubrovčani poslaše u juliju g. 1357., pod kojekakvijem izgovorima, kao poslanike ugarskom dvoru, arhiepiskopa Iliju sa još četiri vlastelina. Ovi sklopiše s Ljudevitom I. pogodbu, da Dubrovnik dogje pod zaštitu krune ugarske, da za to plaća svake godine zaštitni danak,*a)* da u javnijem molitvama spominje kralja ugarskoga; ipak da ne bude megju njegovijem zidinama ni straže ugarske ni ugarskog kneza, a da inače na zemljištu ugarskom uživa najveću slobodu trgovanja. Za ove uvjete ugovora zna se po uspjehu, a tako ih spominje i Appendini; sam ugovor nijesam mogao dobaviti. Pošto je Ljudevit I. još 7. Julija 1357. potvrdio Dubrovčanima posjedovanje Stona,*b)* za cijelo je već ove iste godine i mjeseca bio sklopljen ugovor izmegju Ljudevita I. i Dubrovnika. Od strane ugarskog dvora dogje u Dubrovnik bosanski biskup Nikola s potvrdom ovog ugovora.

a) Po Razzi-ju, 500 dukata na godinu. U „Esprit des journaux Sept. 1806“ priznaje se, da je ovisnost Dubrovnika o kruni ugarskoj bila „douce & naturelle“.

b) Vidi Miloševićeva izvješća o pećskoj patrijaršiji, u izvatku „K. k. priv. Anzeigen aus den gesammten Erbländern, VI., str. 78., a u originalu u „Pray Hierarchia“, II., str. 552.

Malo za tijem, u februaru 1358., pregnuše se Mlečići na čuveni mir s Ljudevitom I., kojijem mu je bez ikakvijeh daljnijeh uvjeta bio ustupljen vas kraj i primorje od kvarnerskog zalijeva pa sve do granica Drača, pa poimenice i Dubrovnik. Za pravo nijesu htjeli Mlečići iz prva u pregovorima za mir ni da čuju za ustupanje Dubrovnika, pošto on ne pripada Dalmaciji, te još na 2. januara 1358. jedan duždev otpis na kneza Marka Soranzo podade mletačko gragjansko pravo svijem Dubrovčanima; ali Ljudevit zaintači, da mu se ustupi Dubrovnik. Tijem radosniji bijahu Dubrovčani, što su s Ljudevitom već bili uglavili posebni ugovor. Ivan Delfino, sin dužda mletačkog, dogje sa dvije galije u Dubrovnik, noseći naredbu zadnjem mletačkom knezu u Dubrovniku Marku Superanciju, ili Sorancu, da čisti iz grada, jer da sada ima ući s četama ugarski zapovjednik[1]). Dubrovčani ispratiše kneza s velikijem poklonima, dok su mletački činovnici, koji su odlazili iz drugijeh gradova dalmatinskijeh, pretrpjeli od puka dosta poruga i uvreda. Dapače i duždevu otpisu od 2. Januara 1358. ukazaše čast, da ga u cjelini dodadu pri kraju statuta dubrovačkijeh[a]) (v. dodatak br. VIII.). Senat dubrovački preuze odmah sasvijem mirno egzekutivnu vlast, koju je do tad vršio knez, i odredi za rektore tri vlastelina: Petra Ranjinu, Marina Bonu i Ivana Gondolu, tako, da se u ovoj službi svako šest mjeseca izmjenjuju jedan za drugijem. Ovo imenovanje bi javljeno kralju Ljudevitu I., koji to odobri. Vojnička straža, koju je držao senat u Dubrovniku, bila je sad unaprijed sastavljena ponajviše od ugarskijeh, bosanskijeh i drugijeh plaćenika, ali su zapovjednici bili Dubrovčani. Oprezno i umjereno vladali su se Dubrovčani i sa Mlečićima, koje su već bili zadobili ljubeznijem ponašanjem prema Marku Sorancu. Oni poslaše u Mletke Jakoba Mencu, da zahvali za sve dokaze naklonosti, koje su primile za 150 godina svog saveza s tom gospodom, preporučujući se i za unadrijed, kao susjedi, njihovom prijateljstvu. Mlečići dočekaše poslanika vrlo uljudno; pa i ako su u srcu željeli skoru zgodu, da opet zavladaju Dalmacijom i Dubrovnikom, ipak ničijem ne iskazaše ovu želju, nego obasuše Mencu

[1]) Po Ranjini su mletački knezovi bili u Dubrovniku za 97 godina, 10 mjeseca i 21 dan. Bilo ih je u sve 58: prvi dogje Marko Dandulo, sin duždev, na 7. Aprila g. 1260., a najposljednji Marko Soranzo ostade u Dubrovniku do 15. maja 1356.
a) Lucius, Mem. di Traù. Mleci 1674., IV., str. 264.

počastima i uvjeravanjima; dapače, kako kaže Razzi, udijeliše Dubrovčanima znatnijeh trgovačkijeh prednosti na mletačkom zemljištu. I Ljudevit I. priznade im potpunu slobodu trgovanja po svijem zemljama, pa čak i s onijem državama, koje bi bile s njim u ratu. Baš on isti ponudi Dubrovčanima uporabu ugarske zastave za obezbijegjenje njihove trgovine, ali oni to odbiše.*a)*

Tako dogje Dubrovnik pod okrilje ugarskog kraljevstva, pod okrilje, koje, bez teškijeh uvjeta za Dubrovnik, donese mnogu korist republici, te zajedno s razboritom upravom države i zgodnim vladanjem prama vanjskijem državama pomože i unaprijedi cvjetanje republike. Zahvalna uspomena ovog vremena, o kom ćemo sada razložiti, nije još sasvijem iščezla u Dubrovčana. Na dan sv. Vlaha i na tri druga praznika, pjevala su, još za Razzi-jevijeh vremena, tri ili četiri kanonika po čitanju sv. evangjelja ove molitve:

Exaudi Christe! Unus Deus, Christus vincit, Christus superat.

Domino nostro Sixto, Summo Pontifici ac universali Papae, salus & vita. Exaudi (ut supra).

Domino nostro Rudolfo, serenissimo Imperatori Romanorum, salus, honor, vita et victoria. Exaudi (ut supra).

Domino Regi nostro, Ungariae, Bohemiae, Croatiae, salus, honor, vita & victoria. Exaudi & c.

Domino Paulo, reverendissimo in Christo Patri Archiepiscopo Ragusino, salus & vita. Exaudi & c.

Domino Rectori nostro illustrissimo, salus, vita, honor & victoria. Exaudi Christe.[1])

---

a) Appendini, I., str. 212-229.

[1]) Usliši Hriste! Jedan Bog, Hrist pobjegjuje, Hrist nadvlagjuje.

Gospodinu našemu Sikstu, najvišem poglavici i sveukupnom papi, spas i život. Usliši (kao gori).

Gospodinu našemu Rudolfu, prejasnom caru rimskomu, spas, čast, život i pobjeda. Usliši (kao gori).

Gospodinu kralju našemu, Ugarske, Češke, Dalmacije, Hrvatske, spas, čast, život i pobjeda. Usliši (kao gori).

Gospodinu Pavlu, prepoštovanomu u Hristu ocu nadbiskupu dubrovačkomu, spas i život. Usliši (kako gori).

Gospodinu rektoru našemu presvijetlomu, spas, život, čast i pobjeda. Usliši Hriste.

Kako kaže Appendini (I., str. 168) ove se hvale još i sad pjevaju na sličan način.

U dodatku stavljam poradi povjesničara popis mletačkijeh knezova u Dubrovniku od 1260—1358., onako kako sam našao kod Razzi-ja. — (Br. II.)[1])

---

[1]) Pri završetku ovog perioda spomenućemo njeke od unutrašnjijeh zgoda republike. U ovo doba Lastovci ubiše njekoga svoga svećenika, te s toga bi na njih bačena anatema, koje se oprostiše, kad je papa poslao episkopa iz Trogira, da tu stvar riješi. Takogjer opat benediktinski s Lokruma ne htje primiti svjecke nadzornike poslane od republike, te pogje u Rim i svačesa nalaga na senat; ali se pokaja te mu za kaznu bi naregjeno, da klečeći pred senatom i arhiepiskopom Kalićem (Calice) pita oproštenje. — God. 1379. Savin Getaldi, vlastelin dubrovački, poda otok Daksu fratrima Male Braće, koji su imali tamo njeko propeće sasvijem umjetno u drvu izragjeno, koje se sad, kako govore, nahodi u hramu fratara u Konavlima. Na Daksu dohogjahu pokornici sa svijeh strana, jer tamo bijaše deset malenijeh bogomolja (stationes). Tu dogje čak iz Njemačke jedan od prvijeh velikaša njemačkog cara, i kao pustinjak laik tu provede život i umrije.

Kako pripovijeda Ranjina (str. 229). bi na ponoći 6. Januara g. 1351. veliki potres u Dubrovniku, koji obori njeke kuće. Te je iste godine car Dušan pitao u republike dubrovačke 20 vlastele od 10 godina, da dogju u njegov dvor i da tamo budu uzgojeni; ali mu ta želja ne bi ispunjena, no mu poslaše samo tri vlastelina, koji postaše kasnije njegovi velikaši. Dušan darova Dubrovčanima dosta knjiga srpskijeh u rukopisu, od kojijeh mnoge biše sačuvane kod kalugjera sv. Jakoba na Pločama. — Te se godine pojavi kuga u Dubrovniku.

Baš kad Dušan dogje u Dubrovnik, bi zabranjeno vlasteli, da trguju mesom, kako se čita u rukopisu Ranjine, (str. 227): „Et apposta fù fatto, chè quasi tutti li nobili non guardavano, facendo beccaria scortigavano e vendevano carne et per obviare et separare li nobili dalli plebei, siccome si vede in statuto l. 8. a cap. 92 et presente, s'osserva". Dušan, i ako moljen, nije hotio posjetiti Kotorane svoje podanike, da se ne zamjeri Dubrovčanima, koji su tada ratovali sa Kotoranima.

ČETVRTI PERIOD.

Dubrovnik pod okriljem ugarske krune od g. 1358. do 1526., ili do bitke na Mohaču. Za ovo doba dopire Dubrovnik do najvišeg vrhunca stanovništva, trgovine i bogastva, pošto i ugovorima s Portom i plaćanjem joj zaštitnog danka obezbjegjuje svoju trgovinu na istoku.

---

§ 31. Prethodne opće primjedbe ovom razdoblju.

Ne da se poreći, da nema u njeku ruku protuslovlja u natpisu ovog perioda. Dubrovnik pod ugarskom zaštitom, a ipak kad i kad plaća harač Porti. Ta se stvar ima shvatiti i rastumačiti ovako:

Ugarska je zaštita Dubrovniku koristila i valjala sve dok je 1) Ugarska imala pod svojom vlasti Dalmaciju; 2) dok je imala uticaja u Bosni i Srbiji, dok je dakle svojijem otkriljem mogla štititi dubrovačku trgovinu po suhu i po moru.

No, kako je poznato, već g. 1420. Dalmacija pregje pod vlast mletačku, Srbija pak 1459., a Bosna 1463. pod vlast tursku. Nezavisnosti Dubrovnika i njegovoj trgovini prijetili su i Mlečići i Turci, a ugarska država nije bila dovoljno jaka, da ga zaštiti. Ne može se dakle zamjeriti Dubrovčanima, što su ugovorima i novcem zadobili prijateljstvo Porte i tijem obezbijedili svoje naseobine u Bosni, Srbiji, Romaniji, Maćedoniji i Bugarskoj, kao i svoje pomorsko trgovanje po istoku, a u isto doba pak, pomoću turske sile, ne dali Mlečićima, da kušaju podjarmiti Dubrovnik. Pri svemu tome, oni su ipak dosta savjesno vršili pogodbe ugovora s Ugrima, kao što ćemo

vidjeti po jasnijem činjenicama; njihovi su poslanici kad i kad dolazili na dvor ugarski sa dancima i darovima; tek nakon bitke na Mohaču bi prekinut ovaj ugovoreni savez sa Ugarskom.

§ 32. Vlada Ljudevita I. 1358.-1382. Prvi tragovi dogovaranja sa Turcima. — Trgovačke pogodbe sa Ankonom i sa istočnijem vlasnicima. — U ostalom vjerna privrženost Dubrovčana ugarskoj kruni u mletačkijem i bosanskijem smutnjama.

Pod vrhovnom vlasti ugarskom osta u Dubrovniku na snazi ponajvećma stari ustav, samo što je nestalna kneževska vlast bila više ograničena, jer su Dubrovčani po svom iskustvu cijenili da je to nužno. God. 1358. bi napravljena nova knjiga za zakone te će se unaprijed krojiti, koja se po svom uvezu zove *zelena knjiga* i sadrži odluke senata od g. 1358. do 1462. Jedan od najznamenitijih novijih zakona bijaše zakon od 21. novembra 1365., po kom nikakav pojedinac nije mogao steći za sebe nova zemljišta od tugjina, nego samo republika kao cjelina.[a] Ilija se odreče dubrovačkog arhiepiskopata, ali ipak zadrža naslov, i ode na dvor ugarski, gdje se nalazi u poveljama do 1373. i gdje se po svoj prilici zauzimao za svoj rodni grad. — Nikola Altomanović, gospodar Huma i Užice, šćaše u to oteti Dubrovčanima poluostrvo Rat, ali bi pomoću Tvrtkovom potučen u dolini Župi, i Dubrovčani ucijeniše njegovu glavu sa 1000 perpera. God. 1371. izgubi on sasvijem svoj život, i republika se oslobodi ovog neprijatelja. — Za dvije godine su Dubrovčani bili krvave bojeve sa Kotoranima radi soli i drugijeh trgovačkijeh zadjevica, koji se stišaše bosanskijem i srpskijem posredovanjem.[1]) — Balše, nemirni susjedi

a) Lucius: Memorie di Traù, str. 396.

[1]) Kako piše Orbini (od str. 300 unap.), Mlečići su potajno nagovarali Vojnovićeva unuka Altomanovića i Balše, da udare na dubrovačko zemljište, obećavajući prvome Ston i Rat, a Balšama Kotor i Drač, u namjeri da oni zauzmu s galijama Dubrovnik, tek se sadruže Balše s Altomanovićem. To obazna preko Dubrovčana Ljudevit, kralj ugarski, i teško svijem zaprijeti. Ali opet g. 1371. Dubrovčani prvi zakinuše, oštetivši soline u Hercegnovome. Kotorani pozvaše u pomoć Tvrtka, kralja bosanskoga, a Dubrovčani opet podmitiše i predobiše na svoju stranu Balše, koji sad navališe na Kotor mačem i ognjem. Kotorani ustaše na svoje plemstvo i nad njekijem se plemićima izvrši pokolj u crkvi sv. Nikole. Plemići se

Dubrovnika, gospodari Travunije i Konavala, bili su takogjer ukroćeni od Tvrtka. Tako su Dubrovčani malo po malo, ugarsko-bosanskom pomoću ostali mirni sa suha, ali im ipak ne bi milo, da je Tvrtko sagradio izmegju Dubrovnika i Kotora grad Hercegnovi i omeo njihovu trgovinu soli.

Ljudevit I. zauze se za Dubrovčane kod pape Urbana V., da im dopusti trgovati s nevjernicima, što oni i zadobiše. S toga oni uglaviše oko g. 1365. formalne trgovačke ugovore sa sultanima Egipta, Sirije, Ikonije i Bitinije. Jedan od najmoćnijih vladara u Maloj Aziji bijaše tada u Brusi ili Prusi nasljednik Orhana, koji je umro 1359; ovomu poslaše Dubrovčani, na zahtjev svojijeh trgovačkijeh filijala na istoku, poslanike sa darovima, i ponudiše mu 500 dukata na godinu, da mogu slobodno trgovati po istoku. Sultan im za to izda ferman, koji se još nahodi u arhivu republike[1]), i na njemu je mjesto potpisa otisak ruke sultanove umočene u crnilo. Ovaj je ferman ili hatnama osnov svijeh kâsnijih povlastica Porte, te ga Turci, kad im ga se iznese, smatraju i časte kao svetinju.

Dubrovčani, starajući se uvijek o svojijem trgovačkijem poslima, učiniše, da im g. 1373. papa Grgur XI. potvrdi njihove trgovačke ugovore sa Ankonom i slobodu trgovanja u Egiptu i Babiloniji, samo da ne dovoze oružja ni ratnog pribora*a)*; a ta im je sloboda ležala na srcu toliko više, što je prije otkrića predbrežja Dobre Nade prelazila Egiptom indijska, persijska i arapska roba. Često općenje s istokom bi povodom, da se tu prije no drugovdje osnovao zdravstveni ured (lazaret), naime već 1377. godine.*b)*

---

kotorski tad utjecahu vlasteli dubrovačkoj, koja od straha, da se vremenom po ugledu na Kotorane i Dubrovčani ne pobune protiva senatu, zazove preko bana hrvackoga i dalmatinskoga u Dubrovnik Medoju, tad najbogatijega Kotoranina i Mata Catarini-ja, vogje ustašâ, a u Kotor poslaše Mata Gjorgji s galijama, da smiri narod s plemstvom. Tako ostaše u miru do g. 1383. Kašnje se opet zavadiše, jer Dubrovčani uhvatiše jedan brod kotorski, koji je bio dužan njekom Dubrovčaninu. Senat posla Miha Bobali sa pet galija, da osvoji Kotor, koji se bijaše združio sa gospodarima Zete. Tad Kotorani poslaše Jera Draga, da umiri Bobalijâ. Poslije se Kotorani sami predadoše Mlečićima, kad su im bila dojadila vlastela u XV. vijeku.

[1]) Taj ferman Austrija prenese u Beč.

a) Coleti, str. 138.

b) Appendini, I., str. 311.

Sasvijem u dobri čas bijaše im došao rat, koji je buknuo 1378. megju kraljem Ljudevitom I. i Genovljanima s jedne, a Mlečićima s druge strane. Vjerni svojijem obavezama naprama Ljudevitu I., naoružaše dvije galije, te zapovijed nad njima predadoše hrabrom pomorcu Matu Gjorgji[1]). Za pravo nije ovaj mogao zapriječiti, da Mlečići još 1378. ne opustoše obalu poluostrva Rata, ali inače ipak nanese dosta štete Mlečićima, jer se dobro razumio u topništvo. On se g. 1379. vješto otklonio iz pomorske bitke kod Kjogje (Chioggia), čiji je naopak svršetak u naprijed prozrio, te je g. 1380. zadao jada Mlečićima u Istriji. Na 16. Avg. g. 1381. bio je sklopljen mir u Ćitadeli, (Cittadella); Gjorgji zadobi genovsko vlasteostvo, a trgovini dubrovačkoj budu podane mnoge slobode u Genovi.

Kada je g. 1382. Ljudevitu I. služilo brodovlje, da njim krene put Napulja protiv Ljudevita d'Anjou, i kad je radi toga kraljica Jelisava rasturila pisma*a)* na sve primorske gradove dalmatinske, pa i na Dubrovnik, dadoše uz ostale i Dubrovčani dokaze svoje uslužnosti; ali smrt Ljudevitova (11. Sept. 1382.) osujeti svu tu namjeru.

---

[1]) Mato Gjorgji, rogjen u Dubrovniku, provede djetinjstvo u veliku siromaštvu Pogje služit njeke bogataše po svijetu, te sakupi novaca i kupivši brod dogje s njim kreatijem u Kotor. Iz Kotora, gdje se nikome nije htio kazati, ko je ni što je, dogje odrpan po suhu u Dubrovnik. Njegovi su mislili, da je već umro, te ga i ne pozna niko osim žene, kojoj prikriči, da nikom ne govori ništa dokle ne dogje brod iz Kotora, a on ode i skloni se u Rozarije kod Domenikanaca, kojijema se kaza po imenu i javi da je njegov brod tek onda, kad je ovaj stigao pod Lokrum. Tad mu dogjoše na poklonstvo u Rozarije svi njegovi rogjaci, koji su ga prije tjerali od sebe, jer su mislili da je prepukli siromah, videći ga onako odrpana. Tada im on odgovori: „*Grand merci*“ — ne vama, nego brodu i momu bogastvu! — biva: hvala njima, da mi se rogjaci i gragjani klanjaju. S toga se taj njegov prvi brod prozvao „Grand merci“, kao i cijela porodica Gjorgji.

Poslije, kad republika Genuanska izvojšti pobjedu nad Mlečićima, njezin senat posla poklisare u Dubrovnik, da zahvale vlasteli, što su joj poslali u pomoć Mata Gjorgji, koji tad zadobi plemstvo Genuansko. Dadoše mu i grb, na kom je crveni krst znamenovao plemstvo Genove. Umrije u Dubrovniku g. 1400.

a) Lucius kod Schwandter-a, III., str. 400.

§. 33[1]) Vlada Marije I. 1382-1386. Vjernost Dubrovčana, i savez njihov sa ostalijem dalmatinskijem primorskijem gradovima za zajedničku obranu.

Od dalmatinskijeh primorskijeh gradova, koji se pokloniše kraljici Mariji, kćeri Ljudevita I., Dubrovnik bijaše megju prvijem. Njegovi poslanici Petar Gondola i Stijepo Luccari dogjoše u Budim, i isposlovaše povlasticu, po kojoj su samo Dubrovčani, a nipošto Dalmatinci i Hrvati, bili ovlašteni trgovati sa soli u Hercegnovomu i Dračevici (kuli izmegju Kotora i Dubrovnika) i okolnijem stranama*a)*. U toj se povelji kaže: Naši vjerni, knez, suci, senat i općina dubrovačka, kao što je u poveljama Ljudevita stajalo.

Kad je vojvoda anžuvinski 1384. učinio nesigurnijem Jadransko more, otplovi Mato Giorgi protiv njega, i uhvati jedan brod, na komu bijaše mnogo odličnijeh Francuza. Karlo VI., kralj francuski, odasla poslanika, Petra Frescinella, u Dubrovnik, i pitaše da se puste zarobljenici uz otkup od 100.000 dukata; Dubrovčani uputiše stvar kraljicama Elizabeti i Mariji koje se nalažahu u Požezi, i tu se ponudiše da će ih pustiti bez otkupa, samo da unaprijed budu slobodni od neprijateljstava i da dobiju u Francuskoj zaštitu za trgovinu. Oboje im bi pismeno zajamčeno pred očima ugarskoga dvora*b)*. Tom prilikom nagjoše se u Dubrovniku poslanici Napulja, vojvode anžuvinskoga, Savoje i Milana.

Kad kraljice malo zatijem u Karlu dračkome, i po njegovoj smrti (na 6. februara 1385.), u njegovu sinu Ladislavu dobiše opasne neprijatelje, Dubrovčani stupiše u savez sa drugijem dalmatinskijem primorskijem gradovima, i pomogoše ne malo njima i Sigmundovićima, da se ovi krajevi opet umire.

§ 34. Vlada Sigmundova od 1386. do 1396. Njegovo boravljenje u Dubrovniku 1396. i posljedice toga.

Dok je u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni počam od 1386. još bilo nemirâ, Dubrovčani se držahu uvijek vjerno i mirno, i bijahu zapo-

[1]) U originalu pogrešno § 34., otuda unaprijed razlika u brojevima paragrafa izmegju originala i prijevoda.

a) Datum Budae Sabattho prox. post quindenas festi Paschae. Coleti p. 134.

b) Append. II. st. 198.

sleni obnavljanjem trgovačkijeh ugovora sa sicilijanskijem gradovima: Barletta, Messina, Siracusa, i gradnjom sjajne kneževe palače sa korinckijem i dorskijem stupovima. Godine 1388. povrati Sigmund mir u susjednoj Bosni, ali samo za kratko vrijeme; godine 1389. boj na Kosovu odluči pokorenje Srbije Turcima. U bosanskijem nemirima, koji su zatijem nastali, držahu se Dubrovčani uvijek ugarske krune, i na skupštini svijeh dalmatinskijeh gradova, koju je biskup zagrebački juna 1396. u Ninu držao, da izmiri Zadrane sa žiteljima ostrva Paga, bijahu i dubrovački izaslanici[1]).

Baš godine 1396. dadoše Dubrovčani još otvorenijih dokaza svoje privrženosti kralju Sigmundu i ugarskoj kruni. Sigmund bješe izgubio bitku kod Nikopolja protiv sultana Bajazita, na 26. septembra 1396.; on se spasi[2]) sa Ivanom od Kaniže, arćibiskupom Granskijem i Stefanom od Kaniže na jednoj mletačkoj galiji, koja bješe u Dunav doplovila, i mimo sve zasjede Turaka prispje kroz Crno more i Dardanele na 19. dećembra 1396. pod Lokrum[3]). Odmah mu

[1]) Kralj Ljudevit, kad preuze Dalmaciju Mlečićima 1357., darova južni dio otoka Paga zadarskomu plemstvu, a gornji žiteljima Raba. Zadarski plemići učiniše taki porob i poraz od Pažana, da im Ljudevit oduzme darovani dio otoka, koji im opet darova kad se u Zadru izmiri s plemstvom, kojom im prilikom 1371. darova srebrni kovčeg za tijelo sv. Šimuna. Godine 1393. Pažani se pobune protiv Zadra i istjeraju njegova zastupnika i vikara arhiepiskopova, i namjeste nekoga Stjepana Bormeo. Zadarske galije oružane pod zapovjedi Dama de Nasso porobe paški grad i smaknu buntovnike, a poglavice zakovane dovedu u Zadar, megju kojima bijaše i onaj Bormeo. Kralj Sigmund pošalje u Zadar zagrebačkoga episkopa, da razvidi, što je u stvari. Episkop pozove sastanak u Nin, na koji bjehu pozvana i vlastela dubrovačka; tu pod nekijem uvjetima i kletvama Pag ostane pod Zadrom.

Bune gradova dalmatinskijeh protiv plemstva u tijeku povjesti često se dogagjahu. Imaćemo prilike spomenuti, kako su Dubrovčane pozivali, da ih mire: i u Zadru, i u Spljetu, i u Kotoru. N. pr. u Trogiru je znamenita noć 6 dećembra 1360., kad se Trogirani pobuniše protiv plemstva i nekoliko ih ubiše; osobito Trogirani bijahu kivni na plemićku porodicu Cega. Tako poslije bitke kod Nikopolja, gdje je Sigmund bio potučen, narod se u Spljetu pobuni protiv plemstva, koje se obrati Šibenčanima za pomoć, nu ovi im ništa ne odgovoriše; tada se obratiše Dubrovčanima. Ovi su mnogo brodova i na njima vojske iskrcaše se tajno u Spljetu, te sa ugarskom posadom, koja je tu bila, pobijede narod u Spljetu i spase plemiće, koje su mnogo vremena hranili troškom republike.

[2]) Jedna bogata dubrovačka kuća blizu Nikopolja privriježi Sigmunda, ugosti ga i dade mu nekoliko tisuća dukata, da može uspješno bježati.

[3]) Luccari piše, da su galije pristale pod Koločep (Kalamotu) a ne pod Lokrum.

dogje u susret izaslanstvo od tri dubrovačka vlastelina, koji ga pozovu u Dubrovnik. Na 21. deċembra uljeze u grad, a pričeka ga ondašnji knez Marinica Resti sa cijelijem senatom i podnese mu ključe gracke, koje mu kralj odmah povrati. Njega nastane u kneževoj palači i devet dana sa cijelom pratnjom bješe izdržavan na troškove republike. I haljine koje njegovi pratioci dadoše napraviti, bjehu plaćene na troškove republike. Telale, koje je u Bosnu poslao, opremiše na javne troškove; na 23. deċembra darovaše mu 2000 dukata, osim toga odlučiše platiti kralju unaprijed i dvogodišnji danak. Na 26. deċembra počastiše ga komadom ubrusa Isusa Hrista, i vojsci na mletačkijem galijama, koje ga u Dubrovnik dovezoše, darovaše 200 dukata i zalihu dvopeka i vina. Prema tomu učini kralj kneza Marina Resti vitezom zlatne mamuze, darova mu zlatnu kolajnu, tak zlatnijeh mamuza i sablju, i izjavi, da ta čast prelazi na sve buduće knezove. Ovaj kraljevski ugarski dar živi još u uspomeni Dubrovčana, jer, kad knez umre u mjesecu svoje službe, postave na njegov lijes sve gornje znakove dostojanstva. Takogjer dopusti kralj republici, da kuje srebrni novac sa njegovom slikom; ovi su srebrni novci još u prometu i zovu se *Artiluk*.

Ali Dubrovčani mišljahu, da dobiju od kralja Sigmunda i realnijih koristi; oni željahu jednu povelju darovnicu za Primorje. Sigmund odgovori, da će o toj molbi promisliti u Ugarskoj i da će im i u tome po mogućnosti ugoditi. Na 30. deċembra odveze se kralj praćen i od jedne dubrovačke galije i od trojice vlastele: Martolice Cerva, Rafa Gozze i Marina Junija Bona. Morao je ostaviti bolesna arćibiskupa Granskoga, komu su takogjer, dok se oporavio, sve potrebno davali na račun republike. Pošto je on pak za vrijeme bolesti hotio piti strana vina, ne usudi se knez i malo vijeće odobriti uvoz tijeh vina za njega protiv zakona, već donesoše stvar pred veliko vijeće, koje to dopusti. Ova je anegdota na čast Dubrovčanima, jer su oni znali tako lijepo dovesti u sklad štovanje prema zakonu sa gostoljubljem i sa obzirom prema kralju i arćibiskupu.

Krmar na dubrovačkoj galiji, koja je kralja do Spljeta pratila, zvaše se Ivan i imaše za pomoć nikečetiri sina: Mata, Petra, Franka i Zovana. Te sinove uze kralj Sigmund u svoju službu, i podiže

ih malo po malo do najvećijeh časti[a]. Od ovoga vremena stupalo je kad i kad više Dubrovčana u službu ugarske krune, i vezivahu još tješnje veze svoga rodnoga grada sa ugarskom krunom.

§. 35. Dalje vladanje Sigmundovo 1396-1437. Država se širi po suhu; dubrovačka trgovina u najvišem cvijetu. Osujećeni su pokusi urote i podjarmljenja. Uvode se suknarske tvornice. Osniva se sirotinjski dom; procvala je književnost. Ugovori s Bajazitom i Muratom.

Kralj Sigmund do malo održa svoju riječ, da će biti naklon republici i glede proširenja države na suhu. On odredi g. 1397. Hrvoju za bana bosanskoga, i pisa Dubrovčanima, da se pogode s njim za Primorje, pošto mu je on dao za to potrebne naredbe.

Ali istom se Sigmund bješe drugdje okrenuo, Hrvoja se odmetne od kraljeve stranke i okrene se[1]) Ostoji i Ladislavu Napuljskomu. Dubrovčani i u tijem prilikama ne okaniše se svoje osnove povećanja; stadoše se pogagjati s Ostojom, koji je trebao novaca za ratove sa Tvrtkom *Scurus*. Sam Hrvoja[2]) bijaše im dobar pomagač,

---

a) Dalje vijesti o toj četvorici braće i o porodici de Thallótz spadaju u ugarsku povjest.

K ovijem svijem činjenicama štampao sam ispravne svjedodžbe u časopisu o Ugarskoj i za Ugarsku 1803. Knjiga IV. sveska 4. str. 225 do svrhe.

[1]) Iz povjesti poznate su stranke, koje su kidisale u Ugarskoj proti Mariji i Sigmundu u prilog Ladislava napuljskoga. U isto vrijeme i Bosna, koja je priznavala vrhovnu vlast ugarsku, pocijepa se na stranke: jedan dio hoćaše Ostoju za kralja, a drugi Tvrtka, nezakonitoga sina Tvrtka Velikoga (v. Orbini st. 356 i nad.), koji Dubrovčanima proda jednu naseobinu u Neretvi, i koji sagradi tvrgjavu u Novomu. Tvrtko Veliki nije imao djece od zakonite žene, nego Tvrtka *Scurus* (t. j. vanbračnog sina) sa Vukosavom, jednom gospogjom bosanskom. Ovoga Tvrtka *Scurus* zbaci bosanski velikaš Ostoja Kristić, koji mu je bio u svojti sa strane Kristićâ. Nemajući Ostoja čijem platiti vojsku, kojom je ratovao proti Tvrtku, nauckan od velikašâ, kako piše Orbini, proda Dubrovčanima Primorje (Terre Nove). Pa budući se Primorci pobunili protiv Dubrovčana pod zapovjedi Dobroslava kneza Gjupe ili Stupe, Milkovića kneza Čepikućâ, Radića kneza Trnova, Vlatkovića i Pavlovića knezova Slanoga i Gredelja kneza Majkova — Ostoja pomagaše ovu bunu, e da bi se Primorje opet Bosni povratilo.

[2]) Ovaj Hrvoja bio je isprva knez u Jajcu; žena Jelica donese mu u prćiju grad Omiš. Pošto su Spljećani bili u ratu sa svojijem plemstvom, kao i svi ostali dalma-

jer njihov zemljak Miho Kaboga bijaše na službi kod ovoga Hrvoja[a]) i jer mati Hrvojina bijaše Dubrovkinja iz kuće Luccari; a i mati Ostojina pokaza im se sklona. Svijem ovijem putevima dopriješe dotle, da im je Ostoja god. 1398. zbilja prodao okrug Primorje ili ti Novu Zemlju (Terranuova). Pod ovijem okrugom treba razumjeti primorje od Orašca do Stona i Imotice, dugo 30 italijanskijeh milja, 6 široko, sa gradom Stonom i varošicom Smokovljem. To je jedna od 4 krajina ili ti kneževina, u koje se dijeli zemljište republike. Da se obezbijede sa svijeh strana, kupiše Dubrovčani i obnovljenje zaštite turske za godišnji harač, radi čega ih prekaraše i papa Bonifacij IX. i kralj Sigmund. No potonjega umiriše do malo novcem. Bajazit dopusti Dubrovčanima, da mogu slobodno trgovati i s onijem državama, koje bi bile u ratu s Turcima, te tako, kad se Mlečići i Genovljani zaratiše s Turcima, Dubrovčani ostadoše gospodari trgovine na istoku.

Pored svega proširenja zemljišta koje dobiše od Ostoje, Dubrovčani nikako se ne htjedoše skloniti, da drže za kralja Ladislava Napuljskoga proti zakonitomu kralju Sigmundu; šta više, kad u Zadru god. 1399. zavladaju nemiri izmegju vlastele i puka, koji mogahu biti opasni i za samu ugarsku vrhovnu vlast kao i za vlastelu dubrovačku, dubrovački senat pošlje galije i vojsku u Zadar, koje prijetnjama i oružanom silom stave puk u red i opet povrate vladu vlastele.

Iz osvete radi toga Ostoja pokuša prevrnuti sam oblik vlade u Dubrovniku te, pošto zajemči gospostvo nekolicini zadužene vlastele i gragjana — a bijaše u dogovoru i sa nezadovolinicima u Primorju — utanači s njima, da mu otvore gracka vrata, kad se u odregjenu noć pojavi s vojskom ispred zidina. Desetoga Marta 1400., na dan 40 mučenika, po jednom pismu koje uhvatiše, bude ova zavjera otkrivena; zavjerenike, megju kojijem četvoricu iz vlasteoskijeh porodica, čija je imena Razzi prećutao[b]), pohvataše; mukama natjeraše ih da

---

tinski gradovi, hotimice predadoše se Hrvoji da im vlada, što odobri kralj ugarski, pod čijoj vrhovnoj vlasti stajaše Dalmacija. Splječani tada uzajmiše u Dubrovčana 3000 dukata zalažući neke posude crkovne, koje i ostadoše u Dubrovniku, jer ne vratiše nikad duga.

a) Appendini II. str. 120.

b) Zvahu se: Nikola i Jakob Zamagna, Lovro i Simo Bodazia.

priznaju, pa ih stratiše. Ni njihova rodbina ih nije žalila, jer se više obazirala na korist domovine nego na krvno srodstvo. Razzi pripovijeda republikansku anegdotu, da je djed jednoga od ovijeh mladijeh zavjerenika u onaj čas, kad su ga stratili, prošao preko poljane ne u crnu, nego u svom državnom odijelu. — Nekoliko zavjerenika pobježe u Spljet[1]). — Regbi da se u ovo vrijeme uvelo, da kneževska vlast traje samo mjesec dana i da je tu vlast senat još više stegao.

Od sada Ostoja uznemirivaše neprestano republiku i zahtjevaše da se izjavi za Ladislava Napuljskoga, tijem više što Sigmunda 1401. uhvatiše sami njegovi velikaši i što jedno napuljsko brodovlje 1402. digne bunu na Mljetu. Republika uguši ovu bunu i ne hoćaše nikako da pristane uz Ladislava, i ako drugi dalmatinski gradovi bijahu već to učinili. God. 1403. Ostoja navijesti formalno rat Dubrovčanima pod ovim izgovorima:

a) da su primili mnoge nezadovoljnike Bosance, a megju njima i 2 Kotromanovića, koji u ratu Tvrtka s Ostojom ne htjedoše plaćati porezu;

b) da su zlostavljali u Primorju bosanske plemiće, koji su tu imali svojijeh dobara, i da su ih ugnjetavali pod izgovorom istrije-

---

[1]) Ragnina ih zove „Krvetići“ t. j. sinovi Krve (Cesare) Orsata Zamagna. Ragnina veli, da su to bili raspušteni mladići, koji nijesu mogli trpjeti strogost republičku, te se dogovoriše sa Vukašinom Vladislavićem, vojvodom Trebinja, sa Vlatkom Vučetićem, vojvodom Popova, i sa Mitrom Markočevićem, vojvodom Huma, da s vojskom dogju na devet marča na Ploče kod crkvice sv. Antuna (čije su omirine bile blizu Tabora još u naše djetinstvo). Neki Nikola Prislić, prozvan Kudjelica, izdajom pohvata njihova pisma i preda ih senatu. Pridodaje Ragnina, da su njihova tjelesa ležala tri dana pred Orlandom, pa ih ukopaše kod vrata manastira Male Braće, a u sv. Luci kod Ploča tjelesa njekijeh pučana, mladijeh pristaša. I za to svake godine na devetoga marča senat bi činio svečani ophod u crkvi sv. Vlaha, i tu bi svećenik propovijedao narodu, da bude vjeran republici.

Ragnina pripovijeda, da je jedno dvadeset godina prije ovoga dogagjaja bila osječena glava i Mihu de Calisti, Matu Menze i Klimu Bona. Ovi, kaonuti raspuštenjaci, bili su dužni do oči nekomu Marinu Binzoli, pa mu hoćahu užeći kuću pomoću nehijeh spreta na način današnje dinamite, koje je spravljao neki šavac, po komu se sve to obaznalo. To potvrgjuje i Storani u svojijem analima. Storani bijaše književnik dubrovački, živio je i umro u Italiji, gdje je postao vitezom; rodio se u Popovu u Hercegovini od hercegovačke porodice Stojanovićâ; bio je odgojen u Dubrovniku; u Italiji potalijanči svoje prezime Stojanović u Storani.

bljenja patarenstva, te da njegovijem poslanicima nijesu htjeli povratiti Primorje, kad ga je iskao natrag[1];

c) da ne će da priznaju bosansko nego samo ugarsko okrilje, i da ne će da pobodu na svoje zidove Ostojinu zastavu.

Dubrovčani se mučahu da umire Ostoju darovima i poklonima, ali uzalud: bosanska vojska pod vojvodom Sandaljem Hranićem približivaše se i činjaše se, da će opsjesti Dubrovnik. Marin Gozze i Jakob Gondola razbiju ovu vojsku, ulete s galijama u Neretvu i poharaju obližnje strane. God. 1404. Ostoju ukroti sasvijem Tvrtko *Scurus*; Hrvoja naprotiv pristane uz Tvrtka i uz Ladislava Napuljskoga, koji ga naimenuje Vojvodom spljeckijem.

Na drugom sam mjestu[a] kazao, s kojom je mukom Sigmund utišao bosanske nemire u god. 1407-1410. Dubrovčani mu u tom vjerno pomogahu; njihov pomorski zapovjednik Volco Bobali razbije devet napuljskijeh galija, koje prijetijahu Kotoru i Dubrovniku, i pohara jedan dio Bosne.

Za ovijeh bosanskijeh razmirica mišljahu Dubrovčani o umnoženju i o urednoj upravi svoga blaga osnivanjem računskog zbora (pet činovnika za vogjenje računa) i o povećanju svoga zemljišta, te o dlaci da im ne pogje za rukom prisvojiti lijepa ostrva: Korčulu, Hvar, Brač. Hrvoja, vojvoda spljetski, bijaše ih sebi privukao i kad se 1409. pomiri s kraljem Sigmundom, ustupi jedno od tih ostrva, Korčulu, Dubrovčanima, ali ipak da njegova vrhovna vlast bude svegj priznavana. Dubrovački senat doduše biraše kneza korčulanskoga, ali taj knez nosaše naslov: N. N. de mandato D. Hervoyae Ducis Spalati, Comes Corcyrae.[b]

Kad naprotiv 1413. Hrvoja opet padne u nemilost kralja Sigmunda i izgubi svoje spljecko vojvodstvo, nastojahu i Dubrovčani i Splješani, da od kralja Sigmunda zadobiju ostrva. — Pred kraljem,

---

[1]) Predaja veli, da se mnogo nasilja i osuda na smrt počinilo po svemu Primorju. To svjedoči „Krvavi Dô", mjesto, gdje su se Dubrovčani borili s Primorcima. Još je i danas običaj u nekijem selima Primorja, da sve žene nose crno ruho. Neki ljetopisci vele, da uspomene tijeh nasilja po Primorju bijahu uzrokom, da su se poslije Korčulani odmetnuli od Dubrovčana i potpali pod Mletke, da im se ne dogodi što i Primorcima g. 1398 i 1399. Storani piše: „da tu, kako u Stonu, *erano molti homeni di fede serviana.*"

a) Moja povjest srpsko-bosanska; dio III., str. 358. i nadalje.

b) Lucius u bogatijem *Memorie di Trau;* str. 396.

onako potrebnijem u novcu kao Sigmundom, bilo je sve, ko će više ponuditi i ko će bolje platiti: Spljećani ponudiše galije, ali Dubrovčani novce[a], i ovi dobiju sva tri ostrva kao kraljev dar, koji im donese u Dubrovnik prepozit bosanski. Radi toga učine, da Marin Resti zauzme vojskom ta tri ostrva i da zarobi Hrvojine straže, te da ostrvima upravlja jedan njihov vlastelin, koji je nosio naslov: N. N. de mandato gloriosissimi Sigismundi Regis Ung. electus in Consilio generali Ragusii Comes Corcyrae, Pharae [*i. e. Lesinae*] & Brazzae[1]). Tada htjedoše Dubrovčani da se dočepaju i zamka Duvna, podmitivši Hrvojinog zapovjednika, ali im to ne pogje od ruke[2]).

Kako se dogodilo, da Dubrovnik nije održao ona tri ostrva, a ipak godine 1420., pri mletačkom podjarmljenju Dalmacije i Albanije, ostao u svojijem dotadašnjijem odnošajima — o tome razni pisci različito pripovijedaju. Treba najprvo kazati, što Razzi god. 1414. navagja. Kad Dubrovčani vidješe, da je Muhamed pobijedio svoga takmaca Musu, da je Srbiju skučio pod svoju vrhovnu vlast i da je njegov Sandžak u Bosni u velike napredovao, poslaše mu poslanike i ponudiše mu godišnji harač od 500 dukata, da im on potvrdi i proširi trgovačke zaštite dobivene već od Orhanova nasljednika, na što on i pristane. Trebalo je da ovi ugovori pobude na ugarskom dvoru nezadovoljstvo prama Dubrovčanima, premda su Dubrovčani dali umetnuti u turskome fermanu primjedbu, da ratovi Turske ne treba da zapletu Dubrovčane.

Zavidjeli su im novu stečevinu i Spljećani i Mlečići, a osobito Korčulani[3]) pokazivahu se nenaklonjenima, da s njima Dubrovčani

---

a) Tu isto; str. 395.

[1]) N. N. po nalogu preslavnog Sigmunda, kralja ugarskoga, izabrani u velikom vijeću dubrovačkom knez Korčule, Hvara i Brača.

[2]) Vlast dubrovačka nad Korčulom, Bračem i Hvarom trajala je samo 14 mjeseci.

[3]) Da su Mlečići bili kivni na Dubrovnik, pošto ih je valjalo čistiti odatle poslije više od jednoga vijeka vrhovnoga vladanja, svjedoče ljetopisi. Mlečići su od toga vremena uckali gusare, ili su sami gusarili po obalama dubrovačkijem. God. 1380. zapališe trgovište dubrovačko u Neretvi i po Stonu kuće na obali. Pošto je Neretva bila bosanska, to su od Ugarske Mlečići bili prisiljeni platiti Bosni 15.000 dukata preko ruka dubrovačkijeh. Takogjer gusari iz Bari prijećahu Dubrovniku, ali ih slavno pobjedi Mato Georgi. — Od kuge g. 1360-1361. umrije i Saraka arćibiskup, pošto se odreče arćibiskupstva i svake časti ugarske i dogje provesti starost u domovinu. Kuga je harala opet g. 1400. i trajala je dvije godine; tada je od kuge umrlo u gradu i okolici više od 5000 čeljadi.

vladaju. Na Korčuli, veli Appendini, buknu ustanak, koji je senatu trebalo ugušiti vojskom. Tada življaše na ugarskom dvoru jedan rogjeni Neretljanin, imenom Vladislav Sachez[a], koji je kod carice Barbare mnogo vrijedio, i koji izmami naredbu, izdanu na ime Sigmundovo, kojom se republici naregjivalo, da odstupi ona tri ostrva, jer da ih je car i kralj poklonio spomenutomu Vladislavu. Senat, koji nije sumnjao ni o kakvoj prijevari, a predvigjao da će održanje ovijeh ostrva stajati krvavijeh ratova, isprazni ih bez pogovora i predade ih Sachez-u, koji ih zatim g. 1420. prodade Mlečićima. Petar Lauredanus, mletački admiral, uze ih u posjed, ali primi upustva, da Dubrovčane na nijedan način ne uznemiruje. — Lucius nagagja, da se to dogodilo po pogodbi, koju su Dubrovčani po poslanicima u Mlecima sklopili[b], jer da se inače nalazi tragova, da je bilo neprijateljstva na moru izmegju Mletaka i Dubrovnika, ali da su Dubrovčani isposlovali, da im povrate veći dio uhvaćenijeh brodova. Čini se da su se Dubrovčani već onda pozvali na tursku zaštitu protiv Mlečića i tako spriječili, da ih ne prožderu Mlečići, 1420. i 1421., kao ostale dalmatinske i arbanijske gradove, megju kojima Kotor; nasuprot pak, regbi, da im je valjalo ustupiti Mlečićima svoja prava na ona tri ostrva.

Jakov Spon pripovijeda u svojijem putopisima[c], da su Mlečići promijenili s Dubrovčanima ostrvo Korčulu za hrid sv. Marks-a[1]), koja je u blizini Dubrovnika i gdje se bijaše iskrcala jaka četa Mlečića te tu hoćaše graditi malu tvrgjavu, da odatle prijeti Dubrovčanima.

Gubitak spomenutijeh ostrva nadoknadiše Dubrovčani (pošto su 1417. sa papom Martinom V. radi trgovine sa Pesarom i Recanati-jem sklopili nov korisni trgovački ugovor) povećanjem svoje oblasti na kopnu predjelom Konavlima. Oni kupiše 1419. u bosanskoga boljara, Sandalja Hranića, dio Konavala od Vitaljine do Sokola. Petar Pavlović, drugi bosanski boljar, čiji je bio drugi dio Konavala od Sokola do Oboda, umrije 1420. i Hranić, koji je tu oblast prisvojio, prodade je opet Dubrovčanima, kojijem je osobito

---

a) Luccari ga zove Ladisl. Arosel.

b) Memorie di Traù st. 442.

c) Amsterdam 1679. 12-o str. 37.

[1]) Mlečići su zvali tako ostrvo Lokrum blizu Dubrovnika. Vidi lijepu i učenu raspravu profesora A. Vučetića o Lokrumu.

bilo stalo do utvrgjene hridi Sokola, jer im ona mogaše zaštititi oblast prama Kotoru, koji bijaše u vlasti Mlečića. No Radoslav Pavlović, pravi baštinik Petra Pavlovića, opriječi se radi ove druge prodaje i zaprijeti vojnom uz pomoć bosanskijeh i turskijeh četa. Trebalo je da Dubrovčani privremeno puste drugi dio Konavala, dok napokon ne kupiše g. 1427., kad je Radoslav Pavlović trebao novaca, njegov ustup ovoga komada zemlje za 27.000 dukata. Tako Dubrovnik dobi jednu novu krajinu k svojoj oblasti u duljinu od 25 italijanskijeh milja, kojom još i sada upravlja osobiti knez iz kola dubrovačke vlastele izmjenice po nekoliko godina. Pošto je Radoslav Pavlović i nadalje dražio Dubrovčane, poslaše oni 1431. Petra Luccari i Gjura Gozze kao poslanike Muratu, i natjeraše ga prijetnjama sultanovijem da miruje, no je za to trebalo ne malijeh darova, da se sultan i divan privedu na dubrovačku stranu.

U Konavlima uvedu odmah katoličku vjeru odstranivši grčko-istočnu i patarenstvo. Republika osobitijem zakonom od godine 1421. isključi iz dubrovačkijeh dumanjskijeh manastira, gdje ih često davahu na uzgoj, sve djevojke istočnog obreda, jer su one zbunjivale dumne u katoličkoj vjeri. Na to se razljuti despot Srbije, Stefan Lazarević, i dade pohvatati sve dubrovačke trgovce u Srbiji i zaplijeniti njihova imanja. Republika radi toga pošlje jednoga poslanika, Pašu Resti, koji otkupom od 30.000 dukata učini, da se povuku natrag naredbe Stefana Lazarevića[a]. Dubrovčani pomogoše despotu Stefanu i osloboditi Srebrnik, koji je Ostoja 1423. opsjedao.

Koncil bazelski, na kojemu je bio i Ivan Stoicus ili ti Stojković, rogjeni Dubrovčanin, kao kardinô i legat Evgena IV., naloži početkom godine 1431. Dubrovčanima, da svijem silama uznastoje skloniti Sandalja Hranića, vojvodu humskoga, Gjurgja Brankovića, despota Srbije, Radoslava Pavlovića, gospodara Travunje i Tvrtka, kralja Bosne, da se odreku istočne i patarenske vjere i da učestvuju u koncilu. Dubrovčani su dobro znali, da će im biti muka uzalud, i g. 1432., preko poslanika Martolice Giorgi i Lovra Sorgo, opravdaše se radi neuspjeha u svome nastojanju. Baš ovi poslanici obratiše se kralju Sigmundu i svomu zemljaku Stojkoviću, i isposlovaše odluku (decretum) koncila dd.o XI. Kal. Jan. 1433., u kojoj[b]

a) Appendini II. str. 229.
b) Coleti str. 159.

se hvali odanost Dubrovčana katoličkoj vjeri i ugarskoj kruni[a], i daje se pravo da trguju sa nevjernicima (Muhamedancima), i da im sve dotle, dok ne bi bilo opće krstaške vojne protiv nevjernika, dovoze svaku vrstu trgovine osim hrane i oružja, da grade crkve u njihovijem zemljama i da postavljaju trgovačke agente. Naprotiv Dubrovčani još 1433. odbiše oblo Jeleni, ženi Sandalja Hranića, moljeni dopust za gradnju jedne istočne crkve u zagragju kod Dubrovnika; i 1434. prisustvova Hranić velikoj procesiji na dan sv. Vlaha u Dubrovniku.

Uopće bijaše Dubrovnik od 1427-1437. na vrhuncu svoga bogastva i svoje snage. Jedan glavni izvor ovoga bogastva bijaše dobro prijateljstvo sa Gjurgjem Brankovićem, despotom Srbije (od 1427.). Marin Resti i Dživo Gondola, koji mu čestitiše kad je sio na prijestolje, upotrijebiše zgodnu priliku i zakupiše za republiku bogate zlatne i srebrne rudnike u Novom Brdu, Janovu i Kratovu za 200.000 dukata na godinu.[b] Ali su Dubrovčani umjeli iz ovijeh rudnika iskopati na godinu mnogo više od te svote. Njihovi zlatari, kojijeh bijaše pun grad, razumjeli su se, kako se luči zlato od srebra i iz srebra i s tijem dobijahu čudo: državna blagajnica tako se obogati, da je krajem XV. vijeka bilo u njoj, kako kažu, 7 milijona cekina gotovine[c]; Philippus de Diversis svjedoči, da je u njegovo doba (1434. i nadalje) stanovalo u Dubrovniku i u zagragjima oko 40.000 ljudi. Trgovina Dubrovčana nikad ne bijaše bujnija, nego li tada. Mogaše se podijeliti u 5 glavnijeh grana:

1) Opremanje trgovine iz Italije i Sicilije za istok. Ta se trgovina sastojala iz svilene robe, voska, sladora, parfimerija i t. d. i prelažaše većinom preko Dubrovnika, radi povlasticâ Dubrovčana na turskoj zemlji.[d] Dubrovčani vršahu na svojijem naseobinama u Siciliji

a) In obedientia fidelissima Regis Hung. perseverans, Regibus Hung. grata & consueta servitia exhibens.

b) Da su ovi rudnici davali toliko prihoda Gjurgju v. Memoires de l' Institut National. Sciences morales & politiques. T. V. à Paris l' an XII. str. 469 i dalje, gdje su putne vijesti Bertrandon-a de la Broquière od god. 1433.

c) Appendini, I. str. 236. Franc. Filelfus, koji je živio XV. vijeka, zove Dubrovnik u svojijem poslanicama: maximam auri argentique Officinam. Appendini II. str. 321.

d) Philippus de Diversis kod Appendini I. str. 233. Merces ex Italia Ragusii expeditionem habent.

i Napulju njeku vrst trgovačkog sugjenja[a]. I u Mlecima imahu u ovo vrijeme svoju vlastitu trgovačku naseobinu, a tako isto u Barleti, Mesini, Sirakusi.

2) Pomorska trgovina na Istoku, za Egipat i Afriku, dopuštena od pape a obezbijegjena turskom zaštitom.

3) Promet sa Srbijom i Bosnom.

4) Promet sa ostalijem turskijem pokrajinama, gdje je bilo pravijeh dubrovačkijeh trgovačkijeh naseobina.

5) Neposredna trgovina sa Afrikom, Španijom, Francuskom, Italijom. Philippus de Diversis ovako kaže o dubrovačkoj trgovini po suhu: dubrovački trgovci donose sa suhe zemlje zlata, srebra, kada, voska i druge trgovine od velike vrijednosti iz Jedrene, Raše, a osobito iz Novog Brda (ex novo monte) i iz Bosne.[b] Bijaše vlastitijeh dubrovačkijeh trgovačkijeh naseobina i filijala u Seraju (Sarajevu), Novom Pazaru, Novom Brdu, Biogradu, Vidinu, Rušćuku, Silistriji, Sofiji, Bukareštu, Trgovištu, Skoplju i Jedreni: tu se trgovina vodila karavanama; glavna stanica bijaše u Sofiji, gdje su svake godine, sa dubrovačkijem poslanicima koji nošahu sultanu harač, slali iz Dubrovnika trgovačkog suca. Sve ove naseobine u turskijem i srpskijem zemljama imagjahu potpunu slobodu oporuke, vlastiti sud u gragjanskijem poslima, katoličke crkve, groblja, i bijahu oslobogjene od tegotnijeh nameta. Oko god. 1450. brojaše Dubrovnik 300 trgovačkijeh brodova.[c]

U tako velikom blagostanju podiže se i industrija, raskoš i kultura kod Dubrovčana. Već oko 1430. god. podiže se na javne troškove dom za siročad[d] i pošto baš tada opet ožive znanosti u Italiji, uredi se i podiže škola u Dubrovniku. God. 1434. bude Philippus de Diversis de Quartigianis iz Luke (v. gore književni uvod) namješten u Dubrovnik kao profesor retorike. Iz zahvalnosti sastavi on opis Dubrovnika u 4 dijela, koji, i ako nedotjeran u stilu, ostaje kao dragocjen spomenik iz onoga vremena, i kola u rukopisu po Dubrovniku.

---

a) Povlastice za to bijahu dobili 1420-1423. od kralja Alfonsa.

b) Appendini I. str. 232.

c) Tu isto, str. 212. iz Palladius Fuscus. God. 1437. bi dovedena voda iz Šumeta.

d) Coleti str. 157.

Zadnjijeh godina vladanja Sigmundova sve jače pritiskaše sila turska Srbijance i Bosance, a Sigmundov se uticaj manje osjećaše: ali ipak, kad kralj Sigmund umre 1437., Philippus de Diversis drža mu sjajno posmrtno slovo. Još je spomena vrijedno, da je Matija Luccari primio u svojoj filijali u Biogradu kralja Sigmunda, kad je bio 1428. potučen u Srbiji, i darovao mu 15.000 dukata. Jedna zadruga trgovaca u Dubrovniku, koja nastavaše u predgragju[1]) koje se zvaše Prijeki, vele da je imala fonad od 20 milijona dukata. Njeki pomorski kapetan, Pracat[2]), ostavi republici 200.000 cekina kao baštinu.

§. 36. Godine vladanja kralja Alberta I. 1437-1439.

Albert počasti svojijem osobitijem povjerenjem Dubrovčanina Matka de Thalótz, koga je Sigmund uzeo u svoju službu*a)*. On se protivljaše, koliko mogaše, i turskomu napredovanju u Srbiji, ali ne mogne zapriječiti, da Murat ne zauzme god. 1439. veći dio Srbije a s tijem, na veliku štetu Dubrovčana, i rudnike u Novom Brdu. Tom prilikom Murat zatraži i od Dubrovčana, da mu se sasvijem pokore i da se odreku svake veze sa kraljevstvom ugarskijem; ali Dubrovčani odbiju to i pozovu se na starije fermane, po kojijem se ratovi Porte ništa ne ticahu Dubrovčana. — U pratnji Sandalja Hranića bijaše i zet mu vojvoda humski, Stevan Kosača; ovoga Dubrovnik primi megju svoju vlastelu. Kad 1439. umre kralj Albert, drža mu Filip de Diversis takogjer svečano posmrtno slovo.

§. 37. Jelisava i Vladislav I. 1439-1444. Gjuragj Branković u Dubrovniku.

Megju drugijem ugarskijem zemaljskijem baronima, protivnicima Jelisave, bijaše i Dubrovčanin, ban Hrvacke i Slavonije, Matija de Thallótz. Da ovoga zadobije za sebe, pošlje Jelisava poslanstvo senatu dubrovačkomu i zamoli, da obrate Matiju, te ponudi

[1]) Negda *predgragje*, u ovo doba, *dio grada*.

[2]) Docnije ovom Pracatu podigne senat spomenik, koji se danas nalazi u kneževskom dvoru. Ovo je *jedini* spomenik, koji je republika podigla svomu gragjaninu.

a) Filipp. de Diversis kod Apendini II, str. 113.

senatu, da će mu ustupiti Omiš i Krajinu. Senat se zahvali i ne primi dara, da ne uzima svagje s Kosačom i s Turcima, a i odbije pačanje u razmirice o ugarskoj kruni, te Matija de Thallótz ostane i nadalje privrženik kralja Vladislava I. poljskoga, koji poda dubrovačkom knezu (rektoru) naslov arhirektora, no, po volji senata, knez se tijem naslovom ne služaše.

Gjuragj Branković, koji 1439. bijaše pribjegao iz Srbije u Ugarsku i ne našao tamo pomoći, dogje morem u Bar, jedini grad, koji mu još bijaše ostao vjeran. I tu ga potjera Murat: Dubrovčani, koji su dosta ljubavi bili dužni ovomu knezu i željeli da se povrati na vladu u Srbiju te da oni i opet dobiju bogate rudnike u Novom Brdu, pošalju u Bar brod, koji ga dovede najprije u Budvu, a zatijem 1440. u sam Dubrovnik. Murat zatraži, da mu ga predadu: pristanu li, Dubrovčani bi smjeli zadržati blago Gjurgjevo i biti za svegj slobodni od harača za zaštitu Portinu, i njihova oblast na suhu, izmegju rijeke Drine i Kotora, bi im se povećala; ne pristanu li, prijećaše im ognjem i mačem. Dubrovčani čašćahu prava gostoljupstva, oni ne predadoše Gjurgja, no ga brodom opremiše dalje, u Skradin, otkle se mogaše povratiti u Ugarsku. Srpski pisci tvrde, kako je poznato, da je Gjuragj morao ostaviti u Dubrovniku svoj državni arhiv i svoje blago (do 10 milijuna[a]); po dubrovačkijem piscima on ga je docnije, god. 1444., primio natrag. Sam Murat cijenjaše Dubrovčane, što čuvahu tako tvrdo pravo gostoprimstva; on držaše da država, u kojoj se drži do vjernosti i vjere, koliko god malena bila, zaslužuje da živi i do najpotonjeg vremena; ipak ne prezre veliku svotu novaca, koju mu Dubrovnik ponudi za umirenje.

I ovo dokazuje, da se Gjuragj Branković nije nezadovoljan oprostio od Dubrovnika, jer je 1444., kad je po pobjedama Hunjadija i po ugovoru s Muratom opet dobio svu Srbiju, uzeo u svoju službu njekoliko vlastele dubrovačke i namjestio je na visoke časti u državi. Od ove vlastele povjest spominje poglavito trojicu: Paska Sorgo, Damjana Giorgi i Luja Resti, o čijim djelima imaćemo do malo prilike da pripovijedamo. U ostalom Dubrovnik 1440. sklopi po Marinu Resti[b] nov trgovački ugovor s Jakinom (Ancona).

---

a) Vidi moju povjest Srbije, str. 385.

b) Coleti str. 161.

§. 38. Godine vladanja Ladislava Posmrčeta 1445-1457. Ivan Hunyad nalazi u Dubrovčanima, doglavnicima Gjurgja Brankovića, dobre prijatelje. Razmirice republike sa Stefanom Kosačom. Bijeg mnogijeh Grka, nakon osvojenja Carigrada, u Dubrovnik i Italiju 1453. Sultan Muhamed podvostručuje 1457. harač Dubrovčanima.

Dubrovčani, koji se 1444. bjehu pridružili papskom brodovlju u Helespontu su 2 galije, morahu se radi toga, posredovanjem despota Gjurgja, prignuti na plaćanje većega danka, 1000 dukata, Turcima. U ostalom regbi da su do smrti Gjurgjeve 1457. opet držali pod zakupom rudnike u Srbiji i uživali sve prednosti. Dapače, na korist njihove trgovine, Gjuragj izda naredbu, da dubrovački trgovac ne treba da sudom goni dužnika srpskoga, nego da ga baš može dati zatvoriti u kuću, dok god ne plati.[a] Pasko Sorgo, komu je Gjuragj dao Teplicu za našljedno dobro, učini mu velikijeh usluga u pregovorima sa Turcima, Ugrima i Mlečićima. Po Damjanu Giorgi povratiše Dubrovčani Gjurgju iza god. 1444. njegovo blago u Smederevo[b]; i ovoga zadrži Gjuragj kod sebe u službi ujedno sa njegovijeh 5 sinova: Nikolom, Paskom, Jerom, Junijem i Marinom. I Luja Resti upotrebljavaše Gjuragj Branković za razna poslanstva kod stranijeh sila. Ova 3 Dubrovčana nikako ne odobravahu, što je Gjuragj 1448. dao zatvoriti u Smederevu Ivana Hunyada. Pokušaše svijem silama nagovoriti Gjurgja da pusti Hunyada, te kad ništa ne opraviše, nauckaše srpski narod, da silovito traži od Gjurgja, da ga pusti. Gjuragj napokom pristane, ali zadrža kod sebe sina Ivanova, Ladislava Hunyada, kao taoca. Dok je ovaj, od god. 1448-1450., stajao u Smederevu, sinovi Damjana Giorgi pokazaše mu se u svemu prijatelji, te se tako preporučiše porodici Hunyadi-Korvin. Po tom docnije pozove kralj Matija I. cijelu porodicu u ugarsku službu, nadari je 1483. dobrima: Novigrad, Vinodol i Lednice u Modruškom kotaru, koja je oduzeo Martinu Frankopanu, i naimenova Marina namjesnikom u Senju,[c] a Junija Giorgi pak radi hrabrosti ugarskijem generalom.

---

a) Razzi, knj. II. iz Tuberona.
b) Appendini II. 115.
c) Appendini II. 116.

No ova ista porodica učinila je znatnijeh usluga i svojoj otadžbini. Stefan Kosača, vojvoda humski, zadijevaše Dubrovčane još od 1445. radi trgovine sa soli u Hercegnovomu; ali sasvijem se pomami, kad mu žena i sin Ladislav pobjegnu u Dubrovnik 1452., te zaprijeti ratom. I ne pokušavši da se pogode, Dubrovčani ovoga puta prihvatiše se oružja. Dubrovačka vojska, pojačana plaćenicima iz Italije, izagje mu na susret pod Martinom Cerva, ali bude potučena; buna italijanskijeh plaćenika dovede pače republiku u veliku pogibaa. Dubrovčani poznaše, da su Mlečići navili Kosaču i da su se sporazumjeli s njim, da Kosača zauzme Dubrovnik i da ga zatijem preda Mlečićima. Pošalju dakle poslanike papi Nikoli V. i navedu ga, da odvrati Mlečiće od svakog pomaganja Kosače; opremiše nadalje poslanike i Gjurgju Brankoviću, despotu u Srbiji, i sultanu; ova oba dvojica zauzeše se za Dubrovčane, koji bijahu ucijenili glavu Kosačinu su 10.000 dukata i sa vlasteostom dubrovačkijem. Ladislava, sina istoga Kosače, poslaše Dubrovčani sultanu, da tuži oca. Na svrhu 1452. njeki Kapidži-paša ih pomiri. Stefan Kosača, koji radi ucjene ne bijaše ni od svojijeh bezbijedan, dogje glavom u Dubrovnik i ostavi pače kao njeki zalog svoga sina Stevana, koga je odgojio Andrija Sorgo; on plati Dubrovčanima svu štetu i ratne troškove.

Prijateljstvo novog sultana Muhameda bjehu Dubrovčani zadobili još 1451. obećavši mu veći godišnji danak, naime ne samo 1000, nego 1500 dukata.[a] Ovaj je danak, kaže Razzi, još god. 1453. i 1454. bio povećan na 5000 dukata radi ovog uzroka: glasoviti Skenderbeg, potisnut od Turaka, uteče u Dubrovnik; bude lijepo primljen i potajno na jednoj dubrovačkoj lagji prevezen u Apuliju. To obazna Muhamed i za kaznu udari Dubrovčanima harač od 3000 dukata. Nakon godine dana povrati se Skenderbeg iz Apulije opet u Dubrovnik, i bude odvezen dalje u Redoni u Albaniji. I to čuje sultan, te sada nametnu Dubrovčanima harač od 5000 dukata.

Red je bilo da Dubrovčani budu sa svijem tijem zadovoljni, jer je turska sila rasla svakom godinom. 29. Maja 1453. bijaše Muhamed osvojio Carigrad, i mnogo Grka uteče u Dubrovnik i Italiju. Koliko god je republika okušala od Turaka, što je primala hrišćanske bjegunce; ipak ni ovoga puta, na svoju diku, ne uskrati gostoljublja

a) Razzi II. glava 2.

grčkijem bjeguncima. Po Coleti-ju[a], biše ugošteni i nadareni u Dubrovniku: Komneni, Laskari, Paleolozi i Kantakuzeni; učenjaci Ivan Lascaris i Pavao Tarchaniotes biše doduše primljeni i opremljeni dalje u Jakin, jer, da izmaknu srdžbi sultanovoj, ne smjedoše ih zadržati dulje u Dubrovniku, a oni sami hitahu na dvor slavnoga Lorenca Medici. Žena Pavla Tarchaniotes rodi u bijegu u Dubrovniku Mihajla Tarchaniotes, od koga ima jedna oda u slavu Dubrovnika.[b]

§ 39. Godine vladanja Matije Korvina 1458-1490. Turci sve to više stežu moć ugarskog kraljevstva na jugu, a Dubrovčani, i ako priznaju kralja Matiju Korvina, te i ako ih on cijeni, treba ipak da neprestano kupuju i tursku zaštitu.

Kad Muhamed 1459. osvoji Srbiju, te zaprijeti Bosni i Hercegovini i 8. Novembra 1459. dade spaliti Mileševo, pri čemu dubrovačka kopnena trgovina pretrpi ne malu štetu — pobježe ponovo mnoštvo boljara iz ovijeh zemalja u Dubrovnik, Ston i t. d. te budu s učešćem primljeni. Matija Korvin postavi svukud na granice straže za obranu, a Dubrovčani po njegovu očekivanju pomogoše bana hrvackoga oružjem, a bosanskoga kralja Stefana Tomaša su 3000 mjera soli. Omanji zamci u dubrovačkoj oblasti, koji ne bijahu vrlo tvrdi, biše porušeni; jedino sam Dubrovnik sve se više utvrgjivaše; senat predvigjaše navalu Turaka. Skenderbeg, koji na poziv pape i kralja Ferdinanda napuljskoga putovaše za Apuliju, pregje treći put preko Dubrovnika te bude pričekan 1460. sa svijem počastima. Ugarski general Junij Giorgi, porijeklom iz Dubrovnika, zada kvara 1462. turskoj vojsci na granici; Dubrovčani na zahtjev kralja Matije pripomogoše 1462. da se ugarska kruna iskupi iz ruka kralja Fridriha,[c] a bjegunica Jelena, udovica srpskoga despota Lazara, bi ugoštena 1362. (!) u Dubrovniku. Sve to dočuje Muhamed s velikom neugodnošću, te kad mu se suviše Stefan Kosarić 1402. potuži na Dubrovčane, da su ga pomogli protjerati iz Hercegovine i postavili

---

a) Str. 166. Upor. Appendini str. 204 Commentariolus Tuberonis str. 73.

b) Nalazi se u dodatku florentinskog izdanja *o Argonautima* Valerija Flaceus 1497. i u *Commentariolus Tuberonis* 1790. 4.o.

c) Pray, hist. regum II. str. 400.

mu za našljednika sina Vlatka,[a] naredi on Isak-paši skopljanskomu 1462., da se zarati s Dubrovčanima i da opet postavi Stefana Kosarića. Paša opsijedaše Dubrovnik uzalud, ali pohara oblast dubrovačku.[b]

Još teže zaprijeti sultan republici god. 1463., kad poplavi Bosnu i Hercegovinu. Cinilo se da je odlučena vojna na Dubrovnik; Dubrovčani pribjegoše se molitvama i litijama, 9. Juna 1463. bi držana svečana litija te se žarka molitva svećenikâ i vlastele miješaše sa plačem i jecanjem prostoga puka. Litija ne bijaše gotovo ni svršila, kad dogje glasnik od paše rumelskoga i zatraži, da se poslanik senatov nagje kod sultana, da čuje zapovijedi. Ujedno se prosu priča, da se Muhamed već bio uputio da navali na Dubrovnik, ali da mu se konj vidjevši njekog starca tri puta propeo i o dlaci ga ne bacio, te uzevši to za zlu slutnju da je sultan odustao od namjere. Dubrovčani držahu, da je onaj starac, što se prikazao, bio sveti Vlasij, te zahvaljivahu njemu na spasenju. Pravi razlog, zašto se bješe odustalo od opsade Dubrovnika, mogaše se tek docnije saznati, na ime ovaj: da je Stefan Kosarić vrlo vješto napastovao tursku vojsku planinskijem ratom, tako da nije mogla obladati Hercegovinom, i da je pukao glas o velikijem pripremama kralja Matije Korvina. Sa strahom i trepetom poslaše Dubrovčani traženo poslanstvo; od ovoga zahtjevaše Muhamed, da Dubrovnik preda sultanu cijelu oblast na suhu, i da se oblast grada stegne na njegove zidine. Poslanici javiše senatu ovo zahtjevanje po ulaku, a oni sami trebalo je da idu za sultanom kao njeki taoci u Traciju. Senat bješe u najvećoj neprilici, što će odgovoriti; njeki mladi vlastelin Nikolica Serafin Bona dade najbolji savjet, koji i poslušaše: bude odgovoreno, ako bi Muhamed ostao pri svom traženju, Dubrovnik bi popustio, ali bi se u tom slučaju grad sam podvrgao kralju ugarskomu i primio ugarsku stražu. Ova se alternativa ne svigjaše sultanu, te on otpusti poslanike s obećanjem, da sve što se tiče prilika u Dubrovniku ostane kako je i bilo. Izmakavši ovoj pogibli, Dubrovnik se u velike prestraši Avgusta 1463., kad poleti u uzduh jedan dio kneževe polače, pod kojom bijaše topovska džebana, koju

a) V. moju povjest Srbije, str. 421.

b) Od god. 1462. počinje potonja zbirka zakona dubrovačkijeh, *Codex croceus* (u žutu povezu).

s nepažnje ili zloće zapališe. Požar koji je po tom nastao ošteti jako Dubrovnik, tako da je tada trebalo udariti veću porezu na vino u kopnenoj oblasti republike, da se pomognu javna blagajnica i oštećeni pojedinci.

Kako je poznato u jeseni 1463. Matija Korvin osvoji opet Bosnu. Regbi da je on već 1462. podao Dubrovčanima, uz veliku pohvalu njihove stalnosti i vjernosti, 2 povlastice: jednu, da njihov rektor uznosi naslov arhirektora (što je već Ladislav I. bio dopustio, ali surevnjivi senat ne dao nikada da se primjenjuje) *a)* drugu, da Dubrovnik uzima pravo, da pečati crvenijem voskom. *b)* U ovijem ispravama Matija zvaše rektora i senat svoga grada Dubrovnika svojijem vjernicima, i slavljaše, da su oni jedini grad, koji se u njegovu kraljevstvu Dalmaciji drži stalno ugarske krune.

I u istinu Dubrovčani za prvo vrijeme vladanja Matije Korvina produžiše ne vjerovati Turcima i čuvati se, i u svakoj prilici zauzimati se za stvar hrišćanstva i ugarske krune. Kad Turci 1464. ponovo prodru u Bosnu, sakupe Dubrovčani vojsku i postave za zapovjednika slavnoga Sigmunda Malatesta, prognatoga gospodara od Rimini, koga pomiriše s papom Pijem II. i upotrijebiše za utvrgjenje svoga grada, jer Malatesta bijaše valjan inžinjir; pa i ne bijahu nenaklonjeni, da se pridruže savezu hrišćanskijeh sila proti Turcima, koji je Pije II. pripravljao. I nadalje oni primahu hrišćane bjegunce iz Bosne, Srbije i Hercegovine: tako n. p. 1464. Katarinu, udovicu bosanskoga kralja Stefana Tomaša, koja se u svom bijegu u Rim zadrža njeko vrijeme u Dubrovniku i na Mljetu, gdje joj sin umre; tako neku drugu Katarinu, udovicu bosanskoga kralja Stefana Tomaševića; oni privriježiše porodice Stefana Kosarića, Vlatkovića i Blagaja, koje od straha od Turaka pobjegoše iz Hercegovine. No da je i ovoga puta god. 1465. bila poštegjena Hercegovina, učini Matija Korvin svojijem pripremama na rat. Ove 1465. godine kuga pohara Dubrovnik, senat trebalo je da pobjegne iz Dubrovnika na hrid Daksu, Dubrovčani ponovo se utekoše molitvama i litijama, te pošto je kuga prestala u doba svečanosti Tjelova, kad se Dubrovnik 1462.

---

a) Appendini, I. str. 187.

b) Kovachich, formulae solennes styli, str. 550. — Luccari postavlja g. 1462. za datum ove isprave.

god. oslobodio i od približenja Muhamedova, odredi senat osobitom naredbom, kako će se unaprijed ta svečanost još svečanije slaviti. Ove iste godine dogje u Dubrovnik Stefan Kosarić, bude pripušten u biranju kneza (Frana Sorgo), i ostavi svoju oporuku u arhivu senata. Kad on 1466. umre u Hercegnovomu, nagje se da je postavio Vladislava gospodarom gornje Hercegovine, a Vlatka gospodarom dônje, i da je odredio senat za izvršitelja svoje volje. Vlatko se oženi kćerju bjegunca kralja Karla Alfonsa napuljskoga; Dubrovčani, koji mu dovedoše nevjestu u Hercegnovi, potrošiše za pir do 10000 dukata. Senat imaše velike muke pri diobi da izmiri oba brata; oni se svagjahu žestoko; jedan proti drugomu iskaše pomoć tursku, tako da na svrhu oba moradoše plaćati harač sultanu. Matiju Korvina zabavljahu od 1467. razmirice češke, od njega se ne mogaše do god. 1475. očekivati pomoći; naprotiv bijaše turskijeh straža i zamaka na same 2 milje od Dubrovnika. U ovijem prilikama ublažiše Dubrovčani opet Portu tačnijem plaćanjem svoga danka, i činiše da im papa Pavao II. 1468. opet potvrdi slobodu, da trguju sa Turcima, koji im bijahu tako blizu, izuzevši jedino trgovanje s oružjem.[a)]

God. 1469. zavadi se senat s dubrovačkijem nadbiskupom Timotejem Maffei radi duhovničkog prava sugjenja; svagja dogje do toga, da je nadbiskup 14. Marta udario interdiktom republiku. Senat mu 28. Marta navijesti, da digne interdikat, ako ne će da obidi s toga neugodnijeh pošljedica.[b)] Ovom postojanošću s jedne, a onijem vremenima primjerenom popustljivošću s druge strane, uklonivši senat njeke naredbe u duhovnijem stvarima, mir se opet uvede.

God. 1470. pozvaše nadbiskupa Timoteja na ugarski sabor; on dade načiniti velik srebrni vrč i tako zvani baćio [legjeu] od srebra, da ponese na dar kralju Matiji, ali ga zateče smrt u Maju 1470. te se ne mogne naći u Budimu.[c)]

God. 1471. poslaše Dubrovčani Porti samo 3000 dukata harača,

---

a) Coleti, str. 180.

b) Čudnovato riješenje senata glasi: Prima pars est, quod rogetur Archiepiscopus ut permittat populum nostrum absolvi & communicare propter maximum tumultum existentem in civitate, alioquin nos operam dabimus; ut cognoscat id nobis displicuisse, & molestissimum esse. [Prvo je, da se zamoli nadbiskup, da dopusti da se naš puk može ispovijedati i pričešćivati radi prevelikog nemira koji je u državi, inače da ćemo se postarati, da upozna, da je ta stvar nama nemila i vrlo neugodna.]

c) Coleti, str. 182.

mješte 5000; oni pokušaše smanjiti harač i opravdati se svojijem siromaštvom, jer se Muhamed bavljaše u Persiji, te se dakle ovoga puta ne bojahu štete. Tri tisuće dukata bude primljeno, ali tek dubrovački poslanici dogjoše kući, kad turski paša po zapovijedi sultanovoj pohara konavôsku krajinu ognjem i mačem, te se ne zadovolji, dok Dubrovčani ne samo isplatiše ostatak, nego i pristadoše da unaprijed plaćaju po 8000 dukata harača.*a)*

God. 1474. sultan podsijedaše Skadar; i pošto tu dva rogjena Dubrovčanina odvojiše hrabrom obranom kao arbanaški oficiri, bi udaren na Dubrovnik harač od 10000 dukata.

God. 1475. bješe se povratio Matija sa svojijeh česko-sleškijeh vojana. On obazna, po svoj prilici po dubrovačkijem poslanicima, kako se Dubrovnik za njegove izočnosti bijaše uzdržao na nogama usred tolikijeh bura i sačuvao vjernost prama njemu; ali da Dubrovčani pak, prestravljeni od rastuće sile turske i od povišenja harača, očekuju samo od njega povoljnije prilike u Bosni i Hercegovini. Po svoj prilici u ovo doba*b)* dade kralj Dubrovčanima, uz potvrdu njihovog starog grba, kao nov priložak feniks sa zlatnom krunom na glavi, na modrom polju; sv. Vlasij, parac republike, imaše nositi grb. Ipak regbi da Dubrovčani ne upotrebljavahu ovo povećanje grba.

No kako je poznato 1477. zapodjene se nesretni rat s Austrijom, i Matijin uticaj na bosanske, hercegovačke i dubrovačke prilike ponovo zapne. Red je bilo dakle da Dubrovčani i od sada kao i do sada plaćaju godišnji danak sultanu Muhamedu, tako n. pr. 1480. po poslanicima Jakobu Petru Bona, Ivanu Palmota i Vlahu Caboga.

Kad na 3. Maja 1481. Muhamed umre, poslaše Dubrovčani nove poslanike Bajazitu, koji srećom uspješe, da se harač Porti smanji za 3000 dukata i da zadobiju novijeh olakšica uz potvrdu dotadanjijeh. Na 14. Februara 1481. snagje Dubrovnik trešnja a u Oktobru 1481. kuga, koja je trajala 3 godine dana i pomela mnogo svijeta, megju kojijem 92 vlastelina i 43 vladike.

Za vrijeme ove zaraze činjaše se da Mlečići hoće da zauzmu Dubrovnik. Oni opremiše brodovlje od 30 galija, kako govorahu, da zaplovi put istoka: ali njeki kapetan dubrovački na službi mletačkoj

a) Razzi II. gl. 5.

b) Kovachich formulae, st. 549. 550. In hoc felici nostro (ad regnum) adventu. [U ovom našem sretnom dolasku (na vladu].

opomene Dubrovčane, da se čuvaju. Doista brodovlje se pojavi izmegju Lokruma i Dubrovnika, ali se iznenadi, kad nagje zidove gracke, brdo Brgat i luku zauzete od vojske i topništva: ipak se zadovolji da pozdravi grad topovskim mecima, a pozdrav mu i odvratiše.

God. 1482. u Februaru osjeti Dubrovnik nove udarce od potresa, on obezbijedi sebi milost sultanovu običnijem dankom i darovima, u vrijednosti od 1340 dukata, koji budu podijeljeni megju članove divana.

Kad Bajazit 1483. osvoji Hercegovinu, i Vlatko kao bjegunac dogje u Dubrovnik, spopade Dubrovčane takav strah, da su po Nikolici Palmota i Nikoli Gondola poslali Bajazitu 12.500, a njegovijem doglavnicima 550 dukata, e da odvrate od sebe svaku oluju. Jedan turski vojvoda Aliza bijaše se već stao dogovarati sa zapovjednikom ugarske gracke vojske, da iznenada navali na Dubrovnik; no senat otkrije zavjeru, te zapovjednika sa 2 sukrivca dade zadaviti i u vrećama baciti u more. Osvojenjem Hercegovine bi odlučena ovisnost Dubrovnika od Porte, dok god Dalmacija ostane u mletačkijem rukama: jer Dubrovčani imagjahu hiljadu razloga, da se čuvaju Mlečića; interes trgovački, blizina Turaka, mržnja i strah od Mlečića, i oslabljenje uticaja ugarske države na jugu — nametnuše Dubrovčanima nuždu, da živu u najboljem sporazumu i sa Portom i sa turskijem sandžacima u Bosni i Hercegovini. No Bosna još ne bijaše sasvijem izgubljena za Ugre, i dokle god se ona držala — tek 1528. preda se Jajce Turcima — njegovahu Dubrovčani ne samo Portu, nego i ugarski Dvor, stranom radi trgovačkijeh interesa, stranom radi nade, da stvar kršćanstva može još jednom nadvladati u onijem krajevima.

Koliko su Dubrovčani imali uzroka da se boje Mlečića, pokazalo se osobito godine 1484. Ovi potonji bijahu tada u ratu s Alfonsom od Ferare, i slučajno nagje se u to doba u rijeci Padu njekoliko brodova dubrovačkijeh, koje kardinô Hippolit ne pusti, nego njih i njihovu vojsku upotrijebi za obranu grada. Mletačko brodovlje pod Angelom Trevigiano-m uljeze u rijeku Pad, ali baterije s obala uz pomoć dubrovačkijeh tobdžija otvore vatru na nj i natjeraju ga u bijeg. Iz osvete za to izda mletački senat na 21. Septembra 1484. naredbu, koja je u velike stezala trgovinu Dubrovčana s Mlecima i sa svijem mletačkijem zemljama; dubrovački agenti, koji do tada boravljahu u Mlecima, i naseljenici biše istjerani, svaki

brod dubrovački imaše u naprijed plaćati u svakoj luci mletačkoj 100 dukata za usidrenje, množinu carine n. p. 20 solada za svaku mjeru žita, 5 dukata za svaku bačvicu ulja, 20 postotaka od svake druge trgovine: šta više, za naknadu štete, koja ih je snašla kod Ravene, zaplijeniše tada nekoliko brodova dubrovačkijeh.

Tijem više dadoše se Dubrovčani na trgovanje s ostalom Italijom, u Arhipelagu, na Istoku i u Africi; god. 1485. ogradiše nasip ili ti muo (molo) za proširenje njihove luke. U ovo doba pozvaše u Dubrovnik i njekoliko italijanskijeh učenjaka za profesore, pečatnike i tajnike. Takovi bijahu tajnik Ksenofonat Filelfo iz Tolentina († 1470.), kancelar Vartolomej Sfondrato († 1503.). Kad u to vrijeme slovjenski jezik oblada i u sudovima, izda senat 1472. zakon, da se dajbudi odluke i riješenja senata imaju donositi i sastavljati u italijanskom jeziku.[a] U školama bijahu namješteni vrijedni ljudi, i senat odluči na 4. Avgusta 1490., da se pozove iz Firenze Demetrij Chalcocondylas za profesora grčkoga i latinskoga jezika uz platu od 500 perpera. Ondašnji slavni astronom i matematičar Ivo Gazoli, koji je stajao u prepisci s biskupom i pjesnikom Janus Pannonius, dade već i matematične sprave napravljati u Dubrovniku. Odgoj i običaji bijahu strogi; senat ne trpljaše pozorišne igre, ni borce, ni pelivane.[b] Mekuštvo italijanske kulture brižno se otklanjaše, a raskoš bijaše stegnut javnijem naredbama.

I za rukotvorine promislilo se u Dubrovniku dosta za rana. Oko 1490. god. pozovu iz Firenze Petra di Pantella, da osnuje u Dubrovniku suknarstvo; jer radi trgovine bijaše obilje fine vune iz Afrike, osrednje iz Italije, i krupne iz Bosne i Srbije. Senat plaćaše ovoga osnovaoca suknenijeh tvornica, pokloni mu kuću i zemlje naokolo, odredi za svaki komad sukna 1 dukat nagrade. Radi tvornice sagradi se po neimaru Honofriju iz Napulja vodovod, kojijem se iz sela Šumeta dovelo toliko vode, da su valjaonice i mastionice bile dovoljno snabdjevene, i da su se i u samom gradu mogli podignuti šedrvani. Do 5 godina bijaše tvornica sasvijem upućena.

---

a) Appendini I. 205. In arenghis Consiliorum nostrorum uti lingua Slava nequeant, nec alia, nisi lingua Latina Ragusaea. [U besjedama našijeh Vijeća ne može se upotrijebiti slovjenski, ni nikakav drugi jezik osim dubrovačkoga latinskoga.]

b) Palladius Fuscus kod Appendini I. 203.

§. 40. Godine vladanja Vladislava II. 1490-1516. Odnošaji Dubrovnika prama Ugrima i prama Porti ostaju isti. Trgovina cvate i nadalje, a književnost se u velike širi.

God. 1491. poslaše Dubrovčani na krunisanje Vladislava II. tri poslanika: Stijepa Marina Zamagna, Iva Sorgo i Iva Stijepa Gozze sa darom od srebrnog posugja u vrijednosti od 800 dukata, osim toga u gotovu novcu 4500 dukata, čijem plate obični danak za 9 godina unaprijed. Poslanike primiše vrlo ljubezno, na njihovu polasku kralj im daruje bogato izvezenu zastavu Matije Korvina sa njegovijem grbom, i ta se zastava za uspomenu još vješa u stônoj crkvi o velikijem svečanostima[a].

God. 1492. makoše se Turci u Bosni, te se činjaše, da prijete Dubrovčanima. Za svaki slučaj zamoliše oni pomoć ugarsku i zadobiše njekoliko vojske, a u slučaju napada bi im obezbijegjena još jača pomoć. Dubrovčani naime imahu tada na turskom dvoru velika neprijatelja, poturicu Ahmeta, negdašnjega Stevana, sina Stefana Kosače, koji je negda bio odgojen u Dubrovniku, te kazivao, da su mu Dubrovčani zadržali velik dio očeve mu baštine. On tuži za to Dubrovčane sultanu Bajazitu, svomu tastu, a ovaj pozove Dubrovčane 1493. pred svoj sud. Sasvijem da su Dubrovčani po svojijem poslanicima: Nikolicom Gondola, Božom Saraca i Martinom Bona prikazali priznanicu Ahmetovu, da je sve primio, osudi ih ipak sultan, da u tri roka plate 10.000 dukata; i red bijaše da se oni prignu, e da se otmu svijem napastima.

Da to nadoknade, sklope s Ferdinandom V. i Isabelom španjolskom trgovački ugovor 1494., te, o gonjenju Mavrâ, dadu u naruč za dobru platu svoje lagje za prevažanje Mavrâ u Afriku; a poslaše 1494. i poslanike o krunisanju kralja Alfonsa u Napulj, da im on i nadalje bude pri ruci za trgovinu.

God. 1499. bijaše novijeh zadjevica s Bajazitom. Kad on opsijedaše mletačku držinu Modone u Moreji, tuži jedan paša Dubrovčane, kao da su oni potajno u dogovoru s Mlečićima i kao da dovoze hranu i džebanu mletačkoj vojsci u Moreji, za što paša iznese lažna pisma. Dubrovčani biše pozvani na sud; njihovi poslanici osra-

---

a) Razzi II. gl. 6.

mote tužitelja, dokažu da su iznesena pisma izmišljena, i izrade da bude zadavljen.

Petnaestog Novembra 1501. biše naimenovi razni poslanici: 2 za Mletke, radi jednog broda krcata španjskom vunom, što ga Mlečići uhvatiše, 2 za sandžaka u Avloni, 2 sa dankom za Carigrad, jednoga za francuskog potkralja u Napulju, jednoga za velikog admirala španjskoga Consalvo, na svrhu Nikolicu Ranjinu s jednim pratiocem za Ugarsku, da čestiti kralju Vladislavu II. vjenčanje s Anom i da mu preda srebrno posugje u vrijednosti od 1000 dukata i danak za 9 godina unaprijed.[a]

God. 1509. okoristiše se Dubrovčani nezgodom, u kojoj se nalažahu Mleci radi kambrijskog saveza; oni zatraže i zadobiju, da se ukinu naredbe izdane 1484. god., kojijem se stezalo dubrovačko trgovanje u mletačkoj oblasti; s druge strane pak Dubrovčani snabdijevahu Mletke žitom i ratnijem potrebama. Naprotiv Abunasar, sultan egipacki, otme im u Aleksandriji 5 lagja. Ovoga Abunasara ublaže oni 1510. i sklope s njim koristan ugovor za trgovanje s istočnoindijskijem plodovima preko Egipta i Sirije.

God. 1512. trebalo je da dubrovački poslanici prinesu novomu sultanu Selimu obične darove o stupanju na prijestô, i za to primiše u Julu te god. potvrdu svijû trgovačkijeh povlastica u turskoj državi; ipak od tad unaprijed trebalo je, da Dubrovčani plaćaju carine 5% od robe. Iste godine 1512. imali su Dubrovčani razmirica s carem Karlom V. radi jedne viskajske lagje, ukradene od turskijeh gusara u luci Zatonu.

Osim pojedinijeh šteta, koje su snašle Dubrovčane gubitkom brodova po gusarima,[b] ili kod kuće s kuge i s trešnje, bijahu oni cijelo ovo vrijeme mirni i blaženi. Palladius Fuscus kaže, da su Dubrovčani u ovo vrijeme imali preko 3000 trgovačkijeh brodova u raznijem morima. Znanosti, pomognute bogastvom, cvatijahu očevidno, i iz njihove škole izagje više dubrovačkijeh učenjaka. Marin Becichemo, učitelj u ovoj školi od 1492. posveti svoje „Castigationes in Virgilium, Ovidium, Ciceronem, Servium & Priscianum“ 1495,

---

a) Razzi II. gl. 8.

b) Tako n. p. potuče kod Roda dubrovački zapovjednik Andrija Cerva gusara Fra Janazzo, koji bješe učinio Dubrovčanima mnogo štete u Jadranskom i Jonskom moru.

senatu; njega naslijedi Daniel Clarius iz Parme. U ovo doba življaše povjesničar Ludovicus Cervarius Tubero, latinski pjesnik Aelius Lampridius Cervinus (upravo Ilija Cerva; rogjen 1460. od vlasteoske porodice Cerva; dogje 1476. u Rim, postane tu članom jedne Akademije, kojom prilikom uze ono učeno ime, oženi se u Dubrovniku, ali ranom smrti izgubi ženu; posta kanonik i umre 1520.), latinski pjesnik Ivan Gozze; već tada bavljahu se slovjenskijem pjesništvom Vlaho Držić (rogj. 1474) Šiško Menze [Menčetić] (rogj. 1475 † 1524.), Mavro Vetrani[ć] (rogj. 1482 † 1576) i Stijepo Gozze, sačinitelj čuvenog slovjenskog spjeva „Dervišate“, (1500-1525.).

§. 41. Godine vladanja Ljudevita II. 1516-1526. Veza izmegju Dubrovnika i Ugarska postaje sve to slabija: naprotiv uharačenost Porti sve osnovanija. Strašna kuga u Dubrovniku.

Ne nalazim izričita spomena, da su Dubrovčani bili poslali poslanike Ljudevitu II. o stupanju na prijestô. Naprotiv, kad se Sulejman 1519. popeo na prijestô turski, nagjoše se kod njega dubrovački poslanici, i doniješe, osim običnog danka, darove za sultana i njegove doglavnike u srebru, zlatu i t. d., vrijednost čega iznašaše 8280 dukata. God. 1520. na Spasov dan potres ošteti Dubrovnik u velike: brdo Brgat zamalo se ne strovali. Kad Sulejman razori državu mamelučku u Egiptu (1520.), obnovi slobodu trgovanja Dubrovčana u Egiptu. God. 1521., kad osvoji Biograd, poslaše Dubrovčani opet poslanike, čestitiše mu i pokloniše mu se, te zadobiše oproštenje od carine u svijem turskijem lukama i tržištima, i dopuštenje da kupuju žita u turskijem pokrajinama za svoju potrebu. Godine 1523. poslaše Sulejmanu 5560 dukata u darovima, da zaglade njeke pogreške koje bjehu nastale, a 1523. i 1526. učine Dubrovčani da im papa podijeli nova dopuštenja, da nose Turcima trgovinu, hranu, šta više i oružje.

Sasvijem da su Dubrovčani po zdravstvenom uredu preduzeli zgodne mjere proti kuzi, i sasvijem da su tako rano, po doktoru Jakobu Godoaldus (u kužnijem zarazama godine 1416. i 1422), već uveli načelo lučenja bolesnijeh od zdravijeh: ipak ne mogoše sasvi-

jem prepriječiti, da se kuga ne unese i ne raširi. God. 1526. donese je iz Jakina u Dubrovnik jedan pomorski kapetan brodom krcatijem vune, našavši način da vunu potajno unese krijumčarski u grad bez pregleda. Netom se pojavi zlo, bude ovaj kapetan uhvaćen, i na kolima vogjen unaokolo i usijanijem kliještima štipan do smrti, ali zlo se tako razmaha, da je dnevno umiralo 100 ljudi. Tad napuste grad; senat i stanovnici otidu u Gruž, stanovahu pod šatorima, u brodovima i u daščarama, i čuvahu se od svakog mnogobrojnog sastajanja. U gradu ostane samo straža od 100 ljudi pod zapovijedi 6 vlastele, i monasi u samostanima. Cijela straža posta žrtva kuge; drugu zamjenu postiže ista kob. Od fratara i dumana umre 160 duša; zlo se raširi na galije i na suhozemnu oblast republike; svega umre 20.000 ljudi u 6 mjeseci. Za ove kuge kažu, da se ugasila mnoga vlasteoska porodica. God. 1605. brojaše se 99 izumrlijeh porodica vlasteoskijeh (od kojijeh 9 inozemnijeh knezova) i 27 cvatućijeh plemićkijeh porodica.

Tek bijaše zlo prestalo, kad se kod Molunta ukažu 24 jedra afričkijeh gusara. U 2 dana senat opremi 10 velikijeh brodova, 2 galije, jednu fustu i 18 brigantina pod zapovijedi Marinice Zamagna; s ovijem i su 2 mletačke galije, što se pridružiše dubrovačkom brodovlju, biše sretno istjerani Afrikanci iz Jadranskog mora.

PETI PERIOD.

Dubrovnik pod turskom zaštitom od god. 1526 do najnovijega vremena.

Ovaj se period može zgodno podijeliti u tri dijela:

1) Od 1525. do velikog potresa 1667., 6. Aprila. Republika dolazi češće u škripac izmegju interesa hrišćanstva i turske nadmoćnosti, gubi mnoštvo ratnijeh i trgovačkijeh lagja u španjskijem pomorskijem vojnama, a svoju kopnenu vojsku i stanovništvo s potresa.

2) Od g. 1667. ili ti od potresa do mira požarevačkoga 1718. — Republika, koja se polako oporavljala od trešnje, upada ponovo u napast radi ratova Mlečića s Turcima i radi turskijeh osvajanja u Hercegovini, te tek mirom požarevačkijem povraća se prekinuto općenje po suhu sa turskijem zemljištem.

3) Od 1718. do najnovijega vremena. Unutrnje promjene u g. 1763.; razne prepirke s Rusijom; mrnarica republike oporavlja se u francuskom revolucionarnom ratu. Republici dolazi u susjestvo s dalmatinske i s arbanaške strane našljedni car austrijski i kralj ugarski, za tijem car Napoleon, koji dade zauzeti Dubrovnik 26. Maja 1806.

Prvi odsjek 1525-1667.

§ 42. Ponašanje Dubrovčana kad Turci podjarmiše jedan dio Ugarske. Ferdinand I. potpomognut od Španije, obnavlja svoja suverenska prava 1525-1535. Dubrovčani pomažu Španjolcima kod Golete 1535.

Pošto Turci nakon mohačke bitke bjehu preobladali u Ugarskoj, Dubrovčani se držahu sasvijem po trgovačku. Kad g. 1529. Budim pregje u turske ruke, Dubrovčani zakupe carine u Budimu i učine, da im Sulejman potvrdi stare povlastice ugarskijeh kraljeva o slobodnom trgovanju u zemljama ugarske krune.

Takovo ponašanje ne svidje se kralju ugarskomu Ferdinandu I., koji se pozva na svoja krunska prava na Dubrovnik, ali se Dubrovčani na nj osvrtahu isto koliko na Ivana Zapolju, koji je tražio 8. Januara 1531. zaostavši i tekući danak ugarske krune.[a] Po molbi Ferdinanda I., zaplijeni Karlo V. u Španiji u Kadiksu 1531. jedan dubrovački brod krcat su 700 bačava vina, za naknadu viskajskoga broda, što su ga Turci god. 1511. uzeli u luci Zatonu; i vino i brod bi prodano. Sam Ferdinand učini, da iz Senja i Rijeke izagju oružane lagje proti Dubrovačkijem trgovačkijem brodovima. Dubrovčani i na dalje pristajahu uz sultana, kome još 1532. poslaše poslanike sa darovima vrijednijem 10.000 dukata. Za to god. 1533. Ferdinand I. pošlje pravo poslanstvo, da traži od Dubrovčana, da mu plaćaju godišnji danak i da ga pomažu proti Turcima. Po Razzi-ju senat odgovori, da sultan, kao gospodar Budima i najvećega dijela Ugarske, traži sada onaj danak, što su nekad plaćali Ugarskoj, te da oni ne mogu taj danak nikomu drugomu plaćati; u ostalom da nemaju gotovijeh ni novaca ni ljudi, da pomognu kralju Ferdinandu proti Turcima. Šta više senat pogje dotle, da dade snimiti zastavu s grbom ugarske države, koja se vila na zidovima uz dubrovački barjak sa slikom sv. Vlasija. Na to sa strane Španije i Ugarske izagje stroga zabrana trgovanju Dubrovčana u tijem zemljama; sve dubrovačko imanje u Siciliji i Napulju bi zaplijenjeno, španjski admiral uhvati 7 brodova dubrovačkijeh i prisili ih, da služe u bro-

---

a) Pray Epistolae Procerum. I. str. 168. ed. Vienn.

dovlju za zauzeće Korene u Moreji. Mihajlo Bucignoli, koga Dubrovčani poslaše caru Karlu V. u Regensburg, da posreduje u tijem stvarima, ne opravi ništa. Drugi poslanik, Mihajlo Resti, oboli u Regensburgu baš kad je stvar uputio na bolje. Napokon poslaše Karlu V. Nikolicu Sorgo i Marinicu Zamagna sa darovima vrijednijem 2000 dukata; Sorgo umre u putu za Francusku, ali Zamagna izvrši 1534. željeno poravnanje. Interes ugarske krune naime uzmače pred interesom španjskijem. Karlo V. još tada namjeravaše kazniti afričke gusare, te trebaše dakle da mu Dubrovčani obećaju, da — i ako ga radi obzira prama Turcima u tome ne mogu otvoreno i na ime republike pomagati — ipak ne će priječiti svoje privatne brodare, da stupe sa svojijem dubrovačkijem brodovima u španjsku službu. Dakle s mjesta se obnove stare trgovačke povlastice Dubrovčana u Španiji i u objema Sicilijama; a pravo kralja ugarskoga Ferdinanda I. na danak i ovisnost osta za sada netaknuto.

Dubrovčani, pazeći neprestano samo na trgovačku korist, uvedu 1530-1535. u Dubrovniku po naputku Nikolice Luccari, koji je putovao po Italiji i nada sve po Toskani, svilene tvornice, i obide trgovanje do Goe u Istočnoj Indiji, u Persiji i u američkijem vodama. U srcu rado gledahu rušenje gusarskijeh gnijezda u sjevernoj Africi, te dopustiše, da 1535. četiri dubrovačka broda za račun dubrovačkijeh vlasnika prate španjsko brodovlje u njegovoj sretnoj vojni proti Goleti i Tunisu i proti gusaru Arijadenu Babirossa, odakle se s velikijem plijenom povratiše. Dok po Jeru Gradi i Marinici Zamagna čestitahu 1536. Karlu V. u Španiji radi sretnog svršetka ove vojne i spremahu darove vrijedne 2000 dukata: pošalju u isto doba, Februara 1536., poslanike Sulejmanu, koji je u Persiji vojevao proti Sofi-ju, da ostanu i na dalje kod njega u milosti.

§ 43. Neugodnosti republike sa strane hrišćanskijeh sila radi njene privrženosti Turcima 1536-1540.

Dvolično, i samo radi osobitog položaja oprostivo ponašanje Dubrovnika ne dopade se ni kralju Ferdinandu I. ni Mlečićima: uskoci i s ugarske i s mletačke strane uznemirivahu Neretvu i dubrovačku kopnenu trgovinu za tursko zemljište. U to doba življaše u Dubrovniku nadbiskup Filip Trivulzi iz poznate milanske poro-

dice istoga imena, javni pristaša Francuske, a naprotiv neprijatelj Španije i Mletaka. Ovaj htjede da upravlja ne samo nadbiskupskijem, nego i političkijem poslima u Dubrovniku, te tijem ražljuti senat, a republiku dovede u pogibao. U republici bijaše, od njekoliko vremena, za obezbijegjenje slobode zakon, da nijedan rogjeni Dubrovčanin ne može biti nadbiskup, da se tako prepriječi zla upotreba duhovne vlasti u svjetovnijem poslima. Popunjavanje nadbiskupstva ostavljaše se dakle svaki put papi, koji bi za to birao razne talijanske prelate. Pri tadanjem blagostanju Dubrovnika bijaše i nadbiskupstvo korisno, te talijanski prelati rado se primahu toga mjesta. Naprotiv, generalni vikar trebaše ponajviše da je rogjeni Dubrovčanin, a kanonici da su iz vlasteoskijeh porodica, jer oni poznavahu ustav republike i vogjahu nadbiskupa u upravljanju duhovnijeh posala.

Tako bijaše nadbiskup u Dubrovniku od 1521. Filip Trivulzi. Godine 1537. dade on uhvatiti u Konavlima mletačkog ulaka, koji nošaše službene naloge Sinjorije njenijem zapovjednicima pomorske sile u Albaniji, u kojijem stajaše, da Sinjorija namjerava združiti se s carem Karlom V. proti Turcima. Nadbiskup, koji je bio odan interesima Frana I., kralja francuskoga, i koji je zanago znao za savez Francuske s Turskom, pošalje ova pisma francuskijem poslanicima u Carigrad. Mlečići se za to veoma živo potuže senatu, a osim toga trebalo se Dubrovčanima bojati sa strane Španije zabrane trgovanja u Španiji i Napulju. Senat se nagje ne u maloj neprilici. Proti samom nadbiskupu nije smio preduzeti stroge mjere, jer on bijaše u milosti kod Sulejmana, koji ga bijaše senatu naročito preporučio, i jer se pri tome radilo o poslu turskoga dvora. Zadovolji se dakle, da po odaslanicima senata opomene nadbiskupa, da se ne usprti u vanjske poslove. Jednoga vlastelina, Pozza, kojega je nadbiskup upotrijebio, da uhvati pisma, senat kazni, i pošalje poslanstvo u Mletke, da prikaže, da je nadbiskup postupao bez znanja i protiv volje senata, paček da je senat odmah po dogogjaju poslao za nadbiskupskijem glasnikom ulaka u Carigrad, da ako je moguće donese natrag pisma. Ipak Mlečićima osta njeka pizma na Dubrovčane, i još god. 1537. pljačkahu uskoci kraj Stona i po Ratu, a mletačko brodovlje pod zapovijedi Pesara, koje se zadrža u Gružu 27 dana, počini ne malo nasiljâ i haranja. Godine 1538. navedoše

hrišćanske sile Pavla III., da zabrani cijelomu hrišćanstvu prodavati Dubrovčanima oružja, praha, konoplja, željeza, konopâ i drva za gradnju brodova, jer ih prekaraše, da su vični preprodavati te ratne potrebe Turcima; dapače Pavao III. navali na Dubrovčane, da se bez okolišenja odbiju od turskog zaštitnog saveza i da pregju u špansko-mletačko-austrijski savez proti Turcima, te da opreme 5 galija i plate 10.000 dukata u zajedničku ratnu blagajnicu. Dubrovčani pošlju odmah u Rim domenikanca Klimenta Ragnina, da prikaže svetomu ocu položaj Dubrovnika. Dubrovnik naime, stiješnjen izmegju mora i turskog zemljišta, valjalo bi da postane prva žrtva turske srdžbe. Da Dubrovnik sa svojim uskijem i kamenitijem zemljištem živi $^{3}/_{4}$ od godine proizvodima turskijeh zemalja, te da ne može živjeti bez prometa s turskijem pokrajinama. Da bi takovijem pristupanjem u savez hrišćanskijeh sila Dubrovnik samo propao, a hrišćanstvu pak ništa ne pomogao; toliko moći, samostana, crkava u Dubrovniku palo bi u turske ruke, a Mleci, koji znaju za ove prilike, hoće samo tijem prijedlozima propast Dubrovnika iz surevnjivosti. Ove razloge uvaži papa, a po njemu i saveznici; Klimenat Ragnina povrati se s ovom veselom vijesti 16. Maja 1538. natrag, a Dubrovčani bijahu tijem radosniji, jer se susjedni bosanski sandžak već zbilja pripremaše na Dubrovnik, sumnjajući, da hoće da se drži Španije i Mletaka. Još godine 1538. progje preko Dubrovnika francuski poslanik za Carigrad, a senat ga vrlo lijepo primi.

Papinsko brodovlje pod patrijarhom akvilejskijem, Markom Grimani, pokaza se Jula 1538. u jadranskom moru, i njegova vojska opljačka s pomanjkanja stege ostrvo Lopud, i mnogo mrnara s Koločepa, Sipana i Cavtata bi na silu uzeto i odvedeno na papinske brodove da služe za platu; ipak povratiše zarobljenike i jedan dio pljačke s ostrva Lopuda. Za hrišćansko brodovlje, koje se sabiraše u Sv. Mauru, bijaše car Karlo V. uzeo u naruč od privatnijeh vlasnika 13 velikijeh dubrovačkijeh brodova. No kako je poznato ne uspije preduzeće ovog brodovlja, sastavljenog od 323 lagje, na Prevezu, te se povrati sa samijeh 180 lagja u Kotor.

Ovdje dubrovačka republika upane u novu pogibao. Držaše se ratno vijeće radi daljijeh preduzeća brodovlja, i Doria, španjski admiral, ujedno sa Ferd. Gonzaga, potkraljem napuljskijem, posvjetova, da se Turcima otme Hercegnovi u Hercegovini. No Vikentije Capel-

lo, mletački vrhovni zapovjednik, predloži na to, da se navali na Dubrovnik kao na savezni grad Turaka, i da se odatle dalje prodire u tursko zemljište. Španjolci odgovoriše, da oni nijesu došli da vojšte na hrišćane, nego samo na Turke; da im je papa i car preporučio, da štede Dubrovnik, isto kao da je vlastiti grad carev. Odluči se dakle, da se opsjedne Hercegnovi, i to i učine. Cim senat obazna o predaji ovoga mjesta hrišćanskoj vojsci, pošalje odmah kao poslanike s darovima Marinicu Zamagna i Nikolicu Sorgo španjskomu zapovjedniku, i zamoli da ne stupe na dubrovačku zemlju. Španjski zapovjednici to svečano obećaju i reku potajno poslanicima, da se čuvaju od navale Mlečića. Po tome Dubrovčani Novembra 1538. stanu graditi nove utvrde na gradu, i obališe njekoliko crkava, bônica, kuća i vrtova u predgragju sv. Jakoba od Višnjice sve do istočnijeh vrata, sa štetom od 200.000 škuda. O polasku hrišćanske vojske bi ipak opustošena dubrovačka krajina Konavli, i sve živo i druga hrana odagnana, te se tijem snabjede straža u Hercegnovomu, i nijedan od dubrovačkijeh mrnara, koje bjehu uzeli u službu na papinske brodove, ne povrati se. Uspomena ovog po Dubrovčane tako skupoga dogagjaja bi ovjekovječena na vratima put istoka, koja je inžinijer Dorijin, Antonio Ferramolino iz Bergama, ponovo utvrdio i sagradio, ovijem natpisom:

Este procul saevi! Nullum haec per saecula Martem
Castra timent, sancti quae fovet aura senis[1]).

Da ne ostane nikakve dvoličnosti o njenom ponašanju, pošalje republika još Decembra 1538. domenikanca Ragnina i M. Stijepa Gondola kao poslanike s dankom i darovima sultanu, koji se stoprv bješe vratio iz Vlaške, i sultan ih sasvijem lijepo i primi.

Godine 1539. pošalju Dubrovčani takogjer poslanike s darovima Arijadenu Barbirossa, kad je opsjedao Hercegnovi, da obezbijede štegjenje dubrovačkoga zemljišta. Ipak Oktobra 1539. nastane i u gradu i u zemlji velika glad i skupoća, a Mlečiči umnožiše je zadirkivanjem, otevši Decembra 1539. četiri dubrovačke lagje krcate žitom iz Istoka i jedan brod, koji je dolazio iz Aleksandrije, krcat svakovrsnom trgovinom. Pošto dubrovački poslanici ne mogoše naći pravde u

---

[1]) Budite daleko, bijesni! Ova tvrgjava, koju ogrijeva blijesak svetoga starca, ne boji se za vijekove nikakva rata.

Mlecima, senat poradi, da Sulejman posreduje; a kako je mletačka Sinjorija bila s njim u pregovorima o miru, red je bilo da pristane, da oduzeti brodovi budu povraćeni i da šteta bude nadoknagjena. Nestašici žita trebalo je doskočiti uvažanjem iz Bosne komorama; Marta 1540. ovoj se nevolji pridruži još i kuga, te Dubrovnik vidje i taj jad, da se jedan od njegove vlastele, Lucijan Caboga, dao na gusarstvo i lovio brodove istijeh svojijeh zemljaka.

§. 44. Učestvovanje dubrovačkijeh vlasnika brodova u španjskijem preduzećima proti Algiru i Tripolisu 1541. i 1555., na štetu dubrovačke mornarice. Dubrovčani više puta u opasnosti sa strane turskog brodovlja i zapovjednikâ u Bosni 1544-1566. Stanje trgovine i književnosti 1541-1570.

Dok senat 1541. radijaše da od pape Pavla III. dobije, da se u Stonu i Ratu osnuje osobita biskupija (koja je do sada pripadala biskupiji mletačko-dalmatinskog ostrva Korčule) i da novomu biskupu stonjskomu, kao zamjeniku i pomoćniku nadbiskupa dubrovačkog, izvojšti 200 dukata prihoda: stupi ponovo 13 dubrovačkijeh privatnijeh brodova u španjsku službu i učestvova u nesretnoj vojni proti Algiru, gdje većina ovijeh brodova propane, tako da ih se samo 6 mogne spasiti na Majorku; na samom ostrvu Lopudu brojaše se 300 udovica, koje u ovoj nesreći izgubiše svoje muževe. Godine 1542. uhvatiše senjski uskoci 2 dubrovačka broda; a kad vojska kralja Ferdinanda I. obsijedaše 1542. Peštu, mnogi dubrovački trgovci, koji imahu filijala u Ugarskoj zauzetoj od Turaka, pretrpješe znatnu štetu. I turska preduzeća na korist Francuske proti Napulju i Siciliji počam od 1542., pod admiralom Dragut-om, smutiše ne malo dubrovačku trgovinu, a god. 1544. stradaše kopnena trgovina sa zadjevanja sandžaka hercegovačkoga lakomoga na novce, kojega Dubrovčani napokon morahu natjerati na mir sultanovijem fermanom. Na svrhu pomiri se Španija s Francuskom i Portom 1545. Porta 1545. više puta zabrani Algircima, da škode dubrovačkoj zastavi, te se Dubrovčani mogahu do 1570. skoro bez smetnje odati trgovini.

Ova trgovina bijaše doduše izgubila od svoje znamenitosti otkrićem Rta [Dobre Nade] i isključivijem trgovanjem Portugižana

u Istočnoj Indiji, ali ipak još trajaše s turskijem Istokom i s Afrikom, a proširi se na zapadu i čak do Amerike potpomaganjem Španjolaca. Tada ne bijaše nikakva rijetkost, da brodovi dubrovački idu sami po englesku trgovinu a nadasve po engleske svite u Englesku, kao što to dokazuje jedno pismo od kardinala Reginalda Polus-a iz Londona senatu od 15. jula 1558.[a]; i plovidba Dubrovčana protegne se do Perua i Mehika.

U ovijem vremenima mira i pokoja i dubrovačka literatura znatno napredova, nada sve u doba, kad učeni Ludvig Beccatelli 1555-1560. bijaše nadbiskup u Dubrovniku. Povjesničar Nikola Ragnina, otac nove dubrovačke istorije, pisa u to doba svoju hroniku, koja seže do god. 1545.; Andrija Cubranović sačini u to doba svoju Jegjupku ili ti Egipćanku (Ciganku), šaljivi slovjenski spjev od 158 kitica po 4 stiha (štampan u Mlecima 1559.), a Marin Držić svoju Tirenu, tragikomediju; latinski pjesnik Flavius Jacobus iz Ibra, inače nazvan Didacus Pyrrhus, življaše u to doba u Dubrovniku i opjeva djela najznamenitijih dubrovačkijeh patricija. Vlaho Bjeloslav Tiburtini počne misliti o genealogijama vlasteoskijeh i pučkijeh porodica, a Frano Gondola činjaše oko 1564. godine izvatke iz državnog arhiva za dubrovačku povjest. Neprestano se brinulo, da su škole dobro popunjene. Godine 1546. bijaše upravitelj škole u Dubrovniku Nikola Poterius; godine 1550. Ivan Musonio iz Kremone; god 1560. glasoviti filolog Nascimbeno de Nascimbeni, koji je prikazao senatu svoje bilješke o Cicero de inventione. Kao što se razabira iz jednoga pisma Ivana Krstitelja Amalthei, tajnika republike dubrovačke, Nascimbeni-u od 26. oktobra 1560.[b], imaše ovaj tako zvani Lector pubblicus 200 dukata u zlatu plate, osim toga 230 škuda stalnijeh darova; kad pri pogrebima imaše držati slovo u slavu, i to mu donošaše po koji škud. Amalthei računaše, da mu treba troška za sebe i za 2 sluge za cijelu godinu 50-60 škuda, jer da je sve cijeno. Da ostalijem novcem može korisno raditi i trgovati po Istoku, po Siriji, Španiji i Engleškoj, bez brige, povjerivši novac ocima svojijeh učenika. Da se obeže služiti 2 godine, ali samo da o njemu visi, hoće li dalje ostati. Da će imati uza se još 2 učitelja; da treba da 4 ure dnevno vježba svoje učenike u čitanju i razumijeva-

a) Coleti, str. 239.
b) Kod Appendini I. str. 206.

nju klasičkijeh auktora po vlastitom izboru, i da im zadaje radnje; ostalo vrijeme da mu je slobodno, te da za svoja predavanja ne stoji pod oštrijem nazorom. Osim nadbiskupa Beccatelli, samoga tajnika Amalthei, njegova brata pečatnika Aurelija Amalthei, da će u Dubrovniku naći još mnoštvo drugijeh Italijanaca n. p. kao tajnike republike Marina Sfondrati i Vilima Dondini. Da će u dubrovačkoj vlasteli naći slobodoumne i vrlo skladne ljude.

Znamenito je, da su već 1560. god. došli prvi Jezuiti u Dubrovnik, još za vremena Lainez-a, poimenice Španjolac Nikola Bobadilla sa 2 druga; ali je isto tako znamenito, da od toga vremena pak sve do god. 1684. Jezuiti ne bijahu u stanju da podignu vlastiti kolegij u Dubrovniku, te da utiču na odgoj omladine, sasvijem da su od 1560. skoro uvijek boravili u Dubrovniku po 2 ili 3 Jezuita, a od 1600 držali i redovnu stanicu u Dubrovniku. Prvi razlog da ih se pozove, bijaše visoko mnijenje senata o čistoći njihova vladanja i njihova ponašanja, oni imahu da poprave u tijem stvarima ponašanje dubrovačkoga klera i da prednjače puku propovijedima, ispovijestima i življenjem u pobožnom kršćanstvu.[a] Uz ovo odregjenje ne mogahu oni unaprijed dugo ostati prijatelji s ostalijem dubrovačkijem klerom, te senat, koji ljubljaše mir i koji i inače nalažaše da su njeka načela Jezuita, što se tiče općenja s nevjernicima, protivna trgovačkom interesu koji je vladao u Dubrovniku, ne mogaše se nego tek 1684. odlučiti, da im dopusti redovan kolegij.

Kako rekosmo, mir u Dubrovniku bijaše malo pometen u godinama 1545-1570. Godine 1547. otme im turski gusar Dragut Reis, odmetnik od Porte, njekoliko brodova. Godine 1552. bukne nov rat izmegju Karla V. i Francuske; kad Karlo V. tekom toga rata dade napasti po knezu Ivanu od Cerde Tripolis i Gerbi, priskoči u pomoć paša Piali i potuče Španjolce ujedno s Dubrovčanima, koji bijahu stupili u njihovu službu: 6 dubrovačkijeh brodova propadne tada sa svom vojskom. Ipak bijaše odviše vlastele zainteresovano trgovinom sa Španjolskom i pomorskom službom kod nje, da bi se mogao ostvariti zakon, koji bi branio dubrovačkijem brodovima da stupaju u tugju službu. — Kad godine 1566. bješe buknuo nov rat izmegju Mletaka i Porte, bijaše Dubrovčanima od koristi sistem njihove neutralnosti i njihove zaštite; Turski admiral Vruz Hali, pošto

a) Coleti, str. 241.

uze Šio, ugje u jadransko more sa 134 lagje i dok poštedi Dubrovčane, koji mu poslaše u susret odaslanike s darovima (izuzevši po koje pljačkanje na njihovijem ostrvima), pohvata tijem više roblja iz Dalmacije, koje pak na molbu Dubrovčana pusti, tako da su tada mnogi mletački podanici bili oslobogjeni od ropstva po Dubrovčanima i povraćeni u svoju domovinu.

§ 45. Vrijeme od g. 1570. do 1600. Dubrovčani su opet u pogibli od strane Turaka, radi svoje sveze sa Španijom 1570-1573.; uznemireni su od Uskoka u mletačko-turskom ratu od 1576. do svršetka, te od 1580. i unaprijed unajmljuju Španjolcima lagje za njihove pomorske vojne, i ako na veliku štetu svoje mornarice.

Rat izmegju Mletaka i Turaka postajaše sve to žešći, te naraste do velike ogorčenosti. Kad Turci 1570. osvoje Egipat, skloni se i Papa Pije V. i kralj Filip II. španjski, da se združe s Mlečićima proti Turcima. Naprotiv pokaza se tursko brodovlje u jadranskom moru i opljačka Dalmaciju. Izmegju sultana Selima II. i Dubrovčana nasta megjusobno nepovjerenje. Sultan držaše Dubrovčane očitim prijateljima Španije, a Dubrovčani od svoje strane ne vjerovahu turskomu brodovlju, nada sve pošto admiral digne na ostrvu Šipanu opata i jednoga fratra. Mnogijem novcima uspiju Dubrovčani da ih otkupe i da umire admirala, koji malo zatijem otplovi natrag u Arhipelag. Dubrovčani se sada pripremiše svakojako proti kakvoj navali turskoj: oni izmolište od pape Pija V. njegova inžinijera, Saporosa Matteucci, koji podigne na južnoj strani grada novu tvrgju sv. Margarite. Ivan Flori bi odaslan Filipu II., da ga moli za zaštitu u slučaju pogibli bilo proti Turcima, bilo proti kakovijem napadajima Mlečića, nadalje za pripomoć u žitu i oružju. Kod pape Pija V. držaše tada senat stalna poslanika, jednoga od najrazboritijih patricija, Frana Gondola; ovaj isposlova, da je papa podupro molbu Dubrovčana na španjskom dvoru. Papa Pije V. bijaše u velike sklon Dubrovčanima, on počasti u svojim pismima prvi put njihovu državu imenom: republika; uznese njihovu privrženost katoličkoj vjeri, papi i katoličkom kralju, i isposlova potvrdu njihove molbe

na španjskom dvoru. Dubrovčanima se pruži zgoda još u godini 1570., da osobito zaduže papu, Španjolce, dapače i Mlečiće. Združeno papinsko-španjsko-mletačko brodovlje razbije se 29. Dećembra 1570. u jadranskom moru. Antun Colonna, papinski admiral, bi spašen od brodoloma od dubrovačkijeh stanovnika Srebrnoga i primljen u Dubrovnik sa svim počastima. U tomu istomu brodolomu Sforza Pallavicini, zapovjednik mletačke eskadre, bi bačen na najkršniju obalu Lokruma, te i njega Dubrovčani spase i u Dubrovniku lijepo prime i ugoste. Napokon i zapovjednik mletačkijeh galija, Frano Tronco, koga je gonio turski kapar Caracosa, bi primljen u luku dubrovačku i njegova predaja otklonjena darovima.

Ovi povoljni dogogjaji dopriniješe ne malo, da Gondola, dubrovački poslanik u Rimu, isposlova uz pomoć Pija V., da se u savez triju sila proti Turcima umetne naročit članak ovoga sadržaja: „Ne će se počiniti nikakvo neprijateljsko djelo proti Dubrovniku, nemoj ako bi papa s važnijeh razloga što drukčije naredio.“ Ovaj članak. koji pripoznavaše i obezbijegjivaše neutralnost Dubrovnika, bi od velike koristi republici, kad hrišćansko brodovlje dne 7. Oktobra 1571. izvojeva kod Korčule najpotpuniju pobjedu nad turskijem i zadobije premoć u jadranskom moru.

Doduše padoše Dubrovčani s gori pomenutoga vladanja u sumnju kod sultana, da pomažu stranci španjskoj; sandžak bosanski pljačkaše ovda onda 1572. njeke strane kopnene države, i njekoliki gusari pljačkahu na ostrvu Mljetu. No senat umijaše po putu poslanikâ i novca opet domalo pribaviti povjerenje sultanovo i mir od njegovijeh zapovjednika. Kad se dakle 1573. sklopi mir izmegju Porte, Mletaka i Španije, bi izabran Dubrovnik za mjesto, gdje će se izmijeniti zarobljenici jedne i druge strane. Španjolci naime bijahu izgubili u vojni na Tunis i Goletu 1573. više izvrsnijeh časnika, n. p. Glabrija Serbelloni, Turci pako i u pomorskoj bici 1571. mnoge sandžake.

Za vrijeme ovoga rata i docnije poče se i u Dubrovniku znati za reformaciju, te se nagje besjednika, koji se pod nadbiskupom Hrisostomom Kalvinom slobodno usudiše kuditi raspušteno ponašanje njekijeh duhovnika i željeti izmjenu crkovnijeh pravila. Nadbiskup bijaše senatu za tu stvar odviše mek: senat, da zapriječi napredovanje novotarija, dade spaliti od dželata knjige Matije Flaciusa

(njekoga Dubrovčanina, rogjena 1520. u dubrovačkom selu Šumetu), koje uniješe u Dubrovnik, i, pošto nadbiskup Hrisostom bješe 1575. umro, nastavi njegova našljednika Vicka Portici i Jezuite Emerika de Bonis i Julija Mancinelli, da vrlo oštro postupaju proti svakoj novosti. U doba Razzi-jevo, dakle oko godine 1578., brojaše se u Dubrovniku 10.000 ognjišta ili ti dimnjaka. Razzi broji na svako ognjište po 3 duše, te procjenjuje dakle tadanje pučanstvo Dubrovnika na 30.000 duša. U gradu bijaše 41 crkva, 2 fratarska i 8 dumanjskijeh manastira. Na vrhu brda Brgata stajaše straža, da pazi i dojavlja svaku lagju, koju bi ugledala u pučini. Gradivo za gragjenje brodova, osobito na igalima gruške luke, dolažaše ponajviše s brda Gargana i sa brda Sant Angjela u Apuliji. Razzi računa prihode državne, ali po jednom starijem proračunu, kojega je vidio kod Nikole Ragnina, na ovaj način:

Prihodi samoga Dubrovnika	39765	dukata
„ Stona	1830	„
„ Konavala	590	„
Od soli iz Stona	15900	„
Svega	58085	dukata
Pošto rashodi iznošahu samo	37290	„

to on računa godišnji višak od 20.000 dukata.

God. 1577. dogje do sudara izmegju Dubrovčana i senjskijeh uskoka. Ovi potonji, upravo od svojijeh austrijskijeh zaštitnika nastavljeni da uznemiruju tursko brodarenje po jadranskom moru, čarkahu se kad i kad i s dubrovačkijem brodovima, te se opravdavahu, da je dubrovačka republika podložna sultanu. U jednom takvom boju ubiše Dubrovčani oca vojvode senjskoga, Gjura Danišić-a. Sin, plamteć od osvete, dade s mjesta opremiti mnoštvo brodova proti Dubrovniku, te Dubrovnik morade da se s teškijem troškovima, nada sve na poluostrvu Ratu, spravi na obranu. Republika se za to obrati papi Grguru XIII., koji se s jedne strane záuze pri austrijskomu dvoru, a s druge strane ublaži Gjurgja Danišića svojijem ugledom i namijenjenom mu platom.

Znatniji bijaše gubitak, koji zadesi dubrovačku mrnaricu godine 1581. Kad Filip II. htjede da od Portugalske učini španjsku pokrajinu, izmegju ostalijeh unajmi 40 najvećijeh dubrovačkijeh bro-

dova, te ih pošalje krcate vojskom u Lisabon. Oluja uništi veći dio tijeh brodova u luci lisabonskoj.

Sasvijem tijem Dubrovčani i nadalje, radi gramzivosti, opremahu brodove i unajmljivahu ih Španiji. Od god. 1584. do 1654. ima popis od preko 300 dubrovačkijeh privatnijeh brodova u španjskoj službi, od kojijeh su jedno za drugijem 173 propali.[a] Dobar dio regbi da je propao 1588. u španjskoj ekspediciji tako nazvanog nepobjedivog brodovlja. Ipak malo zatijem Petar Ohmučević, pomorac iz Slanoga, sastavi brodovlje od 12 brodova sa tri katarke, ukrca na njih 3200 ljudi iz Dubrovačkoga, stupi u španjsku pomorsku službu, zapovijedaše kao španjski admiral u Indiji i na Oceanu i 1596. bijaše boj s Englezima. Od toga vremena pa sve do 1654. stajahu svegj dubrovačka brodovlja u španjskoj službi, te Dubrovčani: Dolisti, pod Filipom III. 1604 1620, Mažibradić, pod Filipom IV. 1621-1665., i Martolossi, ovaj potonji s ostrva Lopuda, biše obasuti španjskijem ordenima i častima; ali neprestano opremanje ovijeh brodovlja i odmjena propalijeh brodova naškodi u velike dubrovačkoj trgovačkoj mrnarici.

Za ovo doba življahu 3 povjesničara: Frano Gondola, Serafin Razzi i Eusebij Caboga; Simo Benessa sačini godini 1581. svoju Praxis Curiae Ragusinae, Antun Medus odlikova se kao matematičar, astronom i filosof; Nikolica Gozze pisa o naravi i biću republika (štampano 1591. kod Aldus-a u Mlecima); Dominko Zlatarić (rogj. 1556- † 1608) njegovaše lijepe znanosti u slovjenskom ruhu; on prevede Tassovu Amintu, Sofoklovu Elektru, ljubavnu priču Pirama i Tizbe (štamp. u Mlecima 1598.). Dapače i jednom pjesnakinjom epigrama mogaše se Dubrovnik pohvaliti u ovo doba, Cvijetom Zuzzeri udatom Pescioni, jednako vještom slovjenskom kao i italijanskom gragjenju stihova, 1577-1600. Škola u Dubrovniku imaše u ovo doba dva slavna učitelja (osim više drugijeh) Frana Serdonatus-a i Kamila Camilli, obadva pozvana iz Italije u Dubrovnik; na ovu školu ne imahu još uticaja Jezuiti.

---

a) Appendini I. str. 216.

§ 46. Vrijeme od 1600-1667. Mir republike traje u glavnom i nadalje, i ako je prekinut 1602. bunom na Lastovu, 1612. uskočkijem a 1618. mletačkijem razmiricama, 1631. od paše bosanskoga, 1645. strahovanjem u tursko-mletačkom ratu. Mrnarica i pomorska trgovina umanjuje se radi španjske pomorske službe; knjižnost se neprestano diže.

Godine 1602. htjedoše se Lastovci otresti dubrovačkoga gospostva, govoreći da se premalo pazi na njihove stare slobode i da ih se krnji; oni se paček obratiše mletačkom providuru dalmatinskom, Filipu Paschaligo, i zaiskaše mletačku zaštitu, i da potpanu pod biskupiju korčulansku. I doista malo zatijem pojavi se mletačko brodovlje od 2 galije i 12 drugijeh brodova sa vojnicima pod Bernardom Veneri, koji kao da hoćahu paziti na dogogjaje i pomagati odmetnike. No senat i knez toga ostrva, Serafin Zamagna, što brže postaviše jaču vojničku stražu na ostrvu i pokoriše odmetnike, tako da se opet svukud vio barjak svetoga Vlasija, kad se Mlečići pojaviše. U toliko Dubrovčani poslaše poslanike providuru i ujedno Gjura Gozze papi, da preko ovoga zadrže Mlečiće od svakog dušmanskog preduzeća. Na to slijediše vrlo prijateljske izjave Mlečića: da nijesu bili poslali brodovlje s dušmanskijem namjerama, nego samo radi toga, da zaustave napredovanje bune i zapriječe, da se ne bi uskoci združili s odmetnicima. Tijem svrši stvar.

Svegj još stradaše dubrovačko brodarenje sa senjskijeh uskoka[a] i tužbe pape i Dubrovčana pred carskijem dvorom ne hoćahu koristiti, osobito pošto ovi ljudi, što življahu od otimačine po moru, ne poštovahu više ni carske zapovijedi. Godine 1612. ugje u Rijeku 11 senjskijeh lagja, poharaju naokolo mletačko [?], dubrovačko i tursko zemljište, i prodadu svoj plijen Vlasima. Turci se rasrdiše, što im se Dubrovčani snažnije ne opriješe; uzalud se za to Dubrovčani, po Akilu Pozza, potuže pred carskijem komesarom u Senju. Jače bijahu mjere, koje Mlečići prihvatiše proti senjskijem uskocima: oni htjedoše baš osvojiti i zauzeti Karlopag, kad nadvojvoda Ferdinand pozove u jadransko more proti Mlečićima španjsko brodovlje pod admiralom

---

a) Nadvojvoda Ferdinand uvjeri Dubrovčane još Oktobra 1606. po Gjuru Stobaeus, biskupu lavantskom, da će u Senju dati povesti istragu radi pomorskog gusarstva proti Dubrovniku.

Ossuna. Sada stvar uze drugo lice. Ossuna zaštićivaše španjskomu dvoru odane Dubrovčane, te im obeća, da će im ne samo izvojštiti mir od uskoka, nego da će i poniziti mletačku premoć u jadranskom moru; prama tomu Dubrovčani ga pomagahu hranom i vojskom. Megjutim Ossuna ne opravi ništa proti Mlečićima: oluja mu rasprši brodovlje, te on morade natrag u Brindisi. Ugovor potpisan u Madridu 24. Jula 1617. pomiri Španiju i Mletke, pod pogodbom da se iskorijene uskoci. Tada Mleci 1618. zatvore po moru grad i luku dubrovačku, ali se Dubrovnik vrlo hrabro branjaše pomoću nekolike napuljske vojske, koje bijaše dobavio, pod zapovijedi Marina Vodopića. Ossuna, potkralj napuljski, bijaše veoma nezadovoljan onijem ugovorom i podsijedanjem Dubrovnika, te po navaljivanju dubrovačkoga poslanika u Napulju, Petra Frana Stay, pošalje u jadransko more novo španjsko brodovlje od 12 brodova: pod izgovorom, da ne dâ Mlečićima, da utvrde luku sv. Križa [Gruž]. Pri tome se nišanilo na zavjeru, koja je u isto vrijeme imala buknuti u samijem Mlecima po markizu Bedmar-u. No ta zavjera bi otkrivena, namjera Ossune osujećena, i njegovo brodovlje povrati se natrag ne opravivši glavnu stvar. Ipak se ovom prilikom Dubrovnik oslobodi od podsijedanja, jer koliko blizina španjske flote, toliko i oluja prisili Mlečiće, da pohitaju svojijem brodovljem natrag u Dalmaciju.[a] I ako je sada Dubrovnik uz to i tu korist imao, da su uskoci 1618. sasvijem iskorijenjeni od nadvojvode Ferdinanda i da su njihovi razbojnički brodovi bili spaljeni: ipak im Mlečići ne mogahu lako oprostiti, što se bijahu združili sa Španjolcima. Senat, radostan da se spasio iz ove nezgode, nadari znatnijem darom usluge, koje mu Petar Frano Stay bješe učinio kod potkralja Ossune. Koliko su Dubrovčani tražili da sačuvaju milost sultanovu, vidi se i otuda, što su njihovi poslanici 1621. trčali s darovima za sultanom Osmanom sve do Poljske u razglašenoj Hotimskoj vojni. U ovo doba dubrovački danak iznošaše 12.500 dukata.

Tako imahu Dubrovčani sa svijeh strana opet mir, i snabdjevahu Španjolce brodovima i vojskom pomorskom i kopnenom. Njihova pomorska trgovina bijaše oslabljena s toga unajmljivanja brodova Španiji, ali njihova trgovina po suhu trajaše i nadalje bez smetnje na turskom zemljištu. Doduše paša bosanski Abas bijaše 1631.

a) Appendini, II. str. 160.

zatražio od njih neslične svote novaca i bješe dao uzaptiti dubrovačke poslanike na povratku iz Carigrada; ali senat pošalje u Bosnu Vicu Bratutti, vješta turskomu jeziku, i ublaži pašu darovima i lijem riječima ovoga valjanoga dubrovačkoga posrednika (koji je poznat i u knjižnosti kao prevodilac Saad-Edina). Godine 1639. snagju opet Dubrovnik jaki udarci potresa.

Malo za tijem, godine 1645, zavadiše se Turci i Mlečići radi Kandije ili ti Krete, te Dubrovčani bijahu prisiljeni, da se čuvaju i jednijeh i drugijeh. Ovo svoje strahovanje jave papi Inokentu X. i prime od njega u pismu od 12. Septembra 1645. uvjerenje, da će im biti zapleće, i njekoliko darova u oružju i džebani. Pomorski i kopneni rat izmegju Porte i Sinjorije i bukne 1647., te trajaše uz mnoge izmjene sve do 1664., ponajviše na korist Mlečića. Dubrovčanima pogje za rukom, da u tom ratu očuvaju svoju neutralnost i da ostanu u neprekidnoj svezi sa turskijem zemljištem, pošto se poprište rata ne protegne iz Dalmacije do neposredne njihove blizine. Po sreći Dubrovčana odustane se od namjere, smišljene od sultana god. 1656., da se sakupi vojska u Dubrovniku, pa da se otuda osvoji Dalmacija. Kad godine 1665. mletačko brodovlje pod Cornaro-m i Markizom de Ville progje mimo Dubrovnik, biše obadva zapovjednika počašćeni poslanstvom i darovima.

Pri ovom vanjskom miru cvatijaše i nadalje knjižnost kod Dubrovčana, dapače se i očevidno podigne. Od povjesničara življahu u ovo doba Jakob Luccari i Dživo Gondola. — Pjesnik Dživo Gondola, sin gori pomenutoga Frana Gondola († 1638. u 50. godini života) prevede Tassov Jerusalim i snabdjevaše slovjenski teatar u Dubrovniku raznijem dramama, n. pr. Arijadnom, Otmicom Proserpine, Galatejom, Armidom, Cererom, Kleopatrom, Žrtvom Silvane i Amora. On isti opjeva u jednom slovjenskom epu u 20 pjevanja, Osmanidi, djela Osmana i Poljakâ u vojni od god. 1621. Senat kao da je uništio 14. i 15. pjevanje toga epa, radi pretjerana straha i obzira prama Turcima. Džono Palmota († 1657.), pjesnik Kristijade (štampane u Rimu 1670), njeke vrste slovjenske Mesijade u 24 pjevanja, prevedene iz italijanskoga od *Vida*, snabdjevaše i teatar komadima ponajvećma uzetijem iz starine n. pr. Ahil, Edip, Otmica Helene; dijelom pak dramama uzetijem iz narodne povjesti južnijeh Slovjena, kao: Danica, kći Ostoje, Pavlimir i Captislava. Ivo Bona

(† 1658.) pisaše egloge i druge omanje pjesme nazvane *Plandovanje*, ili ti plodovi dokolice. Rajmund Zamagna († 1644.), domenikanac, štampa u Mlecima 1639. pravila slovjenske ortografije.

Što se škole tiče, u ovo se doba na žalost odustalo od sistema pozivati slavne italijanske filologe. Početkom XVII. vijeka omladinu dubrovačku učaše dubrovački duhovnik Petar Palikuća, latinski pjesnik epigrama, odgojen u Italiji: kad je njega nestalo; jezuiti izvojštiše, da se njima povjeri briga oko škole. Tu učahu oni osobito latinsku književnost, i tijem udariše osnovu kasnijem opadanju slovjenske literature i slovjenskog teatra u Dubrovniku. Dubrovački vlastelin Marinica Gondola, koji 1624. stupi u jezuicki red, zavješta svoje imanje na korist jezuita, od čega jedan dio valjalo je da nosi dobiti sve dotle, dok bi se sakupila dovoljna glavnica, da se osnuje vlastiti kolegij od barem 12 jezuita. Doduše, iz početka se nije ravnodušno gledalo, gdje su jezuiti privukli sebi posao oko odgoja, i godine 1638. čini se da su po naredbi senata tri jezuita, što su se nalazili u Dubrovniku, ostavili svoju stanicu; ali već god. 1654. biše pozvani natrag, i jednomu od njih, Mihajlu Skenderiću, bi povjereno školarstvo.

§ 47. Povjest potresa u Dubrovniku 6. Aprila 1667.

O ovom dogogjaju, koji je i dan-današnji strašna uspomena Dubrovčanima, koji je potresao za mnogo godina cvjetanje države, iskorijenio mnoge porodice, zakopao u zaborav više povelja, biblioteka i rukopisa, za pola vijeka učinio neznatnijem trgovinu i mornaricu dubrovačku: ima raznijeh vijesti u pjesmi i u prozi, koje je Appendini poredio, zato se mi držimo njegova pričanja.

Bijaše po italijanskom načinu brojenja 14 ili ti po našoj diobi urâ izmegju 5 i 6 ura u jutro, pri vedrom nebu, kad većina stanovnika bijaše još u kući, u postelji, a njeki po crkvama na jutrenji, kad, ne potsjećeni ni bilo kakvom plahtom vjetra ni kakvijem meteorom na što vanredno, vidješe gdje im se kuće s iznenadna ali za to žešćega potresa ruše nad sobom. Više od 5000 ljudi bi u jedan mah pokopano u ruševinama sviju kuća; jedino tvrgje, lazareti i njekoliko drvenijeh kuća samo popucaše a ne srušiše se sasvijem. Tek sada ču se kršenje brda, zviždanje vjetra, sudaranje brodova u

luci na zapjenušenomu moru, koje se četiri puta izgubi i četiri puta zaklopi, dok se tle ispod noga tresijaše i oblak od prašine zastiraše horizont; za tri puta ostaše brodovi u luci na suhu, tad opet dolažaše voda sa silom i bijesom i hoćaše izvrnuti brodove i razlupati o stijene. Dok 600 ljudi, dijelom osakaćenijeh i ozlegjenijeh, bijaše istrčalo iz svojijeh kuća i s uzdignutijem rukama vapijaše boga, zapuha vjetar nad ruševinama i, pošto tamo i amo bijaše gorio oganj na ognjištima, bukne domalo žestok požar, koji traja više dana i tijem slobodnije se širaše, što svi bunari bjehu presahli. Simo Ghetaldi, knez republike, ujedno sa većijem dijelom vijećnika, koji se bjehu sakupili oko vladinog dvora radi urečene senacke skupštine, bjehu zakopani pod ruševinama. Dok oni Dubrovčani, koji bijahu izmakli propasti, netom se osvijestiše hitahu u pomoć svojoj rodbini i prijateljima[a], a još preostali deseti dio svećenstva sa nadbiskupom podavaše otajstva umirućijem i kukajućijem, zaprijeti plamen da će zahvatiti arsenô i spremu od praha, te većina pobježe iz grada na polje i na lagje pred strahom od eksplozije. Po sreći ruševine ne dadoše plamenu da se dokopa arsenala; prestrašeni vratiše se opet natrag, da pribave pomoći onijem te bijahu zatrpani u ruševinama, osobito pošto plamen presta da hara; no nadogje i treća nesreća, da prevrši mjeru zla. Vlasi i seljaci sa kopna, koji spješahu na trg u Dubrovnik, provale 3. Aprila u grad, pokradu srebro, dragulje i t. d., što nagjoše u ruševinama crkava i kuća, i pobiju one što im se opriječiše. U ovoj pobuni skupiše se na svrhu 25 još preostalijeh odraslijeh plemića; Nikolica Bona, najsrčaniji megju njima, sakupi još preostale vojnike: razbojnike istjeraju, vrata gracka zatvore i nove čete razbojničkijeh seljaka, što priticahu, dočekaju ognjem. Zatijem pomnjivo pretražiše, gdje se još čujaše kukanje i jadanje pod ruševinama i pomogoše, te se tako povrati u život više čeljadi, što bješe tek trećeg dana iskopano i što u toliko bjehu popili svoju vlastitu mokraću. Megju zgnječenijem bijaše i holandijski poslanik odregjen Porti Gjuragj Crook, sa mnogo lica njegove pratnje: naprotiv bijaše spašen Jakob Vandam, holandijski

---

a) Bastasi i nosači, koje pri tom upotrebljavahu, naplaćivahu skupe novce za spasavanje čovjeka iz ruševina, ili ga i spasavahu samo da ga mogu oplijeniti. S ovo čeljadi činjaše se i njeka pogodba, te im davahu $\frac{1}{3}$ od onoga, što bi još spasli iz ruševina.

konsuo odregjen za Žmirnu[a]. Ne bijaše porodice, koja ne bijaše izgubila koga. Potres segne od Mletaka do Moreje, razori osim Dubrovnika i Budvu, prodrma ostrvom Lopudom i Sv. Križem [Gružem] i počini mnogo štete u Perastu, Kotoru, Ocinju i Baru. Za osam dana osjećahu se pomanji udarci i podizanja zemlje: i oni što se spasiše stanovahu na polju u kolibama oko grada, jer ne smijahu povjerovati miru od trešnje.

Drugi Odsjek 1667-1718.

§ 48. Republika se pomalo oporavlja od pošljedica trešnje. 1667-1670.

Senat od 25 plemića, iz početka nesložan i neodlučan, sasta se 24. Aprila, uredi se nanovo, primi 11 novijeh vlasteoskijeh porodica (§ 51) i jednoglasno prisegne, da ne će ostaviti svoje domovine i da će se brinuti, da se opet podigne, i da se sačuva dotadanji ustav. On se obrati tugjini za pomoć, nada sve vrlo mnogo djelovaše Stijepo Gradi, dubrovački poslanik u Rimu, kod Klementa IX; sa svijeh strana požuriše se, da po primjeru papinu pomognu Dubrovčanima pri novom gragjenju njihova grada dovoženjem svakovrsnijeh potreba. Ovdje Coleti priča anegdotu[b], da se 500 grčkijeh i srpskijeh porodica istočne vjere bijaše ponudilo, da će se naseliti u Dubrovnik i u Dubrovačko plaćajuć na godinu 2500 dukata, ali da je senat od revnosti spram katoličke crkve odbio tako korisnu ponudu i da je više puta objavio da ne trpi istočnjake.

Na turskom dvoru pak radijaše o pripomoći s veoma sretnijem uspjehom Marojica Caboga, komu tadanji vezir Sulejman bijaše lični prijatelj. To prijateljstvo bijaše ovako niklo: pomenuti Sulejman, mladičak, po rodu od nižeg stanja, pobjegnuvši od kuće sretne dubrovačke poslanike kad baš hitahu put Carigrada s dankom, u čijem

---

a) Njegov izvještaj o potresu dubrovačkom v. stara i nova država Dalmacije str. 209.

b) Str. 277.

društvu bijaše i mladi Marojica Caboga. Sulejman stupi za slugu u Caboge, učini mu korisnijeh usluga u putovanju i nerado se rastavi od njega u Carigradu. — Po njegovu povratku dogje do ruka izmegju mladoga, vatrenoga Caboge i tasta mu, tadanjega kneza republike; on ga ubije na javnom mjestu sugjenja pod trijemovima republičke polače, i bi za to uzapćen. Potres ga oslobodi od tamnice, te pogje kao odaslanik u Carigrad i nagje svog starog slugu Sulejmana kao velikog vezira turske države i kao predusretljiva, zahvalna prijatelja.

Ipak uza sve ove mjere mogaše se grad samo polako podići iz svojijeh ruševina. Pomorska trgovina sastojaše tada, i skoro još za 50 godina, iz malog broja malenijeh obalnih lagja (trabakulâ), koje se više ne usugjivahu izvan jadranskog mora; ipak Dubrovčani tražiše, da se posluže svijem koristima, koje im pružaše mletačko-turski rat. Uz to im ne malo pomogne kopnena trgovina s turskijem zemljištem, koja je i za ovoga rata bez omete trajala.

§ 49. Dubrovčanima ne daju mira Mlečići i Turci 1670-1683.

Pošto Mlečići 6. Septembra 1669. bijahu sklopili mir s Turcima i ustupili im Kandiju, ali za to zadržali Klisu, Novigrad i više mjesta u Dalmaciji, tražahu da se okoriste nesrećom Dubrovčana i naklonošću njekijeh turskijeh ministara Mlečićima, osobito velikog vezira Kara-Mustafe; te izmegju ostaloga učine da im turski Dvor udijeli ferman, da se u turske pokrajine ne smije uvoziti nikakvo drugo sukno nego mletačko. Tako isto mučahu se, da Spljetu gradu pribave stovarno pravo, t. j. da izrade kod Porte, da postane jedino trgovište za zemaljske proizvode Bosne i susjednijeh turskijeh pokrajina. Proti ovom potonjem prijedlogu ustaše Dubrovčani i radijahu kod Porte, da se to odbije, pokazujući kolika je do tada bila kopnena trgovina turskijeh pokrajina preko Dubrovnika. No baš ta izvješća pobudiše lakomost Kara-Mustafe, koji prekori Dubrovčane, da su u potonjem ratu sve stvari prodavali Turcima preskupo. Za naknadu da traži iznos od 146000 talara, te udari Dubrovniku veći godišnji danak. Uzalud Dubrovčani prikazivahu nesreću, koja ih tu skoro 1667. tako teško bijaše zadesila. Kara-Mustafa osta pri svom pretjeranom zahtjevanju, te pobudi i potpomogne i zahtjevanja i odiranja susjednijeh turskijeh sandžaka, najskoli onoga bosanskoga.

U ovoj nevolji republika potajno zamoli kralja Karla napuljskoga za pomoć u vojsci i ratnom priboru, a 4 neustrašiva člana senata ponude se za ponovna pogagjanja u Carigradu i u Bosni svrhom Juna 1677. Marin Caboga i Gjuro Buća preuzeše na sebe poslanstvo za Carigrad, Nikolica Bona i Marinica Gozze poslanstvo za Bosnu. Za to je doista trebalo mnogo požrtvovanja za dobro države, jer ove poslanike gledahu kao da idu na smrt; i zbilja sva 4 biše zlostavljeni, a jedan od njih, Nikolica Bona, ostavi život za domovinu. Caboga i Buća, pošto se zadrže tak mjeseca u Carigradu i ne htjednu pristati na visoka zahtjevanja Porte, budu zatvoreni u tamnu kulu zgrade, koja bijaše odregjena za konak kužnijeh bolesnika, da ih se prisili na pristajanje. Okruženi kužnom zarazom, obezbijediše se samo brižnijem uzdržavanjem od izlaženja iz svoje tamnice; oni pisahu sasvijem odlučno senatu, da vole umrijeti, nego pristati na visoka po državu štetna zahtjevanja, te opominjahu senat, da se ne osvrće na njihovu smrt, nego da tvrdo ostane pri svom protivljenju. Još gore progjoše Bona i Gozze. Pošto oni ne doniješe paši bosanskomu tražene novce, dade ih paša s mjesta vrći u njeku tamnu jamu i nakon tak mjeseca povesti u Silistriju, gdje tada boravljaše Muhameda IV. Tu ih bace u još nesnosniju tamnicu. No oni ostaše stalni pri kraćenju pretjeranijeh zahtjevanja, i dogovarajući se pismima sa poslanicima u Carigradu pisahu senatu ono isto što mu bijahu pisali i carigradski poslanici. Nikolicu Bona spopadne u tamnici smrtna bolest, i pošto mu uskratiše svaku njegu i liječničku pomoć, umre u tamnici 1678. Na svrhu se Divan zadivi ustrajnosti poslanika dubrovačkijeh, pusti na slobodu ona 2 u Carigradu i Gozze u Silistriji, i zadovolji se umjerenijem dankom i darovima. Senat odmah naredi, da se Nikolica Bona sjajno pokopa na javne troškove. Rektor škole u Dubrovniku, Ivan Krstitelj Tolomei, jezuit, kasnije kardinô, drža mu ganutljivo nadgrobno slovo, a u dvorani velikog vijeća u Dubrovniku bi mu na mramornoj ploči podignut ovaj spomenik — jedini ove vrsti što se do tada digao u Dubrovniku —

D. O. M.

Nicolao de Bona, Joannis Filio, singularis prudentiae Senatori, qui difficillimis Reip. temporibus legatione sponte suscepta ad vicinum Bossinae proregem, & ab eo per vim in Silistriam trans-

missus, ibi diuturno in carcere pro Patriae libertate catenatus obiit morte ipsa, animique constantia immortalitatem nominis in omnem posteritatem promeritus, hoc ex Senatus Consulto monumentum honoris & memoriae positum MDCLXXVIII.[1])

No Kara-Mustafina osveta proti Dubrovčanima ne bijaše zasićena, nego samo njena provala odgogjena, i Dubrovčani, koji to znagjahu, pripremahu se tajno za svaki slučaj. Njihov poslanik na papinskom dvoru, kanonik Petar Bosdari, posluži valjano republiku u tome, on paček i ugovaraše 1680. za Dubrovnik o znatnu zajmu u Genovi. Regbi da su tada započela i pregovaranja s kraljem Leopoldom I. Kara-Mustafa obazna za te priprave i zaprijeti, još prije nego je 1683. pošao na opsijedanje Beča, da će se osvetiti Dubrovčanima, sasvijem da su ovi 1683. poslali svoj danak turskomu sultanu u Biograd. Kako je poznato ono neuspjelo podsijedanje stade vezira glave, te s Dubrovčanima po smrti njihova dušmanina postupaše Divan s više blagosti i prijaznosti.

§ 50. Ponašanje Dubrovčana u austrijsko-mletačko-turskomu ratu 1684-1699. Dubrovčani osječeni od turskoga zemljišta bacaju se u naručaj cara Leopolda I. 1684. Karlovački mir 1699. i požarevački 1718. obnavlja svezu zemljišta i zaštite s Turcima.

Pošto se Marta 1684. bijaše sklopio savez izmegju cara Leopolda I. i pape Inoćentija XI., izmegju Poljske i Mletaka, proti Turcima; pošto sam papa Inoćentije XI. navaljivaše na Dubrovčane da pristupe uz ovaj savez; i pošto se rat sa strane Austrije proti Turcima sretno zapodjene: pošlje Dubrovnik Avgusta 1684. Rafa, sina Vladislava Gozze, u Beč s nalogom, da posredovanjem španjski-

---

[1]) D. O. M.

Nikolici Bona, sinu Ivanovu, vanredne razboritosti senatoru, koji u preteškijem vremenima države svojevoljno preuzevši poslanstvo za susjednog pašu bosanskoga; i od ovoga na silu poslan u Silistriju, tu u dugoj tamnici za slobodu domovine okovan umre, samom smrti i postojanošću duha zasluživši neumrlost imena za sve vijekove, po odluci senata ovaj spomenik časti i uspomene bi postavljen MDCLXXVIII.

jem obnovi s carem Leopoldom I. stare odnošaje zaštite i podvrženosti prama ugarskoj kruni. Ugovor o tome bi dokončan 20. Avgusta 1684. posredovanjem španjskog poslanika markiza Borgamenero izmegju baruna Strattmann-a s jedne strane i dubrovačkoga poslanika s druge, te dne 1. Dećembra bi potvrgjen od senata. Za zaštitu kralja Leopolda I. obećaše Dubrovčani godišnje 500 dukata zaštitna danka (kao u vrijeme Ludviga I. godine 1357.), ipak se to imalo plaćati tek onda, kad bi Dubrovčani bili oslobogjeni od susjestva i teške premoći turske sa kopna. Ovijem ugovorom, što ga cijela donosim u prilogu br. XII., obezbijedi dakle senat sebi neutralnost sve dok carsko oružje ne prodre dolje do kraja Dalmacije i Bosne, što, kako je poznato, ne izvrši se; a i ogradi se proti udarcima Mlečićâ, koji postaše pogibeljni Dubrovniku. Mlečići osvojiše tekom rata Risan, Hercegnovi, Zupce i Carinu, te njihovi Vlasi ne štegjahu dubrovačku zemlju, koja je sada bila odijeljena od turske države. U ovom stanju stvari šćahu Mlečići svojijem brodovljem i kaparima zatvoriti i uništiti i dubrovačku pomorsku trgovinu. U ovoj nevolji obratiše se Dubrovčani svomu zaštitniku, caru Leopoldu I. Herberstein primi zapovijed od Leopolda, da se zauzme za Dubrovčane, a dogje i jedan carski residenat u Dubrovnik.[a] Tako tada kralj ugarski spasi po drugi put svojom zaštitnom rukom Dubrovčane iz pogibli da ih Mlečići ne prožderu, pogibli, koja postade tijem teža, što Mlečići širahu sve više i više svoja osvajanja do u tursku Hercegovinu.

No se Dubrovčani i ovaj put vratiše pod tursku zaštitu, jer Leopoldovo oružje ne prodre donle, dokle se iz početka uhvalo. Netom se pojavi nada da će se zaključiti mir, oni se odmah opet približe Divanu, pošalju Buća u Carigrad i g. 1696. plate naknadno Porti cio danak, koji dugovahu za prošle godine, u iznosu od 80 kesa[b]. U karlovačkijem pregovorima o miru izradiše novcem, da su turski pregovaratelji zapeli, da se ima obnoviti veza po suhu izmegju Dubrovnika i turskoga zemljišta (karlovački mir 1699. članak 2.), te red bijaše da se Mlečići odreku svojijeh tamošnjijeh osvojenja i da

---

a) Ricaut, nastavak otomanske Porte str. 103.

b) U nastavku otomanske Porte, na str. 135., nalazi se pismo Dubrovčana sultanu, u komu uvjeravaju, da su to 80 kesa na silu istještili od puka i da ne mogu dati više.

ih zamijene za druge. Tako osta Dubrovnik i kasnije kao i prije potharačen Porti i bavljaše se svojom trgovinom po moru i po suhu kao i pregje; za veće obezbijegjenje trgovine slahu kad i kad sokolova i darova španjskomu potkralju napuljskomu, i to koliko 1708. potkralju kardinalu Crimani, toliko i god. 1710. našljedniku mu Don Karlu Borromeo.

Tako ostade i do 1717., kad bukne nov mletačko-turski rat. Ali se i ovdje Dubrovčani pobrinuše, da se u IX. članku požarevačkoga mira ovo zavede: „Da se ne prekine veza izmegju Dubrovnika i turskoga zemljišta, imaju Mlečići napustiti Popovo, Carinu, Zupce i druga susjedna mjesta; a treba da se obnovi i kopnena veza izmegju Risna i Dubrovnika“.

Početkom XVIII. vijeka ne imahu Dubrovčani više brodova, nego 20 trabakula.

§ 51. Stanje knjige i vlastele dubrovačke 1667-1718. Slovjenska literatura pada sasvijem, a ni latinska nije znatna. Utemeljenje jezuitskog kolegija 1684. Stara i nova vlastela u Dubrovniku.

Jezuiti zadobiše u ovo vrijeme sve to više uticaja na odgoj omladine, oni sami brinjahu se o školi, i malo po malo istiskoše slovjensku knjigu. Godine 1678. življaše u Dubrovniku Tolomei, jedan od njihovijeh najvrsnijih učitelja omladine. Godine 1684. pretvori se njihova stanica u Dubrovniku pravijem kolegijem, a do god. 1700. sagrade i sjajnu i veliku crkvu.

Duh slovjenske književnosti doduše još lahorijaše nad Dubrovnikom, ali sve slabije i slabije. Jakob Palmota († 1680.) napisa svoj izvrsni elegijski spjev: *Dubrovnik ponovljen,* Ivo Gondola († 1721.) sačini 4 slovjenske drame pod imenom: *Sunčanica, Radmio, Raklica i Oto,* nadalje jednu idilu: *Suze pastira Radmila* i više drugijeh omanjijeh pjesama. Antun Glegjević, od pučke porodice, poda drame: *Olimpija, Damira i Zorislava*; no jer pisaše i satire, bi 1728. vrgnut u tamnicu te malo zatijem umre. I Marin Tudisi, senator dubrovački, iznese na slovjensko pozorište, čija potpora on bijaše, njekoliko slovjenskijeh prijevoda Molière-a. — Od njegova

vremena, čija uspomena još živi u Dubrovniku, opade slovjensko pozorište ujedno sa njegovom književnosti.

No i u latinskoj knjižnosti i u ozbiljnijem znanostima nema Dubrovnik za ovo doba nego malo slavnijeh imena. Spomena je dostojan jedini Nikolica Bona (*Praxis judiciaria* 1671. i *Descriptio ditionis Ragus.*) i Stijepo Gradi, čuvar vatikanske biblioteke u Rimu († 1683.). — Povjest dubrovačka ne nagje u ovo doba nijednoga radenika. — Neumrli filolog Anselmo Banduri rodi se 1671. u Dubrovniku.

Biće korisno za slijedeće, da po Nikolici Bona iz bližega označimo razliku, koja nastade iza potresa u Dubrovniku izmegju stare i nove vlastele. U davnini vele da je bilo u Dubrovniku 117 vlasteoskijeh porodica, čija se imena mogu pročitati u Luccari[a]; s velike kuge 1526. i s prirodna izumiranja spadoše do god. 1605. na 27 porodica. Iza trešnje 1667. nalažahu se u Dubrovniku baš tijeh 27 vlasteoskijeh porodica, i to ove: *Bassegli*, Benessa, Binciola, Bobali, *Bona*, *Bonda*, *Buchia*, *Caboga*, *Cerva*, Croce, *Ghetaldi*, *Giorgi*, Gondola, *Gozze*, *Gradi*, Luccari, *Menze*, Palmota, *Pozza*, Proculo, Prodanelli, *Ragnina*, *Resti*, *Saraca*, *Sorgo*, Tudisi, *Zamagna*[b]; ali od ovijeh 27 porodica ne bijaše nego samo 25 glavâ sposobnijeh za senat i za činove, što ne bijaše dosta za popunjenje svijeh činova, a osim toga bukne nakon potresa njeko nezadovoljstvo puka i gragjanstva proti ovoj nekolicini starijeh mladika dubrovačke vlastele, koje prijećaše iseljenjem. Da ih umire, prime 11 novijeh vlasteoskijeh porodica iz trgovačkog i gragjanskog sloja, i to ove: *Bosdari*, Clasci, Giorgi-Bernardo, *Natali*,[c] Pievizzi, Porroni, Primi, Serratura, *Zlatarić*, Sorgo-Bobali, Vodopić. Samo stara vlastela pridrže za sebe: 1) da se ne će miješati ženidbom sa ovijem novijem porodicama, i po svoj prilici 2) da upravljaju većijem i unosnijim činovima republike. Od gornjijeh 27 starijeh koljena bijaše po Appendini godine 1802. još 17 živijeh, a od novijeh 3, koje mi odlučismo položenijem pismom[1]).

a) U dodatku njegova *Copioso ristretto.*

b) Razzi oko god. 1594. broji još 2. porodice Bucignoli i Martini, koje pak bjehu već 1605. izumrle.

c) Po Luccari-jevu izdanju od g. 1790. str. 288 i Paoli.

[1]) Danas su skoro sve ove porodice izumrle. Još ima muškijeh potomaka od ovijeh porodica: Bassegli, Bona, Bonda, Caboga, Ghetaldi, Gozze, Gradi, Pozza, Saraca, Zamagna.

Treći Odsjek od 1718. do najnovijega vremena.

§ 52. Stanje Dubrovnika početkom ovoga doba, u godini 1724.

O tome imamo jednu ispravu dostojnu vjere, izvješće tadanjega nadbiskupa dubrovačkoga, Rajmunda Gallani, kongregaciji o širenju vjere (Congregatio de propaganda fide) u Rimu, pisano 20 Oktobra 1724., izvješće, koje se ponajviše bavi duhovnijem stvarima, ali po gdjegdje baca svjetlost i na svjetovne prilike. Po njemu ćemo sastaviti potonje članke.*a)*

Dubrovnik se diže na svom starom mjestu, dosta lijepo opet sagragjen, ali to nije više onaj stari bogati trgovački grad, koji je cvao trgovinom na istoku i zapadu. Broji samo 1300 kuća i oko 2000 stanovnika.

Nadbiskupsko mjesto nema prihoda više, nego oko 250 rimskijeh škuda. Nadbiskup jedva da može izdržavati svoju kuću a još manje seminar. (Radi ovijeh malenijeh prihoda, regbi da nijedan italijanski prelat ne hoćaše primiti nadbiskupstvo, ili dajbudi ne ostajaše dugo, nego bi primio ragje kakvu italijansku biskupiju; te senat valjalo je da odstupi od načela: ne htjeti urogjenika za nadbiskupa. Od 1722. popunjahu ovu čast ponajviše urogjenici: Rajmund Gallani, negda apostolski vikar u Carigradu, bijaše rodom Dubrovčanin.)

O odgoju omladine brinjahu se neprekidno jezuiti, i tijem po Gallani-ju uzdrža se još prosvjeta i uglagjenost ponašanja. Naprotiv, tijem gore stajaše pouka u vjeri u selima. Dvadeset i šest parohija u Dubrovačkomu bijaše zlo snabdjeveno, njeke tako zlo da parosi ne mogahu ni živjeti. Bijaše dakle i malo natjecatelja na parohijska mjesta, te je valjalo da nadbiskup njeke duhovnike jedino prijetnjom prisili, da se barem naizmjenice za 2 mjeseca prime takve parohije. Bijaše mladića i staraca, koji ne bijahu shvatili prve početke vjere, i njeki odaljeni parohijani ne dolažahu, radi prevelikog opsega parohije, nego samo jednom na godinu u crkvu.

Izobraženi ljudi stadoše čitati i francuske knjige i govoriti sablažnjivo o postu, bičevanju i drugijem crkvovnijem običajima i

---

a) Coleti str. 272.

pobožnijem obredima. Kad bi ih nadbiskup prekorio, odgovarali bi, da rimski katalog *Prohibitorum* [zabranjenijeh knjiga] nije bio kod njih objavljen te da za to nije ni obavezan. Nadbiskup dakle dade svečano proglasiti taj katalog, a senat dade javno spaliti židovski Talmud.

Drugu znamenitu činjenicu pruža Appedini. Po njemu od prilike 60 godina iza trešnje t. j. oko godine 1727. zajedri prvi dubrovački brod izvan jadranskog mora, naime do Smirne pod kapetanom Casilari iz Cavtata; do tada iza trešnje ne bijaše nijedan dubrovački brod izišao izvan jadranskog mora. Primjer Casilari-jev obodri druge, pomorska se trgovina malo po malo dizaše, osobito pak u doba francusko-španjsko- engleskog pomorskog rata.

Strogost, da se u Dubrovniku nema trpjeti nikakva druga vjera osim katoličke, trajaše bez prestanka i nadalje. Oko g. 1724. kupi srpski boljar, Sava Vladislavić, vrt i kuću u Dubrovniku i pošto imaše megju vlastelom mnoge kućne prijatelje i goste, a i od Petra I., cara ruskoga, bješe došla senatu osobita poslanica da podupre njegovu molbu, mišljaše on, da će moći izvojštiti da mu dopuste, da u svome vrtu, za svoju porodicu, sagradi istočnu crkvu, u koju imaše ukopati svoju staru majku. No potpuno sabrani senat odbi oblo i odlučno ovu molbu. Još godine 1743. pošalje Benedikat XIV. osobito pismo dubrovačkomu senatu i tadanjemu nadbiskupu Angelu Franchi, u komu preporučivaše, da ne dadu, da se u Dubrovačkomu nasele ljudi istočne vjere, kalugjeri ili drugi kakvi duhovnici, i da ne trpe njihovih obreda u Dubrovačkomu, dapače da i one istočne hrišćane, kojijem je radi trgovine trebalo dopustiti da se za koje vrijeme nastane u Dubrovniku i u Dubrovačkomu, poučava u katoličkoj vjeri jedan za to odregjeni duhovnik. Kad drugi dubrovački nadbiskup, Hijacinat Milković god. 1752. zauzme svoje mjesto, ponude mu istočni hrišćani i Židovi, koji boravljahu u Dubrovniku, obične darove; ali ovaj nadbiskup, domenikanac, prezre te darove, šta više i zaprijeti im, da će se proti njima najstrože služiti zakonima republike.

§. 53. Vrijeme od 1724-1763. Dubrovnik se oporavlja u dugom miru, trgovina mu i književnost opet se podižu.

Kad se za dug razmak vremena o kakvom maloj državi, kao Dubrovnik, nema što reći, to je dobar znak: jer takva slobodna

država cvati izvrsno u vanjskom i nutrnjem miru. Za ovo vrijeme bijaše turska država na miru, te i Dubrovnik uživaše blagodati mira, i poveća ne malo svoju trgovinu, osobito za francusko-španjsko-engleskog rata 1740-1748 i 1755-1763. Bez prestanka po poslanicima uzdržavaše se zaštitni odnošaj s Turcima, a po poslanstvima prijateljski sporazum sa susjednijem hrišćanskijem vlastima. Tako n. p. oko god. 1754. bi poslan u Napulj Karlu VII. nadbiskup dubrovački Hijacinat Milković, domenikanac, rodom iz Dubrovnika.[a)]

U ovo mirno doba cvatijahu i znanosti u Dubrovniku; njeni gojitelji i vodiči ostaše uvijek još Jezuiti. Ignacije Giorgi, † 1737. i Džono (Junij) Resti, † 1735., obragjivahu povjest dubrovačku; njih naslijedi Serafin Cerva † 1759. i Sebastijan Dolci † 1777., od kojijeh prvi ima velikijeh zasluga osobito za crkvenu, a potonji za književnu povjest Dubrovnika. Sigmund Tadisi, biskup trebinjski, † 1760. napisa povjest svoje biskupije i svojijeh prešasnika u činu. Ivanom Alethy † 1743. i Ivanom Lukom Zuzzerri † 1746. izgubi svijet prerano dva vrla starinara i poznavaoca novaca. U Dubrovniku življaše glasoviti liječnik Marko Flori († 1756), a u Beču njegov vrsnik, lični liječnik carice Amalije a zatijem pod Marijom Terezom dvorski savjetnik i poslanik republike, Petar Bianchi. Jezuicki odgoj pritiskaše nada sve slovjensku narodnu književnost, koja do 1772. — do godine ukinuća jezuitâ — ne mogaše se osobito podići. Iza Petra Boškovića, prevodioca Cida i njekijeh Ovidijevijeh herojida, († 1727.) obidiše se u kratkijem slovjenskijem pjesmama, ponajviše svetog sadržaja, bez izvrsne slave: Ignat i Ane Bošković oko god. 1758., zatijem gospogje Lukre Bogascini, Marija Faccenda, Kate Sorgo i braća Jozo † 1764. i Damjan Bettondi.

§ 54. Buna u Dubrovniku godine 1763.

Ova buna sastoji se u glavnome u tome, što su nove vlasteoske porodice, primljene u senat iza potresa, koje do sada ne bijahu sposobne za sve činove u republici i ne smijahu se miješati ženidbom sa starijim porodicama, postigle i ova dva prava, te tako postale sasvijem jednake starijim porodicama. Starije vlasteoske porodice zvahu se za šalu *Bolonjezi* a novije *Salamankezi*, jer je Bologna

a) Coleti, str. 280.

najstarija universitat, i starija od tek god. 1222. osnovane universitati u Salamanci.[1]) No ono što se god. 1763. silom izvojevalo, ostavi za sobom sjeme nesloge; stare vlasteoske porodice po svom mišljenju smatrahu taj dogagjaj epohom opadanja republike, jer tijem uvrijegjen njihov ponos prouzrokova više od jedne stranke i spletke.

O potankostima ove nalik-revolucije ne mogoh dobaviti tačnijeh izvještaja, te sam prisiljen da ovdje, dakako jasnije i tačnije, pripovijedim ono, što je gospodin Gebhardi o tome pokupio regbi iz novinarskijeh vijesti. Jedan staro-vlastelin — čini mi se, mladi Caboga — zaljubi se u ćer jednoga novo-vlastelina, i proti dotadanjijem zakonima i običajima zaruči se s njom. Stvar dogje na pretresanje pred veliko i malo vijeće u Dubrovniku, te većina staro-vlastele hoćaše i u jednom i u drugom vijeću da se zaruke razvrgnu; i da se zaručnika izbaci iz vijećâ. Za nj se vatreno zauzmu ne samo sve novo-vlasteoske porodice, nego i više mladića staro-vlasteoskih porodica, koji imahu mjesto i glas u velikom vijeću, te kad stariji članovi stare vlastele ne hoćahu popustiti ni u jednom vijeću nego ostaše pri svom riješenju, zakloni se njihova protivna stranka za puk, koji baš tada bijaše postao nezadovoljan radi novijeh poreza koje mu nametnuše. Oružanom rukom prodriješe u kneževu polaču, protjeraše sakupljenu staro-vlastelu i starije članove i prisiliše činovnike da se zahvale na svojijem činovima. No pošto novo-vlastela ne imahu odmah smjelosti da preuzmu svu vladu u svoje ruke, vladaše za njeko vrijeme u republici potpuna anarhija: ništa se ne sugjaše jer ne bijaše prisjedâ, nijedna pokrajina ne imaše svog kneza, nijedna tvrgja svog zapovjednika. Puk se dubrovački u ovoj anarhiji ponašaše s izglednijem mirom i redom; bavljaše se obragjivanjem zemlje i trgovinom, svojijem najmilijim poslima, i čekaše da se stara i nova vlastela pogode, zadovoljan tijem, da u svakom slučaju treba da dobije polakšanje poreznog tereta. Sada nastaše pregovori izmegju jedne i druge stranke: novo-vlastela pozivahu se na posredovanje papino; a staro-vlastela prijećahu da će i neposredno i preko francuskoga konsula u Dubrovniku i francuskoga poslanika u Carigradu iznijeti stvar pred sultana, pozvati u pomoć pašu bosanskoga i prije predati Turcima Dubrovnik da njim vladaju, nego li se odreći svojijeh staro-vlasteoskijeh prava. Na svrhu izjaviše novo-vlastela, da će, ako se

[1]) Netačno; starija vlastela zvahu se *Salamankezi*, a mlagja *Sorbonezi*.

starija vlastela i nadalje usprotive, biti prisiljeni sami preuzeti vrhovnu vlast, i ako starija vlastela za 3 dana ne pristanu uz njih, izabrati izmegju sebe samijeh kneza i ostale poglavare. Ova silovita odluka prekine zbrku. Više stare vlastele pregje sada na stranu nove vlastele i ojača je do $^2/_3$ od svijeh članova velikog vijeća. Sada mogahu se izbori zakonito obaviti i izabrani doista namjestiti. Doduše i ovaj se put izabere knez izmegju stare vlastele, ali za to nestane sada sasvijem razlike izmegju starije i novije vlastele, a puku se dignu razni tereti.

§ 55. Prvi sukob Dubrovnika s Rusijom. Mir u Pizi. 1768-1774.

Kad god. 1768. bukne rat izmegju Porte i Rusije, i admiral Orlov bi poslan s velikijem brodovljem u jadransko more, srete u arhipelagu mnogo dubrovačkijeh brodova, koji nošahu iz Aleksandrije i iz drugijeh afričkijeh, istočnijeh i grčkijeh luka žito i hranu u Carigrad. Orlov postupaše ne samo s ovijem, nego i sa svijem ostalijem brodovima dubrovačkijem, kao s neprijateljima. Uzalud dubrovački zapovjednici brodova prikazivahu, da su ih turske paše u Aleksandriji i drugovgje prisilili, da proti svojoj volji krcaju hranu za Carigrad. Pošto je ruska sila na moru održala megdan za cijeloga rata do 1774., može se lako suditi, koliko je za to vrijeme dubrovačka trgovina štetovala. Dubrovčani se obratiše bečkom Dvoru za njegovo posredovanje: oni pokloniše tada carskoj blagajnici jednu haljinu kralja Stjepana I. ugarskoga; njihov tadanji poslanik u Beču, Frano Jozo Gondola (s kojijem je 1773. izumrla porodica ovoga imena), biskup paderbornski, upre sve sile, nada sve godine 1771., da skloni caricu Mariju Terezu, koja ga lično poštovaše, na krepko zauzimanje za Dubrovnik; ali pošto za suvremena vladanja carice Tereze i Katarine ta dva carska dvora, radi lako razumivijeh razloga, ne stajahu u najtješnjoj vezi, tako zauzimanje austrijsko za Dubrovčane u Petrogradu ne donese željenog uspjeha. Na to republika pošalje u Petrograd vlastelina Frana Ragnina (koji bi imenovan rimskijem kraljevskijem grofom), ali ga carica Katarina II. ne pripozna za ministra republike, a još se manje obaziraše na njegova prikazivanja. Kad se spremaše za polazak, posla mu obični dar za

tugje poslanike od 1000 dukata; ali Ragnina izjavi nosiocu, da kad ga carica nije pripoznala ministrom njegove republike te mu ne dala da za ovu što korisno izradi, da ne će ni za sebe da ima dijela od dobitaka poslanikâ, ali ipak, da iskaže carici svoje poštovanje i visoku cijenu što polaže u njenu milost, moli, da mu dade jednu medalju što su bile skovane o dogogjajima njena vladanja, da je u svojoj porodici uščuva kao spomen milosti tako velike carice. Tek mir izmegju Turaka i Rusa 1774. dovede i do posebne pogodbe izmegju Rusije i Dubrovnika, koju admiral Orlov u Pizi kaza u pero spomenutomu vlastelinu Franu Ragnina. U toj pogodbi nema ništa znamenito osim članka, koji nalagaše Dubrovčanima, da pristanu na gradnju kapele istočnog obreda u gradu Dubrovniku. No Dubrovčani, odavna uobičajnom ukočenošću što se tiče tolerancije, umijahu na svakojake načine otkloniti izvršenje ovoga članka, a carica, mirna da vidi ako će i u *thesi*, gdje se izvela još jedna od ideja miljenica Petra I., ne nastade više za tom stvari.

§ 56. Mirno doba od 1775-1787. izuzevši privremene raspre s Napuljom (1782-1783). Ponovni procvat trgovine. Stanje knjižnosti.

Mir turskoga carstva bijaše i za Dubrovnik u ovo doba blagoslovljen. U Beču imaše od 1775. vrlo radina i vrijedna ministra u licu grofa Ayala, učena Sicilijanca, koji je, poradi više svojijeh spisa i poradi zbirke vrlo mnogijeh prvijeh izdanja i skoro svijeh Aldinovijeh izdanja klasičarâ, poznat i cijenjen i u učenom svijetu.

Samo godine 1782. zaplete se republika u razmiricu s Napuljom. Napuljski dvor pozva se na stare ugovore Dubrovčana n. p. sa kraljem Vilhelmom sicilskijem (od god. 1173. V. §. 18 gori) i zahtjedne, da se postavi u Dubrovnik zapovjednik tvrgje (governatore degli armi) i to oficir u službi krune napuljske. Ovaj zahtjev, kad ga odbiše, podupre spomenuti dvor zapljenom svijeh brodova dubrovačkijeh u napuljskijem lukama i svijeh imanja dubrovačkijeh u jednoj i drugoj Siciliji. Republika se pozove na zaštitu cara Josipa II, a ovaj izjavi u odgovorima ministra Kaunitz-a, da će se zauzeti za tu stvar, jer da zna vrlo dobro za svoja zaštitna prava na Dubrovnik. Grof Ayala poradi energičnijem prikazima, da se austrijski

ministar u Napulju zauzme za Dubrovčane onoliko, koliko dopuštahu prijateljski odnošaji obiju dvorova. No dvor napuljski osta u glavnoj stvari nepomičan: godine 1783. valjalo je pristati na pogodbu, po kojoj postaviše napuljskoga *governatore degli armi*, ali mu naručiše, da se ni po što ne miješa u posle republike i da ne prouzrokuje senatu ni najmanju neugodnost ili nepriliku.

Za ovog trajnog mira očito se oporavljaše dubrovačka trgovina, osobito za sjevero-amerikanskoga rata, pravom neutralnog plovljenja. Po političkom žurnalu*a)* ugju i izagju 1779. godine 162 broda pod dubrovačkijem stijegom od 10-40 topova, a 29 ih ležaše na igalima. Odatle se vidi da Dubrovnik doduše ne dostiže svoj pregjašnji sjaj, ali mu se ipak primače; dubrovačka luka Slano brojaše 1500. godine 32 svoja broda, a u najnovija vremena samo 6; od svijeh trgovačkijeh naseobina i stanica dubrovačkijeh u turskoj Evropi i u Siciliji preostajaše samo jedna bosanska stanica i druga u Barleti. Trgovina s turskijem zemljama trajaše i nadalje bez smetnje, dapače god. 1778. primi senat od turskoga sultana ferman, po kome se dopuštaše u susjednom zemljištu trebinjskom, naime dokle dopiraše oblast biskupa travunjskoga, slobodno vršenje hrišćanske vjere,*b)* za što republika primi osobitu pohvalu od kardinala Castelli, kao poglavice kongregacije de propaganda fide.

Glas dubrovačke učenosti bješe u ovo doba na daleko raširio Dubrovčanin Rugjer Jozo Bôšković † 1787. i senat mu postavi spomen-ploču u dubrovačkoj stônoj crkvi.*c)* Na vrhuncu svoje slave stajaše nadalje u ovo doba Benedikat Stay, rogjeni Dubrovčanin, profesor besjedništva u rimskom arhigimnaziju, koji na način i u stihovima Lukretijskijem predavaše Njutonovu i Kartesijevu filozofiju, i koga papa 1762. imenova tajnikom za latinsko dopisivanje a 1769. svojijem tajnikom za papinske breve knezovima. U ovoj službi uzdigne se do kanonika sv. Marije, kućnog prelata, vijećnika Indeksa i pečatnika pokorništva. (Canonico di S. Maria, Prelato domestico, Consultore dell' Indice e Datario della Penitenzieria) i pridrža činove i povjerenje i pod Pijem VI. († 1801 već slabačak i sit života). U samom Dubrovniku življahu opat Brnja Zamagna, slavan latinski

a) Najnovije stanje republike dubrovačke. Godina 1785. Sv. 8. str. 384.
b) Appendini, str. 175.
c) Coleti str. 21.

pjesnik, prevodilac Odiseje, dopisnik učenoga baruna Sperges u Beču, i slavni pjesnik Rajmund Kunić (rogj. 1719 † 22 Sept. 1794.), prevodilac Ilijade, Teokrita i grčke antologije u latinske stihove.

Od ukinuća Jezuitâ (1772.) podiže se u nječemu i slovjenska narodna knjiga u Dubrovniku; senatori Petar Ignjat Sorgo i Luko Bona († 1778) bijahu njeni prijatelji i poznavaoci; prvi popuni dva pjevanja Osmana što su falila. Ipak ova književnost ne mogne više dobiti u novija vremena višega poleta. Još živi dubrovački čuveni naučenjaci: senator Džono Resti i Gjuro Ferri njegovahu više latinsku pjesmu, a od leksikografa Joakima Stulli ne ču se ništa otkad se otragu njekoliko godina povrati u Dubrovnik iz Budima, gdje izagje prva knjiga njegova ilirskog rječnika.

§. 57. Dubrovačka republika, koja osta poštegjena u turskom ratu 1788-1790, zaplete se u francuske svjetske razmirice, dok Austrijanci Juna 1797. ne zauzmu Dalmaciju.

Kad godine 1788. bukne nov rat izmegju obiju carskijeh dvorova i Turaka, bijaše vladanje Dubrovčana opreznije i budnost njihova poslanika u Beču od velike koristi za republiku. Godine 1788. Lambro Cazzioni dobi dopust, da u Trstu opremi brodovlje i njim škodi turskoj pomorskoj trgovini. Netom izagje iz tršćanske luke, napadne na dvije dubrovačke lagje i opljačka ih, izjavivši da ima smatrati Dubrovčane i postupati s njima sasvijem kao s turskijem podanicima. No grof Ayala u Beču izradi krepkijem prikazima i uvjeravanjem stroge neutralnosti Dubrovnika u ovom ratu, da je carica Katarina II. na prikaze bečkoga dvora izdala shodnu naredbu, da se otete lagje i tovari povrate.

U početku francusko-koalicijskog rata 1792. izjavi bečki dvor republici više puta svoje nezadovoljstvo, što dubrovački brodovi nose hranu a osobito žito iz arhipelaga u Marsilju. Republika na to poruči u Beč, da se to dogagja bez njena znanja i volje, te da se ona neće protiviti, ako se sa zapovjednicima tijeh brodova, koji se puste uhvatiti pri takvom poslu, uspostupa kao s neprijateljima i objese ih o katarku.

Teži za Dubrovnik bijaše odnošaj s Francuzima, netom ovi osvoje mletačku državu, a nada sve 7 ostrvâ, i luku u Krfu 1797. Francuzi

pošalju iz Krfa jednoga povjerenika sa dvije ubojne lagje i zatraže u zajam 2 milijona lira, da tijem plate stražu u Krfu i ostalu francusku vojsku, koja od dugo vremena ne bijaše primila platu. Povjerenik izjavi u tadanjem tonu i po pretjeranom megjunarodnom pravu francuskog direktorija, da će senat u Dubrovniku, ako ne pristane na traženi zajam, biti odgovoran direktoriju za sve pošljedice, koje bi mogle nastati s neplaćanja francuske vojske. Strašivi senat pristane odmah na zajam od 70.000 dukata u zlatu; od tada se ne ču ništa o povratku toga novca.

U Dubrovniku se bojahu za vrijeme pregovaranja o miru u Leobenu i Campo Formiju 1797., da se o predaji Dalmacije Austriji ne bi povela riječ o austrijskom zauzeću Dubrovnika, da se tako spoji i zaobli posjedovanje Dalmacije sa Albanijom. Dubrovčani progjoše kao toliki knezovi njemačkog carstva; oni njušahu neprestano pogibli sa strane Austrije i radijahu proti bečkom dvoru, sve dotle, dok nije sasvijem njeko drugi izvršio na njima ono od česa su prezali. Najtužnije preporuke i tužbe iznašaše tada Dubrovnik u Carigradu, i Porta ne bi lijena s najhitnijim tužbama u Beču i Parizu. Direktorij ne nagje za zgodno da sultana još više uvrijedi, te pošlje u Dubrovnik admirala Bruix, kao poslanika francuske republike, koji običnijem lijepijem riječima obezbijezdi i podjemči im za uvijek slobodu i neodvisnost.

§ 58. Dalje ponašanje Dubrovčana u čudnovatijem dogagjajima godine 1798. Nezadovoljstvo bečkog i petrograckog dvora. Neosnovani strah Dubrovčana od austrijskog susjestva u Dalmaciji.

Kad godine 1798. pariski direktorij osnuje efemernu rimsku republiku, počini senat dubrovački, po pristranijem izvješćima ostarjeloga i oslabljeloga Dubrovačkoga poslanika u Rimu, Benedikta Stay, ludost, te prvi od svijeh evropejskijeh vlada prizna pomenutu republiku i opremi Stay-u dotično vjerodajno pismo. Kad za to obazna dvor bečki, silno prekori dubrovačkog poslanika u Beču i ukore poprati prijetnjama. Grof Ayala pošlje s mjesta ulaka u Dubrovnik i svjetova senat, da istoga časa pošalje pouzdana čovjeka kao opunovlašćena ulaka, da od Stay pita natrag pisma, koja već bijahu opremljena u Rim.

Pred bečkijem ministarstvom opravda u ostalom dogogjaj kao izlukavljeno djelo ne cijelog senata, nego jedne stranke: i pošto senat posluša njegov savjet i zatraži natrag već opremljena pisma, osta stvar bez daljijeh posljedica.

Kad ove iste kobne 1798. godine Juna Francuzi zauzmu tvrgju i ostrvo Maltu, stignu u Petrograd tužbe proti Dubrovčanima, da dubrovačke lagje donose francuskoj straži na Malti žito iz arhipelaga. Na to se raspali do krajnosti srdžba Pavla I. i izli se u najžešćijem prijetnjama. Senat izjavi, kao što bješe već učinio godinâ 1792-1793., da su zapovjednici brodova radili bez znanja i naredbe senata, koji se ne protivi, da se s takovijem zapovjednicima, netom ih zastanu na djelu, postupi kao s neprijateljima, i kazne ih smrću. Na to se utiša gnjev cara ruskoga.

Napokon još godine 1798. bukne i ustanak seljaka u Konavlima proti senatu, radi njekijeh novijeh daća nametnutijeh od senata. Poslanik republike u Beču dobi naredbu, da pita od carskoga dvora pomoć od 2000 ljudi redovne vojske za ugušenje bune, a on i dobije dopust, da može učestvovati za spomenutu svrhu jedno odijeljenje od 1200 ljudi austrijske vojske. Dok ulak s tom vijesti bijaše još u putu, pusti senat da mu potvornijem izvješćima nälažu, da su bunu tijeh seljaka potakli i raspirili Austrijanci, da se tom prilikom dočepaju Dubrovnika i njegova zemljišta. Obzirom na to razaslaše vanredne poslanike: dva u Beč, da iz bližega razvide namjere bečkoga dvora; dva u Carigrad, da se pozitivno (i kao da je podozrenje istina) potuže na ponašanje austrijskoga dvora. Bečki poslanik republike, čim sazna za taj korak senata, posla ulake u Dubrovnik i Carigrad i nastoja skloniti senat, da promjeni te naredbe i da zapriječi poslanike imenovane za Carigrad, da ne prikažu svoje tobožnje tužbe. Pošljednji ulak stiže kasno, one tužbe biše prikazane te ih Reis-efendija priopći carskomu internunciju na veliko čudo ovoga pošljednjega. Ovaj korak izazva u Beču pravedno nezadovoljstvo, koje grof Ayala znade utoliti i izraditi, da dvorsko ratno vijeće ponovi naredbe, da austrijski odio vojske pod generalom Brady krene na buntovnike. Ta se četa stade primicati, senat izda proglas pun prijetnje, i to djelova: mir se povrati, poglavice se spasoše bijegom, njihove slike biše spaljene, njihove kuće razorene, a manji krivci trebalo je da sa konopom oko vrata mole na poljani senat za milost, koju i dobiše.

§ 59. Stanje Dubrovnika na kraju XVIII. vijeka.

Voyage en Morée à Constantinople & en Albanie pendant les années 1798-1801. par F. C. H. L, Pouqueville, Docteur en Médicine. Membre de la Commission des Sciences & des arts d' Egypte dedié à S. M. l' Empereur à Paris 1805. T. III, str. 292 do svrhe.[1])

Što Pouqueville priča u pošljednjoj, XXXI. glavi o Dubrovniku, obaznao je iz jednoga pisma Bessiéres-a, člana iste egipacke komisije, i po drugijem vijestima. On sam nije bio u Dubrovniku. Ovu glavu možemo smatrati kao poskupac onoga, što učenjaci u Francuskoj znadu o današnjem Dubrovniku.

Dubrovnik ostaje na 36. gradu duljine i 42°20′ širine, po dnu brda Brgata, koji brani grad od zapadnijeh i sjevero-zapadnijeh vjetrova. Grad prikazuje neveliki četverokut, čije se sjeverne i južne strane strmo uzdižu. Opkoljen je neprekinutijem zidom, na kome su tamo i amo oble kule sa puškaricama. Samo na istočnijem vratima ima utvrda na rogove. Ulice su uske ali čiste, a glavna je ulica šira i ljepša od ostalijeh, sječe grad u duljinu od sjevera k jugu. Način gragjevine kućâ je nešto osrednje izmegju istočne i italijanske arhitekture. Od javnijeh zgrada ove su velike i u gockom stilu: knežev dvor, stôna crkva sv. Vlaha, crkva svete Marije, svetoga Petra, Lovrijenca i Andrije, napokon negdašnja crkva jezuicka a sada domenikanska[2]). Stanovnika ima 15.000; republika uzdržava četu od 100 vojnika, koji čuvaju stražu na vratima i kod kneževa dvora. Zemljište Dubrovnika iznosi po prilici 50 četvornijeh miljâ i podijeljeno je u 7 knežina, a njima upravljaju dubrovačka vlastela, koja se svake 2 godine, ili svake godine, ili svako samo 6 mjeseca

---

[1]) Put u Moreju, Carigrad i Albaniju kroz godine 1798-1801. od F. C. H. L. Pouqueville, doktora medicine, člana komisije znanostî i umjetnostî u Egiptu, posvećeno N. V. caru. U Parizu 1805. knj. III, str. 292 do svrhe.

[2]) Opis grada je netačan. Dubrovnik ostaje na 42°51′ širine po dnu brda *Srgja*, koji brani grad sa *istoka* i *sjevero-istoka*. Stôna crkva nije sv. Vlaho nego *Gospa*, koju i pisac spomije pod imenom sv. Marije. Crkve sv. Petra, Lovrijenca i Andrije nije u to doba bilo, jer je propala od trešnje god. 1667. (Vidi str. 19. opas 2). O stilu tijeh gragjevina i o drugim znamenitijem gragjevnijem spomenicima dubrovačkijem vidi lijepu raspravu Gelcich-a „Dello sviluppo civile di Ragusa“ Dubrovnik. 1884.

mijenjaju prama znamenitosti mjesta, a mogu samo poslije 2 godine zauzeti opet isto mjesto. Hvale njihovu mudru i štedljivu upravu, koja se može uporediti samo s upravom u staroj Holandiji. Najznamenitija su provincijalna mjesta: Gruž i Ston. Republika ima osim toga pet malijeh ostrva, od kojijeh su najznatnija Lastovo i Mljet. Ćinova ima toliko, da nijedan vlastelin nije bez mjesta. Vlasteoskijeh porodica ima oko 40*a)*, megju kojijema su njeke vrlo stare.

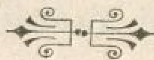
Pomorski je stijeg republike biô, u srijedi je sv. Vlasij, a zastava republike nosi natpis *Libertas*, okružen vijencem hrastovog lišća. Ništa nije čudnije od pogleda po gradu u radnijem danima, od jutra do podne. Poglavična lica, tajnici, pisari i niži činovnici, svi su u crnoj dugoj haljini, koju steže pas; velik ogrtač, naboren gotovo kao vratna mahrama u žena, pokriva im prsi; na glavi nose vlasulju à la Despreaux, a za nju uvijek zadjenu po njekoliko pera, da svak vidi da su sluge zakona. U ruci drže njeku vrst kape ili šubare, u kojoj hrane ubrusac i kutiju. Ova je nošnja po zakonu, nijedno se poglavično lice ne smije od nje odalečiti. Vidi se mlade vlastele od 15-16 godina tako umotane, a lice im se jedva raspoznaje pod kuštravom vlasuljom. Ništa nije tugjincu smješnije od te maškarate. Tako odjevenijeh lica bude od 200-300, te se može lako zamisliti, kako to upada u oči u malenu gradu kao što je Dubrovnik.

Turci iz Bosne i iz Skadra polaze često Dubrovnik, gdje trguju sa volovskijem kožama, marvom i sapunom. Ovi su Turci podvrženi samo na oko kontumaciji, ali ipak treba da je progju da smiju ući u grad. Skadarski paša šalje svake godine turskog trgovačkog povjerenika, koji sudi tijem turskijem trgovcima. On stanuje izvan grada, u jednom dijelu Lazareta i tu sudi sjedeći na divanu ispred vrata. Tri ili četiri pandura stoje mu na zapovijed, na pola goli i od gladi istrošeni. Oni su mu u isto doba sluge i izvršioci njegovijeh osuda. Ništa nije kraće od načina, kako on presugjuje parnice. On sasluša obje stranke, ako su oba od njegove narodnosti, obojicu osudi na obrok batinâ; ako Turčin tuži Hrišćanina, ovoga pošlje pred njegov sud, a Turčina izmlati, imao pravo ili krivo. Tako je parnica završena batinama: i zaista bi se imali čuditi, da još može biti stranaka kojima je do parbe, kad ne bi znali za svadljivu ćud svijeh naroda, koji stanuju u evropskoj Turskoj.

a) Samo 20 po Appendini, I. 200.

Luka je dubrovačka vrlo malena, te u nju mogu pristati samo plitki brodovi, ali po *lege* od grada put sjevero-zapada ostaje lijepo igalo sv. Križa [Gruž], gdje mogu pristati svi brodovi republike; to je prostrana luka najljepša u Dalmaciji. Ravan [?] što je okružuje obiluje vodom i pokrivena je zaseocima, gdje ljetuju najpoglavitija gospoda dubrovačka.

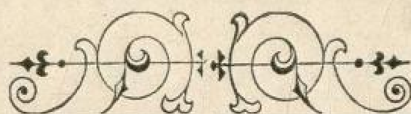
Pučki je jezik u Dubrovniku slovjenski, ali se pored svega toga govori tu dobro italijanski. Veći dio Dubrovčana su pomorci, i znamo da brodovi ovoga maloga grada pokrivaju Megjuzemno more; njegova vlada, skrojena po mletačkoj, i njegov promet pribaviše ovoj republici slavu da se zove Mali Mleci i Holandija. Dubrovčani su vrlo skromni, i kad im se prigovori, da su varalice kao Jevreji i otimači kao Turci, odgovaraju, da nijesu ni Turci ni Jevreji nego jadni Dubrovčani (non siamo nè Turchi nè Evrei, ma siamo poveri Ragusani)[1]. Njihova se trgovina znatno podigla za pošljednjeg rata izmegju Francuske i Porte, i po vrlo tačnijem vijestimá bijaše tada do 200 dubrovačkijeh trgovačkijeh brodova, ali im od toga doba afrički gusari ne dadoše mira. Dubrovnik plaća sultanu harač,*a)* a tako isto caru i papi, prvomu od straha a drugoj dvojici od naklonosti (o pošljednijem haračima nije ništa poznato). No su ti harači po sebi neznatni i spominju samo staru ovisnost republike.

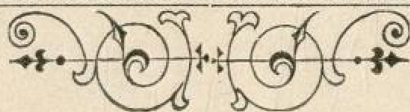
[1]) Po predaji: „Non siamo nè Turchi nè Ebrei, ma siam' *onesti* Ragusei.

a) O ovomu haraču i o poslima dubrovačkijeh poslanika u Carigradu godine 1804., pa o dubrovačkom sumnjivom i dvoličnom postupanju prema Turskoj i drugijem hrišćanskijem silama, govore prilozi br. IX. i X. U prilogu XI. je dnevnik putovanja dubrovačkijeh poklisara u Carigrad god. 1792.

C.

Isprave i druge potvrde povjesti dubrovačke.

Br. 1.

Isprava o podvrgnuću Dubrovnika pod mletačku zaštitu 1232; nepotpuno izdana od Bernarda Nani, mletačkog vlastelina, u raspravi de duobus Imperatorum Rassiae numis ed altera 1752. 8. (LXXVIII. str.), ovdje potpuno po autentičnom izvoru:

In nomine domini nostri Jesu Christi Amen. Anno domini millesimo ducentesimo trigesimo secundo mense majo quinte Indictionis. Cum binzola[a] bodatie et Gervasius naimerii viri nobiles nuntii et procuratores Ciuitatis Ragusii ad presentiam illustrissimi domini Jacobi teupuli dei gratia venecie dalmatie atque Chroacie ducis quarte partis et dimidie totius imperii Romanie dominatoris accessissent, nomine et uice eiusdem Ciuititatis Ragusii! petentes concordiam pactum et reconciliationem domino duci et Comuni Venecie! ostendentes commissionem quam habuerant super hoc in hunc modum. Anno In Carnationis domini Millesimo Ducentesimo Tri-

a) *Biazola* kod Nani.

U ime gospodina našega Isusa Hrista. Amen. Godine gospodnje 1232. mjeseca Maja, pete indikcije. Izašavši pred lice presvijetlog gospodina Jakoba Tiepolo, po milosti božjoj dužda mletačkoga, dalmatinskoga i hrvackoga, gospodara tri četvrtine cijeloga carstva romanskoga: vlastela Binzola Bodacijev i Gervasij Naimerov, poslanici i zastupnici grada Dubrovnika, u ime i mješte istoga grada Dubrovnika, pitajući od gospodara duždа i općine mletačke slogu, ugovor i pomirenje, pokazujući nalog koji dobiše o tome na ovaj način:

„Godine upućenja gospodinova 1232. pete indikcije, 13. dana mjeseca Januara. Mi zakleti suci grada Dubrovnika: Ivan Gondolin, Gervasij Marinov, Andrija Dabranov, Matija Bodacijev, Bubana Petrov, i mi vijećnici: Damjan Bocinolin, Balatija Gervasijev, Petar Boleslav,

cesimo Secundo Indictione Quinta Mensis Januarii tercio decimo die intrante. Nos quidem Jurati Judices Ragusii[b] ciuitatis. Johannes gundule. Geruasius marini. Andreas dabrane. Mathias bodacie. Bubanna petri. Et nos Consiliarii. Damianus bocinoli. Balatia geruasii. Petrus ballislaus. thomas pezane. Johannes lampri. et cunctus populus Ragusinus. Comitentes comitibus namque vobis Binzole bodacie. et Geruasio naimerij nobilibus viris concivibus et nuntiis nostris. et plenam virtutem et comissionem et potestatem vobis damus, ut totum ordinem et pactum, que pro nobis et nostra civitate Ragusio feceritis cum domino nostro Jacobo theupulo magnifico duce Venecie. firma habebimus imperpetuum. Hec autem carta nullo testimonio rumpi possit. Ego autem presbyter pascalis et Comunis notarius juratus ex consensu et laudatione prescriptorum judicum et Consiliatorum. et cuncti populi Ragusini. scripsi complevi et roboravi hoc. Quare dictus dominus dux ad petitionem eorum condescendit. et concordiam et pactum usque ad tres annos et tantum plus, quantum voluntas domini ducis Venecie fuerit. inter utramque partem initum

b) Ovdje Nani prekida.

Toma Pezanov, Ivan Lamprov, i cio puk dubrovački, povjeravajući vlasteli i to vama: Binzola Bodacijev i Gervasije Naimerov, plemićima, sugragjanima i poslanicima našijem, dajemo vam nalog i vlast, da ćemo za svegj držati tvrdo ono, što za nas učinite s gospodarom našijem Jakobom Tiepolo, presjajnim duždom mletačkijem. Ovo se pak pismo ne može slomit nikakvijem svjedočanstvom. Ja pak svećenik Paše i zakleti bilježnik općinski, po pristajanju i potvrdi gore spomenutijeh sudaca i vijećnika i cijeloga puka dubrovačkoga, napisah, sastavih i potvrdih ovo."

Radi toga spomenuti gospodin dužd prista na njihovo pitanje, te se uglavi i potpiše s obje strane sloga i ugovor za tri godine i toliko više, koliko ushtjedne gospodin dužd mletački, na ovaj način:

Mi, već rečeni poslanici dubrovački, poslani od općine našega grada, koja opreznom odlukom nagje da je najkorisnije za našu zemlju, da se podvrgnemo gospodaru mletačkom, molimo, da nam udijelite kneza po vašoj volji. Ovoga pak, što se nalazi niže, naša dubrovačka zemlja hoće da se drži. Dubrovčani će uvijek birati arhiepiskopa iz Mletaka i imaće obrane od glave do pete (?); i ako

est et firmatum in hunc modum.[c] Nos Ragusanorum nuntii iam dicti per Comune Civitatis nostre transmissi. a quo fuit provida deliberatione inventum pro eo, quod terre nostre videtur plurimum fructuosum. quod venecie domino[d] subderemus. Petimus, ut nobis ad voluntatem vestram comitem concedatis. Hec enim, que continentur inferius, vult terra nostra Ragusina observare. Ragusini semper archiepiscopum eligent de Veneciis. et habebunt a gradu videlicet usque caput aggeris. Et si dominus dux a domino papa poterit optinere, quod Archiepiscopatus Ragusii Gradensi eclesie supponatur, ejus electionem presentabunt domino pathe (patriarche) gradensi, confirmationem electionis postulantes. Et confirmatione facta veniet electus ad sedem patriarchalem, et consecrationem de manu sua accipiet, facietque ei fidelitatem. Reverentiam et obedientiam debitam ei exhibere promittens. Preterea statuimus, quod idem archiepiscopus jurabit fidelitatem domino duci et successoribus suis, nisi pro eis remanserit. et sic facient omnes archiepiscopi, qui imperpe-

c) Ovdje Nani opet prihvaća; u njega je rečeno: *Ragusinorum.*
d) *Dominio* kod Nani.

---

gospodin dužd uzmogne izvojštiti od gospodina pape, da arhiepiskopat dubrovački bude podložen crkvi u Gradu, prikazaće njegov izbor gospodinu patrijarhu Gradskomu, tražeći potvrdu izbora; i dobivši potvrdu doći će izabranik k stolici patrijarhijskoj, i primiće posvećenje od njegove ruke i zadaće mu vjeru, obećavajući da će mu iskazivati dužno poštovanje i posluh. Osim toga odregjujemo, da će isti arhiepiskop priseći vjernost gospodinu duždu i njegovijem našljednicima, osim ako bi to po njima izostalo (?). I tako će činiti svi arhiepiskopi, koji ikad budu na dubrovačkoj stolici, onijem duždevima koji tada budu. A svećenstvo će triput na godinu: na božić, na uskrs i na svetoga Vlasija, u stônoj crkvi, svake godine svečano pjeti hvale gospodinu duždu, gospodinu patrijarhu, svomu arhiepiskopu i knezu. Radi toga blagoslova primaće tri perpere: jednu od nas, drugu od arhiepiskopa, treću od kneza. I Dubrovčani će imati uvijek kneza i kneževe iz Mletaka, onoga ili ti one, koje im gospodin dužd sa većijem dijelom svoga vijeća ushtjedne dati. Knez će priseći vjernost gospodinu duždu i njegovijem našljednicima, i tako će činiti uvijek svi knezovi što budu onijem duždevima koji budu. A i sva vlastela, od

tuum erunt in Ragusina sede, ducibus qui per tempora erunt. Clerus autem ter in anno[e] In nativitate domini et in pasca resurrectionis et in festo sancti Blasii. laudes cantabunt in majori ecclesia sollempniter domino duci. Domino patriarche. Archiepiscopo suo et Comiti omni anno. Propter quod[f] benedictionem recipient yperperos tres. Unum a nobis. Alterum ab Archiepiscopo. tertium a Comite. Habebunt quoque Ragusini semper Comitem et Comites de Veneciis. quem vel quales dominus dux cum majori parte sui consilii eis dare voluerit. Qui jurabit fidelitatem domino duci et successoribus suis, et sic facient omnes Comites qui erunt per tempora, ducibus qui erunt per tempora imperpetuum. Jurabunt autem et omnes homines Comitatus, a tredecim annis et supra fidelitatem domino duci et successoribus suis, et ipsa fidelitatis sacramenta renovabunt singulis annis decem. Jurabunt quoque fidelitatem Comiti omnes et Comitibus omnibus futuris imperpetuum. salva fidelitate domini ducis ad honorom Venecie et salutem Ragusii, cum bono et honore ac salvatione Venecie.[g] Et si forte contigerit dominum ducem vel successores suos Ragusium applicare, recipient eum honorifice ac illum procurabunt et nuncios suos similiter. Et si dominus dux vo-

e) kod Nani je umetnuto: *scilicet.*
f) Quam Nani.
g) Ovdje Nani prekida sasvijem.

---

13 godina unaprijed, priseći će vjernost gospodinu duždu i njegovijem našljednicima, i tu će zakletvu vjernosti ponavljati svako deset godina. Priseći će uvijek svikolici i vjernost knezu i svijem budućijem knezovima, očuvavši vjernost gospodinu duždu za čast Mletaka i dobro Dubrovnika sa dobrom i časti i spasom Mletaka. I ako se slučajno dogodi, da gospodin dužd ili njegovi našljednici dogju u Dubrovnik, primiće ih časno i skrbiće se za njih, a tako i za njegove poslanike. I ako se gospodin dužd ushtjedne nastaniti u kuću arhiepiskopa, imaće je za svoju počast po volji. Ako li ne, daće mu se časna kuća dok tu ustoji. I njegovijem poslanicima odrediće za konak pristojnu kuću. — I koliko god puta Mleci opreme vojsku do Drača i od Drača nizdoli, i do Brindisi i od Brindisi nizdoli, kako učine Mleci učiniće i Dubrovčani, po broju svoje snage. Ako pak opreme vojsku od trideset ili više ubojnijeh lagja, koje imaju

luerit hospitari in domo Archiepiscopali, habebit eam ad suam honorificentiam et volutantem. Sin autem, dabitur ei domus honorabilis usque dum steterit ibi. et nuntiis suis decentem domum pro hospicio assignabunt. Et quotiens fecerit Venecia exercitum usque durachium et a durachio et infra et usque brundusium et a brundusio et infra. Sicut Venecia faciet sic facient Ragusini secundum numerum virorum suorum. Si vero exercitum fecerit a triginta lignis armatis et supra que debeant transire durachium et Brundusium. facient inde Ragusini tricesimam partem et stabunt in servicio Venecie usquem dum steterit exercitus Venecie. Tollent Ragusini de omnibus navibus extraneorum, que illuc applicuerint ad portum faciendum, illam rationem quam Venecia tollit extraneorum navibus, dividentque illam in tres partes- De quibus unam dabunt Archiepiscopo aliam Comiti et tercia sit Comunis Ragusii. Omnes qui erunt amici Venecie, Ragusini illos pro amicis habebunt et omnes qui erunt inimici Venecie, Ragusini illos pro inimicis habebunt. Et non recipient cacichios neque Dalmesanios vel alios grossarios et predatores sive raubatores in Civitate Ragusii vel ejus districtu, neque eis dabunt aliqua victualia. Et si Venecia miserit contra cacichios et Dalmesanios galleas ad offendendum eos, Ragusini similiter tunc mittent ad offendendum eos lignum quinquaginta hominum decenter armatorum. Et omnibus aliis grossariis et predatoribus sive rauba-

---

proći Drač i Brindisi, Dubrovčani će činiti trideseti dio od toga i stajaće u službi Mletaka dok ustoji vojska mletačka. — Dubrovčani će uzimati od svijeh tugjijeh brodova, koji tamo pristanu u luku za posao, onaj dio, koji Mleci uzimaju od tugjijeh brodova, i razdijeliće ga u tri dijela; od toga će dati jedan dio arhiepiskopu, drugi knezu, a treći općini dubrovačkoj. — Svi koji budu prijatelji Mletaka i Dubrovčani će ih držati za prijatelje, i svi koji budu neprijatelji Mletaka i Dubrovčani će ih držati za neprijatelje. I neće primati Kačiće ni Dalmatince ili druge gusare i plačkatelje ili ti razbojnike u grad Dubrovnik ni u njegovo okružje, i ne će im davati nikakve hrane. I ako Mleci opreme galije proti Kačićima i Dalmatincima da ih gone, tad će jednako i Dubrovčani opremiti u potjeru brod sa 50 ljudi pristojno oružanijeh. I vojevaće proti svijema drugijem gusarima i pljačkateljima ili ti razbojnicima pomorskijem, i

toribus maris facient Werram, et eos offendent bona fide sine fraude a durachio et infra usque Veneciam. Dabunt quoque Ragusini omni anno in festo omnium sanctorum domino duci pro regali yperperos duodecim et Comuni Venecie in Venecia yperperos aureos ueteres recti ponderis Centum. Et comiti suo in eodem termino yperperos CCCC de suo Comuni. et omnes alios introitus, et honorificentias comitatus consuetas excepto introitu salis. Obsides autem dabunt Ragusini duodecim de duodecim parentatibus nobiliorum illius terre, moraturos semper sex obsides in Venecia ad expendium ragusinorum in medio anno et alios sex in medio anno in Cambio. Et si eorum aliquis moreretur vel fugerit, dabunt alium in loco ejus. jurabunt autem Comes Ragusii et antepositi in aliquo officio Civitatis. et unusquisque insuper pro suo capite, se sic omina servaturos nisi remanserit per dominum ducem et majorem partem sui consilii. Et fideles erunt domino jacobo teupolo inclito Venecie duci usque dum vixerit in ducatu. Et hec sacramenta renovabunt Ragusini quisque pro suo capite in omnibus suprascriptis singulis annis decem. Preterea Ragusini de mercibus Romanie quas veneciam apportaverint, dabunt in Venecia Comuni Venecie quinque pro Centenario. et de mercibus ultramarinis et terre egypti. Tonissi et barbarie solvent quintum. Et de mercibus regni Sicilie solvent quadragesimum Comuni Venecie. De mercibus vero scla-

---

goniće ih, čiste savjesti bez prijevare, od Drača naniže sve do Mletaka. — I Dubrovčani će svake godine na dan Svijeh Svetijeh davati na dar gospodinu duždu 12 perpera, a općini mletačkoj u Mlecima sto starijeh zlatnijeh perpera prave težine. I istoga roka svome knezu 400 perpera od svoje općine i sve druge dohotke i običajne časti vlasteoske osim dohotka od soli. — Dubrovčani će pak dati dvanaest talaca od dvanaest vlasteoskijeh porodica one zemlje, od kojijeh će uvijek šest talaca boraviti pô godine u Mlecima na trošak Dubrovčana, a pô godine ostala šestorica u zamjenu. A kad bi koji od njih umro ili pobjegao, daće drugoga na mjesto njegovo. — Priseći će pako knez dubrovački i starješine svakog čina gradskoga, i suviše svaki napose, da će se tako držati zakletve, osim ako to ne izostane po gospodinu duždu i većem dijelu njegova vijeća (?). I biće vjerni gospodinu Jakobu Tiepolo, svijetlom duždu mletačkomu, dok

vonie, in venecia nichil solvere debent. Et tantummodo cum quatuor navigiolis a septuaginta miliariis infra debeant Ragusini Venecias venire per annum. Et si aliter Ragusini Veneciam venerint, solvent quintum de omnibus mercibus Romanie quas Veneciam apportabunt. Et tam per Werram quam per pacem licitum est Ragusinis ire ad mercandum a Culfo Coranti infra. In aliis vero partibus vetitis per dominum ducem Venecie ire non debeant Ragusini. nisi secundum quod fecerint Veneti. In Veneciis vero non debent facere Ragusini mercatum cum foristeriis. Et hec concordia et pactum a modo usque ad tres annos expletos firmatum est et ab utraque parte debet firmiter observari. et tantum plus quantum placuerit domino duci Venecie. Insuper nos jam dicti Binzola bodacie et Geruasius naimerii nuntii et procuratores Civitatis Ragusii per nos et dictum Comune Ragusii juramus ad sancta dei evangelia supra animas nostras et omnium hominum Ragusii hanc concordiam et pactum, ut dictum est superius, firmum et ratum habere et nullo modo contra

---

užive kao dužd. I ovu će zakletvu ponavljati Dubrovčani, svaki ponapose, svake 10 godina, kako je rečeno gori. — Osim toga Dubrovčani će od trgovine iz Romanije davati u Mlecima mletačkoj općini pet od sto, a od trgovine prekomorske i iz zemlje egipacke Tuniza i Berberije plaća će petinu, a od trgovine iz kraljevstva sicilskoga plaća će četrdesetinu općini mletačkoj. Od trgovine pak iz Slavonije [Balkana] nemaju u Mlecima ništa plaćati. I na godinu samo sa četiri lagje, od 70 miljara na niže, imaju Dubrovčani doći u Mletke. I ako drukčije dogju Dubrovčani u Mletke, plaćaće petinu od sve trgovine iz Romanije, koju donesu u Mletke. I toliko u ratu kao i miru slobodno je Dubrovčanima trgovati od zaljeva korinckoga nizdolje. U druge pako krajeve, zabranjene od gospodina dužda mletačkoga, nemaju iti Dubrovčani, osim po onome kako uščine Mlečići. U Mlecima pak ne smiju Dubrovčani trgovati s tugjincima. — I ova sloga i ugovor bi potpisan od sada do navršene tri godine i obje strane imaju ga čvrsto držati, i toliko više koliko se svidi gospodinu duždu mletačkomu. Mi već gori rečeni: Binzola Bodacijev i Gervasij Naimerov, poslanici i zastupnici dubrovačke države, za sebe i za rečenu dubrovačku općinu, kunemo se na sveto božje evangjelje, dušom svojom i svijeh ljudi dubrovačkijeh, da ćemo ovu slogu i

venire. In hujus autem rei testimonium, et ut hec magis robur obtineant firmitatis, presens pactum et concordiam jussit jam dictus dominus dux sui sigilli munimine roborari. Datum Venecie in palatio ducatus per manum Gabrielis scribani ducatus aule Venecie scribe.

Sigillum pendens avulsum.

Br. II.

Imena mletačkijeh rektora ili ti knezova, koji od 1260-1358. upravljahu u ovomu gradu; iz Razzi (knj. I. na svrsi).

Prethodne bilješke: 1) trajanje čina bijaše od 1232. obično odregjeno za 2 godine, ili 2) vanredni dogagjaji skraćivahu to vrijeme ili ga produljivahu, a 3) ponjeki knez, kad bi se činilo zgodno mletačkoj gospoštini, bijaše i još jednom poslan u Dubrovnik. 4) Razzi je svoj spisak uzeo od drugijeh nepomenutijeh dubrovačkijeh pisaca. 5) Od stãrijih mletačkijeh knezova prije 1260. spomenusmo mi u § 22. i 23. njeke, koji nam od 1232-1260. nijesu poznati po redu. 6) Istinitosti Razzi-jevog spiska ima potvrde i inače. Tako je n. p. po § 26 sasvijem pravo, da je Marco Giustiniani 1272. bio knez dubrovački; tako su kneževi Andrea Dauro i Benedetto Faliero spomenuti i u drugijem ispravnijem vijestima u godinama 1305-1308. (Lucius Memorie di Traù. Lib. VI. cap. 9) i t. d. Evo toga spiska:

1. Marco Dandolo oko 1260.
2. Giovani Tiepolo 1262.

---

ugovor, kako je rečeno gore, držati kao tvrdo uglavljene, i da se ne ćemo o njih na nijedan način ogriješiti. Za svjedočanstvo pako ove stvari i da se ovo bolje utvrdi, rečeni gospodin duždevu zapovijedi, da se ovaj ugovor i ova sloga potvrdi njegovijem pečatom. Dano u Mlecima u duždevu dvoru rukom Gabrijela duždeva pisara, pisara mletačkog dvora.

Pečat koji je visio, otkiden je.

3. Tristano Ponte Storto 1266.
4. Pietro di Lorenzo Tiepoli 1268.
5. Marino Contarino 1269.
6. Jacomo d' Osso d' Oro 1270.
7. Marco Justiniano 1272.
8. Marino Baduero 1273.
9. Pietro di Lor. Tiepoli 1275. (upor. § 26)
10. Andrea Venieri god. 1277.
11. Marco Justiniano 1278.
12. Marco Geno 1279.
13. Niccolo Mauriceni 1281.
14. Egidio Quirini 1281.
15. Giovanni Giorgi 1283.
16. Michiele Mauriceni 1284.
17. Jacobo Vittori 1284.
18. Niccolo Quirini 1286.
19. Andrea Dandolo 1291.
20. Marino Baduero 1292.
21. Marino Mauriceni 1296.
22. Marino Gendivi 1298.
23. Marino Dauro 1299.
24. Marco Cornaro 1301.
25. Jacobo Candalmir 1302.
26. Marino Baduero 1302.
27. Andrea Dauro 1305.
28. Benedetto Faliero 1306.
29. Andrea Dauro 1308.
30. Bartholemeo Gradenigo 1309.
31. Pietro Michaeli 1311.
32. Andrea Marcello 1311.
33. Barthol. Gradenigo 1312.
34. Pietro Geni 1314.

Br. III.

Izvadak iz mletačkijeh zapisnika senata, štampanijeh kod Nani, MCCLXVI. IV. Maii in Majori Consilio.

Capta fuit pars in C. M. quod Comes Ragusii habeat duos Socios Venetos, & tam illi, qui modo additus, quam alteri, quem habere consveverunt Comites Ragusii hactenus, teneatur & debeat idem Comes librarum L. Venetiarum, vel abinde superius proquolibet ipsorum omni anno pro salario & vestes, videlicet duas robas recentes & convenientes omni anno.

Br. IV.

Izvadak iz mletačkijeh zapisnika senata MCCLXXVI. II. Jun. in M. C.

Capta fuit pars: quod cum in Comissione Comitis Ragusae continetur, quod per totum tempus suum non possit exire de Ragusio, quod addatur, si ei casus occurrerit, quod possit ire ad parlamentum extra districtum Ragusii pro factis dictae terrae, quoties Casus adveniet & stare, si ei videbitur, per octo dies.

Bi prihvaćena odluka u velikom vijeću, da knez dubrovački uzima dva drúga Mlečića i da tako ovomu, što je sada pridodan, kako drugomu, koga obično do sada imahu knezovi dubrovački, bude držan i dužan isti knez svake godine za platu svakomu od njih 50 libara mletačkijeh, ili više od pedeset, i haljine, naime svake godine dvije nove i pristojne haljine.

Bi prihvaćena odluka, da se onomu što je rečeno u nalogu za kneza Dubrovnika, da za cijelo svoje vrijeme ne može izaći iz Dubrovnika, pridoda, da, ako mu se slučaj desi, može izaći na dogovor izvan okružja Dubrovnika radi posala rečene zemlje, kolikogod puta se slučaj desi, i stati, ako mu se uščini, za osam dana.

Br. III.

Izvadak iz mletačkijeh zapisnika senata, štampanijeh kod Nani, MCCLXVI. IV. Maii in Majori Consilio.

Capta fuit pars in C. M. quod Comes Ragusii habeat duos Socios Venetos, & tam illi, qui modo additus, quam alteri, quem habere consveverunt Comites Ragusii hactenus, teneatur & debeat idem Comes librarum L. Venetiarum, vel abinde superius proquolibet ipsorum omni anno pro salario & vestes, videlicet duas robas recentes & convenientes omni anno.

Br. IV.

Izvadak iz mletačkijeh zapisnika senata MCCLXXVI. II. Jun. in M. C.

Capta fuit pars: quod cum in Comissione Comitis Ragusae continetur, quod per totum tempus suum non possit exire de Ragusio, quod addatur, si ei casus occurrerit, quod possit ire ad parlamentum extra districtum Ragusii pro factis dictae terrae, quoties Casus adveniet & stare, si ei videbitur, per octo dies.

Bi prihvaćena odluka u velikom vijeću, da knez dubrovački uzima dva drúga Mlečića i da tako ovomu, što je sada pridodan, kako drugomu, koga obično do sada imahu knezovi dubrovački, bude držan i dužan isti knez svake godine za platu svakomu od njih 50 libara mletačkijeh, ili više od pedeset, i haljine, naime svake godine dvije nove i pristojne haljine.

Bi prihvaćena odluka, da se onomu što je rečeno u nalogu za kneza Dubrovnika, da za cijelo svoje vrijeme ne može izaći iz Dubrovnika, pridoda, da, ako mu se slučaj desi, može izaći na dogovor izvan okružja Dubrovnika radi posala rečene zemlje, kolikogod puta se slučaj desi, i stati, ako mu se uščini, za osam dana.

Br. V.

Izvadak iz mletačkijeh zapisnika senata MCCLXXXII. III. Mart. in M. C.

Capta fuit pars: quod addatur in Capitulari Camerariorum Communis & aliorum Officialium, qui recipiunt pecuniam pro Communi, quod teneantur diligenter inquirere denarios Regis Raxiae contrafactos nostris Venetis Grossis & teneantur eos incidere. Et mittantur litterae de precepto per Sacramentum omnibus Rectoribus preter Comitem Ragusii & addatur in commissionibus illorum Rectorum, qui de caetero ibunt propter Dominium, praeter dictum Comitem Ragugii &c.

Br. VI.

MCCLXXXV. XXX. Maii in M. C.

Cum in Istrumento pactorum seu fidelitatis, quod habent Ragusii nobiscum, contineatur, quod clerus ter in anno in Nativitate Domini, in Pasqua resurrectionis & in festo S. Blasii laudem cantabunt in majori Ecclesia solenniter D. Duci D. Patriarchae, Aeppo

---

Bi prihvaćena odluka, da se nadoda u kapitularu kamerarijâ [zakoniku] općine i ostalijeh ureda koji primaju novac za općinu, da su držani pomnjivo tražiti novce kralja raškoga, krivotvorene po našijem mletačkijem grošima, i da su držani usjeći ih. I neka se pošalju pisma o naredbi pod otajstvom svijem upraviteljima, osim knezu dubrovačkomu, i neka se pridoda u nalozima za one upravitelje, osim kneza dubrovačkoga, koji će unaprijed iti radi uprave, osim rečenoga kneza dubrovačkoga i t. d.

Pošto je sadržano u ispravi ugovorâ ili ti vjernosti, što imaju Dubrovčani s nama, da će svećenstvo triput na godinu: na božić, na uskrs i na dan sv. Vlasija svečano pjeti hvalu u stônoj crkvi gospodinu duždu, g. patrijarhu, svomu arhiepiskopu i knezu, svake godine, radi koga blagoslova će primati tri perpere: jednu od Nas dužda, drugu

suo & Comiti omni anno, propter quam benedictionem recipient yperperos tres, unum a Nobis Duce, alterum ab Aeppo & tertium a Comite, & per Statuta Ragusii seu consvetudinem Comes debeat dare Canonicis in Nativitate Domini duos Yperperos de suo proprio, unum pro Domino Duce & alium pro se & in die S. Blasii debeat dare dictus Comes eisdem Canonicis yperum unum; capta fuit pars, quod sicut Capitulum Ragusii debet recipere yperperos tres secundum pacta pro benedictione dictarum laudum; ita debeat a modo annuatim de gratia Yperperos IV. secundum consvetudinem & statuta Ragusii.

Br. VII.

MCCLXXXVI. die XXII. Junii in M. C.

Capta fuit pars, quod quando Comes Ragusii constringet omnes homines de Ragusio, qui non vadant in terras Regum Raxiae & Reginae Matris eorum, possit constringere omnes homines de Venetiis & nostros fideles mercatores qui essent Ragusii, ad voluntatem D. Ducis, qui non debeant ire in dictas partes.

---

od arhiepiskopa i treću od kneza, i pošto je, po ustavu dubrovačkom ili običaju, knez dužan dati kanonicima na božić dvije perpere od svoga vlastitoga: jednu za gospodina dužda, a drugu za sebe, i na dan sv. Vlasija ima dati rečeni knez istijem kanonicima jednu perperu; — bi prihvaćena odluka, da, kao što kapituo dubrovački ima primati po ugovoru tri perpere za blagoslov rečenijeh hvala, tako od sada uzima godišnje od milošte 4 perpera, po običaju i ustavu dubrovačkomu.

Bi prihvaćena odluka, da, kad knez dubrovački prisili sve ljude iz Dubrovnika, da ne idu u zemlje kraljeva raškijeh i matere im kraljice, može prisiliti [1] sve ljude iz Mletaka i naše vjerne trgovce, koji se nagju u Dubrovniku, po volji gospodina dužda, da ne smiju iti u rečene krajeve.

Br. VIII.

Ulomak poruke (reskripta) dužda mletačkoga Ivana Delfino od 2. Januara 1358. Dubrovčanima, iz Appendini I. str. 211.

Volentes eundem amorem & curam erga Vos, quemadmodum ad patriam propriam gerere, petitionem ipsam benigne duximus admittendam. Itaque omnes Ragusaei, nati in Ragusio & ex eis nascituri de caetero sint Cives nostri Venetiarum, possint mercare tanquam Cives Veneti, navigando cum navigiis nostris &c.

Br. IX.

O saslušanju dubrovačkijeh poslanika u Carigradu god. 1804.

Nova rukopisna vijest očigledaoca iz Carigrada.

Potonji poslanici dubrovački bili su ovdje ljeti 1804. sa dankom, ali se nigdje ne prikazaše ni ukazaše, bilo od stida radi svojijeh dugijeh brada, s kojijem, po cerimonijskom obredu, red je da predadu danak, bilo s osnovànijih razloga, što su naime uzalud uradili sve što je moguće, da se pri saslušanju kod vezira i sultana uspostupa s njima kao i s ministrima ostalijeh evropejskijeh dvorova. No Porta bijaše neumoljiva i ne ostupi ni dlake od staroga cerimonijskoga obreda, po kome oni ne smijahu kao drugi poslanici objedivati sa vezirom, šta više ni kao lica što pripadaju poslanstvu ostalijeh poslanika sa drugijem ministrima Porte, nego sa tumačem, i to ne u dvorani nego u predsoblju. A i njihovo je odjelo u ovoj prilici sasvijem neobično, ni tursko ni evropejsko, nego njeka čudna stara ilirska nošnja s dugijem bradama. Uzalud je i konsuo republike

---

Htijući se vladati prama vama istom ljubavlju i brigom, kao što prama svojoj domovini, cijenismo da se vaša molba ljubezno primi. I tako svi Dubrovčani, rogjeni ili koji će se unaprijed ragjati u Dubrovniku, neka budu naši gragjani mletački, neka mogu trgovati kao i gragjani mletački, brodeći s našijem brodovima i t. d.

već od mnogo godina kušao da mu se udijeli stepen ministra kod Porte. Do sada bijaše njegovo traženje uzaludno, i ne bi reći da će unaprijed imati boljega uspjeha.

O cerimonijalu, kojega se Dubrovčani držahu prama republici mletačkoj još u najnovija vremena pred padom Mletaka.

Rukopisna vijest jednoga mletačkog učenjaka, Karla Antuna Marin, pisca civilne i političke povjesti trgovine mletačke (Storia civile e politica del commercio de' Veneziani). Mleci 1880. 8. u više knjiga. (Iz njegova originalnog rukopisa).

Anche a tempi nostri prima della caduta del nostro governo usavano i Ragusani alcuni ceremoniali, che sapevano d'una quasi servile divozione, igli facevano ricordarla. Pagar un tributo a una gran potenza maritima, o ad una molesta, per poter liberamente e sicuramente esercitar in mare il proprio commercio, non e cosa, che avvilisca un dominio sia grande sia piccolo. Al modo di pagarlo si deve por mente. In primo luogo era mortificante per i Ragusei il prestar omaggio nel pagarlo non al Principe immediato, ma a suoi commendanti. Di fatto il Capitaneo detto del Golfo o sia il Vice Amiraglio[a)] riceveva ogni tre anni la Deputazione destinata a complimentarlo. Questa si portava nella galea commendante con il

a) Dico Vice Amiraglio, in quanto che il primo Amiraglio era il General di Corfu, dal quale tutti gli altri dovevan dipendere.

I u naša vremena, prije pada naše vlade, služahu se Dubrovčani njekim cerimonijama, koje udarahu na gotovo ropsku odanost, i činjahu da se je sjećaju [?]. Plaćati danak kojoj velikoj pomorskoj sili, ili kojoj neugodnoj, da se može slobodno i bezbijedno po moru trgovati — nije stvar, koja ponizuje gospostvo, bilo veliko bilo maleno. Treba uzeti na oko način kako, se plaća. Najprije bješe mučno za Dubrovčane pokloniti se pri plaćanju ne upravo principu, nego njegovijem doglavnicima. U istinu tako zvani kapetan od zaljeva ili ti podadmiral[a)] primaše svake tri godine poslanstvo, odregjeno da mu se pokloni. Ovo bi pošlo na zapovjednikovu galiju sa dankom, koji

a) Kažem podadmiral, u koliko je prvi admiral bio general Krfa, od kojega su svi ostali imali zavisiti.

tributo, il qual consisteva in una panattiera d' argento di se oncie, in cere lavorate, confitture, vini, erbaggi. Se nell atto di presentarlo i deputati dicevano, di esser venuti a nome della Marinaresca, il Capitaneo diceva: elle vengono a nome del loro governo interrompendoli; e quando i deputati parlando di Ragusi dicevano: la nostra Republica: Il Capitaneo pure gli interrompeva replicando: il loro governo.

Quando un legno di rango armato in guerra di ragion Veneziana si presentava a quella piazza, ella era la prima a salutarlo; il quale gli rispondava con tiri pari. E se un capitano generale in tempo di guerra approdava a Ragusi, si dovevano tosto portare nel suo bastimento, detto galea bastarda, alcuni deputati nobili a complimentarlo, ed a lui presentavano in atto di omaggio la cosi detta *cescga*, che era una specie di podiglione o di panno rosso e veluto, o damasco, il quale decorosamente copriva tutta la puppa della galera ed oltre ancora per maggior suo ornamento e deocro nella solennita. Cio mi do a credere, che primo sia stato Pietro Orseolo II. ad avere da Ragusei questo Omaggio, mentre riceva quella Citta in dedizione. Tali era gli ceremoniali, gli omaggi, che si praticavano ai commendanti di mare della Rep. di Venezia da quella de Ragusi.

Al commandante sopremo della Dalmazia, detto Proveditore generale, si praticava altrettanto omaggio, riconoscendosi in esso un

---

se sastojaše iz jedne srebrne krošnje od 6 unača, iz uragjenoga voska, slatkišâ, vina, povrća. Ako bi poslanici predavajući danak rekli da su došli u ime mrnarice, zapovjednik bi ih prekinuo i rekao: vi dolazite u ime svoje vlade; i kad bi poslanici, govoreći o Dubrovniku, rekli: naša republika, kapetan bi ih takogjer prekinuo ponavljajući: vaša vlada.

Kad bi se kakva velika mletačka lagja, oružana za rat, prikazala pod onijem gradom, grad bi je prvi pozdravio, a lagja bi odgovorila jednakijem hicima. A ako bi koji glavni zapovjednik u vrijeme rata pristao u Dubrovnik, trebalo je da odmah nekoliko vlastele poslanika izagju na njegovu lagju, tako zvanu galiju kopilaču, da mu se poklone, i darivahu ga u znak poštovanja tako zvanom *češgom* [?], što bijaše njeka vrst zastirača [?] od crvene svite i kadife ili od damaška, koji bi sjajno prekrio cijelu krmu od galije i još više, za

superiore in dignita, e facendosi concio ramemorare l'antica Raguse a dipendenza dal Veneto Dominio. Appena arrivato a Zara il nuovo Proveditor Generale, la Republica di Ragusa con lettere consolandosi seco lui d'esser giunto, gli feceva intendere, che quanto prima avrebbe spedito un suo ambasciatore a fare le sue congratulazioni i suoi uffizi per essa. Questo ambasciatore veniva accolto con tutti gli onori militari, e veniva condotto nella ultima camera, che era quella dell'udienze straordinarie e solenni. Il Generale era sedente sopra magnifica cattedra collocata sopra piu d'un gradino di succinto della porta, che era coperta da un baldachino di drappo d'oro richissimo, di cui erano comperti altresi le pareti e le sedie di quella stanza. Era vestito col manto d'oro, aveva in testa bereta a cuneo detta afozzo, lo scettro in mano. L'Ambasciatore sedeva in una cattedra a piedi del trono, recitava il suo Offizio, interrotto sempre del Generale, quando parlando di Ragusi, diceva la mia Republica, il General rispondeva, il suo, o il vostro governo. In tanto i com-

---

njen veći nakit i sjaj u svečanosti. To mi daje da mislim, da je Petar Orseolo II. bio prvi, što je imao od Dubrovčana ovaj poklon, kad je primio onaj grad na predaju. Takove bijahu cerimonije, pokloni, koje republika dubrovačka iskazivaše pomorskijem zapovjednicima republike mletačke.

Vrhovnom zapovjedniku Dalmacije, tako zvanom glavnom providuru, iskazivahu isto toliko poštovanje, priznajući u njemu višega dostojanstvenika i opominjući tijem staru dubrovačku ovisnost od gospostva mletačkoga. Netom bi nov glavni providur prispio u Zadar, dubrovačka bi republika, čestitajući mu pismima gdje je došao, činila razumjeti, da će čim prije poslati svoga poslanika da mu čestiti i zamjeni je u dužnostima. Ovoga poslanika primahu sa svijem vojničkijem počastima i vogjahu ga u potonju sobu, što bijaše za vanredne i svečane saslušaje. General sjegjaše na divnoj stolici, postavljenoj na više od jedne stepenice od vrata [?], koja bijahu pokrivena baldakinom od vrlo bogate zlatne tkanine, čime bijahu pokrivene takogjer stijene i stolice one sobe. Imaše na sebi zlatan plašt, na glavi kapu na klin, rečenu *afozzo*, žezlo u ruci. Poslanik sjegjaše na stolici po dno prijestolja, čitaše poruke, prekidan uvijek od generala, kad, zboreći o Dubrovniku, govoraše moja repu-

mandanti delle galere ed i subalterni Rappresentanti e gli ufficiali di primo Rango si trattenevano nell' anticamera, e gli uffiziali di rango minore nelle sussequente.

X.

O dvoličnom i sumnjivom postupanju Dubrovnika prema Turskoj i drugijem silama.

Sagredo u „Memorie istoriche de Monarchi Ottomani in Venezia" 1697. 4⁰ str. 50, govori o Dubrovčanima kod god. 1606:

Da su Dubrovački poslanici u Carigradu s haračem morali za vrijeme svog tamošnjeg boravka mjesečno obavješćivati Portu o svijem prilikama hrišćanstva, a osobito Mlečićâ. Da je ovaj hrišćanski narod tako srastao (inviscerato) sa turskim carstvom, da je postao sličan Turcima i u navadama i običajima. Da on javlja Turcima sve vijesti o hrišćanstvu, i da su mu osobito vrlo mili ratovi megju Mlecima i Portom, da na štetu mletačke trgovine podigne svoju.

Italijanci govore o Dubrovniku radi njegove političke prevrtljivosti „le sette bandiere di Ragusa", sedam zastava dubrovačkijeh, „*Stara i nova država dalm.*" str. 232.

Sam Razzi priznaje posve naivno o Dubrovčanima ovo: kod g. 1533. Stigoše pisma od sultana, gdje zahvaljuje na vijestima poslanijem Porti o napretku hrišćana u Moreji. Nadoda da više vjeruje izvješćima Dubrovčana, nego samijem svojijem pašama i sandžacima. Dubrovčani su navikli, da, kao što izvješćuju papu i italijanske vladare o pokretima Turaka, tako javljaju i sultanu sve što doznadu o pokretima hrišćanskijeh sila.

XI.

Putni dnevnik dubrovačkijeh poslanika, koji pogjoše u Carigrad g. 1792.

Kao što je poznato, Dubrovnik šalje svake 2 godine poklisare Porti, da joj predadu uglavljeni zaštitni danak. Gospodin Stefan pl.

---

blika, general odvraćaše: tvoja ili vaša vlada. Megjutijem zapovjednici galijâ i niži zastupnici i glavni oficiri stajahu u predsoblju, a niži oficiri u drugijem sobama.

Rajčević, negdašnji ć. k. konsularni agenat u Bukareštu i ć. k. savjetnik, sad konsuo u Livornu, rodom blizu Popova u Hercegovini, ustupio mi je za prijepis putni dnevnik, vogjen kod dubrovačkog poslanstva, koje je g. 1792. putovalo u Carigrad. Bilo bi dakako željeti, da se pisac dnevnika upustio u poučne potankosti, osobito o sadašnjem stanju proputovanijeh krajeva. Ali i ovakav, kakav je, dnevnik vrijedi kao literarna rijetkost i znamenitost, jer koji je novi putnik naišao na ove krajeve? Za one, koji se bave geografskijem opisima ili kartama, topografski će detalj biti pun pouke. Ali će se i ugarski istoričar sjetiti znamenitih dogogjaja iz srpske i ugarske povjesti, kad naigje u ovome dnevniku na imena polja Kosova, rijekâ Raške, Marice (ili Hebrus) i Ibra, krajeva i gradova Skoplja, Prištine, Mitrovice, junakâ Miloša Kobilića, Marka Kraljevića i Gjurgja Despota. Ispitivač rimskih starina naći će doduše malo što i ne dosta opširno, ali ipak po štogod tamo i amo. Neki anegdoti nešto vrijede za tursku i dubrovačku povjest. Radi ovijeh uzroka mislim, da kratki sastavak zaslužuje mjesto u dodatku povjesti Dubrovnika. Prijepis ovdje umetnut prispodobio sam pomnjivo sa onijem, te mi dade gosp. pl. Rajčević.

Giornale del viaggio a Constantinopoli fatto dagli Ambasciatori della Republica di Ragusa alla sublime Porta l' Anno 1792.

Li 15. Aprile colla solita pompa uscirono dalla Citta alle Plocce, dove si trattenero l' intiero giorno seqvente.

17. do. Dalle Plocce salito il monte passarono a Bargat, Villaggio dello stato di Ragusa, sul confine della Turchia; questo viaggio e di tre qvarti d' ora.

Dnevnik o pohodu poslanikâ republike dubrovačke uzvišenoj Porti u Carigrad, godine 1792.

Dne 15. Aprila, na obični svečani način izagjoše iz grada na Ploče, gdje se zadržaše cijeli nastajni dan.

Dne 17. istoga. S Ploča prevalivši brdo stigoše na Brgat, selo dubrovačke države, na granici turskoj; ovaj put je trajao 3 četvrti od ure.

18. do. Lunga pezza camminando per mortari (strada così detta, perche tutta di sasso vivo dei piedi di cavalli, che continuamente la battono, scavata in forma di mortaj) indi per collinette vestite di varj arboscelli, lasciato a sinistra il piano di Popovo, tragittarono un gran Torrente simile a un rispetabil Fiume, e giunsero a Slano in Turchia. Questo viaggio e computato di sei ore.

19. do. Avendo salito un monte imminente a Slano, per altre colline e vallete arrivarono al piano, indi al Paese di Gliubigne, situato alle radici di una continuata catena, di colline e monti, impiegando sei ore di cammino.

20. do. Dopo aver passato il rimanente del piano, traversando molte altre colline, scesero in quattr' ore a Stolaz, situata al lato orientale di un altro bel piano, che prende il nome dalla Citta suddetta.

21. do. Passato il Fiume Bregava, e traversato il suddetto piano, camminando per collinette e monti, e gli uni e le altre vestite di alberi, finalmente scesero in un gran piano, per cui camminando lunga pezza, passarono il Fiume Narenta, dove Buniza gli si unisce, sopra un bel ponte di antica struttura composto di 14 archi;

Dne 18. istoga. Hodeći dugo po mortarima (put tako nazvan jer vas od živa kamena, izduben od konjskijeh kopita, te neprestano po njemu gaze, u oblik mortarâ [mužara], pa po brežuljcima sa raznijem stablima, ostaviv s lijeve Popovo Polje, prevezoše se preko velika potoka slična ovelikoj rijeci i prispješe u Slano u Turskoj [?]. Ovaj je put trajao 6 ura.

Dne 19. ist. Prevalivši brdo vrhu Slanoga, preko drugijeh brežuljaka i dolina stigoše na ravnicu, zatijem u kraj Ljubinje, koje leži na podnožju neprekidne verige bregova i planina, upotrijebivši 6 ura hoda.

Dne 20. ist. Prevalivši ostali dio ravnice, prošavši mnoge druge bregove, sidoše kroz 4 ure u Stolac, te leži sa istočne strane druge lijepe ravni, nazvane po rečenom gradu.

Dne 21. ist. Prošavši rijeku Bregavu i prevalivši rečenu ravan, hodeći brežuljcima i planinama, pokrivenijem stablima, napokon sidoše u veliku ravnicu, po kojoj hodeći dugo, progjoše rijeku Neretvu, gdje utiče Bunica, preko lijepa mosta stare gragje, sastavljena

indì per lo stesso piano con viaggio di sette ore giunsero a Mostar, Città così detta dall' antico Ponte, fatto fabbricare, come si dice, da Antonino Imperatore, di un sol arco, tuttavia in buonissimo stato.

22. do. Camminando per lo stesso piano, indi salendo alcun poco, nello spazio di due ore arrivarono alle radici di un' asprissimo monte detto Porim, ove si fermarono in un Han a motivo d' impetuosissimo vento da Tramontana, che non permetteva si azzardasse la salita del monte.

23. do. Essendo cessato il vento, per moltissime giravolte salirono Porim, per la costa vestito tutto di bellissimi alberi, indi a poco altre sovraposte altissime montagne; scesa appena la cima delle qvali entrarono qvasi in un piccol piano formato da collinette, che sono la continuazione di tali monti; quale piano attraversato fecero la grande orrida scese di Lipete, tutta coperta di grandissimi alberi in fondo della quale vi è un bel Lago, che lasciato a sinistra comminciarono a salire per via molto precipitosa un' asprissimo monte, per la cima del quale continuata da varie collinette giunsero finalmente al Han di Borki, luogo deserto, cosi' chiamato dei Pini, che in vista veramente teatrale vestono le spalle di una Catena di monti, i quali restano alla destra della strada. Questo viaggio si computa di sette ore.

---

od 14 lukova; onda po istoj ravnici iza 7 ura hoda prispješe u Mostar, grad tako nazvan po starom mostu, koji, kako kažu, dade načiniti ćesar Antonin; most ima samo jedan luk, te je i sada u vrlo dobru stanju.

Dne 22. ist. Hodeći istom ravnicom, zatijem penjući se malo, za 2 ure prispješe do podnožja veoma krševita brda, rečena Porim, gdje se zadržaše u nekom hanu zbog prevelika sjeverna vjetra, koji ne dopuštaše, da se uspenju na brdo.

Dne 23. ist. Kad prestade vjetar, po nebrojenijem zavijucima uspeše se na Porim, vas odjeven sa strane prelijepijem stablima, malo zatijem na druga previsoka brda nad Porimom; netom se uspeše na njih, ugjoše gotovo u malu ravnicu okruženu brežuljcima, koji su nastavak planinâ: prevalivši tu ravnicu, poslije duga vremena i s velikom mukom uspeše se na Lipet, vas pokriven golemijem stablima, a u dnu se nalazi lijepo jezero; ostavivši ovo s lijeve, počeše

24. do. Camminando lunga pezza quasi per piano, indi dopo una non indifferente scesa, con cammin facile tra monti arrivarono a Kogniz, Paese, dove vi e' un ponte ben inteso di pierra, il qvale divide Hercegovina da Bosna. Ivi fermatisi alcun poco, passarono il detto ponte, e camminando per un Ora in circa tra monti fecero la gran salita di due altre montagne, la prima chiamata Ivan veliki, la seconda Ivan mali; indi per varie piccole scese e salite giunsero al Han di Tarcin, luogo deserto, impiegando nel viaggio ore sette.

25. do. Con altre piccole scese e salite, camminando prima lungo le radici di un monte, e poi per altre piccole colline e valli, presero alloggio al Han di Kissjalak, luogo deserto, così chiamato dall' acqua minerale acetosa, che ivi scaturisce a benefizio di moltissime qvalita d' infermi. In questo viaggio comunemente s' impiegano cinque ore di tempo.

26. do. Per istrada tutta piana dopo aver quazzato parecchie volte il Fiume Fojniza, arrivarono in Bussovaccia con viaggio di ore cinque.

---

se peti vrlo strmijem putem na prekrševito brdo, preko čijeg vrha, nastavljena raznijem brežuljcima, stigoše napokon u Borov han, pusto mjesto, tako nazvan po borima, koji upravo teatralno pokrivaju pleći verige od planinâ, koje se nalaze s desne strane ceste. Ovaj put se računa 7 ura.

Dne 24. ist. Hodeći dugo gotovo ravnicom, zatijem poslije ne baš prelakog penjanja, idući lako megju brdima, stigoše u Konjic, kraj gdje ima most, dakako od kamena, koji dijeli Hercegovinu od Bosne. Zadržavši se tu nešto malo, progjoše rečeni most, i hodeći po prilici uru megju planinama, počeše veliko penjanje na dvije druge planine, od kojijeh se prva zove Ivan Veliki a druga Ivan Mali; zatim poslije razna neznatna silaženja i penjanja stigoše u han Tarčin, pusto mjesto, upotrijebivši za put 7 ura.

Dne 25. ist. Iza drugog malog silaženja i penjanja, hodeći najprije duž podnožja brda, pa onda drugijem malijem bregovima i dolinama, stigoše na konak u han Kiseljak, mjesto pusto, tako zvano po mineralnoj kiseloj vodi, koja tu izvire za dobro mnogovrsnijeh bolesnika. Za ovaj put obično treba 5 ura vremena.

27. do. Con non molta salita e scesa arrivarono al piano di Travnik irrigato dal Fiume Lascva, camminando lungo il quale giunsero in qvattr' ore alla mentovata Capitale di Bosna, ove bene accolti, si fermarono quattro giorni.

Li 2. Maggio ricalcando le medesima strada in sei ore arrivarono al Han di Bielalovac, luogo deserto, tra Bussovaccia e Kissjelak.

3. do. Dopo aver quazzato, come prima, il Fiume Fojniza, e passato di gran pezzo il Han di Kissjelak, finirono di ricalcare la strada di prima, e comminciarono a salire un gran monte; scesa di alqvanto la cima del qvale passarono al Han in luogo deserto, qvale dalla cima di detto monte prende le denominazione di Kobiglia glava.

4. do. In segvito di mediocre discesa, camminando qvasi per piano, qvazzarono varj rami del Fiume Bosna, ed entrarono in Saraevo, una volta Capitale della Provincia di Bosna cosi denominata dal detto Fiume. Saraevo e' una Città molto popolata e mercantile, situata dalla costa di un monte sufficientemente aspro.

5. do. Dopo una mediocre salita, con alcune altre salite e scese framezzate da piccoli piani lungo il Fiume Migliassa, ramo del Bosna, in cinque ore arrivarono al Han di Paele, luogo deserto.

Dne 26. ist. Posve ravnom cestom, iza kako pregaziše nekoliko puta rijeku Fojnicu, stigoše u Busovaču, poslije 5 ura hoda.

Dne 27. ist. Penjući se i slazeći ne vele, prispješe u ravnicu Travnika, natopljena rijekom Lašvom, uz koju hodeći stigoše u 4 ure u spomenuti glavni grad Bosne, gdje dobro pričekani, zaustaviše se četiri dana.

Dne 2. maja. Hodeći opet istijem putem u 6 ura prispješe u han Bjelalovac, pusto mjesto, megju Busovačom i Kiseljakom.

Dne 3. ist. Pošto pregaziše, kao prije, rijeku Fojnicu i progjoše dobrahno han Kiseljak, opet pogjoše prijašnjijem putem i počeše se peti na veliko brdo; kad se nešto primakoše vrhu počinuše u hanu, u pustu mjestu, koje po vrhu rečenog brda zovu Kobilja glava.

Dne 4. ist. Poslije osrednjeg slaženja, hodeći gotovo ravnicom, pregaziše razne pritoke rijeke Bosne, i ugjoše u Sarajevo, jednom glavni grad pokrajine Bosne, tako nazvane po rečenoj rijeci. Sarajevo je grad vrlo napučen i trgovačko mjesto, a leži sa strane prilično krševita brda.

6. do. Varcati monti asprissimi e di oridissimi precipizj; passato prima il miserabil Paese di Prachia, in sei ore giunsero al Han di Kascikari, situato in deserto tra monti.

7. do. Salito e sceso l' asprissimo monte detto Hragnen, camminarono lunga pezza tra monti, ed arrivarono al Paese di Gorascde. Indi passato il vicino precipitoso, e mezzo rovinato ponte di legno sopra il rispetabil Fiume Drina, camminarono lunga pezza per piano; poi salito un altro monte, e passato il Fiumicciatolo Jagnina, con nove ore di viaggio alloggiarono al Paese di Cjajnik, situato sulla costiera di un monte.

8. do. Fatta in due ore la salita del altissimo monte Kovac, dove un altra volta rientrarono in Herzegovina, con piccole e varie scese presero alloggio nel Han di Bojanichi in deserto, impiegando in tutto questo viaggio ore sei.

9. do. Con altre salite di collinette, e scese sempre maggiori arrivarono al rispettabil Paese di Tascligia, ove videro parecchie antichità Romane, specialmente un iscrizione a Caratteri unciali in

---

Dne 5. ist. Poslije osrednjeg penjanja i poslije nekoliko drugijeh penjanja i slaženja, prekinutijeh malijem ravnicama, duž rijeke Miljase, pritoka Bosne, za 5 ura stigoše u han Paele [?], pusto mjesto.

Dne 6. ist. Prevalivši vrlo krševite planine sa strahovitijem ponorima; prešavši prije nevoljni kraj Praću, u 6 ura stigoše u han Kašikari, te leži u pustinji megju planinama.

Dne 7. ist. Prevalivši krševito brdo, rečeno Hranjen, igjahu za dugo megju planinama i prispješe u kraj Goraždu. Zatim prešavši susjedni strmi i na pola srušeni most od drva, preko velike rijeke Drine, igjahu za dugo ravnicom; zatim ispevši se na drugo brdo, i prešavši rječicu Janjinu, nakon 8 ura puta stigoše na konak u Ćajnik, te leži sa strane brda.

Dne 8. ist. Ispevši se u 2 ure na visoku planinu Kovač, gdje po drugi put ugjoše u Hercegovinu, iza malena i razna penjanja padoše na konak u han Bojaniće u pustinji, iza kako putovaše svega 6 ura.

Dne 9. ist. Iza daljeg penjanja po brežuljcima i sve višeg slaženja, prispješe do ovelikog kraja Taslidža, gdje vidješe nekoliko rimskijeh starina, osobito natpis uncijalnijem pismenima sa strane osno-

un lato di base or rovinata, ma che una volta serviva di sostegno o a qvalche gran colonna, o a qvalche statua, come pure qvattre belle colonne di marmo, che ora servono a sostentamento dell' atrio di una Gianica. Fu detto, che un' ora in circa distante da Tascligia vi si veggono altri bellissimi monumenti antichi. In quello viaggio impiegarono qvattr' ore.

10. do. Varcato il monte Babba, e passato sopra di un rovinatissimo ponte di legno il Fiume Lim, in ore sei giunsero a un piccol Paese nominato Priepoglie.

11. do. Con mediocre salita arrivati al piccol Forte detto Isargik, dove presero le prime quardie (che mutandosi di paese in paese in maggiore o minor quantità sempre gli accompagnarono fino a Filippopoli) indi sormontata una gran montagna, poi passata una profonda, ma nel suo orrore bella valle, alloggiarono in un Han situato in Milloscev Dô, luogo deserto, impiegando nel viaggio ore cinque. Il mentovato forte Isargik si dice Patria di Soliman Passà, che nato bassamente nel secol passato, giunse ad essere supremo Visir. Costui stizzato col proprio genitore fuggi da Casa. Per istrada si scontrò cogli Ambasciatori di Ragusa, che in loro compagnia avevano un Giovine nobile, per nome Maroiza Caboga. Unito ad essi li servi bene da Garzone fino alla Capitale, e specialmente si fece amare dall suddetto Maroiza. Ritornati gli Ambasciatori a

---

vice sad oštećene, koja je jednom služila za oslon kakvu veliku stupu ili kojem kipu; kao takogjer četiri lijepa stupa od mramora, te sad služe kao potporača potrjemka džamije [?]. Bi rečeno da se po prilici uru daleko od Taslidže nalazi drugijeh lijepijeh starijeh spomenika. Ovaj put prevališe u 4 ure.

Dne 10. ist. Prevalivši brdo Babu i prešavši preko vrlo oštećena drvena mosta rijeku Lim, u 6 ura prispješe u malen kraj rečen Prijepolje.

Dne 11. ist. Poslije osrednjeg penjanja stigavši k maloj utvrdi, rečenoj Isargjik, gdje uzeše prve straže (koje ih, mijenjajući se od mjesta do mjesta uvijek praćahu u većem ili manjem broju do Plovdiva), zatijem prevalivši veliku planinu, pa pregazivši duboku, ali u svojoj strahoti lijepu dolinu, padoše na konak u han u Miloševu Dolu, pustu mjestu, iza 5 ura putovanja. Spomenuta utvrda Isargjik

Ragusa, coll progresso di tempo il mentovato Nobile Caboga avendo che dire col suo zio, attual Rettore della Republica, lo trucido' nell' atto che sedeva in publica forma sotto le volte del Palazzo Rettorale. Fatto prigione, vi stette rinserato fino al gran Terremoto, in cui rovino' Ragusa; d' onde liberato e spedito Ambasciatore alla sublime Porta, trovò il sopra detto Soliman installato per Gran Visir, da cui riconosciuto per suo antico amico e benefatore, fu molto onorato e regalato, e gli furono accordate tutte le chieste grazie.

12. do. Per colline amenissime solamente ricoperte di erbe, con piccole salite e scese abbandonanzo Hercegovina, rientrarono un altra volta in Bosna, e in cinqve ore di cammino giunsero a un mediocre Paese detto Sienize, denominazione presa, come e credibile, dal fieno, che in somma qvantità si raccoglie nè suoi contorni. In questo Paese videro la prima volta la vera Cicogna, che nidifica sopra i tetti delle case, ucello, che in seguito ebbero occasione di vedere spessissimo, e che sebbene in parte simile, è pero molto diverso da quello, che in Ragusa e in tutta l'Italia comunemente si chiama Cicogna.

---

govore da je rodno mjesto Sulejman-paše, koji rodivši se u nisku stanju, dospje da postade velikijem vezirom. Ovaj svadivši se s ocem pobježe iz kuće. U putu se susrete s dubrovačkijem poslanicima, koji u svom društvu imahu mlada plemića, Marojicu Kabogu po imenu. Pridruživ im se, služio ih je dobro kao djetić do glavnog grada, a osobito ga zavolje rečeni Marojica. Iza kako se poslanici vratiše u Dubrovnik, s vremenom se spomenuti plemić Kaboga posvadi sa svojijem ujakom, tadašnjijem knezom republike, i ubije ga u času kad sjegjaše u službi pod svodom kneževskog dvora. Zatvoren u tamnicu, ostade u njoj do velike trešnje, kad se sruši Dubrovnik; zatijem oslobogjen i poslan kao poslanik uzvišenoj Porti nagje rečenoga Sulejmana ustoličena za velikog vezira; ovaj ga prepozna kao svog starog prijatelja i dobročinca, počasti ga puno i daruje, i biše mu udijeljene sve tražene milosti.

Dne 12. ist. Po lijepijem brežuljcima pokrivenijem samom travom, nakon malenijeh penjanja i slaženja, ostavivši Hercegovinu, ugjoše po drugi put u Bosnu i poslije 5 ura hoda prispješe u osrednji kraj, rečen Sjenica, koji dobi to ime, kao što je vjerovatno, od sije-

13. do. Per bellissime pianure variate da piccole colline tutte di terra, e coperte di sole erbe e fiori in cinque ore arrivarono al meschino Paese detto Duga Pogliana.

14. do. Fatta una lunga scesa tra due montagne, qvindi camminando fra di esse, che sempre piu andavano scostandosi fra di loro, e formando una specie di stretto e lungo piano, in cinque ore arrivarono a Novi-Pazar, Città rispettabile, bagnata dal Fiume Raska, e una volta assai freqventata da mercanti Ragusei, che formavano Colonia. Ivi si trattennero l' intiero giorno seqvente.

16. do. Dopo aver camminato una scarsa ora per il piano, per altrettanto tempo salirono un asprissimo monte, sic cui diviso in tante colline di terra mezze coltivate, e mezze in arboscelli, fecero quasi tutto il restante del viaggio. In distanza di un ora dal seqvente alloggio trovarono una fonte, che scorreva in un' urna antica ben lavorata, ma molto patita, coll' iscrizione latina, che per troppa fretta non ebber commodo di leggere, sul fine per una scarsa mezz' ora fecero una rapida scesa, impiegando in tutto il viaggio ore sei, ed arrivarono in Baguska, dove si esce dalla Bosna per entrare nella Provincia volgarmente detta Rumelia.

---

na, koje se kosi u velikoj množini u njegovoj okolici. U ovome kraju vidješe za prvi put pravu rodu, koja savija gnijezdo po krovovima kuća; ta je tica, koju unaprijed često vidješe, i ako dijelom slična, ipak mnogo drukčija od one koju u Dubrovniku i u cijeloj Italiji obično nazivlju rodom.

Dne 13. ist. Preko prelijepijeh polja sa malenijem brežuljcima svijem od zemlje, i pokrivenijem samom travom i cvijećem, u 5 ura stigoše u nevoljni kraj, rečen Duga Poljana.

Dne 14. ist. Silazeći dugo megju dvjema planinama, zatijem hodeći megju njima, koje se jedna od druge sve više odalečivahu čineći kao neku usku i dugu ravnicu, u 5 ura stigoše u Novi Pazar, velik grad kvašen rijekom Raškom, i jednom često polažen od dubrovačkijeh trgovaca, koji činjahu koloniju. Tu ostaše cijeli nastajni dan.

Dne 16. ist. Iza kako su hodili gotovo uru ravnicom, za toliko isto vremena uspeše se na veoma strmo brdo, na kojemu, razdijeljenu na toliko brežuljaka od zemlje, polovicu obragjenijeh a polovicu

17. do. Accompagnati da moltissime quardie, venute volontarie, per aver veduto in vicinanza la sera avanti alcuni assassini, dopo aver camminato un pezzo tra la strettura dè monti, e dopo aver lasciato a destra il forte Svecian ora disabitato, e fatto edificare, come si dice, da Jerina, moglie di Giorgo Despot, passarono sopra un ponte di legno qvasi diroccato e pericolosissimo il fiume Ibar, indi il Paese detto Mitroviza, e di la a poco entrarono nel gran piano di Cossovo, trovato qvasi tutto in praterie fiorite, essendo coltivata la menomissima sua parte. Il detto piano è pericolosissimo per le piccole macchie, che vi sono, attissime, alle imboscate. Lo stesso tanto dai lati, che lo chiudono, quanto nella sua area e seminato di Paesi e villaggetti. Per arrivare a Vuciatargne, Paese di alloggio, guazzarono il fiume Sitniza, e di li a una scareza mez-z' ora passarono un' antico e bene ideato ponte di pietra, già restato a secco, segno evidente, che Sitniza ora ha divertito l' antico suo letto. Qvesto viaggio e stato di sei ore.

---

obraslijeh stabaljem, učiniše gotovo vas ostali put. Uru daleko od narednog konaka nagjoše izvor, koji utjecaše u starinsku kamenicu dobro izragjenu, ali mnogo oštećenu, s rimskim natpisom, koji zbog velike hitnje nemadoše kad pročitati, napokon za gotovo pô ure brzo slažahu, upotrijebivši za cijeli put 6 ura, i prispješe u Bagusku, gdje se izlazi iz Bosne, da se ugje u pokrajinu obično nazvanu Rumelijom.

Dne 17. ist. Praćeni od straža, došlijeh svojevoljno, jer vidješe u blizini večer prije nekoliko razbojnika, iza kako gažahu njekoliko megju planinskijem klancima, i ostavivši s desne utvrdu Zvečan, sad pustu, koju dade sagraditi, kako vele, Jerina, žena Gjurgja Despota, pregjoše preko drvena mosta, gotova srušena i vrlo opasna, rijeku Ibar, pa zatijem kraj rečen Mitrovica, a malo zatijem ugjoše u veliko polje Kosovo, koje nagjoše gotovo cijelo u cvijetnijem livadama, jer je obragjen vrlo mali dio polja. Rečeno je polje vrlo pogibno radi malena grmlja, vrlo zgodna za zasjede. Isto je polje koliko sa strana te ga zatvaraju, koliko po zemljištu, napučeno mjestima i seocima. Da dogju u Vučitrn, mjesto konaka, pregaziše rijeku Sitnicu, a gotovo pô ure daleko odatle pregjoše preko stara i dobro smišljena kamena mosta, koji je na suhu, očit znak, da je Sitnica sad promijenila svoje staro korito. Ovaj je put trajao 6 ura.

18. do. Camminando lunga pezza per detto piano, passarono il fiume Lab, o Lau, videro a man sinistra in distanza di tre miglia in circa una chiesa, ove si dice sepelito Milosc Kobilich, e di li a non molto andarono a vedere la sepoltura di Amurate Secondo. Finalmente dopo aver salite e scese alcune collinette di terra, componenti lo stesso piano, dall'eminenza dell'ultima scuoprirono in bellissima veduta il sottoposto Paese di Prisctina, dove presero alloggìo, dopo aver camminato qvatre ore.

19. do. Casualmente per istrada insolita attraversarono il detto piano, che poi lunga pezza costeggiarono per luoghi ingombrati tutti da macchie molto commode agli assassini; terminato il quale fecero una mediocre scesa, indi camminarono molto tempo lungo il fiumiciatolo Lepenez, e in ultimo arrivarono in Kacjanik. In queste vicinanze si dice, che accadesse la rotta di 12.000 Tedeschi, commandati dal generale Piccolomini. Questo viaggio è communemente computato di nove ore; ma essi ne impiegarono dodici abondanti. In Constantinopoli ebbero certa notizia, che in questo giorno sulla strada consveta, e creduta dover essere presa dagli ambasciatori, si erano appostati cento ciqvanta assassini che averebbero dato adosso a sole trentaqvattre persone, compresivi i veturini, e le scorte avute in Prisctina.

Dne 18. ist. Hodeći za dugo rečenijem poljem, pregjoše rijeku Lab ili Lav, vidješe s lijeve strane u daljini po prilici od tri milje crkvu, gdje vele da je ukopan Miloš Kobilić, a ne vele daleko odatle pogjoše vidjeti grob Murata II. Napokon iza penjanja i slaženja po nekijem brežuljcima od zemlje, koji sačinjavaju isto polje, s vrha posljednjeg brijega otvori im se vrlo lijep pogled na kraj Prištinu koji leži na niže, gdje konačiše, iza 4 ure hoda.

Dne 19. ist. Slučajno neobičnijem putem prevališe to polje, a zatijem igjahu za dugo stranom kroz mjesta sva zapačana grmljem, veoma zgodnijem za razbojnike; svršivši polje, slažahu nekoliko, zatijem igjahu za dugo uz rječicu Lepenec, i napokon prispješe u Kaćanik. Ovdje u blizini vele da je potučeno 12.000 Nijemaca pod zapovijedi generala Piccolomini. Ovaj put obično računaju 9 ura; ali je njihov trajao obilatijeh 12. U Carigradu doznaju pouzdano, da je taj dan bilo zasjelo na običnom putu, kojijem se mislilo da će proći poslani-

20. do. Camminando tra due orridi monti per istrade precipitosissime, e in un luogo per mezzo di un gran sasso traforato per opera (come con molte altre favole raccontano) di Marko Kraglievich, poco dopo il quale passo si precipito un Cavallo del bagaglio, giunsero a un ponte di pietra mezzo diruto, che unisce due monti; quale appena varcato, sulla strada un momento prima passata casco atterrato dalla impetuosita del vento un grande albero con molto spavento d' cavalli, e pericolo de cavalcanti. Usciti dallo stretto delle montagne camminarono piu d' un ora per il piano, ove e situato Uschiup, Citta d' alloggio, nella vicinanza della qvale videro un antico Acqvedotto mezzo rovinato, volgarmente detto Gerina Ciupria cioè Ponte di Jerina, moglie di Giorgio Despot, per che da lei fabricato, acqvedotto fatto a forza di archi, molto simile a qvello di Pisa. In piccola distanza da Uschiup scorre il fiume Vardak, attraversato da un bel ponte di pietra mezzo rovinato, e in qvesta parte rimesso di legno. Nel forte di Uschiup videro sei pezzi di Canoni sfogoinati, e mezzi sepolti in terra: sopra uno di essi vi si vede la stemma Imperiale col nome dell' artifice, e colla data del 1683.

---

ci, sto i pedeset razbojnika, koji bi bili udarili na sama trideset i četiri čovjeka, ubrojivši i kočijaše i straže uzete u Prištini.

Dne 20. ist. Hodeći megju dvjema strahovitijem planinama vrlo krševitijem putem, a na jednom mjestu kroz velik kamen probijen (kako pričaju u mnogijem drugijem pričama) od Kraljevića Marka; malo iza kako progjoše taj kamen strovali se konj od prtljage; stigoše k mostu od kamena, napola srušenu, koji spaja dvije planine; netom pregjoše taj most, na cestu koju progjoše malo prije pade slomljeno od sile vjetra veliko stablo, na veliki strah konjâ i opasnost konjanikâ. Izišavši iz klanca planina igjahu više od ure ravnicom, gdje se nalazi Skoplje, mjesto od konaka, u čijoj blizini vidješe star vodovod napola srušen, obično zvan Jerina Ćuprija, biva, most Jerine, žene Gjurgja Despota, jer od nje zgragjen; vodovod sagragjen na lukove vrlo je sličan onome u Pisi. Nedaleko od Skoplja teče rijeka Vardar, preko koje se nalazi lijep most od kamena, napola srušen, i u ovom dijelu popravljen drvom. U utvrdi Skoplja vidješe šest začepljenijeh [?] topova, napola zabodenijeh u zemlju: na jednome od njih vidi se carski grb sa imenom umjetnika i s datu-

In questa citta si fermarono tre giorni per cambiar le vetture; e vi stettero con riserva, mentre cominciava ad aversi qvalche sentore di peste. La suddetta giornata si computa di sei ore.

24. do. Attraversato il piano di Uschiup salirono alcune colline tutte di terra, indi venero in un altro piano qvasi formato da altre piccole e qvasi insensibili colline vestite di sole erbe, sotto una delle qvasi giace il paese di Cumanovo, dove preser alloggio, arrivandovi in sei ore di tempo.

25. do. Passate molte collinette, come jeri, cominciarono a salire altre colline e monticelli vestiti di alberi, luoghi attissimi alle insidie, e in sei ore e mezza arrivarono a Strazin, Han in deserto.

26. do. Fatta una gran scesa di monte, giunsero ad un bellissimo piano, qvale attraversato ebbero a qvazzare sette volte un Fiumiciatolo, indi camminando sempre tra monti (passo pericolosissimo) in sei ore andarono a posare in Egri Palanka, Paese, che trae i suoi maggiori proventi da bei lavori di ferro, il qvale cavato dalle vicine miniere, agevolmente si lavora con commodo delle acque, delle qvali abbonda.

---

mom 1683. U ovome se gradu zaustaviše tri dana radi promjene kola; i tu stajahu na oprezu, jer sumnjahu da se javlja kuga. Taj se put računa na 6 ura.

Dne 24. ist. Prevalivši ravnicu Skoplja, uspeše se na njekoliko brežuljaka, sve od zemlje, zatijem dogjoše u drugu gotovo ravnicu načinjenu od drugijeh malijeh i gotovo neosjetljivijeh brežuljaka, obraslijeh samo travom, pod jednom od kojijeh leži varoš Kumanovo, gdje padoše na konak, stignuvši u 6 ura.

Dne 25. ist. Prešavši mnoge brežuljčiće kao jučer, stadoše se peti na druge brežuljke i brdašca, zastrta stablima, mjesta vrlo zgodna za zasjede, te u šest ura i pô prispješe u Stracin, han u pustinji.

Dne 26. ist. Prevalivši veliko brdo, stigoše u prelijepu ravnicu, koju kad pregjoše, sedam puta trebalo je da pregaze njeku rječicu, zatijem idući neprestano megju brdima (vrlo pogiban klanac) nakon šest ura odoše na počinak u Egri Palanku, varoš, koja crpe svoje najveće prihode iz lijepijeh radnja od gvožgja, koje se vadi iz bližnjijeh rudokopa te se lako preragjuje pomoću vode, koje ima izobilja.

27. do. Avute a sommo stento alcune poche scorte, caminando lunga pezza tra monti continuamente battuti da assassini, giunsero alle radici del monte Gagardan, o Bagardan, che con molta fatica dovettero salire escendere: in seqvito attraversando parechie colline, che sempre piu allungandosi vanno a formare una specie di piccol piano qvasi tutto incolto, dell' ultima di quelle videro in bellissima prospettiva, e dopo una scorsa ora entrarono in Chiustendil, o Giustinianopoli, situata in un bel piano, ma attualmente infestata dalla peste, che faceva molta strage. Ciò non dimeno andarono a vedere le Terme, che bellissime e di molto commodo si mantengono a beneficio di chi ne ha bisogno. Nel viaggio di qvesta giornata impiegarono sei ore di tempo.

28. do. Accompagnati da cinqvanta scorte, dopo aver passato il piano ben coltivato, qvindi sopra un ponte di pietra il fiume Rauna-Voda, entrarono in uno stretto di colline or nude, e dai lati soltanto vestite di qvalche albero or coltivate, finito il qvale salirono un monte sufficientemente aspro; in ultimo qvasi per piano fatto da collinette, e chiuso da altre colline piu alte, et alla destra in maggior contananza da monti altissimi, e pieni di neve, in sette

---

Dne 27. ist. Pribavivši na velike muke nješto malo straže, idući za dugo megju brdima, koja neprestano obilaze razbojnici, stigoše do podnožja brda Gagardana ili Bagardana [?], na koji se s velikijem trudom uspeše i spustiše: zatijem pregjoše njekoliko brežuljaka, koji duljeći će se sve to više sastavljaju kao njeku ravan, gotovo cijelu neobragjenu; s potonjeg otvori im se divan pogled, te nakon više od jedne ure puta ugjoše u Ćustedil ili ti Justinianopolis, u lijepoj ravnici, ali sada zaražen kugom, koja je morila malo i veliko. Sasvijem tijem odoše da vide Toplice, koje uzdržavaju vrlo lijepo i udobno za dobro onijeh, kojijem su od potrebe. Ovoga dana upotrijebiše za put šest ura.

Dne 28. ist. Praćeni stražom od pedeset ljudi, prešavši lijepo obragjenu ravnicu, pak preko mosta od kamena rijeku Rauma-Voda, ugjoše u tijesnac od brežuljaka, sad golijeh i sa strana samo obraslijeh po kojijem drvetom, a sad obragjenijeh: kad ih pregjoše, uspeše se na dosta vrletno brdo; napokon gotovo ravninom, napravljenoj od brežuljčića i zatvorenoj višijem brežuljcima, a s desne u većoj daljini previsokijem brdima, punijem snijega, stigoše u sedam ura u Dupnicu, va-

ore giunsero a Dupniza, Paese attualmente molto appestato, e dove gia erano morte piu di 3000 persone. Questa circostanza li costringe a prender alloggio in una stretta e meschinissima stalla.

29. do. Dopo tre ore di camino per il piano di Dupniza rinchiuso tra colline di terra tutte coltivate, ed alla destra di la dalle colline riparato dalla gran Catena di monti, mentovata nella precedente giornata, e dopo aver incontrati nel detto piano alcuni assassini, di numero peró molto inferiore all' equipagio degli Ambasciatori, in un' ora e mezza salirono uno stretto di monti molto pericoloso, perche attissimo alle imboscate: Fatta qvindi la scesa nel sottoposto bellissimo piano, in un' altra ora e mezza entrarono nel Paese detto Samokov, piu che mai amorbato dal dominante mal contagioso.

30. do. Dopo aver camminato alqvanto tra è sù per colline, e dopo aver fatta una mediocre scesa, entrarono in uno grande stretto di monti. Cosi camminando passarono sopra un ponte di legno il fiume Mariza, ossia Ebro, che essendo qvasi nel suo principio, con poche ma precipitose acque scorre limpido e freschissimo. Indi seqvendo sempre la via tra monti piu o meno stretti fra loro,

---

roš sada u velike okuženu, u kojoj bješe već umrlo preko 3000 duša. Te ih prilike prisile, da odsjednu u njeku usku i vrlo kukavnu staju.

Dne 29. ist. Nakon tri ure hoda dupničkijem poljem, zatvorenijem sve izmegju obragjenijeh brežuljaka od zemlje, a s desne strane, onamo iza brežuljaka, zaštićenijem velikijem lancem brdâ koji jučer spomenusmo, i nakon što sretoše u tom polju njekoliko razbojnika, ali u mnogo manjem broju od pratnje poslanikâ, u uru i pô popeše se na brcki klanac vrlo pogiban, jer vrlo zgodan za zasjede; spustivši se zatijem dolje u prelijepu ravnicu, u drugu uru i pô ugjoše u varoš zvanu Samokov, više nego ikad zaraženu kužnom bolesti.

Dne 30. ist. Idući njekoliko megju i po dolinama, i prevalivši osrednju uzbrdicu, ugjoše u veliki brcki klanac. Tako idući pregjoše preko drvena mosta rijeku Maricu ili ti Hebrus, koja, tu tek u zametku, bistra i veoma hladna teče prenaglo s malo vode. Zatijem uvijek držeći se puta megju brdima, više ili manje stiješnjenijem megju sobom, u osam ura dogjoše u Krš-Drventu, selo u kom na-

in otto ore giunsero a Karsc-Darventa, villaggio abitato da Greci scismatici, volgarmente detti Bulgari in una Casa dei qvali presero Alloggio.

31. do. Con piccol cammino tra monti lungo il fiume Mariza scesero in un grandissimo piano sul principio sparso di alberi di noce molto grandi, e commodissimi per i viandanti. Questo piano e molto piu grande e bello di qvel di Cossovo, perche essendo egualmente lungo, e' assai piu largo, e di piu esatta pianura, non scoprendovisi in cui alcuna collina fuori di due, come scogli nel mezzo di esso, sù i qvali è situata Filippopoli, come si dirà nella seqvente giornata, e fuori di alcuni ben alti tumuli di terra fatti ad arte di tratto in tratto, per indicare ai passaggieri la strada in tempo di neve, con sei ore di camino arrivarono in Tatar-Pazargik, Paese grande e molto mercantile, gli abitatori del qvale si mostrano molto umani e partecipanti delle morbidezze della Capitale dell' Impero, benchè siano da essa molto discorti.

Primo Giugno camminando sempre per detto piano con molto incommodo, non essendovi sulla strada alcun albero, alla cui ombra si possa riposare, tornarono a vedere il fiume Ebro tratto tratto parso

---

stavaju Grci šizmatici, koje na pučku zovu Bugari, te u jednoj njihovoj kući odsjedoše.

Dne 31. ist. Nakon kratka hoda megju brdima niz rijeku Maricu, sidoše u veoma veliko polje, na početku koga rastu tamo i amo golemi orasi, vrlo zgodni za putnike. Ovo je polje mnogo veće i ljepše od Kosova, jer je jednako dugo a mnogo šire i ravnije, i jer na njemu nema brežuljaka, osim dva, kao dva ostrva usred njega, na kojijem je smješten Plovdiv, kao što ćemo reći sutrašnjeg dneva, i osim njekoliko mnogo visokijeh zemljanijeh humova, navlaš napravljenijeh svako njekoliko, kao biljeg putnicima kad snijeg zamete — nakon šest ura hoda stigoše u Tatar-Pazardžik, veliku i jaku trgovačku varoš, čiji se stanovnici kažu vrlo ljucki i zadahnuti mekotom glavnoga grada carevine, i ako su mnogo daleko od njega.

Prvoga Juna, hodeći uvijek tijem poljem s velikom neugodnosti, jer putem ne bijaše ni jednog drveta, pod kojijem bi se moglo počinuti, nanovo ugledaše rijeku Maricu i u njoj svako njekoliko po mnoštvo malenijeh divnijeh ostrva. Horacij u I. knjizi poslanica,

tutto di amene isolette. Orazio nel Lib. I. delle Epistole parlando di un fonte di sua villa, lo paragona all' Ebro nel' Epis. 16. con scrivendo:

Fons etiam rivo dare nomen idoneus, ut nec
Frigidior Thraciam, nec purior ambiat Hebrus.

Per dare un senso di verità a qvesti versi, bisogna supporre, che Orazio abia inteso dell' origine dell' Ebro, ove in realta e non meno puro, che fresco, come disse nella giornata antipassata. Nel progresso pero, come si comincio ad osservare in qvesto giorno, oltre che non sono fresche le sue acque, sono anche tanto torbide, che qvasi fanno nausea a berle. In sei ore di cammino arrivarono a Filippopoli, Citta multo abitata e mercantile, una volta assai freqventata da Ragusei a motivo del comercio. Essa è situata su due colli, che soli essistono in qvel grandissimo piano, dalla eminenza dei qvali si vede in bellissima prospettiva non meno la Citta sottoposta, che il detto piano, per mezzo di cui serpeggia reso navigabile il mentovato fiume Ebro. Se la detta città fosse proveduta di altre

---

govoreći o jednom izvoru u svom zaseoku, uporegjuje ga s Maricom u poslanici XVI., pišući:

Fons etiam rivo dare nomen idoneus ut nec
Frigidior Thraciam, nec purior ambiat Hebrus[1]).

Da ovi stihovi uzimaju istinit smisao, treba uzeti da je Horacij mislio o zametku Marice, gdje u istinu nije manje bistra nego hladna, kako rekoh prošlog dana. Ali unaprijed, kako se poče opažati ovoga dana, osim toga što nije hladna, njezina voda još je toliko mutna, da se gadi piti je. U 6 ura hoda stigoše u Plovdiv, grad jako napučen i trgovački, koji Dubrovčani jednom često polažahu radi trgovine. Leži na dva brijega, koji su jedini na onoj golemoj ravnici, i s njihova se vrha otvara prelijep pogled ne samo na grad, koji leži podno njih, nego i na pomenutu ravnicu, sred koje zmijevito teče pomenuta rijeka Marica, koja je uregjena za plovidbu. Da je pomenuti grad snabdjeven drugom vodom, a ne onom Marice, ništa

[1]) Izvor podesan da dade ime i potoku, od koga ni Hebar hladniji ni bistriji ne optiče Traciju.

acqve, che qvelle dell' Ebro, nulla mancarebbe alla natural sua felicità. In essa gli Ambasciatori si trattenero l' intiero giorno sequente per mutar le vetture.

3. do. Seqvitando a camminare fino al termine del detto piano, indi per falde di piccole ed amene colline giunsero in otto ore a Jegni-Mahala, villaggio abitato da Bulgari, ed alloggiarono in casa di uno del Paese.

4. do. Con cammino per falde di altre colline in qvattre ore arrivarono ad un altra villa di Bulgari, chiamata Semigè, ove l' anno 1750. alli 10. di Novembre morì di febre maligna il sig. Biagio Caboga, Padre di Giovanni attual Ambasciatore. Il figlio volle vedere la casa e il sito, dove morì suo Padre, e parlar colle persone della casa, che allora in età tenera prestarono al moribondo qvalche servizio.

5. do. In sei ore, per istrada sufficientemente buona, dopo aver passate varie collinette, giunsero in Harmanli, piccol Paese de Turchi.

6. do. Per buone strade framezzate da varie colline in cinqve ore, dopo aver passato un bel ponte di pietra, arrivarono in Mustaj-Pascia, Paese così nominato dal detto ponte, fatto costruire dal mentovato Passà.

---

ne bi falilo njegovoj prirodnoj sreći. U njemu se poslanici zadržaše cijeli nastajni dan radi promjene kolâ.

Dne 3. ist. Hodeći naprijed do kraja pomenute ravnice, zatijem podancima malijeh i ugodnijeh brežuljaka, u 8 ura stigoše u Jenji-Mahalu, selo u kojem živu Bugari, i konačiše u kući čovjeka iz mjesta.

Dne 4. ist. Hodeći podancima drugijeh brežuljaka, u 4 ure prispješe u drugo selo bugarsko, nazvano Semidže, gdje god. 1750. dne 10. Novembra umrije od pogane groznice gosp. Vlaho Kaboga, otac Ivana, sadašnjeg poslanika. Sin htjede da vidi kuću i mjesto, gdje mu umrije otac, i da govori s čeljadi od kuće, te onda još kao djeca podvoriše u čem Kabogu na umoru.

Dne 5. ist. U 6 ura, putem prilično dobrijem, prešavši razne brežuljke, prispješe u Harmanli, malenu tursku varoš.

Dne 6. ist. Dobrijem cestama, ispresijecanijem raznijem brežuljcima, prešavši lijep most od kamena, stigoše u pet ura u Mustaj-Pašu,

7. do. Per istrade sempre migliori con sei ore di cammino entrarono in Adrianopoli, Città bellissima, popolatissima, e molto mercantile, freqventata pure da Ragusci, che ivi tengono un Vice-Console, dipendente da qvello di Constantinopoli. Essa abbonda pure di storioni, che si pescano nel vicin Ebro, il qvale non in molta distanza va a sbocare nel mare vicino a Enos. Ivi si trattenero altri due giorni per cambiar le vetture. In qvesto tempo andarono in Karakag, luogo distante da Adrianopoli due miglia in circa, dove i mercanti franchi hanno le loro case di campagna. In qvella vicinanza vi sono le sepolture de Catolici, ed ivi andarono a insinuazione del sig. Caboga, che con molta tenerezza volle vedere qvella del suo Padre.

10. do. Dopo aver camminato cinque ore sempre qvasi per piano formato da piccole colline, si fermarono in Campagna aperta fuori di Hapsa, ed ivi pernottarono, perche entro al Paese fioccava la pesta, che in 200 Case, delle qvali è composto, aveva già ucciso piu di 400 persone.

11. do. In dieci ore per istrade molto buone, e con piccole salite di colline arrivarono in Burgás, Paese pure infestato non poco dalla peste, e insigne per lavori bellissimi di terraglia, dai qvali cavà i suoi maggiori proventi.

---

mjesto tako nazvano po rečenom mostu, koji dade sagraditi pomenuti paša.

Dne 7. ist. Sve ljepšijem putevima, poslije 6 ura hoda ugjoše u Jedrenu, prelijep grad, vrlo napučen i živo trgovački, koji polaze i Dubrovčani, i koji drže tu potkonsula, koji visi o carigradskome. Obiluje takogjer jesetrama, koje ribaju u blizini u Marici, koja se u nevelikoj daljini izlijeva u more blizu Enosa. Tu ostaše druga dva dana radi promjene kolâ. Kroz to vrijeme odoše u Karagag, mjesto udaljeno od Jedrene od prilike dva milja, gdje hrišćanski trgovci imaju svoje zaseoke. Tu se u blizini nalazi groblje katoličko, koje pohodiše po želji gosp. Kaboge, koji iz velike nježnosti htjede da vidi grob očin.

Dne 10. ist. Nakon pet ura hoda, gotovo uvijek idući ravnicom od malenijeh brežuljaka, zaustaviše se na otvorenu polju pod Hapsom i tu noćiše, jer je u mjestu mela kuga, koja u dvjesta kuća, iz kojijeh je sastavljeno, bijaše pomorila 400 ljudi.

12. do. Con nove ore di viaggio per istrade come sopra giunsero a Ciorlia, Paese trovato qvasi desolato dal contagio, il che gli obbligó a pernottare in Campagna aperta.

13. do. Appena messi in viaggio videro alla destra in qvalche distanza il mar di Marmara, e qvanto piu sù innoltravano, tanto piu si accostavano al mare, finchè in vicinanza di Silivria (dove presero alloggio dopo aver camminato otto ore) entrarono coi cavalli nel mare, per compiacenza di averlo riveduto a capo di 58. giorni.

14. do. Dopo sei ore di camino passarono il ponte grande, che traversa sopra le paludi un non piccol seno di mare: indi salito un colle vennero in prospetto di Constantinopoli, e camminando con su per colline, in distanza di un ora da ponte piccole si fermarono in un' boschetto molto delizioso, specialmente per alcuni platani di maravigliosa grandezza. Qvesto piccol bono tanto piu si rende piacevole, qvanto la Tatar-Pazargik fino a qvesto luogo puo dirsi non vi sia albero, sotto cui possa riposare un viandante bruciato dal sole. Indi partiti presero alloggio al detto ponte piccolo, impiegando in tutta la giornata ore undici.

Dne 11. ist. U deset ura, vrlo dobrijem cestama i s malijem penjanjima na brežuljke, stigoše u Burgas, varoš takogjer ne malo zaraženu kugom i čuvenu sa lijepijeh lončarskijeh radnja, iz kojijeh crpe svoje najveće prihode.

Dne 12. ist. Nakon devet ura hoda cestama, kao i gori, prispješe u Ćorliju, mjesto koje nagjoše gotovo opustošeno kugom, i to ih nagna da prenoće na otvorenu polju.

Dne 13. ist. Netom se uputiše, vidješe s desne u nekoj daljini Mramorsko More, i koliko više igjahu naprijed, toliko se više približivahu moru, dok u blizini Silivrije (gdje odsjedoše nakon 8 ura hoda) ne ugjoše s konjima u more, od radosti da su ga nakon pedeset i osam dana opet vidjeli.

Dne 14. ist. Nakon šest ura hoda pregjoše veliki most, kojijem se prelazi preko močvarâ nejki ne mali zaljev morski; zatijem uspevši se na brežuljak, otvori im se pogled na Carigrad, te hodeći po brežuljcima, uru daleko od maloga mosta, zaustaviše se u šumici divnoj nadasve radi njekoliko makljena goleme veličine. Ovaj mali užitak tijem je ugodniji, što od Tatar-Pazardžika do ovoga mjesta može

15. do. Con tre ore di viaggio giunsero nella Capitale, compagnati nell ultima ora qvasi da tutti i Nazionali attualmente essistenti in Constantinopoli, venuti loro incontro: e andarono a smontare in Fener, luogo di consveta abitazione agli ambasciatori di Ragusa.

Iscrizione

di cui si parla alla giornata 9. Maggio:

T. NR. SEX. T. A. NO.
E. Q. R.
DE. C. M. S. T. AR. IV.
PER. CVS. FI. LI. O.
PI. EN. TIS. SI. MO.
IN. ME. MOR. AM.
PO. SV. IT.
L. D. C. D.

Altra Iscrizione trovata in Tascligia sotto due busti di basso rilievo qvassati dalla dominante barbarie:

D. M. S.
D E X T E R.
T E. A M V L S.
VI. S. P. T E. M.
S I M. T E. F L E. Q.

---

se reći da nema nijednoga drveta, pod kojijem bi mogao počinuti putnik izgorjen od sunca. Krenuvši odatle, konačiše kraj spomenutog malog mosta, upotrijebivši cijeli dan jedanaest ura.

Dne 15. ist. Nakon tri ure puta stigoše u glavni grad, pošljednju uru hoda praćeni od gotovo svijeh narodnjaka, koji sad žive u Carigradu i koji im dogjoše u susret, te odsjedoše u Fenjer, obično mjesto stanovanja dubrovačkijeh poslanika.

Natpis

o kome je govor dne 9. Maja:

[Vidi gori]

Drugi natpis nagjen u Taslidži ispod dva poprsja basso-rilieva, oštećena od varvastva koje vlada:

[Vidi gori.]

Si desidera l'interpretazione di qveste due Iscrizioni.

Iscrizione sopra la sepoltura del Si. Biagio Caboga, della qvale si parla alla giornata 7. Giugno.

D. O. M.
ILLMUS D. D. BLASIUS CABOGA.
PATRITIUS SENATOR QVE RAGUSINUS.
MAIORUM SUORUM
SANGVINE MERITIS AC LEGATIONIBUS
CLARUS.
RELIGIONE VIRTUTE AC REBUS GES-
TIS PRO REPUBLICA
CLARIOR.
AB SENATU BYZANTIUM.
AD MAGNUM SULTANUM.
MAHMUD. V.
LEGATUS MISSUS.
LETHO IN VIA PRAEVENTUS
PRO PATRIA

Želi se protumačenje ovijeh dvaju natpisa.

Natpis na grobnici gosp. Vlaha Kaboge, o kojem se natpisu govori dne 7. Junija.

B[OGU] P[REDOBROME] P[REVELIKOME].
PRESVIJETLI GOSPODIN GOSPODIN VLAHO KABOGA
VLASTELIN I VIJEĆNIK DUBROVACKI
SVOJIJEH PREGJA
KOLJENOM ZASLUGAMA I POSLANSTVIMA
SLAVAN
VJEROM KREPOŠĆU
I DJELIMA ZA DRŽAVU
SLAVNIJI
OD SENATA U CARIGRAD
VELIKOME SULTANU
MAHMUDU V.
KAO POSLANIK POSLAN
SMRĆU U PUTU ZATECEN

STRENUE VITAM PROFUNDENS.
IN SUORUM FELICITATEM CIVIUM
ORATOR
AD DEUM MIGRAVIT.
DIE X. NOVEMBRIS.
ANNO AETATIS SUAE LIII.
DNI VERO
M. D. C. C. L.

XII.

Obnovljenje staroga dubrovačkog zaštitnog ugovora sa ugarskom krunom pod Leopoldom I., 20. Avgusta i 1. Dećembra 1684.

(Iz autentičnog izvora.)

Nos Rector & Consiliarii Reipublicae Raguseae notum testatumque facimus omnibus & singulis, quorum interest, aut quomodolibet interesse poterit; quod cum viderimus felicitatem armorum Caesareor. contra Tyrannum Christianitatis a Deo Ter Optimo Max. beari, Nosque non exiguo animi impulsu anhelaverimus, & impense desideraverimus, sub antiqua Augustissimae Domus Austriacae clien-

---

ZA DOMOVINU
HRABRO ŽIVOT NE ŠTEDEĆI
SVOJIJEH SREĆU GRAGJANA
ZAGOVARATELJ
K BOGU SE PRESELI
DNE X. NOVEMBRA
GODIŠTA SVOGA VIJEKA LIII.
A GOSPODNJEGA
MDCCL.

Mi Knez i Vijećnici Republike Dubrovačke javljamo i objavljujemo svijem i svakomu koga utišti ili kako god bi utištiti moglo da, kad vidjesmo gdje Bog Tri put Najbolji Najveći blagosiva sreću oružja Ćesarskoga proti Tiranu Hrišćanstva, ne malom pobudom uzdahnusmo i silno zaželjesmo stupiti pod starinsko podložništvo i

tela & protectione Nos recipere, ut saluti Reipublicae nostrae securi prodesse, & modernae felicitatis, futuraeque pacis optatissimae participes quoque fieri possimus; hinc nobis necessarium visum fuerit, ut ea, quae de super praestanda, speciatim determinarentur. Cum itaque inter Sacrae Caesareae Mattis Consiliarium Intimum & Aulae Cancellarium Exc. Dominum Theodorum Asthetum Henricum L. B. de Strattmann, & nostrum Senatorem Nobilem Dominum Raphaëlem Vladislaum de Gozze, mediante Exc. Dno Marchione de Borgamencro Serenissimi & Potentissimi Catholici Regis in Aula Caesarea Oratore super articulis singulis aut capitibus subsequentibus conventum sit.

Sequitur Tractatus.

In Nomine Sanctissimae & individuae Trinitatis. Notum testatumque sit hisce, quorum interest, universis, quod Nobiles & Spectabiles Domini Rector & Consiliarii Reipublicae Raguseae literis suis Ragusae vigesima secunda Aprilis anno currente 1684. ad Sacram C. et R. Mattem datis per ejusdem Reipublicae Senatorem &

---

zaštitu Previšnje Kuće Austrijske, e da obezbijegjeni uzmognemo doprinijeti spasu naše Republike i postati učesnici sadanje sreće i budućega željno iščekivanoga mira. S toga nam se učini da je potrebno, da se posebno odredi, što po gornjemu treba vršiti. Za to bi uglavljeno izmegju Tajnoga Savjetnika Svetog Ćesarskog Veličanstva i Dvorskog Kanćelara Svijetlog Gospodina Theodora Astheta Henrika L. B. ot Strattmann i našega Senatora Plemenitoga Gospodina Rafajila Vladislava ot Gozze, posredovanjem Svijetlog Gospodina Marchione ot Borgamenero, Besjednika Prevedrog i Premoćnog Katoličkog Kralja na Ćesarskom Dvoru, o pojedinijem člancima ili poglavljima, što dolje slijede.

Slijedi Ugovor.

U ime Presvetog i nedjelivog Trojstva. Nek je znano i objavljeno svijem onijem koje utišti, da su Plemenita i Dična Gospoda Knez i Vijećnici Republike Dubrovačke svojijem pismom, danijem u Dubrovniku dvadeset drugoga Aprila ove 1684. godine, Svetom

Ablegatum Dominum Raphaelem de Vladislao Gozze humillime insinuari fecerint, quam laeto animi affectu continuas Sacrae Caesareae Mattis contra Tyrannum Ottomanicum victorias perceperint, spe et fiducia in Deum freti, eas in perfidum hostem porro tanta felicitate decursuras esse, ut Sacrae Suae Mattis qua Regis Hungariae antiquissima protectione, hactenus per vim Turcicam aliquantisper interpolata posthac iterum & quasi postliminio gaudere & frui possint, submisse petendo, ut memorata Respublica in priorem protectionem Augustissimae Domus Caesareae & Regiae recipiatur; quemadmodum vicissim parata esset, fidelissimam clientelam praestare, uti & annuam recognitionem quingentorum aureorum Hungaricorum in argumentum majoris obsequiosae suae dependentiae solerter pendere.

Quare Altisse dicta sacra Sua Caesarea & Regia M. gratum & acceptum habens isthunc charissimae sibi Reipublicae Recursum, per intimum suum Consiliarium & Cancellarium Aulicum Exc. D. B. de Strattmann cum dictae Reipublicae Ablegato & Senatore Dno. Raphaele de Vladislao Gozze tractari fecit, interveniente Exc. Dno

---

ć. i k. Veličanstvu po Senatoru i Poslaniku iste Republike, Gospodinu Rafajilu ot Vladislava Gozze, najponiznije činili prikazati, kojom su radošću u srcu čuli za neprekidne pobjede Svetog Ćesarskog Veličanstva nad Tiranom Otomanskijem, oslanjajući se o uhvanje i uzdanje u Boga, da će one i unaprijed tolikom srećom teći, da će moći ponovo i regbi prihvaćajući opet stara prava radovati se i uživati starinsku zaštitu Njegova Svetog Veličanstva kao Kralja Ugarske, zaštitu, koja je do sada silom Turskom bila za njeko vrijeme prekinuta; smijerno moleći, da spomenuta Republika bude primljena u prijašnju zaštitu Previšnje Ćesarske i Kraljevske kuće; ona bi s druge strane bila pripravna vršiti najvjernije podložništvo i za dokaz veće smijerne svoje ovisnosti brižljivo plaćati godišnje priznanje od pedeset zlatnika ugarskijeh.

Radi toga Previšnje spomenuto Njegovo Sveto Ćesarsko i Kraljevsko Veličanstvo, primajući milo tu molbu premile mu Republike, naredi, da njegov tajni Savjetnik i Dvorski Kanćelar Svijetli Gospodin B. ot Strattmann pregovara sa Poslanikom i Senatorom rečene Republike, Gospodinom Rafajilom ot Vladislava Gozze, uz

Marchione de Borgamenero, Sacrae R. Catholicae Majestatis in Aula Caea Oratore; quippe cum Regi suo haec Respublica difficillimis etiam ejusdem temporibus singulari semper curae fuerit, & hodiedum adhuc inprimis chara sit, ita vicissim Respublica se suae Regiae Mti. Catholicae ob cumulata in se ex Regia benevolentia & gratia beneficia immortali devotione devinctam profitetur, & tandem in tales, qui sequuntur, redintegratae protectionis respective & clientelae articulos convenit:

Primo: Sacra Caea & Regia Mtas nominatam Rempubl. Ragusaeam cum omnibus suis Nobilibus, Civibus, Incolis, Subditis, nec non toto suo Statu, bonis juribus & appertinentiis recipit in sigularem & specialem suam tutelam & protectionem, eo modo, quo eadem sub gloriosis suis praedecessoribus, Regibus Hungariae antiquitus fuit, stetitque.

Secundo, cum Sua Mtas dictam Rempublicam ejusque emolumenta eadem cum reliquis Hungariae partibus Regiae benevolen-

---

posredovanje Svijetlog Gospodina Marchione ot Borgamenero, Besjednika Svetog Kraljevskog Katoličkog Veličanstva na Ćesarskom Dvoru; jer kao što se njegov Kralj i u najmučnijim danima ove Republike uvijek osobitom brigom starao za nju, pak i danas osobito mu je mila, tako s druge strane Republika priznaje, da je njegovu Kraljevskom Katoličkom Veličanstvu obavezana vječnom odanošću radi nebrojenijeh dobročinstava iz Kraljevske dobrohotnosti i milosti prama njoj — te napokon prista na ove i ovakve članke ponovne zaštite odnosno i podložništva, koji slijede:

Prvo: Sveto Ćesarsko i Kraljevsko Veličanstvo prima spomenutu Republiku Dubrovačku sa svom njenom Vlastelom, Gragjanima, Stanovnicima, Podanicima i sa cijelom njenom Državom, valjanijem pravima i pripadnostima u svoju osobitu i posebnu obranu i zaštitu, na onaj način, na koji je u starini ista bila i stajala pod slavnijem njegovijem prešasnicima, Kraljevima Ugarske.

Drugo: Njegovo Veličanstvo grleći rečenu Republiku i njene koristi istom milošću kraljevske dobrohotnosti kao i ostale djelove Ugarske, obećaje da on i budući njegovi našljednici ne će se ni u čemu priječiti ukupnijem ni pojedinijem povlasticama, pravima, sloboštinama, a osobito pak slobodi trgovanja rečene Republike,

tiae gratia complectatur; promittit, a se & futuris suis successoribus universa & singula dictae Reip. privilegia, jura, immunitates, inprimis vero commercii libertatem nullatenus impeditum iri, quin potius omnia haec sarta tecta & in illibata sua libertate permansura esse. Spondet & pollicetur

Tertio omnem amicitiae & bonae vicinitatis culturam fore inter Suae Caeae Mtis. subditos, & memoratam Remp. ita ut reciproce & mutuo unus alterius commoda & emolumenta amica communicatione consilio & auxilio, fidaque assistentia & ope procuret, & ad avertenda tam subditorum Suae Mtis, quam Reip. damna & oppressionem, a quocunque illa fiat, omnem operam unus alteri praestet. Etenim Sacrae Caeae Regiae M. est, eritque semper suis Successoribus & posteris Respublica ista inprimis cara, & quae ejus quandocunque interesse poterunt, aeque ac propria suarum proviciarum curabit, universo per hoc testatura Mundo, quanti hanc Rempublicam de universa Christianitate optime meritam aestimet & diligat. Habebit insuper

Quarto Sacra Sua Mtas rationem etiam Reipubl. in futura pacificatione cum Turca ad ejusdem defensionem. Econtra

---

šta više, da će sve ovo zdravo i čitavo ostati u neokrnjenoj svojoj slobodi. Obriče i obećaje

Treće: da će se njiviti svako prijateljstvo i dobro susjestvo izmegju podanika Njegova Ćesarskog Veličanstva i spomenute Republike tako, da uzajamno i izmjenice jedan nastoji o koristi i dobiti drugoga prijateljskijem općenjem, savjetom i pomoću, i vjernim podupiranjem i snagom, i da će jedan za drugoga uložiti sve, da odvrati štete i nasilja kako od podanika Njegova Veličanstva, tako i od Republike, od koga god to bilo. A Svetom Ćesarskom Kraljevskom Veličanstvu jeste i biće svegj njegovijem Našljednicima i potomcima ova Republika osobito mila i o onome, što mogne nju kako god utištiti, brinuće se jednako kao i za svoje vlastite pokrajine, želeći tijem posvjedočiti pred cijelijem svijetom, koliko cijeni i ljubi ovu Republiku, koja je vrlo zaslužna po cijelo Hrišćanstvo. Suviše

Cetvrto: Njegovo Sveto Veličanstvo u budućemu mirenju s Turskom vodiće brigu i o Republici na njenu obranu. Naprotiv

Peto: Od strane spomenute Republike preko gori rečenoga Presvijetlog Gospodina Poslanika Španjskoga Marchione ot Borga-

Quinto a parte mentionatae Reip. per praefatum Exc.mum Dominum Legatum Hispaniae, Marchionem de Borgamenero, una cum dictae Reip. Dno. Ablegato altissime dictae Sacrae Caeae R. M. ejusque successoribus omnis clientelaris fides et debita promittitur obsequiosa veneratio. Vigore cujus

Sexto Resp. omni possibili modo, communicatione, consilio, auxilio, assistentia & ope Suae M. suorumque successorum & totius Augustissimae Austriacae Domus honorem, commoda, jura & intentiones terra marique fideliter promovere & augere satagat, colatque cum ejusdem Statibus & subditis inviolata amicitiae, bonae vicinitatis & commerciorum jura, nec Suae M. ejusque successorum aut Domus adversariis ullo usquam tempore directe vel indirecte adhaeeat, aut alias fidae clientelae legibus ullatenus contraveniat, sed eam inposterum Sacrae C. & R. M. ejusque Successoribus in omnibus salvam immaculatamque praestet.

Denique, ut supra expressum est, etiam in luculentius hujus Caeae & Regiae protectionis argumentum fingulis annis Sacrae

---

menero, ujedno sa Gospodinom Poslanikom rečene Republike, obećaje se previšnje rečenom Svetom Ćesarskom Kraljevskom Veličanstvu i njegovijem našljednicima sva podložnička vjernost i dužno smijerno poštovanje. Uslijed česa

Šesto: Republika će na svaki mogući način: priopćivanjem, savjetom, pomaganjem, potporom i snagom mučiti se, da po suhu i po moru vjerno promiče i množi čast, koristi, prava i namjere Njegova Veličanstva i njegovijeh našljednika i cijele Previšnje Austrijske Kuće, i gojiće nepovrjediva prava prijateljstva, dobroga susjestva i trgovine sa državama i podanicima njegovijem, i neće ni u koje vrijeme nikad direktno ili indirektno pristati uz protivnike Njegova Veličanstva i njegovijeh našljednika ili Kuće, niti će se inače ikako ogriješiti o zakone vjernog podložništva, nego će ga unaprijed čitavo i neoskvrnjeno u svemu vršiti prama Svetomu Ćesarskomu i Kraljevskomu Veličanstvu i njegovijem našljednicima.

Napokon, kao što je gore rečeno, za očitiju potvrdu ove Ćesarske i Kraljevske zaštite, daće svake godine Svetomu Veličanstvu i zakonitijem mu baštinicima i našljednicima brižljivo izbrojiti na Dvor Njegova Veličanstva pet sto zlatnika Ugarskijeh, koje je i

M. & legitimis ejusdem haeredibus & successoribus in Regno Hungariae quingentos aureos Hungaricos antehac pendi solitos, in Aula Suae M. accurate numerari faciat, remota prius per Dei Gratiam ex illis partibus potentia & violentia Turccia. Remittit tamen Sacra C. & R. M. Reipublicae ea omnia benigne quae hactenus ob praesentem tyrannidem Turcicam omissa fuere, & non soluta Regno Regibusque Hungariae; et tunc iterum supradicta solutio quingentorum annuorum aureorum inchoabit, quando, uti praemittitur, potentia & violentia Turcica a dicta Rep. removebitur.

Quod itaque faustum & Rei Christianae proficuum sit, hosce mutuae, protectionis respective & clientelae restauratae & a temporum injuriis vendicatae novos Articulos Sacrae Caeae & R. M. nomine ejusdem Consiliarius Intimus ac Cancellarius Aulicus Exc. D. Baro de Strattman, a parte vero Reip. Raguseae Exc.mus Orator Hispaniarum Regis, Dominus Marchio de Borgamenero, nec non dictae Reip. Senator & Ablegatus Dominus Raphael de Vladislao Gozze propriis subscriptionibus & appressis sigillis suis muniverunt. Datum in Civitate Caea Viennae

---

prije obično plaćala, iza kako se po Milosti Božjoj odaleči prije moć i sila Turska u onijem stranama. Ipak Sveto C. i K. Veličanstvo dobrostivo otpušta Republici sve ono, što do sada, radi današnjeg tiranstva Turskoga, bi propušteno i neplaćeno Kraljevstvu i Kraljevima Ugarske; i gori rečeno plaćanje od pet sto zlatnika godišnjijeh počeće opet onda, kad bude, kao što se pretpostavlja, odalečena od rečene Republike moć i sila Turska.

Da dakle ovo bude sretno i Stvari Hrišćanskoj korisno, ove nove Članke uzajamne obrane, odnosno i podložništva obnovljenog i nanovo stečenog od nepravde vremena, svojijem potpisima i svojijem utisnutijem pečatima snabdješe u ime Svetog i Ćesarskog i Kraljevskog Veličanstva: njegov Tajni Savjetnik i Dvorski Kanćelar Svijetli Gospodin Baron od Strattmann, a sa strane Republike Dubrovačke: Presvijetli Besjednik Kralja Španjskoga Gospodin Marchio ot Borgamenero i Senator i Poslanik rečene Republike Gospodin Rafajil ot Vladislava Gozze. Dano u Ćesarskom

die vigesima Augusti anno millesimo sexcentesimo octuagesimo quarto.

T. A. Henr. Lib. Baro de Strattman.
(L. S.)

Marchio de Borgamenero m. p.
(L. S.)

(L. S.) Raphael Vladislaus de Gozze,
Senator & Ablegatus.

Quapropter Nos huic Tractatui sine intermissione satisfacientes, istum per omnia & singula approbamus, confirmamus & ratum virtute praesentium declaramus, simulque sancte promittimus, omnes & singulos supra descriptos articulos firmiter & constanter servare, nec ut iisdem ulla ratione contraveniatur, aut quolibetmodo violentur minime permittere velle. In cujus rei fidem hocce subscripsimus & sigilli nostri ordinarii appensione munivimus. Datum Ragusae die prima Decembris anno Domini 1684.

Rector & Consiliarii Reip. Ragusinae.

Marincus Orbinus V. Secr. m. p.
(L. S.)

Gradu Beču, dvadesetog dana Avgusta, godine tisuću šest sto osamdeset četvrte.

T. A. Henr. Lib. Baron ot Strattman.
(L. S.)

Marchio ot Borgamenero s. r.
(L. S.)

(L. S.) Rafajil Vladislav ot Gozze,
Senator i Poslanik.

Radi česa Mi pristajući bez izuzetka na ovaj Ugovor u cjelini i u pojedinostima ga odobravamo, potvrgjujemo i izjavljujemo da je snagom ovoga priznat, i ujedno obećajemo svečano, da ćemo tvrdo i postojano držati sve pojedine gore napisane članke i da nećemo nikako dopustiti, da se nikakvijem razlogom prestupe ili na bilo koji način oskvrne. U vjeru te stvari ovo potpisasmo i snabdjesmo otiskom našega redovnoga pečata. Dano u Dubrovniku prvoga dana Decembra godine Gospodnje 1684.

Knez i Vijećnici Republike Dubrovačke.

Marinko Orbini Podtajnik s. r.
(L. S.)

Br. XIII.

Dubrovački novci.

Uporedi Quiclet Voyages à Constantinople par terre à Paris 1664. Habet aliqua de re numaria Dalmatiae Slavoniae & Ragusae. (str. 49) naveden u

S. I. G. Lipsii Bibliotheca Numaria sive catalogus auctor, qui usquem fine seculi XVIII. de re monetaria aut numis scripserunt T. I. 1801. 8. str. 324.[1])

U ć. k. kabinetu novaca vidjeh

Oveće novce.

I. Srebrni novac.

DUCAT. REIP. RHAGUSINAE.

Grb sa vojvockijem šeširom i sa 4 kriva šljemena, slična šljemenima u ugarskom grbu.

Slika sv. Vlasija S. B. 1723.

Auspiciis Tuis a DEO. Snimljena u Monnoies en argent Vienne 1769. str. 484. Opisana od *Mádai* u Thalerkabinet. Isp. sličnu od god. 1731. u Köhler-ovijem Münzbelustigungen 1736. str. 182.

II. Srebrni novac.

DUCAT ET SEM. REIP. RHAC. 1747.

Grb kao gori.

RECTOR REIP. RHACVSIN.

Slika kneževa sa uvijenom vlasuljom u državnoj haljini od kadife. Snimljena tu isto i opisana od Mádai.

III. Srebrni novac.

RESPUBL. RHACVS.

Djevojka s viticama, poprsje, u španjskoj nošnji.

---

[1]) Uporedi *Quiclet*, Put u Carigrad suhijem, Paris 1664. Ima nješto o novcima dalmatinskijem, slavonskijem i dubrovačkijem (str. 49) naveden u

S. I. G. Lipsijevoj biblioteci novaca ili ti katalogu pisaca, koji su do svrhe XVIII. vijeka pisali o novcima. K. I. 1801. 8. str. 324.

DUCE DEO. FIDE ET JVST.

Štit sa pismom iznutra: LIBERTAS.

Gore kruna vojvocka. S obje strane hrastovo lišće.

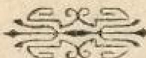
Dolje 1793. Do sada što ja znam nesnimljena. Vidi sliku na kraju ove knjige.

Manji novci.

I. Srebrni novac. Slika Sv. Vlasija Pismo naokolo: S. Blasius Ragusii Slika Spasiteljeva Na jednoj strani IC. na drugoj XC.	Do sada ne snimljena. Vidi sliku na naslovnom listu ovoga djela.

II. Gros. arge. trip. civi. Ragu. 1632. Grad Dubrovnik izmegju dva malena grba.
Slika sv. Vlasija (R.)
Pismo naokolo kao gori.

III. Zlatni novac; sv. Vlasij gdje nosi grad. S. B. 1683.
Pismo naokolo: PATR. RAEIP. (sic) RHAGVSINAE.
Spasitelj sa krugljom
TVTA SALVS
Ima sličnijeh srebrnijeh novaca, od kojijeh je jedan naslikan u Ehrencronisches Münzkabinet str. 267. br. 33.

9

NAJNOVIJA

POVJEST DUBROVNIKA

od

Ivana kanonika Stojanovića

Uvod.

Gosp. I. Kirchmayer napisao je tu skoro u „Smotri Dalmatinskoj“ o Engelovoj povjesti dubrovačke republike: da je veoma kratka no sočna i baš pogledom na epohe dobro uregjena; ali, veli Kirchmayer, povjesničari ne pisaše nikad o padu i raspu ove republike u duhu političkom i filozofskom, pa nastavlja: „Questa pagina della storia interessante e commovente vogliamo noi tentare di riprodurre alla meglio.“ [1]) Tako i ja sad nadodavam ovaj nastavak izvagjen iz Erber-a, Gelcich-a i iz njekoga rukopisa bezimenoga, da se spomenu oni hrabri Dubrovčani, koji se boriše da se održi još ova državica baš onadar, kad već nije mogla dalje postojati, kao što prolazi sve zemaljsko. Neka ovi hrabri ljudi nijesu imali uspjeha; ali za njihove nakane i napore možemo ih usporediti sa svijem junacima te spominje Engel. Ti su junaci: *Luko Bona*, bratanić onoga Frana Bone, kome vojvoda austrijski, Eugen Savojski, predade zapovijed nad konjaničkijem četama austrijskijem, i koga u velike hvaljaše i štovaše ćesarica austrijska Marija Terezija; *Miho Bona* opet, koji je bio Dubrovniku što Dandolo Mlecima i još više, kako ćemo vidjeti. Oba ova čovjeka sadašnjijeh vremena odvojiše u velike za propasti svojijeh domovina; ali ćemo *Miha Bonu* naći više dostojna žalovanja i simpatije domorodne i tugjinske nego Dandola. Priložimo još *Frana Bonu* i *Iva Natali*. Ovo su tî junaci koji padoše zajedno s domovinom. Ko pročita do kraja ovaj nastavak, pozdraviće ideô prošlosti,

[1]) Kušaćemo da prikažemo što bolje uzmognemo ovu interesantnu i dirljivu stranicu povjesti.

biva domovine, riječima Giusti-a, koje se mogu zgodno primijeniti na današnje dane:

„O patria nostra, o fiaccola, che spenta
Tanto lume di te lasci, e conforti
Chi nel passato sogna e si tormenta;
Vivo sepolcro a un popolo di morti,
Invano, invano dalle sante mura
Spiri virtù negli animi scontorti!"[1])

Ovaj epigraf stoji domovini nad grobom. Ko čita njezinu povjest i ovaj nastavak o njezinoj smrti sličan je onome, koji često ide u koje grobište da pohodi svoje čeljade, i tu boravi njekoliko vrh njegove ploče. Mi to možemo bez straha, da nam ko zamjeri. Kad tugjinci toliko pišu i polaze grobište ovo, zašto ne možemo i mi? A divan je položaj ovoga grobišta i za to ga tugjinci i pohagjaju u današnja vremena. Pristoji se u velike i nama glava 51. proroka Isajije, kad veli: *Consolabitur dominus omnes ruinas ejus*[2]), danas se evo raspi materijalni poljepšavaju; *ponet desertum ejus quasi delicias*,[3]) i uprav danas tugjinac nahodi kod nas materijalnu raskoš, gdje mu ne može više ništa moralno duh zanimati; *et ponet solitudinem ejus quasi hortum domini*[4]), raskošno je prebivanje, divan položaj, divni vidici u Dubrovniku, gdje već nema Dubrovčana, *desertum ejus quasi hortum domini.* Oni Dubrovčani koji su još u životu, po riječima istoga proroka, nemaju samo diviti se ljepoti grada kao što čine tugjinci; već imaju razmišljati za svoj odgoj duševni, sa istorijom svojom u ruci, otkle su potekli i od koje su kovine sazdani, kao što veli Isajija Izraelcima: *Attendite ad petram unde excisi estis*, biva otkle ste, *et ad cavernam loci de qua praecisi estis*[5]), biva od koje ste rude skovani.

---

[1]) O domovino moja, o zubljo te ugašena ostavljaš toliku svjetlost nakon sebe, i krijepiš onoga, koji snijeva o prošlosti i sebi ne da mira; živi grobe narodu mrtvacâ, zaman, zaman krepošću zadahnjivaš iz svetijeh zidova savijene duhove.

[2]) Utješiće gospodin sve njegove razvaline.

[3]) Učiniće od njegove pustinje raskoš.

[4]) I učiniće od pustinje njegove gradinu gospodinovu.

[5]) Čekajte uz kamen iz koga ste izrezani — i uz pećinu mjesta od koje ste odrezani.

Vjerozakon i ljuckota, dvije su najplemenitije stvari u čovjeka. U objema dvjema gospoduje ideô, koji čovjek po hotjenstvu ima prigrliti. Ideô vremena došastoga gospoduje u vjerozakonu; ideô vremena prošloga gospoduje u ljuckoti. To je povjest. Nikad se sa sadašnjošću ne može čovjek uspeti vrhu sebe. Grci zvahu čitanje ἀνάγνωσις, što znači „poznanje vrhu, vrhovno poznanje". Učiti dakle povjest svoje zemlje i duboko je razmatrati, osnova je uljugjenosti. Ne bojmo se ćensure. Gdje ćeš zabraniti spominjat stvari prošle, kojijem se i trag pometnuo, dok će u nastajnom vijeku izlinjati sasvijem i spomen? A najpače u Dubrovniku „dove la forza distruttiva umana in meno di cento anni ha fatto perdere anche la memoria delle cose in questa generazione che nasce",[1]) kako govori spisatelj italijanski. Strašiti se od mrtvijeh, od onoga koga već nije, niti će uskrsnuti!?

Istoriju pada i raspa Dubrovnika razdijelićemo u tri epohe; prvo: pad i smrt Dubrovnika; drugo: biće toga moralnoga tijela mrtva iza smrti, i njegov ukop; treća je epoha danas, kad se sasvijem raspade i počinje smrad.

[1]) Gdje je razorna sila ljudska u manje od sto godina učinila da nestane i spomen stvarî u pokoljenju koje nastaje.

Prva epoha.

I.

Ćudno je, da pravo rečemo, da se ova tvrgjava, tako ogromna za ono doba, skloni odmah na predaju Lauristonu. Bilo je i drugijeh razloga tajnijeh, radi kojijeh ova malena republika pade i tako sramotno propade. Jedan rukopis, što se nahodi u porodice Kaznačića, nješto razjašnjuje. „Cose tutte da sapersi, ma non tutte da dirsi[1]“ napisano je u naslovu toga rukopisa. „Ragusa, la buona vecchia indebolita da 15 secoli di vita e di originaria civiltà sua propria, e da quattro anni di sicurezza esterna, e da trenta anni di prosperità, sviluppò in tale tempo dal suo corpo tutto il veleno del lusso, della mollezza e di una reciproce invidia. La nazione tutta e la più parte dei patrizi, perso lo spirito repubblicano, si trovarono disposti a ricevere con abbattimento tranquillo, e taluni anche con piacere, un sovrano estero“[2]). Vlastela, uzdrmana već od toliko vremena radi unutrnje nesloge, može se reći, odreku se vladanja. Grozno kidisahu jedna na drugu stranke Salamankezâ i Sorbonezâ, ili da bolje rečemo stranke puka i čistijeh patricija. Država se priginjaše demokraciji. Evo dakle i u Dubrovniku mikroskopično se ponavlja istorija Marijâ, Sulâ, Katilinâ, Krasâ, Antonijâ, Pompejâ i Ćesarâ, dokle se sve skuči pod vlast cara Napoleona. Mnogo godina prije, ideje enći-

---

[1]) Dobro je da se sve ovo zna, ali nije da se govori.

[2]) Dubrovnik, dobri starac, iznemogao poslije 15 vijekova života i originalne vlastite uljugjenosti, i poslije četiri godine izvanjske bezbijednosti i trideset dobrostanja, porodi u to doba iz svoga tijela vas otrov raskoši, mekoputnosti i uzajmične zavisti. Cio narod i veći dio vlastele, izgubivši duh republikanski, nagjoše se voljni da prime mirnom sustalosti, a njeki i s nasladom, tugja vladara.

klopedistâ bile su osvojile grad i probudile simpatiju prema Francuzu. Ko će Evropu osvojiti svukoliku? Napoleon ili Aleksandar? To je bilo tad političko pitanje.

Radi francuske, onadar bezbožne, uljugjenosti, koja osvoji plemstvo gotovo svekoliko, a s druge strane porodi mržnju, koju je vazda prost i neuk puk imao prama svakoj crkvi koja nije rimokatolička, senat se skloni da otvori vrata Francuzima, i tako zadovolji i svoje simpatije i ujedno simpatije prostog pobožnog naroda, jer se u to doba Napoleon bio izjavio, o svom krunisanju rukom pape Pia VII., carem braniteljem crkve rimo-katoličke. Ali vrhu ovoga, što smo dosad rekli, treba malo opširnije progovoriti, stavljajući unaprijed neke opaske moralno-filozofske i neke pojedinosti, koje se ne nahode napisane, već žive u predaji. Grehota da po smrti našijeh suvremenika i vrsnika posve iščeznu.

II.

„Svaki grad, narod, država napreduje, ali u okrugloj jednoj crti. Evo kako: Potreba ragja izum; izum ragja lagodnost; lagodnost ragja nasladu; naslada ragja raskoš; raskoš ragja mekoputnost; mekoputnost ragja raspuštenost; raspuštenost ragja siromaštvo; siromaštvo ragja opet potrebu. Oko ovoga kruga vrti se ljudstvo i svaka povjest vladâ i narodâ na zemlji.“ Druga uvodna opaska nam kaže, koliko je različna republikanska vlada od monarhije. „Kad se u republici pojave stranke: oslabe je, upropaste, unište; monarhiju naprotiv ojačaju i dovedu je do apsolutizma, samo da oni, koji su na kormilu vlade, uzumiju vladati“, — piše jedan današnji publićista. Monarhija koja je slijepo apsolutistička, i koja čini samo ono što ona hoće, imajući veliku silu vojničku i uzdajući se samo u nju, do brzo može propasti. Govorio je njeki njemački vojvoda: „Na bajuneti se sve može učiniti, samo se ne može sjesti“. U jedan čas bukne urota i iznenada se nagje u opasnosti. Pukovi jednodušno ćoravo ustanu, pak se megju sobom poslije kolju i natječu vrhu onoga što hoće i što neće i tako se raskomade, te učine sebi korist ili štetu; to što visi opet o prilikama različitijem unutrnjijem ili vanjskijem. Parlamenti, sabori, sjednice i ostalo u monarhiji su munjovodi i barometri vlade, da vidi na čemu je, da se uzumije vladati. Parlamentima, saborima, sjednicama monarhija mjeri svoje sile sa

silama puka; razabire svoje sile u silama podložnikâ. A sile su narodâ: vjera, narodnost, različita njihova uljugjenost i različita njihova istorija. Teško se varaju one vlade, koje cijene da je sadašnjost sve i budućnost koju sadašnjost ragja. Sadašnjost izlazi od prošlosti. Budućnost je napun njeki, njeka dovršenost, njeki razvitak prošlosti. Tako je i u vjeri, i u narodnosti, i u književnosti, i u umjetnostima svakojakijem. Grci su u razvitku svoje uljugjenosti vazda prikazivali pjesmom, slikanjem, pripovijetkom, drevna bajoslovna djela junaka (polubogova) svojijeh. Narodne pjesme Omirove, nazvane Ilijada i Odiseja, dohode bit osnovi pitomosti grčke. Rimljani su imali svoje *Penates* i *Manes* u svakoj kući: biva božanstva moralne sile svake porodice i plemena; jer „Penates" izlazi od „penes" a „penes" znači latinski „kod"; „Manes" znači „oni koji traju" „qui manent" megju svijem promjenama naroda rimskoga.

Moralne sile nije moguće dakle utamaniti sredstvima materijalnijem. Ova ih mogu udušiti da za čas ne djeluju, ali su te sile mikrobi koji se tajno gnijezde i plode. Sva je dakle politika umjeti tijem silama upravljati, pokle materijalna sila ne može uništiti nijednu silu moralnu. Nije to u prirodi: „Naturam expelles furca tamen usque recurret".[1]) Gdje je prava republika sve su sile podložnikâ skopčane zajedno, kao spletene. Za to prava republika ne može biti vele prostrana. Gdje je velika prostranost uprav nije jedna republika ćentralizovana, nego mnogo republika sadruženijeh, da se brane jedna uz drugu proti vanjskoj navali. To su bili stari grčki „*Amphyctiones*", koje su ih držali protiva Persijanaca, premda su se megju sobom teško inadili. Republika rimska imala je svoje središte „*senatus populusque romanus*", a municipiji bijahu sve sitne republike samo odvisne, osvem što su imali narodâ, koji su se zvali *socii*. Rusija, koja se drži za najapsolutnije carstvo u Evropi, ima svoje „artel", svoje općinske družbine. Careva vlada ne će da i do njih dopre, ona ostavlja te sile narodu i njima upravlja kako one zaključe: tako se tumači ustrajnost samosilnoga carstva ruskoga. Iz ove druge opaske uvodne, o kojoj smo do sad zborili, možemo zaključiti ovo: Da je čovjek u zadruzi svakoj vazda čovjek, biva prima veći uticaj od forme nego od suštine jednoga predmeta, budi moralnoga budi materijalnoga. Na primjer reci prostu Englezu: ti

[1]) Tjeraj prirodu vilama, a ona se ipak vraća.

si u republici; — on će ti odgovoriti da nije nego u monarhiji. A za što? Jer mu je forma vlade monarhična, i ako je suština republikanska; a neuk narod razabire samo formu, a ne suštinu vlade. Reci Francuzu: ti si u monarhiji; odgovoriće ti da Francuska sad nije nego republika; jer su sad tamo forme republikanske a vlada sasvim jedna stranka na način monarhični, i za to ova republika trudno je da traje i radi prostranosti i radi kidisanja stranaka. Zaključimo izrekom oca *Felix*-a Jezuita: „Forma je vlade puku što stil piscu". Ako je forma parlamentarna i slobodna u sitnarijama, prosti puk cijeni da nema blaženije vlade do te. — Kad smo ovo sve rekli, hajdemo o Dubrovniku.

Valja najprvo prilikovati ovu malenu republiku jednoj osobi. Zna se da čovjek udružen ili narod ima iste strasti, istu narav, istu ćud u nječemu kao čovjek pojedinac. Republika dubrovačka prilikuje se prebogatoj gospogji, koju ostarjelu udari iznenada kap, tako da joj obamru mnoga uda i oslabi joj još prijašnja njezina duhovitost i razum, pokle svaka nemoć dâ ti i po glavi, da nijesi već oni što si bio, ali ništa ne manje mogla je još hoditi i baviti se oko svojijeh posala. Ta kap materijalna, koja snagje republiku, bi trešnja, koja obatali njezine zgrade i njezine materijalne sile. S trešnjom počinje materijalna propast Dubrovnika. On se nješto poslije okrijepi, ali nije već što je prije bio. Potreba da ugje u plemstvo mnogo pučanâ, evo probudi razmiricu i prkos staroga plemstva prama novome: stranke Salamankezâ i Sorbonezâ. Jur onadar M. Giorgi i Stjepan Gradi pisahu jedan drugome, kako je nepristojno, da su neki od bratstva Lazarinâ (sv. Lazara) i Antoninâ (sv. Antuna) bili upisani megju vlastelu i kako će to probudit nemir u gradu. Mnogi od staroga plemstva, kojijem je bila veće dosadila strogost života republikanskoga, strogost moralna — jer je bila već ušla francuska enćiklopedija sa idejama socijalnog prevrata dosta prije, nego Dubrovnik osvojiše francuske čete, — pregju u stranku pučku Sorbonezâ. Jedan od Kabogâ prvi se oženi za Sorbonezicu. To silno uzruja staro plemstvo, tako da su se u senatu toliko megju sobom prepirali i prkosili, da za šest mjeseca ostade grad bez upravitelja, bez sudova, prava anarhija. Sveštenstvo za mnogo dana po naredbi episkopa činilo je molitve u hramu sv. Vlaha, da Bog pomiri vlastelu. U to šest mjeseca ne dogodi se nijedna grapša, nijedno ubojstvo, nijedno

zločinstvo. Puk ostane ū moralnosti svojoj skrajnjoj, a bez ikakve vlade, „jedini primjer u povijesti ljuckoga roda“, piše jedan spisatelj francuski. Njeka se vlastela i preseliše, kao glasoviti Antun Sorgo u Pariz. Ovaj, kad je poslije pod Napoleonom bio umoljen da nješto u ime domovine poradi kod vlade francuske, zaupi: „Kako? a još živuju oni nesretnici!“ — Ovi novi plemići učinjeni iza trešnje zvali su se „uomini nuovi“ na latinsku. „Dokle ćemo biti novi?“ upita jednom novi vlastelin vlastelina staroga kova. „Dokle se razderete“, odgovori. Evo dakle nesreće moralne u moralnome Dubrovniku. „Nesretnici“, tako ih je zvao Napoleon I. U memoarima pismenijem Marmont-a stoji upisano u jednom pismu Napoleona Eugeniju, imenovanomu kralju Italije: „Da mi je samo znati što misle i na što ciljaju ovi nesretnici“ (biva Dubrovčani). Predaja je još u puku, da su dotle bili došli, da kad bi novi plemić došao za koji posao u kuću Salamankeza, ovaj bi ga primio ili na vratima od kuće ili u kuhinji, stavljajući na noge hlamine. Ovo stavljati na noge hlamine kad ti dogje u pohode osoba manjega stališa, bilo je pravilo po svijem dvorima evropejskijem. Altesti, Dubrovčanin, kad je bio u najvećoj milosti u Petrogradu kod carice Katarine, primao je neke ter neke ruske visokorodne u hlaminama. U hlaminama (bio je taki ćeremonijal) kardinal rimske crkve valjalo je da prima njeke episkope *in partibus* i svećenike nižega stališa. Ova nemarnost i ovi prkosi dubrovački bijahu poznati po Evropi. Voltaire u jednome svom dijalogu veli: „Hoćeš li da ti pričam o sadašnjemu svijetu i da počnem od kineškoga cara pa sve do stranaka koje kidišu u Dubrovniku?“

III.

Godine 1797. Francuska osvoji Jonska ostrva. Na 17. Oktobra 1797. mir je od Campo-Formio bio već sklopljen. Republika mletačka propade i bi formalno predana Austriji skupa sa Istrijom i Dalmacijom. Poznato je, da u početku navale francuske Austrija, Rusija i Njemačka bijahu sklopile savez (koaliciju), da utrkaju prevrat francuski. Kad je Francuska nasrnula na Italiju, Austrija, da sačuva bar štogod u Italiji od Francuza i od francuskijeh ideja, privremeno uze sama čuvati Istriju i Dalmaciju. Napoleon, koji još ne

bijaše car i koji bijaše izrekao jednom „Ja ću biti drugi Atila Mlecima“, u Campo-Formio zapiše Austriji Mletke i mletačke zemlje: Istriju, Friul i Dalmaciju. Još se kažu inostranu pohodiocu u arsenalu mletačkome pero i kalamar, kojijem Napoleon potpisa predaju Mletaka Austriji, koja uljeze na 19. Januara 1798.[1]) A sad promislite je li se mogla održati tačka zemlje u Dalmaciji nezavisna kao Dubrovnik, uzdrmana i oslabljena od stranaka! Republika od Poljicâ, veoma manja od Dubrovnika, bi odmah osvojena od Austrije: republiku sv. Marina u Italiji, da se sačuva od navale francuske, namjeravaše osvojiti papina vlada. Kardinal Alberoni počeo je bio osnove, ali nije bilo na vrijeme, Francuz je već bio udario na Italiju.

Godine 1798. general austrijski Brady dogje iz Kotora u Konavle sa 1200 ljudi, da smiri bunu konavôsku proti Dubrovniku. Senat dubrovački bijaše naime udario porez na sô, da se okrijepi malo blagajnica republike, pošto bijaše zajmio francuskom direktoriju 600.000 franaka, kad dva poslanika s Krfa dogjoše pitati tu svotu. Taj novac nije nikad bio povraćen, ni od Napoleonove vlade, ni poslije; a osim toga francuski general Massena, kad osvoji Genovu, bijaše digao s toga banka dubrovačkijeh 20.000 gvineja, koje bijaše prije mnogo vremena ostavio republici glasoviti *Miho Pracat.* Brady dakle uljeze iz Herceg-Novoga u Konavle, da smiri Konavljane koji bijahu ustali proti Dubrovniku, kako rekosmo, poradi poreza na sô; to bijaše prvi formalni porez, koji republika naredi svojijem podanicima i komu se, osim Konavljana, bila podložila sva okolica. Kad buknu ustanak, senat pošlje poslanika u Beč kod Bone već spomenutoga, a drugoga poslanika Sultanu u Carigrad. Divan poruči bečkom dvoru, da pošto je Austrija uljegla u Dalmaciju, neka ona pomogne dubrovačkoj republici, koja stoji pod obranom Sultana, i da utrka bunu konavôsku. Austrija primi dobrovoljno to posredništvo, je li od ljubavi za republiku ili s drugijem namjerama, to se ne može znati. Zna se samo, da je car austrijski, kao kralj ugarski, bio držan braniti i priskočiti u pomoć republici dubrovačkoj kad se nagje

[1]) U arsenalu se mletačkomu još kažu ostaci glasovitoga Bučintora (broda), koji general francuski Seruvier izgori, da mu rastopi zlato. Te ostatke Austrija prenese u Pulj, ali god. 1848. kapetan pomorski Puljizević (Dubrovčanin) uzme ih iz Pulja i prenese opet u Mletke.

u pogibli, jer se car austrijski Karlo VI., otac Marije Terezije, bio zakleo za sebe i svoje nasljednike, da će braniti vazda neodvisnost republike dubrovačke. Zna se još, da je prošastoga vijeka veliku ulogu imao zakon „d' arrondissement“ (zaoblivanje), kako u ovome našemu zakon „del fatto compiuto“ (gotovo djelo). U to je doba bio konsuo ruski u Dubrovniku neki Fonton, koji bijaše primio od svoje vlade tajnu naredbu, da pazi senat dubrovački i da oštro s njime postupa, baš protivno od načina, na koji je postupao La Bruére Derivaux, konsuo francuski, otac pjesnika. La Bruére dogje u Dubrovnik još god. 1776. Ovi La Bruére, otac i sin, (sin se i oženi za neku Dubrovkinju Kisicu) pomognu da se uvuku u glavu mladosti dubrovačkoj neki pojmovi poznati već po Evropi, ali koji se aristokratskom Dubrovniku činjahu grdne novosti. Fonton je kazivao prama Dubrovniku svu strogost i apsolutizam ruske vlade. Svaki čas hoće da mu se promijeni stan, gdje ima prebivati. Najposlije kad mu nabaviše što se najbolje moglo, poželi da mu se sagradi bogomolja obreda crkve istočne. Senat mu prikaže, da republika od svoga postanka nije nigda primala obrede nijedne crkve osim rimokatoličke, i da nijedna ispovijest koje druge vjere nije imala mjesta u Dubrovniku osim Izraelske; pokle trpjet Izraelce same od pamtivijeka je običaj kao zakon po svijem državama svijeta. Prikaže mu još, da njemu ne služi crkva istočnoga obreda, pošto je Fonton, premda konsuo ruski, bio rimo-katolik. On senatu odgovori da su take naredbe od njegove vlade; da senat nema gledati, služi li mu ta bogomolja ili ne, nego da ima ugoditi Rusiji. Senat preko papina poslanika u Petrogradu zamoli rusku vladu da toga čovjeka odaleči iz Dubrovnika, ali uzalud. Fonton dakle i La Bruére prikazuju u malome pitanje, hoće li zapremiti Dubrovnik Rusija ili Francuska. Da o Fontonu zaglavimo: iza kako Lauriston god. 1806. uljeze u Dubrovnik, odmah sjutri dan naredi da Fonton čisti iz grada. Priča je, da je odlazeći rekao: „Birbi, me la pagherete!“

Dubrovnik je trajao sa svijem svojijem razmiricama i strankama. U toliko god. 1802. Napoleon se proglasuje carem. Austrija, Njemačka i Rusija čine drugu koaliciju, a kod Trafalgara g. 1805. potučeno je francusko brodovlje od Englezâ; na kopnu Napoleon pobijegjuje kod Austerlitza. Te iste godine sklapa se mir u Požunu. Austrija pobijegjena vraća Napoleonu Mletke i Dalmaciju. U

ugovoru požunskomu potpisuje se, da tursko carstvo ima ostati nepovrijegjeno sa svijem svojijem povlasticama, koje već ima, i megju kojijem je turska obrana vrhu Dubrovnika. U tajnoj istoriji Levis-a Goldsmith-a (Levis Goldsmith interprete della corte di giustizia e del consiglio delle prede: Istoria segreta del Gabinetto di Bonaparte; Italia, 1814. pag. 201, 202.) piše: Neppure la pace coll'Austria fu rispettata. Branau non era evacuato dai Francesi. L'inviolabilità della Turchia e dei suoi diritti stipulata nel trattato di Presburgo tanto solennemente non fu rispettata, giacchè i Francesi s'impadronirono di Ragusa.[1])

Napoleon, zanesen iza bitke kod Austerlitza velikom mišlju da sasvijem uništi trgovinu i pomorsko prvijenstvo Engleske, uvidje da u Dalmaciji ima zemljište nezavisno i neutralno, biva Dubrovnik. Začne u svojoj svemogućoj vlasti osnovu da zapremi i Dubrovnik, ostavljajući ga slobodna u poslima i zakonima njegovijem, samo da vojske francuske zauzmu tvrgjave i drugo ništa, da ne bi Englezi po dubrovačkijem obalama iskrcavali i ukrcavali svoju trgovinu i da brodovi dubrovački ne prenose englešku trgovinu (kontinentalna blokada). I uprav je stijeg sv. Vlaha lepršao sâm slobodan po morima Evrope, pošto tada sve vlade bijahu zaraćene, a republike mletačka i genoveska, ogromne poradi svoga moguéstva po moru, bijahu odavna uništene. Dubrovnik je brojio 170 brodova u procjeni od 16 milijuna pjastara (pjastra je dolar amerikanski); to brodovlje davalo je Dubrovčanima dva milijuna na godinu, a oni su opet od toga davali u blagajnicu vlade 150.000 pjastara. Godinâ 1797-8-9. trgovina s Bosnom i Albanijom davala je 300.000 pjastara. Od 1800. do 1805. golemo se bogastvo natrpa u Dubrovnik. Predaja je potekla od našijeh otaca, da je bilo njekijeh bogataša u prostu puku, koji su imali u kući do 12 službenika. I mi se spominjemo iz svoga djetinjstva i lično poznamo neku negda gospogju, koja umrije poslije u siromaškom skloništu (bônica Antuninska), koju su u njenu bogastvu služile 10 službenica. Poznasmo u svome djetinstvu njeku drugu, koja je imala pokujstvo od sobe i od stola sve od srebra pozlaćena jali od suha zlata, do suda za noćne tjelesne potrebe. Tako majstori

[1]) Ni mir s Austrijom ne bi poštovan. Francuzi ne bijahu ostavili Branau. Nepovredljivost Turske i njenijeh prava ugovorena onako svečano u Požunskom ugovoru ne bi poštovana, jer Francuzi osvojiše Dubrovnik.

različitijeh zanata, ljudi ponajviše Hercegovci, koji se preseliše u Dubrovnik, i ljudi nadošli iz susjedne Italije bijahu u imućnosti i u ponašanju tako ponositi (a nijesu umjeli ni čitati ni pisati), da bi se sad pred njima stidio i činovnik najvišega stališa. Pošto stranka pučka bijaše ojačala, i gragjanin i seljak mogao se oblačiti gizdavo i gospocki, i kuću napraviti gdje u vremena prije trešnje nije mogao. Nama je djeci pripovijedala naša baba, da jednom dogje k njoj vladika staroga plemstva i kad razvidi njezinu postelju, koju držahu četiri kipa pozlaćena, i njezinu svilu i kadifu, zaupi: „Otkud! otkud! ne pristoji se to tebi moja L. nego nama! Ama kad su došla ovaka vremena!“ Ali poslije Crnogoraca, i kad je brodovlje saveznikâ žeglo i plijenilo brodove dubrovačke, koji su poslije bili usilovani (pošto Francuz bijaše jur ušao u Dubrovnik) ploviti po moru pod francuskijem stijegom a smetnuti onaj sv. Vlaha, pošto ostaše mnoge kuće popaljene: djedovi mnogijeh porodica dubrovačkijeh ostali su bez igdje ičesa i spavali pod bijeljem. Mi smo mnoge od tijeh poznali u djetinjstvu.

Ali vratimo se na povjest. Napoleon je već car. Evropa je gotovo sva u njegovoj ruci. Velike sile: Rusija, Austrija, Engleška i Njemačka opiru se njegovoj sili.

Lauriston s vojskom uputi se pješice preko Dalmacije, kao da ide u Kotor, a prije pošlje senatu poslanicu, da on ide preko Dubrovnika, da mu se vojska okrijepi u Dubrovniku. Tako isto po Fontonu vlada ruska senatu poruči. Knez republike bijaše tad jedan Ghetaldi. Vijećalo se odmah što se ima činiti: ili Rusa primiti ili Francuza. Veći je dio bio za Francuza, s uzrokâ koje smo već napomenuli. Mnogo je doprinijelo protivnosti prama Rusiji osorno ponašanje Fontona u Dubrovniku i tajni dogovori Konavljana, silom ukroćenijeh, sa Crnogorcima, kako ćemo vidjeti. Na svrhu predobije savjet vlastelina Nika Pozze, koji ustane i reče: *Gospodo čemu vijećate? Da uzmognemo ovo riješiti, trebalo bi da mnogi i mnogi budu obješeni u puku, a pak i nekoliko ih megju nama: dakle otvorimo vrata od grada tugjinu i dospijmo.*

Takav prijedlog Pozze učini velik utisak megju vlastelom. Lauriston se približivaše; dva senatora pogjoše na 26. Maja 1806. na Orašac, gdje se nahodila Lauristonova vojska. Tu noć od 26. Maja Lauriston bi obaviješten od ta dva senatora tanko po tanko i tajno, u

kome se biću nalazi republika. Imena se senatora ne nahode u rukopisima. Njeki cijene, da je tad na Orašcu bio dogovor, kako imaju Francuzi uljesti i kako se ponašati i što učiniti. U veče, dakle, kobno i nesrećno od 27. Maja, iz Makarske uljeze francuska vojska u Dubrovnik. Lauristona pričeka na vratima od grada Ghetaldi, koji dogje pod baldakinom prama generalu, da učini više utiska na Francuze. Primjećujemo ovdje, da, bio udes bio slučaj, porodica je Ghetaldi kneževala baš u dvije najnesrećnije epohe za Dubrovnik, biva kad je bila trešnja i kad je tugjinac zauzeo ovo zemljište. Baš kad su Ghetaldi i Lauriston hodili put dvora kneževa, pukovnik Testa zapovijedi da zabubaju bubnji svi, i vojska ugje u grad: njeki u Lovrjenac, a ostali po manastirima, po kućama, po crkvama Male Braće, Dominikanaca i Jezuitâ. I ôtari bijahu puni prtljagâ i oružja. „E così nella notte di quel giorno memorabile“ piše Kirchmayer, „le mura e le torri di Ragusa, vergini di tanti secoli da ogni passo dello straniero, udirono echeggiare le grida delle guardie francesi; quelle mura costruite da Malatesta e da Soporoso Matteucci per ordine dei pontefici Pio IV. e Pio V., al quale Matteucci oltre la paga la repubblica donò una gratificazione di 12.000 zecchini. Mura e torri; insigne monumenti di forza e di poesia medievale! ammirabile involucro tuttora esistente! involucro d' un contenuto più ammirabile ancora, ma che ora più non esiste.[1])

IV.

Osvanu proglas Lauristona Dubrovčanima, na francuskom, italijanskom i srpskom jeziku. Evo ga:

Napoleon I. Car Francuzâ i Kralj Italije.

Mnoge koncesije, učinjene neprijateljima Francuske, napravile su republiku dubrovačku bićem neprijateljskijem Francuske, tim više pogibnijem što se krije oblikom prijateljstva i neutralnosti. Ulazak vojske

[1]) I tako u noći onog znamenitog dana zidovi i kule dubrovačke, od vijekova nedirnuti korakom tugjina, čuše gdje odjekuje vika francuskijeh stražara; oni zidovi sagragjeni od Malateste i Soporosa Matteucci na zapovijest papâ Pia IV. i Pia V., kojem Matteucci-u, osim plate, republika pokloni 12.000 dukata. Zidovi i kule! čuveni spomenici moći i poezije sredo-vječne! divni omot koji još traje! Omot još divnijeg sadržaja, ali kojega više nije.

francuske u Dalmaciju, mjesto da je zapriječio tako ponašanje, bi zgoda, da neprijatelji naši to veći uticaj steku na vladu dubrovačku, i koji god bio razlog, za što ovaj senat neprijateljima našijem ugagja, car se imao dosjetiti. Njemu je stalo, da dospiju već ove spletke tako protivne zakonima neutralnosti. Zato, u ime i po naredbama cara Francuzâ i kralja Italije, ja uzimljem u posjed grad i sve zemljište dubrovačko. No ipak javljam, da je namjera Njegova Carskoga Veličanstva pripoznati nezavisnost i neutralnost ove vaše vlade odmah čim Rusi izidu iz Arbanije, negda mletačke, i iz Krfa i iz ostalijeh ostrva negda mletačkijeh, i kad rusko brodovlje ostavi slobodne sve obale dalmatinske. Ja obećavam pomoć i obranu svijem Dubrovčanima. Ja ću nastojati, da budu poštovani zakoni i običaji sadanji i svaki imetak, i na svrhu, prama tome kako prebivaoci budu postupali s nama, učiniću da se Dubrovčani ne će moći tužiti nego hvaliti, što je vojska francuska prebivala u njihovu mjestu. Sadašnja je vlada uzdržana, ona će svoje poslove i svoja državanstva isto opravljati; odnošaj republike prama vladama, koje su u prijateljstvu s Francuskom ili neutralne, ostaće svegj isti. G. Bruére, komisar u poslima trgovačkijem, vršiće pred senatom sve posle carskoga komisara.

Dubrovnik 28. Maja 1806.

General divizije, vojni adjutanat Cara Francuzâ i Kralja Italije, zapovjednik vojske Njegova Veličanstva u državi dubrovačkoj

Aleksandar Lauriston.

Prvijeh dana Francuzi su sipali novaca po puku. Teferičilo se do mile volje. U Dubrovniku, gdje je negda oka mesa valjala koliko austrijska 2 karantana (karantan = $1\frac{1}{2}$ nč.), ruka kruha 1 karantan, kutô ($\frac{3}{4}$ litre) vina isto toliko, a kutô ulja 10 karantana (ovo su meni i svijem vrsnicima mojijem pripovijedali svi naši sugragjani već izumrli),[1]) u tome Dubrovniku Francuzi davahu zlatni napoleon da se opere košulja. Svi manji zanatlije, sve žene prisluškinje imali su pjenezâ u zlatu i srebru po pune šake. Dubrovnik prvoga mjeseca posta pijavica zlata i srebra francuskoga, što je valjalo na-

[1]) Meni su pripovijedali, da neki pop na Konalu, imajući jednom za goste na objedu dva francuska podoficira, nije za taj objed potrošio nego cvanciku (34 nč). Toliko je sve cijene bilo!

kon malo sve izrigati. Novac je francuski bio kao slatka hrana te se daje onome, koji je na smrt osugjen, da uživa i uzima sve što mu se prohtije. Bio je grad kao žrtva okrunjena vijencima, koju vode da je zakolju. U toliko mutilo se ispod vode, i u Dubrovniku i u Carigradu, od Francuzâ pomaganijeh od stranke pučke proti vlasteli, da zazvoni ura smrti.

Vrag iznese Luku i Gjanluku.

Tijem se imenima u zadnjijem dubrovačkijem narodnijem pjesmama označuje stranka pučka (Sorbonezâ). Bila se rasula po Dubrovniku njeka demokracka knjiga, štampana prošastoga vijeka u Amsterdamu, napisana francuski od nekoga Dubrovčanina bez imena, koju sam pročitao. U njoj preporučuje republiku, ali njeku republiku sastavljenu ponajviše iz demokrackijeh elemenata.

U toliko *Sebastiani*, poslanik francuski u Carigradu, obavijesti Portu, da privremeno, biva dokle se Evropa sasvijem ne smiri, Dubrovnik zapremaju Francuzi; i zato da mu Chirico, konsuo republike u Carigradu, preda arhive konsulata. To god. 1807. senat obazna i pošlje odmah *Karla Natali* u Carigrad, koji se sastane s velikijem vezirom u Jedreni. Za to odmah obazna Sebastiani i prijeteći u ime Napoleona, uzme arhiv Chiricu. Kad se Natali nakon godište dana vratio doma, jur je bilo proglašeno ukinuće republike. Sultan odmah obavijesti pašu u Sarajevu, da stoji na oprezu, i da ga izvijesti u kome je biću republika tako nakrcana vojskama francuskijem. Ali je sve to bilo masno na prazno. Poslanstvo Natalićevo u Carigrad potakne Marmonta, koji se nalazio u Friulu, da dogje u Dubrovnik. Ali pustimo nek Marmont sâm pripovijeda (u knjizi 8. počevši od g. 1805. do 1806.): „General Lauriston bijaše poslan kao komisar za predaju mjestâ u Dalmaciji, i general Molitor s jednom divizijom da uzme u posjed. Putovanje njegovo bilo je sporo, i komisar austrijski, izlazeći iz Kotora, dade otvoriti vrata Rusima s izgovorom, da Austrijci nijesu više dužni biti se za nas. Car, obaznavši da su Rusi u Kotoru, zapovijedi Lauristonu da zapremi Dubrovnik, biva same tvrgjave, kao u zamjenu i kao srestvo da iz bližega pazi na Boku Kotorsku. Dubrovnik, koji življaše do tada u velikoj sreći, čiji su stanovnici umiljati, obrtni, inteligentni, vidje kako u ovijem sukobima nestaje sve njegovo dobrostanje, a u tijem se sukobima stalno vidjela i sudbina. Lauriston nagje u Dubrovča-

nima stanovništvo podloženo: valjan i pošten čovjek, ali apsolutno mediokar, nije ni za jedan sâm dan opravdao svoju sreću. Lauriston ne učini ništa u Dubrovniku, samo utvrdi Lokrum.

„Austrijci, odlazeći iz Dalmacije i iz Kotora, uzeše sa sobom sve što je bilo njihovo, sve topove i oružje, i još topove i oružje što su bili našli i što je bilo mletačke negda republike, i što se po požunskom ugovoru imalo predati kraljevini italijanskoj. I izlazeći iz Kotora na 5. Marta 1806. predaše Rusima sve....“ Slijede paka neke Marmontove opaske, koje se ne mogu spomenuti. Marmont, govoreći o Dubrovniku, piše ovako: „Ljucka mašta ne zamišlja primorski kraj savršeniji i ljepši od Dubrovnika; zato car smišljaše veoma široke osnove; onaj grad imaše postati glavno primorsko tržište istočnijeh mora.“ Čitaju se još u knjizi 10. „Memoarâ Marmonta, vojvode dubrovačkoga (duc de Raguse)“ ove riječi: „Prebivaocâ svijeh dubrovačkijeh zemljišta ne može biti nego do 30-40 tisuća duša. Plemstvo, najstarije megju plemstvima u Evropi, ima zapovijed od drevnijeh vremena. Njeke ti porodice kažu sa dokazima da su plemenite još od vremenâ Karla Velikoga.“ Pa nadodava: „Čitalac će sad lako pojmiti ponos ove aristokracije.“ „Ponašanje je“, piše Marmont, „zanimljivo u svakoj vrsti puka; svoju vlastelu drže kao ogledalo svoga ponašanja u životu svi Dubrovčani. Uzgoj su i nauke vlastela njihova tražila vazda u Italiji, tako da veličanstveno ponašanje daje Dubrovniku njeki oblik stônijeh gradova.[1]) Gospogje dubrovačke stoje uporedo sa damama Milanskijem. Pravo zemljište Dubrovnika bilo je more, i imao je u prošastome vijeku 270 brodova. I to su Dubrovčani, onaj srećni puk, kome smo mi Francuzi otišli da mu osorno izgulimo i mir i dobrostanje. Ljuckota dubrovačka bila je tolika, da kad s njima blago postupaju namjesnici vlade, koja ih gnjavi, oni ne pokazuju nikakvu mržnju proti tijem osobama, već krotko i uljudno s njima postupaju, neka su oni hotimični radnici njihove nesreće. Dijele se u dvije stranke: Salamankeze i Sorboneze. Nije moguće opisati u kojoj pogrdi Salamankezi drže Sorboneze. Prošlo je i 100 godiša, da se taj grad nahodi u tijem strankama. Svaki Dubrovčanin nastojao je predobiti drugoga Dubrovčanina u aristokraciji. Sa takijem zanosima samoljubivosti

[1]) I. Tommaseo piše: Ragusa piccola città, è vero, ma capitale. (Dubrovnik malen grad, istina, ali poglavni).

svoje su nesreće ćutjeli manje u živo: naša nazočnost pobrkala je megju sobom mnogo stepena aristokrackijeh. Ja sam mnogo popuštavao s počitanjem prama vlasteli dubrovačkoj, ali im nijesam mogao povratiti ono što su već bili izgubili."

Promislite kakav se našao Dubrovnik na 28. maja 1806. čitajući prilijepljenu izjavu Lauristona, i kad sjutridan obazna da se njeki ruski brodovi nahode jur oko Gruža, i da su njeki imali opkoliti Zaton, pošto je francuska vojska imala tuda proći put Dubrovnika (radi česa je trebalo da se vojska u svom putovanju odaleči od obala morskijeh i da prohodi preko brda), i kad se prosu glas, da su se Rusi već iskrcali u Hercegnovi! Sad počinje katastrofa. Da rečemo alegorično: stari Dubrovnik snagje kap po drugi put. Rusija tjera Francuze iz Dubrovnika, neutralnog zemljišta. Da je Francuz bio uljegao dva godišta poslije, biva 1808., nesreće gubitka imanja, tolika ubijstva i pohare kućâ ne bi se bila dogodila. Dubrovnik bi bio izgubio svoju slobodu, ali ne svoja imanja i po moru i po suhu. Godine se 1808. Napoleon i Aleksandar rukovaše pomireni (što je svakako malo potrajalo). Napoleon obeća Aleksandru gospostvo nad evropskijem istokom. Tu misao drži Rusija kao tajni amanet još i danas. Samo treba opaziti da Rusija goji taj amanet još od vremena Petra Velikoga,[1]) koji joj ga oporukom preruči. Napoleon je g. 1808. tom mišlju samo blaznio Aleksandra do g. 1812.

Megju ostalijem do tada slobodnijem državama pade i Dubrovnik, ali pade, kako ćemo vidjeti u tijeku ove povjesti, na način tragičan i veličanstven; ne pade kao Epaminonda već kao Saul. Kad klonu učini da ga probodu. Iz bezimena rukopisa, napisana italijanski, i koji nema ni svrhe ni početka, vadimo ovo što slijedi.

Marmont osta za prvi put malo vremena u Dubrovniku. Videći što se spravlja, utvrdi bolje Lokrum, a poslije sagradi tvrgjavu Srgj (Fort Impérial); tu je prije bila samo bogomolja u čast svetijeh mučenika Srgja, Baka i ost., braniteljâ Dubrovnika prije nego republika proglasi svojijem parcem sv. Vlaha i udari njegov lik na svoj stijeg i grb. Zgradi se takogjer tvrgjava i na Koločepu i na

---

[1]) Po zauzeću Krima, Katarini II. bi podignut u Sebastopolju triumfalni luk s natpisom: Put koji vodi u Carigrad.

Daksi, na Lopudu, na Šipanu i prama Šipanu gdje se zovu „Bocche False“.

V.

Sad dolazi navala Crnogoraca[4]), pod zapovijesti Vladike Petra. Ovaj Vladika, rukopoložen u Ugarskoj, progje mladost u putovanju kroz Poljsku, Rusiju i Austriju. Drug mu u putovanju bio je njeki pop dubrovački, Frano Dolci po imenu. U Petrogradu i u Beču vladika bi počašćen mnogijem nagradama i redovima viteškijem. Paša arbanaški, odmetnuvši se Sultanu, prijećaše Crnoj Gori, za to vladici bi red da se s putovanja vrati doma. Kad sa svojijem Crnogorcima pobijedi pašu, zadobi štovanje od svijeh dvorova. Kao savezuik Rusije trebalo je da vladika ide da tjera Francuze, koji su bili, proti općenome pravu narodâ, zasjeli u Dubrovnik. Rusi su poslije žalili štetu koju naniješe zajedno s Crnogorcima, a osobito je to boljelo sentimentalnog cara Aleksandra i vladiku Petra. Ali Crnogorci nijesu bili sami; kumovaše im Hercegovci, mnogi Konavljani i mnogi drugi seljaci dubrovački. „Republika“ (veli bezimeni rukopis) „ima vrlo mnogo svjedočaba svojijeh podanika proti vlastitijem podanicima. Konavljani, združeni s Crnogorcima, kazivali su ovijem put u ravnici konavôskoj i župskoj. Oni sami paljahu kuće svojijeh gospodara. Gdjekoja kuća, u žurbi pohogjena od Crnogoraca, bi poslije udobno oplijenjena od Konavljana, koji paček poručivahu svojijem gospodarima, da će im užeći kuću i da ne će više biti kmeti.“

Ne ćemo sve potanko prepisivati iz toga rukopisa: kako Austrijanci ostaviše Cavtat i Konavle, a još ih Francuz ne bijaše došao zauzeti po požunskom ugovoru, što dade zgodu Rusima da se iskrcaju gdje hoće, odmah, prije nego Francuz uljegne. Ne ćemo na isti način podrobno pripovijedati sve sukobe na Brgatu, u Kuparima, na Orsuli; ni kako dogjoše s Crnogorcima Kotorani, pomagači odavna dogovoreni, pod vogjom svojijem Vojnovićem; ni kako se brodovlje rusko iz Krfa protegne od Župe do Dakse; jer bi bilo dugo sve to ispripovijedati. Samo ćemo spomenuti, da Francuzi gubiše i po Brgatu i po Župi i po Srgju (tvrgjava sv. Srgja još nije bila zgragjena), te se tako potjerani povratiše na Pile. Drži se, da je u tijem sukobima poginula jedna tisuća ljudi, megju kojijem i jedan

francuski general, čiju glavu osječenu nosiše na trklji do Srgja. Dogje u bônicu u grad 40 ranjenijeh Francuza. Kad Crnogorci, koji su niz brdo od Brgata do Srgja orili kamenje, prispješe pred crkvicu sv. Srgja, pokloniše joj se i učiniše litiju tri put oko crkvice, jer je srpski običaj (veli rukopis) tri puta oko kakve crkve skrušeno ophoditi, da se dobije blagoslov ili proštenje. Taj običaj pobožni traje i u Dubrovačkomu megju prostijem pukom. Francuzi ostaviše i Kantafig i Zaton, gdje bijahu posagradili šančeve, tako da Rusi i Crnogorci dogjoše slobodno i do Šumeta; tu oštete vodovalju, da voda ne ide u grad. Otole se raspršaše po Rijeci i po Gružu. Vladika za jednu noć uzme kônak u Rijeci u dvorcu Sorga, kojemu još otprije njegov gospodar, Antun Sorgo, kad se imao preseliti u Pariz, bijaše dignuo sve mramorje i mramorne kipove, koji su resili onu gradinu (sad vlasništvo porodice Papi) i kaldrmao opekama, a sve ponio u Gruž. Tu se vladika Petar srete s nekijem fratrom, lajikom manastira Male Braće u Rijeci, po imenu fra Lukom, Mlješaninom, koji bijaše došao iz manastira da pohodi Vladiku i da ga zamoli, da uznastoji da Crnogorci ne bi žegli po Rijeci, a osobito da poštede manastir. Vladika dâ fra Luci tvrdu vjeru, da će nastojati, da se to ne dogodi.

Rusi se na 18. Junija iskrcaju na Lokrum, ali ih tu potukoše baterije s Lokruma. Isti dan (18. Junija) Crnogorci, vogjeni Konavljanima (veli rukopis), počeše po Konalu paliti kuće (kuće Ghetaldi, Gromović, Koboević i druge, a na Pločama kuću Natali i još njeke). Tad se odasvud bježalo u grad do 21. Junija, a bijaše se počelo bježati još od kad Crnogorci uljegoše u Konavle. Bilo je u gradu bjegunaca do 4000. Vlada francuska oruža njeke kao čete pomoćne, no ove biše više od omete nego od pomoći; pa se preko turske zemlje vratiše doma. Obećavalo se mnogo dubrovačkijem seljacima, ako Rusi osvoje Dubrovnik: da će ih osloboditi od kmetovanja, da će za 10 godina raditi oko zemlje bez ikakva nameta. Sela Vitaljina i Stravča odmah to povjerovaše. Rusi kod Kantafiga učiniše isti proglas Riječanima i Gružanima. Na 26. Junija utabori se Vladika na Bosanci. Megjutijem u zatvorenu gradu turahu se proglasi, da

[1]) Pohod Crnogoraca od god. 1806. ostavio je nemilu uspomenu u puku dubrovačkome, tako da se narodni neprijatelji njome služe i danas, kad se na silu zaboravlja da su vinovnici većeg dijela one pohare bili kmetovi dubrovačke vlastele.

svak daje ko ima suviše drvâ za goriva, da izide ko hoće i ko se nema čime hraniti. Sve se gustijerne zapečatiše i davalo se svagdano svakomu vode na mjeru. U carinari se nagje 15.000 puščanijeh zrna i 132 topa, i jedan golemi top u Minčeti, vas od mjedi, koji zadivi Francuze toliko, da mu dadoše ime „Bella donna". Svi ti topovi bijahu saliveni u Dubrovniku od nekijeh Italijanaca, zazvanijeh iz Rimini od Republike 16. i 17. vijeka. Nagje se 500 kovčega tanadi, mnogo stupe i kremena. Sve to bijaše darovao republici španjski kralj Karlo I., kad je Kara Mustafa hodio da opsjeda Beč. Na 20. Junija jedan Gružanin ubije putem na pravednu bogu jednoga Rusa. Rusi raspaljeni s toga, počnu i oni paliti njeke kuće po Gružu i po Konalu, megju kojijem i onu veličanstvenu polaču Bondinu kod „Tri Crkve", unijevši to veče unutra bačve pune praha po naredbi zapovjednika. Iz topova pucalo se na grad, i osta ranjena samo jedna žena.

Francuzi pošlju tri ulaka u Dalmaciju da traže pomoć. Uhvatiše tri Crnogorca na Pilama, posjekoše im glave, pa ih baciše u more. Jedan ulak francuski bi poslan na brod ruski, da reče od strane Lauristona, da već jednom prestane navala, jer da će on (biva Lauriston) učiniti, da poradi Dubrovnika plati kaznu ono 18.000 Rusa koji bijahu ostali zarobljeni u bici kod Austerlitza. Signavin, ruski admiral, odgovori da nema nikakvu vlast vrhu Crnogoraca. Prispije iz Makarske 400 Francuza do Osojnika, no im se valjalo povući u Ston. Senat izjavi Lauristonu, da bi on pošao govoriti s ruskijem admiralom; to mu ne bi dopušteno. Poslije pogje do admirala Jemin s Pločâ (to je bio kadija ili ti sudac turski koji je prebivao u Lazaretu, i koji je sudio podanicima turskijem) i prikaže mu, da se već ostavi paljenja i grapše, jer da Dubrovnik stoji pod zaštitom turskom i da će obavijestiti o tome Sultana. Odgovori admiral, da on ratuje samo po moru, a Crnogorci na kopnu, i da on ne ratuje ni proti Turcima ni proti Dubrovčanima, nego proti Francuzima, i kad ovi izidu, da će vlada ruska sve s Dubrovčanima napraviti. Još kad je Lauriston bio uljegao u Dubrovnik, taj Jemin pismeno je odmah protestovao, veleći da je Dubrovnik zemlja turska, i da drugo nije nego primorje turske Hercegovine, i da su Hercegovci držali vazda i drže Dubrovnik kao svoj grad. Lauriston odgovori Jeminu na način veoma dvoličan. Konsuo austrijski za isti razlog pogje kod Si-

gnavina, a Jemin kod Vladike na 22 Junija; megjutim se bombardovalo na grad. Mnogo bunaba dogje u grad i neki ostaše ranjeni. Bilo je kruha još za 4 mjeseca, a vina i drvâ za 5 dana; hrane vojsci bilo je još za 15 dana. Pukovnik Testa (Francuz), koji je bio na Posatu kad se bombardovalo s Bosanke, uteče u crkvicu koja je na vrh Posata. Vidjelo se iz grada na vrhu brda Srgja Crnogoraca, gdje sjede na kanapama, pa stočićâ, trpezâ i ost., a neki još za šalu obučeni od gospogjâ. Sjutri dan po sv. Ivanu bombardovanje francusko i crnogorsko bilo je žestoko. Ostaše mnogi mrtvi s jedne i s druge strane. Tako je opsjedanje trajalo do 3 Julija. Na 2. Julija, u noći, uzbijesni oluja, koja potraja do 4. Julija u jutro. To je bio dan od pakla. Na 3. Julija sidoše Crnogorci i popališe mnogo kuća. Puk od Pilâ side stanovati u Kolorinu, pod obranom topova od Lovrjenca. Prava slika Troje kad je gorjela, kako je opisa Vergilij: jer bijaše oblačno, puhaše vjetar, a vas onaj dim izgorjenijeh kuća na Konalu, po Pilama do Danača, pokrivaše grad. U to Hadžibeg iz Popova skupi 1000 Hercegovaca katolika i na granici vrhu Slanoga zapriječi Crnogorcima da pogju u Ston. Od 2. Julija 2900 bunaba pade vrhu grada sa Srgja i s Bosanke, ali nevješto. Topovi crnogorski bijahu dovedeni iz Kotora. „Samo dvije bumbe crnogorske“ (veli rukopis) „dogjoše u grad i oboriše dvije kuće; tad se vas puk gracki skrije: svak u prag svoje kuće. Opazi se da su nestala dva topa sa šančeva Srgja, i da šančevi bijahu pusti. Dakle dogje pomoć.“ Valja znati, da neki Pjemontez, još prije dolaska Francuzâ, dogje u Dubrovnik sa tri austrijska oficira, da izvadi narisano sve zemljište dubrovačko; ovaj Pjemontez govorio je dobro srpski. Proćuka se da je taj opet došao. Lauriston zabrani uz tešku kaznu, da se ne govori o njemu; ali kad dogje, bi veliko veselje megju francuskijem vojskama. I u gradu se obeseliše njegovu dolasku. Počne se vikati po gradu: Slava! Slava sv. Vlahu! Slava sv. Mučenicima kotorskijem Petru, Lovrjencu i Andriji! Iz primorja prispije general Molitor. Njegova četa od 200 ljudi sukobi se sa četom Crnogoraca u Slanomu i na Osojniku, pa prispije kroz Hercegovinu do Carine, tvrgjave turske. Crnogorci i Rusi, tako iznenada zaskočeni, pobjegoše: njeki u Gruž, njeki u Rijeku, ostavljajući šančeve, topove i mnogo hrane. U Gružu slazeći na vrat i na nos, Crnogorci ispališe mnogo hitaca za zadnji put i popališe sve što je bilo u luci lagja velikijeh i malenijeh.

Vladika u te dane požarâ bio je na brodu ruskome, jer Signavin nije se vele uzdao u hrabrost toga episkopa, čovjeka mirne ćudi i blagostiva. Hodio je, jer mu bi nužda da u rat ide, kao poglavica politički i zato kao vrhovni vojvoda, ali samo formalno.

Rusi odoše iz Cavtata na 7. Julija, a Crnogorci sjutri dan preko Konavala. Kad Molitor dogje prvom na Brgat nagje na Srgju i na Bosanci 2000 Rusa, osim Crnogoraca. General se tad posavjetuje sa svijem zapovjednicima. Jedan srzenat (koga poslije učiniše pukovnikom) reče, da bi dobro bilo posao svršiti prijevarom. Molitor pošlje 200 ljudî proti Crnogorcima, a ostaloj vojsci naredi, da se neprestano vrti oko glavice poviše Knežice u Šumetu, i da svi bubnji neprestano bubaju. Da ne bi tê prijevare, Francuzi bi bili pobijegjeni. Odmah na 8 Julija odlučiše generali francuski, da se u Dubrovniku mjesto šanca sagradi golema tvrgjava na Srgju. Rusi u Gružu obaznavši za Molitorovu prijevaru, ne hoćahu primiti na svoje brodove Crnogorce. Kad je Molitor hodio preko Makarske u pomoć Dubrovniku, bio je skupio u svoju vojsku 300 Makarana pod upravom Nonkovića, koji se poslije malo po malo sami raspršaše i vratiše doma preko turske zemlje, jer Hadžibeg iz Utova dopuštao je prolazak i Francuzu i Primorcima i Makaranima, ali sa svojom vojskom Popovaca nije htio preći granicu, „da ne povrijedi zakone neutralnosti“ veli rukopis. Ali Crnogorcima ne dade, da oružani prekorače granicu tursku. Molitor se posluži još jednom prijevarom. Napiše pismo, tobože namijenjeno zapovjedniku francuskom u gradu, a u stvari naredi ulaku, da kakogod učini da to pismo, kao nehote, dogje u ruke Crnogoraca. Pisalo se u tome listu da ide 100.000 ljudi, a tamo ih je bilo samo 1600. Vladika se nagje baš na Bosanci u dan bježanja. Jašući dogje do Nuncijate a poslije side pješice i ukrca se na ruski brod. Stadoše bježati i Rusi, koji u bijegu izgorješe još kućâ i ponesoše sa sobom sve što nagjoše na igalima. Trista dubrovačkijeh plavi, malijeh i velikijeh, propade u doba opsade, i k tome topova. Bila su vremena od šićara: ko više može blažena mu majka! Vladika vraćajući se kući, kad sve potanko obazna, udari mnogo anatemâ na Crnogorce radi njihove okrutnosti. U početku još, kad bijahu istom došli u Konavle i počeli plijeniti, veli rukopis da je Vladika plakao. Jedan stari Šumećanin preda mnom je pripovijedao, da mu je u ono doba bilo 15 godišta, i da

je jednom s ocem došao na Bosanku u tabor crnogorski i tu vidio Vladiku gdje plače i viče: „Rajo! rajo! da od Boga nagješ, što uradi ti od Dubrovnika!" Da rečemo štogod o Konavljanima. Za doba opsade (piše u rukopisu), još u početku kad su Crnogorci hodili na Bosanku da opsjedaju grad, Župljanin ubije putem Konavljanina, koji je nosio barjak crnogorski, pod kojijem je hodila četa. Crnogorac ubije odmah toga Župljanina, a drugi Župljanin toga Crnogorca, dokle na svrhu barjak osta u Crnogoraca. Na 5. Julija svi Konavljani istupiše iz vojske crnogorske i prodavahu po Brgatu i po Župi svoj plijen.

Od toliko dakle puškaranja padoše u grad samo 15 bunaba sa štetom. Gdje su ti toliki iz Župe što utekoše u Hercegovinu živeći za 20 dana po hridinama! Gdje ti je blago i pokujstvo sakriveno! Gdje su otvoreni grobovi, u kojijem se nagje po štogod sakriveno! Gdje ti je Vladika izružen od Rusâ, od kojijeh ga neki nazvaše izdajicom i ne htješe ga primiti, dokle ga na svrhu neki Korčulanin ukrca u lagju i preveze na brod dubrovački, koji, zaplijenjen od Rusâ, imao je s ruskijem brodovljem zaploviti put Kotora. Tu se najviše prodavao plijen dubrovački. Poslije se potanje obazna i prvi dolazak Crnogoraca u Konavle i u Cavtat, i što učiniše Crnogorci po Konavlima, i kako su Crnogorci nosili glavu jednoga francuskoga srzenta koga ubiše, kako porodica Klaićâ u Popovićima uzdigne odmah na svoju kuću barjak ruski, kako ti Klaići rekoše da na Zvekovici ubiše četiri Crnogorca, i kako na to Crnogorci odmah pogjoše iskati ubojice pa, našavši ih, ubiše iz osvete i baciše u istu jamu, gdje su se nalazila ona četiri Crnogorca. U te dane udarahu podanici republike jedan na drugoga, a vlast bijaše nemoćna da zapriječi te izljeve stare mržnje. Jedan *nostromo* na pr. na 1. Julija užeže sam jedan brod na igalu skoro zgragjen, da se osveti protu Vileniku.

Da se vratimo na bijeg Rusâ u Kotor. Bilo je vidjeti mnoštvo svakakva pokujstva dubrovačkoga ukradena, da leži na obalama kotorskoga zaljeva. Da su Francuzi tjerali Ruse do Kotora, bili bi osvojili vas onaj plijen. Tu se jedan ruski oficir odreče službe, govoreći, da ovi dogagjaji ne mogu doći do uši cara Aleksandra a da mu na srce ne pane velika tuga, a i povjest kaže, da Aleksandar bijaše veoma zanesen i upit u misticizam i sentimentalizam kaonuti učenik i pristaša mistične proročice, plemkinje Krüdner iz Rige.

Pošto Marmont bijaše otišao u Spljet, ostane Lauriston. Ovaj bi često pozivao na objed po 5-6 senatora i s njima se razgovarao o štetama dubrovačkijem. Napokon se procijeni šteta na 13 milijuna franaka, i to se imalo javiti caru Napoleonu. Na 7 Septembra 1806. pojavi se brodovlje rusko blizu Stona. Testa pogje sa 200 ljudi na Pelješac, ali prije nego on stigne, Rusi osvoje Korčulu. Iza bitke na Korčuli, koja je trajala 9. i 10. Septembra, Korčulani iz svoga grada pobjegoše u Blato, gdje se bijahu iskrcali Rusi. Korčulani bijahu za Rusa, i tu zajedno s Rusima učiniše četu od 1000 ljudi i udariše na grad Korčulu. Ovaj se preda Rusima na 12 Oktobra. Na Pelješcu Rusi zaplijeniše sve lagje, da ne bi došli Francuzi. Rusi poslije povratiše te lagje. U toliko neki Konavljanin Obradović, koji je u vrijeme opsade sa svojim drugovima iz Vitaljine nosio barjak i pomagao Crnogorcima, dogje u Konavle iz Crne Gore, poslan, kako on govoraše, od Vladike, i zaište da mu svaka kuća dade po talijer, kao naknadu što su Konavljani otimali plijen Crnogorcima u opsadi dubrovačkoj. I baš se u Konavlima nagje mnogo pokujstva dubrovačkoga; n. pr. Riječani pripovijedaju, da se je u crkvi u Rožatu nalazila planeta (odežda) sva izatkana od suhoga zlata, i da su je sakrili bili u jedan grob, ali da je poslije opsade već nijesu našli. Ova se odežda nahodi i sada na Mrcinama u jednoj bogomolji, i bio sam da je vidim. Sadašnji Konavljani mi rekoše, da oni ne znadu otkle im je to došlo. Netom pomenuti Obradović dogje, spute ga Konavljani u polju i dovedu u grad, i tu bi ustrijeljen. Na 1. Aprila 1807. dogje u Dubrovnik vrhovni general francuske vojske. Zaište od senata radnikâ, da se gradi put od Pilâ do Stona. Senat imenova Dživa Gozze nastojnikom vrhu toga posla, i udijeli radnicima 1020 stara žita. God. 1807. Antun Sorgo, koji je prebivao u Parizu, bi imenovan poslanikom republike pred Napoleonom. Sultan bijaše naredio da se pokloni republici 60.000 stara žita preko vezira bosanskoga, i vlada dubrovačka pošlje u tu svrhu u Travnik senatora Saracu. Po naredbi ćesara Frana I., austrijski brodovi izidoše na 30 Marta iz Jadranskoga mora, jer se tad Austrija lijepo gledala s Napoleonom, i dala mu ćesarsku kćer za ženu. Još ne bijaše četvrte koalicije. Što se tiče onijeh 13 milijuna franaka i šteta dubrovačkijeh, Napoleon je bio obaviješten odmah kad se Junija mjeseca Rusi iskrcaše u Cavtat da se združe s Crnogorcima, jer Evgenij, namjes-

nik Napoleonov u Italiji, na 2. Avgusta 1806. pošalje iz Monze pismo senatu, koje ovako zvoni:

Gospodo!

N. V. Car Francuzâ, Kralj Italije, naregjuje mi da procijenim, koliku je Vaš grad pretrpio štetu, pošto je Njegova namjera podati gradu pomoć. Ja nastojim izvršiti naredbe N. V. i milo mi je da sam Njegov tumač onoga počitovanja, koje on goji za ovu državu, i kojoj hoće da nadoknadi svako zlo, koje pretrpje u vrijeme rata.

Evgenij Napoleon.

Napoleon nije izvršio što je bio obećao. Takogjer na bečkom kongresu 1815. bi odlučeno u ime svijeh vlada zastupanijeh u tome zboru, da se sastavi komisija u Dubrovniku, koja bi procijenila štetu. Te godine tadašnja vlada zvala je svaku porodicu dubrovačku da reče koliko je izgubila. Posljedica te komisije „est restée un mystére pour le public", veli Antun Sorgo u svojoj povjesti. Hadžibeg u Utovu naredi da se kazni svaki Hercegovac, u čijoj se kući nagje dubrovačkog pokujstva. Hercegovci prestrašeni od toga krutoga bega svom hitnjom rasprodaše po Župi i po Konavlima što su imali dubrovačkog plijena.

Iza opsade i pohare Dubrovnika mjesto Lauristona preuze vladu Marmont, koji sasvijem zasjede u Dubrovnik svrhom Julija 1806. Dogje iznenada. O Marmontovu ulasku Lauriston zapovjedi, da se puca iz svijeh tvrgjava na pozdrav. Marmont učini velik objed senatu na 15. Avgusta, obljetnicu cara Napoleona. Poslije zapita u senata za prvi put 16.000 pjastara a nakon malo urâ 36.000, uz prijetnje. Senat mu dade 14.000. U toliko dogje novina da je sklopljen mir megju Rusijom i Francuskom. Marmont pošlje Lauristona u Kotor, ali kako admiral ruski nije još bio primio iz Petrograda zapovijed, tako ne htjede brodovlje rusko ni vojska iziti iz kotorskoga zaljeva, i Lauriston se vrati u Dubrovnik. Ali pustimo sad Marmonta da pripovijeda u svojijem „Memoires". „Lauriston prije mene sagradi tvrgjavu na Lokrumu. U opsadi neprijatelj, mjesto da je stavio nisko, u kakvo polje, svoje topove, pucao je na ovaj grad nesmotreno s brda. Zaisto ona vatra nije mogla nikoga prepasti, ako ne djecu. Car mi naredi da idem u Dubrovnik sa tri regimenta i sa

tri druge čete, koje dovede iz Utrechta. Na 15. Julija ja se uputih; kad dogjoh u Zadar, obaznah da je Molitor jur oslobodio Dubrovnik. Kad dogjoh, nadogradih bolje tvrgjavu na Srgju i nazvah je „Fort Impérial" na čast Napoleonu. Rusi još nijesu htjeli izaći iz Kotora. Austrija se i Francuska bijahu tad zauzele da očiste zaljev kotorski, ali druge prilike evropske potakoše rat megju ove dvije države. Admiral ruski primi naredbu da se združi s engleškijem brodovljem, koje tad zapremi Jadransko More. Brač bijaše središte spletaka ruskijeh. Bračani pristajahu uz Ruse. Ja poslah generala Guillet-a, koji utamniči sve bogataše iz Brača, ustrijeli jednoga koji je bio najpravedniji, a druge sve oslobodi, primajući od njih mito. Guillet bi utamničen od nas i dignut mu čin generala. Napoleon ga osudi da služi po carinama."

Pismo Evgenija Marmontu od 2. Avgusta 1806.

„Car mi piše svojom rukom ove riječi: „Moja je namjera, da se ne odlazi iz Dubrovnika. Piši Marmontu da metne tvrgjave po brdima i onom vladom da upravlja, samo da ostavi slobodno Dubrovčanima da trguju, u tome smislu ja razumijem neodvisnost te republike. Neka se u Stonu napenje stijeg italijanski. Ston ima spadati Dalmaciji a ne Dubrovniku. U dogovoru pariškom govori se, da ja imam pripoznati neodvisnost Dubrovnika, ama se ne govori da moje vojske imaju iz njega odlaziti."

Knjiga Lauristona (iz Kotora) Marmontu od 11. Novembra 1806.

„Dalbert, major austrijski, koji ide k vojvodi Karlu, obavijestiće Vas što govore Rusi, zašto ne će da čiste iz Kotora. Ne nahode oni drugijeh razloga, nego ovaj: pošto Francuzi još nijesu izišli iz Dubrovnika[1]), ne će ni Rusi iziti iz Kotora."

Slijede opaske Marmonta o zgodama u godini 1807. „Dubrovčani mute i u Beču, i u Petrogradu, i u Carigradu. Njima se čini da je mir u Tilsitu potvrdio njihovu nezavisnost. Senat prikaže popis od 54 porodice, koje republika osugjuje u progonstvo, kao protivne republici. To me veoma smuti, oštro sam se vrhu toga činio čuti. Oni sve porekoše. Tajno pisaše paši bosanskome, koji opet sve nama pripovidi. Stiže mi proglas Cara, da brodovi dubrovački imaju ploviti pod stijegom kraljevine italijanske, i taj proglas prilijepih po zidovima. Oni skinuše naš proglas svukud."

[1]) Po pariškom ugovoru prije spomenutome.

Knjiga Clausela Marmontu od 7. Januara 1808.

„Senatori vijećaju svaki čas, i šalju tužbe, koje sve Vam ja šaljem. Istina je da su uspeli italijanski stijeg mješte onoga sv. Vlaha[1]), ali nastoje da njihovi brodovi to ne učine. Druge tužbe što se iznose proti onome senatu, nemaju osnova. Senat hoće da pošlje kneza Kabogu k Caru u Pariz; ja to ne mogu dopustiti, prije nego upitam Vaš dopust. Imadu poslanika svoga u Parizu, kneza Sorga, zašto se ne služe njime? Strah ih je da ne pogine republika, i u tome imadu razlog.“

Knjiga Marmonta N. N. od 30. Marta 1808.

„Na 2. Avgusta 1806. N. Visočanstvo Evgenij pisao mi je ovako: »Car mi naregjuje, da Vam pišem da njegova namjera nije iziti iz Dubrovnika, i da se imaju tvrgjavama oružati visine brdâ. Veliki vojvoda od Neufchatel pisao mi je na 8. Julija 1808.» Odlučeno je, da se Dubrovnik posve združi s Dalmacijom. Treba graditi tvrgjave po svijem dalmatinskijem obalama. Molitor je došao u Spljet i u Ston po moru, i ne bi bio mogao pomoći Dubrovniku, da su Rusi prije bili zapremili Jadransko More, kako učiniše poslije, kad cijelu godinu 1807. nijesu izišli iz Jadranskoga Mora, dokle se nije učinio mir.“

VI.

Dospjelo opsjedanje. Porušen Dubrovnik ostane republika samo po imenu. Ostane u puku ona prosta i naravna mržnja prama Rusima i Crnogorcima, koja je trajala i iza kako se promijeniše sve političke prilike. Ja cijenim, da se ne će naći megju učevnijem čitateljima koji god, da se čudi, kako je jedan crkovnjak i jedan episkop kršćanski mogao biti vogja u onako strašnom porazu. Povijest je krcata primjerâ kako episkopi i jedne i druge crkve učestvovahu u bitkama i u opsadama i u ratnijem porazima. Nije toga bilo samo u starije doba, to se dogagjalo i u devetnaestomu vijeku, toliko (da rečemo ironički) prosvijetljenome od enćiklopije i prevrata

[1]) Po mišljenju Napoleona i Francuzâ, Dalmacija sva i Dubrovnik spadaju kraljevini italijanskoj. Pisci prošastoga i ovoga vijeka broje književnike dubrovačke u književnike italijanske. Tako *Gioberti* u svome „Primato“. Toliko malu ili nijednu cijenu imahu o narodu slovjenskome brojno najvećemu.

francuskog. U istoj eposi, ako ne iste god. 1806., vojske su Sanfedistâ pod zapovijedi kardinala Ruffa palile i ubijale po Kalabrijama na obranu papskijeh država. Vladika Petar, u početku svoga episkopata i dokle je bio u društvu s dubrovačkijem popom Franom Dolci, bio je vas upit u liberalne ideje francuske; ali kad se Napoleon proglasi despotom, ohladni za njih. Vladiku poslije smrti crkva crnogorska proglasi svecem, premda ga ni Sinod ruski, ni ostale crkve ne pripoznaju. To nepriznavanje koga za sveca obično je i u zapadnoj crkvi. Ima dosta primjera, gdje jedan sam grad, jedan narod broji koga u svece, a crkva ga rimska nije formalno proglasila, kako n. pr. starodavnoga popa Zoila u Zadru[1]).

Nego vratimo se na povjest. Senat na tajno zamoli pašu bosanskoga za pomoć; pritisnut od sile francuske zamoli pomoć i u Carigradu. To je bilo baš u ono doba, kad je Napoleon držao svu Evropu u svojoj vlasti, baš onda kad s hajdučkom silom združi legitimizam, i kad se više nije mogao zvati sinom francuskog prevrata, nego kralj po legitimizmu, i kad se oženi za Mariju Luizu kćer ćesara austrijskoga, premda je bio čovjek već oženjen. Papa Pio VII., kome bijahu otete crkovne države, udari anatemu na Napoleona, koji bijaše prekršio ne samo ljucke već i božije zakone. Papa bi utamničen. Sva katolička crkva tješila je poslanicama svoga poglavicu u sužanjstvu. Papa je primio poslanicâ i od episkopâ istočne crkve, a megju njima i od vladike crnogorskoga. Kardinô *Fesch*, ujak Napoleonov i savjetnik njegov u prvijem godinama carstva, bijaše glavni prijatelj Faustina Gagliuffi, latinskoga književnika dubrovačkoga. Fesch kao pop bio je rukopoložen u doba francuskog prevrata, i da se ne zakune vladi straha kod Robespierre činjaše što mu bijaše drago, odreče se popovstva i življaše kao činovnik do god. 1801. Napoleon ga poslije imenova arhiepiskopom u Lionu, pa kardinalom. Fesch nagovori Pia VII. da dogje u Pariz da kruniše Napoleona[2]).

[1]) U Bruxelles postoji akademija Bolandistâ (nazvana tako po njenom osnivaču Bolandu) čiji su članovi sami Jezuiti. Ta se akademija bavi jedino pretraživanjem života svetaca i svako nekoliko izdava djela vrhu toga. U jednome od tijeh djela govori se i o Vladici Petru.

[2]) Iza bečkoga kongresa, kad papa opet uljeze u Rim, objavi proglasom po Rimu da će biti kažnjen svak, ko se pokaže pristašom Napoleona. Jedan dan pod kipom *Pasquina* nagje se ovaj epigram:

Padre santo! non è nostro il peccato:
Voi lo avete unto, e noi lo abbiam leccato.

(Sveti oče nijesmo mi krivi: ti si ga pomazao a mi ga polizali).

Iza papina sužanjstva Fesch izgubi svaki uticaj pred Napoleonom. Da se to ne dogodi, Fesch i Gagliuffi bili bi dosta valjali kod Napoleona za Dubrovnik. Gagliuffi je sam pisao tako svojijem prijateljima. Poslije je ovaj Gagliuffi htio pohoditi svoju domovinu. Uputi se i dogje do Trsta. Ali kad u Trstu obazna u kome je biću Dubrovnik, vrati se natrag u Italiju.

U Dubrovniku Marmont nastojaše kakogod ispod vode navesti senatore, da se odreku vladanja. Ne mogavši na taj način ništa učiniti naredi da se sakupi senat na 31. Januara 1808., dade okružiti vas dvor vojnicima, iz tvrgjava naperi topove prama gradu i pošlje neke poručnike sa nekijem Dubrovčanima, (koji su bili od stranke pučke) da pročitaju senatu, da u ime Cara Francuzâ dospijeva aristokratička vlada dubrovačka. Notom od 3. Junija Napoleon obavijesti evropske vlade, da je ukinuo republiku dubrovačku; i tako Renner g. 1889. u svome Diariju napisa: „Dubrovnik umrije dne 3. Junija 1808, i od toga časa nestade ga iz povjesti ljuckoga roda". Ali uprav ne umre još, nego mu utamničenu na 31. Januara bi pročitana smrtna osuda. Republiku, rekli smo, snagje dva puta kap (trešnja i opsjeda), ali je još mogla vršiti svoje posle. Bi naskočena na putu od hajdučke sile Napoleonove i sugjena; osugjena pak na bečkome kongresu (1815). „Mise à mort" piše istorik francuski Pisani i Sorgo. Vidjećemo čas kad je izdahnula.

Poslanica Napoleona Marmont-u.

Pariz 18. Februara 1818.

„Gospodine Generale Marmonte!

Primam tvoju od 1. Februara. Odobravam sve što si učinio od senata dubrovačkoga. No ono, što je bolje, jest, da pošlješ desetak od poglavitijeh u Mletke, ili u Milan da sačuvaš *one nesretnike* od svakoga ekscesa, koji bi ih mogao dovesti i do vješalâ".

Prije ove Napoleon pošlje Marmontu dne 10. Februara 1808. ovu poslanicu: „Ponašanje Dubrovčana nije razumljivo. Moj konsuo David obaznao je i činio mi znati, da je onaj tako zvani (pretendu) senat dubrovački poslao darova paši od Bosne. To mi isto javljaju iz Carigrada. Utamniči trojicu od glavnijeh buntovnika i uzmi arhive onoga senata. Navijesti im, da će svak, ko se bude dopisivao s kojom tugjom vladom, biti smatran izdajicom i ustrijeljen". Posla-

nica Clausela Marmontu od 7. Januara 1808., (koju već donijesmo) bi pošljednji uzrok koji potače Marmonta na ukinuće senata. Antun Sorgo u svojoj povjesti (negda zabranjenoj u Austriji) opaža: „Ovo ponašanje Marmontovo neobično u diplomaciji i nimalo pristojno navadama dvorskijem ovoga vijeka, začudi ali ne prestraši senatore. Oni se spomenu starijeh Rimljana u senatu pred Brenom i njegovijem galskijem vojnicima, i uzdrže svu svoju hladnokrvnost i dostojanstvo u onome kobnome času. Protestovaše i pismeno i naustice, niti se prije raziđoše, nego što pregledaše račune i namiriše plate činovnicima prijašnje svoje vladavine". Ostane dakle grad da spada kraljevini italijanskoj, čiji kralj bijaše Napoleon, a činovnicima biše naimenovani neki Dubrovčani od stranke pučke i neki Dalmatinci, a vrhovnijem namjesnikom Dubrovnika i Kotora Domenico Garagnini iz Trogira. A kad dospje rat megju Austrijom i Francuskom god. 1809., Dubrovnik i Kotor padnu pod državu zvanu „Illirio Francese". Dubrovnik nije bio spomenut u požunskom ugovoru, kad je Austrija dala Francuzima Istriju i Dalmaciju, koje sačinjavahu državu ilirsku. Evo s česa je senat vazda se držao svoga prava i čekao samo čas, da ga izjavi vladama. Da bude ironija veća, Marmont poslije naucka i navede *Saba Giorgi*, pošljednjeg imenovanog kneza republike (koji nije nikad kneževao) i s njime *Rada Androvića*, da pogju u Pariz da se poklone Napoleonu, kao novi podanici. Giorgi se vrati s naslovom kneza (conte) a drugi kao vitez (cavaliere). Još Marmont imenova Miha, sina Saba Giorgi, pukovnikom narodne straže (guardia nazionale), koja tad bi ustanovljena.

Ovo putovanje Saba Giorgi s Androvićem u Pariz, da se poklone Napoleonu, ima dovesti svakoga čitaoca do snebivanja. Tek imenom knez republike, baš onadar kad je ova imala propasti, da se pogje pokloniti silnome otimaču slobode svoje domovine! To kaže prem očito u kojem se potištenom biću Dubrovnik već nahodio. Može se odatle zaključiti: ili da je vlasteli već dodijalo bilo vladanje gradom uzdrmanijem od stranaka, koje za sto godišta tako ružno i nemilo kidisahu po Dubrovniku, ili da vlastela nakon toliko pretrpljenijeh nevolja bijahu već pala u bestužnost i puštala da svak od njih čini što hoće (kako što se vidjelo u pošljednje doba, kad se veći dio od njih dade na skrajnju raspuštenost i raskošu), ili, što je priličnije, oba ova uzroka djelovahu zajedno. Nijesu svi bili tad

ni Katoni ni Ćinćinati. U ostalom neka čitatelj sudi kako hoće. Marmont u svojijem „Memoires“ piše, da se može reći, da je u svijem ovijem zgodama vladala neka sila vrhunaravna, koju neki zovu sudbina, a neki „ruka božija“. Francuzi iznenada ulaze u Dubrovnik sa Lauristonom, iznenada Marmont svojevoljno ukida vladu republikansku, a Dubrovčani dohode obadvojici u susret i na poklon! Tu skoro, u isti dan (10. Junija), primih dva pisma: jedno iz Orašca, a drugo iz Goricije, u kojijema, drugijem riječima, isto se kaže. Sadržaj je tijeh pisama ovaj: Paroh od Orašca, Miho Radilović, ostavio je o dolasku Francuzâ bilješku s natpisom: „Memoria delle cose successe nell' anno 1806“ (Uspomena o dogagjajima g. 1806.), i to na prvom listu Knjige krštenijeh (Liber baptizatorum) od g. 1806. Radilović piše talijanski: „G. 1806., na 25. Maja u jutro, kad im se niko nije nadao, dogjoše francuske vojske u Ston, pa zauzevši Ston Mali i Veliki i ostavivši tu jednu posadu, uputiše se u Dubrovnik. Noćevaše prvo veče u Slanome. Sjutridan proslijediše i zbog rgjavijeh puteva, valjalo im je opet prenoćiti na ravnicama Ljupča. Dolazak Francuzâ bi tako tajan, da u Dubrovniku za to ne obaznaše nego na 26. na podne. Dva senatora, *Toma Bassegli* i *Karlo Natali* odoše odmah u susret generalu Lauristonu. Dogjoše na 24 ure (Zdrava Marija), u smrknuće, na Orašac i poslaše uhode da opajkaju, kuda su Francuzi krenuli, jer ih ne nagjoše na Orašcu. Kod obaznaše da su otišli na Ljubač (u Kliševu) uzjahaše konje i krenuše put Ljupča“.[1])

Zaustavimo se časkom i promotrimo, da poznamo biće ondašnjega Dubrovnika, ko su bila ta dva senatora. — Tomo Bassegli učio je škole u Ženevi. On bi prvi vlastelin dubrovački, koji se oženi za tugjinku, kršeći tako običaje domorodne. Uzme za ženu barunicu Born, kćer glasovitoga astronoma, kojoj, poslije nekoliko vremena, dosadi strogi aristokracki život vlasteoski, te se s dozvolom muža odijeli od Dubrovnika i pogje da živi u Beč. Bassegli bijaše prijatelj astrologa *Balsam*-a, koji mu proreče propast republike, još u ono doba. Ovaj Bassegli htio je da uvede mnoge novotarije u

[1]) Kao nešto što je u svezi s ovijem pričanjem, naspominjemo da je ovaj pop Radilović, koji je za 40 godina popovao na Orašcu, bio svjedok očigledac, kad na malene čete Crnogorci prodriješe do Orašca i Trstenoga. Napisao je u starosti takogjer knjižicu o parohijalnoj crkvi Gospe od Orašca, i tu priča kako po bijegu Crnogoraca nagje u drači inkonu, i kako je popravio crkvu.

Dubrovnik. Predaja nam je sačuvala ovu zgodu: jednom stane besjediti u senatu, kako nije zdravo kopati mrtvace po crkvama, i kako uljugjeni narodi to već pomeću. Njegova besjeda učini velik utisak megju vlastelom, iza kako je već bio uznemirio senat svojom ženidbom za tugjinku. Imalo je doći do glasovanja, hoće li se primiti ili ne prijedlog Bassegli-a. U toliko ustane vlastelin staroga kalupa i reče: Gospodo! Sve što je rekao ovdje Bassegli, puno je svake učevnosti, ali samo vas molim da ne glasujete o njegovu prijedlogu prije nego se učini litija crkovna preko grada. Tad ćete moći vidjeti vratove fratara, kako se lašte od debelinâ, pa ćete mi umjeti poslije kazati, udi li im kopanje po crkvama ili ne. To nagna u smijeh vlastelu, i ta šala obori vas učevni govor Bassegli-a. Bio je čovjek mnogo izučen u tadašnjijem modernijem naukama. Glasovita bijaše takogjer biblioteka porodice Bassegli. Dr. V. Bogišiću, kad je pohodio općinsku biblioteku u Mlecima, rekoše, da su dobavili kodeks zakona mletačkijeh, koji nijesu nikako mogli dobaviti u Mlecima; taj kodeks sadrži zakone, kojijem su se vladali Mlečići odmah kad su se iza Atile gradile Mletke. Dobaviše ga iz biblioteke porodice Bassegli, iza pada republike dubrovačke, kad je svak raznosio tamo i amo po svijetu ko je što bolje mogao od knjigâ, kodeksâ, listinâ, kao što se raznosi i dan današnji. Pita se: je li taj Bassegli mogao biti sasvijem odan običajima, staroj strogoj formi aristokrackoj, kad je otišao u susret Lauristonu? — Drugi je Karlo Natali, rogjen u Rusiji, slobodno više odan republici nego li Bassegli, ako se i nije za njom zanosio. Porodica Natali, ubrojena u vlastelu iza trešnje, dakle novoga kova, vuče lozu od stare srpske porodice Budislavićâ iz Nevesinja (vidi *Coleti*). Tommaseo prikazuje u svojijem opisima Karla Natali kao uzor uljudnosti i udvornosti dubrovačke i tačnog života po galateu tada općenitog megju vlastelom. Jero, otac Karla, služio je ruskoga cara, kao što Brnja Kaboga austrijskoga ćesara. Priča se u puku, da kad se Jero povrati iz Rusije (tu se i oženi za francusku kneginju Latour) u Dubrovnik, dogje jednom u senat u vojničkoj odjeći ruskoga pukovnika, ali bi iz dvorane protjeran, dokle se ne obuče na dubrovačku. Porodica Natali igrala je veliku ulogu u času, kad je sasvijem izdahla republika, i to ulogu junačku, koju povjest hvaleći spominje, kako ćemo vidjeti.

Francuska vlada, iza proglasa ukinuća republike, udari u tako velike novotarije, neobične puku i seljacima okolice, da puk i seljaci, čak i sami Konavljani, počeše žaliti propast prijašnjega stanja stvarî i tražiti, ne bi li se mogli osloboditi Francuzâ, i ne bi li, sred one mješanije po Evropi, mogli ponoviti svoju republiku. Stranke se sve to manje činjahu čuti, i kad dogori luč do nokata svekolike se pometnuše. Treba dakle štogod što znamo o nemilijem pojavama francuskoga vladanja pripovidjeti mlagjemu naraštaju.

Počećemo sa sveštenstvom. Jur prošastoga vijeka papa Benedikt XIV. na 23. Maja 1744. pisao je ovako arhiepiskopu dubrovačkome Angelu Franchi Malobraćaninu: „Grave esse episcopatus onus tibi assentimur: et illud nos quoque fuimus experti; *graviorem* vero Ecclesiae Ragusinae regendae curam esse intelligimus eorum exemplo, qui ab illa se abdicaverunt. (I mi smo od tvoje, da je teško breme episkopata; i mi smo okušali to breme; ali da je briga vladanja dubrovačke crkve još teža, razumjesmo po primjeru onijeh, koji se na njoj zahvališe). Ko pozna povjest dubrovačku u odnosu sa crkvom, zna, da je ova bila samostalna samo u članima vjerovanja i obredima, a što se tiče prava crkvonijeh i kanonâ, tu je odlučivao senat. Znamo da je Rim to trpio samo u Dubrovniku. Na druge države udarao je anateme; ali, pošto je Dubrovnik branio i uzdržavao po turskijem zemljama vjeru katoličku, baciti anatemu na Dubrovnik, bilo bi isto, što i upropastiti sve katoličanstvo po istoku. Znajući sve ovo, mogli bismo misliti, da se svećenstvo dubrovačko moglo samo radovati dolasku Francuzâ. Sve naprotiv. Onolika ondašnja francuska bezbožnost uznemiri i uzbuni proti Francuzima dubrovačke popove, i ako ne odveć asketične i mistične. Vlada francuska postane mrska i svećenstvu i puku, kad vidješe manastir sv. Marije obraćen u kazermu i potjerane dumne; kad vidješe i manastir sv. Klare pretvoren u kazermu i arsenô; kad vidješe manastir sv. Katarine od Siene pretvoren u školu, iza kako biše potjerane dominikanske dumne. Negda glasoviti jezuicki licej, u kome su poučavali Skolopi i učeni popovi, bi pretvoren u bônicu vojničku, kako je ostalo do dana današnjega. U tome liceju bijahu čuveni učitelji dva brata *Appendini,* Urban i Frano, i još glasoviti *Lampredi* i *Rosani.* Ova dvojica bijahu pozvana iz Italije. Republika je trošila oko toga lićeja 22.476 franaka na godište; vazda je bilo na

školi trideset pitomaca: deset sasvijem o trošku vlade, deset na polovinu o trošku vlade a na polovinu o svome, a deset o svomu trošku. I manastir sv. Jakoba posta kazerma; mnoge bogomolje po gradu i zagragjima biše pretvorene u magazine. I to se sve dogodi pod Lauristonom, prije nego je Marmont ukinuo republiku. Jesu li mogli sve to hladnokrvno gledati svećenici i puk dubrovački? Od jednom vidjeti prevrnute sve prilike, pometnute sve običaje gracke i narodne; ona mjesta u kojima se razlijegahu samo molitve i psalmi, da sad odjekuju psovkama i klevetama! Na nas to više ne djeluje, jer smo se u tijem prilikama rodili, ali našijem ocima to je imalo biti strahovito. Marmont uze i *Opera Pia* (Blago Djelo) koja je imala onadar 32.386 fr. glavnoga. Ostavi samo za bônicu gracku i za zavod kopiladi 23.470 fr. Uze popovima blagajnicu i biće zvano „Congregatio presbyterorum S. Petri in Cathedra". Austrija poslije nešto od tijeh manastira inkamera, a nešto povrati, ali pod uvjetom vladinog nadziranja a poslije pod porezom. Lauriston, čim dogje, zabrani fratrima da zvone, jer da mu smeta. Tako isto poslije neki general austrijski učini obataliti krstionicu, koja bijaše u obliku okrugle zgrade izvan stône crkve na poljani iza sakristije, jer da mu diže svjetlost u njegovu uredu. Knez Medo Pucić pišući poslije o tome nadoda: Tome generalu vjekuvječna svjetlost svijetlila!

VII.

Garagnini zaište na 10. Oktobra 1808. od svećenstva, da se zakune da će biti vjerno caru Napoleonu, kralju Italije, pod koju kraljevinu spada i Dubrovnik, i novome liberalnome ustavu; ali, sasvijem da se arhiepiskop Ban, koji je od 1800. stolovao u crkvi dubrovačkoj, bio zakleo na vjernost u ime svega svoga svećenstva[1]), ipak se nagje popova, koji se ne htjedoše zakleti, opirući se tako arhiepiskopu. Ti bijahu: Miho Karaman, Ivo Mitrović, Gjuro Galić, Petar Galić, Pero Lalić. Od Malobraćana bijahu: fra Tomas (koga u Dubrovniku držahu za sveca), fra Vincenco, fra Luigj, oba-

[1]) Pismeno obećanje vjernosti toga arhiepiskopa nahodilo se u Dubrovniku do posljednjijeh dana. Koliko ja znam, ne nahodi se više. Tugjinci, koji često brškaju po starijem hartijama, biće ga odnijeli sa sobom. U tome pismu se čitalo, uz koje se uvjete i u kojoj formi svećenstvo zaklelo.

dva ova iz Pelješca, fra Silvestar, i glasoviti fra Antun Agić, koga Francuzi i utamniče. Ovaj i na smrtnoj postelji vapljaše u Boga da se ponovi republika. Od Dominikanaca vladi se opirahu fra Vinćenzo Ćukić, fra Vinćenco Giaimè, koji umrije u Popovu kao prognanik, i glasoviti fra Ivan Rosaver, jedan od najboljih teologa evropskijeh na početku ovoga vijeka. Papa Pio IX. govorio je episkopu Zubraniću, da on ne pozna Dubrovnik nego samo po Rosaveru. Kritično rešetanje knjigâ prorokâ njegovo je odlično djelo, po kome današnji njemački teolozi izvode svoja tumačenja. Jer Rosarev vas svoj život nije drugo učio nego sv. Pismo. Pošljednji rabin (kad je bilo u Dubrovniku Izraelaca na stotine, kaonoti u bogatu i trgovačkom gradu) dosta mu je koristio; jer Rosaver čitaše sv. pismo jednu godinu u jeziku jevrejskom, drugu opet u grčkome, a treću u latinskome. Rosaver ode odmah u Italiju (u Bolonju), gdje i umrije. On govoraše: Kad čovjeku propane domovina i ugju nova vlada i nove prilike, tad ima ili ostaviti svoj zavičaj i poći u tugjinu, ili ostati i ne prtiti se u nijedan posao gragjanski, a ako si u kojem zvanju gragjanskom ili državnom, držan si djelovati po zakonima i zapovijedima one vlade, koja ti je. Isto piše i glasoviti Hugo Grotius. — Najveći pristaša Francuzâ bio je Dominikanac *Andio Maslač,* o kojemu je bolje ne reći ništa, kad se ne smije pripovidjeti svekoliko. Veličanstveni manastir, dok je bio Provincia Rhagusina, poslije je imao sasvim propasti, jer je s jedne ovce sve stado gubavo.

Francuzi počeše udarati poreze, dizati iz crkava srebro i zlato, da to upotrijebe za izdržavanje francuske vojske, i tom prigodom neki crkovnjaci odvojiše harakterom, megju kojijem spominjemo fratra, lajika Male Braće, fra Bernarda Ivelju s Lastova, koga dobro lično poznavasmo. On je bio crkovnjak hrama (laico sagrestano). Kad dogje komesar od policije Frezza sa nekoliko vojničkijeh pratilaca, da digne s otarâ neke lance i naušnice, što višahu na Gospi, fra Bernardo reče: Ja dignuti ne ću: evo vam ovdje ljestve, hajdete pa dižite sami. Svi fratri na to pristaše. Neka ćutnja pobožnosti obuze Frezzu i Francuze, te se šuteći vratiše natrag.

U pobožnome Dubrovniku, koji su vlastela od davnijeh davnina bez vojske i oružja držali i krotili samo vjerom, držeći se i sami strogo vjere i crkve katoličke, a s druge strane odbacajući neke zahtjeve Rima, u ovome Dubrovniku od jednom posta očevidno,

da su se sredstva vladanja i odanosti promijenila. Mjesto moralne sile, biva vjere i crkve, nastupi materijalna, biva militarizam, koja danas drži svu Evropu. U teoriji ustanovi tu silu francuski prevrat, a Napoleon je stavi prvi u djelo, a od njega se naučiše drugi. Koja je bolja? Koja je pristojnija čovjeku? Pokle svaka ima *pro* i *contra* to je posao političara. Kad vjera već ne djeluje ništa u zadruzi ljuckoj, treba se latiti drugoga sredstva, i tako bi bio opravdan militarizam.

Čudnovato je bilo onijem starijem Dubrovčanima gledati svećenička lica, gdje ih sude vojnički sudovi, dok ih prije sugjahu jedino crkovni. A opet da vojnicima ne može suditi drugi sud do vojnički. Fratar Malobraćanin, otac Anaklet Dupčić, bijaše na 2. Avgusta otišao na Lopud, iza kako je Lopud bio, kako ćemo vidjeti, osvojen od Englezâ, da izvrši obrede proštenja svetoga od Porciunkule. Bi kao dubrovački uhoda na sred mora uhvaćen od Francuzâ i doveden pred ratno vijeće. Trebalo je, da se gotovo svi Dubrovčani zauzmu da ga od smrti izbave. Ne samo što bogomolje biše obraćene u shraništa, nego se i sveta tajna braka obrnu u prost ugovor megju muškijem i ženskijem (matrimonio civile). Ustanoviše se i dvije lože *Framasunâ*: jedna u gradu a druga na Pilama, na Konalu. Marmont riješi liberalno parbu megju nekijem Izraelcem i arhiepiskopom. Evo što je bilo: Još prije nego uljegoše Francuzi, neka službenica kršćanska služila je u izraelskoj kući. Tu se na smrt razboli izraelsko dijete. Službenica, u zanosu vjere, kad nikoga ne bijaše u sobi, na tajno krsti to dijete, koje poslije ozdravi. Ona to opovjedi arhiepiskopu a ovaj senatu. Dubrovački senat bijaše odavno utvrdio u svome zakoniku, da se dijete kršteno ima smatrati hrišćaninom, i da se ima poučavati u hrišćanskoj vjeri i da zato ima biti oteto iz kuće roditelja nevjernika. Po dolasku Francuzâ otac Izraelac obrati se Marmontu, da mu se povrati dijete, već dobro podraslo. Marmont odmah pristane na očev zahtjev, paček u doba kad je najviša šetnja po placi, uzme dijete za jednu ruku, a otac za drugu, te se tako prošetaju da svak vidi[1]).

Puk i gospoda, zanesena francuskijem idejama, tjerali su na francusku. Kad bi kiša padala ne bi nosili štit, nego bi se zamo-

[1]) Isti slučaj dogodi se i u Bolonji pod papom Pijem IX. Poslije vlada italijanska vrati roditeljima Izraelcima dijete kršteno.

tali u plašt. Ko je tako činio znalo se da je od stranke francuske, demokracke, biva protivan starome ustavu. Kad bi ko koga srio putem po kiši bez štita rekao bi mu: „A i ti kisneš"!, mjesto mu reći: „I ti si od stranke francuske!" U jednu riječ, čar francuski bio je žestok, razumije se u prvo vrijeme, dok Francuzi ne počeše otimati, udarati poreze, smucati pred vojničke sudove svakoga, koji bi što pisnuo proti vladi i dok se ne prosu glas da će Napoleon početi dizati i Dubrovčane na vojsku.

Treba da opazimo, da je u okolici dubrovačkoj velika nestašica krštenicâ i ostalijeh parohijalnijeh listina. Premda republika nije primila formalno kanone tridenckoga sabora (koji to pripisuju), vadeći se da Dubrovnik spada zemljama *in partibus* i da plaća harač Sultanu radi svoje nezavisnosti, pa da za to tridencki kânoni ne vrijede za Dubrovnik (s vremenom, malo po malo biše primljeni ti kanoni), ipak o dolasku Francuzâ svi župnici imahu svoje knjige od krštenica i ostalo. Poslije se nagje, da je toga većijem dijelom nestalo. Sva *tara* pade na Crnogorce. Poslije se iznagje, da su pod vladom francuskom sami župnici žegli knjige krštenijeh, kad obaznaše, da će Dubrovčani hoditi na vojsku, eda tako sačuvaju od vojničke službe dajbudi one, o kojijem se nije moglo tačno znati koliko im je godišta. U ona godišta, kad je crkva sa svojijem kanonima bila tako obataljena i prava gragjanska pometnuta, ko će na tanko pripovijedati što su činili popovi, a vele veće držaoci beneficijâ? Sva zemlja dubrovačka bila je zavezana nekom pronjom crkvi (beneficia simplicia). U ono doba prvijeh dana nestalne vlade francuske to se sve rasproda, i beneficija kanonička i beneficia simplicia, i na stotine *legatâ* vrhu zemalja, čiji plod bijaše namijenjen da se govore mise i drugi crkovni obredi. Nije toga bilo samo pod Francuzima, to se dogodi i pod Austrijom: ostaše kao uspomena na to neke isplate vladi ili Petru i Pavlu, što zvahu „livelli", a nekijem bogomoljama propade sasvijem biće i ostaše do danas obataljene.

Dospije vjerska sila, koja je držala sve vlade. Sad kad je zamijenila materijalna, biva oružje, desetine i beneficija obratiše se u poreze. Kad Austrija poslije zapremi Dubrovnik, dogje komisar iz Beča, da razgleda ovo novo austrijsko zemljište. „Koliko je ova vaša republika imala crkava i bogomolja! Ovako malen grad, a ovoliko

crkava", komisar reče Baru Betteri, koji ga je pratio. Na to će ovaj: „Eh, Eccellenza, erano tanti corpi di guardia! (Ah, Preuzvišenosti, ovo bijahu sve stražarnice)." Imaćemo prilike da spomenemo još drugijeh izreka starijeh Dubrovčana o ulasku Austrije.

Boravak Francuzâ ostavio je traga i u navadama i u jeziku dubrovačkom. Ugje dosta francuskijeh riječi u dubrovačko narječje, koje se još i danas čuju. Ne znam kako, ali Francuzi u deset godišta rasprostraniše više svoje nauke, svoju kulturu i svoj jezik po Dalmaciji, nego Nijemci u osamdeset. Osim jezika italijanskoga, koji je svijem Slovjenima dalmatinskijem običan, nema u Dalmaciji čovjeka, da se broji učen, a da ne čita francuske knjige, dok ih ima dosta koji ne znadu njemački. Ovi jezik ne može, da tako rečemo, da se aklamatizuje u nas. Lako je ugonenuti uzroke. Jedan je uzrok moralni, unutrnji, a drugi materijalni, politički, izvanjski. Kultura, filosofija, umjetnost francuska grana je kulture grčko-latinske, kao i italijanska; kao što su slični jezici, slične su i kulture. U francuskoj kulturi, kao i u italijanskoj, gospoduje duh *sintetički*, a u velikoj kulturi njemačkoj sasvim je obratno; tu vlada duh razmišljanja, *analitički*, a ne *inspiracije*. Gdje je već jedna kultura uhvatila jak korijen, kako ćeš nametnuti protivnu? Hoće se dugo vrijeme i sila. Lasno je uvesti kulturu tugjinsku ondje, gdje nema nikakve druge, gdje je narodna kultura nerazvijena, gdje su *paesi vergini*, kako se obično govori. Bosna i Hercegovina s toga prije će se ponijemčiti, nego Dalmacija. Istorija prijašnjijeh vremena velika je zadjevica svakoj vladi bila, i biće svegj. Ludost je reći: Ovo je bilo i više nije, došlo pa prošlo. Tragovi se prošlosti ne dadu ničijem pomesti.

Prispjesmo da govorimo o pošljednjijem časovima Dubrovnika. Poslovica italijanska „Un bel morire tutta la vita onora" (lijepa smrt čini čestitijem cijeli život)" pristoji se u velike Dubrovniku; umrije, ali boreći se. Ariostov stih „Andava combattendo ed era morto" ostvari se u povjesti dubrovačkoj, te je s toga dostojan hvale ne samo život već i izdahnuće Dubrovnika.

Ponavljamo ono što stoji pri svrsi djela kojemu je natpis: „Ein Gedenkbuch der Erhebung Ragusas in den Jahren 1813-14. Aus dem Archiv für österreichische Geschichte B. LXIV. II. Hälfte

s. 537, separat abgedruckt"[1]) „..... wir unsere Achtung nicht versagen können, wenngleich ihr Streben bald der Macht der Verhältnisse unterlag, ihr Hoffen das Bereich der Mittel weit überschätzte."[2]) Kad Nijemci tako pišu, što imamo mi? Priložimo, da ako Karlo Nodier u svojijem spisima zove despotizam francuski u Dubrovniku „affabile ed elegante" (prijazan i elegatan), drugi Francuz, Jubert, opet piše, da kad se pripovijeda o porazu i padu Dubrovnika „On il ne fait, que rappeler une grand iniquité (samo se spominje velika nepravda)". Izdahnuće Dubrovnika, da rečemo liječnički, nije bilo drugo nego smrtna kriza. Velika su protezanja smrtni ustanci dubrovački od god. 1813-14. Junaci domorodni, i ako uzaludni, bili su Frano Bona i Ivo i Jero Natali (dva sina Jera jur spomenutoga); još od vlastele Pijerko Bona. Od pučana: Marko Marinović, Vlaho Zglav, Ivo Koprivica i Gjuro Selak.

Čini se, da je spomenuti Frano Bona sastavio povjest ovoga ustanka; Marko Marinović pak prepisa svojom rukom mnogo čitavijeh knjiga dubrovačkijeh književnika. Opisi Frana Bone biše do g. 1867. šest puta prepisani. U dan današnji ne znaju se još nego dva rukopisa: jednoga ima, čini mi se, prof. Gelcich, a drugoga Kaznačić. Marin Zlatarić na italijanskom napisa i pečata hvale Marku Marinoviću, a pop Miho Karaman napisa i pjesmicu, koja počinje ovako:

Bio živ i zdrav, Vlaho Zglave!
Marinović! Koprivica!
Neumrle vaše slave
Spominjaće djece dica.

Treba gredom prikazati biće Evrope u to doba. Napoleon je sve; po njegovoj se volji vlada Evropa. Napoleon ima sedamdeset i dva milijuna podanika. Ima u vojsci 500 generala od četa većijeh i manjijeh, ima 400 milijuna u novcu od plijena narodâ. Engleska, u svrhu da ga slomije, plaća 800.000 ljudi. Pruska je od Napoleona ponižena i daje mu 20.000 ljudi. Austrija mu daje za ženu kćer carevu

[1]) „Spomen-knjiga o ustanku Dubrovnika u godinama 1813-14. Iz arhiva za austrijsku povjest knj. LXIV. II. polovica, str. 537, napose pečatano."

[2]) „.... ne možemo odreći naše počitanje, i ako njihovo nastojanje brzo podleže sili prilikâ, i ako njihovo nadanje daleko precjenjivaše srestva."

Mariju Luizu i čini savez s Napoleonom. Metternich se drži u politici načela, da je najbolje prvi ne zametnuti rat, nego držati se neutralan; (najbolji način da dobiješ štogod za sebe) i dava Napoleonu 30.000 ljudi, ali pod zapovijesti generala austrijskog Schwarzenberg-a. Napoleon se spravlja da pohodi Rusiju. „Idem da svladam Aleksandra; kad bude Rusija utrkana, proglasiću svijetu mir vasioni“, govoraše. Švedska se združuje s Engleškom. Napoleonu u putu dogjoše u Dražgjane na poklon: Frano ćesar austrijski, Fridrih kralj pruski i mnoge nadvojvode i vojvode njemačke; a kad mu javiše da su mu došli kraljevi na poklon, odgovara: „Neka čekaju“. Napoleon bijaše sujevjeran kao i Aleksandar, s razlikom, da je ovaj imao dvije sile: jednu oružja, a drugu vjere u svojijem vojskama i podanicima, dok Napoleonove vojske bijahu bezbožne. Napoleon držaše sama sebe poslanijem od Boga. Sâm reče, još kao general iza bitke kod Marenga: „Ja sam kao čaša, u koju je ulivena srdžba božija, i iz koje se narodi imaju napiti. Kad ne budem već Providjenstvu služiti, Bog će sa mnom zavitljati, kao što se čini sa čašom“. To se sujevjerje Napoleonovo umnoži, kad se iza osvojenja Italije vrati u Francusku. Piše pak Marmont: „Dogje u Aix (Provence), pa udari preko Roquevaire, u kočiji po noći. Iznenada kočija bubne u nešto. Kola se slome, Napoleon i ostali izidu iz kočije. Bijaše golem hrek nasred puta. A u isto doba, kad je kočija udarila u taj hrek, deset koraka dalje, most, preko kojega je imala proći kočija, sruši se. I da ne bi slučajno nasred puta onoga hreka, kočija bi bila došla na most i svi se potopili u rijeci; povjest ne bi imala što pripovijedati o Napoleonu. Da ne bi onoga hreka nasred puta, drugačije bi bile prilike danas po Evropi“ (Memoires L. IV). „Hajdemo da kaznimo onoga cara“, govorio je Napoleon putujući put Rusije, „našega prijatelja, koji neće da bude neprijateljem Engleske. Hajdemo da nam dade razlog svoga ponašanja“.

Aleksandar prikazuje prama Napoleonu duh narodni, i vojsci francuskoj, opitoj slavom, stoji nasuprot vojska opita posluhom. Iz svetijeh gradova viče se i zove na rat krstaški. Ćine se litije, nose se moći. Stogodišnji Platon, arhimandrit manastira sv. Srgja, i patrijarh udara anatemom Napoleona, tako da ovoga prate anateme i zapadne i istočne crkve. Kako je svršila navala na Rusiju 1812., spominjaće se dok teče svijet. Taillerand, koji je docnije imao

veliku ulogu u Bečkom Kongresu, odvraćao je Napoleona od puta u Rusiju. Ovaj se s njime svadi, kao prije s Feschom. Jednom Napoleon dovede Tailleranda do prozora sobe, u kojoj se razgovarahu vrhu toga, pa otvorivši prozor reče mu (bijaše podne): „Vidiš li onu zvijezdu na nebesima?“ Taillerand odgovori da ne vidi. „A ja je vidim“, odgovori Napoleon. Tijem je htio simbolično reći, da on vidi svoj udes, cijeneći se poslanikom božijim, i time je htio još plašiti narode.

U Pariz svaki čas stizahu obavijesti da Napoleon dobiva, dok 29. buletin ne objavi rasap vojske njegove, većijem dijelom radi grdne zime, a „Zdravlje Njegova Veličanstva nije bilo nikad bolje kao sad“. Tako se pisalo, dok je milijun matera i udovica plakalo po Evropi. Tad šune generalu Malet-u de Dôle u Parizu, da zasnuje urotu sa mladosti, koja se god. 1804. bila zaklela da će ubiti Napoleona, netom se pruži prigoda. U jednu noć za Maleta je bio vas Pariz. Jedan sâm od generalâ osta vjeran Napoleonov pristaša i svojom vojskom uhvati Maleta. Ovaj, upitan od generala da očituje sve ortake one urote, reče: „Ortak mi je sva Francuska, a i ti bi bio, moj generale, samo da mi je pošlo za rukom“.

Napoleon se vraća u Pariz iza poraza u Rusiji i ište nove vojske. Pohodi papu u Fontainebleau, gdje je bio utamničen, i prisili ga, da se odreče vladanja svjetovnoga. Papa potpiše, ali poslije, pošto se dogodi sve što se dogodilo, protestira, veleći da je na silu potpisao. Rusija se i Njemačka spremaju na Napoleona. U Njemačkoj vas narod, malo i veliko, u ime narodnosti tjera Francuze iz Njemačke (Aprila 1813.). Austrija, prepadena od njemačkog narodnog ustanka i bojeći se da će se Pruska sad raširiti, biva posrednicom mira megju Njemačkom, Francuskom i Rusijom. Sklapa se ugovor u Zlatnome Pragu (Avgusta 1813.), koji se izjalovi, jer Napoleon traži sve što bijaše osvojio i ne priznaje se pobijegjenijem. Uglavljuje se četvrta koalicija proti Napoleonu. Engleska troši 1,533.000 lira sterlina na godište dijeleći taj novac megju saveznike. Austrija tad ostavlja Napoleona i pridružuje se saveznicima, koji skupa imagjahu 520.000 ljudi, a vrhovna vlasť nad vojskama daje se Schwarzenbergu iz harnosti prama Austriji, što je pristala uz saveznike. Kod Leipziga se bije boj nazvan: „bitka narodâ“. Napoleon gubi. Austrija osvaja Italiju do Rima, i papa vraćajući se u Rim nahodi

svoje države zapremljene od Austrije. Saveznici ulaze u Pariz. Marmont, tad vrhovni general posade Napoleonove ostavljene u Parizu, ne opire se, nego ih pušta da ugju, kad Napoleon bijaše u Chatilonu u dogovaranju sa saveznicima. Napoleon se ne odriče ničega; hoće sve što je osvojio. Dok vojske saveznikâ bijahu u Parizu, prisiliše senat da proglasi, da je Napoleon zbačen s prijestolja carskoga. Saveznici opet čine proglas potpisan od svijeh careva, da ko uzme oružje, da tjera Francuze svuda gdje se nahode, imaće svoje povraćeno. Mleci i Italija nijesu mogli ustati, jer ih bijaše već osvojila Austrija. Jedini Murat u Napulju nadaše se postati kraljem italijanskijem i dogje do Pada. Zna se njegova svrha. Pristaše Napoleonove zovu Marmonta izdajicom carstva francuskoga, „dubrovačkijem izdajicom" (*Ragusin traitre*, jer je imao naslov „*duc de Raguse*" — vojvoda dubrovački). Zanimivo je, da još god. 1810. (piše Marmont) Decres, vrhovni ministar brodovlja, sve proreče samome Marmontu: „Mi ćemo se svi soriti, i sve ovo ima dospjeti strahovitom katastrofom"; a Tayllerand govoraše, da je navala na Rusiju početak petoga akta velike tragedije ovoga vijeka.

Ovake vladahu prilike, kad Dubrovčani, uzdajući se u riječi kraljevâ saveznikâ, ustaše da ponove republiku. Sokoljaše ih pak i to, što Austrija, i ako bijaše zauzela Dalmaciju, ne bijaše još zapremila ni Kotor ni Dubrovnik, i što ovaj pošljednji nije bio spomenut u požunskom ugovoru, jer ne bijaše dio država mletačko-italijanskijeh. Engleska bijaše jur zapremila i čuvaše Jadransko More, kad Dubrovčani ustaše.

Baron Montrichard bio je vrhovni zapovjednik vojske u Dubrovniku poslije Marmonta. Vojska je brojila 2100 ljudi i 195 topova. Na 12. Maja 1813. neki brodovi engleski, došli s Korčule i s Lastova, osvoje Olib i Rudu, dva ostrvca pusta, a ne mogoše odmah radi Francuza zapremiti Šipan i Lopud. Skrovito se Englezi iskrcaše pod Slanijem: tu porobiše neke kuće na obali Slanoga i potopiše neke lagje pune hrane za Francuze, kako se pripovijeda u rukopisu *Vlaha Stulli*. Englezi, kako priča Pisani, osvoje malo poslije Šipan i Lopud, i tu postave opet zakone republike i zazovu na Lopud Jera Natali, da upravlja tijem ostrvima po zakoniku dubrovačkomu, pod obranom engleskom. Austrija u isto doba zauzimlje Hrvacku i Dalmaciju. Mnogi Hrvati, koji su bili vojnici u francuskijem regimen-

tima, da ne budu opet predani kao bjegunci vladi francuskoj, pobjegoše ne Lopud. Buna kotorska osokoli takogjer Dubrovčane na ustanak. Kotorani se nikad nijesu svojevoljno predali Francuzu, što se ne može čisto reći o Dubrovčanima. Napoleon bi usilovan da digne Kotor duhovnoj vlasti vladike crnogorskoga, i da postavi u Šibeniku biskupiju za svu Dalmaciju. Prvi pravoslavni episkop bi Kraljević, odan Austriji. U isto doba kad je crnogoski vojvoda Plamenac putovao put Petrograda, da sklone Aleksandra, da Kotor dogje pod Crnu Goru, drugo poslanstvo Kotorana rimokatolikâ putovalo je u Beč, da se svojevoljno preda Austriji. Plamenac, čovjek na božiju, prijateljski otkrije Kraljeviću u Šibeniku uzrok svoga putovanja u Rusiju. Kraljević obavijesti odmah Tomašića, austrijskog generala u Zadru, koji pošlje isti čas Dabovića i Viskovića s vojskom, da zapreme Kotor. Genova se proglasi takogjer republikom. Sve ove zgode poticahu još jače Dubrovčane da misle za sebe.

Stigne proglas narodima od saveznikâ (prije nego Napoleon ode na Labu) da će svaki puk, kad bude istjeran Francuz, dobiti svoje, da saveznici kane povratiti Evropu u prijašnje stanje.

Vlaho Kaboga započne tragediju u Cavtatu (poraz i ustanak Dubrovnika počinju u Cavtatu, isto kao što postanak Dubrovnika počinje u Cavtatu [Epidavru]). Netom brod engleski dogje u Cavtat, Kaboga očituje se neprijateljem Francuzâ. Englezi u Cavtatu dadu na tajno Kabogi ovaj proglas, da ga prospe u puku:

10. Oktobra 1813.

Dubrovčani!

„Evo vam se približuju vojske austrijske i engleske, da brane vašu republiku i vašu slobodu. Združite se s nama, da se vaša domovina oslobodi od sile francuske. Spomenite se, Dubrovčani, svoga slavnoga imena; borite se za svoju slobodu, kako su učinili Španjolci i Rusi za svoje domovine.“ —

General austrijski Hiller pošlje takogjer proglas istoga kalupa. Ne treba se smijati na ove proglase: stara je to navada svake politike. Čita se paka u „*Atti dell' archivio presidiale della Luogotenenza; rapporto di Milutinović, Ragusa 27. Marzo 1814*“ da je Loven pretjerano pisao o namjerama saveznikâ. Pošto Frano Bona dogje u Konavle, da tu pobuni proti Francuzima, prosu se glas, da su Crnogorci na Debelom Brijegu. To je bila doskočica vlade francuske,

pošto puk dubrovački spominjaše Crnogorce kao neko strašilo (to isto ponovi Austrija g. 1848., kako ćemo vidjeti). Konavljani se oružani upute i ne nagju nikoga. Začudi se i kapetan Moretti, koji je zapovijedao četom Francuzâ. Bona pošlje neke Konavljane na brod engleski da se poklone. Tu im Loven i Hoste obećaše masnijeh na prazno. Stadoše goniti Francuze i francuskog pukovnika Papi iz Pridvorja. U toliko nema Englezâ u pomoć. Nakon 4 dana eto opet Papi u Konavle, da silom nameće poreze. Konavljani zatraže, da Bona zaište pomoć u Englezâ; Bona da ne će, jer da se straši osvete francuske. Konavljani tad pogju sami u Kotor kod Hoste i biše lijepo primljeni i opremljeni s obećanjima. Nakon malo pogje Kaboga u Kotor da prikaže tužbe Cavtaćana. Hoste pošlje nekoliko brodova u Cavtat pod zapovijesti Macdonald-a, koji u Cavtatu napenje stijeg britanski, a Kaboga bi imenovan upraviteljem Cavtata i Konavala, kako prije Jero Natali upraviteljem Lopuda. Rukopis Kaznačićev kaže ovako (prevagjamo s italijanskoga): „Vlaho sin Bernarda Kaboge. Baciše oko na ovoga preduzetnoga čovjeka, osrednjeg talenta i koji umijaše hiniti. Ovaj čovjek bijaše manje odan interesima domovine, nego svojijem. Njemu plemstvo povjeri sudbinu zemlje proti vladi francuskoj, koja nemagjaše nego samo malo italijanskijeh četa i hrvackijeh, pod škrtijem i glupijem generalom Montrichard-om".

Kad Englezi dogjoše u Ston, četa hrvacka pobjegne sama: ne ispališe ni hica. Englezi postave Mara Kabogu upraviteljem Stona i Rata, a Luka Bonu upraviteljem Primorja. Odbace Pijerka Bonu, jer očito bijaše kazao da je od stranke republikanske. Zakonik je bio dubrovački, a nigdje nije mahao stijeg sv. Vlaha, nego engleski i austrijski. Frano Bona nagovaraše Kabogu, da piše u Carigrad Mihu Božoviću kod poslanstva pruskoga, da ovaj pita pomoć u Sultana. Miho Božović bio je u mladosti, za doba republike, utekao iz Dubrovnika, jer bijaše omlatio prdeljusku nekom vlastelinu i ode u Carigrad, ali je uvijek, do pošljednjeg časa, služio republiku. Kaboga ne posluša Frana Bonu, govoreći da je dosta čekati pomoć englesku. Vlastela pitahu Lovena, bi li u Cavtatu uspeli stijeg sv. Vlaha. Loven im odvrati, da on to ne može dozvoliti, već da se obrate velikomu admiralu u Trstu. Vlastela su se htjela skupiti u Cavtatu, u kući Kaboge. Kaboga nije htio ni po što. Poslije Frano Bona pogje

skrovito u Trst. Odlučiše poslati Iva Natali i Frana Bonu, da kûpe seljake, da potjeraju Francuze iz Dubrovnika. Kaboga nije na to pristao. Ali kad Hoste na 15. Novembra 1813. naredi, da se pripenje u Cavtatu stijeg sv. Vlaha, i Kaboga počne buniti Konavljane, da udare na Francuze.

Prijašnje drugovanje Konavljana sa Crnogorcima i njihovo plačkanje nije bilo do nastavak bune konavoske proti senatu poradi poreza na sô, koja bi utrkana od Austrije, dokle bijaše u Konavlima general Brady. Ali iza požunskoga mira, kad Austrija izide iz Kotora, Konavljani nastaviše ujedno s Crnogorcima bunu prije započetu, gušenu za toliko doba od Brady-a. A opet, kad god. 1808. dospije republika i kad Francuzi odmah u prvo doba počeše nemilo zanovetati porezima i despotizmom, Konavljani poželješe prijašnje zlo, jer je taka narav ljucka, pošto je svegj gore ono što poslije dohodi. Pitaj Bošnjaka ili Hercegovca, da ti uprav iskreno reče, što mu se sad čini od prijašnje vlade turske, pa ćeš čuti što će ti odgovoriti. Na 25. Novembra 1813., ove čete seljačke, a na čelu im Vlaho Kaboga i Ivo Natali, prikažu se do brda Srgja. Počne na njih pucnjava sa Srgja i s Lokruma. Dva broda engleska pucahu na grad ali bez štete. Urotnici nalazeći se na Bosanci prekinu tijek vode u Šumetu, da voda ne ide u grad.

Francuski general Montrichard pošlje odmah Miha Giorgi pukovnika francuske gragjanske straže, da utjera silom iz Gruža, iz Lapada i iz Rijeke u grad svakoga vlastelina, da ne bi bunili puk. Miho Giorgi otide i k svojoj vlastitoj majci, koja je prebivala u Gružu, te i njoj ozbiljna lica navijesti odluku vlade, da ide u grad. Ova žena dade tad lijep primjer patriotizma: digne se sa stolice i omlati mu jednu po obrazu. Vlastela svakolika biše utjerana u grad pod pratnjom francuskijeh vojnika. S Bosanke se vidio taj žalosni prizor, a to uspali još više buntovnike. Vogjeni od Pijerka Bone preko Rijeke i Gruža dojuriše do Pilâ, ali vatra s tvrgjava prisili ih, da se vrate u Gruž. Isto ponoviše nakon tri dni, ali jednako bez uspjeha. Pijerko pogje u Primorje i tu napenje stijeg sv. Vlaha; nije mogao naprijed u Ston, jer austrijski general Tomašić bijaše jur poslao iz Knina proglas sindaku pelješkomu i stonjskomu, da se zakunu, da će se predati ćesaru austrijskomu. Grad je bio zatvoren, a Francuz je u njemu zapovijedao.

Ovu bunu, potaknutu od Kaboge, Bone i Natali, neki držahu, odmah u početku šprdnjom. Saveznici su imali jur u bečkome kongresu dijeliti megju sobom plijen, koji bijaše zgrnuo Napoleon, pošto iza bijega iz Rusije Napoleon bi potučen poslije i u boju kod Leipziga i Austrija, koja je do tada prijateljevala s Napoleonom, združi se sa saveznicima. Stoji paka tačno upisano u aktima bečkoga sastanka, da saveznici, iz harnosti prama Austriji što se je k njima pridružila, obećaše joj predati najveći i najbolji dio osvojenijeh zemalja. Piše pok. Kaznačić, da se razumjelo od prve, da, pošto Austrija bijaše već zauzela Dalmaciju i Kotor, zanago ne će trpjeti u srijedi svojijeh zemalja zadjevicu malene republike, nego da će je usmrtiti per modum facti, biva po onome pravu, koje zovu *fatto compito* (svršeno djelo).

Hoste uputi u Dubrovnik dva proglasa, u kojijem piše, da on nema nijedne vlasti, da postavi vladu republikansku, nego da je poslan samo da tjera ujedno s butnovnicima Francuze. Vlastela su i puk dubrovački sva obećanja i mazanja engleske vlade držali kao vjera i Bog, jer na starinsku cijenjahu, (povjest staroga Dubrovnika potvrgjuje taj lijepi običaj) da se dana riječ ne može pogaziti. Nama, koji živimo u ovome vijeku, to nije nikakvo čudo, jer smo se obikli masnome na prazno; rekao bi pjesnik:

Le promesse per noi son cose vecchie,
Assuefatte abbiam le orecchie.[1])

Pa Tayllerand, koji je imao znamenitu ulogu u bečkom kongresu, bio je jur postavio kao osnov svake politike načelo: *La grande morale tue la petite* (velika morala ubija malu).

U toliko se Frano Bona bijaše vratio iz Trsta s punijem špagom obećanjâ, i neki brodovi dubrovački zajedriše put Senjske Rijeke sa stijegom sv. Vlaha. Kad su s Rijeke imali odjedriti put Dubrovnika, bi im naregjeno, da skinu taj stijeg i da uspenju barjak austrijski. Dakle evropske vlade bile su još, prije dovršena bečkoga kongresa, na tajno odlučile predati Austriji Dubrovnik, jer bez toga ne može se razumjeti, kako se to moglo dogoditi. U Gružu je u toliko stanovala četa buntovnika iz Župe i iz Rijeke, 400 Konavljana,

---

[1]) Obećanja su nama stara stvar,
Obikle su na njih uši.

50 Engleza i neki bjegunci Hrvati, i ta vojska prekinu svezu izmegju grada i Srgja.

Da je Kaboga bio, kako piše u rukopisima, imenovan od Hoste-a glavnim namjesnikom države dubrovačke (governatore generale dello Stato di Ragusa), nije prilike, jer pismeni dokazi iz arhiva ratnoga u Beču (Feldacten 1813., sv. 12. br. 66.) zovu ga privremenijem upraviteljem zemljišta dubrovačkoga, a drugovdje ga zovu vrhovnijem zapovjednikom ustanka. Montrichard u noći 8. Dećembra 1813. izide sa 220 ljudi iz grada da udari na buntovnike dubrovačke, pa za Francuzima izide mala četa Hrvatâ pod zapovijedi Grgurića, koja bijaše ostala vjerna Francuzima, i navališe da opkole manastir sv. Krsta u Gružu, gdje je stajao Bogojević, zapovjednik dubrovačkijeh ustaša; ali se vratiše u grad iza bitke od četiri ure. Nagje se od Dubrovčana jedan mrtav i pet ranjenijeh, megju kojijem Pijerko Bona. Francuzi su imali dva mrtva i sedam ranjenijeh.

Montrichard sjutradan turi po gradu ovaj proglas.:

Gragjani!

„Prije malo godišta čete Crnogoraca dogjoše da pale vaše kuće. Danas čopor vašijeh domorodaca vara seljane vaše i vodi ih do zidova vašega grada, da kradu, žegu i sijeku. Prokunite ove neredne svoje gragjane, branite s nama sebe i svoje sinove i svoje imanje. Veliki Napoleon pazi vas. Živio Car Napoleon“.

Na 24. Dećembra arhiepiskop pošlje poslanicu parosima i ostalijem popovima, da se pokore vladi francuskoj i zaprijeti im, ako se opru, anatemom i kânonima crkovnijem. Sjutradan, glavom na Božić, kao za rug toj poslanici, ustaše se prikazaše na Pilama da juriše na grad.

Frano Bona bio je čovjek vatrenijeh čustava za narod i domovinu. Kaboga, pošto vidje da ga vlastela strogo paze, otvoreno se baci u ruke Austrije, primajući i šaljući neprestano od god. 1814. dopise austrijskome generalu Tomašiću. Svršetkom godine 1813. Tomašić pošlje Kabozi i Boni pismo, u kojem zahvaljuje što su buntovnici tjerali Francuze i navješta im, da im dolazi u pomoć generô austrijski Milutinović, da opsjedne grad i istjera sasvijem Francuze. Milutinović, čim stigne s Hrvatima, odmah je htio raditi za Austriju. Kaboga mu prikaže, da bi to za sada bila velika smionost,

jer da će se Dubrovčani u prvi mah opirati Austriji isto kao i Francuzima. Milutinović se tad lati obične politike, biva počne hiniti, te dopusti da se u Gružu pripenje stijeg sv. Vlaha, zajedno sa britanskijem i austrijskijem, samo da mu Dubrovčani hrane vojsku. Kad dogje Milutinović, Hoste je valjalo da se poteži poći u Kotor. Crnogorci bijahu zauzeli Hercegnovi i pucahu na Kotor. Generô francuski Gauthier preda na 2 Januara 1814. Kotor buntovnicima. Milutinović bijaše došao na 3. Januara u Gruž i odmah se uputi put Kotora, da ga ne zauzmu Crnogorci, a ostavi Kabogu da zapovijeda hrvackoj vojsci, te prispije u Hercegnovi na 6. Januara. Vladika Petar piše pismo Milutinoviću, da je zauzeo Kotor u ime cara ruskoga. Milutinović preplašen stane blazniti po zalijevu kotorskome katolike, da se predadu Austriji. Katolici odgovore, da to ne mogu učiniti radi pravoslavnijeh, kojijeh ima više. Milutinović se povrati u Gruž na 13. Januara. Dogje iz Hercegnovoga s Milutinovićem i pop Brunazzi, stara uhoda austrijska, koji bi Dubrovčanima odavao što misli generô, a generalu opet što misle Dubrovčani. Najposlije sâm Milutinović protjera ovoga popa katoličkoga.

Kaboga u toliko tješnje se sprijatelji s Milutinovićem. Frano Bona predloži Kabozi, da sakupi vijeće od vlastele, koji bi se mogli imati, da tako formalno Milutinović obaznа, koje su namjere Dubrovčanâ. Kaboga to ne htjede ni po što. Tad Frano Bona, zajedno sa Nikšom Gozze, po svoj okolici dubrovačkoj tajno sabere 46 vlastele, na 18 Januara, u Rijeci, u selu Mokošici, u noći, u kući Mata Giorgi, na moru. Taj pošljednji, nesrećni dubrovački *senat* (ako se može reći) zaslužuje da opširnije o njemu progovorimo.

Odlučiše: 1. poslati Miha Bonu svakome kralju savezniku, da ište ponovljenje republike; 2. uzdržati Vlaha Kabogu kao vladaoca nad svijem zemljama dubrovačkijem; 3. pisati Mihu Božoviću u Carigrad i učiniti ga poslanikom Dubrovnika pred Sultanom; 4. navijestiti sve ove odluke Milutinoviću i zapovjednicima engleskijem; 5. izabrati komisiju za izvršenje ovijeh odluka, i da se kupi novac, potrebit za to izvršenje. — Tu paka neki, za slučaj da ne bude nikakva uspjeha, ponoviše programe stare povjesti, ali je mnozinja od njih, raspuštena i slaba haraktera, koji je uvijek egoističan, samo riječima preporučivala te programe, nemajući ni malo volje da ih i izvrši. Neki rekoše, da se moli Sultan, da im pokloni kakvo ostrvo u

Grčkoj pod istijem pogodbama i da se tu presele s novijem Dubrovnikom. Ima i u davnini sličnijeh primjera. Herodot u 1. knjizi priča, da pri navali Persijanaca Bijanat svjetovaše Jonce, da se presele u Sardiniju, kako što se Trojanci, po propasti Troje, svud raspršaše.

Hoste, kad primi pismeno odluke ovoga pošljednjega senata dubrovačkoga, nije se udostojio na njih odgovoriti. Milutinović, ne znajući što će kako li će, pošlje Karla Natali s listom u Zadar na poklon Tomašiću, onoga istoga Natali, koji pogje na poklon Lauristonu. Tomašić odgovori, da on nije ovlašten iz Beča ništa odobriti.

U toliko Milutinović nabavi dva topa i još s brodova engleskijeh dva golema. Montrichard se ne predaje. Počne na 21. Januara 1814. pucanje na grad. Izide dva puta Francuz na boj. Koprivica i Zglav ne daju, da se gracka četa francuska združi s četom, koja je na Srgju. Na grad pucaju s kopna čete buntovnikâ združene s Hrvatima Milutinovića. Na poslu su Ivo Natali, Frano Bona, Nikša Saraca, Mato Milić, Antun Doderlin, Petar Peričević, Noko Ghetaldi, Marcij Bona: svi su navalili da se grade šančevi. Pover dohodi s brodom engleskijem u Gruž i odmah proglasuje, da on ne zna za tu republiku dubrovačku. Milutinović pokuša jurišati na Srgj, ali ga suzbi puškaranje. Englezi stavljaju 10 topova kod Brgata da se puca na tvrgjavu Srgj, a Ivo Natali drži se sa 300 ljudi na Bosanci. Milutinović mu prikaže, da je uzaludna njegova pomoć, jer smeta da se puca na Srgj, da se mogao uglaviti od prve, da je cijelj opsjedanja da se istjeraju iz Dubrovnika Francuzi, a ne da se ponovi republika, koja da je od saveznikâ odavna stavljena na pazar kao robinjica, i našla odmah kupca, kad su saveznici nadbili Napoleona i vas njegov šićar po Evropi megju sobom podijelili u bečkom sastanku.

Montrichard sazove vojničko vijeće, da se odluči hoće li se predati, jer u gradu bijahu već počeli jesti konjskoga mesa, kako govori rukopis Kaznačića. Sasvijem da su majori Sebe i Paccioni i Miho Giorgi bili protivni predaji, Montrichard se ipak predade na 27. Januara 1814. Ivo Natali, kad vidje da se Montrichard s Milutinovićem dogovara bez njega, predloži Kabozi, da se vrhovna zapovijed nad oružjem i vojskom dubrovačkom, koja traži republiku, preda Hoste-u, i tako da se Englezi odvoje od Austrijanaca. I vlastela i puk koji je bio u vojsci odobriše nakane Natalićeve, dok Kaboga

odgovori, da o tome nema ni govora. U gradu na 27. Januara puk usilova Montricharda da se preda. Brzo se taj dan napenje stijeg sv. Vlaha, a puk vikaše „živjela republika!“. Milutinović prije nego ugje u grad, reče na svrhu Kabozi i Matu Pozzi, da se on dogovorio s generalom francuskijem a ne s Dubrovčanima, i da će braniti prava ćesara austrijskoga, koji mu je naredio da zapremi Dubrovnik. Pover, zapovjednik engleskog broda, koji nije htio primiti u pohode nijednoga Dubrovčanina, iskrca 200 vojnika engleskijeh da se združe s Austrijancima. U toliko se u gradu puk sam lati oružja i pogje na tvrgjave. Napenje se svud za neko vrijeme stijeg sv. Vlaha. Marko Marinović začavli topove francuske i na Molu i na Revelinu. Nardi, činovnik francuski, bi naskočen da preda puku ključe od grada. Selak hvata topove vrhu vratâ od Pilâ. Ucović čuva vrata od Pločâ zatvorena. Ivo Natali, koji je stojeći s vojskom na brdu Bosanči sve te pokrete promatrao, brzo sleti na Ploče s četom i hoće da ugje u grad. Poslani su na Ploče Sabo Giorgi i Dživo Bosdari, da bi kakogod Natalića zaustavili, jer je u njegovoj četi bilo Župljana, Brgaćana i Konavljana, i s njihova pljačkanja po Pločama i za gradom svak se bojao, da se to ne dogodi i u gradu. A uprav bio je drugi razlog. U ovoj opsadi, Englezi, Austrijanci, Dubrovčani, svi tjeraju Francuze jednodušno, a svaki od njih ima napose svoju namjeru, kako i u naše dane u političkijem polemikama našijem. Kad poslije dogjemo do našijeh dana, uzećemo ovu opsadu kao primjer za ono što se danas dogagja.

Na 28. Januara dakle, Natali je stajao na Pločama. Milutinović se taj dan u jutro uputi s hrvackom vojskom put grada i ugje na 3 ure po podne. Natali imaše 1000 buntovnika, a vrata od Ploča bijahu zatvorena. Milutinović kad ugje upita Kabogu, što znači ona vojska na Pločama. Kaboga mu odgovori, da on za to ne zna ništa. Uljegnu u grad najprvo Englezi, pa bataljun Hrvatâ. Straža narodna s pukovnikom Mihom Giorgi učini im vojničke poklone. Milutinović upita što je to, i kad obazna, zapovjedi da se narodna straža raspusti i da svak pogje doma. Vojska Natalića stojeći na Pločama, kad vidje da svuda već maše barjak engleski i austrijski, pomami se i stane sipati grdne psovke proti Natalića, jer da ih je prevario. I tu tako godine 1814., na 28. Januara, na 3 ure po podne, iščezne baš na Pločama pošljednji dašak slobode dubrovačke i svaka nada

da će oživjeti. Bi nazočan tome izdahnuću jedan jedini vlastelin njezin, Ivo Natali, kao svećenik kršćaninu na umrću.

VIII.

Sjutridan, na 29. Januara, Milutinović naredi Sabu Giorgi, načeoniku, da skine stijeg sv. Vlaha; a kad mu Giorgi odgovori da ne može, jer da ga je puk pripeo, tad on glavom potrči sa malo svojijeh hrvackijeh vojnika, vičući: „Skini taj barjak, jer ću drugačije pucati", i trebalo ga je skinuti. Ivu Natali poruči, ako još štogod pisne, da će ga povesti u zadarske tamnice. A kad pismeno obavijesti Tomašića u Zadar o svojoj radnji, pisaše: „Čovjek sumahnit je ovaj Natali, vruće je glave, i prije bio je dostojan petrovaraždinskijeh tamnica, ali u ostalom dobar i pošten". Frano Bona, razumjevši mnogo vremena prije na što sve cilja, sâm se odaleči i stade da živi skrovit život, kako ćemo unaprijed vidjeti.

U toliko se približivao praznik sv. Vlaha. Milutinović, i ako je bio vjere pravoslavne, naredi proglasom, da se svetkovina ima izvršiti, i da sva vlastela imaju doći na misu. Na dan sv. Vlaha, eto ti Milutinovića u Gospu Veliku na misu sa ostalijem vojničkijem glavarima, a bi nazočno i nekoliko vlastele. Milutinović preko mise pogje i sjede na prijestolje, gdje je negda sjedao knez republike. Poslije mise Milutinović je sa svijećom užeženom pratio litiju oko grada mješte kneza. Poslije pozva na objed vlastelu, ali ni Natalića ni Frana Bonu, nego svoje pristaše, a ono 200 buntovnika, te se nagje u Gružu, bi taj dan dobro ugošćeno po kazermama s Hrvatima.

Nagje se u Dubrovniku 163 topa, megju kojijem dva darovana od cara Karla V. republici, za uzdarje radi pomoći što Dubrovnik dade u ratu proti Afričanima, u kom pogibe više od 200 brodova; odatle poteče priča od „trista Vica udovica" na samome Lopudu, pošto Lopud bijaše u ono doba glasovit radi mnoštva brodova. Kad Francuz uljeze u Dubrovnik, republika je brojila 360 svojijeh brodova, od kojijeh neki izgorješe, a neke Englezi zaplijeniše, te se mnogi pomorski kapetani vratiše doma u izgorjene kuće; megju ovijem neki pomriješe kao prosjaci u bônicama, i neke poznavasmo lično u djetinjstvu. Austrija ona dva spomenuta dragocjena topa premjesti u arsenô bečki. Montrichard, kad se predade i spre-

mi da odlazi, digne nekoliko stotina dukata, (po rukopisima 5000) što bijahu odregjeni za bônice. Na 15. Februara 1814., činovnici, načeonici općina zakleše se ćesaru austrijskom. Na 4. Februara jur je bila otišla vojska engleska. Milutinović hoće pod oblikom slobodnog glasovanja (plebiscito) da prikaže kao zakonito zapremanje Austrije. Tad se opet pozove puk, da svak dogje u općinu, da kaže, koliko je štete svačigova porodica imala od haranja Crnogoraca. Izide opet pitanje o onijem 13 milijuna franaka obećanijem od Francuzâ. Vlastela jednoglasno protestovaše, veleći da čekaju odluke bečkoga kongresa, te da za to ne će glasovati. Milutinović tad pozatvara svu vlastelu i metne stražu pred vrata svake vlasteoske kuće, da ne bi izišli da bune puk.

Arhiepiskop naredi svećenstvu, da svekoliko prisegne vjernost Austriji. Taj se obred izvrši na 2. Marča. U taj dan 1814. započnu preko službe crkovnijeh i molitve za ćesara (collecta pro imperatore) mješte za republiku dubrovačku i njenu slobodu (pro republica ragusina et ejus libertate). Neki Dubrovčanin, koji nije dobro razumijevao latinski, čujući gdje se u molitvi za ćesara pjeva *et ad Te gratiosus valeat pervenire*, pomami se, prekarajući popove, da su laskavci preko načina. „Dobro je“, govoraše, „moliti Boga da se svak spase, a nada sve kraljevi, to razumijem i ja, ama moliti da budu pred Bogom još i *gracijozi*, to ne razumijem“ [1]).

Ostrva bijahu još u vlasti engleskoj. Milutinović naredi Jeru Natali da mu ih preda, ali mu ovaj odgovori, da ne može, jer da čeka odluku dvora britanskoga, od kojega je primio upraviteljstvo nad ostrvima. Tomašić iz Zadra obavijesti o tome u Beč, ali bi zaludu, jer se vlada britanska još nije bila odlučila kroz tu godinu 1814., da preda ostrva Austriji. U toliko Kaboga, koji je bio postavljen za upravitelja grada od Milutinovića, dobije komendu sv. Leopolda. Milutinović zaište dosta vojske, da je namjesti po granicama radi kuge, da se iz Hercegovine ne uvuče u Dubrovnik. Vlada turska u proljeće te godine pojača takogjer vojsku po granicama. Milutinović se prepadne, cijeneći: evo Turci hoće da opet podignu dubrovačku republiku, svoju miljenicu! ali ga umiriše poslanice Pavlića, konsula austrijskoga u Sarajevu.

[1]) „Gracijoz“ (talij. grazioso) u dubrovačkom dijaletku znači ljubak, a u bogoslovnom jeziku: pun milosti, proštenja (biva božijega).

Miho Bona kreće u Beč da brani dubrovačku stvar pred zborom saveznikâ, premda mu to putovanje ne odobravaju ni Tomašić, ni Milutinović, ni Englezi.

Treba malo opširnije govoriti o ovome bečkome sastanku. Valja ga razdijeliti u dvije epohe: prva pada u doba prije nego Napoleon pobježe s ostrva Elbe i iskrca se u Francusku te se uzdrži „sto dana" na vlasti, druga počinje poslije kobne bitke kod Waterloa, kad Napoleon pade da se više ne digne. Kongres se poče kupiti na 26. Novembra 1814. Bijahu nazočni vladaoci Pruske, Austrije, Rusije, Bavarske, Virtemberga; Castlereagh zastupaše Englesku, a Tayllerand Francusku. Velike igre, velike svečanosti, bali, začinjahu taj zbor o kojem višahu evropski udesi. Vojvoda de Ligne govorio je: „Uhvatilo se kolo ali se ne miče". Trošak plati Austrija (40 milijona franaka). Za hranu svakoga dana trošilo se je 300.000 franaka. U toliko na 1. Marča 1815. Napoleon se prikaže u Cannes. Prije toga iskrcanja car Aleksandar bio je duša kongresa. Tayllerand, koji se prije navale Napoleonove na Rusiju bio s ovijem svadio, nastojao je da Burbonci opet zasjednu na francusko prijestolje oteto im, i tijesno se sprijatelji s Metternich-om; radio je takogjer da Aleksandar ne uzima prvijenstvo u kongresu. Zanimiv je anegdot s ovijem u svezi. Valja najprvo znati, da Tayllerand, rogjen od visokorodne porodice francuske, u doba prije velikog prevrata, kad Francuskom vladahu kraljevi, imao je odmah u prvoj mladosti, prama svome visokom porijeklu, biti prvijem francuskijem maršalom; nego, kako je hramao jednom nogom, bi odlučeno da se zapopi. Čim bi rukopoložen, imenovan je episkopom. Bukne prevrat. Tayllerand se s mnogijem drugijem crkovnjacima odreče vjere i episkopata. Veliku diplomacku ulogu vršio je i pod republikom i pod Napoleonom. Kako spomenusmo od prije, on odvraćaše Napoleona od pohoda u Rusiju, i svjetovaše ga, da obezbijedi i utvrdi ono što bijaše do tada osvojio. Napoleonu dodiju svjeti i prekaranja njegova, pa mu jednom osiječe, da pogje čitati časlovac (breviarium) jer da je pop, pa da je to za njega. Kad se iza poraza u Rusiji Napoleon kao bjegunac vrati u Pariz, pogje u pohode Tayllerandu, žudeći se opet s njim sprijateljiti; Tayllerand mu poruči po sobaru, da ga ne može primiti, jerbo da upravo čita časlovac, toli paček da je baš sad na molitvama od *povečernja* (completorium, talij. compieta), a

valja znati da je povečernje pošljednji dio molitava svakoga dana. Tijem je htio reći, da je Napoleonov dan već dospio, i da mu nastaje za navijek crna noć. Tayllerand, u svrhu da postavi opet Burbonce na francusko prijestolje, izmisli u diplomackome pravu novu riječ: *legitimizam;* ali govoraše da se ta riječ pristoji samo vladaocima koji imaju prostranu državu i mnogo podanika. La Fayette u svojijem „Memoires" (knj. 5. str. 311. od god. 1838.) pripovijeda, da se s prva car Aleksandar rugao legitimizmom Ljudevita XVIII., koji se, proglašen kraljem istom god. 1814., potpisivao ovako: „Mi po milosti božijoj kralj Francuzâ u devetnêstom godištu našega kraljevanja"; a nije bilo nego prvo godište kraljevanja. Ali po legitimizmu vladanje republikansko i carstvo Napoleonovo ne broji se, kako da ga nigda nije ni bilo. Govorio je Aleksandar: „Ja sam zato bio otišao k njemu u Compiegne, da mu dignem iz glave te ludosti, ali su me drugi pretekli". „Ko bi bio rekao", nastavlja La Fayette u spomenutijem *memoires* „da će Aleksandar, užešćen Napoleonovijem bijegom s Elbe i poslije bitke kod Waterloa, sve odobriti što je odbijao u prvoj eposi kongresa, biva prije bitke kod Waterloa!"

Dakle legitimizam i zakon „du arrondissement" vladali su u tome bečkome kongresu. Ćinilo se da Austrija, koja je u 22 godine rata s Francuskom i s Napoleonom mnogo žrtvovala u tijem ratovima, ima najviše prava za legitimizam i da najviše ima biti nadarena. A pošto je kongres sazvan u svrhu da narodi iza tolikog vojevanja uzimaju mira, dadoše Austriji još vlast, da preko rijeke Pada drži vojničku posadu u Ferrari i u Comacchio, neka su to bile papske države, (za to je jedini od kraljeva, koji nigda nije potpisao riješenja bečkoga kongresa, bio papa, jerbo mu je po načelu „du arrondissement" bio otet i Avignon u Francuskoj). Dubrovnik po spomenutom načelu „du arrondissement" bi predan Austriji, pošto joj bi predana Dalmacija. Ni republika mletačka ne bi povraćena, za to što Mlečići i ostali Italijanci ne bijahu ustali da tjeraju Francuze, jer je prije proglasa saveznikâ, po kome su Kotorani i Dubrovčani bili ustali na oružje, Italija bila jur zapremljena od Austrije. Da se dade kakav moralni razlog, i da se tako *legitimuje* zauzeće Dubrovnika, poruči se Milutinoviću da izjavi, da za Dubrovčane, koji, razdijeljeni u stranke vlasteosku i pučku, već 100 godina

nemilo kidišu jedni na druge, nije više republika. To Milutinović izusti više puta vlasteli.

Miho Bona dakle dohodi u Beč u prvu epohu kongresa. Povjest Antuna Sorga, pečatana u Parizu god. 1839. i strogo tad zabranjena od Austrije, kaže da neki saveznici, biva Engleska, Rusija i Turska bijahu od prve mnijenja, da se ponovi republika dubrovačka. Na str. 22—23 te povjesti stoji: „Le gouverneur anglais de Corfou avait répondu officiellement à la même commission: que son gouvernement reconnaissait les droits de Raguse à son ancienne indépendance (Namjesnik engleski na Krfu bijaše odgovorio službeno istoj komisiji: da njegova vlada priznaje prava Dubrovnika na njegovu staru nezavisnost)“. Stoji takogjer u istoj povjesti da i Francuska s prva po Talleyrandu „protégeait la cause des Ragusains, se rappelant les anciens traités (du 2. April 1776) avec la république (branjaše stvar Dubrovčana spominjući se starijeh ugovora [od 2. Aprila 1776.] s republikom). O Turskoj piše: „La Porte avait envoyè des ordres pressants au pacha de Bosnie de reconnaître immédiatement la renaissance de la république“ (Porta bijaše poslala hitnijeh naredaba bosanskom paši, da odmah prizna ponovljenje republike“). S toga se, veli rukopis i Erber u svojoj povjesti, dvor bečki uznemiri. Austrijski knez Colloredo obavjesti podmaršala Bellegarde, da Dubrovčani s Turcima, svojijem braniteljima, nastoje da ponove republiku.

Kako rekosmo, Miho Bona dogje u Beč u prvu epohu kongresa, kad Aleksandar imaše prvijenstvo u njemu, kaonoti strenitelj, i kao onaj koji, može se reći, sâm porazi Napoleona. Bio je Aleksandar, kako prije spomenusmo, mnogo naklonjen mistićizmu. Zajedno s barunicom Krüderer, kod koje je svaki dan tajno dolazio i s njom za dugo vremena trajao u molitvi, snovao je neko drugo pravo evropsko, neko drugo hrišćanstvo. Krüderer se držala proročicom, obnoviteljicom hrišćanstva. Kuda bi prohodila, svud bi joj stanovnici hodili u susret i klečali, a ona bi dijelila siromasima neke jestojske. Po njezinu nadahnuću Aleksandar napiše uvjete „Svetoga Saveza“, gdje se Rusija, Njemačka, Austrija, Engleska obavezivahu vršiti sve kreposti evangjeoske. Sve to bi napisano u stilu mističnom. U jednu riječ politika i despotizam uzmu neku formu biblijsku. Saveznici se, prama ovome prvome programu Aleksandrovu,

obavezuju vršiti kreposti evangjeoske i vladati kao oci sa svojijem podanicima. Taj Aleksandrov program blaznio je svaku naivnu pamet. A što je sve to značilo? Značilo je, da se saveznici, kao pravi oci pukova, slažu da vrše ono što cijene *oni* da je bolje za njihove sinove (biva svoje podanike), ali da nemaju *ove* pitati ni u čemu; i tako nastade aksiomat despocki: *Sve za puk, ali ništa zajedno s pukom*. Proti ovome programu Engleska odmah protestuje i Gjorgje IV. izjavi, da ne će stupiti megju saveznike u ime Engleske, jer da je program proti prvijem načelima engleske vlade. Takovi su se programi kovali u početku kongresa, i ono što smo o Dubrovniku i o Kotoru pripovidjeli bilo je po nadahnuću tijeh programa, te narodi, da pravo rečemo, počeše ufati. Kad evo ti Napoleona opet u Francusku, baš kad je Talleyrand svojijem finijem lukavstvom bio postigao u kongresu, da se vlade počnu gledati na prezoko i kad bijaše potisnuo Aleksandra s prvoga mjesta. Antun Sorgo na str. 23 piše: Les ministres du congrès de Vienne par une espèce de pudeur voulaient respecter au moins un reste insignificant des anciennes libertés de l'Europe. Tout paraissait favoriser la cause de la justice; mais la foudroyante réaparition de Bonaparte a Fréjus fit tout avorter (Ministri bečkoga kongresa na neki način od stida hoćahu poštovati dajbudi neznatan ostatak starijeh sloboština Evrope[1]). Cinjaše se da sve pogagja stvarima pravice; ali naglo kao grom pojavljenje Bonaparta u Frejus učini da se sve izjalovi)". Cete poslane od Ljudevita XVIII. da tjeraju Napoleona, odmeću se i pristaju uz njega. Maršal Ney, kad je poljubio ruku novome kralju, reče mu: „Ja ću ti dovesti Napoleona u kavezu zatvorena" i uputi se da ga tjera. Sjutri dan osvanu kao Napoleonov maršal. Takogjer maršal Soult piše na 8 Marča kralju, da je Napoleon dosta po Evropi hajdukovao, a 26. Marča iste godine bio je već general Napoleonov. Kad istom stade na francusko tle Napoleon viče: *O Francuzi!* na pô puta do Pariza: *O sunarodnjaci!* a u Parizu: *O moji podanici*! Bije se boj kod Waterloa i Napoleon gubi vojsku svoju od 185.000 na 18. Junija 1815. U Beču pri tako nenadnoj promjeni saveznici mijenjaju program. Dižu sad čarojicu sentimentalizma i mistićizma, tjeraju proročicu Krüderer, koja je htjela u svom romantičnom sentimentalizmu,

[1]) Kako što bi s nekijem državama njemačkijem, kako što ostaviše u Poljskoj krakovsku republiku, koju Austrija ukide 1847.

uzimajući štogod iz evangjelja, umijesiti narode za filantropiju, za neko filosofsko hrišćanstvo, kako što u naše doba misli Tolstoj. Sva ova romantična čeljad zaboravljaju riječi sv. Pavla: „Nemo potest fundamentum ponere, nisi quod positum est, Christus Jesus“ = niko ne može postaviti drugi temelj, da ljubav sadruži narode, nego samo onaj, koji je od Boga bio već odavna postavljen, Isus Hrist. Biva, bez duhovne zadruge crkvene nema kosmopolitizma. Krüderer, koja je do tada čarala Aleksandra, bi protjerana u Krim i tu dospije 1824. u 58. godini.

A što bi od poslanstva Miha Bone u Beču? Tada više nije bilo moguće da govori s kojijem kraljem saveznikom, ni sa engleskijem lordom Castlereaghom (zastupnikom Gjorgja IV) koji, kako rekosmo, odmah u prvoj eposi kongresa odvoji se u ime svoje vlade od saveznikâ, izjavljujući da će Engleska i unaprijed tjerati svoju politiku napose, kako što i danas čini. Bona napiše znamenito pismo, pravo remek-djelo, da se preda svakome savezniku napose. To pismo uzbudi diplomate, ali bi prikazano u drugoj eposi kongresa, kad se vlade poslije boja kod Waterloa ne bojahu više Napoleona, te bijahu odlučile jednoglasno kako mu drago već jednom umiriti Evropu. Počnu paziti strogo Bonu i napokon mu dogje naredba da se iseli iz Beča koliko prije, u roku od 15 dana. Njegovo pismo bi na najstroži način zabranjeno od Austrije. Govori se, da nije moglo doprijeti do Dubrovnika, nego da su ga kriomice neki Dubrovčani u Beču pročitali. Zna se koji su, no ih ne služi imenovati.

Kongres se svrši i Dubrovnik bi uvršten megju zemlje podane Austriji, da bude s vremenom dio moralan Dalmacije kako je vazda bio dio materijalan — biva geografski; samo da ćesar austrijski ima nositi, radi istorijske uspomene, mješte Marmonta, naslov „vojvoda Dubrovnika i Zadra“, (jer Napoleon ustanovi prije vojvodinu dubrovačku, pak poslije zadarsku) i da upravitelj Dalmacije sa sjedištem u Zadru, mješte mletačkoga velikoga providura, ima imati birokracki naslov „upravitelj Dalmacije, Dubrovnika i Kotora“.

Castlereagh upitan na 20. Marča 1815., još u prvoj eposi kongresa, od engleskog parlamenta, kako se to u bečkome sastanku pazari s narodima kako sa stokom, odgovori: „da je poglavita namjera, da se postavi sistem, po kojemu bi narodi megju sobom živjeli u miru i za to da ne služi ponavljati vlade jur oborene, da se nena-

vide megju sobom; da se ne treba osvrtati na predrasude narodâ, kad se radi o tome, da Evropa već jednom odahne i uzima mir; da narodi u jednoj državi, neka su različiti jezikom, povjesti, vjerom i kulturom, smiješani zajedno ipak služe za opću civilizaciju, osobito kad vlada s njima blago postupa. Ovaj žugjeni mir i bezbijednost Evrope zahtjeva, da se opremo nekijem sentimentalnijem idejama". I tako potreba da se ustanovi mir, poglavita potreba, pa strah da se opet Francuska ne pomami (kako se i dogodilo), pa smionstvo i bezočnost, što daje pobjeda kojoj se nijesi nadao (Waterloo), biše uzrokom, da kongres ne učini ništa za boljitak narodâ i samijeh vlada. Evropa se samo za neko vrijeme pokrpi, i u tome krpežu, zbucani kako mu drago i združeni, nagjoše se pod istom vladom gradovi, plemena, narodi jezikâ i kulturâ različitijeh[1]. To sve bi sjeme drugijeh ratova, buna i pomama što buknuše nakon malo u devetnaestome vijeku i koji imaju buknuti u dvadesetomu: kad iste vlade saveznikâ, koje potpisaše odluke sastanka (Rusija, Njemačka, Austrija, Engleska, Francuska) jur se nahode da imaju i goje ciljeva megju sobom protivnijeh, i jur dan i noć stoje jedna proti drugoj na oprezu. De Pradt u dvije svoje knjige, koje odmah iza kongresa izda u Parizu, sve je prorekao što se do danas dogodilo i što se još ima dogoditi.

Sentimentalni i istorijski obrazloženi opisi Miha Bone probudiše mržnju mješte sažaljenja, i da nije odmah iz Beča očistio, bili bi ga utamničili, kako što malo poslije okovaše u Budimpešti Dubrovčanina Rugjera Betteru, kad turi u svijet neku povjest dubrovačku, u kojoj protestovaše proti zauzeću Dubrovnika od strane Austrije.

Kad Napoleon obali republiku mletačku (još ne bijaše car), ispovjedi na tajnu Vinćencu Dandolu, da je njegova namjera predati Mletke Austriji. Dandolo oda to senatu, a senat odmah izvadi iz blagajnice republike sve što je bilo novaca, te pošlje Dandola u Pariz do direktorija, da odvrati Napoleona od njegovijeh nakana vrhu Mletaka. Napoleon se tad nahodio u Milanu. Obazna da putuju mletački poslanici put Pariza; odmah za njima pošlje generala

[1]) Tommaseo u nekoj svojoj knjizi spominje koliko se elemenata posve protivnijeh nalazi samo u Dalmaciji, pod jednom upravom; megju ostalijem smiješnijem kontrastima bilježimo: seljak iz Imockoga i vladika dubrovačka! —

Duroc-a, koji ih uhvati na granicama Pjemonta i odvede u Milan. Dandolo izide pred razljućena Napoleona, ali mu upravi besjedu tako rječitu o narodu i domovini, da se Napoleon zaplače. „Jedini put“, piše Marmot (l. c.), što se Napoleon, na vrhuncu svoje slave i sile, zaplakao“. Sâm Napoleon piše na ostrvu sv. Jelene: „Moj Bože! od dvadeset i osam milijuna Italijanaca, ja nijesam poznao nego dva prava: Dandola i Melzi-a“. Ovaj vladaše Milanom u ime Napoleonovo. Dandolo dakle bi srećniji od Miha Bone: probudio je plač jednomu Napoleonu, a Bona mržnju i progonstvo, jer je bio zaboravio da leži u ljuckoj prirodi, da poslije ne možeš ni čuti ni vidjeti onoga, koga znaš da si nepravedno uvrijedio.

Netom saveznici na sastanku predaše Dubrovnik Austriji, Milutinović se odmah poteži, da to navijesti Dubrovčanima. Dogje na misu u Gospu Veliku; poslije mise uzide na propovijedaonicu da pročita puku odluke kongresa i da preporuči vjernost i posluh svijem inokupno. Bilo je da se prodevetiš, vidjeti jednoga generala na propovijedaonici mješte popa ili fratra, i to još generala vjere pravoslavne. To se isto dogodi na Korčuli, ali Koserić, pošljednji episkop korčulanski, razbije poslije propovijedaonicu, gdje je svjecki čovjek svjecke stvari oglasivao, i učini novu.

Druga epoha.

„Tako propade s obične nepravde ljudî i s političkog nepoštenja, koje je osobiti biljeg našega vijeka, malena država, koja ima da zahvali nesreći svoj postanak, pregalaštvu i obrtnosti svoje trajanje, poštenju i umu svoj sjaj; ona nije mogla nikada nikomu učiniti zla, a mnogijem učini korisnijeh usluga. Narod koji je sastavljaše, hranjen uvijek korisnijem trgovanjem, koje mu je mogla pribaviti jedino sloboda njena stijega, trebalo je svakako da se raspršа i da ga nestane pošto izgubi tu slobodu: njene obale trudom oplogjene postaće opet golom pustinjom kao prije dolaska Kadma. Ali maleni broj nesrećnika, koji ostaše priljubljeni uz hridi te ih vidješe roditi se, ne smiju očajati o domovini .... Usprkos očinske vlade, koja sada upravlja, Dubrovnik će čuvati ovu uspomenu do pošljednjeg pokoljenja, i historija je ima sačuvati na svojijem listima“.[1]) Ove riječi Antuna Sorga čini se kao da su napokonja oporuka svojijem domaćijem gazde na umoru, ili

[1]) C'est ainsi que périt, par l' injustice ordinaire des hommes et l' improbité politique plus particulière à notre siècle, un petit état qui dut au malheur son origine, au courage et à l' industrie sa durée, à l' honneur et au talent son illustration, qui ne put jamais faire du mal à personne, et rendit à plusieurs d' utiles services. La population qui le formait, nourrie toujours par le commerce avantageux que pouvait lui procurer la seul indépendance de son pavillon, doit nécessairement, après l' avoir perdue, s' éparpiller et disparaître: ses côtes laborieusement fécondées redeviendront des déserts arides comme avant le descente de Cadmus. Mais le petit nombre des malheureux, restant cramponnés aux rochers qui les virent naître, ne doivent pas désespérer de la patrie ...... Malgré le gouvernement paternel, qui régit maintenant, Raguse gardera ce souvenir jusque à la dernière génération, et histoire aussi doit le conserver dans ses pages“. (Fragments sur l' histoire politique et littéraire de l' ancienne république de Raguse et sur la langue slave; Paris 1839.)

riječi, što govore obično svojta i susjedi, kad pritrče u kuću iza izdahnuća domaćina. Riječi utjehe, ali riječi *de comuni*, koje mogu za čas utješiti jednoga ili drugoga, ali nigda cijelu porodicu. Njima jednako ostaje onaj udes, kojega dopadoše.

Kako jedna smrt ima sto uzroka, tako opet ista smrt bude sjeme silesije uzrokâ, koje razumiju oni te ostanu živi. Dubrovnik umre — a sinovi mu? Što se dogodi od njih? Mi koji smo sinovi onijeh sinova, mi možemo najbolje to pripovidjeti, jer smo bili očevidni svjedoci otaca i njihova rada poslije svega onoga što ih zadesi. Udarac, koji zadesi naše oce, i ako je došao do nas, bi nam lakši jer dogje iz daljega, a naše sinove može istom lako ošinuti.

Ali ostaje uspomena, ostaje istorija. Spominjanje je svojstvo duše. Reče Taćit: „Vladaoci ovoga svijeta bili bi srećni, sve bi im hodilo za rukom štogod požele, da tako lasno mogu učiniti da se zaboravi, kao što lasno mogu zapovidjeti da se ne govori.“ Istorija je narodâ i gradova neka sablast, neko strašilo, koje se prikazuje svijem Hamletima, biva potomcima narodâ i plemenâ, i to baš kad spavaju, biva kad padnu u bestužnost i besposlenost. Temistoklu nijesu dali spavati kipovi Miltijada, te po noći šetaše po Ateni i snovaše novijeh podhvata u svojem slobodnom narodu. Ali sablasti mrtačke onoga koji spava, biva koji je izgubio svoju slobodu, dohode ga strašiti sve da on i ne će. Ta je Hamletova prikaza, nama i svijem narodima koji se u našem biću nahode, istorija. Kako što filosofija našega vijeka već nikako ne vjeruje u objave nijedne vrste, tako i politika, ne znam bih li rekao despotizma ili moralne raspuštenosti (što je sve jedno), ne vjeruje da im historija može škoditi. Ta politika misli: kao što mrtvi ne ustaju, tako se ne ponavlja više ono što je jednom uništeno. U jednoj francuskoj drami piše: „A što bi se dogodilo od živijeh, kad bi mrtvi počeli ustajati? Prvo je državstvo vlade poštene, i koja hoće napredovati u svojijem namjerama: da zapriječi da se mrtvi prikazuju. Kad bi se ploče grobova počele dizati same po sebi, u zadruzi ljuckoj već ne bi bilo ni reda ni zakona, ne bi se znalo ni ko pije ni ko plaća. Kad dobro promisliš, ko uskrsne bude svegj antidinasta, antipolitičar“. Ljudi, koji su slušale ove riječi, potvrdiše da je tako usklikom: „Ce est clair. Il ni y a de sécurité, que si les morts sont bien morts“.[1]) Nema

[1]) Ovo je jasno. Nema bezbijednosti nego kad su mrtvi posve mrtvi.

bezbijednosti ni za vladu ni za zadrugu ljucku, nego kad je dobro utvrgjeno, da je onaj, koji je umro, baš umro, biva kad počne zaudarati. Mi u Dubrovniku živemo u toj eposi: sada svud zaudara. A kad mrtac počne zaudarati red ga je ukopati. A ukopati, pogledom na gradove, narode, vlade, znači: „treba zaboraviti sve“ ili kad se zaboravlja sve. Šaka ljudi, koje bi danas mogao na prste prebrojiti i koji još spominju riječima ili pismom svoju prošlost, isto su kako neka svjetlost što se kadgod pomoli u groblju; tu svjetlost italijanski zovu *fuoco fatuo* a njemački *Irrlicht.* Stari Grci vjerovahu, da kad bi mrtac ostao neukopan, njegova bi se sjena skitala tamo amo i ne bi mogla preći rijeku Lete (rijeku zaborava). Što je samo vjerovanje u pojedinog lica, to je realnost za narode ili plemena, kad izgube slobodu. Ako nijesu baš dobro ukopani, biva ako ih se sasvijem ne pritisne, tako da nastupi potpun zaborav, stari se oblik njihove vlade neprestano prikazuje, neka je taj stari oblik zamijenjen novijem. Francuska, na priliku, još diše monarhijom, zasve da je vlada republikanska. Monarhija je odveć dugo tu trajala, da bi republika mogla udušiti uspomenu na nju. Dubrovnik je dihao svojijem duhom do danâ današnjijeh, jer ga Austrija nije bila ukopala: smrad moralni nije se još bio oćutio.

Naumismo da anegdotično pripovijedimo kakav je bio Dubrovnik na palogu prije ukopa.

I.

Ko je istom umro, ako je živ bio lijep, postaje prelijep; ako je bio osrednje ljepote u životu, mrtav u prve ure postaje lijep. San je u mnogome sličan smrti. Pjesnik Byron piše: „Nema draže stvari nego gledati lijepo čeljade kad spava“. Može biti, da je tu izreku uzeo iz sv. Pisma, iz Salamunove „Pjesme nad pjesmama“, gdje stoji: *Adiuro vos, filiae Jerusalem, ne suscitetis, nec vigilare faciatis dilectam donec ipsa velit.* (Zaklinjem vas, kćeri jerusalimske, da ne probudite dragu i da joj ne činite bdjeti dok sama ne ushtjedne).

Ko je vidio Dubrovnik u prvo doba vlade austrijske, mogao se snebivati i pitati: je li moguće da su ova čeljad pod Austrijom? Kako s njima vlada blago postupa! I one gomile pjesama, što se napisaše o dolasku ćesara Frana I. u Dubrovnik, može se s pravom reći da nijesu bile pusta laskanja, jer duh dubrovački, satiričan *per*

excellentiam, nije se mogao u jedan čas promijeniti i upasti u podlost. Antun Sorgo govori o ćesaru Franu I.: „vladalac podoban da ćuti savijest, iza kako je pohodio svoje nove podanike, zapovidje da se s njima blago postupa.[1]) Pripovijeda se, da ćesar Frano I., pošto okuša kako je općiti sa vlastelom, jednom reče: „Da imam toliko država, koliko ima dubrovačke vlastele, svakome bi od njih dao jednu da njome vlada". Treba napomenuti, da je Frano I. bio dobro obaviješten o staroj politici republike.

Kad Ćesar Frano I. dogje u Dubrovnik, vlastela su mu, to se zna, imala doći na poklon. Stari senator Niko Pozza u ime svijeh izreče ove poklonstvene riječi u jeziku italijanskomu: „*Maestà! non il timore, non la speranza, ma la religione soltanto, e l' educazione tramandataci dai nostri antenati ci guida innanzi la Maestà Sua.* (Veličanstvo! nije strah, nije ufanje, već je samo vjera i uljugjenost, preručena nam od našijeh otaca, što nas vodi pred Vaše Veličanstvo)." Pozza je htio reći: „Nije strah", jerbo ti nijesmo ni krivi ni dužni; „nije ufanje", jer se Dubrovnik za nas ne će više pono-viti.[2]) Moglo se vidjeti na licu ćesarevu, da se nešto malo uzbunio na te riječi, pa suzbijajući unutrnje ćutnje odgovori: „*Signori, voi siete saggi, e i vostri figli mi ubbidiranno* (Gospodo, vi ste mudri, a vaši sinovi slušaće me)." Ovaj ćesarev odgovor ima kao dva emistihija: prvi — „Gospodo, vi ste mudri, — drugi — „vaši sinovi slušaće me". — Ovdje ne treba komenata. Postupanje Austrije prama Dubrovniku kaže što je htio reći taj ćesar: vi ste gospodo svijesni; istorija hvali mudrost dubrovačkog senata; vi kako svijesni znate, da je red pred prilikama da prignete glavu i da se ukažete viši od njih. Nije im rekao: vi ćete me slušati, nego: vaši će me sinovi slušati. Oni dakle i svi naši oci dokle budu živi, tjeraće svoj duh dubrovački; sudiće im se po zakonima dubrovačkijem; nikakav teret ni porez ne će ih zadesiti; ne će ih uzimati u vojnike. A kad izumru malo po malo svikolici, sinovi njihovi a još više unuci, koji

[1]) „.... prince capable de remords, après avoir visité ses nouveaux sujets eut ordonné de les traiter avec bontè." (l. c.)

[2]) Unuk Nika Pozze, neumrli naš Medo, istu je misao izrekao ovijem stihovima u „Cvijeti":

Svakome se hoće nać lijeka
Vlastelinu nikad do vijeka.

će istoriju svoje domovine poznavati koliko onu od Japana, biće dužni da vrše svako državanstvo, svaki teret, koje im Austrija bude nametnuti, da budu jednaki ostalijem podanicima carstva. Dakle u odgovoru ćesar navijesti vlasteli, kako nova vlada misli s njima postupati, biva da će poštovati običaje, zakone i ćud dubrovačku.

Vladaoci obično ne idu u pohode u privatne kuće; ali još bijaše živ, pritisnut od starosti, pjesnik latinski, glasoviti prevodilac Odiseje i Teokrita, kanonik Zamagna. U znak osobitog poštovanja Frano I. pogje mu glavom u pohode.

Ćesar je htio povratiti vojničku bônicu školama, ali mu nakana, kako govore, ne bi izvršena od zadarskijeh poglavara. Megju ostalijem počastima, bilo je i rasvijetljenje grada. Otac Tomo Tvrko načini *transparenat,* na kojemu se čitao ovaj epigram latinski: „Apolon je božanstvo svijeh nauka. Eskulap je božanstvo ljekarstva. Apolon je slikan vazda kao mladić, jer svaka nauka raste novijem teorijama: Eskulap, premda je sin Apolona, slikan je uvijek bijelom bradom, da se uznabude da ljekarstvo hoće staračku razboritost, a ne plahost mladosti, da vrši svoje posle. U Dubrovniku je sin Eskulap istjerao iz kuće svoga oca Apolona. Ti, koji si ćesar u pravdi oštrouman, ne trpi ovaku nepravdu“. Ćesaru se svidje epigram i obeća da će se kolegij povratiti školama. Ali, kako rekosmo, vlada zadarska, valjda radi ekonomije, ili radi poznate zavisti dalmatinske prama Dubrovniku, to ne izvrši.

Cesar pogje takogjer u pohode knezu Gozze na Trsteno, gdje i ruča. Preko ručka začu se s dvora nekakva buka. U to se velik pas došulja do ćesara, kao da hoće da ga brani, i stane ga lizati. Na to ćesar klikne: Ovdje me i psi hoće dobro!

Da je ćesar Frano I. htio da se izvrši prvi dio njegova komplimenta vlasteli, biva: gospodo vi ste mudri, živa je istina, jer za sve one koji se rodiše pod republikom, ostade *status quo ante.* U dan današnji to se obično ne dogagja. Najbolji primjer pružaju nam susjedne zemlje, zapremljene od Austrije, Bosna i Hercegovina. Kad tugjinac, koji ne zna kako je do jučer tu bilo, dogje u te krajeve, pomisliće da su to od starine austrijske pokrajine. Tu se nije otezalo s novotarijama. Vlastelin dubrovački upita tu skoro bega: Jeste li se pak obikli na novu vladu? Ovaj će njemu, kako se vlastelin nije nadao: Kad ste se vi obikli, obiknućemo se i mi. Odgovor bega

ima dublji smisao, te zaslužuje opširnije tumačenje. Taj odgovor sadrži i odgovor na pitanje: za što je Austrija dopustila da Dubrovčani živu po svojijem običajima i zakonima, zašto im nije nametnula nikakav teret. Dubrovnik, a uza nj, obzirom na stvar o kojoj je govor, više ili manje i ostali gradovi Dalmacije, imagjahu prije zapremanja austrijskog ne samo svoje zakone, svoje običaje, svoju kulturu, nego i svoj osobiti duh. U dalmatinskijem gradovima pod vladom metačkom vladaše duh rogjen iz smjese kulture italijanske (grčko-latinske) s krvi i ćudi hrvackom; u slobodnom Dubrovniku pak, duh rogjen iz smjese iste kulture italijanske (grčko-latinske) s krvi i ćudi srpskom.[1]) Imamo dakle puk dalmatinski i puk dubrovački. A sad nova vlada njemačkoga duha zavlada Dalmacijom, prama zaključcima bečkoga sastanka. Nijedan duh ne može se ubiti, dokle sâm ne iščezne: *Spiritum non possunt occidere* veli i sv. Pismo. Austrija dakle valjalo je da se sudari s duhom tugjeg naroda, koji se ne slaže s duhom njemačkijem. To je u Zadru simbolično rekao korčulanski vlastelin Ismaeli, čovjek neobičan i vrlo satiričan. Lilienberg, namjesnik dalmatinski, zamoli ga jednom da mu pozajmi kakvu knjigu za čitanje, a Ismaeli mu pošlje slovnicu italijansku i katehizam u narječju hrvackom. Tijem je htio reći: ovo treba da uče oni, koji vladaju Dalmacijom, sve dok ljudi ovoga duha budu živi. U istinu je posve prirodna stvar, da se hoće mnogo i mnogo vremena dok tugja kultura zavlada u puku, koji ima svoju vlastitu.

Treba dakle pustiti da duh, koji ima za sobom starost od toliko vijekova, slobodno diše, dokle po sebi ne izlinja i ne izvjetri smrću onijeh, koji dišu tijem duhom. Naprotiv, gdje nema nijedne kulture, vladi je novoj lako navrnuti tugju. Kad Engleska, gdje je vlada po općenitom priznanju uzorna i razborita, zavlada u Africi i u Australiji, prva joj bi briga, da se što prije oslobodi urogjenikâ; davalo se n. pr. žestoka piva i opija divljacima da ih nestane, i da tako učine mjesta engleskijem doseljenicima. U ovome se smislu ima uzeti izreka, da je u Engleskoj bolje biti pas ili mačka nego divljak, i da je Engleska eden pasâ, mačaka i inijeh životinja, samo ne ljudi divljijeh i pripuklijeh siromaha.

[1]) Ne da se poreći da je sva Dalmacija smjesa dviju narodnosti, latinske i slovjenske, koja se smjesa razdijelila u dva narječja: srpsko i hrvacko; u čemu pak oji razlika, vidješemo unaprijed.

U duhu dakle osvojenog naroda leži, hoće li podleći odmah tugjoj vladi. Austrija n. pr. nije mogla nikako ukrotiti Italiju. A Dalmacija? Tu u najvećem broju prebiva narod slovjenski, bilo srpskog bilo hrvackog plemena. Ali je taj slovjenski narod u svojoj prošlosti bio uvijek odmah ukroćen od jače sile materijalne i moralne drugoga naroda. Italijanstvo je svegj imalo prvijenstvo. Prvijem republikama dalmatinskijem vladala je rimska aristokracija više uljugjena. Toj vladi Hrvati podlegnu; pa dogje Ugarska; pa republika mletačka. U samom slobodnom Dubrovniku do jučer vladahu rimske porodice pribjegle po raspu Epidavra. Prebivaoci svijeh zemalja oko Dubrovnika, darovanijeh republici ili munićipiju dubrovačkomu od srpskijeh kraljeva, kad dogjoše pod Dubrovnik, bijahu sve dotle kmeti, dok ne bi nakon duga novicijata postali imućni i uljugjeni, i tad bi stupili u pučanstvo, a neki, radi osobitijeh zasluga, megju vlastelu. Turgenjev zove slovjenski narod „*nazione liquida*“ (žitak narod): hoće se kakav drugi elemenat da se s njime slije, da postane tvrdo tijelo. Da u Dalmaciji živi samo elemenat slovjenski, Austriji bi lako bilo učiniti od njega tvrdo tijelo; ali ovdje ima još uvijek prvijenstvo kultura italijanska (grčko-latinska). Neko upitan da u malo riječi kaže, što je ta Dalmacija, odgovori: *Dalmazia è una provincia austriaca, dove si pensa e si parla in italiano, si comanda in tedesco, e si ubbidisce in slavo, cioè con tutta la bonarietà inerente alla nazione slava.* (Dalmacija je austrijska pokrajina, gdje se misli i govori italijanski, zapovijeda njemački, a sluša slovjenski, naime sa svom dobrotom koju u sebi hrani slovjenski narod.)“

II.

Napoleon govoraše, da pozna samo jedan retorički trop koji ostavlja dubljega traga u duši, a to je ponavljanje. S toga ćemo ponovo navesti riječi pisca italijanskoga: Pošto Dubrovnik po naredbi osvojitelja pogibe 3. Julija 1808., od tog časa presta pripadati povjesti ljuckoga roda“ — i usvajajući ih, nemamo više što da priložimo povjesti rodnoga grada. Od tog časa Dubrovnik presta živjeti samosvojnijem životom, njegova sjajna zvijezda ugasi se za uvijek, njegova sudbina nagje se prikopčana uz sudbinu tugju i on posta sićušan pokrajinski grad u najzapuštenijoj

i najudaljenijoj pokrajini velike države: zrno biserovo pršte pod žrvnjem i dragocjeni prah izmiješa se i izgubi u mlivu.

Ne ostaje nam dakle, nego da položimo Dubrovnik na odar mrtvački na palog, dok ne počne smrad, to jest dokle ne izgubi sve svoje crte obraza, oličene u duhu Dubrovčana koji ga nadživješe. Odar mrtvački Dubrovnika jest njegov divni prirodni položaj, a nakiti su mu: kultura, navade, običaji i harakter moralni, koji nije mogao poginuti nego tek smrću starijeh Dubrovčana. „A vaši će me sinovi slušati", reče car Franjo vlasteli. To znači: Vaši će se sinovi izjednačiti u ćudi, u navadama, u harakteru svijem ostalijem podanicima Austrije. Koji je pak to harakter, koji vlada austrijska zahtjeva od svojih podanika, vidjećemo u trećoj eposi; za sada reći ćemo samo, da ga je javno obilježio nadvojvoda austrijski Karlo, brat cara Franja, u zanosu jedne bitke, kad je vojevao proti Napoleonu.

Jedan današnji spisatelj njemački piše o smrti Dubrovnika: Dubrovnik prikazuje prolaznost i ništavilo ljuckijeh djela. Priroda, koja se vazda obnavlja, stoji im [Dubrovčanima] nasuprot, kao da hoće sakriti crne misli, što ih bude dubrovački zidovi napominjuć prošlost; ona ih obavija bujnijem zelenilom, brštanom, kao da hoće okititi vijencem grob svojijeh nekadašnjijeh sinova.[1])

Gibbon, pisac engleški, veli: „Žižak dubrovačke slobode bio je trajna provokacija moći i dostojanstva okolnih carstava". Ako je dakle bio provokacija moći i dostojanstva, tu moć i dostojanstvo ujedno ukaza Austrija, koja ga zauzme, a priroda mu sahrani ostatke u divnu položaju, gdje sada počiva od toliko boraba prepaćenijeh u toliko vijekova. Koju moć i koje dostojanstvo spravi Austrija mrtvome truplu Dubrovnika, pokazaćemo pričajuć o ćudi, običajima, pona-

[1]) Ako je vrijeme namjestilo brštan da pokriva zidove Dubrovnika i parca mu sv. Vlaha, smrt je na vratima od Trogira namjestila svoj simbol, čempres, koji pokriva sv. Marka. Vrijeme kosi i ono što smrt po na samo ne može pokositi. Taj čempres u Trogiru je čudnovat: u kamenju od zidina su mu žile i za to ne može rastjeti, nego žive kržljav i patuljast. — Prenesimo ove materijalne simbole na moralu: vrijeme je jače od smrti. Smrt je ubila samo vladu mletačku u Dalmaciji i u Italiji, ali ćud, kultura, navade italijanske ostaše i stoje neporušene: u Dubrovniku je vrijeme ubilo ne samo vladu nego i ćud i kulturu i navade dubrovačke. S toga se Dubrovniku više pristoji brštan, simbol vremena, nego li čempres, simbol smrti.

šanju našijeh otaca odmah iza zauzeća: najprvo vlastele, pak puka, pak seljakâ, a najposlije svećenstva dubrovačkoga.

Najprije da pomenemo one, koje vidjesmo na djelu u posljednjoj borbi dubrovačkoj, kad pregoše da tjeraju Francuze: Cabogu, druga Milutinovićeva, Frana Bonu i Iva Natali.

Po definitivnom zauzeću Dubrovnika, prije nego biše postavljeni stalni činovnici, javne službe obnašahu privremeno gragjani dubrovački, izabrani megju pukom. To bijahu trgovci, majstori svake ruke, kožuhari i t. d. To probudi kao pjesnički dubrovački i počeše vrvjeti satire, epigrami i slično. Megju mnogijem sačiniteljima spominjemo *Luka Diega Sorga* i *Kaznačića*. Vlada austrijska ne činjaše zaprjekâ, znajući poslovicu „dal detto al fatto c'è un gran tratto" (od rečena do učinjena ima hoda).

Milutinović i Caboga nagjoše se u Beču, i tu se megju njima porodi raspra. Prvi Caboga potvori Milutinovića, da se za svoje privatne posle služio vladinom vojničkom blagajnicom, a Milutinović sa svoje strane Cabogu radi nekijeh njegovijeh privatnijeh navada. Caboga progje zlo, dok Milutinović ispluta čist na površinu. Caboga, koji je bio istom imenovan vladaocem zemalja mletačkijeh, bi odalečen iz Beča i namješten u Cavtat. Tu življaše do smrti, i bi pokopan u Rijeci. Bus divljijeh rusica i danas resi njegov grob u selu Komolcu.

Poslije predaje Ivo Natali sasvijem se povuče u privatni život. Umre na Konalu u dubokoj starosti. Za života bio je uzor pobožnosti, što se vrlo dobro spominjemo iz našega djetinjstva. Po više ura provagjaše u crkvama u molitvi, i to u crkvama koje narod malo polažaše. Ostala su u predaji njegova blagodarnost prama siromasima, premda i sâm bijaše siromašan, i njegovo boleće srce za životinje. Vidjesmo ga u našemu djetinstvu, gdje prati ili vodi za ruku uboge do u bônicu, kad bi ih na putu što zateklo. Mjesto da ubije muhu ili komara, otvorio bi prozor, da ih se tako oslobodi. Pisaše i članaka političkijeh i moralnijeh u listu „*Avvenire*" koji poče izlaziti u Dubrovniku g. 1848. Ukopan je u groblju od „Tri Crkve".

Frano Bona tjerao je zanat odvjetnika do stare starosti. Premda je bio upit u Voltaire-a i Rousseau-a, ipak je vjerovao u hrišćanstvo. Polazio je crkve i primao katkad sv. tajne. Govoraše popovima: „Ja vjerujem sve ono što je meni i vama za ko-

rist duše da se vjeruje, a ništa ne vjerujem, što nahodim da je samo vaša korist da ja vjerujem". Kad bi ga okružni poglavar ili episkop u kojoj svečanoj prilici pozvali na objed, ne bi nigda otišao. Na dan sv. Vlaha ne izlažaše iz kuće. A kad bi ga ko upitao za uzrok, odgovaraše: „Sv. Vlaho! sv. Vlaho! o non puote o non vuole" (ili ne može ili ne će). Ovaj se odgovor na prvi mah čini dilema, ali u zdravoj morali i u zdravoj nauci bogoslovlja nije: jer sv. Vlaho non vuole perchè non puote (ne će jer ne može); a zašto? evo zašto: sveci (baš zato što su sveci) hoće ono što Bog hoće. A Bog kad jednom praeceptum posuit non preteribit (postavi zapovijed, ne će je mimoiti).

O drugijem licima, koja su se istaknula o padu Dubrovnika, malo ili ništa možemo reći. Pijerko Bona življaše kao privatan čovjek, baveći se porodičnijem poslima i narodnom književnosti. Napisao je sijaset drama, pjesama, kolenada; to sve rasprodade tamo amo njegova kći, koja je još živa.

Karlo Natali umrije kao visok činovnik austrijski. Tommaseo ga hvali u velike. Jero Natali življaše takogjer privatno.

Austrija uzvisi mnogo vlastele na velika mjesta. Brnja Caboga bijaše austrijski podmaršal još za doba republike. Ovaj Caboga živeći u tugjini, bijaše zaboravio materinski jezik; ali sve do smrti držaše u Beču na stolu u sobi od posjeda Gundulićeva „Osmana". Kad bi ga pohoditelji pitali, za što drži tu knjigu kad je ne razumije, odgovaraše: Držim je, jer u ovoj knjizi stoji najveća slava moga naroda i moje domovine. Njemački povjesničar Müller posveti tome Cabozi neku povjest Dubrovnika, za koju se ne zna gdje danas postoji. Pripovijeda se, da kad Caboga dogje u Dubrovnik i ostade tu za neko vrijeme kao oficir ženija, pogje jednom u pohode kneginji Anikli Gozze, koja, rogjena od visokorodne kuće de Valois (kako piše u parohijalnijem maticama), uda se od 14 godišta za kneza Gozze. Pošto ga kneginja nije mogla odmah primiti, valjalo mu je da neko vrijeme čeka u predsoblju. Kad ga napokon primi, ne zamoli ga za oproštenje radi dugog čekanja. A Caboga hitro izmisli podbok i reče: Gospo! čekajući ovdje u predsoblju, razmišljao sam kako ću Vam učiniti komplimenat, bolji od onoga koji sam bio već pripravio, ali mi ne dogje ništa na pamet, nego zaboravih razmišljajući i onaj prvi. Ona odgovori: Razumijem tančinu i

dubinu podbokâ dubrovačke gospode; ti su podboci uvijek ubavi i klasični, neka su satirični, to rado priznajem i primam. — Caboga umrije u Beču, bi ukopan u Batahovini u Rijeci u polači svoje porodice, a izvagjeno mu srce bi u posudi metnuto u zid stône crkve Gospe Velike, s lijeve strane velikog ôtara, dok se s desne istog ôtara nalazi epitafije Boškoviću. Neki stadoše prigovarati, što je srce Caboge metnuto uporedo sa epitafijem Boškovića, jer da se slava Caboge ne može uporediti sa slavom Boškovića. Ali liječnik Ivo Kaznačić odgovori na to malijem epigramom, u kojemu stoji ovo: „Pustite, neka jedna strana stône crkve prikazuje Dubrovnik stari, a druga Dubrovnik sadašnji".

Miho Bona, poslanik na bečkome kongresu, umrije u Dubrovniku. Bijaše u svoje prvo doba čovjek veoma bogat i pretjeran volterijanac. Trošio je što je više mogao, a sve od tuge radi propasti gospostva dubrovačkoga. Ovaj Bona upita jednom čuvenog latinskog satiričnog pjesnika Džona Resti: Džono! Džono! tako ti! ti si bio u Italiji, reci mi gdje bih mogao najsikurije uložiti svoj novac na kamatu, da ne stoji vas kod mene. Na to Džono: Ako vas svoj novac razmijeniš u menzaline[1]), i podaš po jedan menzalin svakome onome, koji te drži u repu, eto si vas novac namirio. Ovaj se odgovor može uvijek ponoviti svakomu bogatašu, koji ne čini dobra drugomu.

Dživo Bozdari, čovjek prebogat,[2]) oženi se za Jelenu, kćer ovoga Bone. Ta žena bijaše veoma lijepa i umrije mlada. Natpis na zidu u crkvi Gospe od Milosrgja i danas spominje krepost, udvornost i ljepotu ove gospogje.

III.

Do sada pričasmo o pojedinijem licima, koja se istakoše o padu republike. Hajdemo sad da rečemo štogod o vlasteostvu u opće, u prvijem godinama vladanja austrijskoga.

---

[1]) Dubrovački novac, po prilici jednak njemačkom pfennigu.

[2]) Spominjemo se iz djetinjstva, da smo slušali kao poslovicu: „Bozdarevo biće". — Porodica je Bozdari porijeklom iz Rijeke. Iza velike trešnje bi ubrojena megju vlastelu, a to radi grdna bogastva, što donese prvi Bozdari. Ovaj se zvao uprav Škaprlenda, a Bozdari mu bijaše iz početka samo nadjevak. Kad bi naime govorio o svome bogastvu, rekao bi uvijek da su to „božiji dari", i odatle mu osta ime: Bozdari. Taj prvi Bozdari pokloni mnogo novaca republici, koja onda bijaše u potrebi, da zadobije plemstvo.

Kad čovjeka stara iznenada pritisne kakva nevolja, da promijeni vas način života, naudi mu zdravlju, a može mu doraditi i smrt. Taka promjena nije manje teška jednomu gradu, jednomu narodu. Nova vlada, i ako u prva godišta pušta da tjeraju na svoju, ipak svegj treba da stoji na oprezu. S toga bi dovedena u Dubrovnik prilična vojnička sila, i ustanovljeno nešto, što bi danas rekli „Informations-Bureau", čiji članovi nijesu bili ni vojnici ni činovnici, već sami prebivaoci, za to plaćeni, megju kojijem je bilo dva tri svećenika.

Vlasteli ne ostade drugo, nego podati se ili raspuštenosti, ili knjižnosti, ili pobožnosti. Ne dogodi se nego ciglo jedno samoubijstvo. Pošto radi ratovanja prijašnjega mnogi bijahu osiromašili, ćesar austrijski naredi, da se svakom vlasteoskom licu, rogjenom pod republikom, ako je uprav osiromašio, ima davati potpora od 32 novčića na dan (biva cvanciku, koja je u ono doba vrijedila dosta). Primiše tu potporu svi, koji bijahu osiromašili, osim jednoga, kojega poznamo; ovaj je ne htjede uzeti, primajući ragje iz susjestva milostinju. Ova je potpora trajala do prekolani: neka gospogja bi pošljednja, koja je primala. Ovu je potporu vlada s vremenom povećavala, tako da je spomenuta gospogja primala 1 fior. na dan.

Što su dakle činila ova vlastela, negda vladaoci, a sad podanici? Na što su se dali? Na pobožnost? Na književnost? — Da rečemo štogod o pobožnosti.

Kao što se svaki čovjek ima posmatrati sa dva stanovišta, naime kao član zadruge ljucke i kao čovjek napose, biva individualno; tako i svaka vjera na zemlji ima dva lica: jedno je vjera kao službena, državna vjera, a drugo je vjera kao skup članaka, koje vjeruje svaki čovjek. U prvome smislu jedan, kojega cijene dobrijem katolikom, pravoslavnijem itd. bio bi dobar muhamedanac da se rodio u Maroku, dobar budista, da se rodio u Tibetu i tako naprijed. Slučaj je bio, da Dubrovnik zauzme Austrija, katolička država; bečki sastanak, da je bila drugačija politička nužda, bio bi ga predao i vladi koja nije katolička, kao što katoličku Poljsku dade pravoslavnoj Rusiji, mnoge katoličke državice njemačke protestanckoj Prusiji. Pretpostavivši sve ovo, biva da vjera ima dvostruk harakter: socijalni, izvanjski s jedne strane, a s druge unutrnji — jasno je da se čovjek može, u svrhu da živi spokojno, kazivati odan vjeri one

države u kojoj je, a u stvari ne vjerovati nimalo. Ovo je prvo načelo pogledom na pobožnost. Drugo je pak to, da vjera hrišćanska u svome savršenstvu (i tad se zove *regnum Dei, scientia sanctorum*) ne zahvata nego izabranike. Ljudevit XIV., kad je bio na vrhuncu moći, govorio je, da ima više podanika u svom kraljevstvu nego Hristos u svom kraljevstvu na zemlji. Na to primjećuje spisatelj humorista: „E Sua Maestà Cristianissima non diceva poi tanto male, anzi la corte dei Borboni in Francia è cristianissima senza neppure essere cristiana (Njegovo Najhrišćanskije Veličanstvo nije baš rgjavo govorilo, paček je dvor Borbonaca u Francuskoj najhrišćanskiji, a da nije nimalo hrišćanski)". Ovo se zove superlativ bez pozitiva. I uprav uzmi sve milijune hrišćana, od sve tri crkve, katoličke, pravoslavne i protestancke: koliko ih ima kome je ukazano kraljevstvo božije — *et ostendit illi regnum Dei?*[1]) Koliko ih ima koji radikalno znaju što znači biti hrišćanin — *et dedit illi scientiam sanctorum.*[2]) Dakle i maleno plemstvo dubrovačko brojilo je istom po kojega pravoga hrišćanina; ostali su vršili katoličku vjeru samo na izvanjski način, biva *in functionibus et cerimoniis*[3]) (službena vjera). Plemići dubrovački, kojijem je valjalo da služe kao činovnici da mogu živjeti, vršili su tu službenu vjeru, a ostali su cijenili, da pošto je dospjela republika koja ih je silila na vršenje vjerskijeh obreda i na moralnost — bez čega republika nije mogla trajati — da im je sad slobodno raspustiti se i to javno, te tako propasti i oni i njihove porodice, ili se dati u neženstvo, da se lakše mogu baciti u raskošnost. „Zašto se gosparu svaki čas opijaš?" „Da ne znam gdje sam", odgovorio bi neki vlastelin. Neki drugi, koji dogje do skrajnje potrebe, da mu je valjalo nositi svečano ruho, jedino što je imao, vikaše: Faccio gala per necessità (načinjam se od nevolje). Neki dogjoše do skrajnje potištenosti u sadašnja vremena, da je zazorno neke stvari i spominjati, a zazorno je bilo za istu vladu austrijsku, tako da ne dopuštaše da potomci vlasteoskijeh porodica vrše koju nižu službu u državi.

Ipak mnoga vlastela održaše svoj prijašnji sjaj čak do treće epohe. Mnogi su dostojanstveno na sebi trpjeli košulju Dejani-

[1]) i ukaza mu kraljevstvo božije.
[2]) i dade mu znanost svetaca.
[3]) u službama i obredima.

re[1]), stojeći na brdu Ettas (brdo pobijegjenja). U ostalom ko bi bio tako smion da im sudi? Cesto duboka mudrost izvire iz samoga jezika. Grčki ἀναγινώσκειν (anaginoskein) znači: poznati vrhu sebe štogod, biva: pameću iziti iz realnosti = čitati štogod, jer kad se čita, izlazi se iz realnosti; συγγινώσκειν (singinoskein) pak znači poznati zajedno, pak još znači: prostiti. I uprav ko prašta, zna sve unutrnje i izvanjske prilike onoga koji griješi. Mi znamo svu povjest vanjsku i unutrnje, duševno biće nekijeh, ἄρα συγγινώσκομεν (dakle praštamo).

Dostojanstveno su nosili Dejanire košulju Niko Pozza, Marko Pozza (otac Medov), Luco Pozza. Marko se bavio oko svoje porodice i svoga imanja. Luco bijaše uzor nevinosti i duhovne i tjelesne čistoće, a Niko se bavio općinskijem poslima, svojom porodicom i latinskom knjižnosti; od njega ima rukopis pjesmica, koje nose vas miris Tibulove poezije. Ne govorimo o Džonu Resti ni o Brnji Zamagna. Zamagna bijaše prijatelj Josipa Marinovića iz Perasta, koji bijaše učidrug dubrovačkoga kanonika Ferića. Ovaj Marinović, koji je bio Jezuit, izide zajedno s Zamagnom iz ovoga reda, poslije njegova ukinuća.[2])

Dostojanstveno življahu i ostale neke vlasteoske porodice, kao Zamagna, Gjorgjić, Saraca i neke Ghetaldićâ. Spomenimo Nika Pozzu oženjena za Mariju Ragnina. Ovaj plemić, pošto mu neka trgovačka preduzeća u napoleonskijem ratovima pogjoše naopako, imao je uteći s duga.[3]) Ćesar se Frano I. zauze za njega i odredi mu godišnju potporu od nekoliko stotina fjorina. Pozza življaše u Beču, gdje i umrije. Marija Ragnina, njegova žena, bijaše uzor dubrovačke gospogje. Bijaše pobožna i toliko učevna, da se dopisivala s mužem u latinskom jeziku. Niko Pozza življaše u Beču posve usamljeno.

---

[1]) Priču o Dejaniri i o Hrelju (Hercules) često upotrebljavaju katolički propovijednici, osobito Lacordaire. Kad Hrelja dogje na brdo Etta, tu mu Dejanira dade očaranu košulju, koju kad obuče, ne mogaše da je snosi, te se pomami i izgori. Bogoslovci pod tom košuljom razumijevaju pûtenu pohlepu, od koje, kad je žestoka, čovjek izgine. Pod simbolom te košulje mi ovdje uzimljemo prirogjeno gospostvo, koje, nemajući više svoga prijedmeta, vrši na tajno srce, tako da se mnogi dadu na očajanje i na raspuštenost.

[2]) Zamagna se vrati u Dubrovnik, a Marinović pogje u Mletke. Kad u Mlecima proglase papom Pija VII. (konklav se tad vršio u Mlecima), povede ovaj Marinovića sa sobom u Rim, gdje napiše mnogo bogoslovnijeh knjiga.

[3]) Uteći s duga: *fallire*, bankrotirati.

Znamenito je, da premda je toliko godina živio u Beču, nije naučio ili nije htio naučiti ni riječi njemački. Njegova učenost bijaše neobična. Neki mladići dubrovački, koji bijahu došli u Beč da učine ispit iz matematike, da postanu doktori, ukazaše Pozzi, koji ih za to bijaše umolio, svoje zadaće matematične. Pozza ih pregleda, pohvali i u isto doba im ukaže na koliko su se još načina mogle riješiti te zadaće. Ostanu zabezeknuti ti novi bečki doktori i zaupiše: A što smo mi prama ovakoj dubrovačkoj čeljadi![1])

Lukša Gozze bio je u službi ćesara austrijskog na mnogijem dvorovima evropskijem. Njegova učenost bijaše znamenita, znamenita

---

[1]) Sadašnji kulturtregeri s kôca i konopca govore (čuo sam ih na svoje uši) da što se tiče naukâ fizičnijeh, pa grčkoga i latinskoga, stari nijesu znali ništa. I to je, čini mi se, već ukikano u glavu sadašnjoj djeci. Što je klasično znanje otaca našijeh prama današnjijem profesurićima? — Jedna zera! — Ipak je s druge strane istina, da često i glasoviti ljudi ostanu pobijegjeni, kad se najmanje nadaju. Čuveni Rugjer Bošković prepirao se jednom u Padovi cijelu noć s nekijem Gjurom Ćukovićem iz Hercegnovoga, mladićem vjere pravoslavne, vrhu nekijeh problema geometrije, i na svrhu osiječe da Ćuković ima razlog. Taj Ćuković bijaše samouk u matematici i grčkoj književnosti. Prevede cijeloga Lukijana, ali ne dade da se izda pod njegovijem imenom. —

Maffei, pisac prve italijanske tragedije „Merope", upita jednom seljaka: Što bi ti dao, da znaš sve što ja znam? — Ne bih dao ništa, ali bih dao krvi ispod grla da znam sve ono što ti ne znaš — odgovori. —

Sami pak doživjesmo sličnijeh dogagjaja. Neki episkop, propovijedajući u Rijeci riječ božiju, bijaše izrekao nekoliko sitnijeh istorijskijeh pogrešaka. Taj dan bijaše u crkvi i Niko Veliki Pozza, brat Medov, koji poslije upozori episkopa na pogreške, na što ga ovaj lijepo zamoli za oproštenje. — Baro Betera, negda školski nadzornik, javno pred djecom popravi latinsku zadaću i naredi da se „nedostatno" promijeni u „odlično," kazujući profesoru da ono, što on cijeni da su gramatičke pogreške, bi upotrijebljeno od latinskijeh pisaca, čija imena profesor nije bio nigda čuo ni vidio!

Vrijedno je zabilježiti i ovo: Antun Kazali, pjesnik dubrovački, koji prevede iz grčkoga „Ilijadu", da postane profesorom na gimnaziju u Zadru, valjalo je da učini ispit i dobije — nedostatno. — Skolop otac Tomo Tvrko, izući latinista, kad je po ukinuću Skolopâ u dubrovačkom gimnaziju htio zadobiti mjesto na zadarskome, primi naredbu da učini ispit. On to ne htjede i ostade u Dubrovniku kao privatan čovjek. Takogjer Jezuitima, koji dogjoše na gimnazije po ukinuću Skolopâ, dogje iz Beča naredba, da se podvrgnu bečkomu ispitu. To Jezuiti po ustavu reda nijesu mogli, i odalečiše se. — Glasoviti *Romagnosi* zamoli u Lombardiji u vlade austrijske katedru prava. Dobije odgovor, da se podvrgne ispitu u Beču. Lako ja zamisliti smijeh i poruge megju knjižnicima Italije na taj odgovor.

otvorenost i sloboda njegovijeh izreka. Slobodne ure svakoga dana, premda je živio u glavnijem gradovima, provagjaše u čitanju klasika latinskijeh, italijanskijeh i francuskijeh. Horac, Virgilij, Dante bijahu mu kruh svagdašnji. Sloboda njegova jezika, premda je bio diplomat austrijski, za dugo će se spominjati. Javno je pripovijedao pred diplomatima, da je plemstvo njegove porodice starije od plemstva i habzburške dinastije. Nijesu mu mogli to poreći, jer i Marmont to potvrgjuje u svojijem „Memoires": „Aristokracija je dubrovačka jedna od najstarijih u Evropi". Jednom se desi na objedu kod arhiepiskopa bečkoga, zajedno s drugijem diplomatima. Preko objeda reče arhiepiskop: „Ne može se poreći, da će Njegovo Veličanstvo učiniti dosta dobra u Dalmaciji, da će prosvijetliti Dalmaciju, i vaš Dubrovnik, gospodine kneže! Evo je naredio da se svud po gradovima otvore pučke škole". To je bilo dosta, da se Lukša digne s trpeze i pogje ća, s usklikom: „A gdje se ja nahodim?!" Poslije izvijestiše arhiepiskopa što je taj Dubrovnik, i tad ovaj napiše Luki pismo, u kome pita oproštenje i veli, da pučke škole ne će nimalo prosvijetliti Dubrovnik. Kad pošljednji put dogje u Dubrovnik, upitan što mu se čini o Dubrovniku nakon što ga nije vidio za toliko godina, odgovori: „Zaista, da nijesu stavili one tablice[1]), teško bih bio mogao razaznati, je li ovo onaj prijašnji Dubrovnik. — Niko Veliki Pozza, koji nije nikad napisao slovce vrhu ičega, o smrti Lukšinoj napisa mu biografiju u nekom listu.

Vlaho Ghetaldi dogje još pod Milutinovićem kao mladićak na političko činovništvo (onda vlada, kad se ticalo vlastele, nije gledala je li svršio pravne nauke ili nije). Nekoliko godina bio je upraviteljem cijele Dalmacije. Bavio se, kao i ostali, klasicizmom latinskijem i grčkijem. Kad god smo ga pohodili u njegovu ljetnikovcu u Rijeci, nagjosmo ga svegj s Teokritom, jali s Horacem, jali s kojijem drugijem auktorom u ruci. Drago mu je bilo pisati elegija, epigrama, oda latinskijeh, pa i kad je pritisnut od starosti i bolesti ležaŏ u postelji. Cijenim, da se sve to nahodi sada u biblioteci Male Braće. Štampao je u Mlecima latinski prijevod „Osmana". Taj prijevod rasturi po evropskijem dvorovima, kao u Vatikanu, Napoleonu III. i drugijem. Umrije u Dubrovniku.

[1]) Bijaše naime izišla naredba da se po svijem kotarima namjeste tablice, koje bi naznačile kotar, općinu i ost.

Luko Diego Sorgo vas svoj život bavio se pravljenjem latinskijeh stihova, od kojijeh neki ostaše po različitijem kućama, a neki biše i prevedeni radi vrijednosti satirične. Kao djeca slušasmo ga otvorenijeh usta, kad bi deklamovao na pamet komade iz Virgilija ili Lukrecija.

Nikša Gradi bi pošljednji književnik latinsko-dubrovački. On je u isto doba i pošljednji vlasteoski književnik: ultimus extitit horum. Napisao je, megju ostalijem, dramat „Kosovka Djevojka“ i komediju „Spravljenica“; prva štampana u Dubrovniku, druga na Cetinju.

Sada ćemo malo opširnije govoriti o trojici vlastele, koji na nas i na mnoge duge učiniše velik utisak, jer mi i mnogi naši vrsnici općismo mnogo s njima. Ta su trojica: Vlagj Gozze, Niko Pozza rečeni Veliki i Jozip Bona.

O Vlagju ne ćemo govoriti kao o književniku, već kao o nastran-čoeku i pretjeranu aristokratu. Poznavao je samo književnost francusku, i to kao niko drugi u Dubrovniku. Imao je političku oštroumnost da te zadivi. Živio je posve osamljeno, samo što bi gdjegod pohodio kavanu, da igra šaha s nekijem papučarom Marijanom, svojijem znancem. A kad bi mu prigovorili, kako se udostojava igrati s papučarom, odgovorio bi: „Došlo je vrijeme, da ni ti velikaši i bogataši, kad ih izažmeš, drugo nijesu nego Marijan A, Marijan B, Marijan C, sve sami Marijani“. Kad dogje znamenita godina 1848., sasvijem se otugji od svijeta, živeći u svojoj polači, ili u Rijeci u svom ljetnikovcu. Kad u noći od 25. Marča stiže vijest, da je u ćesarevini proglašen ustav i kad čuje po gradu viku i tarlanbuku da nije mogao usnuti, digne se s postelje i pogje naprozor, da upita prvoga susjeda što je. Čuvši novost klikne: „Ha, ha! non è maturo! biće poslije po državama koliká, una recrudescenza cioè del dispotismo“, kako se poslije i dogodilo. Upitan što će se na svrhu dogoditi od Dubrovnika iza svijeh promjena pod novijem ustavom, reče: Ragusa deve finirla una volta, e questo con un ballo ungherese“[1]). Govoraše da Austrija, kad se trsi svijeh pogibija i kad se veće smiri, valjaće da ćentralizuje sve svoje države, sastavljajuć mozajik od malijeh državica u jedno tijelo, da kakogod na

[1]) „Dubrovnik valja jednom da svrši, i to s madžarskom igrom.“ — Kad prispijemo u treću epohu, povratićemo se na ovu izreku.

svrhu svrhâ izide neki narod austrijski. Tad će njemački jezik postati državnijem jezikom i općenijem jezikom narodâ u Austriji. Ali prije nego to počne, da će se vršiti commercio libero. Dućani će se crevljara, šavaca, drvodjelaca dubrovačkijeh malo po malo pozatvarati, jer će crevlje, košulje, odijela dolaziti iz Beča, a našinci iskaće glavi mjesta. To će biti prvi znak *della gran forza della centralizzazione* (velike snage ćentralizacije).

Naravno je, da je čovjek s ovakijem idejama, pretjeranijem i za ono doba, imao biti pažen od policije. Nekoliko puta bio je osugjen na kućni zatvor. Jednom dogje mu pismena naredba, da se ima zatvoriti doma za 12 ura, jer u kavani bijaše nešto natuknuo proti vladi. Kad primi spis, klikne: „Ćinim u Zadar utok proti osudi, pitajući visoku vladu, imam li taj zatvor izvršiti po danu ili po noći, jer se u osudi o tom ne govori.“ Iz Zadra mu ne dogje nikad odgovor; valjda su se samo nasmijali.

Bijaše tako pretjeran aristokrat, da ga zvahu *„anima fiera e nobile“*. Jednom se posvadi s nekijem drugijem vlastelinom, kojega neki gragjanin bijaše prije jednom zamlatio po obrazu, te reče tomu vlastelinu: „Ja s tobom nemam česa činiti, jer si ga imao pozvati na megdan i ogledati se s njim, ili se obući u fratre kao fra Cristoforo u Manzoni-a“. — Jednom mu je valjalo poći u okružnog poglavara. Vlagj je imao naslov kneza, a poglavar bijaše baron[5]). Poglavar ga primi, ali mu ne ponudi da sjedne. Iza kako je nekoliko govorio s nogâ, Vlagj reče poglavaru: „Gospodine barune! I ako sam ja knez, ipak vam dopuštam da sjednete; evo sjestiću i ja“, — i sjedne; sjedne i poglavar, prodevećen od takvog podboka. Nego ne treba se čuditi, da je to učinio vlastelin. Tako smionstvo ukaza i seljak Konavljanin, i to na sudu. Sudac opomene Konavljanina da digne kapu, jer da je u ćesarskom uredu. Konavljanin posluša i počne ispitivanje. U toliko dogje drugi činovnik i s klobukom na glavi sjedne uz suca, koji takogjer stavi klobuk na glavu, te stanu duhaniti. Kad to vidje Konavljanin, reče: Bogme, i ako je ovo ćesarski ured, gdje treba stajati gologlav, kad vi, ćesarske sluge, ne ćete, ne ću ni ja“ — i stavi kapu.

---

[5]) Austrija u prvo doba do god. 1848. stavljala je za okružne poglavare u Dubrovniku svegj plemiće, da se uzdrži neko ekvilibrije prama dubrovačkom plemstvu; za isti razlog prvi episkopi valjalo je da drže slugâ u livrejama, klobucima zapetijem, da uzimaju kakva uticaja megju vlastelom.

Koliko ga je puta Lukša Gozze vukao, da pogje u koju službu, da ne stoji sve u Rijeci, oko maslinâ i lozâ! A on bi mu odgovorio: „Meni je dosta da priživukam; služiti ne ću, jer ili perom ili metlom, sve je jedna služba.“ Tako je slijedovao Alfieri-a, koji za vrijeme vlade francuske u Italiji nije dopuštao, da mu se u noći ključem zatvore vrata od kuće, govoreći: „I tako sam rob; pustite me dajbudi da mogu iziti kad hoću“. Vlagj izlažaše na dvor uvijek u kapi, nikad u klobuku. Kad bi mu kogod to zamjerio, odvratio bi: „Ah! cosa dite? Ragusa non è più città da cappelli! (što velite? Dubrovnik nije više grad za klobukâ)!“

Premda je u mladosti bio volterijanac, u starosti se, poslije god. 1848., otugji mnogijem prijateljima, jer bijahu volterijanci. Javno počne dokazivati Hristovo božanstvo i vjerovati ostale članove vjere, tako da prije smrti primi sv. tajne.

Neka gospogja, koja poznavaše Vlagja, opisala je u „Gazzetta di Trieste“ od 7. Aprila g. 1889., upravo vještački originalnost ovoga čovjeka. Kad čitamo te retke, uvijek kliknemo: Na, evo ga! Ovaki je bio! — Prevagjamo nešto iz toga članka:

„Qui n' a pas l' esprit de son âge, de son âge a tout le malheur“[1], govorio je često ovu izreku Voltaire-a. Vlagj ne puče na nenadane promjene svoje domovine, samo se skuči u se, zatvori se u se. Bio je postao već nerazumljiv, jer ni on već nije nikoga razumio. Oh udesa ljuckoga! A ma za što život narodâ ima podleći istijem zakonima, kojijem i život fizični čovjeka? Ostarjeti, grohnuti, i već ga nije! Ćini mi se sada, da gledam onoga staroga plemića, (gentiluomo)! kod njega stajaše još jedna sjena vremena prijašnjijeh. Ćini mi se sada, da joj govori: — Tere! što mi činimo još ovdje na svijetu? ne vidiš da smo prilike od muzeja! Hajdemo, ne ostavimo traga od sebe, jer živjeti i u uspomeni sadašnjega svijeta, čini mi se pogrda. — Ja, malahna, sjedala sam na naslonjači; čas bi ispod oka pogledala njega, čas nju, i nijesam razumijevala ništa, samo sam u sebi promišljala: ovi nijesu kako drugi. Što su oni? To mi je ostalo od uspomenâ djetinjstva, koje nijesam zaboravila. Ne ću zaboraviti nigda onu večer, kad me stari vlastelin zazove k sebi. Uzoholi me, da sam ja prijedmet njegove simpatije, a sad se tomu smijem. Stavi me malenu na koljena i podigne mi bradicu, da ga

[1]) Ko nema kan (duh) svojega doba, taj ima svu nevolju svojega doba.

gledam, pa me celune; pak priloži opet svoju običnu frazu francusku. — Pusti, pusti, učiniće se i ona s vremenom — reče Tereza. Ove me riječi uvrijede, te joj odgovorih: — Ako misliš upravo onako, kako si sad o meni rekla, zla si. — Razumjela te je, Tere — reče Vlagj. Ona slegne plećima.

„Kad Vlagj iščezne s pozorišta ovoga svijeta i tako se ukloni već sukobu starijeh ideja s novijem (*di un secolo contro l' altro armato* — jednoga vijeka oružana proti drugomu), ona, mlagja od njega, ostane živa, živeći u samoći i bi poruga i smijeh mladosti sadašnjoj. — Ona je mahnita, govorili su, jer vidi svijet i život onako kakvi nijesu. — A tako baš nije bilo, jer neka je držala glavu u oblacima, ćutjela je da nogama čeplje kalužinu ovijeh vremena, biva moralnu kalužinu. Bila je kao mladika na dubu, kojemu se promijenila atmosvera, i za to je ginula. Bila je hrišćanka, nije svojevoljno sebi digla život, nego se pustila umrijeti (si lasciò morire). I kad joj andio smrti navijesti da odlazi, reče: — Evo me, spravna sam; izvrših prama domovini svoja držanstva i mrem žaleći jedino to, da ih drugi već ne će vršiti.“

Ova Tereza pseudonim-je neke gospogje, čije ideje nalikovahu onijem Vlagja, osim što je na sv. Vlaha stala zatvorena kao Frano Bona, i čitala uz mnoge očenaše molitvu proroka Jeremije, koja se pjeva po crkvama u petak veliki u večer: ***R**ecordare Domine quid acciderit nobis* (Spomeni se, Gospodine, što nam se dogodilo).

Vlagj nije nikad izišao iz Dubrovnika, osim svake godine do Rijeke (dubrovačke). Prigovarali su mu da je to uzrok, da su mu ograničene ideje. A tako je i bilo. Ali on opet odgovaraše, da ko putuje i ko čita novine (što se dan današnji u velike čini), vidi samo površinu stvarî i ne nauči ništa, jer zanesen od vrtloga različitijeh utisaka i ideja protivnijeh, ne može da shvati neke poglavite ideje (idee madri), po kojim se vlada ljucka zadruga, kakav god bio oblik vlade. Dosta je znati zgode poglavne, što su se u vijeku dogodile. Iz ovijeh se ragjaju druge, koje se mogu predvidjeti. Koliko i koliko spisatelja proreče francuski prevrat, na osnovi idejâ i zgodâ svoga vremena! Rousseau čak prorokova, da će Korsičanin biti car Evrope, jer Francuzi u ono doba držahu Korsiku kao najzapušteniji kraj u francuskoj vlasti. Vlagj ponavljaše svegj ovu francusku izreku: „Il faut tâcher de conserver toujours la vue des choses en grand; si

vous vous arrêtez aux détails, ils vous confondront, et vous aurez une vue fausse: les succés, ou le contretemps du moment et l'impression, qu'ils font, ne doivent compter pour rien".[1]) Ko gleda s vrhunca visoka brda, bolje vidi od onoga, koji je na brežuljku, a ko je u dolini ne vidi ništa.[2])

Na glasu je s neobične učevnosti i dostojanstvena života **Niko Pozza** rečeni **Veliki**, da se razlikuje od drugoga Nika Pozza, brata mu. Niko Veliki brat je glasovitoga Meda, o kojemu ne treba ništa spominjati, pošto je poznat svemu narodu srpskomu kao zvijezda u plejadi narodnijeh književnika. Premda bijaše prekomjerno učevan u mnogijem granama ljuckoga znanja, ipak taj čovjek ne napisa nigda ništa. Učevnost i aristokratičnost bijahu sakrivene u njemu; samo oni koji su s njime općili mogli su se o tome uvjeriti. Mi ispovijedamo, da smo uprav sve što znamo dužni ovome čovjeku. Za vrijeme našeg popovanja u Rijeci, gdje Niko Veliki ponajviše prebivaše, bijasmo u prigodi da se često s njime sastanemo. Filozofija, književnost latinska, italijanska i narodna bijahu mu vrlo dobro poznate, a što je čudnije, i bogoslovlje, kako što potvrgjivahu mnogi episkopi i svećenici dubrovački i dalmatinski. Koliko je teza bogoslovnijeh riješio, koje u prvi mah ne umjesmo ni mi ni drugi riješiti! Pripovijedao nam je na tajno mnogo sitnarija i anegdota o vlasteoskijem porodicama dubrovačkijem, i tajne će ostati i umrijeće s nama. Vlada austrijska cijenila ga je. Kad je ćesar Frano Josip pohodio Dubrovnik, sastane se u Rijeci s njime (bijasmo nazočni tome sastanku) i reče mu na vas glas: Signor conte! oh quanto piacere provo di averLa veduta; essere a Ragusa e non averLa veduta non sarebbe stata buona cosa (Gospodine grofe! koliko mi je drago da sam Vas vidio; biti u Dubrovniku a ne vidjeti Vas ne šćaše biti dobro)." Zatijem je hodio ćesar s njime pô ure i razgovarao se o stvarima, koje niko ne zna. Treba napomenuti da je ćesar i prije bio čuo za ovoga čovjeka.

[1]) „Treba nastojati da se uvijek sačuva pogled stvarî u velikom; ako se zaustavite na potankosti, one će vas pomésti i dobićete kriv pogled; časoviti uspjesi ili časovite neprilike i utisci, koje oni čine, nemaju se smatrati za ništa".

[2]) Putujući sastanem se jednom s jednijem gosparom Nijemcem, meni nepoznatijem; slučajno pane govor vrhu novina dalmatinskijeh, i kako kidišu jedna na drugu, kako se ličnosti izvrgavaju poruzi i smijehu, da je već došlo mučno živjeti. A Nijemac tiho, tiho: „In Wien lachen darüber" (U Beču se tomu smiju).

Ne samo što je sâm ljubio učenost, već se i zanosio za onijem koji učenost ljube. On prvi učini, da Bogišić postane ono što je sad: dika Dubrovnika. Mnogi tugji učenjaci spominju izreku sv. Augustina, koji ostavi napisano, da je poznavao u Rimu nekoga, kojega držaše najučenijim čovjekom svojega doba, ne samo već i najučenijim megju onijem koji življahu prije njega i koji će živjeti poslije; a sv. Augustin ne spominje mu ni ime! Si licet in parvis magna exempla referre, takav je bio u Dubrovniku Niko Veliki. Ko ga je poznavao, potvrgjuje izreku Leopardi-a, da biva na svijetu ljudi neobično učevnijeh, a da za njih ne zna nego samo „il dio Genio ed il Fato“. Genij ih uresi a udes ne da i ne će da se objave.

Niko Veliki življaše privatno, baveći se oko svoga imanja. Koliko ga puta zatekosmo u mlinici ili pri tiještenju dropa; sjedeći razgledaše težake, a u ruci mu — što? ne novine zaisto, jer nije bilo nijedne u njegovoj kući, nego — Plautove komedije, ili prispodabljaše Odiseju s ruskim pjesnicima. Dostojanstvo aristokratsko čuvaše toliko, da . . . . da bi se čovjek snebio kad bi se mogle pripovidjeti neke tajne.

Često bi u razgovoru, bilo o domaćijem poslima sa slugama, bilo s kojijem drugijem, odjednom kao nesvijesno kliknuo: popovi! popovi! ili italijanski: preti! preti! preti! Čeljad od službe mene i mnoge druge pitahu, kakva je to mana gospodareva. Mi, to se zna, nijesmo imali što da odgovorimo, a i da smo, ona nas čeljad ne bi bila razumjela. Ovaj usklik preti! preti! preti! nalazi se u Guerrazzi-a kao motto na poglavlju jednoga njegova romana. Guerrazzi pak uzeo ga je iz govora nekog italijanskog slikara, koji imajući u jednom zboru spomenuti zločinstvo nekoga popa, radi poštovanja prama vjeri ne reče ništa, nego samo: Preti. Kad mu slušaoci viknuše da toj imenici nadoda kakav pridjev, smete se, ne dogje mu ništa na pamet, nego ponovi: Preti! e così ho detto tutto (popovi i tako sam rekao sve).[1] Niko Veliki je tijem svojijem interkalarom htio možda apostrofati svijet: Svijete! svijete! koliko

[1] Ovaj anegdot nadava na izreku starog, prostog dubrovačkog popa Dum Andra Šeputa, koji vas svoj život nije nijednu knjigu pročitao do sv. Pismo i koji govoraše: Odovle nahodim, da sve što je dobra na svijetu, sve je izišlo od popa, i takogjer sve što je zla.

je dobra u tebi i koliko zla, a od svega toga izvor je svećenstvo, jer je ideja božanstva prva ideja i izvor ostalijeh.

Izgovaraše još jednu neobičnu izreku, i to kad bi susrio vojničko lice: Ecco una ragione! questo tale appartiene alle ragioni (Evo razloga! ovaj spada megju razloge). Jednom sjegjaše pred dućanom; u toliko počeše prolaziti vojnici; cijeneći da će ih biti malo, ostade i dalje sjedeći, kad tamo čitav bataljun. Uznemiren da ih ima vidjeti svijeh, uzme stôčić i uljeze u dućan s usklikom: Ma quante ragioni, ragioni che non finiscono mai! (Koliko razlogâ! nikad svršit!). Mi bi smo mu govorili: Gosparu, ako su sad vojnici razlozi (ragioni) reda u svijetu, prije smo bili mi popovi i crkva. Na to on: Vi ste sad sišli na niže, kao „note" s malijem slovima u svakomu zakoniku, i tu ćete i ostati.

Simbolom pravijem Dubrovnika, njegove povjesti i njegovijeh napora držao je Rijeku kraj Dubrovnika (Ombla). Govoraše: „Rijeka ima izvor tako širok kao malo koja velika rijeka u Evropi, pa koja korist! istom izide iz izvora susreta more, koje je proguta. Uzmi da su zgode Dubrovnika Rijeka, more je bogme udes, koji je odmah gutao i guta sva djela dubrovačka, bilo materijalna bilo moralna." — U gracke posle nije se nikad prtio. Zahvali se takogjer na ponugjenoj mu časti da bude članom Gospocke Kuće u Beču, poznajući sujetnost častî u opće.

Josip (vulgo Beppo) Bona, sin Pijerka, obećavao je da će biti novo svijetlo Dubrovnika, ali umrije prem mlad. Poznaju ga svi naši suvremenjaci. Kad već nastanu neka godišta, i Dubrovnik poče zaudarati smradom nemoralnosti i modama unešenijem odasvud, to probudi satiričnu maštu njegovu, i u društvu Kaznačića i Rafa Šarića odvoji kao neobičan satiričar. Njegovijeh satira ima velik broj, što štampanijeh što u rukopisu. Najljepša je „Nedjelja na Brsaljama". Uporegjuje stari Dubrovnik s mrcem, koji je još na palogu u grobu, dokle mu ne stave za uvijek ploču:

„Uzganuta kadgod srca
Grob otvorim našeg lani,[1])
I sporedim slavnog mrca[2])
S lud'jem danas, što se bani,
Za ne izrigat' žuč od gada
Udrem u sm'jeh, sm'jeh od jada."

[1]) naše prošlosti.
[2]) stari Dubrovnik.

Govoraše da je satira complementum (svršetak) književnosti. Svaka književnost visi o političkoj i društvenoj morali naroda; a kad se pojavi satira, znak je da je više ta morala izlinjala; satira nije drugo do napokonji sjaj svijeće koja se ima udunuti, i koja često u času kad se ima ugasiti zaplamta i zaprska. Zato je Grci nijesu imali, a Rimljani jesu.

Satira je različita od komedije, jer ova prikazuje mane i grijehe licâ pojedinijeh, a satira licâ udruženijeh, jer niko ne može poreći da regis ad exemplum totus componitur orbis (po primjeru kralja vlada se cio svijet), biva da morala puka visi o vladi. To je osnovni kanon povjesti ljucke. „Le rivoluzioni cominciano dai governi“ (prevrati počinju od vladâ) govori jedan spisatelj, a drugi opet: „Le sedizioni cominciano da basso“ (pobune počinju odozdo), a poslovica veli da „s glave riba smrdi“. U Rimljana, pokvarenijeh ćesarizmom, pojavi se Horac i drugi satiričari. Satira se ragja iz osjećanja oprjeke izmegju prijašnje moralnosti i sadašnje nemoralnosti. Kako morala ima svegj uticaj na umjetnike i na književnike[1]), tako, kad se veće morala pokvarila, onaj koji je još osjeća, izrazuje to u satiri.

Pukne godina 1848. Stadoše se birati poslanici za sabor, starješine za općinu, za stražu narodnu itd.; tu se svak prtio, malo i veliko. Stranka aristokracka, uz koju pristajahu i mnoge starinske porodice dubrovačke koje ne bijahu vlasteoske, oglasi se satirama. Popovi se doduše nijesu činili čuti, jer stranke: vladina, pučka i vlasteoska bijahu u borbi, i nije se znalo koja će na svrhu odoljeti; a gdje je to tako, popovi se ne prte. (Sasvijem tijem izide satira i svećenstvu, jer su, kako im je bilo držanstvo, pritezali za vladu;

---

[1]) Da nijesu imali vjere umjetnici, ne bi mi sad gledali po Italiji neke idealne ljepote po ôtarima italijanskijem. I u arhitekturi hramova izražena je neka misao moralna i vjerska, koje sad više nema. Umjetnici i pisci sadašnji izrazuju realnost prirodnu ili, da bolje rečemo, prepisuju je perom ili dlijetom ili kistom. Radi pomanjkanja vjere i moralnosti postade današnji „verizam“. Neki slikar francuski imao je naslikati Isusa Hrista. David, glasoviti slikar, odvrati ga od te rabote, govoreći: „Ne ćeš uspjeti, jer nemaš vjere“.

Satira se može izraziti i slikanjem i kipovima; o tome ima neizbrojnijeh primjera. Rafael jednom naslika sv. Petra i Pavla sa tako crvenom pomasti, da se činilo da su pjani ili jedoviti. Upitan za razlog odgovori: Učinio sam ih onakijeh, kao da se sjećaju u koje je ruke pala njihova crkva, koju osnovaše u Rimu.

satira im prigovaraše da to čine samo za korist novčanu, a da im nije stalo za narod). A zašto ne bijahu još izlinjale stranke aristokracka i pučka? Jer bijahu još u životu oni koji magna pars fuerunt[1]) u starijem razmiricama o ulasku Francuzâ i Austrijanacâ.

Josip Bona oko god. 1848. bijaše još dijete, a već tada se ukaza u njemu satirična žica. Kao gimnazijalac stajaše jednom u kafani s Nikom Velikijem. Tu se bijaše nagomilalo svakijeh nadrimudraca iz selâ, vjere katoličke i pravoslavne, i prepirahu se o stvarima vjerskijem, udarajući jedan na vjeru drugoga. Mladić Bona reče tad Niku Velikomu: „Mi sjedimo podalje, približimo se malo; jer otkad je god. 1848. i neuki puk počeo razložiti o vjeri, o književnosti i o politici, izidoše u logici neki novi silogizmi, za koje stari ljudi nijesu znali. Ti silogizmi nemaju još svoga imena. Privremeno, dokle ne dobiju ime, nazovimo ih *syllogismi et argumenta ad opankam*. Približimo se dakle da vidimo kakvi su ti argumenti.“ Niko Veliki razglasi izreku mladoga Bone i navijesti ga narodu kao vrsna satiričara.

Bona docnije preduze da dava na vidjelo književnu antologiju, koju bijaše već prije njega počeo turati u svijet Medo Pozza, biva „Dubrovnik, Zabavnik Narodne Štionice“. Tu je antologiju poslije njega uregjivao kanonik Skurla i pop Kukuljica, dokle na svrhu profesor Luko Zore ne osnuje književni list „Slovinac“.

No udes nemili Dubrovnika nije bio sit nesreća, što već zadade ovoj zemlji. Umrije Josip Bona rano, a nakon malo i Niko Veliki. Pjesnik Sundečić o smrti Nika Velikoga oglasi se pjesmom. Bona htjede da ga ukopaju u Rijeci do groba Vlagja, „di quell' anima fiera e nobile“, a Niko Veliki počiva u Lapadu, u porodičnoj grobnici. „E morte li scampò dal veder peggio“[2]), da rečemo s Leopardi-em.

IV.

Neki stari gospar dubrovački, koji se bavi poezijom, posla mi tu skoro sitnu knjigu i u njoj ovaj epigram s natpisom Reliquiae reliquiarum:

---

[1]) su bili glavni učesnici.

[2]) I smrt ih sačuva da ne vide gore.

Naši oci sinci tužn'jeh dana
Ostaci su starih Dubrovčana;
Još čežnjahu oni za narodom,
Izgubljenom slavom i slobodom;
Mi sinovi njihovi smo paka
Pravi ostaci od ostataka.

Kad smo dakle ostaci, lasno nas je paljetkovati. Ti naši paljetkari mogu biti svi oni, koji dogju u ime vlade da nama upravljaju. Ne služi da im vlada daje dopust i propiše modus tenendi (način držanja), jer se radi o sitnarijama. U vinograd već potrgan od vlastitog gospodara, biva od vlade, kojoj u bečkom sastanku bi predan ovaj vinograd Nabotov[1]), može po nekom pravu ili prastarom običaju svak časkom uljesti, pobrčkati, osladiti usta, napuniti džepove i otiti, tijem više što bi ti ostaci i sami po sebi izginuli. I to se baš sada u Dubrovniku dogagja, tako da do malo ne će biti ni ostataka od ostataka. O Dubrovniku se može ponoviti ono što Lucij Anej Flor reče o gradu Vejima: *Hoc tunc Vejentes fuerunt? nunc fuisse quis meminit? ubi reliquiae? quodve vestigium? Laborat annalium fides, ut eos (Vejos) fuisse credamus* (lib. 1. c. 12.)[2].)

Sile su vladâ oružje, sile narodâ pak vjera, jezik (narodnost), kultura i bogastvo. Svaka se vlada, pored oružja, služi i dan današnji, kao što se služila i prije i kao što će se služiti svegj, narodnošću, kulturom i bogastvom svojijeh podanika i s tijem premeće, i premetaće uvijek, za svoje namjere, neka su to sile podanikâ.

Na izložbi dospjela Dubrovnika svijetlile su se sve te pučke sile, dokle malo po malo stari ne iščezoše. Vlada se austrijska dobro podnosila; puštavala je da se te pučke sile izrazuju, dokle

[1]) I Antun Sorgo (l. c.) zove Dubrovnik „la vigne de Nabot". Priča Sv. Pismo (knjiga Kraljeva III. 21.) da neki židov po imenu Nabot imaše vinograd, te se nalazio baš u sredini zemalja koje bijahu u vlasti kralja Akaba. Ovome bijaše s toga trun u oku Nabotov vingrad i nastojaše oko Nabota da mu ga proda. Kad mu to ne pogje za rukom, kralj dade nekako zakonito smaknuti Nabota i prisvoji njegov vinograd. — Dubrovnik nije mogao ostati slobodan koliko ni Nabotov vinograd; Trebalo je da bude osvojen, per fas ili nefas (zakonito ili ne).

[2]) Zar ovo bijahu Vejenćani? Ko se sad spominje da su bili? kamo ostaci? kamo tragovi? Znoji se povjest, da nas uvjeri e su Veji bili. —

se same ne ugase, što je valjalo da se s vremenom dogodi, pošto ne bijaše više vlade republikanske koja ih je uzdržavala i gojila. Novoj se vladi u svakoj zemlji hoće ustrpjenstva, dokle ne izlinja ćud ili ti duh naroda, uliven od prijašnjijeh vlada. Sv. Pismo hvali Rimljane (v. knjigu I. Makabejaca gl. 8), da su malo po malo osvojili svijet, jer su umjeli ugagjati vremenu i jer bijahu ustrpljivi: „Possederunt omnem locum consilio suo et patientia (imaše svako mjesto razboritošću i ustrpljivošću). Tu hvalu zaslužila je i Austrija ne samo s Dubrovnikom nego i s Dalmacijom, do nekoga vremena, biva dokle se ćud i duh naroda ne udunuše malo po malo sâmi smrću starijeh; svoje pak osnove i namjere lašnje je nametnuti mladomu naraštaju, koji je od jučer na svijetu.

Svi slavisti uče ex cathedra da je puk dubrovački slovjenskosrpskog plemena. Dosta je ako navedemo Léger-a profesora slavivistike u Parizu: „Raguse offre une generose hospitalité toujours aux Serbes opprimés. C'est dans ses murs et autour d'elle, que se développe la littérature des Slaves du Sud à partir du quinzième siècle. La population de Raguse est slave de race serbe".[1]) A talijanska antologija te izlažaše u Firenci piše g. 1867: „Dubrovčani su jedini dio srpskoga plemena koji se sasvim podade zapadnoj kulturi grčko-latinskoj, pošto svi ostali Srbi prigrliše kulturu vizantijsku i njemačku" — s toga u Dubrovniku vazda simpatija za Srpstvo, jerbo krv nije voda. A opet pošto Dubrovčani bijahu uvijek odani italijanskoj (grčko-latinskoj) kulturi, oni simpatizuju još i sa strankom koja brani italijansku kulturu i koja se zove autonomnom; toliko da se danas u ova tijesna vremena združuju zajedno. Zašto je to i kako je sve to, govorićemo pri svrsi našega pričanja.

Kao što se trešnjom dogodi rasap materijalni Dubrovnika, da iz njega izide novi materijalni Dubrovnik; tako se još onadar kad ga zauze Austrija uvigjalo, da ima doći i rasap moralni, i iz toga iziti neki novi, kako bi danas rekli, „preporogjeni" Dubrovnik. *Nil magis iratis potuit contingere Divis!*" da ponovimo stih Stjepana Gradi napisan odmah iza trešnje. U ono prvo doba vlade austrijske, kazao je grad svu svoju ljepotu moralnu, svu svoju kulturu, na

[1]) Dubrovnik prima svegj plemenitom gostoljubivošću progonjene Srbe. Megju njegovijem se zidinama i oko njih razvija književnost južnijeh Slovjena od petnaestog vijeka u naprijed. Puk je dubrovački slovjenski srpskog plemena.

mrtvačkom svom palogu. Onadar su još vrijedile izreke Jezuita Benedikta Rogacci[1]), Dubrovčanina; još je bilo duha i živoće poetičke, još trajahu stare navade u puku; činilo se kako da se nije promijenila nego vlada. Još se moglo reći: „Sunt alacres circum praecordia flammae, et si sacer impulit ardor bacchari Phoebo, vix pectora plenior intrat illa deus.... Manet ecce superstes antiquus decus, ipsa novas injuria vires suggerit.[2])

U ono dakle doba prvi tugji pohodioci i sami dalmatinski susjedi nijesu su se mogli nego diviti ovomu gradu, ovoj novoj austrijskoj stečevini. U „Wiener Zeitung“ br. 246-247 iza g. 1830. nalazimo pod natpisom „Dalmatische Reise-Skizzen: „Ko ulazi u Dubrovnik još pun osjećajâ Dalmacije, kroz koju je imao proći, sjeti se odmah, da je došao u grad, koji je po sebi jedan svijet, koji je zaslužio toliku znamenitost u tugjem svijetu neprekidnijem trudom i svojom duhovitosti. U nijednomu se gradu Dalmacije tugjinac ne može obiknuti kao u Dubrovniku. Taj grad povećava u njemu pitomost koju već ima. Kao da je pao s nebesa nahodi se u polju neke drevne naobrazbe i ćuti da je okružen nekom kulturom, koja ga ovija na svakom koraku, gdje se krene“. Zašto se i kako ta naobrazba nahodila svud, megju pukom, megju plemstvom, megju seljacima, vidjećemo pri svrsi ovijeh našijeh opisa.

Mi koji smo se rodili u prvo deset godina vladanja austrijskoga, ne bi nigda svršili, kad bismo navalili da pripovijedamo svaku sitnariju, svaki anegdot. Bijasmo onda djeca, a kao djeca nijesmo se mogli naslagjivati onijem razgovorima, onijem nekijem običajima našijeh otaca. Sad opet ostarjeli ne možemo prihvatiti ove današnje novosti ni naslagjivati se u njima; tako možemo reći, da smo se

---

[1]) Ovaj veliki latinista dubrovački iza trešnje pošlje Kozimu III., nadvojvodi toskanskom, poslanicu, da se ponovi Dubrovnik. Umrije u Rimu kao izući književnik i filosof. Sve su latinske pjesme, što se u crkvi pjevaju preko jutrnje i večernja na dan sv. Vlaha, njegove. Napisa knjigu filosofsku *„De Uno Necessario“*. Engleški književnici nijesu htjeli iz početka vjerovati, da je to napisao čovjek koji nije rodom Englez ili Nijemac. Napisao je takogjer moralnu knjigu „De animi tranquillitate“.

[2]) Ovo hoće reći u našem jeziku: U srcu im gori vatra i kad ih Feb (bog pjesništva), nadahne, ne može ni on da ugje pun u srce (jer je srce gotovo sve zauzeto obrtnošću i naukom). Ostaje stari sjaj, i sâma uvrijeda ulijeva im nove snage.

(govorimo o svijem našijem vrsnicima) rodili u najnesrećnije doba povjesti ljucke. Ne uhvatili staro ni osladili, a novo nam se ne mili. Dove c' è comparazioni non c' è felicità (gdje je uporegjivanja tu nema sreće), piše neki Italijanac. Blažen ko se sad rodi!

V.

Ćud i navade puka s vremenom se čine, a s vremenom opet nestaje ih, kad dogju drugi politički elementi. Ali ćud i navade puka više traju, nego navade aristokratâ; aristokrati prvi zameću novosti, pošto više putuju po svijetu, više uče i tako u nečem u bolje a u nečem u gore mijenjaju navade svoga mjesta. Puk koji je stalno pribijen zemlji, na kojoj se rodio, nema tijeh srestava, koja služe da se popravi ili da se pokvari. U Dubrovniku vlastela, koja su odvajala dostojanstvom na društvenom polju, uz malo izuzetaka, nijesu bili fiori di virtù (cvijet kreposti) u svomu domaćemu krugu i u privatnom životu. Aristokracija poče tamnjeti i opadati; počeše brakovi s čeljadi iz prosta puka, čak sa seljacima. Zemlje, kuće počeše se prodavati komu mu drago, osim onijeh fidejkomisa; tako da, gdje god se obrneš po Dubrovniku, svaki čas možeš kliknuti izreku Cicerona, koju izreče Pompej kad bi pobijegjen od Cezara: *O domus antiqua quam dispari dominaris domino!*[1])

To opadanje aristokracije ide vazda u korist apsolutizma. Dokle je aristokracija na nogama, nigda ne može (to nas povjest uči) ustati apsolutizam. Da ovaj nastane, treba najprvo da se izravna polje socijalno, da ne vidiš nego s jedne strane zapovjednika i one koje on postavlja, a s druge one koji slušaju. Neki dječak dubrovački iz vlasteoske porodice reče mi jednom (djeca ih kadgod reku da ostaneš!): „Ne ću da mi niko časti u današnja vremena porodicu ni da mi pripijeva od kojijeh sam se djedova rodio: bilo bi bolje da sam sin kakvoga kapurala, nego vlastelina dubrovačkoga."

Puk dakle dubrovački tjerao je za dugo svoju ćud i svoje stare navade, toliko domaće koliko javne. Premda puk dubrovački kao no ti trgovac i pomorac *per excellentiam* nije nigda bio pokučen u

---

[1]) Drevna kućo, koliko nejednak gospodar tobom zapovijeda!

nekom vjerskom mistićizmu, kome ga nastoje danas dovesti neki ter neki (kako svjedoči povjest njegova opiranja i mačevanja s Rimom), ipak se držao svegj vjere katoličke i branio je i pomagao kao niko drugi, a u to je možda štogod ulazilo i njegovo prignuće kulturi grčko-latinskoj u opće, koju je prigrlila rimska crkva. Po kućama pučkijem, i bogatijem i siromašnijem, sakupili bi se i domaćin i domaćica i djeca i služba na odregjenu uru u večer na zajedničke molitve. Poznam nekog bogatog majstora, koji dogje u jednu kuću, gdje se na poklade kolo vodilo (jer tad nije bilo *kavalkinâ* ni *veljunâ* već su bali bili privatni, na koje su dohodili samo prijatelji i znanci kuće), da uzme kćer, jer se bijaše usudila otiti na bal prije nego otac dogje doma da sakupi porodicu na općenu molitvu.

Tegnimo sad malo svaku vrstu gragjanstva. Najprije gragjane učevne i bogate, koji su bili nešto srednje megju vlastelom i prostadijom. U kojemu drugome mjestu bilo bi ih se zanago držalo za plemiće i visokorodne! Toga pitomoga i učenoga gragjanstva bilo je mnogo. Gdje je Gjuro Hidža! gdje Gjuro Grgurević! gdje su Betondići! Doderlaini! gdje Antun Drobac! gdje su Božovići! Messi! gdje su Kaznačići i Antun i sin mu Ivo! gdje najstariji od svijeh tijeh Androvići Rado i Niko! gdje su dva Stulli!

Kako nije bilo nego tri četiri kafane[1]) u naše djetinstvo, zimske su se večeri prolazile hodeći na posjed jedan u drugoga. Tu su učeni govorili o književnosti, to bijahu akademije, kao posjedi kod kanonika Rada Radelje, čovjeka u velike učena, kojega Resti zove „dulcis Radelja“, a Andrović Niko koji se bavio grčkom književnosti, posveti mu grčku elegiju koja počinje: χαῖρε ὦ Ῥαδέλια (zdravo Radelja!). Ljekarnica Šarićeva za dvadeset godina nije se mogla zvati padalištem besposlenjakâ već akademičarâ. Gdje su Vuletići Frano i Damo! Frano Vuletić pričaše na posjedima iz opće povjesti, koju izvrsno poznavaše. Gdje je Ivo Bizzarro, vlastelin, sabiratelj klasika latinskijeh, grčkijeh i italijanskijeh, član raznijeh italijanskijeh

[1]) Prije pada republike otvori se prva kafana u gradu blizu stône crkve, gdje bi dolazili vlastela i najprvi gragjani. Jednom se usudi jedan Župljanin uljesti da popije kavu. U to dogje vlastelin i kad ga vidi, zaviče: Čovječe, izidi, jerbo je ovo naš stranj!

akademija! Gdje je sin mu Baldo, ljubitelj nauka fizičnijeh! Gdje li glasovita Marija Fačenda, koja sama učaše svoju djecu, i koju opat Fortis obilazeći obale dalmatinske htjede pohoditi! Gdje su ostale gospogje u puku od boljijeh kuća! Spominjem se iz djetinjstva, da sam se kao učenik prvijeh elemanata gramatike dosta puta desio kod gospogje, koja bi mi s kudjeljom u ruci činila ispit u povjesti rimskoj i srednjijeh vremena, i popravljala moje greške u hronologiji i u imenima kraljeva i papa, koji su premetali svijetom u srednjijem vremenima. Znamo neke vlasteoske gospogje, te predući kudjelju umijahu pripovijedati dosta sitnarija, koje se zbiše po dvorovima evropejskijem. Uporedite sve ovo s današnjijem gospogjama i gospogjicama, i njihovijem radnjama i zabavama!! Ivo Božović znao je sve anegdote iz istorije dubrovačke. Hodeći u Župu kao djeca poznasmo se s njim. Kad bi sjeli oko njega, dignuo bi se na noge, pa udri da se priča o Dubrovniku i o njegovoj gospodi; a mi ga slušali zinutijeh usta. Žao mi je što nijesam zapamtio sve te anegdote. Spominjem se da nam je pripovijedao, kako prije pada republike neki beg turski, spremajući se na Ćabu, donese u ured blagajnice republičke nekoliko kesa zlata i zamoli činovnika, da mu ih spremi dok se vrati. „Baci tu u kut“, reče mu „i hajde“. Progje godina, pa i druga, ni bega ni od bega glasa. Kad evo ti ga treće, da traži novce. „Gdje si metnuo tu ćeš i naći“, reče mu činovnik; i beg nagje novce na istom mjestu, gdje ih bijaše ostavio, čudeći se da ih činovnik nije bio metnuo pod ključ, nego pod „sedam ključa dubrovačke brave“, kako se pjeva u hercegovačkijem pjesmama. Ta „dubrovačka brava“ govorio je, da je bila „vjera i Bog“, biva zadana riječ. Još nam je pripovijedao, kako su se vrata od grada sva rano zatvarala, a ljeti bi se „sôdati“ (tako su se zvali bastasi jali nosioci), hodeći iz Gruža sa soklinom dukata na ramenu odocnili, pa kod vrata od grada baci soklin na tle, pa tu lezi i spavaj do zore sa soklinom za uzglavlje. Pripovijedao nam je, ali zanosno, kako su za ono šest mjeseca, kad nije bilo vlade u Dubrovniku, popovi činili molitve da se smire vlastela (jer su bile u jeku stranke Salamankezâ i Sorbonezâ, dok se puk dubrovački, „viši u moralnosti i spametniji nego njegovi vladaoci“, kako piše Antun Sorgo, ne okrivi nijednijem zločinstvom), a da je jedan pop vapio pred ôtarom sv. Vlaha: „Ne daj, sv. Vlaho, da se

vlastela igda pomire, jer nigda ne živjesmo spokojnije kao sad!“ Recimo ovdje uzgred, da, ako je taj pop bio pobožan i dobričina, nije bio vele pametan. Narod je kao prostrano more. Nema bolje zabave ni oduška duši i tijelu, što broditi ljeti po tihom moru. Ali kad se to tiho more pomami, nema gorega pakla. Vjetrovi se svaki čas mijenjaju, mijenja se svaki čas i politika vlade, koja kreće i u narod potpuhiva. Mnogo je šest mjeseca tišine, ali za tijem dogju, kao prirodna naknada, godišta i godišta oluje. To su stranke, pobune, demonstracije, glavna neprijateljstva, krvavi ratovi. A još kad vlada ustane očito proti drugoj, tad su to gromovi i vihori, te obaraju i kuće i gradove cijele.

E! da smo upamtili sve anegdote dubrovačke u ono prvo doba austrijske vlade! Ima nekijeh, što se ne bi mogli ni danas iznijeti, i tako treba da s nama izumru i ne progju u predaju. Božović nam je pripovijedao strogost puka u izvršivanju vjerskijeh obreda, n. pr. opsluživanje posta crkovnijeh. U staro doba bijaše post u oči svetkovine svakoga apostola, dakle i sv. Matije, koji pada kadgod baš u poklade. Jedne godine tako se dogodi: pošljednji dan pokladâ, bali, maškarate — a post. Pisalo se u Rim vazda za odriješenje od toga posta, ali te godine dopust ne dogje na vrijeme. Nemir velik u puku, da se taj dan nemaju činiti gozbe; kad evo ti u večer, u oči pokladâ, stigne dopust iz Rima. Govorio je Božović: „Ja u svomu vijeku ne vidjeh sjajnijih poklada od tijeh, niti će ih igda biti.“

Ideje francuske enćiklopedije bijahu prodrle i megju dubrovačko plemstvo, i u neke se uvuče očita nevjernost. Pogje jednom plemić arhiepiskopu, te mu reče: „Došao sam ti navijestiti, da znat'budeš, da ja ne vjerujem ni u što“. A episkop će njemu: „Gosparu, hajde i budi miran, jerbo ti vjeruješ.“ — „A ma što govoriš, kad ti kažem da je sve protivno!“ — „Da uprav ne vjeruješ“, priloži biskup, „ne bi ti bio došao u mene da me o tome obznaniš!“ Svijesna toga biskupa!

Na posjedima i razgovorima odraslijeh nahodila bi se i djeca, i tako su upijali onu ćud, onu ubavost u općenju i ponašanju. Tako do temeljne promjene škola i dokle matere i očevi bijahu Dubrovčani, valjalo je da djeca budu zadojena tijem idejama i formama njihovijem. Čovjeku u prvome je djetinstvu mati sve. Zato, kad počeše brakovi Dubrovčana sa ženama iz tugjine, ćud i ubavost dubrovačka počnu slabiti. Svegj ostaje istinita ona Ćićeronova (Brutus):

„Magni interest, quos quisque audiat quotidie domi, quibuscum loquatur a puero, quem in modum patres, paedagogi ac matres loquantur."[1]) Lijep način govorenja Latinci zvahu *urbanitas*, mi to prevagjamo „ubavost". Ubavost dubrovačka stajala je u narječju osobitomu dubrovačkomu i u miješanju izglagjenoga jezika „naškoga" (volgare) sa izrekama italijanskijem. Ciceron (o. c.) veli, da ima neka „urbanitas dicendi quasi colorata oratio; cui Brutus: quis est, inquit, iste urbanitatis color? Nescio, inquam; tantum esse quendam scio.[2])" I uprav uzmi da o jednomu istomu prijedmetu govori Dubrovčanin i koji naš domorodac iz Dalmacije: razlika u govorenju upasti će u oko i onomu, koji ne zna, ko su ta dvojica. Što znači jedna vlada ukikana za toliko vijekova u jedan narod! Čine za to smijeh oni, koji nastoje, da u sto ili pedeset godišta sve to sravne i izjednače.[3])

Nekoliko dubrovačkijeh književnika nakane da štampaju Osmana i mnoge druge dramate različitijeh pjesnika, i da se napišu životopisi slavnijeh dubrovačkijeh književnika; upute u tu svrhu Frana Martecchini, koji još živi, da po Italiji traži književnikâ, koji bi napisali te životopise i turili ih u svijet, sa slikama. Martecchini se zauze za taj posao: Tommaseo, Cantù, Ambrosioli, Barbieri dell'Ungaro i drugi učestvovaše u tijem životopisima.

A. Kaznačić i Pijerko Bona bijahu na glasu radi svojijeh popjevaka, kolenada, javnijeh razgovora u maškaratama, satirâ i prijevodâ. Hidža prevede Horaca i svega Vergilija, Betondić „Heroide" Ovidove, pop Ivan Salatić idilija Nijemca Gessnera, kanonik Ferić basne Fedrove. Još god. 1819. pisao je Gagliuffi

[1]) Mnogo stoji u tome, koga ko čuje doma svaki dan, s kim govori iz djetinjstva, na koji način govore očevi, učitelji i matere.

[2]) Ubavost riječi kao slikovit govor; na to će mu Brut: koja je to slikovitost govora? Ne znam, velju; samo znam da je ima.

[3]) Jedan činovnik iz Dalmacije, učevan čovjek, htio je, boraveći u Dubrovniku, nasljedovati u govoru i u ponašanju u sve i po sve Dubrovčane, i uspije; svak bi bio rekao da je baš rogjen Dubrovčanin. Jednom bi pozvan na gozbu, gdje je bilo mnogo gospode. Donekle se ponašao kao svi ostali; ali od jednom, biće se čovjek bio malo napio, ukaže, da nije uprav rodom Dubrovčanin. Tad I. Kaznačić, koji je bio na toj gozbi, prišapće nekomu te sjegjaše do njega, talijanski: „Ecco, tolto il sordino, si conosce allor che armonia dà il violino (kad se digne konjic — komad drveta te se meće pod žice po dno vijolina — tad se pozna koju armoniju daje vijolin).

A. Kaznačiću vrhu Zamagnina idilija „Navis Ragusina“. U istomu listu spominje i Nika Pozzu i veli, da jedna oda Zamanjina bi 27 puta prevedena na italijanski, 3 puta na francuski a jedan put na engleski i španjolski. Godine 1821. piše mu opet Gagliuffi: „Ja bih htio prevesti Osmana[1]), i pitam kakav rječnik, jer ne razumijem mnogo izreka, i ufam da ću Osmana prevesti na italijanski, da se takmi s Ossian-om Cesarotti-a“. Marko Casotti, spljecki književnik, koji dade na vidjelo poetičke životopise blaženoga Avgustina Casotti i pobožnoga arhiepiskopa spljeckoga Garagnini-a, oba Trogiranina, piše Kaznačiću na 30. novembra 1839., da mu je vrlo omilio njegov spis vrhu slovinskoga jezika, pa prilaže: „Noi dobbiamo sostenerci ad ogni patto (Treba da se održimo na svaki način)“; iza toga mu veli, da je Tommaseo pohvalio Kaznačićev prijevod Manzoni-jeve ode „Cinque Maggio“, koji je „na nekijem mjestima bolji od same matice.“[2])

Mnogo je životopisa Dubrovčana izišlo po italijanskijem listovima, ali koja korist! censura ih je austrijska plijenila, kao životopisi dum Pera Milkovića, dum Vice i dum Pava Cumbelića, dubrovačkijeh vikara u dugotrajnoj onadar *sede vacante*. Bijaše strogo zabranjena i povjest dubrovačka Antuna Sorga. Mnogi stari sugragjani još će se sjećati može biti, kako je umakao kazni policije otac Inoćencij Culić Malobraćanin, rodom Splješćanin (vulgo Fratar gluhi), neka je bio pristaša policije.[3]) Kad mu nagjoše Sorgovu povjest, odgovori, da ta knjiga nije njegova, već da je uzajmio u nekoga Montanari, koji je umro osam dana prije, i da je baš hodio da je preda policiji. Policija povjerova!

Luko i Vlaho Stulli imali su mnogo rukopisa iz tugjijeh zemalja. Appendini piše, da se u Stulli-a nagje prepisan statut[4])

---

[1]) To učini docnije Vlaho Gethaldi i to na latinski, a Vidović iz Šibenika na italijanski.

[2]) I uprav Goethe prevagja n. pr. ono Ei fu — Er war, a Kaznačić: Već ga nije.

[3]) Neki spisi, nagjeni po smrti Čulića, jasno dokazuju, da je bio prijatelj vladine policije.

[4]) Statut se zove knjiga te sadrži zakone i običaje grada i u kojoj je uregjen odnošaj grada sa dotičnom vladom vrhovnom. Statuti gradova i kotara trajali su po svoj Evropi do francuskog prevrata. Kad bi vrhovna vlada ukinula statut kojega mjesta, to je značilo da je mjesto zarobljeno od vlade, a ne samo podložno

grada Kotora, štampan 1616., posvećen Franu Delfinu, provedituru mletačkomu u Kotoru, sazdan od Marija Buchia i Frana Bolice, glasovitijeh Kotorana. Isto tako Mlečići dobaviše iz Dubrovnika iza pada republike najstarije rukopise prvijeh statuta mletačkijeh, koji vladahu u Mlecima odmah u početku njihova postanka. Mimogred recimo, da je po svoj Dalmaciji bilo izobilja rukopisa, od kojijeh su neki razasuti po Evropi, a neki propali radi promjene vlade. N. pr. Petronij Arbiter Evropi bi bio poznat samo po nekijem ulomcima, da se nijesu našla u cjelini njegova djela u Trogiru, u Marina Statilija. A da ne bi Lućija, velikoga povjesničara iz Trogira, ne bi se znalo ni za povjest Tomasa, arhidjakona spljeckoga, ni za Mića Madija, ni za popa Dukljanina, ni za Cutheis-a, ni za Paoli-a, ni za pjesnika Marka Marulića.

U pošljednja vremena Antun Drobac i otac Malobraćanin Evangelista Kuzmić mnogo uradiše, da procvjetaju prirodne nauke u Dubrovniku. Drobac osnuje Muzej, koji nema što da zavidi ostalijem po Dalmaciji,[1]) a Kuzmić mnogo napisa u toj struci znanja; toliko da u počast njima biše nazvane njihovijem imenom neke novo otkrivene vrsti životinja (*Turbonilla Kuzmici* Brus. = *Adostomia Humboldtii; Prososthenia Drobaciana*, Nik.)

Pregjimo sad na prosti puk još veseljak, još rahat, još drzovit, komu je Austrija puštala da tjera svoju slobodu republikansku i riječima i običajima. Puk pod Austrijom, a još ne plaća Austriji nikakav porez osim carine, te je plaćao i pod republikom! Puk pod Austrijom, a još ne podložan vojništvu! Puk pod Austrijom, a još sugjen po zakonima republike! — A propos: smiješno je bilo vidjeti (sjećamo se kao da je bilo jučer) neke učene popove i neke gragjane gdje idu, naravno za platu, u ured pravde ili u koji drugi, da tu-

---

njezinoj vrhovnoj vlasti. Tako se vladao stari svijet, tako srednja vremena, tako je vladala republika mletačka Dalmacijom, tako se republika dubrovačka smatrala u prva vremena kao držana da dava pronje, biva da je pod pronjom (feudo, feudataria), i da plaća harač onoj vladi, koja bi joj dala zemlje. Tako se tumači, zašto senat dubrovački, imajući od toliko vremena prije otok Mljet, piše caru srpskomu Urošu I. „*Mljet carstva ti je*", biva statut je srpski na Mljetu, premda Mljet spada državi dubrovačkoj.

[1]) Ne znam što je sad od onoga glasovitoga muzeja Vinćenca Solitro Spljećanina, o čijim starinama piše Neugebauer u svojoj knjizi „Südslaven" štampanoj u Mlecima.

mače činovnicima ne-dubrovčanima zakone dubrovačke i oporuke, iz latinskoga (sve je to bilo upisano latinski), a činovnike opet gdje psuju i proklinju Dubrovnik, jer ne znagjahu latinski.[1]) Smiješno je bilo vidjeti stare činovnike republike i neku vlastelu, gdje preziru nove tugje činovnike. Jednom u nekoj skupštini neki činovnik izgovori svašta proti Dubrovčanima: da su oholi, nastran-ljudi, nepristupačni, vrhu sebe, da se s njima ne može općiti i ost. Tad se digne prosta žena, podboči se i raskrivi: „A ko vas je zvao?“ — A. Kaznačić, čuvši da neko huli Dubrovnik, te bijaše primio mnogo usluga od Dubrovčana, učini epigram, u kojem reče: „Ćujem da taj i taj prezire Dubrovnik; nije čudo: u naravi je svinjskoj da izvrati korito, kad se nalaba“. Neko reče Luku Sorgo: „Travna[2]) jesu šetališta vaša“, a on će njemu u latinskom stihu: „Spravna ti je dakle paša“. Remedelli udari jednom štapom psa nekoga vojničkoga kapetana; kad ga ovaj stane psovati, odgovori mu, da za dosta i dosta vremena tugjinac ne će moći Dubrovčaninu *imponjavat*[3]): ko sam! što sam! jer puk, koji već u svomu očajanju prezire i sama sebe, ne ćeš da se u brke smije onijem, koji mu se dohode hvastati i kazivati pogledom, obrazom i postupanjem da su nješto! Smiješno je bilo vidjeti neke u prostu puku, gdje grde neku vlastelu, koja lizahu do podlosti novu vladu. Spomenućemo neku Luciju Sambrajilo, Župku iz Postranja (vulgo Lucija Šešanka) koja, kad bi susrela kojega od tijeh plemića, počela bi vikati: „Hod'te, hod'te, izdajice Dubrovnika i sv. Vlaha!“ Policija je na svrhu zatvori. Kad izide iz tamnice, komisar je zazove preda se i zaprijeti joj, ako opet počne, da će je zatvoriti za dulje vremena. Ona tad nije više vikala kao prije, već kad bi susrela kojega od spomenutijeh plemića, rekla bi mu: „Gosparu, ja ti se klanjam, a kad ti se poklonim, ti više znaš što ti hoću rijet“.[4]) — Koliko smo u djetinstvu ženâ i ženicâ vidjeli, gdje javno plaču na dan sv. Vlaha! A kad bi

[1]) Ovo neznanje latinskoga unaprijed je neprestano raslo, dokle danas ne postade općenito.

[2]) U našem djetinjstvu srijeda je od place bila pokaldrmana pijeskom, te je naravno nicala trava.

[3]) Od italij. imporre ad uno, činiti komu osjetiti svoju vlast, starješinstvo.

[4]) Ova žena, za uspomenu da je bila u tamnici, učini molbenicu vladi, da joj dopusti da svake godine na Božić pogje u tamnicu i poda kafu s mlijekom i bielijem kruhom svakomu tamničaru. Bi joj dopušteno i to je činila sve do smrti.

smo upitali kogagod starijeg gospara za uzrok, odgovorio bi: „Plaču jer se spominju prijašnjega dobrog stanja pod prijašnjom vladom, čiji im je simbol sv. Vlaho".[1]) Mi djeca tad bi štogod razumjeli kao kroz maglu. Razumije se, da je o svetkovini sv. Vlaha, kad bi u prva godišta vas puk okônih sela dovrvio u grad, vlada stajala više na oprezu, nego sad. Po tvrgjavama bi se naperili topovi, po zidovima vidjeli bi se vojnici, koji takogjer stajahu na vratima od grada uz naperen top.

Ovdje zaslužuje da pripovijedimo nešto, što se spominjemo kako da je sad. Našoj porodici stigne iz daleka svijeta pismo od nekoga od naše svojte. To pismo pročitaše i pred nama djecom; bilo je humoristično i govorilo je ovako: „Čujem da se sada i u raju posadio neki drugi svetac (sv. Jeronim) do sv. Vlaha, da mu bude pomoćnik u obrani. Pa smo čitali u njemačkijem novinama iz Frankfurta: Pošto vlada u Dubrovniku bijaše u noći postavila grb austrijski baš po dno noga kipu sv. Vlaha, tablica grba nije mogla pravo da stoji, i tad su malo otukli maljem noge svečeva kipa. U Dubrovniku se to ne zna, ali u Njemačkoj se zna. Paček neki duhoviti njemački spisatelj učini ovaj epigram: — „U Evangjelju piše da vojnici lupežima slomiše koljena, a Hristova ne slomiše, kad vidješe da je mrtav; a sv. Vlahu u Dubrovniku, jur mrtvu, od straha da ne bi uskrsnuo, slomiše koljena. —"

Po oveme se vidi, kakva su bila ona vremena. U ono su se doba i sitnarije radile skrovito, jer vlada nije htjela žalostiti svoje nove podanike. Danas je to drugačije. Danas se u sred bijela dana bez tolikijeh obzira ruše i grde gracke zidine.

A pomorci, trgovci, zanatlije? Što i kakvi su bili oni u prvo doba vlade austrijske? Bogataši i gospoda. Kultura se vlasteoska odmah u početku uhvati puka. Vlastelu nasljedovati, to je bila zadaća puka. Nigdje nije puk bio skopčan sa svojijem zapovjednicima tako usko, što u Dubrovniku. Malenost grada bio je tomu prvi uzrok; drugi pak politika vlade republikanske. Dubrovnik je naseljen porodicama iz okônijeh sela, koje dolažahu u grad da tjeraju trgovinu i zanate; toliko da posta običan zakon u republici, da selja-

---

[1]) Ima više od sto godina da se Poljska razdijelila, a mi smo vidjeli jednom kneginju poljsku pasti u nesvijest, kad je njeka gospogja bijaše prekorila, da su Poljaci zaslužili da se od njih dogodi, ono što se dogodilo.

nin treba da dogje u grad, kad postane imućniji, i da bude gragjanin. Susjedni Hercegovci selili bi se u Dubrovnik, da uteku od turskoga jarma. Nema porodice dubrovačke (osim onijeh, koje dogjoše iz susjedne Italije), koja nije porijeklom iz Hercegovine ili iz kojega okônoga sela. Stari senat, po krvi gotovo vas od rimskijeh porodica, nagje se na svrhu petnaestoga vijeka i u šesnaestomu opkoljen od naroda srpskoga. Povjest kaže, da su ova dva naroda, rimski i srpski, u prvo doba bila razdijeljena; svaki sa svojom zastavom napose: Srbi sa zastavom sv. Srgja, a Rimljani sv. Zenobija. Kad je Srpstvo sve oplimalo, pleme rimsko, koje je gospodovalo, nagje da je svijesna politika da se zamiješaju u navadama i običajima u jedan narod, i da pometnu i sv. Srgja i sv. Zenobija, te se složiše pod jednoga trećega sveca, sv. Vlaha.

Tako povjest dubrovačka kaže, da vlada uze oblik svojijeh podanika i učini se narod *dubrovački*. Samo jezik u uredima ostane latinski, kad senatus consultus na svršetku petnaestoga vijeka odluči: „Lingua slavica omnino prohibeatur“ [1]) u spisima uredâ. A u privatnomu životu sasvijem se posrbiše porodice rimske, bilo vlasteoske, što dogjoše iz Epidavra ili iz Askrinija (Kotor), bilo gragjanske, te slučajno dogjoše iz Italije jali iz Dalmacije. Tako gospodari prisvoje navade svojijeh podanika, što nije jedini primjer u povjesti ljuckoj. Nije prijedmet ovoga našega pričanja, da tjeramo taj povjesnički fakat do skrajnjijeh granica, to spada u filozofiju istorije. Dosta je ovdje samo napomenuti.

Puk dakle u svakomu zanatu, pa i seljak, primi uglagjenost, dajbudi izvanjsku, svoje vlade. Kako u stara vremena tugjinac nije mogao doći svukud da tjera kakav zanat bez dozvole općinske vlasti, tako su se zanatima bavili gragjani već naseljeni. Oni majstori: zlatari, crevljari, šavci, drvodjelci bili su razdijeljeni u tolika brastva, imali su svoje zakone, potvrgjene od senata, i sačuvaj Bože, dirati u njih ili ih ne vršiti.

To sve Austrija nagje. Majstori bijahu bogati kao i gragjani. Majstor gospodar svojega dućana došao bi samo da pregleda svoje radnike, svoje sluge, koji bi radili kroz toliko godina uglavljenijeh, ili sluge do sprave. Sprava je bila originalnost u Dubrovniku i vršila se s nekijem obredima i svetkovinama. U djetinjstvu sam

---

[1]) Jezik slovjenski nek se posve zabrani.

bio dva tri puta nazočan tijem spravama. U kućama majstora bilo je kao u kućama gragjanskijem i vlasteoskijem. Porodom su ti majstori bili obično iz Hercegovine. Brodarstvo propade sasvijem po zauzeću austrijskom. Mnoge kuće izgorješe, Englezi oteše i nikada ne vratiše okolo 130 plavi malijeh i velikijeh, a to u Napoleonovu ratu s Engleskom (blocco continentale). Bi velika svečanost kad se zgradi prvi veliki brod kapetana Senkića u Gružu; ime mu bijaše *Bete*[1]). Ovaj brod nemilo propade u nekom požaru[2]). Poslije, malo po malo, Dubrovčani zgradiše i drugijeh, tako da o dolasku sadašnjega ćesara bilo ih je 12 golemijeh, i igalu gdje su se gradili bi nadjeveno ime „Igalo Frana Josipa I.“

U staro doba republike, prije dolaska Turaka, Bosna, Hercegovina, Srbija, Arbanija trgovahu po suhu s Dubrovnikom, a preko Dubrovnika i s republikom mletačkom i s ostalom Italijom. Velika korist, koju su Mleci crpli trgovanjem sa srpskijem zemljama, bila je uzrok, da se senat mletački držao politike ne prtiti se u Dubrovnik i ne osvojiti ga *„per avere uno scalo mercantile neutrale“*,[3]) to što i danas Mlečići pripovijedaju svakomu Dubrovčaninu, koji dogje u Mletke. Novci srpski bijahu tako skovani u to doba, da su se činili mletački. Dante prekori srpsku vladu radi toga posla:

. . . . quel di Rascia
Che male aggiusta il conio di Vinegia.
Paradiso c. XIX.

Documenta serbica iz Arhiva mletačkoga (iznesena na vidjelo u Biogradu 1859.) govore: „Stefano Dušan, soggiogata l'Illiria e ordinatala in feudi, si proclamò imperatore di Serbia e dei Vlasi[4]),

---

[1]) *Bete* bi nazvan matematičar Ghetaldi. Spila Betina kaže se još u Dubrovniku i priča o toj pećini, koju svak zna. Pulenom toga broda staviše kip Ghetaldića. Hidža bi zamoljen da upiše pod pulenom (uresni kip na kljunu od broda) epigram, a on pošlje ovaj satirični:

Za strašilo morskoj ribi
Nevješta te ruka stavi.

Epigram nije bio primljen.

[2]) Požar i propast ovoga broda dadoše gragju biskupu Vodopiću za njegovu novelu „Tužna Jele“.

[3]) Da imaju neutralno trgovačko pristanište.

[4]) Vlasi su se zvali latinski narodi.

ideò la conquista di Constantinopoli, affine di tener fuori gli infedeli e tradurre la monarchia di Constantino Magno nella nazione slava, e volle socio all' impresa il Doge di Venezia, ma questi non credendo esser interesse veneto, non tenne l'invito" [1]). Poslije kad dogjoše Turci, Dubrovnik sklopi savez, da Turska brani republiku[2]). Ostade neprekidno trgovanje s Hercegovinom i pod Austrijom, privatno i javno, što je bilo do jučer, može se reći, na Pločama na Taboru tri puta na nedjelju. Cijene se prodavalo meso i govegje i bravlje, i vosak, i med, i voće, i svako blago božije[3]).

Malo po malo preseliše se iz Hercegovine i Hercegovci crkve istočne, što nijesu mogli pod republikom. Nije ovdje mjesto da se iznesu veliki i duboki uzroci, zašto politika senata nije dopuštala druge vjere u Dubrovniku osim Izraelaca, o kojijem tačno zapovijeda crkva hrišćanska, da ih se pusti da živu gdje hoće. Glasoviti papa Inoćentij III. uputi vrhu toga svemu hrišćanstvu glasovitu poslanicu, gdje govori megju ostalijem, da Izrael neka mrzi i zasijeda svaku crkvu hrišćansku, ali ipak i ne znajući Izrael neposredno drži sve crkve na svome temelju. *Nostri portatores* (naši nosioci) zove ih. Mnoge se imućne porodice pravoslavne preseliše i doniješe svoje biće i novaca, što pod Turcima nijesu mogle ni očitovati, ni trošiti, ni trgovati s njima. Tako ti novi Dubrovčani umnožiše dubrovačko bogastvo. Oni su donosili, a iz Dalmacije, iz Italije, iz Njemačke, niko ne donese ništa, nego odnese. Ovdje zaslužuje, da zabilježimo priču o nekomu došljaku pravoslavnomu, koja se još pripovijeda u Dubrovniku, a i u Trstu je spominju njegovi potomci. Mi vjerujemo i ne vjerujemo, ali podobna je da bude spomenuta.

---

[1]) Stevan Dušan, podjarmivši Iliriju i uredivši je u pronje, proglasi se carem srpskijem i vlaškijem, namisli osvojiti Carigrad u svrhu da istjera nevjernike, i da monarhiju Konstantina Velikoga prenese u srpski narod, i htjede za druga u podvizi dužda mletačkoga, ali ovaj ne, cijeneći da je to interes mletački, ne odazva se pozivu.

[2]) Stari Dubrovčani, zaneseni za bivšu republiku, zvahu (kako smo čuli dosta puta u djetinjstvu) tursku vladu: *Naš ćaće stari!*

[3]) Mi djeca pitali bi liječnika Radića, veoma učena čovjeka: do šta je, da Dubrovčani ovako čisto pišu naški, bolje nego Dalmatinci i Hrvati. On bi odgovorio „E! moj sinko! škola jezika slovjenskoga bila je od davnijeh davnina Dubrovčanima na Taboru. Kad Tabor dospije, prenijeće je u gimnazije, ali uvjerite se da ne će više biti ona“.

Valerij Maksim piše (Lib. I.), o čudesima i o pričama: *in ancipiti opinione scio, quod exstimatio versatur: nostrum sit monumentis scripturae consecrata haec, perinde ac vana non refugisse.*[1]) Jovo Milaković iz Mostara, prvi put kad dogje na Tabor kao mladičak od 15 godina, začudi se gradu Dubrovniku, te kanoti dijete umorno, pogje da spava. U snu prikaže mu se starac sa šljakom, a kad ga on upita: ko si? „Ja sam sv. Vlaho, odgovori mu. Moj sinko, ti si dobro dijete; ti, kad podrasteš, preseli se u Dubrovnik i učinićeš dosta dobra i sebi i drugijem“. Ovaj je san Milaković pamtio i opovijedao porodici. A tako se i dogodilo. Dogje u Dubrovnik, počne trgovati i veoma obogati, toliko da učini dosta dobra Dubrovčanima zajmavanjem, koji se tako po njemu sad broje prvi bogataši. Biskup ga je dubrovački često polazio. Milaković na umrću ostavi mnogo novaca katoličkijem crkvama sv. Vlaha i crkvi Gospe od Milosrgja. Po njegovoj smrti puče ova priča u puku.

Ovi majstori toliko bogati, u čijim se kućama vidjelo i srebra i zlata, što oni opet ostaviše sinovima i svojti, tako da se i danas vide po nekijem kućama ostaci njihova bogastva, općili su vazda sa gospodom gragjanskom. Spomenimo koju od njihovijeh izreka, rečenijeh samo po zdravu razumu, jer, osim nekijeh, uopće nijesu znali ni čitati ni pisati.

Godine 1848., kad su izabrani poslanici iz svega carstva hodili na sabor bečki, i radi bečkijeh nemira sabor bio prenesen u Kremsier[2]), i pošto novine pisahu da se poslanici[3]) bave u saboru pravima ljuckijem, postankom zadruge ljucke i ostalijem teorijama idealističnijem, kako la Constituente francuska prije Robespierrova vladanja, i kad neko to čitaše u dućanu, jedan bogati majstor crevljar ustane i otme list tomu čitaocu, govoreći: „A za to su otišli! dakle ne će biti ništa; ja predvigjam, da će doći gora vremena apsolutizma, nego što su bila. Ove idealnosti ne služe: bìlja, bìlja se hoće! Čekajte što gore, nego je bilo do 1848.“

Neki drugi mamio puk po putu i po dućanima, da oholost i ponositost nekijeh činovnika bude utrkana. Kad ga radi toga po-

---

[1]) Znam da neki vjeruju a neki ne vjeruju: naša je dužnost da ovo, posvećeno spomenicima pisma, ne odbacimo kao isprazno.

[2]) Grad u Moravskoj, češki Kroměříř.

[3]) Poslanici iz Dubrovnika bijahu dva: Niko Andrović i Ivo Radmilli.

zvaše pred komisara od policije, i kad mu postaviše obična formalna pitanja: kako se ti zoveš? odakle si? ko ti je otac? i ost., zaviče: „Ja sam *populo* (puk) od Dubrovnika, otac mi je je stari Dubrovnik i drugo nemam česa odgovoriti." — „Kad si populo, odgovori komisar, platićeš ti mjesto svega puka". — No pošto se poslije malo dana smutiše stvari u Austriji, nije platio ništa, jer je svak prědao za svoj položaj.

One kobne godine, kad se neko u skupu majstora, (koji su mogli slobodno biti vijećnici u kojoj državici polupitomoj) izrazi, da se s vremenom mogu nadati i višoj slobodi, nego što je bila ona, koju je uživao Dubrovnik do god. 1848., i da se ti zavjeti imaju upravljati Bogu u molitvama, jedan drugi reče: „Dosta je moliti Boga, da bude svegj i unaprijed Dubrovnik kako i do sad, i da ne pane u gore." Ovaj odgovor spominje onaj Skipijona mlagjega afrikanskoga, dok bijaše ćensorom. Za vrijeme žrtve i molitve, te se obično činjahu prije ćensa, da bogovi sve to više naspore i umnože rimsku vlast, zaviče u foru: „Res romana satis bona et magna est, itaque precor, ut eam perpetuo incolumem servent. Ac protinus in publicis tabulis ad hunc modum carmen emendari jussit[1])" (Valerij Maksim, bib. IV.).

Ne bi nigda svršili, kad bismo htjeli spomenuti sve izreke proste i pametne što smo čuli. Pošto smo mi i veći dio današnjijeh gragjana, koji se broje megju prve u gradu, sinovi jali unuci onijeh zanatlijâ, ne možemo srcu odoljeti, da ne spomenemo čas jednu čas drugu njihovu izreku. Premda te izreke mogu i nama i svakomu i po sebi panuti na um, ipak dokle smo mi, biva svi naši vrsnici, u životu, *meminisse juvabit.*

Malo po malo uvlačilo se u Dubrovnik neko nehajstvo za vjeru i za opsluživanje državanstava crkovnijeh i u prost i neuk puk, i ako to nije bilo baš očito neznaboštvo. Prepirala se jednom dva prosta i sebična čovjeka, oba bogata, o neumrlosti duše. Jedan, koji je bio vidio, kako se govori, dva prsta svijeta i stekô novaca, teško pritisne razlozima drugoga, bogata a prostaka: da nema uprav razlike u suštini čovjeka i životinje, osim u višijem i manjijem

[1]) „Država je rimska dobro i velika je, s toga molim, da je za uvijek sačuvaju čitavu i zdravu". I odmah naredi da se u javnijem knjigama popravi na ovaj način molitva.

stepenima razuma. Drugi nije umio što više odgovoriti, nego reče: „Biće tako, kako ti govoriš, ali ja ću tjerati, kako su me naučili, u svojoj vjeri; vršiti obrede, pohagjati crkve i ostalo. Ako ne bude iza smrti ništa, kako ti govoriš, ja ne ću biti izgubio ništa; ako pak štogod bude, bogme, ja ću biti štogod i zaslužio, pa Bog.“ Prvi se nagje na to tako pritisnut, da prestade mudrovati unaprijed[1]).

Razgovarahu se jednom pred kafanom na Pločama A. Kaznačić i neki gospodar majstor. Slučajno progju tuda volovi put klaonice. „Gosparu, reče majstor, da znadu ovi volovi gdje idu, a njih ovoliko mnoštvo, što bi se sad ovdje dogodilo!“ — „A, jadan *meštre*, ne prketaj tako ti! odgovori Kaznačić, a vidiš li ovijeh drugijeh volova (slučajno prolažahu neki vojnici da promijene stražu); ovi znadu gdje idu, pak?“ Ovaj odgovor probudi megju njima lijepo razloženje i veoma zabavno za sve one, koji su tu hladovali. Došlo se do moralne filozofije, koja kaže, da je velika razlika megju živinom i čovjekom. Živina je pritisnuta od svijeta materijalnoga. Materijalne katastrofe svakojake čine joj trpjeti i utamane u trenutak na hiljade hiljada živina. I priroda (zima, ljeto, glad, suša, navale jačijeh živina, stavljajući u ovaj broj i čovjeka) čine im trpjeti. I čovjeka pritiska uporedo sa živinom materijalni svijet i njegove sile, no njega još pritiska i drugi svijet moralni, za koji ne zna živina, biva zadruga koja mu drago ljucka (vlada), u kojoj žive. N. pr. Suvarov piše carici Katarini: „Tvrgjava Izmajil ne može se uzeti, no ako da u jedan čas pogine 10.000 ljudi“, a carica mu odgovara: „Uzmi Izmajil na svaki način!“ — „Tri hiljade smo ljudi izgubili, mrtvijeh i ranjenijeh, bez ijedne koristi“, reče jedan general Napoleonu I. Ovaj, koji je vojnike zvao hranom topova, odgovori generalu: „Ne boj se da je to kakva šteta carstvu; prošastu noć po francuskom carstvu same bludnice biće ih toliko novijeh narodile.“ Dakle dva svijeta, materijalni i moralni, pritiskaju čovjeka, a k tome on analizuje tanko po tanko svoje bolesti i nevolje, to što ne čini živina. Slijedilo bi, ako nema iza smrti drugoga života, da bi čovjek bio najnesrećnija živina na svijetu. O materijalisti! što vam se čini o ovijem Kaznačićevijem razloženjima?

[1]) Niko Veliki Pozza nekako obazna za tu prepirku i poruči majstoru, da je dobro odgovorio, ali da uprav u smislu bogoslovnomu i po nauci hrišćanstva tako razloženje ne vrijedi ništa i da dava na skeptićizam (argumentum scepticum), a tako i jest uprav.

Malo po malo izumriješe stari majstori i njihovo bogastvo radi sistema ćentralizacije. Svak, ko je austrijski podanik, ima pravo da prodava i radi u carstvu i da se naseli gdje hoće; tako oslabiše zanati domorodaca. Taj sistem ojača više ili manje svud po Evropi. Tijem se umanji ne samo dobit i bogastvo, već i ćutnja za narodnost, vjeru i moralu. Evropa ima četiri izvora, iz kojijeh sad potječu raspuštenost, skepticizam i nevjerstvo megju prostadijom. Ciniće se da su paradoksi i bilo bi vrijedno da o tome podulje razložimo, ali tomu nije mjesto u prostoj kronaci. Ti su izvori nemoralnosti: sloboda trgovanja (commercio libero), militarizam, zakon da svak ima hoditi na školu i veliki napredak fizike, koji donosi da mahine čine ono, što je prije ruka čovječija. A radnja je jedini način da se razviju duševna i moralna svojstva čovjeka, kako nas uči prva knjiga (Genesis) sv. Pisma. Jednom u Parizu vidjelo se poviše vrata od dućana napis: *Chemiserie moderne*, što znači: ovdje je prodaja svake vrsti košulja po modi. Progju tuda slučajno dva Italijanca. Jedan, koji nije znao čitati francuski, upita drugoga, da mu reče, što je to upisano. „Ili ne vidiš, *Che miserie moderne!*" (koje su ovo tuge i nevolje modernijeh vremena)!

Dolaskom druge vlade dogje i mnoštvo tugjinaca u Dubrovnik. Trebalo je otvoriti gostionicâ, priregjivati *kavalkine*, *veljune* itd. U prva godišta bio je velik zazor tu uljesti. *Aller Anfang ist schwer*, svaki je početak težak, veli njemačka poslovica. Danas nije cijenjena bludnicom žena ni raspuštenijem čovjek, koji tu ide o pokladima. Tijem se pometnuše domaći bali, gdje bi se pozivali samo susjedi i znanci. Kako se na kavalkine i veljune dolazi obično u maškari, tako malo po malo nestaše javne maškarate, što bi se činile po poljanama grada. Jedno godište, kad je placa bila puna maškara, u sumrak, bane odnekle maškara u *dominalu*, pola bijelu a pola crnu, s verigom na nozi. Ta maškara hodila je sama i ubrusom činila kako da otire suze. Graja dospije na placi, svak dogje u se i stavi se u neku ozbiljnost; svi poteku za tom maškarom, koja je, ne zboreći ništa i otirući suze, tijem možda znamenovala biće političko grada. Pošto je mirno hodila, policija se u nju ne uprti, čineći kao da ne razumije.

Kako je dobit hodila sve na manje, zanatlije su cijenili, da je uharnije poći na kavalkinu i na veljun javni, jer kad bi se otišlo na privatni bal, valjalo bi mnogo potrošiti.[1])

Dobro reče gospogja iz plemenite kuće Bonda jednoj Ruskinji, kad joj ova opazi, da vladike dubrovačke prem krotko i prosto postupaju prama svomu porijeklu: „Što ćete! nama od našega staroga sjaja nije ostalo ništa nego *la politesse d'entretement.*" Ta se politesse protegne i na službu, tako da i dan današnji, kad općimo ako ćeš i za malo s kojom starom ženom ili čovjekom, odmah možemo pitati: a jesi li ti služio ili služila u kojoj vlasteoskoj kući? Čeljad od službe, koliko u vlastele toliko u gragjana, dobavljala su se iz selâ. Kad bi stupili u službu zvali bi se djetić, djevojka[2]) na rimsku: puer, puella. Prijevod sv. Pisma vazda zove čeljad od službe pueri, n. pr. *Laudate pueri Dominum in domo David pueri sui* (hvalite sluge Gospodina u kući Davida, sluge njegova). Kod Rimljana sluge bijahu robovi. Pošto hrišćanstvo ukide ropstvo, kod vlada republikanskijeh osta običaj, da čeljad od službe, premda nijesu bila robovi, budu zapisana kao članovi porodice. Ženske, ako se ne bi udale, umrle bi u starosti u kući gospodarevoj, a muški bi

---

[1]) Neki zanatlija dubrovački, koji imaše mlagjahnu ženu, htio da se proveseli u veljunu, a nemao nego jedan talijer. Uzme ga i pogje. Žena, koja bijaše ostala doma, sjeti se, da je digao iz škrabice oni jedini talijer. Što će ti ona tad? Brzo se i ona maškaraj i pogji na veljun. Svak se divio živoći te maškare, koja začara mnoge a najviše našega zanatliju. Ona ne skide maškaru s obraza, ali učini znati da je žena. Naš se zanatlija svu noć pozabavi s tom maškarom i javno i tajno, i svakomu se činilo, da je ta maškara zanesena za zanatlijom. Ovaj toj živahnoj maškari pokloni talijer, koji je imao uza se. Na svrhu maškare nestane. Sjutri dan u kući ničesa, i kad je slao ženu da pogje gdjegod zajmati koji novčić, ona mu preda talijer, ispovidjevši mu, da je ona glavom bila ona maškara, s kojom se svu noć zabavljao.

Ima pričâ o zgodama i gorijeh od ove, te se dogodiše po javnijem bludnijem kućama, ali ne mogu se pripovidjeti, jer su upletene osobe velikijeh stališa, koje valja počitovati radi časti, koja se ima nositi vladi i crkvi.

[2]) Jednom neka prosta žena neudata dogje k meni pomamljena, da je ispovjednik nije htio ispovidjeti, nego da dogje drugi put. Taj svećenik bijaše istom došao, pa nije znao da u Dubrovniku djevojka znači službenica. Upita je: jesi li ti udata? — nijesam; dakle si ti djevojka? — nijesam po nijedan način, odgovori. Kako? nijesi ni udata ni djevojka; moja draga, ima biti duga ta tvoja ispovijest, a ja sad nemam vremena, dogji drugi put. — Ja joj protumačim taj qui pro quo, te je to smiri.

bili zapostati, nadgledatelji kuće i imetka. S djecom, i plemićkom i gragjanskom, dokle ne bi ušla u poviše škole, postupalo se isto kao sa čeljadi od službe, na rimski način, kako sv. Pavao uči u svojoj poslanici: „Dokle je čedo maleno, ništa se ne razlikuje od sluge, premda je gospodar od svijeh njih: *cum heres parvulus est nihil differt a servo, cum sit dominus omnium.*“

Kako prije dolaska Austrije nije bilo gragjanskijeh škola, tako bi koji pop, pop od kuće, poučavao u čitanju, pisanju i u računici i djecu seljansku, koja su služila po kućama, (žensku službu ne) i rogjenu djecu gospodara od kuće, sve zajedno. Pripovijedao nam je Frano Bona, da je išao u popa na školu zajedno sa svojijem djetićem, vrsnikom, i da bi ga ovaj kadgod predobio u lekcijama. Svake nedjelje pak došao bi pop da poučava u kući gospodarevoj nauk hrišćanski, molitvice ili ti *dotrijenicu*, kako se govori u Dubrovniku, i djecu gospodarevu i mušku i žensku čeljad od službe zajedno. U stara vremena, kako piše Cerva, dohodila su i hercegovačka djeca crkve istočne na službu kod vlastele i gragjana. N. pr. arhiepiskop dubrovački Milković bio je sin jednoga Primorca, koji je služio u kući vlasteoskoj, i neke Anke, vjere pravoslavne, koja je u drugoj kući služila kod Beterâ. Običaj se uvede u pučkijem kućama, da se u večer na zajedničku molitvu ima skupiti sva mladost koja služi, i ona vjere katoličke i ona pravoslavne. Te molitve nijesu bile nego „Oćenaš“ i „Zdrava Marija“, što zovemo „Rozarij“, koje su molitve iste i u katolikâ i u pravoslavnijeh; pošto su katolik i pravoslavni od iste vjere i ako nijesu od iste crkve.[1]) Ovaj običaj starodavni, da službenici pravoslavni mole Boga u večer zajedno sa gazdom i gazdaricom katoličke vjere, trajao je još u Rijeci za vrijeme moga tu popovanja.

Svaki djetić i djevojka stajali bi u službi do „sprave“. Iza sprave mogli su ponoviti pogodbu s gospodarem do druge pa i do treće sprave. Šegrt, djetić dućana, mogao je poslije otvoriti dućan za svoj račun, ali se htjelo da to puste majstori, koji bi ga prije okušali, je li sasvim vješt zanatu. Valjalo bi proučiti matice crevljarâ, drvodjelaca,

---

[1]) Ranjina može bit da ne bi bio nigda imao pristupa pred caricu rusku Katarinu, da nije našao u Petrogradu krasna mladića vjere pravoslavne, koji je imao velik uticaj na dvoru caričinu; a taj mladić bio je prije „djetić“ u kući Ranjine.

zlatarâ, i ost., da se o tome uzima čist pojam. Kadgod bi djetić rekao, da će poći na more. Pod republikom vlastela i pučani (gragjani prvi po redu iza vlastele, kako equites u Rimljana) obično su trgovali svojijem brodovima, mećući za kapetane prijašnje svoje djetiće. Mogao je poslije taj kapetan broditi morem i za svoj račun. Imamo još u Dubrovniku gospockijeh porodica, kojijeh su oci kapetani bili djetići. Kad bi djetić rekao, da će biti svećenik ili mirski ili manastirski, odmah bi ga gospodar taj dan stavio za trpezu, da jede s njim. U našemu svećenstvu imali smo svećenikâ, koji su bili djetići. Ženska iza sprave mogla se udati, obično za gragjanina zanatliju ili za seljaka, i donijela bi tako u selo, u koje bi pošla, uglagjenost gragjansku. Za to seljak dubrovački ima neku uglagjenost gragjansku, koju nemaju ni italijanski seljaci.

Iz ovijeh običaja nastaše u narječju dubrovačkomu neke osobite riječi, posve nepoznate drugovgje: *podrabak* i *šmiglin*. Kako je uglagjenost tijeh djetića i djevojaka bila više izvanjska nego unutrašnja, biva samo površna, tako se njihov sin jali kći zove i sad podrabak[1]), biva ne sasvijem izuć u uljudnosti. Ti budu obično podruguše, mutikaše, nehotice će te podbosti; budu hvališe golemi i ost. Sin jali kći opet kojega podrapka zove se šmiglin, šmiglinica, biva ne tačno uljudan u sitnarijama postupanja. *Politesse d'entretement* baštini se jedino od otaca, ne stiče se. Dospjelo to, Dubronik nije drugo do obična varoš, grad unus ex millibus[2]), kao dan današnji.

Savez megju djetićem i djevojkom i gospodarem bio je neprekidan do smrti. Djevojka udata pohagjala je s djecom vazda kuću, gdje je služila. Ako se ne bi udala, bila je član kuće do smrti. Ima mnogo primjera o vjernosti čeljadi od službe. Dosta je da iznesemo dva iz ovijeh vremena, da ne spominjemo onoga vjernoga Primorca, (o kojem govori A. Sorgo u svojoj povjesti), koji se u jutro rano, na dan kad se imao megju saveznicima sklopiti mir požarevački, baci na koljena pred svojim engleskim gospodarem, zaklinjuć ga, da engleska vlada odobri, da se preda Turcima Sutorina i Klek, da Dubrovnik ne bude s nijedne strane graničiti s mletačkom republikom; ni onoga Paska Buconjića, koji je skrovito polazio Nikolicu Bonu u Silistriji i primao njegove poruke senatu

[1]) *Rabe* je sluga, djevojka.

[2]) Jedan iz tisućâ, s reda.

dubrovačkomu; ni onoga Jaka Prislića, koji izda senatu tajni savez dubrovačkoga arhiepiskopa Trivulzia s Mlečićima. Spomenimo samo onu staru službenicu, kojoj prijašni njezin gospodar bijaše dužan nekoliko stotina i koju, kad ovaj uteče s duga, nukahu da preko austrijskog suda traži svoje. „Sačuvaj, Bože, reče, da ja svoga gospara zovem na pravdu.“ Jedna druga ženska glava služila je od mnogo godišta u neke plemenite gospogje. Jednom nastupi gladno godište, te kruh poskupi kao nikad do tada. Pošto gospogja bijaše osiromašila, ova službenica pristavljaše od svojijeh novaca što je manjkalo, da se kupi hrana, da se gospogja ne bi ožalostila što je upala u siromaštvo. To se obaznalo tek nakon mnogo vremena.

Mnogi gospodari i gospogje bez potomaka ostavili bi svoj imetak djetiću ili djevojci, a mnoge bi se gospogje udale za svoga djetića, to što i sad traje po svijetu.

U pošljednja vremena republike, a i pod Austrijom, bilo je kuća vlasteoskijeh, koje su dijelile svoje sluškinje na toliko vrsta, biva; spravljenice, sluškinje od mnogo godina, i te su imale neku potolast u kući; pa djevojke srednje, biva već pripitomljene; pa čupe, čupavice, djevojke istom došle sa sela.

Vanjski, vidljiv znamen da djevojka služi u kući vlasteoskoj bio je bijeli trak megju pletenicama kosâ, a crveni trak megju pletenicama bio je znak, da djevojka služi u kući gragjanskoj. Znali su se posli spravljenicâ, srednjijeh i čupavica.

Običaj je bio u Dubrovniku, da službenice idu pred gospogjom a ne straga, kad bi ova izišla iz kuće, ili pješice ili nošena od dva nosioca u segjeti (nosiljci) otvorenoj ili zatvorenoj. Bio je takogjer običaj, da djevojka pogje navijestiti dan prije kojoj drugoj gospogji, da sjutra na tu i tu uru bude doma ako može, jer da će je pohoditi njezina gospogja. To su bili što sada biglietti di visita (posjetnice), kojijeh onda nije bilo. Ali su to bili neki *biglietti*, koji ti navješćivahu, da valja da budeš doma. —

Rekosmo da djeca i sluge bijahu jednako držani što se tiče strogosti. Ni dijete, ni službenik, ni službenica nijesu mogli ni iz kuće iziti bez dozvole gospodareve ili roditeljâ. „Slugama ni djetetu ne kaži lice svoje“, stara je riječ dubrovačka. Kad bi jedni ili drugi štogod sagriješili i kad bi se obaznalo, nije tu bilo ni buke ni

talabuke u kući, nego bi gospodar došao pred slugu ili dijete, pa ga udrio, rekavši mu uzrok, i odmah se odalečio; u večer o tome nije bilo više zbora.

Ljubaca odraslijoj djeci preko 5-6 godišta nije se davalo. Zato se ni ja ni svi moji vrsnici ne spominjemo, da su nas igda roditelji poljubili. Puštavalo se djecu da plaču koliko hoće, a kad bi štogod iskala ili kad bi već dodijala plačem, pritrčala bi mati ili otac i izbili ih, nadodajuć onu izreku, koja je bila kao formula kazne: „Ovo ti je da uzimaš za što plakati". Za velike pogreške i osorne riječi i ostalo, mogla su djeca i čeljad od službe pitati i proštenje.

Ovaka strogost bila je i u hrani. Hrana postavljena od roditeljâ ne bi se odmakla, dok se baš ne bi vidjelo da udi zdravlju. Kad preko objeda ne bi htio da jedeš ovo ili ono jelo, a ti se digni s trpeze i stoj bez objeda ili bez večere i hajde gladan na školu, dokle sjutri dan, radi velikoga glada, ne pojedeš onu hranu, koju jučer nijesi htio. To je bilo pravilo. Koliko i koliko su nam puta vlastela i gragjani pripovijedali, da je po njihovijem kućama to općenit običaj! To je trajalo i u naše doba.

Ne samo roditelji, već i znanci i prijatelji njihovi mogli su javno na putu ili u kakvoj skupštini kazniti ili iskarati dijete, samo kad bi pitali prije dopust u roditeljâ. Spominjemo se, da su nas roditelji mnogo puta poslali u koje mjesto ili u koju kuću, a da mi nijesmo znali zašto nas šalju, jer nam ne bi htjeli reći. A kad bismo došli kamo bi nas poslali, primili bismo batâ i ukorâ od njihovijeh prijatelja! Tako je bilo po svijem kućama.

U školi pak, kad bi učenik zgriješio, učitelj je imao vlast da ga kazni po pravilima škole. Izvan škole ni učitelji ni upravitelj nijesu imali nikakvu vlast nad učenicima. Upravljati djecom bio je posao roditeljâ. Ovi su pazili gdje ide, igra li, pohagja li igre, teatre itd.; učitelji se u to nijesu mogli prtiti. Ako bi dijete bilo tugje, tu je vlast imao gospodar od kuće, gdje je dijete stanovalo. Batinama i drugijem kaznama učenik je bio u školi podložan i do našega doba, i to dokle ne bi svršio gramatičke nauke (to bi odgovaralo današnjemu sedmomu razredu gimnazijskomu). Kad bi uljegao u sedmi razred (filozofiju), bio je smatran „gosparem". „Neka reče lekciju gospar N. N.", rekô bi učitelj. Učenik bi rekao lekciju, ali sjedeći, ili bi odgovorio da ne može, da nije spravan. To bi

mogao reći bez kazne, jer je ocjena učenika u glavnome visjela o pošljednjem ispitu na svršetku godine. Radnje školske mogao je učenik raditi koliko god hoće, mogao je ostati u školi u tu svrhu koliko je htio, četiri, pet, šest ura. Kad bi bila radnja školska, nije bilo mjesta drugijem lekcijama.

Spomenusmo već prije, da je u Dubrovniku vrijedilo rimsko načelo, koje spominje sv. Pavao: *Dum heres parvulus est nihil differt a servo* (dok je našljednik malen ne razlikuje se ni u čemu od sluge)[1]. Vlada rimska sastojala se iz senata, biva od prvijeh Rimljana koje sabra Romul, i iz puka, biva od ljudi iz okolice te dogjoše u Rim. Svaki je od njih imao apsolutnu vlast vrhu svoje porodice. Dakle vlada senata imala je vlast vrhu podanikâ, a ovi vrhu svega svoga poroda. Po tome nije nikako mogao nastati apsolutizam, kad podanici, domaćini, (patres familiae), imahu vrhovnu vlast vrhu svojijeh. Kad bi trebalo kazniti čeljade podložno vlasti domaćina (patria potestas), ili ga postaviti na koje mjesto javno, ili mu tražiti porez, valjalo je prije pitati dopust u domaćina, u čijoj se vlasti nalazilo to čeljade. Dakle vlada rimska, ono *senatus populusque romanus* (senat i narod rimski), izlazilo je iz vrhovne vlasti otaca vrhu njihove porodice. Kad izlinja i pogje u ništa ta vlast, buknu apsolutizam, biva načelo, da vlast vladâ ne ishodi iz oblasti očinske.

Austrija, koja je imala Dalmaciju i gornju Italiju, nije mogla odmah uvesti svoje njemačke sisteme o uzgoju djece. Sistem je škola dakle bio italijanski. Priloži tome nedospjetne bune italijanske od god. 1820. i 1848. pa unaprijed, koje nijesu dale vremena Austriji, da uvede svoje sisteme po učilištima italijanskijem. A Dalmacija i Dubrovnik, gdje su vladali italijanski naukovni sistemi (jer je sva Dalmacjja pripadala republici mletačkoj) držali su se dijelom Italije. Gioberti (vidi njegov *Primato*) i mnogi drugi italijanski književnici broje dalmatinske i dubrovačke književnike megju Italijance. Paček Marin Drago Kotoranin, koji umrije na Korčuli kao korčulanski episkop g. 1733., ostavi pismo gdje veli: „Sotto i vocaboli di Italia e di isole adjacenti era inclusa giusta lo stile della Romana Curia anche la Dalmazia, e la pro-

[1]) Sv. Pavao poslužio se odredbama rimskoga prava za dokaz, da je Bog Otac odredio Izraelcima dokle se imaju pokoravati pedagogijskijem zakonima Mojsije.

vincia di Cattaro"[1]) (poslanica Frana Appendini-a Andriji Ciccarelli-u).

Dakle jezici latinski i grčki bili su poglavit predmet škola gramatičnijeh, a retorika, poezija latinska i italijanska i filozofija poglavni predmet škola višijeh. O narodnome jeziku nije bilo ni spomena. Za Dubrovnik nije to bila velika šteta,[2]) jer znam da smo se mi svi kao učenici u slobodnijem urama bavili čitanjem „Osmana" i Gjorgjićevijeh pjesama i drugijeh narodnijeh pisaca. Pa u Dubrovniku danas i najzaneseniji autonomaši govore doma srpski. Opširno poznavanje klasićizma bio je plod dovršenijeh nauka. To je izvor svake književnosti i dan današnji. Ovdje vrijedi prepisati nešto što je pisao *Giusti* Capponi-u: „Quando io vi confessai di saper poco o nulla di lingua latina, mi rispondeste: tanto meglio; or credereste? di quel vostro „tanto meglio" non mi sono mai potuto dar pace, prima di esser arrivato da me a capire Tacito, Virgilio ed Orazio. Quel „tanto meglio" buttato da voi per compassione mi fece rientrare in me stesso, e correre subito alle fonti di letteratura".[3]) Giusti-u se dakle činilo da se Capponi s njim ruga radi njegovijeh pjesama i stavi se da uči duboko latinski i bolje grčki. Tu istinu svi spisatelji svjedoče, i sâm prvi srpski književnik Dositej Obradović, koji piše: „Vjerujte mi, gdje nema latinskoga jezika tu nema ni života," jer (ovo opet prilaže Giusti) „L' aristocrazia dei dotti ha gli scrittori greci e latini per rifugio. I dottorucci plebei hanno i giornali, le riviste, le enciclopedie, i dizionari per essere o diventare ogni giorno o creduli o rinnegati. Alla infima plebe che sa leggere restano i pochi buoni libri e la scuola del mondo."[4])

[1]) „Pod riječima Italija i bližnja ostrva razumijevala se u stilu Rimske Kurije i Dalmacija i kotorska pokrajina."

[2]) Ako je bilo štete po Slovjenstvo, to je bilo u ostaloj Dalmaciji, gdje se po gradovima govori samo italijanski.

[3]) Kad vam ispovjedih, da poznam slabo ili nimalo latinski jezik, odgovoriste mi: toliko bolje; a sad, biste li vjerovali? ono vaše „toliko bolje" nije mi nikako moglo dati mira, prije nego postigoh da razumijem sâm po sebi Tacita, Vergila i Horaca. Ono „toliko bolje", koje baciste iz sažaljenja, činilo mi je, da se saberem u se i da trčim odmah k izvorima svake književnosti.

[4]) Aristokraciji učenijeh grčki su i latinski pisci utočište. Dokturići plebejski imaju novine, smotre, enciklopedije, rječnike, da budu ili postanu svaki dan vjernici ili odmetnici. Najnižoj furdi što zna čitati ostaje ono malo dobrijeh knjigâ i škola svijeta.

Aristokracija književnosti je klasićizam, jer ovaj iznosi i istinu i moralu i ljepotu u jednom jedinom pojmu. Kad je opis istinit, moralan (dobar) i lijep, zove se „klasičan“. Jedan spisatelj italijanski govori: Noi chiamiamo la poesia, la musica, la pittura ecc. „belle arti“[1]), dakle pazimo samo na lijepo i na raskošno. Prvi most da se pregje na materijalizam jeste zvati učenjem lijepijeh umjetnosti ono, što su naši stari zvali studia bonarum artium,[2]) a ne pulchrarum[3]). Djela puna humora (francuski *esprit*), knjige gdje se kritikuje, gdje satire gagjaju na pojedine osobe, ne mogu nikad biti klasične,[4]) jer im manjka moralnost. Toga se načina pisanja valjalo čuvati u starijem školama. Da je najbolje učinio učenik radnju humorističnu, učitelj bi je odbacio i pokarao ga. Jer valja da se spomenemo, da svaki oni, koji uloži da piše u svrhu da se komu ruga, na svrhu postane sâm čeljade od ruga i čini ti tugu. Francuzi govore: *Il y a quelqu'un qui a plus d'esprit que Voltaire, c' est tout le monde,* a to znači: Biva na svijetu ko je duhovitiji nego Voltaire, a to je vas svijet.

Da se iskuša je li dobro učenik upućen u klasičnijem jezicima, bilo je u ono doba i neko drugo sredstvo, biva učitelj bi ga u neke dane, kad su se ponavljale lekcije, postavio na katedru, da poučava ostale učenike, a učitelj bi sâm sio na klupu zajedno s učenicima i hinio da ne zna i činio da ga učenik pita. Razumije se, da bi učitelj hotimice izvalio koju grešku. U te ure ne bi nikad popravio učenika, koji je činio od učitelja, nego bi poslije ocijenio koliko zna. Ovaj je metod rijetko bio upotrijebljen, ali nije nimalo smiješan, jer poslovica starijeh mudraca govori ovako: „Učiti sam, biti samouk, dobar je način da štogod naučiš; poučavati drugoga, bolji je

---

[1]) Mi zovemo pjesništvo, muziku, slikarstvo i ost. „lijepijem umjetnostima“.

[2]) Učenje dobrijeh umjetnosti.

[3]) Lijepijeh.

[4]) Monti (Nozze di Cadmo) piše da je klasićizam grčko-latinski sa svom gomilom basana

. . . . . di dottrine un velo
Che occhio vulgar nol passa. Par agli stolti
Canora esser follia. Povero il senno
Che in quei deliri ascoso il ver non vede.

(koprena naukâ, kroz koju ne prozire prostačko oko. Čini se glupacima, da je to pjesnička ludost. Bijedna li uma, te u onijem bezumnostima ne vidi sakrivenu istinu.)

način da izideš izučen; nahoditi se u posijelima književne čeljadi, gdje se raspravlja o nauci i književnosti, najbolji je način da izideš savršeno izučen.“ Ta posijela bile su škole starijeh filozofa po Grčkoj. Kad se čita, da je taj i taj pohagjao škole toga i toga, imaju se razumjeti posijela. Bilo je toliko posijela, koliko je bilo sistema filozofskijeh kod Grkâ. Tu su vladala neka pravila i htjelo se nekijeh troškova. To su bile kao čitaonice različitijeh političkijeh stranaka. Nadodajmo, da se učenik u višijem školama mogao protiviti učenju profesora i reći mu, da mu se čini, da nije tako.[1]) Toga je bilo najviše na predavanju fizike, filozofije, bogoslovlja. Spominjem se, da je jednom u fizici učitelj učio, da je teorija emanacije svjetlosti iz sunca po prilici najistinitija, jer tako mišljaše Bošković. Jedan učenik odgovori, da se to protivi sv. pismu, jer da je Bog stvorio svjetlost prvi dan, a istom četvrti sunce, i da je Rumfortova teorija titranja priličnija istini. To učini, da se učitelj odreče Boškovićeve teorije. U bogoslovnom pak sjemeništu, u Zadru, tolika su bila protivna razloženja, da bi profesor pitao milost da odgovori drugi put, dok doma prouči svete oce i ostale tekste. Pošljedica ovijeh metoda bila je, da preko praznika i poslije svršetka školâ učenici nijesu druge knjige čitali nego drevne klasike. Vježbali bi se u sačinjavanju elegijâ, epigramâ, epistola na latinskom jeziku, što bi slali jedan drugomu. Tako je trajalo donekle. Austrija malo poslije promijeni metod, prečinjajući ga malo po malo na njemačku, pošto je valjalo da Jezuiti ostupe od poučavanja, jer se pravila njihova reda nijesu slagala sa zahtjevima bečkoga ministarstva.

Ne ćemo činiti paralelâ izmegju staroga metoda školâ i sadašnjega, jer bi trebalo zagaziti u politiku; isto kako što se ne mogu činiti paralele megju starijem svećenstvom i sadašnjijem, jer bi takogjer trebalo zagaziti u politiku. Samo ćemo priložiti dvije opaske. Prva je, da danas učenik, kad svrši škole, čini se kao da je uzeo pušku da će pucati na sve klasične spisatelje grčko-latinske, i to za svega svoga života. Druga je, da su sadašnji učitelji i profesori uopće više izučeni nego što bijahu stari (naravno ne bez izuzetaka), a učenici su malo ili nimalo vješti klasičnijem jezicima; isto kako što je današnje sveštenstvo učenije i sto puta moralnije, daj-

[1]) Stara narodna poslovica veli: Više zna filozof i tovar zajedno (tovarom u Dubrovniku zovu magarca), nego filozof sâm.

budi s dvora, (i ovo, razumije se, ima svoje izuzetke) nego što bijaše staro, a puk? puk sasvim tijem vjerom oslabio. Zato valja reći, da se i u jedno i u drugo uvukao koji drugi elemenat, koji pomračava i klasićizam i vjerozakon. To je ono što će prosuditi došasta vremena; za nas je škakljivo o tome govoriti i pogibno veoma.

VI.

Poslovica narodna veli, da „na razvalinama oživi novo", i to u moralnomu kao i u materijalnomu smislu. Po ulasku Austrije oživješe i preporodiše se u Dubrovniku dva締ališa: seljaci i popovi, dok vlasteostvo, gragjanstvo, zanati, kultura, klasićizam, društvena moralnost, izgubivši prijašnje gojenje, malo po malo oslabiše.

Osvanu dakle seljacima i popovima. U ovijem dvama stališima stoji sok naroda. Jedan je snaga materijalna, drugi moralna. Zaslužuje dakle prikazati ove dvije sile, kakve su bile o dolasku Austrije.

Kad rekosmo da ove dvije klase oživješe pod Austrijom, to se ima razumjeti u smislu političkom i ekonomnom, i nema se ubrojiti manastirsko svećenstvo, jer ovo ekonomno ne dobi ništa, ako ne izgubi. Da rečemo štogod najprije o seljanima.

Što su seljani dubrovački? Narod srpski koji prebivaše u okolici grada. Seljak dubrovački bio je tješnje vezan s gradom, nego seljak dalmatinski. Kako svaka vlada nastoji, da sve svoje podanike stegne pod jednu domovinu i učini od njih jedan narod: tako je oko toga radila i dubrovačka republika. U gradovima Dalmacije gragjanin se tugjio od seljaka, kao i dan današnji. Gragjani tu govore italijanski i seljaka zovu „il nostro morlacco, i nostri villici." Kad narod slovjenski hrvackog i srpskog plemena zauze Dalmaciju, nazva „mor-vlah" (turski: crni Vlah, Rimljanin) podložena plemena. Dalmatinske slobodne republike italijanskog porijekla nazvaše iza pada hrvacke kraljevine „Morlacima" sva okôna sela, koja nijesu imala slobodu gragjansku onijeh republika i stajahu u daleku saobraćaju s njima, i ako su koji ter koji tijeh morlakâ bili rímskoga porijekla, ali pomiješani sa Slovjenima, te nijesu mogli pobjeći u gradove i na ostrva dalmatinska. Kad dospješe republike rimsko-dalmatinske i panu pod oblast mletačku, još više ojača po gradovi-

ma kultura i književnost italijanska, te ime „morlacco“ ostade da naznačuje seljaka u opreci s gragjaninom.

Republika dubrovačka, koja je htjela biti i trajati slobodna, htjela je sve okône zemlje, darovane ili kupljene od susjednijeh kraljeva srpskijeh i bosanskijeh, da stuči, da slije u jednu državu, u jednu domovinu, u jednu narodnost: *nazione ragusea* (dubrovačka narodnost), kako je zovu povjesničari domorodni. *Vlah*[1]) (morlacco) Dubrovčanima nije bio drugo nego seljak, koji ne spada zemljištu dubrovačkomu. Zato sela dubrovačka biše *per antonomasiam* nazvana: *Rijeka* (dubrovačka), *Župa* (dubrovačka), *Zaton* (dubrovački), *Rât Dubrovački* ili samo *Rât* (rt). Samo *Konavle*, koje pošljednje pripadoše Dubrovniku, uzdržaše svoje staro ime, a prije Konavala *Primorje* (maritima loca). Vlah je za Dubrovčanina seljak Hercegovine i zemalja oko Neretve, koje pripadahu vladi mletačkoj.

Pošto dubrovački seljaci brojno bijahu daleko jači od vlastele i od gragjanâ, Dubrovčani, u svrhu da sliju u jedan narod sve seljake zemljišta dubrovačkoga, primiše njihov srpski jezik, a kulturu i ostalo zadržaše. To ih je sve učio zdrav razum, jer gdje nema jednoga jezika, tu nema ni jednoga naroda. Čovjeku je tugj svaki čovjek, koji govori drugijem jezikom, pa se baš nahodili i pod istom vladom. To potvrgjuje stara književnost i sv. Pismo. U Eshila žene tebanske pjevaju: „Bogovi! ne dajte grad neprijatelju, koji govori tugj jezik“. Prorok Baruh (4. 15) veli, da Gospodin Bog na Izraelce „adduxit gentem de longiquo et alterius linguae“.[2]) A kad Ezdra poslije ropstva opet preseli Izraelce i dovede ih u zemlju svoju, piše, da je našao, da neki „nesciebant loqui judaice, et objurgavi eos, et maledixi.“[3]) Sv. Pismo veli, da je Bog pred kulom babilonskom smeo jezike, da pedepše zadrugu ljucku, i od toga doba

[1]) U *Dušanovu Zakoniku*, koji turi u svijet Daničić, čita se svaki čas: „Srbin i Vlah“; n. p. „da Srbin ženi se u Vlahe“, „da Vlah plaća crkvi kao i Srbin“ i ost.

Naslov careva srpskijeh bijaše: „Car Srbâ i Vlahâ (Imperator Serborum et Romanorum). Poslije kad Turci osvojiše carstvo, poturčiše se svi vlasnici zemalja, a težaci i kmetovi, bili katolici bili pravoslavni, ugjoše u kastu Vlahâ, a Turci ih zvahu „raja“ (živo).

[2]) dovede puk iz daleka, koji govoraše drugijem jezikom.

[3]) Ne umijahu govoriti jevrejski, i izgrdih ih i prokleh.

čovjek muči i utrkava čovjeka, koji govori tugjijem jezikom. Ima mnogo starijeh epigrama, koji govore, da živine muče samo živine druge vrsti, ali ne one svoje; to čini samo čovjek. Nijesu se stavili pisci tijeh epigrama, da razlikost u vjeri, u jeziku, u kulturi čine čovjeka različitijem u vrsti od drugoga, čine ga drugijem bićem. Ta je razlika jača nego razlika u formi.[1])

Dubrovčani, zadobivši okôna sela, primiše njihov jezik i tako od Rimljanâ epidaurskijeh i seljaka srpskijeh nastade malo po malo narod dubrovački, kaonoti u istoj vlasti, iste vjere i istoga jezika. Nijesu se htjeli zvati ni Srbi, ni Hrvati, ni Dalmatinci, ni Italijanci. Zašto pak u sadašnje doba pravi Dubrovčanin smatra sebe Srbinom, a vlada upire i nastoji, da se nazove Hrvatom, o tome će biti zbora kad prispijemo u treću epohu, koja je epoha smrada i raspadanja ovoga slavnoga mrca.

Da je istina što smo rekli, dosta je otvoriti zbirke *srpskijeh spomenika*, sakupljenijeh od Miklošića, od arhiepiskopa Nikolajevića i od Meda Pucića. Tu u svakoj poslanici kraljevi srpski napominju Dubrovčanima, da su im oni „surodnici"; svaka poslanica počinje: *Knezu, Vlastelom i Dubrovčanima surodnicima pozdrav.* A senat opet u poslanicama kraljevima srpskijem nikad nije upotrijebio riječ „surodnik", nego uvijek poslanicu počeo ovom formulom: *Od Dubrovnika gospodujućega.*

Najbolji opis sela dubrovačkijeh nahodi se u *Periegesi* kanonika Gjura Ferića. Grehota da sadanja učevna dubrovačka mladost ne razumije toliko latinski, da ga čita i čitajući nagje naslada poetičnomoralnijeh i domorodnijeh! Koji je pak odnošaj postojao megju seljacima i gragjanima, možemo najbolje obaznati iz izvrsna djela Antuna degl' Ivellio: *Saggio d' uno studio storico-critico sulla colonia e sul contadinaggio nel territorio di Ragusa.* Ovijem djelom valja svak da se služi, ko hoće da zna i da piše o seljacima dubrovačkijem.

Kako nije naša namjera da pišemo istoriju sela dubrovačkijeh; tako ćemo samo anegdotično spomenuti štogod, što se tiče vremenâ

[1]) Povjest uči, da narod, koji je podložan narodu drugoga jezika, onoga drži kao pedepsu, ako se s vremenom, ili kulturom, ili silom ne sliju u jedan narod. Sad Slovjenima Rajne i Baltičkoga Mora Nijemci nijesu pedepsa, jer su sasvijem ponijemčeni. Čudili bi se, da im se to reče.

iza pada republike. No da rečemo štogod prije o ostrvima dubrovačkijem.

Ostrva dubrovačka nijesu nikad bili cijenjena kao sela: Koločep, Lopud, Šipan brojili su se u gragjanstvo dubrovačko. Takogjer i varoš Slano, grad Ston i primorske varošice poluostrva Pelješca. Zna se iz povjesti, da ugarska kruna bijaše darovala Dubrovniku Korčulu, Brač i Hvar, koji ostaše samo 14 mjeseca u vlasti dubrovačkoj. Prebivaoci spomenutijeh otoka, kojijem dogjoše u pomoć mletačke spletke, pobuniše se, te senatu dubrovačkomu ne ostade nego da se odreče tijeh otoka. Nepriličnosti i okrutnosti, koje počiniše Dubrovčani po Ratu i po Primorju, pri dijeljenju zemalja, biše jedan od uzrokâ pobune spomenutijeh otoka. U toj buni bi upleteno i ostrvo Lastovo; poslije, jedino Lastovo ostade pod Dubrovnikom, uz pogodbu, da Lastovci ne uzbudu nigda kmeti gospara dubrovačkijeh, i da nijedan Dubrovčanin ne može imati ni ped zemlje na Lastovu. Ostrvo se vladalo samo vlastitijem zakonima. Jedini teret, koji primiše Lastovci, bio je, da dogju čuvati grad i tvrgjave kroz septembar i oktobar, kad vlastela i gospoda gragjanska bijahu po ôkonijem selima na jematvi. God. 1601. zametne se urota na Lastovu, u namjeri da se predadu Mlečićima kao Korčulani i Hvarani. Neki fra Jeronim Jegjupak, fratar Malobraćanin u Dubrovniku, bio je tajni posrednik izmegju Lastovaca i Mlečićâ. Kad je imao krenuti u Mletke, policija mu premetne sanduk u nekom dućanu na „širokoj ulici“, pa ga zazva u knežev dvor i skrovito ga zaduši. Poslije se Rim oglasi radi toga i zaprijeti anatemom. Stvar se izgladi, jer senat učini da se raskopa fra Jerovo tijelo, koje s Pločâ, gdje su se osugjeni kopali, bi preneseno u crkvu Male Braće, u sprovodu, i ukopano na samom pragu od vratâ manastirskih. Osim toga senat još sagradi kod vratâ od Pločâ dvije crkvice, što su sad magazini. — Lastovo se izmiri sa senatom, koji mu potvrdi prijašnja prava.

Mljet, darovan Dubrovniku od srpskijeh kraljeva, imagjaše takogjer vlastit zakonik. Kako je prije tu bio manastir pravoslavnijeh kalugjera, koji dopade, pošto otok dogje pod Dubrovnik, kalugjerima katoličkijem sv. Benedikta (isto kako što poslije pravoslavni kalugjeri u Stonu ostaviše manastir, u koji ugjoše fratri Male Braće, čega radi senat davaše sve do pada republike poklon novčani pravoslavnijem kalugjerima u Hilandaru [Athos]), tako Mlješani, koji

prije bijahu kmeti pravoslavnijeh kalugjerâ, po staroj zadužbini srpskijeh kraljeva, ostaše opet kmeti kalugjerâ sv. Benedikta. Kako rekosmo, Mljet je imao svoj zakonik. Samo je tu prebivao jedan knez, kao predstavnik republike. Razumije se da i ne spomenemo, da zakonici lastovski i mljecki biše pod Austrijom odneseni u Beč, zajedno sa ispravama i ostalijem; kako što se dogodilo i u drugijem zemljama zauzetijem od Austrije.

Kako se Mljet nalazi podalje od Dubrovnika, tako njegovi stanovnici nijesu mogli upiti onu izvanjsku uglagjenost, kao dubrovačka sela na kopnu. Mljećani su ostali samo pri zdravu razumu. I pošto malo koja, ili bolje, nijedna nova ideja nije mogla do njih doprijeti, bili su tvrdokorni u svojijem idejama: „Ni u pikatu mesa, ni u Mljećaninu čovjeka“, bila je općenita poslovica u puku i u naše dane. Ignjat Gjorgjić, pošto napisa šaljivo idilije „Marunko i Pavica“, ukloni se iz manastira za svegj, bojeći se osvete.

Mnogo smo priča čuli u djetinjstvu o Mljećanima, kao n. pr. onu, kad su ih pitali: „Ko je ubio kneza?“ (premda nema u povjesti da su ubili ikakva kneza), odgovoriše: „Bat“ — „Ali ko je držao bat?“ — „Svak“. Ovo je u Dubrovniku ušlo u poslovicu, kad se hoće da se reče, da je puk bio jednodušan u kojoj pobuni. Kaže se još u Dubrovniku odraslu mladiću, koji još djetinji: „Sram te budi! da si na Mljetu, imao bi već kuću djece“. Valja da s toga, što su se Mljećani rano ženili. — Pitali Mljećanina, koja su jela najprijatnija, a on odgovori: „Jednom krmak zatjera jegulju kroz pšenicu pod smokvu zimicu“, biva da je najbolja hrana svinjsko meso, jegulja, kruh i smokva zimica (jesenjska smokva).

Pošto su pod republikom sela, svaka kuća po na po se a ne vlada, plaćala popovski bir, priča se da bi Mljećani, pozdravljajući popa na putu, rekli: „Sluga naša“ mjesto „Sluga Vaša“. Premda smo i ja i drugi popovi dosta puta čuli, da nam koji parohijanin reče to u obraz, hoteći nas prekoriti: „A ja te hranim!“

Jednom utrkaše oholost jednoga kneza, koji je bio radi nekoga posla skupio u zbor sve poglavare mljecke. Vlastelin sjegjaše na stôčiću, a oni, nemajući gdje sjesti, jedan po jedan izidoše na dvor, uzeše po jedan kam, doniješe ih u kuću i sjedoše na njih. Soba dakle, gdje je bio zbor, bila je puna kamenja. I kad im na svršetku skupštine vlastelin reče, da iznesu kamenje, što bijahu unijeli, odgovo-

riše: „Nije običaj u Mljećana da iznose iz kuće sjedala, na kojijem su sjedali.“ Pripovijedao mi je neki pomorski kapetan, da slučajno jednom na Mljetu ugje da pita vode u jednu kuću, koju nagje otvorenu; tu ugleda starca gdje sjedi i, kako je običaj, zapita: „Može li se?“ a na to će stari: „Eto, kad si već uljegô, vidiš i sâm da se može!“. Bijahu već došli Francuzi u Dubrovnik i žena kneza, kaonoti vladika dubrovačka, dogje jednom u crkvu na misu, napravljena po ondašnjoj modi francuskoj, biva golijeh prsi i mišicâ. Paroh, rodom Mljećanin, prekori je, da drugi put ne dogje u crkvu tako obučena. Ona ga uzme u šprdnju. U drugu nedjelju, evo ti je u crkvu u istoj toaleti. Paroh bio je već počeo misu; kad se preko mise okrene prama puku i ugleda gospogju, ne reče ništa, nego ugasi svijeće na ôtaru i reče puku: „Danas je već dospjela misa“ — i otide ća. Pop nije bio pedepsan, jer su se tada bila počela mijenjati vremena: vlada je dubrovačka izdisala, te nije imala sile da kazni.

Mljet ima svoju istoriju, i dosta se o tom otoku napisalo: o vremenima rimskijem, pa srpskijem, i onijem pod republikom. N. p. da je otok bio prebivalište prognanika rimskih i gubavaca (guba je odavna izlinjala na otoku); da se apostol sv. Pavao u oluji, koja ga snagje u Jadranskom Moru, sklonio na Mljet (o ovomu je Ignjat Gjorgjić napisao čitavu knjigu, ali je stvar malo ili nimalo vjerojatna); da je more izmetalo kosti mlada Mljećanina, koji je batinama navaljivao na roditelje, koji ga prokunu: „Da bog da ti zemlja i more kosti izmetali!“ — kako piše Orbini. Ima priča, kako je postao biskupom Mljećanin Graziani vulgo Gracić, koju nećemo pričati radi njezine gnusne šaljivosti. Appendini piše, da ima tu nešto istine, pretjerane od mašte narodne. Što se tiče našijeh vremena, Mljećani nam se kažu kao čeljad od dosta zdrava razuma i od haraktera. Pošto ne bijahu kmetovi dubrovački, kao ni Lastovci i kao ni stanovnici i ostalijeh otoka dubrovačkijeh, kad im se promijeni vlada, nije im se stanje promijenilo u bolje, pa su s toga i danas, više nego ostala čeljad s dvora, priklonjeni na stare dubrovačke ideje i pripijevaju republiku.

Lastovci i Mljećani govore, kaonoti pomorci, miješajući talijanštinu, ali na neki strašni i ćoravi način (kako što se može vidjeti čitajući *Marunka* Gjorgjićeva) i s nekijem osobitijem naglaskom. Ali Lastovci još gore, tako da su oni, koji nijesu nikad izišli iz Lastova, gotovo nerazumljivi.

Izuzev primorski Pelješac, gdje su se vazda davali na brodarstvo, poluostrvo Rat bilo je gotovo sve pod kmetstvom dubrovačkijem. O Ratu se spominje još samo jedna poslovica: „Mazga rćanska"; to se govori o čovjeku tvrdokornu, svojeglavu i neumiljatu[1]). Najviše se sujevjerja nahodi i danas na Ratu; nije čuda, jer se htjelo dosta vremena dokle republika očisti Rat od Patarenâ i dokle ga posve pokatoliči. Hronike Gondule i Resti-a pričaju, da je tu u početku vladanja dubrovačkoga bilo i nekoliko *auto-da-fè* i to od vješticâ. Bilo je krvavijeh okršaja megju starijem vlasnicima rćanskijem, Bosancima, i novijem gospodarima, Dubrovčanima, kako što svjedoči mjesto zvano „Krvavi Dô" i svagdanje crnilo koje nose žene gdjegogjice. Ovo pošljednje, veli predaja, da je kao uspomena kad su pali pod Dubrovnik. Kako što na isti način veli predaja, da su Srbi u Crnoj Gori i Hercegovini, poslije boja na Kosovu, ovili kapu crnilom, te se samo na vrhu vidi malo crvenila.

Primorje (Terrae Novae) proteže se gotovo od Stona do Orašca. I Primorci imaju osobit naglasak.

Slano pak, premda spada nekako megju primorske zemlje, ipak se ne može reći da je prosto selo, već malen grad ili varoš, te je jednom bila prebivalištem starodavnijeh župana bosanskijeh, Ohmučevićâ. Crkva Malobraćana u Slanomu spominje veličanstvo te bosanske porodice i negdašnje bogastvo Slanjana uvrštenijeh megju gragjane dubrovačke. U petnaestomu vijeku imalo je Slano preko 150 brodova trgovačkijeh, malijeh i golemijeh, upored s Lopudom.

Ne služi nabrajati slavne i žalosne zgode ostrva Lopuda; povjest ih je dubrovačka jur zabilježila. Negda prebogati otok i napučen tisućama duša domovina je Miha Pracata i prvijeh kapetana, koji u ime španjskoga kralja dopriješe do Perù. I ovaj otok ima svojijeh priča i legenada, koje upotrijebiše pjesnici svega naroda južno-slovjenskoga. N. pr. priča se, da je na Lopudu prebivala nimfa Kalipso, koja začara Odiseja i sina mu Telemaha. Legenda je o Mariji Lopujskoj uprav istorijska zgoda, jer je sudbena pretraga bila napisana; reče mi to jedna vladika Natali, koja je čitala. Radi ljubakanja s kalugjerom na sv. Andriji ubiše je braća, kad je zatekoše na ribanju na moru.

[1]) U književnosti dubrovačkoj imaju dvije šaljive pjesme: „Vijeće Potomsko" i „Pokladi Lastovski".

Svak zna, koliko je lijep položaj Trstenoga, s drevnijem makljenima: jedan širok 13 metara (šest ljudi može ga zagrliti), drugi 11: svaka grana debela kao hrek velika stabla. Tu je i divna gradina plemenite porodice Bassegli-Gozze. Austrijski nadvojvoda Spasoje napisao je prekolani romantično djelce o Trstenomu.

Slijede pokraj mora Orašac i Zaton, pa dohodi (sve hodeći put istoka) divna Rijeka, pa grad, pa Župa, pa Cavtat (latinski *civitas*).

Pošljednje dolaze Konavle, koje uzdržaše svoje staro ime; tako ih zove Konstantin Porfirogenit kad govori o Slovjenima plemena srpskoga, koji se naseliše u rimsko carstvo, razorivši Epidavar, pedeset godina iza kako Avari, pa poslije Hrvati, razoriše mnoge rimske naseobine po Dalmaciji, kad sasvijem propade Solin.

Od svijeh seljaka dubrovačkijeh Konavljani zadadoše najviše haka republici i Dubrovčanima sve do današnjijeh dana. Ne ćemo ponavljati istoriju Konavala ni pošljednje zadjevice. I kad Austrija uljeze, Konavljani se ukazaše svegj protivni duhu dubrovačkomu. Da se o tome uvjerimo, dosta je pročitati Pucićeve *Srpske Spomenike*. Spomenućemo samo kavgu s porodicom Pozza. Petero braće Lasića, kojijem bijaše vogja brat Bogdan, posvadiše se radi neke gragjevine s Markom Pozza i s njegovijem sinovima, Nikom Velikijem i Medom. Navališe na gradinu u Gružu i ispališe hitac iz puške kroz prozor; tad u malo ne pogibe Medo. Lasići se poslije odmetoše u hajduke u Hercegovinu. Spominjemo se iz djetinstva, kad je stajala austrijska straža na vratima gradine Pozza. Turci uhvatiše kod Trebinja neke od braće Lasića, a docnije kod Hercegnovoga četa austrijska uhvati Boža jali Bogdana. Vrhu ove zgode ima narodna pjesma, koja je izišla ove godine u kalendaru „Dubrovniku".

Iza g. 1860. bukne urota protiva vlasnicima zemalja, koja je trajala više godina. U to doba nijedan gospar dubrovački nije smio pristupiti u Konavle. Dogovori su se činili u Cavtatu. Austrija pomogne vlasnicima dubrovačkijem i kmetovi odmetnici nekako se smire.

Kad g. 1848. u Austriji planu općena buna, vlada se mnogo bojala, da Konavle ne ustanu na oružje. U svrhu da uplaši Konavljane, bi prosuta po Konavlima novina, da će navaliti na njih Crnogorci, kaonoti na prastaru srpsku županiju. Tužno je bilo vidjeti

cijele porodice s djecom malahnom i starcima, gdje iz Konavala prtljaju u grad s pokujstvom.[1]) Vikalo se: Evo sutra, evo prekosutra Crnogoraca na Konavle! A kad tamo, ni Crnogoraca ni od Crnogoraca glasa! Bila vlada, bio ko drugi, ko je tu noviuu prosuo, bila je svakako zgodno izmišljena; jer u onoj općenitoj pomami buna konavôska proti vlasnicima šćaše biti za vladu odviše.

U dan današnji svaki se Dubrovčanin već odrekao gospodovanja zemljama konavoskijem i to prodajom, jer parbe megju gospodarima i kmetima bijahu česte i zapletene.

Konavljani su bili vazda na glasu kao najoštroumniji megju dubrovačkijem seljacima. Na daleko je poznata ljepota Konavôjaka. Dosta anegdota ima o tome. Vlastelin prolazeći mimo polje konavôsko zaupi: „Da mi je znati koliko vlastele dubrovačke ovdje kopa!“ Na to će mu Konavljanin: „A da je meni znati, koliko Konavljana sjedi u senatu!“ Jednom neki mladi Konavljanin donese košic grožgja dubrovačkoj gospogjici, plemici. Ona uzme grožgje, unese ga u svoju sobu, zatvori vrata i, kako bijaše veoma pohlepna na grožgje, počne ga zobati svijem ustima, a ne prstima zrno po zrno. Kad se dobro napucala, uzme jedan grozd, izvadi srebrnu iglu iz pletenice i bodući zrno po zrno izide iz sobe put Konavljanina, koji je stajao pred vratima i prije virio kroz bravu, kako ona jede. „Jede li se u vas, u Konavlima, grožgje na ovakav način, kako u nas u gradu?“ upita ga. — „Ne, gospogjo, reče mladić, nego onako, kako Vi za vratima.“

Megje zemalja po Konavlima, bio im gospodar gragjanin, bio Konavljanin, bijahu tačno naznačene, u svrhu da se ne ragjaju parbe, u jednoj golemoj knjizi od popa **Buškaveta**, koji tu bijaše paroh, i koji bijaše matematičar i velik geometar. Ova knjiga propade pod Austrijom. Govori se da je imao jedan činovnik iz Dalmacije i da je sakrio ili uništio. Da je bilo te knjige, ne bi se bile dogodile tolike parbe; svak bi se bio vladao po njoj. Može biti da se hotimice to i učinilo.

Da je dubrovački seljak odvojio pitomošću od dalmatinskoga, o tome nije potreba ni govoriti. To jednodušno priznaju svi tugjinci, pa i sami Dalmatinci. Visokorodan Nijemac reče mi tu skoro, da

---

[1]) Tad neki gospari dubrovački, žaleći jadne bjegunce konavôske, govorahu im kao neki vlastelin u staro doba: „Ako si i Konavljanin, činiš mi bolest.“

se uvjerio, da je dubrovački seljak uglagjeniji od pariškoga. Ne znam je li to istina, samo znam da sam čuo, gdje činovnici, koji dogju iz Dalmacije u Dubrovnik, ovako po prilici govore: „Kad putuješ iz Dalmacije za Dubrovnik, ti misliš da putuješ iz jednoga mjesta dalmatinskoga u drugo slično, kako da izideš iz jedne sobe u drugu, u istoj kući. Mi mislimo da je Dalmacija svud jednaka. Postoj nekoliko u Dubrovniku, zaviri u privatni život, u privatne ideje prebivalaca, i naći ćeš, da Dubrovnik politično jest Dalmacija, ali moralno ne. Osjećaš da se nahodiš u nekom drugom elementu, u kojemu prije nijesi bio.“ Jednako sam čuo govoriti još nedozrelu mladost iz Dalmacije. Ne ćeš! Dvanaest vijekova prošlosti dubrovačke ne mogu izvjetriti tako brzo, u manje od sto godišta.[1])

Dubrovačko zemljište bogato je izrekama, frazama, pričama, različitijem imenima kukaca, ribâ, travâ i ost. Mi se za svoga popovanja nijesmo mogli baviti sabiranjem toga narodnoga blaga radi drugijeh briga. No do toga blaga ne može doprijeti nego samo onaj, koji živi u tijesnom odnošaju sa seljacima, i to sa starijem, koji svojoj djeci više ne preručuju ni rečenice, ni priče, ni bajke, jer sadanja djeca seljanska valja da u školama utuve u glavu nomenklature izumljene u Zagrebu, koje starijem bijahu posve nepoznate. Kad su prvijeh godina djeca dohodila k meni, da ih učim zoologiju i botaniku, ja bi im rekao: „Moja djeco! hajdete, tražite drugoga poučitelja, jer ja ove izreke ništa ne razumijem.“ Tako su govorili i ostali parosi, moji vrsnici. Tuže se i sada dosta puta sa suzama na očima dubrovačka djeca, da ne razumiju neke radnje školske; a kad ih ne razumiju, kako će prevesti na latinski? Gdjegod se koji učitelj nagje dobar, pa im tumači neke riječi skovane po Hrvackoj, koje nijesu srpsko-dubrovačke.

---

[1]) Dok sam jedno jutro sjedio u Mlecima na poljani, pred crkvom sv. Marka, i pio kafu, pristupi k meni star gospar mletački, i zametnusmo razgovor. Upita me: Jeste li Vi tugjinac? — Jesam. — A odakle ste, molim Vas? — Ja, da ne idem u dugo, rekoh: Iz Dalmacije. — A iz kojega grada, oprostite? — Iz Dubrovnika, odgovorih. — Kako! iz Dubrovnika! Vi, noseći na svojijem plećima vlastitu povjest od toliko vijekova, Vi mi govorite da ste iz Dalmacije! Recite bolje: iz Dubrovnika sad priložena Dalmaciji, kako što se dogodilo s mnogijem gradovima i državama priloženijem drugoj državi, a nijesu dio te države nego samo politično, jer ti gradovi i te države imaju vlastite ideje, vlastitu narodnost, vlastitu kulturu. — Ja se smutih i odgovor toga Mlečića učini na mene velik utisak.

Po selima dubrovačkijem, kao i po dalmatinskijem, često se čuje ista riječ s različitijem naglaskom; na isti način razna sela imaju u nekijem riječima različit gramatički dočetak. Govorili su mi neki stari Dubrovčani, da su neke riječi postojale samo na „Prijekomu", dok se za njih nije znalo na južnoj strani od Place. To jur dokazuje, da je prvi Dubrovnik bio, na hridinama sv. Marije, osnovan od ljudi narodnosti rimske, koji docnije, kako rekosmo, prigrliše jezik srpski, dok je sjeverna strana bila napučena stanovnicima narodnosti slovjensko-srpske, koji se s Rimljanima stopiše u puk dubrovački. Kad sam bio u Majkovu, rekoše mi neki starci, da su oni u Majkovo došli iz Bugarske. Dakle ste vi Bugari? rekoh. Posve je vjerojatno, odgovoriše mi. A moglo bi i biti, kad se sjetimo, da se Bugari pod kraljem Samujilom protegoše i do Neretve. U južnomu Šumetu čeljad od brastva sv. Trojice govore ti: Dobro *vi* (= vam) jutro, sreća *ni* (= nam) dogje, — kao Kotorani i svi Crnogorci. A toga nema u sjernomu Šumetu, oko crkve sv. Kuzme i Damjana, što oni zovu *Brač* ili *Vrač*.[1])

Takogjer u Rijeci prebivaoci sela Sustjepana cijene se Gružanima, i svegj megju Sustjepancima i Mokošanima, kao megju Šumećanima sjeverne i južne strane, biva prkosa, po čemu bi se reklo da su različita plemena. Po Rijeci i po Šumetu ostala je riječ *lacmanin*. Majka, kad se tuži da je djeca ne slušaju, govori: A što ću učiniti? Pravi su mi lacmani! Reče se djetetu *Lero! lacmanine!* prem živahnu. To nam veli, da ta čeljad, pravoga soja srpskoga, nijesu bila pomiješana sa starijem Rimljanima (Vlasima), pobijegjenijem u navali slovjenskoj.

Iz malahna često smo čuli, gdje bi koja stara žena, kad bi zatekla dijete pri kragji, rekla ovomu: koji si ti *peštić!* Ovu riječ peštić našao sam u hercegovačkijem narodnijem pjesmama i pričama i znači: hitar lupež. Danas se govori o djetetu zlu i neposlušnu da je *pešta*. U Pridvorju, u Konavlima, vidjeh na pragu parohijalne crkve grob, na čijoj ploči bijaše upisano „Peštić". Ne znam, ima li sad u Konavli-

[1]) I na Trstenomu i na Lopudu ima mjestâ, koja se zovu *Brač*, *Vrač*, jer su tu bile crkvice posvećene sv. Kuzmi i Damjanu, koji svetitelji bijahu liječnici. Vrač, biva, u staromu slovjenskomu jeziku znači liječnik, jer se drevno ljekarstvo dobrijem dijelom sastojalo u čaranju i vračanju. Takogjer svaki hram posvećen sv. Trojici zovu *Fermo*, i pravoslavni i katolici. Odakle je ta riječ, ne zna se.

ma porodica prezimena Peštić, ali ona ploča kaže da je postojala. Da nije bio u staro doba kakav Konavljanin, koji se odmetnuo u hajduke, pa po tome ostalo to prezime u narodu? Bilo kako bilo, dubrovačka riječ peštić znači: malen i tajni lupež.

Ne ćemo sad iznositi sve legende i sve priče *dubrovačkoga naroda* (recimo sad ovako, sit venia verbo!) od kojijeh su mnoge izumrle sa starijem, jer sve nijesu bile sačuvane pismom. Mi smo ih u mladosti i za doba popovanja čuli mnogo, ali smo ih malo zapamtili, jer ih nijesmo pisali, radi čega se sada kajemo. Iznosim jednu, koju sam bio zabilježio i predao nekomu književniku iz Švedske. Pamtim je, jer nema nego 4-5 godišta da sam je čuo. Jedne rajske noći mjeseca julija sjedio sam na mjesečini pokraj mora na Trstenomu. Do mene jedan gospar dubrovački. Razgovarali se o Trstenomu, o Brsečinama, o glasovitoj Mariji Fačendi, koju je pohodio opat Fortis i čuveni hrvacki književnik Kukuljević, o platanima Trstenoga, pod kojijem je hladovati isto toliko slatko, koliko deklamovati u hladu koju Virgilijevu eklogu, i koji se broje u najviša stabla sadašnje Evrope, i da osobito jedan platan Trstenoga usporegjuju s platanom Kefisoje, sela blizu Atene, ili s onijem u Kasturi-u, selu na Krfu, ili s onijem Bujugdere na Bosforu, premda je prvi platan evropski u Stankiji na otoku Kiosu u Grčkoj. A kad bi se na Trstenomu osušili i poginuli oni platani, za nastajne vijekove raste jedan na Orašcu, koji će ih zamijeniti. Govorili smo još, kako ima predaja, da god. 743. dogje iz Mostara na Garište bogat katunar Vuk Ovčarević sa golemijem stadom i prvi od Srbâ uljeze u ono latinsko dubrovačko plemstvo (Lupus Pecoralis, poslije porodica Gozze) i umrije god. 815. ostavivši sina Nikolu, koji porodi Radula, Labinju, Vidosava i Vukosavu, od kojijeh potječe porodica Gozze, čuvena u povjesti dubrovačkoj radi toliko slavnijeh ljudi. Sred razgovora, u kojemu smo bili, bane k nama stara žena s Lopuda, velika govoruša, i sjede da čeka dokle dogje lagja, da je preveze na Lopud, koji se protegao prama nama. Izmegju ostaloga ta žena počne sipati o Lopudu prijašnjemu i što je sad, te reče, da se jur sve ispunilo što je negda u staro doba, prorokovao neki pop, „sveti dum Gjuro“. I kad je zapitasmo, da nam priča što o tome popu, ona poče ovako sve u jedan dušak:

„S ove obale od Brsečinâ naši su stari u ljetnijem noćima gledali ophod oko crkve i glavice od Šunja, koji su činili sveti Apostoli izlazeći iz crkve zajedno s popom, svetijem dum Gjurom[1]). To su bila nevina vremena, kad grijeh svojijem crnijem krilima nije još bio zastr'o Dubrovnik. Sveti pop dum Gjuro čuo bi od sv. Apostolâ mnogo tajna o zgodama nastajnijem, ali mu bi zapovigjeno, da ih nikomu ne kazuje. Sveti pop dum Gjuro imao je još živu mater. Ova žena bila je vrlo pohlepna da obazna, što njezin sin čini svu noć u crkvi od Šunja. Jednu noć izide iz kuće, dogje sama do *lunarda*[2]), pogje preko Vrača i zaustavi se, da čeka sina dok se vrati. Kad ovaj pristupi, majka klekne preda nj i zakune ga materinjijem mlijekom, da joj reče, što zbore s njim sv. Apostoli. Kako što Hristos nije mogao svojoj majci odreći čudo u Kani galilejskoj, tako sveti pop dum Gjuro nije mogao da ne očituje majci, što su mu objavili sv. Apostoli, i reče: Doći će vrijeme, da će zapovijedati svaka fela od čeljadi; pametni ljudi i učeni tad će mučati i valjaće da čine što im bude zapovigjeno, i još će biti pogrgjeni i zanemareni. Doći će vrijeme, da će biti pogrgjene i zanemarene zemlje, i ne će niko htjeti da trudi težački. Tad će se svuda graditi putevi. Biće putevi, putevi, sve novi putevi. Putevi će biti ondje, gdje se nekad kopalo i sijalo. Doći će vrijeme, da će baštine biti zabataljene, novac će biti sve, i novaca biće više nego je cijena svakoga nepomičnog imanja. Novac će biti jedino imanje. Kad nastanu ove stvari, popovi više ne će biti kako sveti pop dum Gjuro, popovi i episkopi ne će odvajati dobrotom nego prostranijem i lijepijem kućama i pretilijem objedima. Njihove će crevlje u hodu škripucati, njihovi će se prsteni iz daleka vidjeti; to će biti njihovi znakovi da su popovi. — To se sve brzo obazna po Lopudu, jer majka dum Gjura, popa svetoga, nije mogla mučati, a i cijenila je da čini dobro djelo, kad sve to razglasi."

[1]) Na ôtaru, u parohijalnoj crkvi na Lopudu, stoji 12 kipova sv. Apostolâ, od pozlaćena drva. Govori se da su ih Lopugjani kupili u Londonu, i da su se ti kipovi prije nahodili u kraljevskoj bogomolji Henrika VIII. Pošto se kralj i narod engleski odmetoše od crkve rimske i osnovaše anglikansku crkvu, crkovni su se predmeti katolički prodavali.

[2]) U Dubrovniku *lunardo* se zove svaki put, koji dospijeva u dva puta (ital. *bivio)*. Riječ dolazi od pokvarene riječi *luna* (mjesec); dakle put u slici mjeseca kad je u užbi, *strada biforcuta.*

Bijah u Rijeci. Jedno večer Miho Mare Marinove[1]) zadocnio doći doma. Ja sjedio na obali Rijeke, a do mene Mare Marinova, čekajući sina, i zametnusmo razgovor. Žena počne da priča: „Čula sam od svoje babe, kako je živio neki hajduk, koji je odr'o i smakao na stotine putnika. Dotuži mu jednom taj život te pogje u grad i ispovjedi sve. Svećenik, čuvši koliko je ljudi ubio, ne usudi se da ga odmah odriješi, nego mu reče, da čeka od Boga koji znak oproštenja, i dade mu drven cijepac, govoreći: Boravi u molitvi i u postu kao isposnik sve dokle procvati ova batina, koju ćeš usaditi u zemlju kod tvoje pustinjačke pećine. Hajduk učini sve, što mu svećenik naredi. Jedan dan, stojeći pred pećinom, ugleda gdje prohodi neka baba. Kamo ideš? upita je. Ona mu isporiječi, da je grdna zlohotnica, da joj je već od djetinjstva drago bilo rastavljati milo od dragoga, i da baš u taj čas ide da opravi taj posao, jer da je čula da se dvojica u najbližoj varoši srčano megju sobom miluju. Isposnik se iz dna duše uzbuni na te riječi i klikne u zanosu svoje jarosti: Stotinu sam do sad smakao, da nu, pošto si ti takva, da još i tebe ohladim, a jednako mi je red činiti pokoru za svega života, ubio čeljade više čeljade manje, sve jedno, — te ti nju za grlo i zadavi je. A kad se vrati pećini, ugleda, da je usagjena batina procvjetala, kao znak da od sad može ufati oproštenje od Boga."

Rekoh da mi se svigja legenda i zamolih, da mi ispriča još koju. Na to će ona:

„Zlo je na svijetu tako skopčano s dobrom, da kad bi iskorijenio zlo, iskorijenio bi i dobro. Evangjelje veli, da se bez goleme štete kukolj ne može istrijebiti u rasadu pšenice. To isto veli ova priča: Kad je Hristos sa sv. Petrom šetao po pustari ovoga svijeta, jednom se desi da izgubiše put. Nakon nekoliko lutanja ugledaše

---

[1]) U Rijeci, a mislim jednako i u svijem primorskijem selima, mladića i djevojku zovu u narodu imenom majke a ne oca, n. pr. Miho Mare Marinove, Mare Katina, Ivo Madin i ost. To ima neko moralno značenje. Očevi se u primorskijem selima bave ponajviše brodarstvom ili ribanjem, te ih za mjesecâ i godinâ nije doma, a kad dogju, dogju za malo. Radi toga uzgoj djece visi o materi. Otac je u prvo doba samo po zakonu gragjanskomu i prirodnomu. Miho Mare Marinove n. pr. znači, da je Miho moralni sin Mare, koja mu je umijesila svojijem uzgojom onu ćud, koju ima taj Miho, i da je Marin (pomorac) zakoniti muž Mare. Tako se dakle govori po nekomu zakonu moralnomu, a ne za šalu. U selima, gdje su ocevi težaci, ovoga nema.

čovjeka besposlena, zavaljena prama suncu, i upitaše ga, ima li koji put, koji vodi u koje bližnje selo. Ćovjek odgovori da ima, ali se ne mače s mjesta, nego podiže nogu i nogom ukaza put, tamo put zapada. Sv. Petra začudi u velike bestužanstvo toga čovjeka, ali Gospodina ni malo. U toliko hodeći ugledaše čobanicu i upitaše je za put. Ona odmah skokne ostavivši stado, da bi poslužila Hristosa i sv. Petra, i prijazno ih dovede na pravi put. „Koju nagradu zaslužuje ova djevojka?" upita sv. Petar Gospodina. „Neka se uda, to je prirodno i ugodno djevojkama," odgovori Hristos. „Dobro, reče sv. Petar, ti Gospodine znaš da obdariš čovjeka po pravici i onako kako mu ugagja; ali ko će biti muž onoj djevojci, po tvojoj svetoj volji?" — „Onaj čovjek, kojega smo malo prije vidjeli gdje leži", odgovori Hristos. Taka božija nakana iznenadi sv. Petra. „Ne mogu se, reče Hristos, odalečiti od prvoga načelnoga pravila, udarena pri stvorenju ovoga svijeta: da je svako dobro od zla nerazdijeljivo."

Velika ljubav za radnju osobito je svojstvo dubrovačkoga seljaka. Zazor bijaše vazda (danas već nije, otkad su počeli porezi), vidjeti lazinu (neobragjenu zemlju) u čijoj zemlji. Obragjene su čak i škrapice (zemlja megju hridinama), koje jedva mogu uzdržati lozu ili dva struka kupusa. Zemlja puna hridina zove se u opće *lavi* (gen. lavâ). „Idem trapiti na lave", stara je riječ težačka u Dubrovačkomu. To čini da ti dogje na pamet, da *Lausa* (otkle dohodi *Ragusa)* ne znači drugo do kamenit kraj.

Stoku nijesu gojili seljaci dubrovački, jer su kao kmetovi radili oko zemlje, čije plodove nijesu mogli sakriti gospodaru. Premda Varon, koji je pisao o poljodjelstvu, ostavi upisane ove znamenite riječi: „Prvi način da obogatiš jest hraniti živo". A kad ga upitaše, koji je drugi način, odgovori: „Hraniti živo". Upitaše ga, koji je treći način: „Hraniti živo", reče. Toga nije moglo biti u Dubrovniku, prvo: jer je odnošaj megju vlasnicima i težacima bilo kmetstvo; drugo, radi nestašice prostranijeh pašnjaka, tako da ako seljak hrani 5-6 ovaca, 2-3 kravice, zna se da ih pase po tugjem zemljištu; u svakome selu ima radi toga paraba izobilja. Seljaci dubrovački imali su za svoje susjede Hercegovce, koji opet radi Turčina nijesu smjeli gojiti ni lozu, ni maslinu, ni voćke, nego velike stoke živoga i tijem su pazarili s Dubrovnikom. Paček su imućniji dubrovački seljaci

držali svoju životinju u Hercegovini, ili u najam ili na polovinu. Tako vlada nije mogla, kad se ticalo harača, očito znati, koliko raja ima živoga, je li njezino sve. Gdjekoji Hercegovci veoma obogatiše pazareći životinjama u Dubrovniku i hraniše blago u potaji. Neki se preseliše u Dubrovnik i donijèše novaca. Zato kad republika piše kralju ugarskomu, da Dubrovnik ne može živjeti *senza esso paese di Schiavonia*, to se ima razumjeti srpska Hercegovina. Kmet dubrovački u neplodnijem godinama rekao bi svojemu gospodaru: evo koliko je malo rodilo; tebi imam dati dio, kako ću živjeti s ovijem što ostane? Gospar dubrovački nije znao, da mu kmet drži u Hercegovini toliku životinju, ili u najam ili na polovinu. U jednu riječ: niti je dubrovački seljak mogao živjeti bez Hercegovca, ni Hercegovac bez dubrovačkog seljaka.

U ovom smislu imali su razlog neki stari gragjani i seljaci dubrovački, koji su kudili bune i urote hrišćana proti Turčinu. Govorili su mi neki stari Riječani, da će doći vrijeme, da ćemo i mi Dubrovčani, a vele više i oni s nama, ljubiti tragove turskijeh konjskijeh kopita.

Jedan dan, putujući ljeti iz Trebinja do Mesarâ, umoran sjahah s konja o podne blizu Slanoga u Hercegovini.[1]) Beg turski, unuk glasovitoga Hadži-bega iz Utova, pozove me u kuću, da se s njim koju uru porazgovaram, dokle krenem na konak u Mesare. Po adetu turskom svaku četvrt od ure viknuo bi beg Osmana, momčića turskog, da me posluži kafom u fildžanu ili lemunatom. U razgovoru s tijem begom čuh nešto, što nijesam nikad znao. Pošto mi beg isprića svoje putovanje na Ćabu, kako je vidio golem kamen krvlju naštrapan, gdje je Abram žrtvovao Bogu brava mjesto sina Izaka, počne zboriti o vlasteli dubrovačkoj. Megju ostalijem mi pripovidje, kako mu je djed kupio ondje mnogo zemlje u nekoga vlastelina. „Zar su gospoda dubrovačka imala zemalja i po Hercegovini?“ upitah ga. „Jesu, odgovori, a Vlasi im bili kmeti, neki u najam, a neki na polovinu; pa vlastela osiromašila, i kad dogje Austrija prodavali svoje i po Dubrovačkom a kamoli ne će po Hercegovini. Kad im njihovi dubrovački kmetovi slabo već davaju, otkle će naša raja? Biva i danas na sudu u Mostaru parba, čija je neka čatrnja[2]), je li

[1]) Slano se zove stanište u Šumadiji.

[2]) Od italijanske riječi *cisterna* = gustijerna, bunar.

hrišćanskoga popa Vasa ili raje od Slanoga. To je prostrana čatrnja, koju zgradi vlastelin dubrovački od porodice Ovčarevićâ i za kmetove i za veliko živo što je hranio. Ovaj je Ovčarević prvi vlastelin od ovijeh strana, koji bi upisan megju vlastelu i prvi zametnu osnovu, da vlastela sama zapovijedaju a ne vas narod, kako je bilo prije njegova dolaska." Još mi pripovidje, da je i porodica Bona imala tu nešto zemlje, koje poslije prodade. — „Ali se sve ovo u Vas može bit samo pripovijeda" (biva nije nigdje upisano), nadoda beg.

Ovaj od pamtivijeka uski odnošaj dubrovačkijeh seljaka s Hercegovinom stvori megju porodicama obiju strana neko općeno prijateljstvo, koje se protegne i na vjeru. Uopće seljak, toliko katolik koliko pravoslavni, ne zna koja razlikost dijeli ove dvije crkve; i pošto obe dvije imaju osobite obrede i neke osobite svetkovine, drže to kao amanet ostavljen svakomu u svom mjestu i drugo ništa. Katolici se služe svećenstvom pravoslavnijem, da vrše neke svoje praznovjerice, pravoslavni opet katoličkijem sveštenstvom za istu svrhu. Kad n. pr. pop pravoslavni ne će da učini zapis, da pročita svete molitve proti uroku, kad koga što snagje i ost., tad pravoslavni seljak trči u popa katoličkoga. Na isti način, kad pop katolički ne će da blagoslovi štogod, da zakanta[1]) poviše čega, katolici se utječu popu pravoslavnomu. Za moga popovanja po raznijem župama često je bilo ovoga. Znam katoličkijeh popova, koji su, kad bi umr'o koji pravoslavni Hercegovac, služili u sprovodu obredom latinskijem. A jedan pop u Ratu, vitez austrijski, nije htio predati popu pravoslavnomu iz Hercegovine, koji je bio za to došao, mrtvo tijelo jednoga Hercegovca, prije nego ga on sâm ne opoje u crkvi katoličkoj, po obredu latinskomu. U Dubrovniku se i danas dogagja, da koje bolesno čeljade katoličke vjere pogje u Trebinje, da bude blagosloveno ili zakleto od popa pravoslavnoga.

Hercegovci, kad se spremaju da pogju u koje selo dubrovačko, reku: Idem sutra dolje u *Župu*. Župom zovu i Rijeku i Zaton

---

[1]) *Zakantati* u Popovu znači: zakleti što štetno. Jednom dogju seljaci iz Popova sa cklenicom punom kukaca, štetnijeh usjevima, u Milkovića, vikara episkopa dubrovačkoga i trebinjskoga, da „zakanta". Milković im odgovori, da u taj čas nije od ćeifa da „kanta," nego da *bala* (pleše), te iskrene one kukce i stane ih plesati nogama, govoreći: Ovako i vi činite kad dogjete doma, vi i sva mladost. Vjerujte mi, da balanje valja više nego kantanje!

i sve Primorje. Dubrovnik i Kotor nijesu drugo za njih do Župa hercegovačka. To su isti razlozi, koje iznese bosanski paša iza trešnje, kad Dubrovčani za neko vrijeme nijesu mogli davati sultanu harač. Paša je govorio: Kad već ne može plaćati harač, Dubrovnik je primorje turske Hercegovine, i ja ga u sultanovo ime zapremam. Svak zna, kako u ovoj prigodi pogibe glasoviti Nikolica Bona.

Domorodni običaji seljaka dubrovačkoga isti su što i hercegovački: Božić,[1]) svadba, krsno ime, pobratimstvo, krmine[2]), sve pravi srpski običaji, koji sve više idu na manje, a gdjegod su se posve pometli radi sadašnje politike, koja oko toga mnogo upire. Austrija, netom uljeze, zabrani pobratimstvo. Taj je narodni obred sličan vjenčanju. U svečan dan dogju dva muška drûga pred ôtar, da im svećenik pročita koju molitvu i da ih blagoslovi krstom i svetom vodom; od toga se časa ta dvojica smatraju vezani uskijem i neprekidljivijem prijateljstvom. Za moga popovanja taj se obred još vršio. Kadgod bih pobratimio katolika s pravoslavnijem. Najzadnje pobratimstvo opslužih prije 5-6 godišta, negdje na Konalu. Govore mi, da su sadašnji parosi sve to pometli i da se tomu svuda opiru.

Božić se slavi i u gradu pucanjem iz pušaka. Vojnički austrijski poglavari, koji su obično druge narodnosti (Nijemci), našli su se čestò na čudu radi toga pucanja. Prije malo godišta neki oficir Nijemac, hodeći s četom put Trebinja, nabasa na Brgatu na svatove sa sarucima oko glave, s tokama sjajnijem na prsima i koji, razumije se, metahu iz pušaka. *Türken! Türken!* zaviče oficir i zapovijedi četi da opkoli svatove, i tužni vojnici, premda su bili Dalmatinci i znali za ovaj narodni običaj, koji se nalazi i u njih, valjalo je da izvrše zapovijed. Nego se slučajno namjeri tu neka bludnica dubrovačka, koja je znala njemački, te ona uglavi oficira, da to nijesu Turci nego mještani, koji vode nevjestu. Takogjer jedan generô, čuvši na badnji dan u večer puškaranje, i neobaviješten o tome, pusti iz kazerama vas bataljun vojnika i rastrka ih po ulica-

[1]) U nas je u gradu već nestalo *badnjaka*. Zamijenio ga je njemački *Christ-Baum*.

[2]) *Krmine* se zove gozba iza mrtvačkoga sprovoda, koju čine svojta i susjedi u kući umrloga, u večer i u prvu subotu iza opijela na grobu, s mnogijem čudnijem obredima. Na 24 Maja 1497. senat zabrani u gradu krmine, a dopusti po selima.

ma, da hrdaju po svijem vratima od kuća, iz kojijeh se pucalo. Valjalo je da ondašnji općinski načeonik pogje do generala i da ga obavijesti o ovome običaju, koji svake godine ide na manje radi sistema općene ćentralizacije, koji hoće sve da izjednači.

Seljaci iz okônijeh sela dolaze i danas pod barjacima i mećući iz pušaka u grad na dan sv. Vlaha. Austrija prvijeh godina zabrani ovu svetkovinu, ali je poslije na molbe općine opet dopusti. Samo jedne godine, kad pukoše prve puške u Hercegovini, bila je zabranila, ali se desi, da je okružnijem poglavarom bio u ono doba Dubrovčanin Pavo Rešetar, mnogo zaslužan za domovinu, jer sakupi mnogo starina pometnutijeh, dade očistiti kip Miha Pracata u Dvoru, koji je bio mnogo za'rgjao, skupi bir dubrovačkijeh novaca, uredi arhiv, da tugji knjiženici mogu prepisivati iz spisâ. kojijeh je tu ono doba još mnogo bilo. Ovaj poglavar uzme na se svu odgovornost, ako se što dogodi. Govorilo se naime, da mnogi Dubrovčani i tugjinci učestvuju u ustanku hercegovačkom. I tako ni te godine ne bi zabranjena svetkovina. Govorio je puk: „Zašto će nam je zabraniti? Ova je svetkovina jedino što još imamo!“

Seljanska brastva (confraternita) bijahu na podobu grackijeh brastava zanatlijskijeh. Brastva svakoga sela imagjahu pod republikom vlast da pedepšu malene lupeštine, počinjene u selu od djece i mladića seoskijeh. Kad bi koji uvrijedio starijeg čovjeka, stavili bi mu preko mise *moricu*, biva velik kamen, da drži klečeći oko vrata, a za psovku štipalicu na jezik. Taj su običaj neka sela htjela tjerati i pod Austrijom, ali ova odmah to zabrani i postavi „preture“. Selo, koje je tjeralo taj običaj i za vrijeme moga popovanja, jest Osojnik. Osočani, daleko od Dubrovnika, gotovo kraj Hercegovine, krišom bi pedepsali batinama, iza mise, u jednoj kući blizu crkve, mladića seljanskoga, kad bi ga zatekli u lupeštini u tugjijem usjevima. Svako brastvo imalo je svoga gestôda[1]), starješinu, izabrana za godinu glasovanjem. U brastvu su bili još starješine, biva ljudi već oženjeni i mlagješine, koji bi uljegli u bratstvo od 18 godina. Ovi su kupili bir parohu i crkvi, i služili oko stola, kad bi se braća skupila pred crkvom u neke svečane dane, ili da biraju novoga

---

[1]) Od italij. ghestaldo.

gestôda. Ovaj običaj traje i dan današnji po Župi, po Rijeci, a možda i drugovgje.[1])

U naše djetinjstvo bio je svake godine na Tomin dan dernek Konavljana u Dubrovniku. Poljana na Pilama (gdje je sad Hôtel Imperial) bijaše krcata zaklane krmadi, što bi donijeli Konavljani da je prodavaju gragjanima za peciva na Božić. Austrija iza g. 1840. udari porez na tu trgovinu i tako nestade toga običaja. To je bila svečanost gragjanska za svakoga; trčalo je malo i veliko da gleda taj svečani pazar, a mi djeca nijesmo taj dan hodili na školu.

Malo po malo pometnuše se svi ovi i drugi običaji. Seljani pometnuše i okroj svoje odjeće. Gdje su ti Pelješke s klobucima nakićenijem tolikijem perjem! Nema od toga ni traga. Gdje su ti kape konavôske (beretto frigio) u obliku čuna! Gdje su hondelji Konavojaka! Gdje su golemi saruci Župljana, Šumećana, i obričena glava s dugijem perčinom! — „Ovo je moja dika, kao kita cvijeća, što je vi zadjenete za klobuk", govorahu mi stari Šumećani, kad sam popovao kod njih. I uprav perčin kao muška dika vazda se spominje u narodnijem pjesmama i tužbalicama. Kolo vode još i dan današnji na različite načine Konavljani, Župljani, Primorci i Hercegovci, bili katolici bili pravoslavni, uz gusle i uz miješnicu (diple), i preko gozbe pjevaju narodne pjesme. U tijem gozbama žene i djeca ne sjede za stolom, nego služe muške. Opažam, da u Primorju kolovogja sve kretnje u kolu zapovijeda na jeziku italijanskomu, premda italijanski ne razumiju, kako što se u nas kretnje u kvadrilji zapovijedaju na francuskom. Hercegovci i naši seljaci, koji nose bjeljaču (gornja haljina hercegovačka), vode kolo pjevajući ispod glasa kakvu pjesmu i bubajući nekijem instrumentom. Rekli su mi, da je to ostatak prastara bosanskog instrumenta, koji se zvao bugarštica, donesen u drevno doba od Bugara u njihovoj navali.

[1]) Desih se tu skoro u jednom župskom selu, na gozbi brastva. Bilo je jedno 30 Župljana za stolom. Pri svrsi čuh, gdje u obližnjoj kući glasno napijaju. „Ovo su druga braća od istoga sela, ali s nama ne jedu, jer su od stranke hrvacke, a mi smo Srbi" — rekoše mi. Ja se začudih i viknuh: A što je ovo za Boga! „Ima i gora", rekoše mi. „Tu skoro umrije u selu dijete poraslo. Zakon je da brastvo dogje na sprovod. — Mi ne ćemo — odgovoriše — nego ako otac obeća, da će preći „iz srpske stranke u hrvacku" — A pop? je li došao pop? upitah. — „Jest, jer mu je red doći" odgovoriše. Tad mi sijevnu sva strahota onoga aksiomata politike *divide et impera,* i u isto doba zlobnost onijeh, koji ih na to zavagjaju.

VII.

Kako već rekosmo, seljak je dubrovački mimo druge odvojio pitomošću i radinošću. U ostalom, predrasudâ, strastî i sujevjerja nalazi se u njega kao kod svakoga drugoga seljanina i neuka gragjanina. A kao što Dubrovčani uopće slove s oštroumnosti i zdrava razuma, koji se kod njih razviše radi lijepog položaja prirodnoga i političke slobode, tako i seljak dubrovački, kaonoti udionik tijeh darova prirodnijeh, a donekle i političkijeh, kaže neku neobičnu duhovitost i zdrav razum. U ovome odvojiše osobito Konavljani i Mljećani. Riječani pak i Župljani ne dadoše književnosti baš izućijeh ljudi, kao ostala okolica. Kanonik Ferić ovako se šali u svojoj *Periegesis:* „Zašto već opade duhovita književnost dubrovačka? Znam zašto: otkad riječke dojilje počeše po gradu dojiti djecu, Dubrovčani počeše sisati riječku ćud.“ Pročitaj još satiru Pijerka Bone, koja počinje:

Čitah jučer iz knjižine,
Na kojoj bi prst prašine,
Čudnovate stvari neke
Vrhu naše l'jepe R'jeke.

Ja cijenim, pošto su ova dva sela najbliža gradu te se kmeti sastajahu često s gospodom, da se radi toga razvi neka slabost haraktera i nećutljivost u pomenutijeh seljaka. Uopće je teško biti podložan, a još teže imati svaki čas pred očima onoga, komu si podložan, da ti svaki čas zanoveta. „Pod očima se starješine sluša, na pet-šest milja dalečine ne sluša se više“, veli veliki propovjednik dominikanski ovoga vijeka, Lacordaire. Umnost su i sloboda dva obraza istoga novca, jedno svegj prati drugo. Umnost svegj podbada na slobodu, a ova je opet najbolja gojiteljica one. Toliko da je svaka filosofska, pa i bogoslovska morala naklonjena da oprosti ili dajbudi da blago sudi onome, koji se nalazi *in invicibili ignorantia* (u nepredobitnomu neznanju). Nema umnosti bez slobode. Treba najprije da se uzmožeš pohvaliti slobodom, pa da se podneseš umnošću. Sad se evo prilike promijeniše: Riječani i Župljani prebivaju u negda gospockijem polačama; vlasnici su svega onoga, gdje su im djedovi služili kao kmetovi. U sadašnja se vremena pokaza za to i u njih umnosti i zdrava razuma, da se kadgod prodevetiš. Poslije četrdeset godina popovanja, ja o tome mogu svjedočiti. Dajmo koji primjer!

Počeću s djecom. Da mnogo ljudi Platonova uma kopa, a da mnogi i mnogi polaze velika učilišta i da su urešeni naslovima doktora, profesora i ost., koji bi po svojoj pravoj cijeni imali kopati, svjedoče veliki mislioci i naše iskustvo. U tome se slaže i sv. Pismo, gdje piše: *casus in omnibus.* Dok sam se jednom šetao poljem, neki me momci, koji tu orahu, upitaše, koja mi je to knjiga u ruci. „Ovo su pjesme italijanske nekoga Danta" rekoh. „A o čem pjeva?" — „Evo, hodio je po paklu, po čistilištu i po raju, pa je sve napisao što je čuo i vidio" odgovorih. „Vala! ako je tako, imao je biti prem mudar čovjek, reče neko momče. Ovaj je svijet uprav nekomu pakô, nekomu čistilište, a nekomu raj: Pakao za onoga, koji u jadu i nevolji podlegne zlu i izopači se; čistilište za onoga, koji i u tuzi i bijedi svaki dan postaje bolji i štogod nauči po svomu i tugjemu razboru; a najposlije raj za onoga, koji kuša naslade i duhovne i tjelesne, a pravedan se kaže u svijem nasladama dopuštenijem i s Bogom stečenijem." Ostadoh začugjen i rekoh sam sebi: ovo je dakle ključ za razumijevanje Dantove *Komedije!* Više od trista komentatora imao je do sada ovaj spjev Alighieri-jev. Ne znam, nahodi li se gdje u kojem od njih ovo vrhovno načelo. Ako je bila namjera Dantova ono, što mi reče ono momče, upravljajući lemeš rala, onda je Dante bio jedini pjesnik, koji se služio svijetom vrhunaravnijem, da prikaže svijet naravni, i koji je u isto doba slikao svijet materijalni, da iznese idejalne pojmove. Dante je dakle klasičan pjesnik *per excellentiam,* dostojan da bude prozvan pjesnikom svega ljuckoga roda.[1])

Dok još nije bilo javnijeh škola, parosi su poučavali seosku djecu, a osobito djecu sela primorskijeh, gdje su se ponajviše davali na pomorstvo; dakle nješto žlje i gore trebalo je da ih uče i iz geografije i italijanskoga. Jednom, nabrajajući djeci kako se zove svaka vlada evropska, rekoh, da se vlada papina zove Sveta Stolica. Baš u to doba biše papi oteti svi gradovi oko Rima, i jedno dijete, koje

[1]) Ko bi rekao, da je najzadnji komentator Danta jedan seljak iz Murana, otoka kod Mletaka, jedan gondolijer, Antun Maschio po imenu, rogjen g. 1825. Bi najprije djetić u dućanu u Mlecima, gdje nauči čitati i pisati, pa poslije gondolijer. Pročita svega Danta i dogje do zaključaka sličnijeh onijem našega momka seljačkoga. Taj gondolijer prepliva g. 1855. rijeku Pad, da umakne Austrijancima, ali bi uhvaćen u Ferari i poslan natrag u Mletke. Ivan, kralj saski, Manzoni, Capponi, Tommaseo, Hollendorf, Vitte i akademije Milana i Trsta bili su s njim u dopisivanju.

bijaše od oca to obaznalo, reče: „Biće sveta stolica, ali joj se okrnula jedna nožica.“ Nijesam se nadao, da ću to čuti od seljačkoga djeteta. Dok sam jednom prevagjao djeci s italijanskoga izreku: „prijateljstvo je jedna duša u dva tijela, i čovjek kad ište prijatelja, da štogod od njega nauči, valja da traži boljega od sebe“, neko dijete ustade govoreći mi, da je to protivurječje, i da on ne nalazi, da se one dvije izreke mogu složiti. „Kako prijateljstvo može biti jedna duša u dva tijela, kad jedan od dva prijatelja, koji je bolji od drugoga, ima opet tražiti boljega od sebe?“ Neobične oštroumnosti a možda i sofistike u jednomu djetetu! A zdrav razum odrasle čeljadi! Čujte i ovu. Šetah po obali mora, čitajući knjigu Smiles-ovu *Volere è potere* (ako hoćeš možeš). Vas zanesen dokazima onoga engleskoga pisca, bijah uvjeren, da je to zlatna knjiga, najbolja knjiga, što se ovoga vijeka napisala. Neka žena, o kojoj sam već znao da je, što se tiče praktične pameti, najpametnija u mojoj župi, susrete me i upita me za knjigu. Ja joj hvalio knjigu do zvijezda, a ona će ti meni: „Kad je sve to, kako veliš, dokazano i istinito, uzmimo za primjer našu čeljad ovdje, koju poznamo. U toj Vašoj knjizi sve su primjeri iz naroda engleskoga i njemačkoga, gdje ih pomažu drukčije prilike. Sve je znati gdje i u koje vrijeme, kad se iznose izući primjeri haraktera i pameti kojega čovjeka. Sve stoji u „gdje i kad.“ Promisli u sadanja vremena koliko hoćeš i radina i pametna siromašna dubrovačkoga seljaka ili Hercegovca, hoće li oni samo svojom voljom i nastojanjem postići ono što žele? Evo ti Marka Barova, koji, ima četrdeset godišta, trudi i kopa i preko noći, niti pije niti troši u jegjeke, pa nema ni cakala na prozoru, nema ni stôca u kući. A Ivan Božov ne čini ništa, nego sjedi uz gospara bogataša N. N. i pripaljiva mu lulu, i njemu će iza smrti gospodara ostati sve ono bogastvo. Kako je to?“ Iza ovoga razgovora nikad više ni ne pogledah knjigu Smiles-ovu. Vratimo se *agli antichi amori*, rekoh sam sebi, na stari klasićizam, koji uči:

. . . vertere rerum
Nemo queat faciem, aut usquam rem perficere ullam
Invitis Dis . . . ,
Heu Fortuna! quis est crudelior in nos Te deus?[1])

[1]) Niko lje ne može promijeniti lice stvarî, niti dovršiti išta, kad bogovi ne će . . . . Avaj, Srećo! koji nam je bog od tebe okrutniji? (Horac).

Pošto se nastanih u Dubrovniku, namjera me namjeri na seljansko momče, koje je služilo u dućanu. Takoga čuda nikad ne vidjeh, niti ću vidjeti. Neka oštroumnost, neka naklonjenost nauci, pjesmarenju, učenju jezikâ zadiviše svakoga. Gospodar bi ga gdjekad pustio na poučavanje. Ja i još neki htjeli smo ovo momče uprav staviti na nauke, ovoga samouka, koji u tri mjeseca prevede uz malo pogrešaka na latinski sve izreke iz vježbenice za prvi razred gimnazijski. Tražio novčanu pomoć u Petra i u Pavla, ali zaludu. Neka su mi dubrovačka gospoda govorila: Ti si mu napunio glavu! Poslije ode u svijet, bez traga. Ova zgoda učini, da ja i mnogi drugi povjerujemo u pomenutu Salamunovu izreku: *casus in omnibus*. Ovaj zdrav razum, što je drugo nego shvaćanje u jedan čas jedne ideje i u isto doba svijeh odnošaja, koji postoje megju tom idejom i svijem poglavitijem idejama čovječjega uma? To je neki nagon uma, što se zove *sinteza*. Tijem su nadareni južni narodi. Raščinkati pak ideju i tražiti, u kojem se odnošaju nalazi s ostalijem idejama ljuckijem, zove se *analiza* (scientia). Ovijem su nadareni svi sjeverni narodi. To je posao za koji se hoće dugo razloženje i razmišljanje. Zato je Germanija pazarište, gdje se ocijenjuju svi plodovi uma ljuckoga svijeh naroda. Germanija je domovina kritike per excellentiam. Ko se daje na njemačke nauke gubi onaj prirodni slijepi kan (duh) južnijeh naroda, te stvoriše klasicizam u književnosti i u umjetnosti. *Classicismus est scientia infiniti*, a njemačka analiza *scientia indefiniti*, piše Bonghi. Reče dobro Giusti, da je zdrav razum onaj, koji svegj gospoduje u prostom čovjeku, komu je *mens sana in corpore sano* (zdrava pamet u zdravu tijelu), zdrav razum, koji shvaća ujedno i ideje prirodne, i ideje koje se jasnije nauče razmišljanjem, i ideje koje daje sloboda, i ideje koje daje hoćenstvo (biva ideje vjerske). Pak dogje vrijeme, gdje počnu teorije i sistemi, što nastaju iz različita razmišljanja o narodima i ljudima. Ovo reče Giusti u dva epigrama. Evo prvoga:

Il buon senso che già fu capo-scuola
Ora in parecchie scuole è morto affatto:
La scienza, sua figliuola,
Lo uccise per veder come era fatto.[1])

[1]) Zdrav je razum, koji već bî glavom škole, u nekijem školama posve umr'o: znanost, njegova kći, smače ga, da vidi kako je učinjen.

Ovo se ubojstvo dogodi u Njemačkoj. — Evo drugoga:

... l'ingegno umano
Partorì cose stupende,
Quando l'uomo ebbe tra mano
Meno libri e più facende.[1])

A Jezuit Felix reče: „Izlazilo bi sad veoma manje knjiga, kad bi spisatelji imali po koju ideju više!" Ako sv. Pavao veli, da naša vjera ima biti *rationabile obsequium* (razložito slušanje), i to ćeš naći po selima u njihovijem idejama vjerskijem po zdravu razumu.[2]) Zdrav razum natkriljuje sve teorije, sva pravila u svakoj struci znanja; njega ubija fanatizam i svaka druga strast i veliko čitanje svega što ti dogje pod ruku; u politici ubijaju zdrav razum nebrojene novine i stranke, u morali kazuistika, u vjeri pretjerani misticizam. Pošto u prostu čovjeku svega toga nema, u njega zdrav razum natkriljuje kadgod učevnost. Zdrav je razum temelj i nekijeh filozofskijeh škola, koje još živu, kao ona Reidova. Što je *buon gusto* u estetici, to je zdrav razum u razmišljanju. Prost čovjek reći će ti: ovo je lijepo, ali ja ne znam zašto; ovo je istinito, ali ti ne umijem dokazati. S toga mnogi budu u čemugod od drugoga poučavani, ali ne ostanu uvjereni.

Neka mi se oprosti ovo podulje govorenje o zdravu razumu, jer je on najljepša moralna strana prostoga seljaka.

VIII.

Pošto Dubrovnik sasvim pade u smislu političkom i moralnom, premda radi pitomosti svojijeh prebivalaca nije zaslužio da do-

[1]) Um ljucki porodi divnijeh stvari, kad je čovjek manje čitao a više radio.

[2]) Jednom dogje u mene stara Hercegovka pravoslavna, da kupim drvâ. Bijaše u korizmu, kad se Hercegovci, i katolici i pravoslavni, ne mrse za cijelo vrijeme posta. Hercegovku snagje mala snaga i ja joj ponudim malo juhe. „Jok!" reče „post je". Ali kad si bôna, nije grijeh omrsiti se, rekoh joj. „Ti si pop" reče ona ona „i to mi govoriš! Ja znam, da pred Bogom možemo naći milost samo našijem dobrijem djelima, biva molitvom, zadužbinom i postom, i to kad se ta dobra djela čine dobrovoljno, a ne za nevolju. Mi niti umijemo, niti imamo kad moliti Boga; milostinju ne možemo davati, jer smo i sami prosjaci, ko bi nama dao; zato ako ne postim i ne krotim tako hotimice samu sebe, reci mi: s kojim dobrijem djelom vlastitijem imam ja iziti pred Boga?" Moja ženo, na taku tvoju besjedu ja ti nemam česa odgovoriti, rekoh joj, znajući, stanem li joj kazuistikom dokazivati, da se može omrsiti, da će mi se smijati u brke.

gje u ovo stanje u komu je sada, kako piše Niko Pozza, ubavi pjesnik latinski:

... quando immeritae res jam cecidere Ragusae
Nostraque gens alio debet jam vivere pacto;
(Duris sic visum Parcis!).[1])

Dubrovčani stadoše nastojati oko popravljanja položaja materijalnoga i obragjivati zemlje, još dok Austrija ne bijaše nametla nikakav teret, i kad se opet poče razvijati pomorska trgovina. Plemstvo je ginulo malo po malo. Nije bilo potreba pokolja, kao onaj što se dogodi u Galiciji, kad seljaci poljski ubiše svoju vlastelu. Austrija se nagje oslobogjena od tegote jedne drevne evropske aristokracije, koja je nekako smetala i vladi i narodu. Grozna zgoda u povjesti ovoga vijeka!

Rekosmo, da od sela dubrovačkijeh svako ima svoje spomenike i lijepe položaje, svoju obrtnost i plodove. Romantičan je položaj manastira u Jezeru na Mljetu. Na otoku jezero, na jezeru otok, a na otoku manastir. Mljet pak ima i svoje istorijske uspomene, zabilježene najprvo od starodavnoga Apiana, od Orbini-a i od Pera Bizzarra. Na Lastovu nagjoše feničkijeh natpisa, a čuven je ovaj otok i radi ribanja koralja. Na njemu se takogjer nalazio grad, koji Mlečići g. 997., kad otok bijaše još pod srpskom vladom, sasvijem razoriše, kako priča Dandolo. I Porfirogenit spominje Lastovo. Vrijedna je spomena i pećina, znamenita radi svoga prirodnoga kroja. Rât se spominje kao plodan vinom. U Smokovljanima se i danas vide tragovi malena rimskoga grada; tu ima i natpisâ, koje zabilježi Ferić. Orašac i Zaton sloviše prije radi maslinova ploda. Orašac bi utočište čuvenoga Soderino iz Firence, progonjena od pape iz porodice Medici. Trsteno, čuveno s makljenâ, pohodio je lord Byron, veliki pjesnik vijeka, kako piše u svojoj poslanici Anikla de Valois, plemenita francuska gospogja, žena Pala kneza Gozze. Rijeka je poznata kao ugodno ljetno prebivalište dubrovačke gospode. Gdje ti je planina Sniježnica blizu Stravče u Konavlima, na kojoj se nalazi lokva vode, ljeti prestudene a zimi prevruće. Gdje su sela, negda varoši, te se natjecahu s gradovima! Šipan, po predaji utočište Renata de Valois u vrijeme krstaškijeh rato-

[1]) ... kad Dubrovnik zadesiše nezaslužene stvari, te naš narod valja jur da živi po drugijem zakonima; (tako htjede kruta sudbina!)

va. Još se i danas neka mjesta zovu „na Renatovo“. Tu se negda zakotiše i čaglji, zvijeri, koje jedu mrtvačka tjelesa, ali ih je nestalo. Samo se još u Ratu, sa strane mora od Neretve, čuje kako zavijevaju, tako da sam se jednom u Ratu od njih uplašio i molio druga, da me vodi natrag. Ove su zvijeri oblikom i veličinom slične lisicama i skitaju se skupa. U psalmima sv. Pisma, (u latinskoj Vulgati) zovu se „vulpes“ (lisice): *Tradentur in manus gladii, partes vulpium erunt.*[1]) (Psalam 63.).

Pod Austrijom u prvo doba nema porezâ, nema nametâ, samo na vratima grackijem stoji kakav Dalmatinac, u narodnom odijelu, kao financijska straža, radi uvoza i izvoza trgovine u grad; to je sve. Gospoda, odana već odavna svakoj raspuštenosti, koja se po njihovu ugledu uvuče i po selima, poremetiše prijašnju oštru pažnju na kmetove. Ko je onda u naše djetinstvo bio blaženiji od seljakâ, u kojijem je još za neko vrijeme tinjala stara republikanska moralnost otaca! Neki od gospode, silom zgoda povjesničkijeh izgubivši gospostvo, stadoše bolje nastojati oko gojenja zemalja. Baro Bettera uze da piše djelo o boljem obragjivanju zemalja. Pjesnik Niko Pozza sačini o tome divnu elegiju, gdje na početku govori, kako se jednom šetao sam samcat

. . . . tristissima fata volutans,
Fortunam patriae et casus meditabar iniquos,
Omniaque ut nostrae perierunt commoda vitae:
Omnibus est eadem praeduri causa doloris.[2])

Seljaci naprotiv, nahodeći se bez oštre pažnje, blagosivahu u moje doba čas i uru, kad Austrija zapremi republiku. „Dospjelo je gospostvo, dospjelo je s nama zanovetati....“, ovo su bile svagdanje litanije, kojijeh su nam u mladosti bile pune uši. Svud se po selima ovako govorilo, jer seljaci ne znaju ni za Machiavelli ni za Taylleranda. Pozza veli dalje u elegiji, da mu se prikaza starac, koji mu reče:

---

[1]) Doći će pod mač i jesti će ih lisice (čaglji).

[2]) . . . prebirući prenevoljnu sudbinu, razmišljah o udesu domovine i opakijem zgodama, i kako nestaše sve udobnosti našega života: svi trpimo s istoga uzroka grdnu bol.

Parce metu . . . .
Qui jam graviora times venientibus annis.
. . . . innocui vitam nec inire coloni
Poeniteat.[1])

Pa mu još govori, da pošlje ticu krilatu čovjeku, koji se od mladosti rado bavi učenjem raznoga poljodjelstva:

Bettera huic nomen, quem tu tibi ducis amicum;
Coeptum opus ut peragat, diasque in luminis auras
Edat, et illyricas fauste sinat ire per oras[2]).

O ekonomiji pak knez Borelli napisa raspravu, koju opet pobija Dubrovčanin Lujo pl. Serragli. I ovo Pozza spominje u distisima, gdje hvali kanonika Radelju:

Betterae illa mei fraterna ut Iadera laudat!
Ut facilis nostram poscit amicitiam![3])

Koja korist od svega toga! Pošto težak porez pade na zemlje, Bettera se okani započetog posla. Kmet se izjednači s gospodarem, svaki seljak s gragjaninom. U parbama radi poklonâ i dohodaka vazda je bila politika da se preteže za seljaka. Tad uprav sasvijem nestade vlasteoskog i gragjanskog uticaja na seljaka. Tad se čulo blagoslova Austriji više nego prije. Tad navališe seljaci, da pričaju anegdote o strogosti i tiraniji vlasteoskoj, od kojijeh sam zapamtio jedan. U pošljednje dane republike jedno jutro hladovao na obali Rijeke vlastelin od porodice Bonâ. Iz mlina prolazio u grad seljanin Primorac, kmet Bonâ. Vlastelin ga zaustavi i upita, kamo ide. Kmet, koji svoje gospodare nije lično poznavao koliko ni ovaj Bona kmeta, odgovori, da ide u grad, pa da se ima opet vratiti u Rijeku. Na to ga upita vlastelin: „Čigov si ti kmet?“ „Bonâ, gosparu“ odgovori seljak, i stane izmetati pogrde proti svomu gospodaru radi njegove strogosti. Bona ga je slušao hladnokrvno, i na svrhu reče čovjeku: „Pokle ideš u grad, bi li mi učinio ljubav, da odneseš u grad zdu-

[1]) Ne boj se . . . ti koji strepiš da će godine donijeti i gore . . . i nemoj da ti je žao početi živjeti kao prost težak.

[2]) Bettera mu je ime, i on ti je prijatelj; nek dovrši početo djelo i neka ga iznese na božiji dan i pusti, da s dobrom srećom ide po ilirskijem zemljama.

[3]) Kako bracki Zadar hvali ono djelo mojega Bettere! Kako lako (Zadar) ište naše prijateljstvo!

ru[1]) u dvor knjigu, što ću je sad upisati, pa počekaj dokle ti dâ odgovor; a evo ti jednu perperu, da se u toliko gdjegod napiješ." „Hoću drage volje, gosparu", reče kmet. Bona uljeze u kuću i napiše: „Utamniči po zakoniku ovoga čovjeka, koji ti je donio list, jer je opsovao republiku". Ne ćemo sad činiti komente, je li to bila tiranija ili nije, to ide u druga razmatranja moralno-politička, koja bi imala slijediti iza ove povjesti. Dosta je da opazimo, da je sličnu stvar opravio ćesar austrijski Josip II. jednomu biskupu[2]).

Dogje dakle vrijeme, kad vlasnici počeše prodavati svoje zemlje, osim onijeh pod fidejkomisom, svojijem kmetima, a to radi nametnutijeh poreza, tajne kragje, neplodnosti samijeh zemalja i raspuštenosti svake ruke vlastele i gragjana. Tako se seljak nagje znatno slobodniji i u isto doba otvoriše mu se nova vrata bogastva: brodarstvo opet nekako oživi. Dubrovnik i Pelješac počnu graditi golemijeh brodova; nasta plovljenje za Aleksandriju i Ameriku; slobodno trgovanje Dubrovčana s Hercegovinom, gdje se tjerahu velika

[1]) Zduri su bili pod republikom što sad redari. Ovi zduri, kad bi islužili dosta vremena, stavljali bi samovoljno, bez starije naredbe, u tamnicu seljaka i gragjanina. Za to izide u Dubrovniku poslovica, kad je govor o staru čovjeku, koji ima nad sobom starješinu mlagjega godinama, a čini štogod iz svoje glave: „Stara zdura u tamnicu, nos u . . . . ."

[2]) Ćesar Josip II., kralj pruski Fridrih II. Veliki i Katarina II, carica ruska, napojeni liberalizmom francuske enćiklopedije, služiše se tijem liberalizmom, da se oslobode drugijeh vlasti u svojijem državama, i tako stegnu svu vlast u svoje ruke. Katarina se htjela osloboditi ruskoga sinoda i zato primi u Rusiju sve Jezuite, progonjene od cijele Evrope; Fridrih II. od malenijeh kneževa njemačkijeh; Josip II. od jarma episkopâ, oružanijeh pravom kanonskijem, i za to proglasi *Leges Josephinas*. Pošto je vazda upravljao biskupima i crkvom, Fridrih II. ga nazva: „moj brat crkvenjak". — Josip II. dogje jednom *incognito* u malenu gostionicu u Trstu. Gospodar gostionice reče mu, da su sve sobe zapremljene od episkopa, koji ide u Rim. Ćesar se zadovolji da spava u sobi do kuhinje. U večer upita popa, biskupova pratioca, za uzrok biskupova putovanja. Pop, ne znajući s kijem govori, reče da biskup ide u Rim, da zadobije to i to crkovno beneficije, prije nego ga ćesar dade komu drugomu, i da se zato ide preporučiti. Na to upita ćesar, bi li biskup imao dobrotu da ponese jednu njegovu molbenicu i da je preda kardinalu datariju? Pop reče da bi, i sutridan ćesar predade episkopu zapečaćeno pismo, u kojemu stajaše, da se nikako tomu episkopu nema dati ono beneficije veoma izdašno u dohocima, jer da je episkop i onako veoma bogat. I tako je taj episkop, isto kao onaj kmet dubrovački, nosio glavom svoju osudu.

kriomčarenja, i sâmo susjedstvo turskoga zemljišta bijahu takogjer uzroci da seljak obogati. Jevtino meso, jevtini turski duhan, koji se onda mogao unositi kako ništa, jer je bilo lako podmititi onaj maleni broj financijskijeh straža, veliki broj *trabakula* i *bracijera*, te prenašahu iz svakoga pomorskoga sela robu, koju bi seljak za malo kupio u Hercegovini — sve to bijahu izvori bogastva. Još je dakle turska vlada, ako ne diplomatično, a ono dajbudi materijalno i ekonomično, bila obrana Dubrovniku, kao Crna Gora Kotoru. Naši dakle oci imali su razloga da zovu Turčina: *Naš ćaće stari*, kako smo često čuli u djetinstvu.

Mnogi seljaci, vrativši se nakon toliko godišta iz svijeta imućni, otkupiše se od kmestva. Neki ostaše i dalje kmeti nekijeh mogućijeh porodica vlasteoskijeh, kao Pozza, Gozze, Caboga i ost. Ovi seljaci od skoro obogaćeni primiše neku površnu kulturu, što bi uzrokom komičnijeh pojava. Svi naši suvremenici mogu o tome pričati, a ja sâm mogao bih napisati čitavu knjigu, koja bi bila obilat izvor komedijâ. Posljedica toga bijaše, da se kod mnogijeh pojavi nemoralnost i da seljačke porodice oslabiše. Pod republikom seljak, kad bi se vratio imućan iz svijeta, valjalo bi da prebiva u gradu. Pod Austrijom ostaje u svom selu i natječe se s kojom starom vlasteoskom ili gragjanskom porodicom i postaje *propheta in patria*, nasuprot evangjeoskoj izreci *(nemo propheta in patria)*, koja vrijedi samo u stvarima vjere i morala, nipošto u materijalnom i ekonomskom životu. Paroh, ako nije bogat, vrlo se malo nada, da će imati upliva kod takijeh. Svaki je čas tužen pred crkovnijem starješinama. Župa, Mokošica i Trpanj pružaju o tome primjerâ. Uzimajuć stvar u ovomu smislu, ne može se toliko kričati na popove, koji nastoje da obogate; *Ecclesia tua nec temporalibus destituatur auxiliis*[1]) moli se u jednomu *oremus* preko godine. Još ako je selo blizu Hercegovine, pop, koji ne pristane na neke zahtjeve sujevjerja, osobito kad se tiče bolesnika, može se nadati, kako se meni dosta puta dogodilo, da će susresti popa pravoslavnoga ili kadgod čak i hodžu turskoga, da trči kod katolika.

Seljačke porodice, imajući zemlje otkupljene od kmestva, koje trebahu da budu obragjene, stadoše se dijeliti. Brat koji ne radi zemlju posvadi se s bratom koji radi i razdijele se.

---

[1]) „Daj da tvoja crkva uzima i vremenijeh pomagala." —

Porodice seljanske življahu prije patrijarhalno, djed, otac i braća sa svojom djecom, tako da je porodica brojila po 20 i više lica. Otac ili najstariji brat držao je zajedničku blagajnicu. Sestra o udaji primila bi svoj miraz i „sestra udata susjeda nazvata“. Došla bi u rod na krsno ime, na babine[1]) i na krmine. Sad se dijele i do komičnosti. Gdjegod bude samo jedna soba, kako ćeš je podijeliti? Stavljaju u sredinu ljesicu. Jedna kuhinja, kako ćeš je podijeliti? Čine dva ognjišta. Hoće se ruka božija da uglaviš oca, da valja da ostavi štogod i kćerima. A nijesam joj dao miraz? govori. Koji pristane, a koji opet umre ne hoteći. Narod veli, da je muška glava starija nego devet ženskijeh, i za to je običaj u Rijeci, a cijenim i po drugijem selima, da se ispali iz puške više hitaca kad se rodi muško, a samo par ili dva kad se rodi žensko. Tako selo po broju hitaca već zna što se rodilo, ali ne zna u koga.

Megju strastima dubrovačkoga seljaka osveta se najmanje pokazivala, jer jako ukroćena od zakona republikanskijeh. Povjest ne bilježi nego dva slučaja osvete u staro doba. Prvi je o popu na Pelješcu, koji ubi pred crkvom vlastelina i pobježe na Korčulu, gdje vladahu Mleci. Prije popova bijega, senat je tražio u stonjskoga biskupa, da mu preda popa, ali biskup ne htjede. Senat na to počne zadijevati biskupa i valjalo je da ga papa premjesti negdje u Hrvacku. Taj episkop imenom Stefani, rodom s Lopuda, prije nego se ukrca, pročita u crkvi s ôtara anatemu na republiku. Takogjer u Rijeci, u selu Čajkovićima, neki Svetinja ispali pušku na vlastelina, koji je tuda prolazio u filjuzi[2]), ali ga ne pogodi. Svetinja uteče u Hercegnovi, gdje vladahu Mleci; iza pada republike vrati se opet u Rijeku. Već smo spomenuli osvetu Lasićâ proti porodici Pozza.

Ljubomorstva megju takmacima o istu djevojku bilo je izobilja. Jednom navali na mene preko vjenčanja mladić, htijući zapriječiti vjenčanje djevojke, jer da je njemu otprije bila dala riječ. Srećom bi mnogo naroda u crkvi, te ga odalečiše, i vjenčanje se izvrši.

A preljubovsta! Jednom pozvah ženu udatu, da je ukorim i stavim joj pred oči svu grdobu njezina djela i štetu koju čini djeci

[1]) Rodilji dolažahu u pohode svojta i prijatelji i nošahu joj darove, obično slasti i dva goluba, a po selima kakve druge jestojske. Ovaj se običaj posve pometnuo i zvao se „doći na babine“.

[2]) Lagja pozlaćena; u filjugama su se vozila vlastela po Gružu i po Rijeci.

i kutnjoj ekonomiji svojijem preljubom. Ali se ona toliko rasrdi, da izvadi ispod koreta nož! Bijasmo sami u sobi, i ja otvorih prozor i stadoh da vičem; na to ona pobježe. Sudu je nijesam tužio od straha, da mi se kad izvrši pedepsu gdjegod u samoći ne osveti. Jednom opet preljub čovjeka dovede njegovu ženu da opravi nešto, radi čega se ja i biskup nagjosmo u neprilici, kako ćemo popraviti. Nego ta žena izmučena ljubomorom pade do malo u suhu bolest i umrije. Što je pak opravila ne služi pripovijedati, to je prijedmet od romana. Gdjegod se bore dva čustva protivna n. pr. vjera i ljubav. Neka vlahinja vjere katoličke od tuge s nevjernosti muževlje pade u grčevi. Dovedu je k meni, da joj očitam molitve i da je pričestim. Ja, videći što joj je, cijenih da je bolje da pogje u liječnika, pa da dogje kad ozdravi u crkvu na pričest. Nakon mjesec dana evo ti vlahinje opet. Pitah, je li ozdravila lijecima liječnika. Ne, odgovori; kad sam otišla od vas, odmah sam pošla u popa pravoslavnoga, koji mi očita neke strašne molitve strašnijem glasom i nečisti me ostavi. Ovdje čustvo vjersko nadjača čustvo ljubomora. Kako što je ideja bivstva (idea dell' assoluto, dell' infinito, di Dio) prva ideja u razumu ljuckomu i svud ulazi, tako je i vjersko čustvo prvo i žešće od svijeh ostalijeh čustava. Nema vele vremena da bih pozvan na sud, da uglavim seljansku djevojčicu iz Primorja, da treba da se zakune kao svjedok. Uvjeravah je više od ure, da nije grijeh zakleti se kad zakon zapovijeda, ali ona nikako, ne će ter ne će, neka je bilo istinito ono, radi čega se imala zakleti. Kad ja otidoh, jedan od činovnikâ izumi svoju: dogje pred djevojku i velikijem psovanjem i prijetnjama toliko je uplaši, da je skloni na zakletvu. Ovdje veliki strah nadvlada ćutnju vjersku.

Seljak je dubrovački, kako već spomenusmo, slovjensko-srpskoga plemena, i po tom mu je harakter i ćud slovjenska, dok se s vremenom na mjestima ne pokvari, miješajući se zbog trgovine s Italijancima i s Nijemcima. Ovo se dogodi u primorskijem selima, gdje se seljak zanima ponajviše brodarstvom. U planinskijem selima još vladaju starinska ćud i običaji. Moralna je harakteristika Slovjenâ uopće: pjesništvo i eutanasija. Ovdje ne služi ponoviti sve ono što je od pisaca već toliko puta bilo rečeno. Srpska narodna pjesma jedini je klasićizam, što stvori u književnomu svijetu uopće slovjenski seljak. Premda se na tisuće pjesnika umjetnijeh penje i

pentra po Parnasu, treba vazda da im narodni pjesnik dâ ruku, da se s Pegasom ne skoturaju u dolinu.

Pošto se od iskona bavi poljodjelstvom, narod je srpski demokratičan per excellentiam. Njegova aristokracija, biva župani, boljari i ostalo plemstvo, nije stvoreno od kraljeva, već ishodi od naroda, te bi se najzgodnije moglo zvati patricijatom. Kad patricijat hoće da se razlikuje od naroda, uzme u Slovjenstvu uopće forme njemačke, ili madžarske, ili turske, ili kako u Dubrovniku forme rimske. Ali ovdje plemstvo mudrom politikom prigrli jezik i neke forme života od naroda srpskoga, jer se aristokracija dubrovačka nalazila brojno veoma slabija prama narodu, i za to nije himbeno postupala kao Nijemci s podjarmljenijem Slovjenima, dok ih sasvijem ne ponijemčiše. Jer je himbenost prva harakteristika njemačkijeh vladâ i naroda: *Germani versutissimi natumque mendacio genus*[1]), piše Velej Paterkuo (Lib. II. c. 118). Sve što su neki stari spisatelji, kao Prokopij (*De bello Gothico*), car Mavricij (*Strategicon*) car Leo (*Tactica*), car Porfirogenit (*De administratione*), episkop Ditmar (*Chronicon*), Adam Bremen (*Hist. eccl.*, lib. II., de scriptor. ed. Hamburg) napisali o Slovjenima u opće, sve se to može kazati o dubrovačkom seljaku. »Res utiles vel forte difficiles omnes ad commune consilium referuntur«[2]) (Prokopij): evo ti zbora pred crkvom; »Gentes Sclavorum servitutem amplecti coactae nemini libentius servire volunt quam suis«[3]) (Mavricij): evo ti politike dubrovačkoga senata da primi narodni jezik; »Aberrant in religiosis ritibus, coeterum moribus, hospitalitate nulla gens honestior aut benignior«[4]) (Bremen): senat dubrovački trijebi patarenstvo i unosi katolićizam, u ostalom pušta da tjeraju na svoju. Eckhard vadi iz Jornandes-a, Prokopija i ostalijeh hroničara, kad veli, da »Gens Vinida vel Venda, ex Sorabis puto, terram universi excolunt«[5]). »Fatale est (vele svi hroničari, ovdje navagjamo samo jednoga) Germanis linguam eorum mutare aut penitus abolere. *Primum Germani Slavis natura inimi-*

---

[1]) Nijemci su veoma himbeni i rogjeni da lažu.

[2]) Sve stvari korisne ili slučajno teške iznose pred zajedničko vijeće.

[3]) Slavjanski narodi, prisiljeni da prigrle ropstvo, nikomu radije ne će da robuju što svomu.

[4]) Razlikuju se vjerskijem obredima, u ostalomu nijedan narod nije pošteniji, ni blaži u običajima i u gostoljubivosti.

[5]) Narod vinidski ili vendski, mislim srpskoga porijekla, svi obragjuju zemlju.

ci, eos discordiis dividunt, tum dissimulato odio, divisos aggrediuntur.«[1]) Čini ti se da u ovijem riječima čitaš program politički današnjijeh vremena! A jedan njemački hroničar piše: »Zwischen den slavischen Völkern bestand auch noch eine religiöse Feindschaft.«[2]) Ovo vjersko neprijateljstvo najviše kidiše i služi politici današnjijeh vremena.

Kaonoti poljodjelac, seljak ljubi nada sve svoju zemlju, na kojoj trudi i koja ga hrani, pa je zato nostalgija u njega jača nego u gragjanina. „Svud je dobro poći, ali je najbolje doma doći", „doma domavca i kruha paljavca", vele narodne poslovice. Ova ljubav čini, da seljak sa zanosom brani sebe, svoju zemlju i svoj trud. S toga neprekidne parbe pod republikom megju gospodarem i kmetom. „Nije pravo da sami rade težaci, a da sve raduju ležaci", čuo sam prolazeći, gdje jedno momče pjeva u polju!

Živeći uvijek sred veličanstva i neizbrojnijeh ljepota prirode, seljaka se ne može oteti njihovome uticaju, on ih osjeća, one ga zanose, i te osjećaje i te zanose on iskazuje pjesmom. Pjesmom, koja ide od oca na sina, bilježi svoje zgode i nezgode, svoju povjest; njoj povjerava svoje tuge i svoje radosti. „Ovdje pogibe Cerva u okršaju Dubrovčana sa Barićem bosanskijem", reče mi prekolani Župljanin, hodeći sa mnom. „A kako ti to znaš?" — „E, znam, onomadne smo iza objeda pjevali pjesmu o tome." Poslije estetičnijeh zanosa nastupe moralni, nastupi razmišljanje, i tad izidu legende, priče, poslovice i ost. Po ovom što rekosmo, regbi da Platon dobro govori: Ljepota je stepen koji vodi dobroti, a dobrota vodi istini. Savršena estetika čini ti da progješ na moralnost, a moralnost savršena vodi te istini. *In malevolam animam non intrabit sapientia*[3]) veli sv. Pismo; a Hegel: „Ukaži mi tvoju moralnost, a ja ću i sam ugonenuti, koji je sistem tvoje filosofije."

Prost seljanin ne kaže nikakav zanos za umjetnijem ljepotama, one mu se čak ne mile. Neka gospogja dubrovačka povede jednom u Mlecima, u pokladima, svoju službenicu seljanku u „Teatro

[1]) U zô čas Nijemci mijenjaju njihov jezik ili ga posve ukidaju. *Nijemci, po prirodi neprijatelji Slavenima, prvo ove razdorom razdijele, pa tad, krijući mržnju, udare na razdijeljene.*

[2]) Megju slovjenskijem narodima postojalo je još i vjersko neprijateljstvo.

[3]) U zlobnu dušu ne će ući mudrost.

Fenice". Službenica postoji koji čas, pa će ti gospogji, da želi otiti doma, jer da joj se ne mili ondje stajati. Svak zna pričanje Draškovo u „Gorskom Vijencu".

Druga je harakteristika seljaka eutanasija (lijepa smrt). On je prožet osjećajem, da je umrijeti isto tako prirodna stvar kao roditi se, i umire posve mirno. To proishodi odatle, što njegov život teče prosto, što su njegove naslade skromne i djeluju mirno i polako, i što je krug njegova znanja veoma malen, a poglavito, jer umire u starosti. Kultura donosi sobom žešće požude za nasladama, ove drmaju čovjekom i svale ga u grob prije vremena. Nakon toliko vijekova kulture mi smo danas toliko slabi, da je u narodu postala poslovica, iperbolična koliko hoćeš, ali koja sadrži nešto istine: „Doći će doba, kad će nositi jaje u dvojicu". Svoje poglede na smrt narod je izrekao u poslovicama: „Iz života život izvire, kad se ožive tad se umire", što se može razumjeti u smislu ne jednomu. „Dokle je vijeka, dotle je i lijeka", biva čovjek živi dokle mu je sugjeno. „Jedna smrt sto uzroka" — „Mlad može umrijeti, a star valja da umre" — „Star vidi smrt, gdje udara na nj sprijeda, a polako se privuče ozada mladomu". — Reče mi jednom seljanka: „Zemlja zemlju pleše, dok se od duga trenja ova gruda zemaljska (tijelo) sama po sebi ne zdrobi." U narodu znači umrijeti: doći do Boga. To odgovara italijanskoj: *Tomba dell' uomo, culla di Dio* (grob čovjekov, kolijevka božija), kako piše na grobnoj ploči u Mlecima. Star seljak opazi mi jednom, da se po gradovima žali one, koji umiru, a nikad one, te se rode, i upita me, zašto je to. Odgovorih mu: Jer ko se rodi, može biti i srećan. A on meni: „Može izaći srećan i kad umre, pa bilo štogod iza smrti ili ne bilo." Seljak ne zna ni za optimizam ni za pesimizam. Nije svetac, pa ne ište smrt, ne govori kako sv. Pavao: *Cupio dissolvi* (želim se razmetnuti, nestati), ali kad mu dogje smrt, tad *La gentilezza del morir comprende*[1]). „Kad dogje smrt", čuo sam gdje govore neki seljaci staroga kova, kojijeh je još bilo u naše doba, „uvidiš: gdje si bio? nigdje — što si činio? ništa". „Ovo je sve, otkad se rodimo dokle umremo", reče mi jednom jedna pravoslavna, „neko prikazanije ili nakazanije, a što je pak sve ovo u sebi, jedini ti Bog znade!" Odmah mi dogje na pamet Kant: La sensazione è un fenomeno; ogni oggetto, causa della

[1]) Razumije ubavost umiranja (Leopardi).

sensazione è un ignoto x (sensacija je fenomen: svaki prijedmet, uzrok sensacije, jest nepoznato x). Seljak se i kune smrću: „Smrtnoga mi časa! Tako ti smrtnoga časa!“

Kod dubrovačkijeh seljaka opazih još nešto: majka plače ako se dijete istom rogjeno ne zaplače i ako ne plače preko krštenja; to svakako sluti na zlo; prirodno je, da plače, kad se rodi, a vele veće kad se krsti. Ako ne plače, ili će brzo umrijeti ili će prem nesrećan biti u životu i prem plakati. To je sujevjerje, ali svako sujevjerje sadrži u sebi malo istine. A kad se pred materom hvali ljepota, ili dobrota, ili umnost djeteta, ona reče: „U kam se sve to uprlo!“. Tu se očituje neka prirodna slutnja, da će zlobnost i zavist kidisati na dijete i da će on biti žrtva tugje zloće.

Najljepši primjer eutanasije vidjeh u Šumetu, pri umrću jednoga starca. Niko Veliki Pozza nagovarao me je, da sklopim o tome idilije, jer saloni, bali, gracke svečanosti, govorio je, ne mogu nigda dati materijal za idilije. U salonima, na balima, na gospockijem objedima, govoraše, čućeš riječî *de bon ton*, ali rijetko koja bude, *de bon sens*. Dakle, umirao čovjek; pristupiše mu sinovi k postelji te mu govore: „Ćaća! Ćaća! hoćeš da ti zovemo liječnika, ne bi li ti bilo lakše?“ — „Ne“, odgovori, „što ćete zaludu trošiti, nego znate li koja je? uzmite iz kuće koju pletu i kupite malo rakije i štogod da vi zagrizete dokle sam ja još u biću, pa donesite da se svi skupa napijemo, i da napijem u vaše zdravlje, a tako i vi i gospar pop meni napijte za odriješenje grijeha mojijeh i za spasenje duše moje.“ Prekolani takogjer star Konavljanin bio na smrti i po običaju hotio da mu porodica klekne oko postelje, i da se s njim moli Bogu. Od jednom će prekinuti molitvu i kliknuti: „Nešto mi je lijepo sad palo na pamet; denu skinite s čivluka gusle, da to ispjevam; grehota je da se zaboravi“ i ispjeva nekoliko puta malenu popijevku, da je djeca upamte, pa nastavi moliti Boga.[1]) U Rijeci žena na

[1]) Povjest bilježi klasičan slučaj eutanasije u majci glasovitoga Goethe. Pozvana negdje na objed, udari je kap baš kad je imala iziti iz kuće. Položiše je na postelju i, kako je još mogla micati prstima, zaište olovku i komadić hartije, i napiše: „Prostite, danas Vam ne mogu doći na objed, jer danas imam umrijeti.“ Kako da je umrijeti stvar obična, što se čini svaki dan! Kaunitz opet, glasoviti austrijski ministar pod Marijom Terezijom i Josipom II., nije trpio ni da kogod spomene smrt. Kad bi kogod umro i njega valjalo o tome obavijestiti, počelo bi se o pokojniku pred njim govoriti; a kad bi Kaunitz upitao: kako je? gdje je? niko

umoru naredi djeci, da pogju u grad, da kupe crne robe i da se to odmah skroji. Kad bi skrojeno zapovijedi im, da se obuku, da vidi kako im stoji.

Što sam se u ovijem opisima podulje pozabavio prostijem narodom, krive su sadašnje prilike. Reče Niko Pozza:

Sic igitur tristis rerum me terret imago
In patriam, ut patrios nequidquam quaerere mores
Coner . . .
. . . .
. . . et illa mihi totis potiora triumphis
Foedera, queis pridem est gavisa Epidauria tellus.[1])

IX.

Drugi stališ, koji oživi dolaskom Austrije, jesu popovi, kako već rekosmo. Svećenstvo se dijeli na manastirsko i svjecko. Dolaskom Austrije manastiri ne dobiše ništa, ako ne izgubiše. Svjecki svećenici postaše silom pomoćnicom sile materijalne, militarizma. Ne, da je Austrija izumila tu silu vjersku; ona ističe po sebi u svakom narodu. Ali vlada stade upravljati tom silom, kako što je činila i republika dubrovačka. U tome se ne može zamjeriti Austriji, ona postupa kao ostale vlade, kojijem je svaka vjera Arhimedova poluga za upravljanje s narodima. Sila vjere bi za politiku jedino srestvo, kojijem se Dubrovnik diže do stepena slave, koju spomiminje povjest. Ali ova Arhimedova poluga, koja, kad se ima gdje nasloniti, može maknuti nebo i zemlju, imala je za naslon samo vladu senata; sad ima svećenstvo i stranke klerikalne za naslon. Republika dubrovačka uze vjeru kao jedino oružje, zato puk dubrovački bi pobožan per excellentiam. Ali republika uze pod svoju vlast i svećenstvo i preteče za nekoliko vijekova zakone jozefinske[2]).

ne bi odgovorio ništa. Po tomu muku razumio bi što je. A kad bi mu ko od svojbine umro, kogod bi od svojte došao u pohode u crnu, ne govoreći ništa.

[1]) Ovako me dakle tužna slika stvarî vuče k domovini, da uzalud pretražujem domaće običaje. . . . . i od svijeh slava preči su mi oni običaji i zakoni, koji su prije veselili epidaursku zemlju.

[2]) Kad ćesar Josip II. poče vladati i premetati bićem i kanonima crkvenijem, papa Pio VI. valjalo je da se prošeta do Beča i tu, kad se susrete s ministrom

U Dubrovnik nije bilo potreba da dolazi papa, jer Dubrovčani, kako već spomenusmo, držahu o svom trošku po svemu turskomu istoku do dvjesta crkava, i tako pomagahu katoličku vjeru; služba božija po obredu katoličkomu mogla se vršiti usred tabora turskijeh. Udariti anatemom Dubrovnik Rimu je bilo isto što uništiti sasvim katolićizam po Sultanovoj državi. U ovu vjersku politiku senata, svećenstvo se nije smjelo prtiti. Imao je razlog papa Benedikt XIV, kad je pisao arhijepiskopu dubrovačkomu, da je „episkopat veliko breme svukud u katoličkoj crkvi, a nada sve u dubrovačkoj".

Popovi bijahu držani kao i ostali gragjani, naime podložni gragjanskijem držanstvima. Beneficija, dohoci, uprava crkava bijahu u rukama vlade, a popovi u isto doba uživahu neku slobodu republikansku. Puk bijaše pun vjere i pobožnosti, dok su se popovi u isto doba ponašali na način, da bi se u dan današnji to činilo sablazan i protivno duhu klerikalnomu. Onda to ponašanje nije nikomu davalo u oko. Pripovijeda se da u pokladima bijahu tolike igranke privatne po Konalu, a da je vikar crkve dubrovačke, dum Pero Milković, svu noć udarao vijolin u orhestri. Popovi dolažahu u neke dućane na razgovor s čibukom u ruci i u bijeloj, noćnoj kapici i nikomu se to nije činilo čudnovato. Uz poklade, kako su maškare bile govoruše, fratri bi iznosili iz crkve klupe na placu, i tu sjedjeli zajedno s gragjanima i slušali govore i odgovore maškara.[1]) Veliki književnik latinski, kanonik Zamagna, do stare je starosti ishodio iz grada s puškom i lov lovio za toliko dana. U pokladima stari popovi bijahu na glasu s dobre ješe. „Što ćete?", govorio je jedan u šali, „zabranjeno je ćutjeti slasti na površini kože, ćutimo ih dakle ispod kože." Kao na glasu lovac u dubrovačkoj se predaji spominje Malobraćanin, njeki otac Ilarij. Jednom se u Konavlima okladi s vojnikom Hrvatom, da će pogoditi nišan u kojoj mu drago dalečini, i dobi okladu.

Kaunitzom, pruži mu ruku da je poljubi, neka je je bio protestanat, kako što su činili ruski ministri i vladaoci, neka su bili pravoslavne vjere. Ali Kaunitz uzme Pia VI. za ruku i prodrma je u znak prijateljstva. Ćesar Josip smatrao je papin dolazak kao diplomatičan pohod i nakon malo vrati mu taj pohod, i po svijem crkvama rimskijem ne htjede kleknuti nego na golo tle, a ne na pripravljene od kadife blazine.

[1]) Radi pjesama od maškarata na glasu je Antun Kaznačić.

Svećenici su, kako se vidi, bili u svemu ravni drugim gragjanima, samo što za obične gragjanske prekršaje potpadahu pod sud biskupov. No ako bi svećenik uradio što protiv republike, tad mu je sudio senat i bez biskupa, i kaznio ga progonstvom jali smrću. Svećenstvo nije imalo plate kako danas, već je živjelo samo od priloga svake vrste, što dobivaše od vršenja obreda crkovnijeh. Samostani tako isto, samo što su ovi imali i zemalja vlastitijeh, ako im je to bilo dopušteno po pravilima. Malobraćani (Franjevci) n. p. živjeli su o samoj milostinji i bogatijem legatima, jer po pravilima ne mogu imati svoga nego ono malo zemlje oko samostana. Pošto je svećenstvo tako živjelo, nije se mogao u Dubrovniku kako drugovgje po Evropi uvriježiti nepotizam, o kome toliko pričaju svi povjesničari i političari. Ako je bilo nepotizma, to je bio samo pojedini slučaj, ni po što sistem. Na dubrovačke popovske porodice nije se mogla primijeniti riječ Paskvinova[1]): *satiasti Domine familiam tuam muneribus sacris* (nasitio si, Gospodine, porodicu svoju svetijem činima)", to što se u najnovijim epohama može primijeniti, megju manje megju više, na porodice svijeh nas popova, tako da je danas opća sumnja (u istinu kadgod vrlo kriva), je li sad popovstvo uprav zazvanje božije ili srestvo za življenje i davat živjeti. Parohije nijesu bile begluci ni pašaluci[2]).

---

[1]) *Pasquino* se zove kameni stup u Rimu, gdje su se za vlade papinske obično lijepile satire proti papama, svećenstvu i privatnijem ljudima. Ime je dobio od jednoga šavca, *maestro Pasquale*, koji je kraj toga stupa u staro doba imao svoju radnju i bio na glasu radi sklapanja satira, tako da ih kasnije krstiše *Pasquinate*.

[2]) Tijeh pašaluka porodičnijeh pod imenom parohija bijaše najvećma u Hercegovini kod pravoslavnijeh, gdje parohija ostajaše neprekidno u istoj porodici i prelažaše s oca na sina. U ostalom, i samostani jednog i drugog obreda imahu svoje pašaluke, a o tome najbolje priča Matavulj u svom remek-djelu „Fra Brnje Bakonja", glede verizma najboljem proizvodu naše današnje lijepe knjige. — Nastaje pitanje, kako je pisac, pravoslavan, mogao onako tačno i vjerno do sitnica opisati život fratara u onom dalmatinskom, katoličkom manastiru. Valja se spomenuti, da prije političkijem računom izazvanoga razdora megju narodom u Srbe i Hrvate, drugi odnošaj vladaše izmegju zapadne i istočne crkve u Dalmaciji. Pravoslavni staroga kalupa obično učahu škole kod svećenika katoličkijeh, i pisac, živeći neprestano s onijem fratrima, mogaše ih u dušu poznati i onako divno ocrtati. Nasuprot znam, da u vrijeme ustanka hercegovačkoga popovi pravoslavni, koji prebjegoše s narodom u Rijeku Dubrovačku i tu boraviše više od dvije godine, otvoriše škole, i djeca katolička, pošto još ne bijaše u Rijeci općinskih narodnih škola, igjahu u njih na školu. Naprotiv, mnoga djeca pravoslavna dolažahu u mene svake nedjelje

No ako megju popovima u Dubrovniku nije moglo biti historijskog nepotizma, bilo je, radi neženstva popova latinskog obreda, *Perpetuâ*, ali takvijeh Perpetua, da se ona Manzoni-jeva ne može s njima ni uporegjivati. Ni danas im se sjeme nije sasvijem utrlo[1]).

Kad Austrija ugje u Dubrovnik i pripoji ga Dalmaciji, poput političkoga promijeni odmah i ustav crkovni, te od Dubrovnika i Dalmacije učini jednu državu crkovnu. Zadar posta glavnijem gradom političkijem i crkovnijem; metropolije spljecka i dubrovačka biše ukinute; biskupije osorska, rapska, ninska, skradinska, trogirska, makarska i korčulanska tako isto. Oser i Rab potpanu pod biskupiju krčku a metropoliju goričku; biskupija ninska združi se sa zadarskom; biskupija trogirska dopane biskupiji šibenskoj; biskupija makarska i mali dio biskupije trogirske dopane biskupiji spljeckoj[2]), te biskup spljecki dobi naslov „Episcopus Spalatensis alias Salonitanus et Macarensis“; biskupija korčulanska i stonska biše pripojene biskupiji dubrovačkoj, te biskup dubrovački dobi osim toga i upravu biskupije trebinjske[3]).

Radi ukinuća arhiepiskopije dubrovačke trajaše parba mnogo godina izmegju Rima i Beča, te s toga za trideset godina stajaše prazna biskupska stolica u Dubrovniku: od 1800., kad umre najpotonji arhiepiskop dubrovački Ban, pa sve do 1830., kad Rim popusti i bulom pape Lava XV. od 30. Julija „Locum B. Petri“ ukine arhiepiskopiju dubrovačku i spljetsku i gore nabrojene biskupije. Kako njeke svetkovine i službe crkovne bijahu osobina ukinutijeh bisku-

---

na „dotrijenicu“ ujedno s djecom katoličkom, da ih učim moliti Boga. Nije se onda pazilo na njeke stvari kako danas, niti je bilo ove mržnje.

[1]) Megju starijem knjigama matice u Mokošici (u Rijeci) nagjoh njeke listove od 1780-90, na kojijem su, u njekom smiješnom italijanskom, pobilježeni svi prinosi o dohotku, što parohijani bijahu dužni po zakonu davati parohu, radi česa ih on mogaše tužiti republici. Izmegju ostaloga zabilježeno je i što parohijani imaju po običaju davati službenici parohovoj, dakako s primjedbom, da se za to ne mogu tužiti republici, ako ne će da daju.

[2]) Danas u Makarskoj ima biskup, kao pomoćnik biskupa spljeckoga.

[3]) Kad Austrija zapremi Hercegovinu, uprava biskupije trebinjske bi dignuta biskupu dubrovačkomu i predana mostarskome, koji, kao episkop trebinjski, i danas drži dva ostrva kraj Cavtata, Mrkan i Bobaru, i neke stanove u Dubrovniku. — Republika je imala vlast od Rima, da ona imenuje episkope stonjskoga i trebinjskoga. Trebinjski je obično prebivao na ostrvu Mrkanu, gdje je negda bila bogomolja i stan biskupov a danas nemaju nego razvaline.

pija, tako se vršahu i docnije, po ukinuću, da se narod ne bi zablaznio, a kako je svegj bilo i biće, da *regis ad exemplum totus componitur orbis* (po primjeru kraljevu vlada se cio svijet), tako se i ćentralizacija uvukla svukud, gdje se god mogla uvući, te je dan danas i za Dubrovnik i za Kotor sv. Jeronim, zaštitnik Dalmacije, svetac zapovjedni.

Tako je isto Austrija prekrojila i episkopije pravoslavne. Stolica pravoslavnoga episkopa bi prenesena iz Šibenika u Zadar, a Boka Kotorska ocijepljena od biskupije crnogorske i pridružena Dalmaciji.

Dolaskom Austrije, dakle, biskupija dubrovačka steče Korčulu, ostrvo plodno vinom, kamenjem za gragju (na glasu je kamen korčulanski s ostrva Petrare), a najviše popovima. I danas Dubrovnik te tri vrlo potrebite stvari dobavlja obilno s Korčule[1]).

Ovo bjehu promjene u crkovnoj administraciji, a što se tiče političke strane, zemljište dubrovačke republike, koja je umjela zauzeti mjesto i u općoj povjesnici ljuckoga roda, po smaknuću slobode na bečkom kongresu, dobi na ploči svoga groba naslov krotak i ponizan „političko okružje dubrovačko", isto kako Imocki ili Metković . . . .

Prvi biskup dubrovački pod Austrijom, Giuriceo, kad dogje u Dubrovnik, reče jednom Antunu Kaznačiću: „Ne razumijem, kako su dubrovački nadbiskupi mogli prebivati u ovako tijesnoj kući." (To je bila kuća uz stônu crkvu, koju upotrijebiše docnije za jedan dio sjemeništa.) — „Što ćete, živjeli su na apostolsku", odgovori Kaznačić. Drugi put reče taj biskup njekom vlastelinu: „Čudo mi je, kako u Dubrovniku, koji je obilovao bogatijem crkvama i u kome su popovi vlasnici golema imetka, kakva nema u Dalmaciji, nije bilo sjemeni-

[1]) Negda se tijem odlikovalo *Lastovo,* čija je matica poznata s Ticijanove slike sv. Kuzme i Damjana. Kako je Lastovo imalo svoj ustav, tako nije moglo otići pod kmestvo, ali za to su zemlje bile opterećene mnogijem beneficijima crkovnijem. Odatle obilje popova. Tijeh beneficija bojala se republika i u Ratu, s toga je i pospješila posvajanjem zemalja za gospare, gdjegogj i na silu, kako piše *Degl' Ivellio* u navedenom djelu. — Lastovo je imalo povlasticu koja i danas traje, da im paroh ima biti Lastovac, a tu povlasticu uživaju otkad protjeraše sami svog paroha i, bez dopusta arhiepiskopova, namjestiše jednoga svoga za župnika, radi čega arhiepiskop udari anatemom cijelo Lastovo. Republika nastoja da se anatema digne s Lastova, a da se ta stvar ne ponovi, naredi, da paroh na Lastovu bude svegj koji Lastovac.

šta.“ Na to će mu vlastelin: „Što se tiče morala i strogosti života, prama današnjijem vremenima vas grad je bio sjemenište.“[1])

U ona vremena stanje župnikâ nije bilo baš najbolje. Živjeli su o samom biru, a kako seljaci grdno nastradaše radi navale crnogorske, tako i župnici po okolici dubrovačkoj zapadoše u još gore stanje. Ovi župnici bijahu ponajviše ljudi neuki i nimalo izobraženi; življahu kao i ostali seljaci, dijeleći s njima i dobro i zlo. Kad bi izučili štogod latinski, obrede crkovne i malo morale, bili bi odmah rukopoloženi. Mnogi su žlje znali čitati i pisati. To je možda bila politika republike, da ih može držati za kmetove. Način života ovijeh župnika bijaše vrlo moralan. Zalazili bi doista u narod, pristajali bi uz kolo, udarali bi i pjevali, ali prije svega zahtijevali su molitve. i kad bi čuli kakvu psovku, imali su vlast da kazne, tako isto da zabrane njeke krčme, njeka igranja itd. U tome je njihova vlast bila mnogo veća nego li današnjijeh, vrlo izobraženijih svećenika.

Popova je onda bilo vrlo malo, s toga su i parohije bile vrlo prostrane, tako da bi njeka udaljenija seoca malo kad i vidjeli svoga župnika. To je trajalo i u naše dane, te se više puta dogagjalo, da je dijete umrlo u putu, prije nego bi ga donijeli do crkve, da ga pop krsti.[2])

Sa svim tim ne može se reći, da je s toga vjera stradala. Kako onda nije bilo novina ni listova, kojijem se popovi danas uopće ekskluzivno bave, tako oni tužni, koji su bili malo izobraženiji (i ako ne duboko učeni kao današnji popovi), upotrebljavahu ono malo svoga znanja za korist duhovnu, pišući duhovne razgovore i čitajući pobožna djela, ili učeći djecu čitati i pisati. Uzmi kako hoćeš, pobožnost i u popovima i u puku bila je onda veća nego danas. Očitijeh krivica u popovima dubrovačkijem i svemu svećenstvu po sa-

[1]) Već *Stijepo Gradi* u svojijem poslanicama vlastelinu Giorgi napominjaše potrebu sjemeništa, ali senat odgovaraše, da treba da mnogo troši za stonu crkvu, koja da nije ni sjena od onoga što je bila prije trešnje (1667. g.), s toga da ne preostaje novaca za sjemenište. A pravdaše se i tijem, što republika nije formalno primila ni priznala odluke sabora tridentinskoga. Pod republikom i prvijeh godina pod Austrijom djeca od boljijeh porodica služili bi kao klerici preko pontifikalâ i za to dobijahu platu od crkve.

[2]) To se i u mojoj parohiji dva puta dogodilo. Jednom pak doniješe krstiti dijete baš preko mise, i valjalo mi je ostaviti misu i u svoj hitnji krstiti dijete na vratima od crkve, prije nego izdahne, pa za tijem opet nastaviti prekinutu službu.

mostanima nije bilo nikad. Oni, o kojijem se čita da su se rotili proti republici, bijahu svi mahom iz Dalmacije ili iz Italije. Zna se, da republika jednom na silu istjera sve fratre talijanske, *konventuale* od Male Braće,[1]) jer pristajahu uz Mlečiće, a fratre dubrovačke *de observantia* ocijepi od provincije dalmatinske u zasebnu državu. Zna se takogjer, da malo prije dolaska Francuzâ, republika jedno veče ukrca u trabakulu, koja je išla u Jakin, sve Domenikance italijanske, jer prijanjahu odviše uz zahtjeve Rima.[2]) Zna se, da je samo jedan lajik franjevački, za koga se ne zna je li bio Dubrovčanin ili stranac, pobjegao u Tursku i tamo se poturčio. Zna se iz povjesti, da je jedan fratar od Male Braće, Italijanac, dočekao jednom arhiepiskopa i namlatio ga zaušnicama, jer ga bijaše nješto uvrijedio. I to je sve. Samo u zadnja vremena, pod Austrijom, dogodi se da jedan pop, župnik od Lisca, dum Simo Trošani, ubi čovjeka Hercegovca, koji mu se uvuče u kuću s namjerom da ga ubije i porobi; ali i to bi u obrani svoga života, te pop osta nekažnjen.

Ipak i megju ondašnjijem popovima bilo je ljudi vrijednijeh i učenijeh. Kod njekijeh je bilo mnogo dobre volje, i ako nije bilo potrebne spreme. Znam n. p. jednoga, koji je za zabavu prevagjao sv. pismo (iz volgate!) ne znajući ni jevrejski ni grčki a borme slabo, vrlo slabo, i latinski. Jednom dogje u nekoga drugoga paroha, koji je bio na glasu da pozna dobro latinski, da mu protumači, što znači *Abram stravit asinum suum*, jer da nigdje u rječniku nije mogao naći glagol *stravo!* Njeki drugi paroh na Orašcu bavio se za svog dugog popovanja od 40 godina prevagjanjem u narodne stihove svijeh lekcija svetacâ iz časlovca. Njeki treći pisao je latinski živote

---

[1]) Prije su fratri *konventuali* i fratri *de observantia* živjeli zajedno u istom samostanu; dakle bila su dva manastira u jednoj kući.

[2]) U prvo doba republike episkopi, pristajući više uz Rim nego li uz senat, bili su dosta puta zaplašeni i kamenjem i udarcima, tako da je u zakoniku od 1451. g. bila odregjena oštra kazan za onoga te udari na putu episkopa kamenom. Uopće episkopima nije tad bilo najlakše. Farlati spominje poslanicu pape jednomu arhiepiskopu, u kojoj mu veli, da se slobodno odaleči iz Dubrovnika, *si adest periculum vitae* (ako mu je život u pogibli). To mnogi i učiniše, a mnogi i ako imenovani od pape arhiepiskopima dubrovačkijem i ne zaviriše u Dubrovnik, kao n. p. blaženi Ivan Domenik, prepodobni. Kad arhiepiskop ne bi ugodio senatu, dobio bi tajno *consilium abeundi* i trebalo je da ide.

svijeh popova, njegovijeh suvremenika. Jedan opet bilježio je sve zgode, što su se dogodile u njegovoj župi i u okolici do najmanjijeh sitnica.

No, kako rekosmo, bijaše i ljudi baš valjanijeh. Bijaše na glasu besjednik župnik trstenski, negdašnji Domenikanac, koji jednom u korizmi velikom časti zamjenjivaše propovjednika u stônoj crkvi u gradu, kad jedne godine crkva osta bez njega. Veliko i malo vrvljaše u crkvu da ga sluša, jer vrlo lijepo propovijedaše. Spomena je vrijedan i Marči, stari paroh mljecki, koga u starosti preniješe u Gospu od Milosrgja. On izda vrlo ubav ep: „Život Sv. Marije egipacke, pokornice“. Ne smije se premučati ni popa Ivana Kristića, profesora gimnazijskoga pod republikom i pod Francuzima, komu je pod starost, kad je došla Austrija i Skolopi se raširili, trebalo ići u parohiju u Ošlje i Topolo, gdje umre u krajnjem siromaštvu. Bio je dobio iz Italije naslov „Doctor in iure canonico“ i prije smrti nagjoše mu tu doktorsku diplomu u slamnici od kreveta, na kom je ležao. Kad je vidi, rasplače se.

Megju ondašnjijem popovima bilo je takogjer ljudi od karaktera, i ako nijesu bili bog zna kako izučeni. Takvi su bili župnik od Mokošice Radovanović i paroh na Pilama Lupi, ljudi tako ozbiljni, da svak, pa i biskup, osjećaše, da treba njeke obazrivosti, kad se s njima govori. O Radovanoviću se priča, kako mu je njeki stari vlastelin, koji je bio došao na ljetovanje u Rijeku, a ne imao što da čita, poručio da mu pošlje kakvu zabavnu knjigu za čitanje, a on mu poslao molitvenik, htijući mu tijem reći, da za njega, pritisnuta od godištâ, nije misliti nego o Bogu i o duši. Lijepu je opravio i jednom Rječaninu. Dogje jednom njeki župljanin k njemu i znajući da se Radovanović ne može s jednijem čeljadetom, stade mu nabrajati sve poroke i tajne toga čeljadeta i govoriti na nj svega i svačesa. Radovanović ga je hladnokrvno slušao, a kad se naslušao, reče mu: „Ti si zaslužio za to, što si mi pripovidio, ručak“ i počasti ga jestivom i pićem. To Rječaninu odriješi i bolje jezik. Kad ruča, Radovanović ga doprati do vrata od kuće i za vratima mu pokaže štap. „Drugi put ovo će biti ručak, reče mu, tebi i svakomu, koji me dogje navijati na koga god, da ja budem orugje vaše zlobe i nenavidnosti jednoga na drugoga.“ Ah, kad bi svaki starješina, crkovni i politički, slijedio ovaj primjer, ne bi bilo

toliko zlobe ni megju popovima ni megju gragjanima! — Lupi i još dva popa, Lalić i Koić, bijahu vrlo pobožni. Prvi biskup Giuriceo htio ih je malo pobliže poznati, te ih zazove na objed. No oni nikad, osim za glavne posle, ne htjedoše pristupiti episkopu, pravdajući se, da nijesu naučni na te objede ni na posjela sa starješinama.[1])

Lupi nije bio dobro vigjen kod vlade, jer bijaše prijatelj Rada Androvića, o kome se govorilo, da je *framasun*. Lalić, premda bijaše vanredno pobožan, bogat i darežljiv, usplamtio bi od uskošenja kad bi ko spomenuo Jezuite.

Svi dakle ovi popovi bijahu nastrani, svaki na svoj način. Njeka sloboda i originalnost republikanska izbijaše iz svakoga od njih. Da spomenemo još dum Andra Šeputa iz Rata, koji je govorio, da sve što je dobra i zla na svijetu dolazi od popova i koji nije gotovo ništa drugo čitao nego sveto pismo i umio ti reći u kome poglavlju i u kome stihu nahodi se svaka izreka iz staroga i novoga zavjeta. Jednom dvije lijepe gospogje, sjedeći načinjene pred kavanom, vidješe ovoga popa gdje prolazi i htjedoše se našaliti s njim. Dozovu ga k sebi pa mu reku: „Dum Andro, tako ti, zvali smo te, da nam rečeš, koja je od nas po tvom sudu ljepša?“ — „To vam ne umijem odgovoriti, reče, ali da ste me pitale, koja je od vas dvije lugja, može biti da bih umio.“

Bio je nastran i onaj Buškaveta, koga već spomenusmo kao velika matematičara i geometra i koji bijaše pristaša filozofije ciničke. Kad bi došao u grad, svegj bi bio gost u koga vlastelina, ali prije nego bi pristupio stolu trebalo ga je izumivati i očistiti. Ne možemo ovdje da ispričamo sve što se o Buškaveti pripovijeda. — Vrijedi spomenuti i Dum Antuna Obada, valjanog mehaničara, koji kažnjen, istom rukopoložen, da za njekoliko dana ne opslužuje misu, ne htjede je više nikada do smrti ni reći. Kad car Franjo I. posjeti Dubrovnik, on izagje pred cara, da mu daruje neku svoju radnju, i kad se suoči s carem, uhvati ga za ruku i prodrma ga dobro sasvijem na

---

[1]) Obratno, njeki popovi, cijeneći da još traje starinska navada i pod episkopima austrijskijem, kad god bi došli sa sela u grad svraćahu u biskupa na ručak i na konak, kao u svoju kuću, dok se na svrhu biskupu Giuričeju dosadi, te im reče, da unaprijed, kad dogju u grad, osjednu u koga drugoga popa a ne u biskupa, jer da im biskup nije drug nego starješina. I tako se taj običaj pometnuo.

prijateljsku, na veliku sablazan svijeh na okolo dvorjana. Kao nastran čovjek progje za to bez kazne. Lijepu je opravio i njeki pop dubrovački, **Radić**, koji je učio u Beču i tamo se razbolio i umro. Pri smrti učini oporuku i porazdijeli svoje veliko imanje, a sprovod naredi da mu učine što moguće sjajniji. Njegovu potonju volju izvršiše i ukopaše ga veličanstvenijem sprovodom, a račune o pogrebu opremiše ujedno s oporukom u Dubrovnik, da se naplate. Iz Dubrovnika primiše odgovor, da taj Radić nije imao ni prebijene pare.

Kad Austrija prisvoji Dalmaciju, Dubrovnik i Boku Kotorsku, htjede ćentralizaciju primijeniti i na popove, pa naredi, da svaki pop prije rukopoloženja treba da dogje na nauke u Beč. No tu *opera et impensa periit* (bi uzaludna muka), jer popovi dalmatinski ne znagjahu njemački. Ministarstvo s toga naredi, da se u Zadru osnuje jedna bogoslovija za katolike, po metodu njemačkome, a druga za pravoslavne. Dakle popovi se izučavahu na troškove vladine, dakle počeše njekako biti vladini ljudi.[1])

U to doba bilo je u Dubrovniku na pretek svećenstva izučena u klasičnijem knjigama. Imena kanonikâ **Zamanje** (Zamagna) i **Radelje** trajaće u učenoj Evropi dokle god ustraje spomen klasićizma; tako isto i ime kanonika **Ferića**, zaslužna ne samo za klasićizam nego i za narodnu književnost. Spomenućemo još njeke. **Salatić** se ističe kao prevodilac Gessner-a i radi pobožnijeh knjiga u jeziku narodnome. Dva brata **Čumbelića**, oba dva popa, odlikovaše se po školama pedagogijom. Pa i mnogi djaci, koji na žalost prerano preminuše, još kao mladi bogoslovci odlikovaše se tako, da njihova časna uspomena još i danas živi u Dubrovniku. Megju njima najviše se spominje neki **Zglav**, o kome nam mnogo pričahu zadarski profesori kad učasmo bogosloviju u Zadru (1850-51). Njegovo pamćenje bijaše vanredno; dosta je bilo da pročita jedan put po njekoliko listova kakve knjige, pa da ti odmah sve na izust kaže. Umre mlad prije nego se zapopio.

---

[1]) Nije ovdje mjesto da protumačimo što uprav znači ova izreka, da su svećenici postali nekako vladini ljudi, jer bi za to trebalo zagaziti u filozofiju i teologiju. Reći ćemo samo, da svećenstvo hrišćansko uopće, već po svome zvanju, treba da ugagja svakoj vladi, bila ne znam kako okrutna. Sv. Pavao i sv. Petar već u svojijem poslanicama prvijem hrišćanima nastojahu dokazati zakonitost vladanjâ i Tiberijâ i Kaligulâ i Nerunâ.

U najnovija vremena odlikovahu se kao pisci ili učenjaci: Kazali, Gjupanović, kanonik i vikar, Pulić i Vodopić. O njima ne treba da govorimo, jer su njihova djela i životi poznati i današnjemu naraštaju.

Kazali je bio više pjesnik nego li pop, i kad se reče da je živio kao pjesnik, svak razumije tu izreku. Austrija, koja je, nada sve u prvo doba, po svojijem znanijem i neznanijem pristašama pazila na sve što ko govori i radi, a nada sve popovi, koje je počela plaćati, naredi ondašnjemu biskupu, da Kazalija makne s parohije. I docnije je on mnogo puta bio kažnjen po crkvenijem kanonima od biskupâ. Vlada nije htjela nigda da mu udijeli stalno mjesto profesorsko i kad se podvrgao profesorskom ispitu dobi nedostatno iz grčkoga, on koji je već bio izdao u prijevodu prva pjevanja Homerove Ilijade. Tek pod starost nagje zasluženi mir, kad mu drug u pjesništvu, Vodopić, posta biskupom, te ga namjesti kapelanom u Tri Crkve. Tu i umre, pošto mu se u zadnje godine života pomrači um.[1])

Gjupanović je bio uzor crkovnog propovijedanja u Dubrovniku i po Dalmaciji. Svugdje se otimahu o nj, kad je trebalo dobaviti propovjednike u korizmi. Jednom je čak i bio optužen radi njekijeh slobodnijeh izreka na propovjedaonici i trebalo je da izagje pred kotarskog poglavara. Ondašnji biskup dubrovački izgladi tu stvar pred vladom i oprosti ga te zadjevice. Za mene, koji ovo pišem, slatka je njegova uspomena, jer je bio mladomu meni tadar popu veliki mećenat.

Gjuro Pulić ostao je u uspomeni dubrovačkoj kao čelik-karakter i čovjek dubok u znanju filozofije i bogoslovlja. Za moje mlado doba bio je katiheta.[2]) Mi učenici filozofije kako smo ga slušali! kako bi se veselili, kad bi došla njegova ura poučavanja! Tako bi nas zanio svojijem uprav akademijskijem predavanjima, da bi ura

[1]) Od pjesama Kazalinijeh najveći utisak učini ondašnjoj omladini njegova „Tužbalica vile Velebita i vile Nevesinja“. U toj pjesmi dvije vile jedna drugoj svoje jade kaže. Izmegju ostaloga vila nevesinjska (srpska) tuži se svojoj posestrimi vili velebickoj (hrvackoj), kako su njena djeca, sinovi Dubrovnika, danas rastureni, da po bijelom svijetu ištu glavi mjesto i da steku kunac kruha itd. A vila velebicka joj tad odgovara, pričajući svoje jade t. j. nasilja po Hrvackoj.

[2]) Baš u ono doba, kad je Pulić boravio u Dubrovniku, nalazio se i Preradović kao mlad poručnik. Preradović, dok je bio u Dubrovniku, uvijek se družio s Pulićem, Betondićem, Kazalijem, Bizzarrom itd.; nikad ga ne vidjesmo s drugijem oficirima.

prošla a mi se ne micali, no bi često trebalo da sluga lupa u vrata i da nam prekine slatko uživanje. Stvar koja će se zanago činiti vrlo čudnovata i neslična današnjoj djeci. — Docnije Pulić bi premješten u Zadar i tu u više prilika, pristajući i njegujući narodnu ideju, koja je onda počela da se budi, još više omrzne vladi. S toga ga vlada i premjesti iz Zadra u Trento, u Tirol, gdje slovjenski pokret nije mogao doprijeti. Kad pogje u mirovinu, ne htjede se s toga više vratiti u Dubrovnik, no se naseli u Rimu, gdje i umre. U Rimu ga papa odlikova činom proto-dvoranina apostolske polače s biskupskom haljinom. Mrtvo tijelo preniješe mu u Dubrovnik.[1])

Mato Vodopić je poznat svakome kao izvrstan pripovjedač i pjesnik. Njegova je djela svak čitao, s toga i ne ću da govorim o tome. Spomenuću samo, da ima mnogo njegovih epigrama i satira, koje nijesu štampane i koje su vrlo lijepe. Čitao ih je više puta nama, ostalijem parosima, kad bi se gdje slučajno sastali, i znam da su nam se činile vrlo ukusne. Njegove anakreontike i ljubavne pjesme štampane su, ali pod pseudonimom. — I Vodopić je poput Kazalija i Pulića pristajao uz narodni pokret i to u tolikoj mjeri, da je kao mlad paroh bio uz nos ondašnjemu biskupu. Kašnje je, kako se zna, postao biskupom dubrovačkijem, ali nakon malo iza toga klonuo zdravljem i umro.

Osim ovijeh bilo je još i drugijeh popova, koji se odlikovaše radom na knjizi, n. p. kanonik Stijepo Skurla i pop Lovro Kukuljica.

I po manastirima bilo je ljudi valjanijeh i učenijeh, i njihova će uspomena živjeti dajbudi dok ne izumre još ova šaka starijeh Dubrovčana, našijeh vrsnika.

Kad je Dubrovnik bio pridružen Dalmaciji, ostavilo se na volju namastirima dubrovačkijem hoće li se združiti s dalmatinskijem u jednu državu. Malobraćani ne pristadoše na to, no duh dubrovački čuvahu dokle god mogoše, to jest do jučer. Kad se o toj stvari glasovalo, svi jednodušno rekoše ne; isti otac Inoćentije Čulić (vulgo fratar gluhi), Splješanin, koga su ličili da je tajna pristaša svakog zahtjeva vladina, glasova da ne. Tako franjevački namastiri

[1]) On bješe jedini pop katolički, koji reče, kad se o tome radilo, da je pravo, da pravoslavni sagrade svoju crkvu u Dubrovniku.

u Rijeci, Slanomu, Kuni (Pelješac), Pridvorju (Konavli) i Dubrovniku sačinjavahu i nadalje osebnu redodržavu.

Stari fratri, najvećim dijelom Dubrovčani, držahu se uporno starinskijeh navada toliko da, kad je vlada naredila da se više niko ne smije kopati u crkvu, a njima umro njeki veoma pobožni fratar, koga narod držaše svecem, oni ga po zakonu ukopaše u groblje na Dančama, ali po noći, podmitivši dobro stražu na grackijem vratima, iskopaše ga i u vreći uniješe u grad i ukopaše u svoju crkvu.

Manastir Male Braće bi sagragjen god. 1317., kad njeki fratri po naredbi senata pregjoše s Jaminâ na Pilama u grad.[1]) Novaci i pokornici[2]) Malobraćani išli bi prebivati na Daksu[3]), maleno ostrvo kraj Gruža, gdje su bile tolike malene bogomolje (stationes), koliko je stanica u pobožnoj zabavi puta od križa.[4])

Megju Franjevcima najpoznatiji bijaše Čulić, koga već spomenusmo. I ako je ovaj fratar bio vjeran sluga vladin, i ako je jedan put bio na sablazan manastira, jer, poriječivši se nješto s fratrima, ne htjede više služiti misu dok ga biskup i vlada ne prisiliše, ipak je on mnogo zaslužan za samostan Male Braće. Jer u ono doba, kad su knjige i rukopise iz dubrovačkijeh biblioteka raznosili i prodavali i tamo i amo, on je kupio odasvud knjige i spise domorodne i sve vukao u manastir.[5]) Kad je umro, vlada htjede prisvo-

[1]) Manastir Domenikanaca gragjen je prije (god. 1225.), a manastir sv. Klare (danas vojnički arsenô), u kome je prebivalo 70 dumana, godine 1290.

[2]) Novaci se zovu mladići, koji istom oblače haljinu reda i za godinu dana uče se pravilima. Pokornici su bili obično gospoda iz grada, koja bi za njekoliko dana, ponajvećma uz korizmu, dolazila na Daksu, da se mole Bogu i vrše pokoru. Megju tijem pokornicima glasovit je onaj dvoranin ćesara njemačkoga, koji se odreče svijeta i na Daksi se učini lajikom, gdje živeći kao svetac dočeka smrt.

[3]) Daksu ili ti Draksu (Draxa) darovao je Franjevcima Sabo Ghetaldi, a po imenu njegove žene (Draxa) dobila je i ime. Ovaj je Ghetaldi spomenut u listinama pod imenom Ghetaldi Pigino (Čepić), valja da s toga, što je porodica Ghetaldi onda bila razdijeljena u dva plemena. — Franjevci kašnje prodadoše Daksu vladi za tvrgjavu, a vlada je nazad malo godina preproda privatnu licu.

[4]) U hramu na Daksi bijaše velik križ, remek-djelo urezanja na drvu od nepoznata umjetnika. Taj se križ nalazi danas u franjevačkoj crkvi u Pridvorju. Još ljepši krst ima kod Franjevaca na Badiji (Korčula), a najljepši na ostrvu Boa kraj Spljeta. — U Dubrovniku „križ od Dakse“ znači velika suprotiva.

[5]) Nema sumnje da je fratar gluhi tajno pisao privatne dogagjaje svećenika dubrovačkijeh, i svjeckijeh i monaškijeh *(cronache scandalose*, kako on govoraše). Poslije njegove smrti komisija ih uništi, ali njeki prijepisi ostaše po kućama.

jiti te knjige, te imenova komisiju, da pregleda biblioteku i učini popis knjiga. Srećom u toj je komisiji bio i Ivo Kaznačić, te se tako kod Malobraćana sačuva mnogo rukopisa i knjiga. Traju li i danas u cjelini svi ti rukopisi i knjige, to je drugo pitanje, pošto mnogi književnici, domaći i strani, premetahu docnije tu biblioteku.

Od glasovitijeh Malobraćana otac A. Agić bio je o dolasku Austrije već nastanjen u Asigju, jer se tu skloni od vlade francuske, koja ga je progonila. Njegovi suvremenici znaju za njegova djela i spise. Nadodaćemo samo, da je u Italiji našao mnogo isprava o njekoj prvoj zadruzi književnika italijanskijeh, začete još pod papom Pavlom II. (god. 1464.). Svrha toga društva, koje je pod raznijem imenima trajalo sve do XIX. vijeka, bijaše oslobogjenje Italije od raznih samovladara. Već u začetku papa Pavao II. obazna za to društvo i dade pozatvarati mnoge članove. Agić umre prije no što izda te isprave, te tako propadoše. Tako isto propadoše i pjesme Elije Cerve Lampridija, latinskoga pjesnika dubrovačkoga, koje Agić skupi po Italiji i popravi.

Drugi čuveni Malobraćanin bijaše Benjin Albertini, koji posta biskupom u Arbaniji a za tijem u Spljetu, ali umre prije nego sjede na novu stolicu. Njegov je rad oko klasične nauke uprav vanredan. Kako što je Voltaire prepisivao Massillon-ovu „Le petit

---

Štampa ih gracka kadgod upotrijebi, a i puk znagjaše za njih, jer u jednoj satiri proti popovima od godine 1848. kaže se:

„Ovo je dosta znati;
Ak' hoćeš *de' bei fatti*
Pitaj fratra gluhoga."

U jednoj poslanici od g. 1815. čuvenome Mateju Kaporu, Korčulaninu, Čulić piše o Dubrovniku, da je razdijeljen u dvije stranke, jedni da čame na republiku (*desiderio inutile,* veli, *poichè Dio ci ha dato nelle mani dell' amorevolissimo sovrano dell' Austria"*), a drugi bogatiji da se bave svojijem poslom (*„l' altro partito vive da fedele suddito occupandosi de' propri affari. Il primo partito è più ricco"*). U toj poslanici još veli, da je skupio blaga božjega spomenâ dubrovačkijeh i da ima do 500 omanjih biografija. Ne hvali mnogo oca Joakima Stulli, Dubrovčanina Malobraćanina (*„è un uomo di così poca abilità, che non ha mai letto alcun poeta Illirico"*). Stulli je našao, veli, iza ukinuća Jezuitâ mnogo gradiva za svoj rječnik, a služio se i rječnicima ruskijem; ali ipak rječnik mu nije izvrstan. — Pokrajinu Dalmaciju dijeli u troje: 1) prava Dalmacija, 2) Dubrovnik, 3) Kotor — jer svaki ovaj dio živе svojijem vlastitijem duhom.

carême", tako je Albertini prepisivao Dantovu „Božanstvenu Komediju" jedino za to, da utuvi u glavu raznolike izreke talijanske.

U novija vremena odlikovao se u rječitosti crkovnoj O. Sabo Franković, nasljednik prijašnjijeh Kalića, Sey-â, Domenikanaca, i onoga paroha trstenskoga Putice, o kome već govorismo. Franković umre u Bosni, gdje je bio imenovan episkopom.

Spomenimo još Urbana Bogdanovića, biskupa u Arbaniji, i Ljudevita Ćurčiju, biskupa arbanaskoga a docnije nadbiskupa aleksandrijskoga. Ćurčija je za mnogo godina bio propovjednik u crkvi i profesor matematike i fizike, te bi s katedre odmah hodio na propovjedaonicu. Umre u putu, vraćajući se iz Aleksandrije u Dubrovnik, i bi bačen u more. Nenadna smrt i užasno sahranjenje pobudi opće sažaljenje, koje nagje oduška u ubavoj elegiji biskupa Vodopića.

Suvišno je da nabrajamo druge odlične Malobraćane i Domenikance, jer je o prvijem pisao O. Evangelista Kuzmić, a o drugijem O. Avgustin Gjurgjević. Svršiću s O. Paćifikom Radeljevićem, Malobraćaninom, jer sam se s njim mnogo družio i jer njemu i pok. Niku Velikomu Puciću imam da zahvalim na mnogoj nauci, te uvijek zahvaljujem Bogu, gdje mi je u ogorčenome mome svemu životu dao, da se upoznam s ova dva čovjeka.

Radeljević je u privatnom životu bio više ćinik nego išta. Pjesništvo mu je bilo goj i utjeha jedina života. Hoteći živjeti vazda u samoći i ne odati se zahtjevima ičijim, kako *lector jubilatus* polovinu života učini u Konavlima, nikad u grad i ne dohodeći. Izabran starješinom manastira grackoga nastani se u Dubrovniku za jednu godinu, pak odmah pogje u Rijeku, gdje dugo ostane. Iz Rijeke pogje u Rat i tu i umre. Pjevao je čakavštinom, uzirući se u stare dalmatinske pjesnike; no malo koja njegova pjesma ugleda svijeta. U Rijeci prevede Ariostova Orlanda, ali upade u običnu pogrešku prevodilaca: ne uze narodni stih i jezik, već se povede za originalom italijanskijem i pjesnicima slovinsko-dalmatinskijem. S toga mu prijevod i ne valja. Od mnogo veće vrijednosti nego li prijevod jesu njegova tumačenja u prozi alegorijâ toga spjeva. Ariost je za nj bio Verne svijeta moralnoga. Kao što Verne *miscit utile dulci* (pouku prepleće sa zabavom), te u fantastičnijem romanima iznosi pouke iz prirodnijeh znanosti, tako i Ariosto sve pojave psihologije moral-

ne zaodijeva i prikazuje u fantastičnijem epizodama. I kako je u svakome čovjeku, pa i u zadruzi ljuckoj, pomiješano dobro i zlo, plemenitost i podlost, zloba i ljubeznost, tako se i u Ariostovu junaku ljubav spaja s okrutnošću, svetinja moralna s porokom. To se isto može reći o svijem drugijem licima; za nijedno ne možeš kazati ni da je sasvijem izvrsno, ni da je sasvijem pogrdno. Kako što se svjecki dogagjaji ne razvijaju logično, tako i u Ariostu niz dogagjaja nije u kauzalnoj vezi: uzrok dogagjaja, koji priča, ne nalazi se u onomu što je prije toga govorio: pjeva čije junaštvo, pak iznenada izagje s kakvom satirom, kakvom izrekom pornografičnom, da mnogo puta ne znaš na čemu si. To treba imati na umu kad se čita Ariosta, jer kad ne znaš što znači svaki onaj fantastični dogagjaj, kad ne znaš da svaki junak i svaka junakinja nije nego simbol koje ljucke strasti, tad i na silu valja da klikneš, kako kardinal d' Este, kome je Ariosto posvetio svoj ep: „*Messer Ludovico! Da dove avete cavato tante coglionerie?!*" Uporegjujući Ariosta s Danteom, Radeljević je govorio, da Orlando nije nego općenito analizovanje svijeh osobina i strasti čovječijeh, plemenitijeh i neplemenitijeh, a da je u Dantu opis bića, u kome se nalazi ljucki rod radi strastî i osobinâ plemenitijeh i neplemenitijeh. U kome se čovjeku za svegj ukorijene neplemenite, to je pakao; u kome se neplemenite poboljšavaju i nestaju, to je očistilište; a u kome vladaju plemenite, bilo da su se s njim rodile bilo da ih je postigao očistilištem, to je spokojstvo, raj. Ali Dante, hrišćanski pjesnik *per excellentiam*, uzimlje svega čovjeka, kakav je i na ovome i na drugome svijetu. Iz početka ga prati i nadahnjuje Beatrice, simbol ćutnje pjesničko-estetičke, i daje mu Vergilija za učitelja, ali ga na svrhu ostavlja i predava sv. Bernardu, da mu on ukaže, koliko jedan stvor može biti neposredno nadaren blaženstvom od Boga. Ona ga ostavlja, jer nijedna prirodna estetička ćutnja nije kadra da potpuno shvati blaženstvo što dohodi od Boga, a samo takvo blaženstvo je potpuno. Dakle, kako već negdje rekosmo, Dante se služio svijetom vrhunaravnijem u simbolima svojijem i u alegorijama i u metaforama, da prikaže svijet ovaj zemaljski (pakao, očistilište i neki dio od raja), i obratno, služio se prilikama i metaforama prirodnijem, da kakogod izrazi svijet i život vrhunaravni. — Ovako je Radeljević tumačio Danta i Ariosta, te je grehota da njegova tumačenja ne ugledaše nikad svijeta!

Radeljević prevede još i Telemaka Fénélon-ova i satire Ariostove. Potonje ne svrši. Popravljao je još Hidžin prijevod Vergilija, ali ništa od toga ne bi štampano.[1]) Dok je boravio u Rijeci svako jutro bi me počastio kakvijem epigramom, kakovom malenom začinkom, mnogo puta vrlo duhovitom.[2]) Vrlo zgodan i duhovit bijaše i odgovor, koji mi dade, kad ga jednom, na navaljivanja biskupova potaknuta od fratara, skladno i stidno (bijah od njega mnogo mlagji) prekorih radi njekijeh djela protivnijeh pravilima reda. „Reci ti svakomu, odgovori, da *spiritualis*[3]) *homo judicat quemquam, ille autem a nemine judicatur* (duhovit čovjek sudi svakoga, a njega niko.“ — Poslanica sv. Pavla Korinćanima I., gl. 11., st. 15.).[4])

Pod republikom slavni samostan Domenikanaca, gdje bi se uopće vlastela i gospoda gracka Bogu posvećivala i koji dade u tijeku života republike mnoštvo ljudi odličnijeh, evropejskog glasa, u svakoj struci znanosti ljucke, u zadnje doba stade hoditi na manje. O ulasku Austrije prem malen bijaše broj otaca, i da se ne utru sasvijem, bi im sila združiti se u jednu redodržavu s Dalmacijom. Da to ne učiniše, bili bi poginuli radi spletaka, koje su se bile začele u samome Dubrovniku a o kojijem ne ćemo da govorimo. Nakon godištâ i godištâ htjedoše neki fratri, da se opet ocijepe od Dalmacije, ali ne imajući nikakva prava na to, ne uspješe. Koje su se spletke tad kovale i ko im je bio pomoćnik, ne ćemo da govorimo. Danas redodržava domenikanska cvjeta, crkva i samostan u veliku su napretku, tako da puk dubrovački nalazi u tijem ocima posluge, da ispunja državstva i zabave vjerozakona, vele veće budući im ćesar austrijski darovao ostrvo Lokrum.

---

[1]) Radeljević mi je jednom pričao spletke fratarske, da se dočepaju toga prijevoda i da ga štampaju pod imenom nekoga drugoga fratra. Grehota, što im ta ne upali, jer bi tako barem imali uz Horacija i prijevod Vergilija od Hidže.

[2]) Jednom kad me napadoše u novinama, posluži se tekstom prve knjige Samuelove gl. X: „*Filii vero Belial despexerunt eum*“ i rekavši mi da sve protivnosti u životu i prijekore valja uzimati s uha na uho završi: „*ille vero dissimulabat se audire*“ (Regum. C.X. v. 27).

[3]) *Spiritualis homo* znači čovjek, u komu je viša spametnost, genij ili kan pjesnički, u kome razum filozofijski ili bogoslovski više djeluje nego li prirodne pohote i strasti ljucke.

[4]) Ovu izreku spominje i *Niccolini* pišući život lorda Byron-a.

O ulasku Austrije u Dubrovnik bijaše još živ otac Ivan Rosaver, najposljednji Domenikanac dubrovački na glasu. Pod republikom fratar učinjen dade se na učenje svetoga pisma. Nauči jezik jevrejski kod najpotonjih rabina. Padom republike i propasti trgovine i bogastva Jevreji omališe jer se preseliše, ter rabinat dospije. Jakov Pardo († 1820) bi najposljednji rabin u Dubrovniku. Bijaše čovjek vanredno bistar i učen, i Rosaver, kako negda sv. Jeronim, za mnoge stvari raspitivao bi se kod toga rabina, a i senat ga je kadgod zvao i pitao za savjet. Ovoga Parda i danas Jevreji, koji u vrlo malenom broju ostaše u Dubrovniku, svake godine spominju preko molitve o svečanosti njihova velikog posta.

Rosaver je vas svoj život proveo čitajući i tumačeći svete knjige. Jedne bi godine pročitao sv. pismo na jevrejskom jeziku, druge na grčkome a treće na latinskome; pa opet iznova tijem redom. Kad dospije republika preseli se u Bolonju (Bologna), govoreći da, budući izgubio domovinu kao gragjanin, ide u drugu kako fratar. U Bolonji je naime sv. Domenik osnovao svoj red. Tako je uradio, kako vidjesmo, i Agić, koji se preselio u Asigj, gdje je sv. Franjo osnovao red franjevački. Papa Pije IX. reče jednom episkopu dubrovačkom, da pozna Dubrovnik samo po Rosaveru, isto kako što je negda govorio papa Benedikt XIV., da kad bi nestalo bogoslovske knjige od *Sume* sv. Tome Akvinskoga, ondašnji Domekanci dubrovački sami bi mogli Sumu ponoviti.

Rosaver izda kritičko djelo latinsko o spisima prorokâ, psalamâ i djelima Salamunovijem, dokazujući da su mnoga poglavlja proroka Isaije uprav Zakarijina, da mnogi psalmi nijesu od Davida; pokaza što je *kohelet*, zbornik Salamunov i pričice njegove, i kako duboko valja sve to shvaćati i tumačiti. Jer Ezra, koji iza progonstva babilonskoga sastavi sv. pismo, izmiješa spise prorokâ i pobrka; ipak kanon[1]) Ezrin primi nepromijenjen crkva hrišćanska, slažući se u tom, što se tiče knjigâ protokanonskijeh (t. j. izvorno napisanijeh jevrejski), potpuno sa sinagogom.

Drugi redovi utamaniše se prije dolaska Austrije, kao Benedektinci, Jezuiti. Skolopi se pod Francuzima bavljahu učenjem jezika klasičnijeh. Na glasu bijahu Talijanci: dva brata Appendini, Rosani i Lampredi. Ovoga potonjega, koji se bješe odvrgao od

[1]) Zbirka knjiga svetijeh.

crkve a u Dubrovniku se opet odrekao apostazije, spominje i Leopardi. Kad Austrija dogje, Rosani i Lampredi vrate se u Italiju, a dva brata Appendini ostaše, i po ukinuću lićeja dubrovačkoga biše premješteni u Zadar. U Dubrovniku osta gimnazija pod upravom vrlog latiniste O. Toma Tvrka. Njeke zadjevice, koje je vrlo škakljivo ovdje pripovijedati, učine, da Skolopi odstupe i da škole prepuste Jezuitima. Kad njekoliko godina docnije vlada austrijska pregne sve da ćentralizuje i da sve škole u carstvu izjednači duhom i metodom njemačkijem (i ako prizna raznijem narodima njihov jezik), te za tu svrhu odredi, koji se predmeti i kako imaju po raznim školama učiti, i koliko i što od svakoga pojedinoga, i zavede jedno tijelo činovnika carskijeh pod imenom profesora, te ukine svaku slobodu u poučavanju i predavanju — Jezuiti, po pravilima svoga reda, ne mogoše se tome podložiti, no je trebalo da odstupe i ustupe mjesto tijem svjeckijem profesorima, carskijem činovnicima. Svećenstvo nije više učitelj kao svećenstvo. Biva i profesorâ svećenikâ, ali su profesori ne kao svećenici nego kao činovnici. Profesori mogu biti, isto kao i oficiri vojnički, koje mu drago vjere. Poučavanje nije više podložno crkvi. Katehizam je predmet poučavanja kao svaki drugi, dakle toliko kateheta koliko je vjera. Vidjeh po četiri gdje ulaze ujedno u jedan zavod: katolički, pravoslavni, turski i jevrejski.

Ovo je sve što se moglo reći o svećenstvu dubrovačkome, svjetovnome i manastirskome, koje poslije pada republike već prima svoju platu od vlade, premda je crkva, toliko katolička koliko pravoslavna, po dogmatima vjere neodvisna od svake vlade i u mnogijem stvarima taka se i kaže, jer je to osnovni dogmat i zapadne i istočne crkve. Dogmate ni moralu nijedna vlada uopće ne može promijeniti. Svaka hrišćanska crkva po evangjelju ispovijeda, da svaka vlada dolazi od Boga, s toga je ona i pomoćnica vladina u upravi, ali samo *indirecte* a ne *directe* kako činovništvo i vojništvo. To je svak razumio svegj i razumije sad.[1]) Prije nego su počele kidisati stranke političke, bilo je zakonito upisati na vratima jednoga

[1]) Bossuet kaže: „Sa Majesté est l'image de la grandeur de Dieu dans le monde. Dieu est infini, Dieu est tout. Le prince . . . c'est un personnage particulier; tout l'Etat est en lui, la volonté de tout le peuple est renfermèe dans la sienne . . . . le prince dans son cabinet c'est l'image de Dieu, qui assis dans son trône, au plus haut des cieux, fait aller toute la nature.“ *(Politique tirée des propres paroles de l'Écriture sainte* L. V, art. IV, 1).

zavoda crkovnoga u Dubrovniku: *„viribus unitis“*; niko se na to nije sablaznio, jer je uprav tako.

Svećenstvo je svegj jedna sila moralna u svakoj vladi. Služe li se vlade kadgod i nezakonito tom silom moralnom, to je drugo pitanje. Republika dubrovačka štitila je katoličanstvo do skrajnosti, nijedna crkva osim katoličke nije se mogla podignuti u Dubrovniku, ali ipak odmetala je svegj zahtjeve Rima njoj nekorisne ili protivne[1]). Tako rade države i danas. Da ne ištemo primjere u ovoj monarhiji i u našemu narodu, uzećemo jedan primjer od vlade ogromne Engleske. Kad ono 1859. godine bi u rijekama krvi uđušen veliki ustanak indijski, vrhovni vojvoda engleski izda proglas Indijancima, u kome se veljaše: „Vi vidjeste, da mi vežemo odmetnike, vaše drugove, koje uhvatimo, svakoga na zjaj od topa našega; komu pred zjaj topa vežemo trbuh, komu pleće, komu strane zadnje, i top udilj raskomada ga i svaki četvrt tijela raskomadan zavitla po zraku. To će biti kazan svijeh vas; mi ne ćemo da naši ljudi, nečisti za vas, dotaknu vaše tijelo, vješajuć vas jali sijekuć vam glave. *Ovijem naša vlada hoće da vam dokaže, da ne će uraditi ništa, što može povrijediti članove vaše vjere. Vlada poštuje svaku vjeru“.*[2]) U *Atti della propagazione della fede* čita se, da Engleska posla brodovlje na jedno ostrvo australsko, da tu sruši naseobinu katoličku pod upravom katoličkijeh svećenika Amerikanaca, od straha da se na tome ostrvu ne bi ugnijezdila Amerika — a te iste godine ista vlada engleska šalje svoje brodovlje kraj Madrasa u Indiji, da obrani engleske podanike, Indijance katolike, od navale tugjijeh misijonara protestanckijeh!

Što se u poslovicama dubrovačkijem veli uopće o svećenicima, to svak može pročitati u zbirci poslovica dubrovačkijeh, što ih je u Zagrebu izdao Gjuro Daničić po rukopisu iz biblioteke Male Braće.

X.

Kako rekosmo, vlada austrijska, isprva pa sve dok življaše car Franjo I., ne tamanjaše silom duh dubrovački, nego puštaše da sam po sebi izlinja i ugasi se, kao što se i ugasio. Car Franjo I. po-

---

[1]) Jedan arhiepiskop dubrovački piše: *„Respublica Ragusina omnium heresiarum mater et magistra* (republika dubrovačka mati i učiteljica svijeh krivovjerstava).

[2]) Proglas Dandu Paut-u i Ballau Ras-u, vrhovnijem vojvodama ustaškim, godine 1859.

znavaše lično Dubrovnik bolje nego svi njegovi doglavnici. Pred takvijem carem zvati se Dubrovčanin značilo je njeko veličanstvo. Danas se ova izreka čini smiješna i našijem susjedima Dalmatincima i svijem inostrancima. A za što? Jerbo gojiti i uzdržavati duh domovine ili ti duh kojega naroda može se jedino, dokle ta domovina ima svoju aristokraciju, bilo po znanju i učenosti, bilo po krvi i plemenitosti srca. „Bez aristokracije nije više narod, nego gomila čeljadi“ rekao je jedan Nijemac. A Dubrovnik je izgubio svoju aristokraciju i umnu i krvnu. Ugasila se u novoj sredini, kao svijeća kojoj je ponestalo uzduha.

U početku je vlada austrijska bila meka i blaga, čuvala se od novina protivnijeh duhu dubrovačkomu, nije navaljivala nesnosne terete ni plavila zemlju neprestanijem raspisima i obznanama, tako da je prvi car bio obožavan i od onijeh, koji su u starosti, pod njegovijem našljednicima, postali protivni. Bilo je ipak promjena. Vidjeli smo n. p., da je lićej bio prenesen iz Dubrovnika u Zadar, ali i u Zadru gojaše se duh dubrovački, jer Appendini tješi iz Zadra Dubrovčane, da im se i tamo omladina njeguje u duhu klasičnomu

„Quae Jaderae in placida studiorum sede recepta
„Caesaris auspiciis crescit delecta juventus.

(Appendini, Idil: Phlegon et Aretas).

Pa Zadar, od davnina glavni grad Dalmacije, bijaše njekako srodan po kulturi s Dubrovnikom; kolovogje duha dubrovačkoga još bijahu živi u njemu, n. p. svi Kerse: Antun, koji 1825. sačini elegiju Mariji Boškovici-Chersa[1], Josip († 1819.) i Tomo († 1826.). Bio je još živ i kanonik Radelja, čijemu se sudu pokoravahu pjesnici dubrovački

„. . . . . odere disertae
„Radeglides quidquid non probat Aonides.

[1]) Poetični je natpis te elegije od Vlaha Stulli, o kome Rosani piše knezu Odescalchi-ju u Rim: „Biagio Stulli nelle lettere classiche nutrito può aggiungere un nuovo lauro ai tanti che rendono sì celebre Ragusa. Continui Signor Principe a sostener la causa del classicismo contro il romanticismo, perchè è causa del Buono e del Bello e del Vero. (Vlaho Stulli odgojen u knjizi klasičnoj može pristaviti novu lovoriku mnogijem, što čine tako glasovitijem Dubrovnik. Nastavite, gospodine kneže, braniti klasićizam proti romantićizmu, jer je to obrana Dobroga, Lijepoga i Istinitoga.)“

i koji o Dubrovniku veli, kako i Zadranin Paravia:

„Di altre città più infelice assai"

a Paravia:

„Perchè mi mostri o Musa
„Con nero velo la gentil Ragusa?

Mladić je još bio i Niko Andrović, nećak Kersin, o kome Lampredi piše Monti-ju (1826.) u Milan: „Vi loda Andrović, nipote coltissimo di Antonio Chersa. Vi lodano il conte Nicolò Pozza-Sorgo e Luca Stulli, mio medico, e Tommaso Chersa, degnissimo fratello del traduttore del vostro idillio (Nozze di Cadmo). Tutti questi Ragusei bastano per la *falange macedona*, come dice una Vostra figliuola".[1]) Govoreći o klasičnoj knjizi, koju da je trudno izguliti, jer je jaka i tvrda korijena, Lampredi još spominje Petra Alethy-ja, nećaka i baštinika Stay-na. U to doba mladi Paravia boravio je u Mlecima u prisnom prijateljstvu s Dubrovčaninom Galjufom, koji kad pogje iz Mletaka upravi mu onu glasovitu elegiju:

„Jam satis Adriaco, Paravia, in litore lusi"

Kako Rim pod Avgustom, tako Dubrovnik pod Franjom I. dade najpotonje napore života, sjetivši se u svakoj važnijoj zgodi novoga cara. Kad car oboli te ozdravi, Andrović posla o tome dvije pjesme u Beč. Prva počinje:

»'Ανθρώπους Λεοπολδιάδης προλιπεῖν ἐθέλισκε«[2])

a druga:

»Παῖδα Λεοπόλδου πυρετὸς λίπεν, ἄμμε δὲ πένθος.«[3])

Po smrti cara Franja I. sve to više se širaše i uvlačaše i u Dubrovnik njemačka burokracija i ćentralizacija. Dakako, već za njegovo doba, iz arhiva dubrovačkoga preseliše se u Beč sva znatnija djela, i da ne bi pokreta slovjenskoga, koji Austrija probudi 1848. proti Madžarima, i da ne bi Miklošića koji izda Monumenta Serbica,

---

[1]) Hvali Vas Andrović, vrlo učeni nećak Antuna Kerse. Hvale Vas knez Nikola Pozza-Sorgo i Luka Stulli, moj liječnik, i Tomo Chersa, vrlo vrijedan brat prevodioca vašeg idilija (Pir Kadmov). Svi ovi Dubrovčani dosta su za *falangu makedonsku,* kako kaže Vaša kći.

[2]) Leopoldović htjede da ostavi ljude.

[3]) Ognjica ostavi sina Leopoldova, a mene tuga.

i da ne bi dubrovačkog pravoslavnog paroha Nikolajevića, koji krišom pod pseudonimom izda mnoge isprave o odnošajima senata i kraljeva srpskijeh, i da ne bi Kukuljevića, koji objelodani sve početke kulture srpsko-hrvatske, dokazujući da je kultura srpska i hrvatska jedna te ista, i po sadržaju u pjesmama, pričama i legendama starodavnijem, i po pismu i po jeziku, i da ne bi Meda Pucića a za njim drugijeh, Bogišića, Daničića i ostalijeh — blago arhiva dubrovačkoga bilo bi propalo, jer arhiv, t. j. ono što je od arhiva ostalo bijaše jako zanemareno.[1]) U to doba dakle, ko je digao što i sačuvao blažena mu majka! U novije vrijeme nešto je urednije držano; danas ima konservator starina, koji se o tome i drugijem starinama brine, a od toga je i bila velika nužda, jer vas Dubrovnik u sto godina postao je muzej, kako piše jedan stari Dubrovčanin, koji još živi:

„Grad Dubrovnik od kada je pao
Brštanom je svukud obrasao,
Odasvud se prepliće i vije
I starinske zidine nam krije.
Brštan, dr'jenak i travina ina
Žalosni su biljeg ruševina . . .
To je stigla još sudbina ova
Um i srce njegovih sinova.“

Taj isti pjesnik kaže:

„Grad Dubrovnik u v'jekove stare
Bi oazom sred divlje pustare,
A kada mu novo doba svane
I on isti pustarom postane.“

Na Dubrovnik mogle bi se potpuno primijeniti riječi, koje je Zola namijenio Mlecima: „Venise résignée à n'être plus qu'une merveille de l'art ancien, qu'on devrait mettre sous verre, pour la

[1]) Pričao mi je njeki vlastelin dubrovački, danas pokojni, da je jednom prije 1848. godine uljegao u arhiv i na podu pogazio nekoliko listova razmetnutijeh. Prignuo se i dokučio ih da vidi što su, jer opazi starinsko pismo. Bila je to pogodba senata dubrovačkoga s kraljem danskijem iz XVI. vijeka o plovljenju dubrovačkijeh lagja kroz tjesnac Sund u Baltičko More!!

conserver intacte, endormie dans le faste et la souveraineté des ses annales." [1])

Kako s arhivom tako je bilo i sa svijem drugijem knjižnicama. Knjige i rukopisi prodavali su se na sve strane od svijeta, kako svjedoči opat Fortis, koji je u to doba putovao po Dalmaciji.[2]) No bibliotekâ je bilo mnogo i po privatnijem kućama. Svaka vlasteoska kuća imala je golemu biblioteku, jer čitanje i učenje bijaše od iskoni zabava plemenitijeh Dubrovčana. Danas je najveća biblioteka fratara od Male Braće. Kako što je nestajalo rukopisa i knjiga iz biblioteka i iz arhiva, tako se iz Dubrovnika nosilo i prodavalo sve što je bilo umjetničkijeh radnja od vrijednosti: slikâ, urezanja, posugja, mramora, oružja, itd. Dva golema topa, remek-djelo slijevanja, vlada htjede s Lovrijenca prenijeti u Beč. Jedan se omače i skotrlja u more, gdje i danas kiša, a drugoga odnesoše gdje naumiše.

Car Franjo I. vrati pak Dubrovniku novac od Blagog Djela i Javnog Dobročinstva, koje Francuzi bijahu zaplijenili; tako isto učini da se povrati popovima sve imanje Popovske Blagajnice, koju bješe osnovao u XIV. vijeku Andrija iz Drača, arhiepiskop 1387-1393, da od nje bude pomoći popovima u starosti i u nevolji, jer prije nije bilo plate ni mirovine.

*

Prije nego završimo ovu drugu epohu ne će biti s gorega, da donesemo u prijevodu ulomke dvaju pisama oca Čulića, koja je upravio svome prijatelju Dru. Mihu Messi,[3]) tad liječniku u Spljetu, i koje nam dade jedan gospar dubrovački.

---

[1]) Mleci razabrani da budu samo čudo drevne umjetnosti, koje bi trebalo metnuti pod caklo, e da se uzdrže čitavi, spavaju u sjaju i suverenstvu svojijeh anala. (*Rome* str. 704.).

[2]) Izmegju ostaloga Fortis pripovijeda, da su mu nudili na prodaju sv. pismo vezano u zlatu. „A što hoćete da učinim — odgovori za šalu — od knjige, od koje ne razumijem ni prvu rečenicu?" (In principio *creavit* Deus coelum et terram).

[3]) Miho Messi nastanio se docnije u Cavtatu kako općinski liječnik i tu proveo mnogo i mnogo godina. Tu je nazad desetak godina i umro u dubokoj starosti i u siromaštvu, jer je za svoga života gledao mnogo više kako će pomoći drugome nego kako će sebi teći. Cavtaćani i Konavljani svegj ga se harno sjećaju. Vidi se po ovijem dvama pismima Čulićevijem, da je Messi već onda kupio gragju za noviju povjest Dubrovnika i za to se i obraćao na fratra gluhoga — a i inače znamo, da je on

Prvi je list od 3. avgusta 1838. i važniji je od drugoga. I jedan i drugi napisani su talijanski. U prvome pismu veli Čulić:

„Želim, da ovaj moj list ne bude pročitan od nikoga, s toga bi učinio dobro, da ga uništiš netom ga pročitaš . . . .

„U arhivu bivše republike nalazio se debeli snopić knjiga, a natpis mu je bio: *Dopisi uzajamni republike dubrovačke i vlade francuske od godine 1790. do 1808.* Te iste godine [1808.] ja sam vidio taj snopić knjiga, pa sam ga vidio opet godine 1811. Cijenio sam da je još i sada tamo, i htio sam štogod izvaditi. Rekoše mi, da se za to hoće dopust carev, i to da niko ne može prepisivati, nego samo ondje pročitati. Ufao sam vidjeti dajbudi katalog. Iza toliko poteškoća vidjeh ga, ali ne vidjeh više onaj gori spomenuti snopić knjiga. Biće bio prenesen drugovdje s ostalijem starinama. Pa i da je još u arhivu, nigda se ne bi dopustilo, da se štampa sadržaj. Znam i ovo, da je liječnik Stulli bio spravio svezak pjesama u hvalu austrijskog oružja, koje dogje da već svakoga u Dubrovniku smiri. Bile su to pjesme Stulli-ja, Hidže, Grgurevića, Zamanje, Maslača i braće Appendini-jâ i Kersâ, i u predgovoru hulilo se na vladu francusku i dubrovačku. To je bilo dosta da vlada zabrani štampu.[1])

„Ja sam došao u Dubrovnik dvije godine prije pada republike, i znam što se pripovijeda o objema strankama. Kad bih pisao, pao bih u mržnju mnogijem licima i porodicama, koje su učestvovale i upirale, da nastane ta velika promjena. Zato pisati danas o padu republike, to je navlačiti sebi briga dosadnijeh. Dosta je svegj *tocca e passa* t. j. spomeni i hodi naprijed.

„U arhivu suckome ima četiri debele knjige zakona dubrovačkijeh i dosta knjigâ Vijeća Umoljenijeh (dei Pregadi), to su kako sad sucke rasprave. Ima više od trista knjiga naputaka i izvještaja (*delle commissioni*), što je republika od tamo i od amo primala i slala, i mnogo hronaka upisanijeh, koje bih ti ja dao, ali se ne bih nikada usudio, da izidu izvan grackijeh vrata. Bettera i Tromba,

sve do potonjijeh svojijeh dana pisao povjest dubrovačku. Što se od toga dogodilo poslije njegove smrti, ne znamo. Messi bijaše čovjek učen i od svakoga ljubljen radi svoje ljuokote i ljubežljivosti.

[1]) Vlada je znala, da car Franjo I. nikako ne će, da se za njegova života vrijegja aristokracija dubrovačka ni stranka aristokracka, a oni pjesnici bili su od stranke pučke.

negda činovnici republike, znaju sve što se dogodilo od 1800. do danas, ali ti niko ne će to upisati, ako ne samo na riječ kazati. Ja sam prijatelj staroga Vice Righi, koji žive na Orašcu, i dogje često u grad, i bogat je. Prije je on bio, može se reći, oličena historija dubrovačka, ali je sad ostario, a ništa nije napisao. Cerva je dobar povjesničar, ali ne govori ništa o stvarima stonjskijem i trebinjskijem, kako je bio obećao, i od godine 1700. nije unaprijed napisao ništa. Pa mu je bilo i zabranjeno preglédati arhiv, toli paček republika iza njegove smrti zapovjedi, da se odstrani mnogo od spisa njegovijeh, što je ostavio; tako isto historijski spisi Appendinija bijahu dobro isklaštreni od vlade onoga senata. To je on bio izvadio iz spomenikâ Giorgi i Mattei. Po kućama dubrovačkijem već nema spomenikâ ni knjigâ; sadanja mladost gotovo se već srami govoriti dubrovački, a Stay, a Kunić naški htjeli su govoriti i u Rimu, premda biva 50 godišta da su iz domovine izašli.

„Ako dogješ doma, iz Spljeta u Dubrovnik, služi se mnom. Niko se sada ne pouzdava pisati baš tačno kako stvari stoje. Ja sam podnio mnogo do sad, jer sam bio iskren i pisao ono, što sam cijenio da je istina. Nastala su već zla vremena. — Biskup spljecki[1]) u povjesti domovine moći će ti bit tamo u Spljetu od koristi; on ubavo piše.

Tvoj
fra In. Čulić.

Druga poslanica oca Čulića Mihu Messi nije cjelovita, ne zna se kad je pisana, ali se po sadrzaju može ugonenuti. U njoj ima mnogo tajana iz privatnoga života njekijeh vlasteoskijeh porodica, o čemu je fratar gluhi vodio tačan račun, tako da se za nj može kazati, da je Svetonij dubrovački. Ne možemo dakle nego donijeti samo ponjeki ulomak iz toga pisma.

„Biva mnogo da ti nijesam pisao — veli Čulić — počeo bih pisati pak ne bih mogao proslijediti, jer bîće i stanje nesretno ovog mjesta, koje svaki dan ide sa zla na gore, učini od mene, da sam već postao kao lud, smeten, lotar. Ja ljubim Dubrovnik više nego moju istu domovinu, jer već od g. 1806. ovdje prebivam. Mnogo dobara i dobročinstava ja sam primio od Dubrovčana, koji su sad osiromašili

[1]) Ovo je Dubrovčanin Albertini, koji bi imenovan biskupom spljeckijem, ali umre prije nego dogje u Spljet.

teško, a mnogo porodica brzo će. Ali kako naš novak, mladi fratar fra Brnardin iz Rata, ide u Spljet, da tu nauke uči, tako ti šaljem po njemu novinâ žalosnijeh, jer o Dubrovniku nema se što pripovjediti da te obeseli" . . . .

Zatijem Čulić govori o njekome, ne kažući ga imenom, pa nastavlja: „Ja sam bio njegov prijatelj i glasovitoga Aleti-ja i Galjufa, i imao od njih opisâ tajnijeh, koje sam htio izgorjeti, jer su umrli više kao Francuzi sadanji, nego li kao Dubrovčani.[1]) Još je živ Altesti, poznat radi učenosti i radi mahnitosti[2].) . . . ."

Ovdje fratar pripovijeda prijatelju njeke porodične tajne njekoje vlastele, sasvijem privatne naravi, što iz lako shvatljivijeh razloga preskačemo, pa nastavlja:

„Kad umre Vlaho Stulli i Niko Andrović, pristaša Epikurov, izgubiće se one njihove bogate biblioteke, najbolje u Dubrovniku, ukradene iz namastira sv. Domenika, koje je fratar Maslač pod Francuzima prodavao ispod ruke cijeno" . . . .

Sad Čulić spominje nekoga suca *(pretore)*, Dubrovčanina, austrijskog činovnika, (stari Dubrovčani mogu sumnjati ko to može biti) i njega krivi, što je vlada u Dubrovniku uvela desetinu, jer izmegju ostaloga kaže:

„Iz Beča generô Caboga, iz Trsta trgovac Pezer, iz Zadra Vlaho Ghetaldi pišu u jedan glas, da je naredba carska, da se plaćaju desetine u svakoj zemlji. Njemu [tome preturu] se pripisuje uvogjenje porezâ u Dubrovnik. Ja ne znam je li to istina, ali znam da je dobio od vlade od jednom četiri stotine fjorina, i da svake godine osim plate prima dvjesta fjorina: niko ne može naći uzrok. Otišao je u mirovinu. Kazna božija ga je stigla: Bog pedepše i na ovome svijetu one, koji dorade kakvo zlo domovini.

„Na pô Septembra imali smo u Dubrovniku Vladiku crnogorskoga i Vezira mostarskoga, koji, po naredbi Sultana, sastaše se ovdje i sporazumješe o granicama svojijeh vladavina.[3]) Imamo još ovdje

[1]) Ivo Radmilli govorio je: „Francuzi su narod velike dječetine i drugo ništa."

[2]) Ovo je onaj Andrija Altesti, o kome smo rekli, da je kao mladičak otišao u Rusiju i postao tajnik carice Katarine, te imao velika utjecaja na dvoru ruskome. Galjuf piše, da je s njim išao na školu u Jezuitâ, i da od svijeh drugova nije imao nijednoga takmaca, osim njega.

[3]) Mi danas znamo, za što je Vladika Petar II. slazio u Dubrovnik i sastajao se sa Ali-pašom hercegovačkijem, i što su bili uglavili, ali žali bože ne mogli izvesti.

brata careva. Grad je okićen vijencima i cvijećem; na vrh Pilâ napraviše oluk s natpisom: *Francisco Carlo Archiduci Austriae advenienti Ragusa plaudit.* O ovoj zgodi štampalo se mnogo pjesama. Ja ih ne hajem dobaviti, jer su prâvi pjesnici dubrovački već svi izumrli, a sadanji nemaju dan današnji što da pjevaju o Dubrovniku. U Beču su se štampale pjesme o smrti pokojnoga biskupa Gjuričea, i te pjesme niko ne dobavlja niti čita.

„Šaljem ti jedan opis o Jezuitima, i tu ćeš vidjeti, da je Mustahinić, učenik Androvićev, rekao o njima sve što prije rekoše neznabošci. No mi imamo velikijeh dokaza, da Jezuite valja braniti. Branila ih je najprvo Katarina, carica ruska, pak Fridrih Veliki. Katarina piše papi ovako: Ne nalazim, da moja vlada može išta iznijeti protiv ovijem crkovnijem ocima. Vaša Svetost, kad bi dobro razmotrila, našla bi, da je istina što pišem Vašoj Svetosti.“ [1])

Pismo svršiva ovijem, vrlo harakterističnijem, riječima:

„Neki iz Dalmacije ištu uvesti u Dubrovnik ortografiju hrvatsku, koju hudobe samo razumiju, a njeki Dubrovčani, ili da bolje rečemo Dubrovnika izgometi, idu za njima. Dospjeće jedan dan i ove hrvacke komedije. — Preporučujem ti Evangjelistar oca Brnardina iz Spljeta, štampan godine 1480.“

*

Kako rekosmo, tek iza godine 1840. zavede Austrija i u Dubrovniku porez na zemlju i na kuće. Tad tek, kako Machiavelli kaže, ljudi oćutješe da su podložni. Porez udari i na imanja crkovna. To je bilo korisnije nego ih prisvojiti za državu, jer i Cavour, veliki državnik italijanski, huljaše vladu talijansku, što je posvojila za državu mnoge namastire i crkovna bića. Tijem se država okoristila koliko i ocean čašom vode — veljaše — jer od toga država ne će imati onijeh stalnijeh prihoda, koji bi joj kapali, sve veći, da je, mješte prisvojiti ih, udarila porez na njih. U Dubrovniku je bilo mnogo protivljenja toj osjetljivoj novini, i mnogi se tvrdokorno opirahu novoj daći, ne hoteći je nikada dobrovoljno plaćati, no čekajući uvijek da budu porobljeni. Tako je bilo i u Ugarskoj

[1]) I *Cantù* u svojoj povjesti navodi ovu poslanicu carice Katarine papi Klimentu XIV. Njeki sadanji pisci tvrde, da je ta poslanica apokrifna. Je li to tako, ili je — radi promijenjenijeh prilika — nestalo autografa iz arhiva?

1849. godine, pošto je Austrija ruskom pomoći svladala ustanak madžarski.[1])

Mnogo se govorilo, zašto je Austrija tako kasno zavela porezu i ostale namete. Mislilo se, da je tijem htjela naknaditi Dubrovčanima ogromne štete, koje ni krivi ni dužni pretrpješe u francusko-crnogorskom ratu i koje iznašahu jedanaest milijona franaka. No to bijahu prazne riječi i neosnovana nagagjanja, jer nema potvrde, da se u Bečkom kongresu išta odredilo o toj stvari. Istina je samo, da je Austrija iz političkijeh računa i iz obzira na siromaštvo poštedjela te novo zadobivene krajeve od nesnosnih tereta. S toga je vlada austrijska bila u početku onako i pripjevana.

Nove daće ubrzaše propast vlasteoskijeh a i mnogijeh gragjanskijeh porodica. Mnoga vlastela bijahu ekonomno nastradala još u onom crnogorsko-francuskom ratovanju, a mnogi — u očajanju radi izgubljene vlasti i slobode — podadoše se krajnjoj raspuštenosti i rasipnosti, zatirući i sebe i svoje imanje. Ne hoteći se ženiti nemahu više za koga čuvati. Zemlja izdala; nove daće sve nesnosnije; vlastelin, pučanin, seljak, kmet, — sve jednaki *podanici:* to ne bješe više život za njih. I tako njihove zemlje i imanja pregju sva u ruke drugijeh, ponajviše njihovijeh kmetova, a njih nestade. Što je živjelo i disalo starijem duhom, to je nestalo. Dan danas se u Dubrovniku mogu na prstima izbrojiti svi oni, koji su napojeni duhom dubrovačkijem. Kad i oni pomru, eto trećega Dubrovnika. Ta već je gotov! Ova šačica starijeh ljudi može ponavljati riječi psalma 68: *„extraneus factus sum fratribus meis et peregrinus filiis matris meae* (postah tugj braći svojoj i stranac sinovima majke svoje)“.

XI.

Da rečemo koju o zdravstvenijem prilikama Dubrovnika u ovo doba:

Radi susjestva i živoga saobraćaja sa okônijem srpskijem i turskijem zemljama, gdje su zdravstvene prilike bile da ne mogahu

[1]) Jedan oficir Čeh pričao mi je iz toga doba ovu epizodu: Njeki velikaš madžarski nije htio da plati porezu, s toga bi poslana cijela satnija vojnika, a s njom i taj Čeh kao oficir, da zasjedne u polaču velikaševu i da živi o njegovu trošku, dok se ne naplati zaostali porez. Tu su se vojnici gostili i teferičili kao nikad do tada. Kad se jednom u obijesti odviše razigraše i veliku buku činjahu, izagje gospodar i naredi im da miruju: „Jer ako mi tako uzdosagjujete — reče — platiću porez, a vi ćete se vratiti otkle ste i došli!“ — Opomena je djelovala.

biti gore, Dubrovnik je trebalo da se iz rana pobrine, e da se očuva od raznijeh kužnijeh bolesti, koje su u tijem zemljama gotovo neprestano harale. S toga je Dubrovnik već u davnini bio dobro provigjen lazaretima i bônicama. Karavane su bile čuvane na granici, lazaret bijaše jedan na Brgatu, a drugi na Pločama; a u Gružu pak bijaše od starinâ lazaret za brodove u Lapadu.

Najposljednja kuga, koja se prikaza u Hercegovini, bila je godine 1815. Pogibao je dakle bila velika. Nada sve ako se promisli, da je nekada na Taboru, u predgragju Ploča, tri puta na nedjelju bivao pazar, na koji su slazili Hercegovci, da razmijene svoju trgovinu s dubrovačkom. U njekijem starijem rukopisima veli se, da je ta trgovina bila od velike koristi po Hercegovce, jer je tijem nevoljna raja kriomice od Turčina privrijedila koju paru, a borme mnogi se na taj način i obogatio. Mnogo se tijeh imućnijeh porodica hercegovačkijeh kasnije preselilo u Dubrovnik, a njihovi potomci i danas traju i bogati su. Uopće može se slobodno reći, da su od doseljenikâ jedini Hercegovci donosili novaca u Dubrovnik.

Radi zaštite pravoslavnijeh i radi svojijeh osnova na Balkanu Petar Veliki osnuje g. 1711. konsulat ruski u Dubrovniku. Od toga su Dubrovčani zazirali, kako se vidi iz spomenika Remedelli-ja carici Mariji Tereziji, u kome veli: „Dubrovčanima ne bi po ćudi ugnijezgjenje Rusije na Balkanu.“

Sv. Vlaho sačuva ovaj put Dubrovnik od kuge. No jedna druga kužna bolest haraše u to doba po okolici dubrovačkoj, nada sve u Župi. Tu se bijaše ugnijezdila sifilida i zarazila malo i veliko, tako da su tu bolest onda prosto zvali „bolest župska“ i da je trebalo podići u Gružu osobitu bônicu za te bolesnike. Upraviteljem te bônice bi postavljen liječnik Miho Dadić, na glasu čovjek radi vještine u grčkome jeziku.[1]) On i A. Šodrnja, koji prevede mnoge pjesnike grčke na talijanski i te prijevode prikaza raznijem akademijama talijanskijem, bijahu posljednji predstavnici dubrovački grčkoga klasicizma. Sa Šodrnjom, koji nesretno svrši, može se slobodno reći, da je nestalo u Dubrovniku potonjeg gojitelja stare grčke knjige.

---

[1]) Vidjeli smo kod jednoga popa, staroga Dubrovčanina, koji još živi držeći se daleko od današnjijeh svijeh poganija, rukopis, u kome je prijevod svijeh epigrama glasovite grčke antologije; na njemu je pečat vlade sa dopustom: *nihil obstat ut imprimatur.*

U toj bônici za sifilitične bolesnike namjerih se više puta kako duhovnik i gledah na izdahnuću one strahote, koje od ljuckog tijela napravi ta pogana bolest. To bijahu samo onakažena lica, bez nosa, bez ušiju, osuta ranama, da je strahota bilo i pogledati ih. Srećom toj se nemoći došlo vrha.

Godine 1836-38. pojavi se u Evropi na preskočke kolera, i od tada se više puta tamo i amo prikazivala. Dubrovačka zemlja stradala je od nje samo godine 1867-68. Tad je od nje pomrlo mnogo naroda, nada sve u nekijem selima župskijem i u Šumetu. To mi bijahu najcrnji dani moga popovanja, kad bi mi umirali po dva po tri na dan.

Kad se prvi put objavila kolera Dubrovčani na dan sv. Vlaha postaviše za zavjet srebrnu kangjelu, koja i danas visi u hramu dubrovačkog parca, i na zid crkveni jedan natpis. Potonjega nestade, a na kangjeli se čita nadnevak *III. Nonas Febbruarii MDCCCXXXVI.*

Osim ovijeh zaraznijeh bolesti, koje su ovoga vijeka zadesile Dubrovnik, kronaka bilježi i još druga zla: oluje, glad i trešnju.

Najžešći i najstrahovitiji vihar ovoga vijeka bio je dne 6. Januara 1825. godine. Silnu štetu napravi u poljima i baštinama, raznese krovove s mnogijeh kuća i — jedino dobro što učini — sruši kameni stub Orlandov[1]) pred hramom sv. Vlaha. Kad nesta slobode, nek ne bude ni njenog simbola! No kao da tako ne mišljahu novi Dubrovčani, jer taj kip, koji je obataljen preko 30 godina ležao u Dvoru, općina dubrovačka pokrpi i opet naperi na prijašnje mjesto.[2]) Kao da tijem rekoše: „Orlando, budi nam drug, i predstavljaj kako i mi ono čega je nestalo: mi duh dubrovački, a ti slobodu . . . .“ I jadan Orlando stoji i čeka da se nagje milosrdna ruka, koja će ba-

[1]) Orlando je kip, koji su u srednja vremena imali svi slobodni trgovački gradovi u Njemačkoj. Bijaše simbol slobode. Ono sve što se o Orlandu pripovijeda, kako je bio došao u Dubrovnik i oslobodio ga od Arapâ itd., nije nego plod narodne mašte. — Ruka kipa Orlandova služila je njekada za mjeru. To bijaše *lakat dubrovački.* Pred Orlandovijem kipom šibali su u staro doba i žigavali zločince, ali dakako samo čeljad iz niska puka.

[2]) Kad su opet naperili Orlanda, mnogi su mrmljali, što je sad Orlando okrenutijeh legja prama hramu, jer da tako nije prije bio. Njeki duhoviti Dubrovčanin sastavi o tome epigram ovoga sadržaja: „Ako je Orlando znamen slobode, pustite ga da stoji kako je stavljen, jer današnja sloboda ni u čemu drugome i ne sastoji se, nego u huljenju i preziranju crkve i okretanju legja od nje, a u drugome čemu niko je ne može naći.“

rem na nj uklesati onu Juvenalovu: „*Liber ego?! Unde datum hoc sumis tot subdite rebus?* (Ja slobodan?! Po čemu možeš to kazati ti, koji si podložan tolikijem stvarima?)“

Godine 1835-45. zovu se gladna godišta. Kruh i svaka hrana bijaše užasno poskupljela. Tijeh godina siromašniji ljudi po selima grdno stradahu i ljuto se borahu s glagju, a mnogi od gladi i poskapaše, nada sve u Hercegovini. Spominjem se iz toga doba, da ni ja kao dijete nijesam bio svegj sit, jer roditelji ne mogahu toliko trošiti za kruh.

Godine 1843. na 14. Septembra iza podne teško se zatrese zemlja. To bijaše naj jači potres u Dubrovniku ovoga vijeka, i ta trešnja ne prestade, no je trajala i ponavljala se neprestano, čas jače čas slabije, za čitavu godinu i pô dana. Nije ništa palo, ali mnoge zgrade popucaše. Čeljad pobježe iz grada. Ko je mogao sklonio se u prijatelja ili u rodbine izvan grada. Vojnička posada izagje iz grada i ulogori se pod šatorima pred gradom. Spavalo se po Pilama, po Konalu, po Pločama; pod vedrijem nebom ili pod šatorima. Spominjem se, da sam u to doba kao dijete spavao na zemlji ujedno s njekoliko prijatelja iz grada, koji bijahu pobjegli iz grada. Tad se opet otvori crkva sv. Spasa, koja je po padu republike služila za carsko shranište soli. Novi episkop, koji baš u to doba sjede na dubrovačku stolicu, izmoli od cara dopust i povrati crkvu staroj namjeni. Tako se poče u njoj opet služiti služba. — Taj hram bio je sagragjen godine 1520. po naredbi senata, jer te godine, na Spasov dan u jutro, bijaše se strašno zatreslo i dvojica poginuše, a mnoge se kuće raspukoše. Predaja veli, da su gospoda i gospogje nosile za zavjet gradivo za tu crkvu.

XII.

Prije kobnoga godišta 1848., u kome utajane stare zadjevice megju pukom i preostalom vlastelom opet iz popreta zaplamtješe, valja spomenuti, da su te zadjevice, i ako ne izbijahu javno na površinu, ipak tinjale i živjele u privatnijem pismima i satirama (novinâ još onda ne bijaše). Ostavimo onu knjigu štampanu na francuskom jeziku od nepoznata Dubrovčanina u Amsterdamu, u kojoj se dokazivaše potreba republike demokracke. To su pripoznavala i učevna vlastela i govorila nam još u naše doba, da nije slučajno Napoleon zapremio Dubrovnik, da bi, uslijed novijeh prilika, Dubrovnik (sa

malo krvi, to se zna) bio ostao neodvisan, ali bi oblik republike postao demokratičan u većemu dijelu. Da potvrdimo ono što gori kazasmo, iznijećemo dva pisma Karla Grubišića iz Beča njegovu rogjaku, već spomenutome liječniku Mihu Messi. Te dvije poslanice toga fanatičara i zlosretnog čovjeka našle su se megju *miscellanea* pokojnoga Messi, poslije njegove smrti. Pisane su talijanski. Jedna je poslanica od 14. Maja 1841. iz Beča, i u njoj kaže veliku svoju apatiju i mizantropiju:

„Živem ti skrovit — piše mu — zadubljen u prošlosti, a prošlost nepokretna kao i udes izvor je užasnijeh mislî. Prevario sam se, cijeneći da nauka može ublažiti bîće i elemenata gorčinu, u kojijem živim. Moj ideal bila je nauka. Nauka svaka kod kuće bila mi je kao Muza, djeva idealna, ali ovdje u Njemačkoj tako mi je prikazuju, da mi nauka čini košnju. Sad razumijem, zašto Beč i Njemačka ne ulaze simpatično u tvoju maštu. Sad neka mi dogje ko govoriti, da su načela i značaji nepokretni; rekao bih mu da laže.

„Reci popu Kazali, da ću se kao samouk zabaviti ovo malo oko Bete[1]) našega, i daću mu o njemu tačnijeh izvještaja, jer se znadu u Beču, a u Dubrovniku se ne znadu. Iskaću ovdje u bečkom arhivu njegove dopise, jer je on bio njeko vrijeme poslanik republike dubrovačke kod bečkoga dvora. U ostalom, ovdje u Beču nahode se sva njegova djela i rukopisi njeki, koji nigda nijesu bili štampani.“

Druga je poslanica podulja i pisana je 9. Junija 1842. U njoj se kaže:

„Razumio sam tvoj muk. Muk tumači velike boli i duboko promatra sve prilike i osjeća ih. Livij i Taćit tad već ne služe, ne služi ni nauka ni učevnost. Šta se sad uči? Formule, pravila, hipoteze, to hoće da zabiju u glavu svakome učenjaku, a ja bih htio općenitijeh načela, ja bih htio veliku sintezu svijeh nauka i učenja, a to je ono što ti ne dadu. Newton-ovi problemi i zadaće iz fizike

[1]) Tijem se imenom u Dubrovniku zvao Marin Ghetaldi, glasoviti matematičar. I danas na Pločama ima *spila Betina*. Getaldi je najpoznatiji dubrovački učenjak kod Nijemaca. Pripovijedali su mi nekad mladi Dubrovčani, da su ih njemački profesori više puta prekorili radi nemarnosti i tupoglavosti Getaldijem, kličući im: „Čudne stvari, da ste vi sugragjani slavnoga Getaldija! Vi ste sad kao Beoćani u Grčkoj, premda su iz Tebâ bili i Epaminonda i Pindar.

tamne su kako sva filozofija njemačka . . . . . . na svrhu, u dvije riječi da rečemo, ja sam ovdje u svemu nazadovao. — Htio bih sve nauke zaopćiti pod jednom idejom, a to je ideja broja[1]), koja ulazi u svaku nauku, pa i u političku.

„*A propos* od politike: ideja narodnosti ne ulazi mi. Što je narodnost? Problem nije još riješen. Od dviju vlada, jedne narodne a druge tugje, koju bi volio? Sa povjesti u ruci vidi se, da u vladama domaćijem više vlada tiranija, nego u vladama tugjinskijem. Pod vladom tugjom u pogibli ti je i ime tvoje narodno, koje ti brzo nestaje, i tvoje imanje; a pod vladom domaćom u pogibli ti je i život i imanje. Da je naša [dubrovačka] vlada bila zla, ne će ti niko poreći, nego ko je imao velikijeh povlastica. U kojoj cijeni možeš držati vladu od jednoga zbora vladalaca, koji su se za dvjesta godina kordekali, jesu li zakoniti četiri pet vlastelina novo imenovanijeh?[2]) Reći ćeš mi, da onda, ako te je koji od vlastele mrzio, ostali bi te opet branili; a nije li veliko zlo slobodnu čovjeku, kako su se dičili Dubrovčani, imati potrebu, da te ko brani?[3]) Reći ćeš mi: republika je dala velikijeh ljudi; pod onom vladom Dubrovnik je bio slavan. Ali ostaje pitanje: je li prirodna nužda od Helotâ, da bude Špartanaca? Naši velikaši bili su doista u politici Špartanci, poštovani mnogo i od najsilnijih vlada, toliko da, kad Selim I. iza godine 1512. osvoji Siriju i Egipat i uništi vladavinu Mamelukâ, pošlje knjigonošu iz okola svoga kod Alepa, da pregazivši pješke Aziju i Evropu pogje u Dubrovnik i javi, da se tu negdje u Aziji otvorio hram katolički, gdje se priča, da su grobovi Abrahama i prorokâ. A prije toga, 1433. godine, kad Murat II. izgubi po hrabrosti Dubrovčanina Lukari-ja, prije posvojenja Srbije htjede sklopiti mir s Ugarskom. Iz Srbije bi poslan za taj posao jedan kalugjer srpski kao poslanik u Ugarsku. Znajući Murat da, koliko u Srbiji toliko i

[1]) Pitagora postavi vrhovnijem načelom filozofije ideju broja (numerus), otkle izagje filozofski pantejizam i materijalizam. A svaki broj nije drugo nego 1 + 1 + 1 itd. Prava filozofija (ontologija) ima početi, kao što radi Platon u Parmenidu, od Jednoga (de Uno — de Uno Ente neccesario), i ta filozofija vodi do pripoznanja Boga *in abstracto*.

[2]) To su stranke Salamankezâ i Sorbonezâ. Ove ideje Grubišićeve lako je pobiti. On se ne stavlja, da je duh dubrovački, koji je živio i u prostom puku svake stranke, bio udahnut baš od vlade aristokracke, koja je trajala toliko vijekova.

[3]) A po čemu si i bio slobodan već po tom, što ti je vlada domovine bila neodvisna?

u Ugarskoj, sve poslove premeće dubrovački senat, naredi tomu kalugjeru, da se prije svrati u Dubrovnik i da pita onaj senat, pristaju li vlastela dubrovačka na sve dogovore, koje ima sklopiti Srbija s Ugarskom; i te sve dozvole pošlju Dubrovčani pismeno po tome kalugjeru u Ugarsku.

„No sva ta slava dubrovačka naslanjala se na varvarsku strogost nad pukom, republici odanijem. Ćutnja aristokracka još je u njima. Ovdje Caboga, kao vojnik austrijski, imao bi se dičiti ličnijem svojijem zaslugama za Austriju. Ali ne, on se više diči da je vlastelin dubrovački; on prvi čini postaviti svoju genealogiju u almanah svih jevropskijeh plemićkijeh porodica, što izlazi u Njemačkoj. Bona takogjer upisa u taj almanah, da su Bone plemići od godine 1027., a po svoj prilici bili su u vijeću dubrovačkom i sto godišta prije toga.

„Naši Dubrovčani su mi poslali njeke pjesničke sastavke o smrti njihova prvoga biskupa. Casali je napisao pjesmu u engleskom jeziku, ali se ne će štampati, jer nahodi zapreka kod ćensure.“

Pri kraju pisma govor je o njekijem domaćijem poslima, što ispuštamo.

Kao što se iz ovijeh pisama vidi, ovakav je i bio u glavnome značaj Dubrovčana i pučke ideje. Svak vidi, što i koliko se može odgovoriti na sve ovo. One riječi, koje je Vlagj Gozze rekao, kad je pukla 1848. godina, jesu kao proročište za Dubrovnik i okôna mjesta dalmatinska. — *„A, nije ovo zrelo!“* — rekao je s prozora one noći od 25 Marta, kad je nastala talabuka po gradu i on čuo o čem se radi. Posljedice mu dadoše pravo. — *„La finiremo con un ballo ungherese“* — odgovorio je docnije, kad ga je neko, u tijeku nastalijeh pobuna i meteža, za rug upitao, što misli, kako će to svršiti.

Sve što budemo unaprijed napisati, ne će biti drugo, nego potanko analizovanje ovijeh dviju Vlagjevijeh izreka.

XIII.

Povjest godine 1848. poznata je svakome i o njoj se i odviše pisalo na svakome jeziku. Ne treba s toga, da se ovdje njom više bavimo. Napomenućemo samo, da se te godine probudila narodna svijest kod južnijeh Slovjena i da je taj pokret, koji je htio da okupi sva južna slovjenska plemena pod jedno ime, zahvatio i Du-

brovnik. Drugi se okoristio njime. Austrija je tad vješto navrnula vodu na svoj mlin i tijem se izvukla i spasla iz bune madžarske.

Madžari se osjetiše, da nijesu Nijemci i da su se dobrovoljno[1]) podali Austriji, kao Hrvati Ugarskoj, po nekijem pogodbama i uvjetima. Što će tadašnja vlada? — Probudi savjest Hrvatske obećavajući što no se govori *mari e monti.*

„L'Ungheria — piše Petrucelli della Gattina — è stata sempre abitata da un popolo di gentiluomini. L'Ungherese ha una personalità, che conosce se stessa, nonostante che vi sia in esso una vanità ingenita[2])..." A Medo Pucić veli: „Iz početka Ugarska imagjaše i svoj ustav, i vrhovna ugarska vlada tako se malo prtila u posle općina pojedinijeh, da su svi Jugoslovjeni prelijepo mogli, dajbudi u teoriji, biti zadovoljni. Teškoće počeše kad, po izgledu francuskome, malo promijeni na demokracku ustav politički. Jer Ugarska, kako svak zna, nije uprav sastavljena od jednoga naroda; ona je bila jedna vlada sastavljena od mnogo pukova, koji su živjeli pod zaštitom istijeh zakona u jednom tijelu političkom. Bila je simpatična kraljevina, koja od mnogo pukova služila se jednijem jezikom u poslima vladavine t. j. jezikom latinskijem, (isto kako plemstvo dubrovačko, što je uzelo taj jezik u raspravama posala), da ne vrijegja tako osebnost ostalijeh naroda, koji su se bili pridružili kruni sv. Stjepana."

Godine 1824. Szegöny Stjepan prvi poče u ugarskom saboru govoriti madžarski. Taj prvi početak malo po malo dovede dotle, da je ugarski sabor g. 1844. zaključio, da je madžarski uredovni jezik kraljevine Ugarske. Tijem se Madžari oprije čiše Metternich-u i Nijemcima, kojijem je bio glavni cilj sve narode monarhije podvrći germanizaciji i ćentralizaciji. A Hrvatima su Madžari dopustili služiti se njihovijem jezikom, ali pod uvjetom „dokle svi nauče madžarski". Još su se Madžari dobro spominjali cara Josipa II., koji namjerom ćentralizacije za 10 godina nije bio otvorio sabora, i cara Franja I., koji za 12 godina bješe zatvorio sabor. Sve ove prilike

[1]) Zanimivo je spomenuti, da u ugovoru, što ga je Ugarska sklopila sa Habzburgovcima, stoji: kad austrijska kuća ne bi koju od utanačenijeh pogodaba vršila, Ugarska može ustati na oružje.

[2]) Ugarsku nastavaše uvijek narod viteški. Madžar je ličnost, koja zna za sebe, ma da u njemu ima prirogjene taštine.

nagonile su Madžare, da čuvaju svoj ustav. Malo po malo počeše se Madžari osjećati jačim, kulturnijim i bogatijim od ostalijeh naroda Ugarske, kao Slovaka, Rusina, Srba, Nijemaca. Ove narodnosti, kao god i Hrvati, osjetiše se uvrijegjenijem i počeše se opirati madžarskoj prevlasti.

Poče borba megju narodima odanijem kruni sv. Stjepana. Zaplamtje rat svijeh Jugoslovjena protiv Madžara. Hrvati postaviše generala Jelačića kao diktatora svoje slobode. Srbi pravoslavni okupiše se oko patrijarha Rajačića. Tom prilikom, biva g. 1848., pod vogjom Knićaninom, dogje iz Srbije braći u pomoć 8000 Srba.[1]) I ako su svi bili složni u glavnom cilju, biva protiv Madžarâ, ipak su se u politici razilazili. S toga je Jelačić uvijek i naglasivao: „Što će Hrvati? Što će Srbi? To je sve jedan narod." Jelačić i Hrabovski sa vojskama, prohodeći svu Ugarsku, dogju do Beča, te se združe sa Windischgrätz-om, da poduše bečku pobunu. Košut, madžarski diktator, sa slovjenskijem generalima Dembinskim, Behmom, Damjanićem, tako se junački borio, da Austrija pozove u pomoć Rusiju, koja, u ime obrane legitimitati, pošalje vojsku, i tada madžarski generô Görgöy pred Rusima položi madžarski stijeg.

Poslije 1849. Austrija izjednači sve narode pod jednu vladavinu i burokraciju. Ali narodi jednom probugjeni ne mogoše zaboraviti, da imaju svoje predaje, svoja prava, svoje običaje. Tako brzo poslije g. 1848. nije se moglo uspavati narode. Upotrijebiše progonstva, tamnice. Ali koja korist? Nije bilo moguće, da svi ti raznoliki elementi u carstvu podlegnu materijalnoj vojničkoj sili, osobito po-

---

[1]) Kad je Ugarska bila pobijegjena od Austrije pomoću Rusije, bečka vlada nagradi različitijem ordenima mnoge Ruse, Srbe i Hrvate. Megju odlikovanijem bio je i Garašanin, prvi doglavnik vlade u Srbiji. Garašanin vrati orden, pišući, da nije bila namjera Srbije da pomogne Austriji, nego da Srbi, državljani ugarski, dobiju narodni politički ustav. — To se isto dogodi u Padovi iste godine. Jedan talijanski liječnik liječio je po bônicama austrijske vojnike. Kad ga iz Beča odlikovaše viteškijem krstom zaslugâ radi, vrati orden, govoreći, da je on sve to radio iz filantropijskog nagona, a ne da tijem ikakvu vladu služi. — Još jedan anegdot. Kad je Radetzky u Milanu obilazio bônice, nagradi jednoga ranjenoga vojnika iz Hrvatske su nekoliko cvancika. Na to vojnik odvrati: „Ja vraćam; nijesam izgubio obje ruke, da primim tu nagradu, nego za ljubav svoje domovine. Hvala Bogu! Ostaću čolav, samo da ostane moja domovina slobodna i njene povlastice neokrnjene, kako joj je od vlade obećano."

slije Sadove i Solferina. Megju tolikijem silama unutrnjijem i vanjskijem nije mogla materijalna sila da odoli; trebalo je da Austrija kakogod za svoju korist prisvoji sebi moralne silne svojijeh podanika, i tako buknu po carstvu jedno dvadeset *dijetâ, dijeticâ* — saborâ. Svakomu saboru bješe data neka povlastica, posve ograničena, a svaki pak bio je ovisan od velikoga sabora u Beču, kao središta. U taj veliki sabor ne prikazaše se Madžari, Hrvati i Italijanci. Česi i Poljaci takogjer se odaljiše. Napokon se njemački i madžarski narod sporazumije na temelju današnjega dualizma. Tom pojavom počinje za Dubrovnik treća epoha.

Pošto smo sve ovo u kratko spomenuli, vratimo se na svoj predmet. Kad g. 1848. buknu osjećanje jugoslovjenskijeh naroda, sva tadašnja politika bijaše u glavnome, da se Madžari utrkaju, da se ponavlja i širi izreka Jelačićeva: „Što će Hrvati? Što će Srbi? To je sve jedan narod.“ Dubrovnik i Dalmacija odjeknuše istom izrekom. Iz Dalmacije i Dubrovnika slale su se poslanice, pjesme, brošire u Zagreb i Biograd, ispovijedajući da su Srbi i Hrvati jedna cjelina. To je bio *ilirski* pokret. Ime *Ilir* imalo je zamijeniti ime hrvatsko i srpsko. Srbi se ne mogoše privoljeti, osim drugijeh jakijeh razloga, mrtvomu imenu *ilirskomu* pored živoga narodnoga imena *srpskoga*, koje je narodnijem pjesmama osveštano.

U ovoj eposi veliku je ulogu igrao Vuk Stefanović Karadžić. Kad se srpsko-hrvatska nesloga počela javljati, Vuk je izmegju ostaloga ovo napisao: „Hrvati po pravdi mogu se zvati: 1. Svi čakavci; 2. Kajkavci u kraljevini Hrvatskoj, koji su se na to ime već navikli. — Srbi po pravdi mogu se zvati svi štokavci makar koje vjere bili, i makar gdje stanovali i t. d. Ako hrvatski rodoljubi ne pristaju na ovu razumom osnovanu diobu, onda se za sad u ovome ništa drugo ne može učiniti, nego da se podijelimo po zakonu ili vjeri. Kojigod je zakona grčkoga ili istočnoga onaj makar gdje stanovao ne će se odreći srpskoga imena, a od onijeh koji su zakona rimskoga, neka kaže da je Hrvat, kojigod hoće. *Istina je, da bi se inostranci mogli nasmijati ovakome našemu dijeljenju naroda u današnje vrijeme;* ali šta ćemo, kad smo nesrećni ljudi, te se drukčije ne može!“ Eto, kako se Vuk fino ruga podjeli našega naroda po vjeri, koju su podjelu Hrvati zaveli.

Vuk je počeo svoj rad kao siromašak u Beču,[1]) a pod upravom glasovitoga Kopitara uputi se pisati. Burne godine 1848. njegov rad na književnom polju bio je daleko odmakao i već je mnogijem služio za ugled i uzor.

Kad g. 1848. puče slovjenski pokret u Austriji, ne samo na bojnom već i na književnom polju, dozvolom austrijske vlade održao se u Zlatnom Pragu veliki slovjenski sastanak. Na njemu su bili zastupljeni svi austrijski slovjenski narodi po svojijem prvacima, koje bi dugo bilo nabrojiti, kao što bi se ovaj kratki pregled oduljio, kad bismo htjeli iznijeti ondašnjijeh prvaka izreke, kao Vraza i Gaja. Svaki se od njih izrazio, da kao književni jezik južnijeh Slovjena treba upotrijebiti srpski, a u diftonzima srpsko-dubrovački. U glavnome poprimiše Vukova načela.

Vuk je i poslije g. 1848. nastavio svoj blagotvorni rad skupljanjem srpskijeh narodnijeh pjesama, pripovijedaka, poslovica i t. d. Mnogi Srbi i Hrvati slijedili su njegove stope, megju njima najviše se odlikovao Vuk Vrčević. Svak znade Vukov život, i kako je umro u Beču, i kako su mu prekolani bile prenesene kosti u domovinu. Vuk je bio veliki reformator srpske narodne književnosti i srpskoga narodnoga života. On se ne može uporediti sa Dantom Alighierijem, koji se ima zvati ocem značaja, narodnosti i književnosti italijanske, a kao pjesnik pripada ne samo Italijancima nego cijelomu ljustvu „sopra gli altri come aquila vola“;[2]) ali ipak neke daleke sličnosti s njim ima. Na pr. i Vuk i Dante živjeli su u progonstvu i tumarali su od nemila do nedraga. — Sva se Italija bila pokrenula, da prenese kosti i pepeo Dante-ov u Firencu, u hram S. Croce, iz Ravenne, ali na žalost ne nagje se u grobu ništa osim dvije kostice od jedne ruke. Dante je bio gibelin, protivan političkoj prevlasti papâ, i za to — kako piše Foscolo:[3]) „Il cardinale del Poggetto un anno o due dopo la morte di Dante andò a Ravenna a dissotterrar le sue ceneri.[4]) Vuku se to ne dogodi, i ako je bio prenesen baš

[1]) Po nekijem sadašnjijem piscima Vuk je u Beču primao milostinju od Miklošića i drugijeh, noseći njima iz kuće do akademije knjige i druge potrebite stvari.

[2]) Povrh drugijeh kao orao leti.

[3]) V. *Discorso su Dante* capitolo 13, što navagja Ivan Morosini u Trstu 1900. str. 14.

[4]) Kardinô del Poggetto dan ili dva poslije smrti Danteove pogje u Ravennu, da iskopa njegove kosti.

kad je bila najveća žestina borbe izmegju Srbâ i Hrvatâ, jer je bio ukopan u zemlji stranoga naroda. Kako su sadašnji Hrvati učestvovali prenosu Vukovijeh kosti, poznato je. Zasluga je Vukova, da danas i Srbi i Hrvati pišu istijem jezikom, koje mu drago oni bili političke ideje ili teorije jali utopije. Treba spomenuti, da je još g. 1693. Abram Frenzel izdao jedno djelo: *De originibus linguae Serbicae* (O postanku srpskoga jezika), a njegov otac uredi neki pravopis, koji nije bio primljen od Srbâ. Ovaj pravopis isusovac Ticinus (g. 1679. u gramatici srpskoj) to više prilagodi i piše: „Pristoji se, da srpski jezik, kao brat češkoga, uzimade jedne te iste znakove." Ovo smo naveli, da ljudi vide, da je naziv: *srpski jezik* sasvijem opravdan.

Da bi južni Slovjeni od obje crkve bili spojeni u liturgijskom smislu, papa proglasi, da se slovjenski apostoli sv. Ćiril i Metod slave jednom na godinu po vasionskoj katoličkoj crkvi; premda se spomen tijeh svetaca slavio od davnina u dubrovačkoj biskupiji Marča mjeseca. To se učini za čast svijeh južnijeh Slovjena, i ako u dvije crkve razdijeljeni, jer se činilo, da će vazda zajednički raditi svoje poslove. U tu svrhu je isusovac Ivan Martinov izdao životopise svijeh onijeh, koje Slovjeni katolički i pravoslavni slave i u svece broje.[1]) Pjesnici srpski i hrvacki, u istu svrhu, pripijevali su na izmjenice zgode iz srpskoga i hrvackoga života: Vodopić (vigji Robinjicu); Kazali (vigji Tužbe Vile Velebita sa Vilom Nevesinja); Branko Radičević (vigji Gjački Rastanak); Medo Pucić (vigji Karagjurgjevku); Mažuranić (vigji Smrt Smail-age Čengića), ovaj hrvatski pjesnik za svoj glasoviti epos uzeo je gragju iz srpske povjesti; Preradović[2]) (vigji razne njegove pjesme a osobito Marka Kraljevića); Matija Ban u pjesmi: „Ja sam slavne Dubrave plemeniti sin", veli, da je iz praha dubrovačkijeh pjesnika skočila prava iskra slavske

[1]) Annus ecclesiasticus Graeco-Slavicus editus anno millennario sanctorum Cirilli et Methodii, Slavicae gentis Apostolorum, seu Commemoratio et Breviarium rerum gestarum eorum, qui Fastis Sacris a Graecis et Slavis illati sunt. Scripsit Joannes Martinov Cazanensis, Presbiter Societatis Jesu. Bruxelles. Typis Henrici Goemar anno 1863.

[2]) Preradović je prebivao i u Dubrovniku kao oficir ondašnje vojničke posade. — Na jednom posjelu u Dubrovniku čuo sam odgovor nekoga duhovitoga mladića dubrovačkoga. Neko reče: „Ko bi rekô, da je jedan austrijski gjenerô spjevô onako srčane pjesme, po narodnom duhu". Na to mladić odgovori: „Nije, jadni bili, gjenerô učinio pjesme, nego su pjesme učinile gjenerala."

ljubavi, slavskoga bratimstva, kojom iskrom gore svi: Bugar, Hrvat, Srb, i sinovi štajerski i kranjski.

Još nešto prije nego počnem treću epohu. Nagjoh u jednoj kući, megju knjižurinama, jedan listić od malene knjižice. Tu neki Dubrovčanin (žalim da je listić rasparan i da se ne zna potpis) piše nekomu u Hrvacku, i zove ga svaki čas: Preuzvišeni gospodine! U listiću mu veli: „da duh Ilirskoga Primorja još se skita i vere kraj pustoga mora, i hmili“ (to ima biti duh dubrovački) „on mučan i posramljen i potišten. Prostite i dobrovoljno primite moj pozdrav *naški a ne hrvacki*, ali može doć vrijeme, da će bit Dalmacija sjedinjena Kroaciji i tako pribjena *ita ut moriatur* (tako da umre). Gore za nju ako nije doletjela ona (ne zna se, je li Hrvacka ili Dalmacija) u duh ovako nenadno (t. j. g. 1848.) nikle megjusobne ljubavi, na uspomenama historičkijeh prava i na temelju slobode.“ Po ovom listiću pisanu g. 1848. vidi se, da su već i ti stari Dubrovčani slutjeli, da se ima nešto zatim dogoditi, i svršiti se ono, što se do danas dogodilo, „con un ballo ungherese“ (sa madžarskijem plesom), po proročanstvu staroga Vlagja.

RAZGOVOR

izmegju pisca, gospara Luka gragjanina, Sofronija učenika, Nikole Bukala seljanina.

Luko

Motus in fine velocior. Svojijem pisanjem prem si se potežio. Onaj koji ne pozna prave uzroke današnjega položaja, ne može ništa naučiti, jer ništa nijesi potanko pripovidio; onaj koji ih zna, uzalud je da tvoje podliske čita, jer prem malo ili ništa o novijim dogagjajima razlažeš.

Pisac

Moj dragi! U kitajskoj carevini postoji zakon, koga nema nigdje osim u Kitaju, biva, da onaj koji izdava kakvu povjest o dogagjajima svoga vremena, tu istoriju ne smije nikomu pročitati nego je lijepo prepisati, sagnuti u listove, pa donijeti je mandarinu, činovniku historijskoga dijela akademije; taj mandarin je prima, ali je ni on ne smije pročitati nego je zapečatiti carskijem pečatom i metnuti u arhiv. Tu stoji spremljena, a da niko osim pisca ne zna što je upisano, sve dok ne dospije vladajuća dinastija i dok se nova uzdigne. To je, kako svak vidi, *censura generale* (opća cenzura), koja ishodi *dal senso comune.* Ko može pisati istoriju svojijeh vremena, a nikoga ne uvrijediti? To je nemoguće. Koliko sam ja samo podnio, i repatijeh ogrizô, samo što sam štogod spomenuo, što u današnjijem prilikama ide uz nos! Pitajte mene, pa i drugoga koga. Kad se piše, svaki čas razmišljati, što se može rijeti a što se ne može, da ne nagrajišeš; koliko riječi i kakve riječi mogu se ili ne mogu

napisati, koje dignuti, to su muke, koje su sto puta veće nego ista muka i dosada pisanja. Dopušteno nam je, pišući, vježbati se perom isto kao vojniku vježbati se na polju u koracanju, ali ne kako on hoće, već se zna, koliko svaki korak ima biti dug, kad treba ustati i t. d. Kao što to nije prosto šetanje, koje koristi zdravlju, tako isto ovako pisanje ne goji i ne unapregjuje razum pisca i čitaoca.

Sofronije

Ima razlog gospar pisac. Ne može se, i ne smije se tačno pisati o ovoj epohi i o suvremenijem prilikama. Vremena, u kojijem čovjek živi, za svakoga su oštar zapovjednik. Svak je žrtva svojijeh vremena. Svaki čovjek je ljubitelj sama sebe, i neće da ga niko dira u njegovim navadama. Tako su ti epohe. Ti možeš o tugjincu zla i dobra nabrajati koliko hoćeš, to nas pače zabavlja. Tako ti je prosto govoriti i pisati o prošlosti i o kojoj inostranoj vladi, ali na isti način ne možeš pisati o epohi u kojoj živiš. Piši slobodno sve što znaš o dubrovačkoj republici, cenzura te ne će zakinuti, kako je u svoje vrijeme zatvarala usta Tuberonu, Cervi, Appendiniju i ostalijem. Svaka osoba, kao i svaka epoha, hoće da joj se laska i klanja; kad je sigurna od svoga posla, pušta kadgod, onako za šalu, da je kogod mrvičak brkom pekne.

Luko

Baš je tako sinko! Evo ti primjera. Ovijeh dana pročitao sam Veleja Paterkula, latinskoga povjesničara, *cum notis* (sa tumačenjima). Ta tumačenja Isusovca Roberta Rigneza mnogo su mi pamet prosvijetlile. Ovu povjest izdao je g. 1522. u Bazileji neki blaženi Renan. Povjest Veleja, premda nepotpuna, krasna je i radi stila i radi mislî; ali kad prelazi na obnovljenje drugoga Rima t. j. kad se Rim od republike prevrati u carevinu, tu se pisac mijenja, nije više onaj isti. Tu se u zvijezde kuje Tiberij, a Sejan je uzor poštenja i dobroga političkoga ponašanja; i da nijesi prije pročitao Diona, Tacita, Svetonija, sve bi vjerovao, kao što se dandanašnji vjeruje novinama. Zato ova naša epoha, koja se sada kuje, a nije još svršena, treba da se osakaćeno pripovijedi bus-bas, isto kao što slučajno treća epoha povjesti Velejeve svršuje sa riječima: *consilia omnium civium aut pia* . . . . pa nema više ništa. Neki komentator Vossio ovako je

nadopunio: *aut pia si sunt consilia, o Dii! feliciter provehite, si nefaria pessumdate.* Take treba da su požude i svijeh onijeh, koji ovu treću epohu povjesti južno-slavenske i ovoga preporogjenoga Dubrovnika ili ovoga trećega Dubrovnika hoće da pripovijedaju ili da pismom uknjiže, ne požude bez cilja, beskrajne, neizvjesne.

Pisac

Tako je. Da su požude naše, ma u kakvom obliku bile, mogli bi ih pretresati, o njima razmišljati barem kao o idealu budućnosti, ako ne za nas, za naše potomke.

Sofronije

Recimo dajbudi jednu izvjesnu požudu, da se uzdrži dubrovački duh.

Luko

A to činimo, ili cijenimo da činimo. Ali za to valja znati prošlost do najmanjijeh sitnica. No kakav duh dubrovački! Kakve smokve! — „Ko o tome sada više misli"? Onomadne je rekao jedan mladi Dubrovčanin jednomu staromu, kad mu je spomenuo povjest otaca: Ti ćeš znati, moj dragi, kako je u Ateni negda bilo trideset tirana i kako su bili smaknuti, te zatijem opet uvedoše demokracku republiku, kojoj je prvi arhonat bio neki Euklid. Taj je postavio zakon, da će biti kažnjen, ko samo spomene koji dogagjaj vladavine onijeh trideset tirana. I nasta u Ateni poslovica: „Što marim za ono što se dogodilo prije Euklida?" Kod nas nema toga zakona; on nije ni napisan ni proglašen; ali u stvari postoji. Ko piše anegdote, duhovite izreke, običaje pokoljenja, koje je živjelo prije ovoga „preporogjenoga Dubrovnika", udre na sto muka: smiju mu se, podrugivaju mu se, ili ga u najmanju ruku zanemaruju. „Ko za to još mari"? To ti sadašnji naraštaj viče u brke. Nego znaš koja je; dajbudi, ako ništa drugo, a mi se megju sobom razgovarajmo uporegjujući prošlost sa sadašnjosti. Razgledajmo sadašnjost, i odasvuda je razmotrimo. Pjesnici i slikari teže vazda naći se usred kakve oluje, kakve prirodne katastrofe sa pogibli života, toliko su zaneseni; govore, da je tu žestina pjesništva i umjetnosti. I u Božanskoj Komediji najbolje je i najsrdačnije pjevanje ono od pakla, gdje su opisane sve strahote i sve krivice ovoga svijeta. Zašto, dakle, to isto

nema biti i za filosofa? Da lijepo opišemo položaj i prilike, u kojijem živimo, treba imati neka stavna pravila, koja kao uzde treba da vode našu maštu, našega Pegaza, da usampas gdjegod ne zanjori u propast. Ta su pravila izreke i mudrolije, koje su stari mudraci ostavili. Hvala Bogu ja i gospar prevodilac Engelove povjesti znamo dva-tri slova, ti, sinko Sofronije, obećavaš, da ćeš izaći pametan. Ako nema nauke, ali barem u našemu Nikoli Bukalu ima zdrava razuma, što ga je nepokvarena donio iz Šumeta. U ono doba to se moglo. On će slušati i pačugati ovdje oko vrta na Nuncijati (brežuljak povrh Gruža), pa će rijeti gdje treba i on svoju. Hladujmo ovdje pred mojom kućom ovo pet-šest dana, kad mi je gospar pisac s mladićem Sofronijem učinio čast pohoditi me ovako u večer, u sumrak ovijeh ljetnijeh dana. Ja ću, dakle, početi sa Machiavelli-jem. A znaćete, da je Machiavelli imao doći u Dubrovnik za tajnika republike, ali ga je fjorentinska općina zvala, da joj bude tajnikom prije nego mu je došao poziv od senata dubrovačkoga. Dakle, Machiavelli piše ovako. Čujte.

Luko

Evo što veli Machiavelli: Giudico impossibile senza offendere molti scriver le storie de propri tempi: e quindi è facile rinvangare documenti negli archivi e saper le cose dei morti, quando è impossibile sapere ed anche sapendolo esporre le opere dei vivi: eppur si piange quel passato che si ha orrore di rinnovare. U ove tri rečenice, kad se zadubeš, hajde ti štogod napiši o sadašnjosti.

Sofronije

Molio bih vas, da mi ih malo protumačite. Do kraja ih ne shvaćam.

Luko

A ma vidiš, sinko, i sâm, što čini u sadašnja vremena, ko hoće biti na glasu da je književnik: vere se tamo i amo, otuca se od nemila do nedraga, da nagje i objelodani stare natpise, spomenike itd.; kupi poslovice, popijevke, izreke. Sve vlade imenuju svoje odlične ljude „čuvarima starinâ“ zbog njihova znanja, ili ti da se bolje izrazimo, imenuje ljude, i ako ne duboke u spametnosti ali odlične radi marljivosti, požude i častoljubivosti; sve vlade podižu arheološke muzeje, kupe u kraljevskijem knjižnicama i u drugijem naučnijem zavodi-

ma listine, starine itd. A zašto? Jer se čini, da se čovjek dan današnji ne može baviti sadašnjosti, niti je tumačiti, niti je analizovati. Gdje je sadašnjost, tu u svakom djelu bilo privatnom bilo gragjanskom djeluje razlog i osjećaj. A osjećaj, ti znaš, ragja strasti, utopije koliko političke toliko svake druge vrste, s toga djela sadašnjosti više utiču na našu dušu nego li prošlost. Gdje je pak razlog malo ili nimalo proizvod naobrazbe, tu osjećaj slijepo kidiše; i za to je onaj mladi Dubrovčanin odgovorio onomu staromu: „A ko od nas danas o tome misli?" — kad mu se ovaj žalio, da je u Dubrovniku sasvijem propao duh prošlosti i prošla kultura. Oko prošlosti radi razlog a ne osjećaj; o djelima se prošlosti razmišlja; i tako se ragjaju istorijski pragmatizmi, u čemu je najveći bio Polibij, grčki povjesničar rimske istorije, za njim, što ja znam, Machiavelli u Dekadama Tita Livija, i naš Cerva Tuberon, fratar dubrovački, čije je djelo rimska kurija metnula na index. Historija, dakle, progje u filosofiju, jer se historijske zgode gledaju *ab alto* (sa višeg stanovišta) i sve *in complesso* (skupa). To se za djela sadašnjosti ne radi. Veliki broj novina, koje ti donose potankosti i sitnarije, zanese ti glavu. Onaj koji hoće gledati i u sadašnjosti na vas svijet *in complesso* i *ab alto*, valja da se malo ili nimalo zadube u novine, ako želi ostati „vergin di servo encomio, e di codardo oltraggio."

Nikola

Ovdje, gosparu — budi na čemu si — hotio bih te nešto upitati; ali se bojim da bi moje pitanje . . . .

Luko

Kao da pogagjam, što si me hotio pitati: kako ne pripadaju nijednoj stranci oni koji gledaju na sadašnjost, kao na cjelinu i sa višeg stanovišta. Je li to?

Nikola

Vala! i ja sve nešto mislim: ko ne pripada nijednoj stranci, taj je velik čovjek.

Luko

Tu ima dosta razgovora. Odgovoriću i na tvoju, ali pusti me da dovršim ovo što sam počeo. Dakle, moj Sofronije, istorija prošlosti, bez osjećaja, koje samo sadašnjost daje, prelazi u razloženje me-

gju književnicima i učenjacima, a u maštu megju prostadijom. Ta mašta u mladosti naroda ragja epe i mite, legende i hronake, i neke utopije što se zovu ideali. Za to sam rekao po Machiavelli: si piange quel passato, che si ha orrore di rinnovare. Lamartine veli, da hronaka nije povjest, da je to mrtva povjest; a da bude živa povjest, treba da u njoj bude savjesti (coscienza), uporegjenja sa sadašnjosti; i tada, da i ne ćeš, možeš uvrijediti bilo vladu bilo koju stranku.

Pisac

Duše ti, gosparu Luko, kaži još koje pravilo, da po njima možemo poslije govoriti i razumjeti sve što se dogagja u naše doba.

Luko

Evo ti nekoliko pravila općenitijeh, koja vrijede za svako doba. Na primjer Tito Livij veli: Nijedna država ne može da miruje; ako nema vanjskijeh neprijatelja, nalazi ih u sebe doma. Bune (sedizioni) ragjaju se u nižijem staležima i dopiru do višijeh (t. j. iz prosta naroda prelaze na izobražene ljude). Prevrati (rivoluzioni) počnu od višijeh staleža i prelaze na prosti narod. Prevrat zove se temeljna promjena političkijeh i društvenijeh ustanova. Čujte još neke poglavite izreke, kao n. pr. ovu: vlast i potolast (autorità e potere) različite su stvari. Vlast izlazi iz moralnijeh zakona; po njima neki ljudi imaju nad drugijem moralnu, zakonitu vlast (kao vlast očina, vlast razumna čovjeka nad nerazumnijem). Potolast (potere) dolazi po materijalnijem silama (kao potolast bogataša nad siromahom, pobjeditelja nad pobijegjenijem, gospodara nad slugom). Sv. Pavao u svojijem poslanicama trudi se, da potolast rimskijeh careva preobrati u zakonitu vlast, proglasujući, da svaka vladavina dolazi od Boga, pa bila vlast bila potolast. Svi zakonodavci jednodušno kažu, da izvjesno vrijeme (ne slažu se o duljini vremena) nepravednu potolast obrne u zakonitu vlast, kad joj se u početku nije niko protivio.

Nikola i Sofronije

Kako ćeš se opirati, kad nemaš načina.

Luko

Ima još *resistentia passiva* (pasivni otpor). Kršćani se nijesu nikada bunili protiv rimskog carstva, pa je ipak kršćanstvo pobije-

dilo. Ni Grci se nijesu bunili protiv Rimljana, pa ipak je kultura njihova i supremacija njihova duha predobila Rimljane, pobjeditelje, i vas svijet. Irska se nije sistemacki bunila protiv Engleske, pa ipak su najveći engleski umovi počeli ozbiljno misliti o izmirenju sa Ircima. Srpska misô može pasivnim otporom, bez urota i buna proti germanizmu i madžarizmu, s vremenom postati što Irska prema Engleskoj. Aktivni otpor Poljske prema Rusiji, svak zna kako je svršio. Neka mi se ne protuslovi, navodeći mi sjevero-američke države, koje su oružjem pobijedile englesku; ni balkanske narode prema Turskoj; ni primjer Ugarske prema Austriji, jer su tu druge činjenice djelovale, i za to ovi primjeri ne spadaju pod gore navedeno pravilo. — Da navedem još koje pravilo, da uzmožemo poslije govoriti o našim vremenima i ne vraćati se na iste stvari. Znajte, da u naše dane politički sustav, po prevratu koji se ragja *ab alto*, svuda po Evropi učini, kako piše Bulver, da jedni stoje uvijek u protivnosti prema drugijem (to su političke stranke). Po tome pravilu sve vlade vladaju. Potreba općenja i sporazuma megju pripadnicima pojedinijeh stranaka rodi žurnalizam. — Mi n. pr. u Dubrovniku imamo tri stranke. Tri su na broju, ali svaka ima svoje *nuances*, *sfumature*, stepene, kao što se obično dogagja. Ja sam Srbin ili Hrvat. Da ti kažem tanko po tanko što ja pod tijem idejama Srpstva ili ti Hrvatstva razumijem, što želim, i čemu težim, ti bi mi rekao, da svi Srbi ili Hrvati nijesu moje misli.

Sofronije

Pošto se gotovo po svoj Evropi podanici raznijeh država dijele u toliko stranaka, a svaka stranka opet ima svoje *nuances, sfumature*, nije pravo sve one, koji se imenuju pripadnicima jedne stranke, strpati u jednu rpu; valjalo bi za to svaku stranku podijeliti u toliko odjelaka . . . .

Luko

A to se i čini, koliko je moguće, ali se ne može nikada tačno odrediti, po onoj *quot capita tot sententiae* (koliko ljudi toliko ćudi) i za to političari u tome smislu vele, da je jedino sredstvo, da se žurnalizmu dogje vrha: umnožiti, koliko se više može, njihov broj.

Pisac

Što se stranaka tiče, dan današnji u politici vrijedi i ova: ne uništiti sasvijem nijednu stranku, da se ne bi druge uzobijestile, te u velikoj svojoj sili ustale protiv vlade.

Luko

A propos .... Guicciardini u svojoj zbirci izreka velikijeh starodavnijeh političara navodi i ovu od nekoga grčkoga pisca: pošto je neki Onodem s otoka Hija pobijedio protivnu stranku, da postane gospodarem cijeloga otoka, savjetovali su ga, da stane goniti sve preostale protivnike. „Sačuvaj Bože! — odgovori — od toga se treba uklanjati, jer kad bi se uništila cijela protivna stranka, nestalo bi gradiva da se vrši zloba ljudske prirode, i odmah bi izmegju našijeh prijatelja nastala nesloga." A slavni Frano Bacon u zlatnoj knjizi: Izgledi moralni, piše: Kad jedne od stranaka nestane, ona što ostaje cijepa se. Jednak postupak izmegju dvije stranke ne dolazi uvijek od umjerenosti, već većinom od neke postojanosti vlade prama samoj sebi i sa svrhom poslužiti se sa jednom i drugom.

Sofronije

Kažu da je onomadne neki vijećnik i političar na jednoj sjednici jednoga gradskoga društva kazao: Sad je vrijeme, sad je lijepa zgoda, da se Srbi Dubrovčani unište. Drugom prilikom da je isti vijećnik na općinskoj sjednici predložio, da se nijedna molbenica talijanski pisana ne primi. Promislite se, u Dubrovniku!!

Luko

Što mi govoriš o tijem sitnarijama i lakardijama. To su sve neka čeljad, koja zlobu i fanatizam tjeraju do stepena — *n*, kao što je Newton svoj binom dotjerao do — *n*. Zlobu nazovi — *a*, fanatizam — *b*; oboje zbroji i podigni taj zbroj do najvećega stepena, koji nazovi *n*; pa eto ti moralnoga binoma Newton-ova za Dubrovnik i ostalu Dalmaciju: $(a+b)^n$

Sofronije

Ima i ljepšijeh prispodoba, a da ih ne tražimo po suhoparnoj matematici, ima ih u klasičkijeh pisaca. Uzmi Danta, kad se našao u dno pakla, gdje je on metnuo egoizam (samoživost). Tu duše kišaju

Pisac

Što se stranaka tiče, dan današnji u politici vrijedi i ova: ne uništiti sasvijem nijednu stranku, da se ne bi druge uzobijestile, te u velikoj svojoj sili ustale protiv vlade.

Luko

A propos .... Guicciardini u svojoj zbirci izreka velikijeh starodavnijeh političara navodi i ovu od nekoga grčkoga pisca: pošto je neki Onodem s otoka Hija pobijedio protivnu stranku, da postane gospodarem cijeloga otoka, savjetovali su ga, da stane goniti sve preostale protivnike. „Sačuvaj Bože! — odgovori — od toga se treba uklanjati, jer kad bi se uništila cijela protivna stranka, nestalo bi gradiva da se vrši zloba ljudske prirode, i odmah bi izmegju našijeh prijatelja nastala nesloga.“ A slavni Frano Bacon u zlatnoj knjizi: Izgledi moralni, piše: Kad jedne od stranaka nestane, ona što ostaje cijepa se. Jednak postupak izmegju dvije stranke ne dolazi uvijek od umjerenosti, već većinom od neke postojanosti vlade prama samoj sebi i sa svrhom poslužiti se sa jednom i drugom.

Sofronije

Kažu da je onomadne neki vijećnik i političar na jednoj sjednici jednoga gradskoga društva kazao: Sad je vrijeme, sad je lijepa zgoda, da se Srbi Dubrovčani unište. Drugom prilikom da je isti vijećnik na općinskoj sjednici predložio, da se nijedna molbenica italijanski pisana ne primi. Promislite se, u Dubrovniku!!

Luko

Što mi govoriš o tijem sitnarijama i lakardijama. To su sve neka čeljad, koja zlobu i fanatizam tjeraju do stepena — *n*, kao što je Newton svoj binom dotjerao do — *n*. Zlobu nazovi — *a*, fanatizam — *b*; oboje zbroji i podigni taj zbroj do najvećega stepena, koji nazovi *n*; pa eto ti moralnoga binoma Newton-ova za Dubrovnik i ostalu Dalmaciju: $(a+b)^n$

Sofronije

Ima i ljepšijeh prispodoba, a da ih ne tražimo po suhoparnoj matematici, ima ih u klasičkijeh pisaca. Uzmi Danta, kad se našao u dno pakla, gdje je on metnuo egoizam (samoživost). Tu duše kišaju

u ledu, u dvoje, u troje, u više dijela rastrgnute, i svaka kupi svoja raskomadana uda. Kad stranke jedna na drugu kidišu, samoživci (egoiste), u srcu ledeni, upućuju se onamo, gdje je bolje za njihov interes i za njihovo častoljublje. Egoizam je dno pakla; a dno pakla t. j. temelj svijeta teško je bilo i Dantu opisati na živo; on sâm to ispovijeda:

. . . . non è impresa da pigliare a gabbo
Descriver fondo a tutto l' universo,
Nè da lingua che chiami mamma e babbo.

Sadašnje stranke od jedne domovine, od jednoga naroda, čine i stvaraju mnoge i različite domovine, koje su do jučer bile sve jedna.

Pisac

Ah spominjem se! Ima u spjevu XXV. Dantove Božanstvene Komedije. Stvar je već dotle došla, da treba bez prestanka o svojoj domovini govoriti:

. . . . . oimè come ti muti
Vedi che già non sei nè duo ne uno!

Mi koji smo već stari, i Bog je hotio da doživimo, gdje već u nas nema staroga duha i dubrovačkoga karaktera, ni unutarnje ni vanjske kulture, i da:

Ogni primajo aspetto ivi era casso
Due, e nessun l' immagine perversa
Parea di lor.

I da Dubrovnik postane udo nekijeh stranaka, za koje se prije nije nikada znalo, i po Dantu da rečem:

Divenir membra che non fur mai viste.

Dobro reče pok. dubrovački biskup Vodopić jednom na objedu, gdje sam bio i ja s jednijem mladijem popom: „Sinci! sila nam je da budemo Hrvati, i to valja biti, ako ne ćeš da te mnogi progone, **premda ni mi u djetinjstvu, ni naši oci, ni naši djedovi, nijesmo znali za to ime.**“ Na to ja nastavih, kako i mene seljaci, koji me poznaju, putem zaustavljaju — otkada je počelo strančarenje — i pitaju: „Reci nam duše ti, gosparu, kako je ovo izišlo, da smo mi Hrvati?“ — „A što si im ti odgovorió?“

upita me biskup. Tad sam ja seljaku ovako stvar rastumačio: „Jesi li ti Slavjanin t. j. govoriš li *naški?*“ — upitam seljaka. — „Govorim“ — odvrati seljak. — „Jesi li pod austrijskijem ćesarom?“ nastavih s upitima. — „Jesam i gospodin Bog ga poživio!“ odgovori. — „Dakle, kako tvoj djed, otac nijesu bili Austrijanci, tako nijesu bili ni Hrvati. Buduć da si ti po narodu Slavjanin, budući da Hrvati stanuju u Dalmaciji, te dopiru po jednijem do Cetine, po drugijem do Neretve, s toga i tebi to ime nameću, jer si Jugoslavjanin austrijski.“ — „Nije loš odgovor“, odvrati biskup.

Nikola

Vjera i Bog, ako nijesmo znali za Hrvate, nijesmo bili ni Srbi. Kako je puk dubrovački udario na sebe to ime?

Pisac

U kome smislu Dubrovčanin nazivlje se Srbinom a nikako Hrvatom, i koje su namjere dubrovačkijeh Srba prama državi, o tome ću govoriti, jer se ne može sve u jedan put. To ostaje kao *dulcis in fundo*, je li gosparu Luko? Ali namjere Srba Dubrovčana nijesu nimalo protudržavne, kako misle neki *kaljavci.* I o tome ćeš čuti.

Luko

Pravo! *Una salus victis nullam sperare salutem.*

Pisac

Ili *per fas* ili *per nefas* na taj zaključak svaki Dubrovčanin treba i da dogje. Ti, Sofronije, što si umuknuo?

Sofronije

Hotio bih znati u opće, kad se dan današnji svaka vlada tako vlada, da pazi i uporavlja različite stranke, da dopušta da zastupnici po malijem i velikijem saborima slobodno govore i slobodno prkose, recite mi, je li vlada od koje stranke?

Luko

Na to ću ti odgovoriti jednom Göthe-ovom izrekom: Ja mogu prelijepo megju dvojicom protivnika prosuditi pravicu, i to im obećati, ali obećati da ne ću biti srcem ni za jednoga ni za drugoga, to pak ne mogu radi osobitijeh prilika i okolnosti. Mudrost

politička zove se Pallas Minerva. Ona se rodila iz Zevsove glave. Glasoviti Bakon u knjizi: Mudrost starijeh naroda, tumači bistro i divno svu mitologiju, sva djela bogova, polubogova i t. d. Evo kako tumači porod Palade. Kad to od mene čuješ, odmah ćeš razumjeti, može li biti vlada od koje stranke.

Zevs isprva uzme Metis za ženu. Metis iz grčkoga glagola μητιάω znači savjetovati se. Zeus izjede nju i svu djecu, koju je ragjala; te mu napokon iskoči iz glave oružana Pallas Minerva, boginja političke mudrosti. Ova je još imala štit, i na njemu stajaše glava Medusina, koja je mogla skameniti sva živa strašila ovoga svijeta. Ova basna premda na prvi pogled nerazumljiva, sadrži po Bakonu mnoge političke tajne, pače svu političku istoriju. Po tome veli Bakon, vidi se da u početku svijeta nije moglo biti apsolutnijeh vlada, već vlada sa savjetnicima. To su bili sveštenici koje mu drago religije; to su bile po Evropi općinske slobode; to su bile skupštine i neke mnogobrojne vlade u vladi. Francuska revolucija to sve dokine, naviještajući ljudima općenitu slobodu od svake vlade t. j. da je svaki čovjek po naravi i kralj i podanik svijeta, općine; i po Napolenu I., sinu francuske revolucije, nasta apsolutizam. Ja sam ovo nadodao, jer Bakon piše o apsolutizmu svoga vremena: Tako se služe vlade, veli Bakon, savjetom velikaša i naroda, ali kad zakon treba stvoriti i u život uvesti, tada izagje Pallas oružana, i tako se zakon ne rodi od savjeta nego od vlade. Ali se taj vladin zakon bez militarizma ne ustanovljuje. Dakle Pallas Minerva oružana znači vladu sa militarizmom. Ali ni to nije dosta. Minerva ima u štitu glavu Medusinu, koja može skameniti strašila t. j. ustanke, bune, odmetnike. Medusu, veliku raskošnicu, po mitologiji, ubio je junak Persej, a Minerva joj metnu glavu u štit. Medusa od glagola μεδέω znači brinuti se za koga, da s njim po svojoj volji vladaš. A to se uvijek čini davajući *panem et circenses*. A što bi dalje nastavljao? Pogibno je tumačiti klasicizam, i za to će ga brzo i nestati iz škola. Dobro mi reče jednom neki viši činovnik: „Vi ste miran čovjek; ne miješate se ni u što; ali me je strah od Vašega klasicizma". Dakle, *ut a diverticulo fabula revertatur*, svaka vlada prima na sebe neko mnijenje, koje joj za to stiče koristi, te tako bude i ona od neke stranke; premda nijedna vlada stranke ne ragja, jer ih nalazi u podanikâ. Različite vjere, različite kulture i

naobrazbe, različiti jezici, različite istorije, to su elementi sami po sebi plodni.

Sofronije

Ali kad se vlada odluči za jednu stranku, kad od mnijenjâ te stranke stvara zakone i upute podanicima, ne će baš ni ona biti do kraja saglasna sa svijem idejama one stranke, koju je za svoju primila.

Pisac

To se zna; tada bi ona sa Paladom oružanom u čas uništila sve ostale stranke. A mi smo rekli da treba da živu sve stranke za mnogo razloga.

Sofronije

Molim, ponovite mi ih.

Pisac

Prvo: uništivši sve protivničke stranke, moglo bi doći vrijeme da vlada uzima od njih potrebu; svaka je politika vrljava kao i vrijeme; vanjske nenadne prilike mogle bi tu potrebu probuditi. Drugo: ako uništi sve protivničke stranke, ona koja je po vladinoj milosti na kormilu uprave, mogla bi pretjerati u svojijem zahtjevima i podići se protiv vlade. Treće: za to je za svaku vladu bolje, da stranke kidišu jedna na drugu. Pisci po listovima, to su gladijatori, toreri, uckači koji kokote uckaju u borbi (kao u Engleškoj), a ljudi na vladi čitajući to mnogo se zabavljaju. Borba svijeta! Borba stranaka! I tako šiban i prešiban budem: ja, ti, gospar Luko, Andrija, Petar, Pavô, i tako zloba ljucke prirode, kako je rekao onaj Onodem iz Hija, ima se barem gdje iskrenuti. Vlada pak u parlamentima, u saborima, samo da obazna na čemu je, pušta poslanicima da samo tada mogu uživati slobodu govora, premda ih uzimlje *ad notam*; tada ti poslanici predbacivaju vladi mnoga djela, da ih ona čini, a čine ih možda pristaše one stranke, koju je vlada za sebe odabrala.

Nikola

A ma baš stranke kod nas kidišu jedna na drugu na nemio način.

Sofronije

Blago tebi! Ti ne znaš ni pô mise. Da ti vidiš po gradovima megju gospodom, popovima, trgovcima, učenicima, što je to! kako se

svagjaju, kako se diže komad kruha jednomu koji je protivne stranke, kako se premiještaju, kako se općine grabe, kako po listovima uzimlju u šprdnju svakoga. Samo da ti pripovijedim desetu što se u Dubrovniku dogagja!

Luko

Znaš li, Sofronije, kada je Dante u spjevu tridesetom Pakla hotio slušati svagje onijeh, koji himbom drugoga varaju pretvarajući se:

Ad ascoltarli era io del tutto fisso,

što mu je vogja Virgil rekao? Ono što ja i gospar naš drug ovdje tebi:

.... per poco è che teco non mi risso;

nego sinko sve te niske zadjevice, lakardije slušaj, kad ti ih ko pripovijeda, ali ih zaboravi, jer treba biti čovjek a ne šprdnja. Za to cijeni i kad me kod tebe nema

.... che io ti sia sempre allato.
Se più avvien, che fortuna t' accoglia,
Dove sien genti in somigliante piato
Chè voler ciò udir è bassa voglia.

U svakoj stranci pazi, da li osoba iskreno vjeruje ili za svoju korist radi. Ti sinko znaš, da u Dantovu Paklu strančari, sijaoci sistemâ, mnijenja, imaju uda raskomadana t. j. nijesu čitavi: jedno u srcu tajno nose, a drugo govore. U dnu Dantova Pakla naći ćeš, da neki nose u ruci osječenu glavu, a trup ide sam. Kad bih ja komentovao Danta, rekao bih, da mnogi na svijetu, i to veći dio, kažu se po glavi ko su, a ne po djelima srčane vjere. To bi bili u najvećem dijelu prvaci političkijeh stranaka. Oni ti kažu samo glavu t. j. svoje političke misli; a ne kažu ti srce t. j. na što smijeraju bilo za svoju korist bilo za svoje častoljublje; srce je u tjelesnom trupu; za to nose po paklu ovoga svijeta u ruci osječenu glavu. Dante u šestom spjevu Pakla veli:

Superbia, invidia, avarizia sono
Le tre faville ch' hanno i cuori accesi.

Sofronije

Vi dvojica gospara po svoj prilici nakanili ste protumačiti cijelu Dantovu Božansku Komediju, ali bih se ja vratio na ono, što

je gospar pisac već spomenuo t. j. da je ovo treća epoha Dubrovnika, kad je njegov tjelesni trup metnut na izložbu, premda mrtav. On t. j. Dubrovnik je za mnogo vremena pokazivao crte duhovitosti, veličanstva, pameti, a sad se već raspada i teško smrdi, te ga treba pokopati i grob dobro zaklačiti. Kukajte nad njim vi koji ste ga vidjeli, istom kad je izdahnuo, vi koji mu poznajete veličanstvo i navade; a ja sam se jučer rodio, *filius postumus*; ja ne mogu znati nego samo jednu stvar o njemu.

Pisac

Što znaš?

Sofronije

Da je bio mnogo tust, zalit u pretilini; vidim da ga jedu i glogju mnoštvo inostranijeh crvi i kukaca svake fele, s konca i s konopca.

Pisac

Već je lješina zakopana. Zemlja je uzbujala od pretiline. Ova pretilina kadra je donijeti usjevima novijeh gospodara velikoga ploda; kako i donosi, tako da nastaje treći Dubrovnik.

Nikola

Gospari, ako vam je drago milosti, protumačite mi te vaše prilike, jer, kao nepismen čovjek, slabo razumijem o čemu govorite.

Luko

Pretilina je novac, a njega je bilo i još ima.

Sofronije

Koliko su puta dubrovačkoj državi dizali salo! Pročitaj našu povjest, pa ćeš vidjeti, što su stari Dubrovčani davali srpskijem kraljevima (za darovane i kupljene zemlje, za slobodu trgovanja, za kopanje rudnika), pa Ugarskoj, Turskoj, Mlecima, papama; pa što je bilo kroz toliko vijekova od ovoga ili onoga pokradeno; pa dodaj k tome velike gubitke u vrijeme velike trešnje; razne milostinje; pomoć u novcu Ugarskoj i drugijem državama kad su vodile rat s nevjernicima. Ovo posljednje davali su tajno, jer se živjelo o milosti sultanâ.

Pisac

Kako ne! Kad su se evropske države spremale put Lepanta, pod vogjom Don Juan d'Austria, Dubrovčani, kao politički pristaše sultanâ, nijesu se smjeli pridružiti; ali ipak neki Ghetaldi, dubrovački vlastelin, naoruža na svoj trošak jednu golemu galiju, na kojoj je, kaže se, moglo stati do 500 ljudi. Radi ovoga dogagjaja republika se kod sultana opravdala tijem, da ona ne može ni raspolagati ni zapovijedati s imanjem i preduzećima svojijeh podanika. Ali slijedi, Sofronije, što si hotio reći.

Sofronije

Pa uzmite razne zavode i zaklade i ustanove: Blago Djelo, Javnu Dobrotvornost i t. d. Uzmite koliko je Dubrovnik pretrpio štete u vrijeme svoje propasti; pa koliko je toga tamo amo razneseno od raznijeh vlada i pojedinaca. Kad to sve zapišeš i zbrojiš, izaći će tako velik iznos da protrneš, da ti se kose naježe i da klikneš: nema više ni pare!

Luko

Nije istina, moj sinko; i dan današnji, kad se po Dalmaciji kogod skita i ne zna gdje će glavom udariti, reku mu: *Andate a Ragusa* (pogji u Dubrovnik). Ti ne znaš tugu i nevolju okônijeh gradova i veliko siromaštvo velikijeh mjesta! A kako bi se stranke održale, da nije novaca?

Pisac

Budite na čemu ste. Je li vam ikad pala na pamet ova igrica slijepoga slučaja? Ne velim, kao da je to baš kogod hotio, nego samo onako, jer je mnogijem pa i meni to često puta palo na pamet. A ma samo vigji slučajne zgode! Kad je ono umro Dubrovnik, znate, da se trup njegov koprcao, kao da nije baš bio sasvijem izdahnuo. Hotio se opirati Francuzima, hotio je tjerati Francuze pod vogjama, znate hvala Bogu, Franom Bonom i Ivom Natali. Dubrovački duh uprav je izdahnuo na Pločama, kad je austrijski gjenerô Milutinović sa svojijem Hrvatima već bio uljegao u Dubrovnik. Gradska vrata na Pločama bila su zatvorena. Ona mala četa, koju je predvodio Ivo Natali, još za to nije znala, nego se držala ako ćeš i za pô dana nezavisna. Kad obazna, razide se svak svojoj kući, a Natali ostane žrtva ruga Milutinoviću, žrtva prijekora Dubrovčanima,

zašto ih nije prije obavijestio da to ima biti. Dakle, pri smrti Dubrovnika bili su slučajno prisutni Hrvati (vojnici), ali pravi po plemenu Hrvati. Sada poslije toliko i toliko godina dogje vrijeme, da se ukopa stari Dubrovnik, da mu se ploča povrh lješine postavi i dobro zaklači. Opet je slučaj htio da se to dogodi pred prisutnijem Hrvatima, ali ne pravijem po krvi i po plemenu, nego pred nekijem našincima prečinjenijem u Hrvate. Ovo vam napominjem kao neki slijepi slučaj a drugo ništa. I ovo zabilježite, kako je slučajno valjalo da dva dubrovačka vlastelina, jedan pri smrti drugi pri pogrebu, uzimadu indirektnu ulogu. Povjest najzadnjijeh vremena treba da spomene i Iva Natali i Frana Gondolu, obojica žrtve, ali u različitom smislu i obliku.

Luko

Čuo sam tu tvoju i ja. Ta opaska dolazi od proste čeljadi. Može biti da ne hoće rijeti ništa, ali *valeat quantum valere potest* (neka vrijedi koliko uzmože vrijediti).

Sofronije

A je li pak istina, da je Dubrovnik umro i da je pokopan? Gdje je naša omladina? Gdje ste vi šaka starijeh ljudi?

Luko

Da ti i na to odgovorim. Prvo ću početi od nas šake starijeh ljudi, kako nas ti zoveš. Znaš li što je *Irrlicht* po groblju? Gdje su tjelesa tusta, i u pretilini, tu valja da toga bude, dok sasvijem zemlja ne omršavi, i fosfor ne iščezne.

Nikola

Tako vam ne znam česa, gospari, ja ne razumijem što govorite; hotio bi razaznati malo bistrije.

Sofronije

Bude li kod vas u Šumetu kadgod danâ, da se vide po lazinama, po groblju, po dôcima neke užežene svjećice, koje čas hmile čas plamte, te izgleda da je sve u ognju živomu.

Nikola

Sačuvaj Bože! Kad se to desi, a mi odmah po popa, pa on zakune, i tako progje.

Sofronije

Kažu ovi gospari, da ima još Dubrovčana staroga duha, koji po ovom zemljištu hmile, kako one svjećice u vas u Šumetu.

Nikola

A! sad razumijem vaše pričice. A vidim i ja, ne služi niko da ih zaklinje, i sami će ispasti. A ma omladina kad bukne, kad zaplamta, tu treba zaklinjalaca.

Luko

Ne boj se, ima ko ih zaklinje.

Sofronije

Spominjem se jednoga italijanskoga pisca koji reče: prvo je držanstvo svake vlade da nastoji, da se mrtvi ne prikazuju.

Luko

Osim vlade ima i drugijeh sredstava, kojijem se mogu ugušiti, ali sad nije o tome riječ. Ista vlada zna, da smo svi mi pojedinci danas sutra. Ali ove druge stranke, ovaj njihov današnji djetinji naraštaj kad te susrete, čini se, da ti pogledom govori one Giustijeve, kao da smo sablasti prošastoga svijeta, neki *Lazari redivivi:*

O anime ingannate
Che ci fate quaggiù?
Rassegnatevi, andate
Nel numero dei più.

A mi njima svima koji pišu, laju, klevetaju na nas, odgovaramo onom Giustija:

Posate di censori
Le forbici ignoranti;
Proprio dei morti, o ciuchi!
È il ben dell' intelletto.

Odgovaramo im, kako reče onaj Italijanac: In ogni epoca ogni Lazzaro vive in contrabbando. Oni hoće da ih mi slušamo, da sve zahtjeve njihove vršimo, kao da nemamo ni razuma niti imamo imati slobode.

Perchè volerci eunuchi
Anco nel cataletto?

Come? guardate i morti
Con tanta gelosia?
Studiate anatomia
Che il diavolo vi porti!

Pisac.

Svaka ljudska zadruga sliči vojničkoj četi; ona moralno vojuje proti drugoj kakvoj zadruzi. Svaka četa, pa tako i ljudska zadruga, ima predstražu (l'avantgarde), vojsku (le corp) i zastavnicu (la derniere garde). U prvom redu stoje svi oni koji misle i ponašaju se, kako će misliti i ponašati se ljudske zadruge u nastajnom vijeku; u posljednjem redu stoje oni koji misle i ponašaju se, kako se do skora mislilo i ponašalo. Ovi posljednji obično su zanemareni. Najviše stradaju oni u prvijem redovima (l'avantgarde). Od mladosti treba imati opaza. Riječ omladina kaže mladost, a mladost je pretjerana. Ona u mitologiji sliči Kasandri. Poslužiću se Bakonom, da vam protumačim biće Kasandre.

Kasandra, bićeš učio, Prijamova kći, prorokovala je, ali koja korist, kad joj niko nije vjerovao. A zašto? Mitologija predstavlja, da je to bila kazna Apolonova božanstva. Apolon bio se zaljubio u nju, a ona odmetala njegovu ljubav. A tako je uopće mladost. Ona odmeće Apolonovu ljubav. Apolon je upravitelj svijeh Muza i svijeh nauka; on drži u jednakoj mjeri sve nagone, sve sposobnosti i sve ljucke nauke. A to je ono što mladost uopće nema, već je pretjerana u jednoj sposobnosti, te jednijem nagonom ugušiv druge bude pretjerana i u nauci. A starost? Nije uzalud ona stara latinska izreka bila izumljena: *in bona senectute* (u dobroj starosti). *Senectus est bona* (starost je dobra), jer kad panu svi kipovi svijeh idejala, osobnijeh, književnijeh, političkijeh, koje mladost gradi i za kojijem teži; kad ti kipovi, velju, panu, i kad se prikaže, kako su sve stvari tašte, kako je isti život tašt; kad se suština istoga života prikaže tako, da ti u koji čas pane na pamet da ne vrijedi ni živjeti, a kamo li biti štogod u životu, kako je govorio oni stari dubrovački pop Buškaveta: ne komporta živjet', vidi se, da je starost umjerena, jer se već zadubla i iskopala prave uzroke svijeh stvari i svijeh političkijeh i osobnijeh zgoda, upoznala temelj i ćud svakoga čovjeka, te obaznala da su ponašanja i ćudi svakoga čovjeka kao u geolo-

giji slojevi, i da je bez duga iskustva i bez starosti mučno, da ne rečemo nemoguće, doprijeti do *stratum primitivum* (do prvobitnog sloja). Za to mladost odbaca Apolona, za to on zaljubi stare Tirezije, stare rapsode, stare slijepce, i čini da nariču istine. Star čovjek, već iskušan, već ohrdan od suprotivâ i od ljudske zloće, slijep je i gluh na ovom svijetu, biva, niti vidi, niti čuje, biva niti hoće da vidi, niti hoće da čuje, što se radi i govori oko njega i o njemu. Kadgod se dogodi, da je poruga i hvala, kleveta i panegjirik za njega sve jedno. Zna, da je tako svegj bilo i da će biti; zna, da su veliki ljudi, a kamo li on, mikroskopičan crvić, pregorjeli sve to. A ne govorim vam ništa, kad uprav vjeruje u vjerozakon i u Evangelje, koliko ga to tješi i koliko mu to naknadi! Za to ti velju, da starost ne može činiti ništa, prvo, radi slabosti života, drugo, radi jakosti i dubine umnosti, jer u starosti, koliko život slabi, toliko se umnost umnožava i oštri do nekog doba, pa se vraća natrag do djetinjstva (v. Cicero, De senectute). Poslovica je italijanska: „Se da giovane si sapesse, se da vecchio si potesse, non c' e cosa, che non si facesse" (Da mladić zna, da starac može, nema stvari koja se ne bi učinila). Tada svijet, radi strasti, ne bi bio izvrstan, ali takogjer ne bi bio u ovom stupnju strašne neizvrsnosti, u kojoj je.

Luko.

Bome! Ovdje nam je gospodin pisac učinio neku moralnu prediku, i hotio te je nekako prekoriti, o Sofronije, radi zanosâ, pretjeranosti, demonstracijâ.

Sofronije.

Dakle, Vi ste protivni javnijem demonstracijama?

Pisac.

Neka ti odgovorim i na tu. Vanjske demonstracije znakovi su jedne ideje, koju se ima, a one, po sebi i u sebi, nijesu nikakva ideja. Znakovi su: zastave, čitaonice, društva, muzike, akademije, igranke i ost. i ako hoćeš novine. Baš sam malo prije našao, čitajući jednog njemačkog publicistu, neku izreku o žurnalizmu, te sam je prepisao. Razumijemo, hvala Bogu, svi njemački, i ako ćeš i za nevolju. Da vam pročitam: Die Journal-Kritik hat nicht Macht über das Urtheil, wie sie wähnt, sondern bloss über die Aufmerksamkeit

des Publikums. Ihr Tadel ist eben so willkommen wie ihr Lob: es ist ganz Eins“ (Novinarska kritika nema sile na sud publike, kao što ona misli, već samo da svraća pažnju publike. Njezina poruga isto je tako dobro došla kao i hvala: sve je jedno). — Svi ti znakovi, sve što su više *eclatans* u prikazi, sve to veći utisak čine na prosti puk, koji, neko za jednu svrhu neko opet za drugu zagrli koju političku stranku, a uprav ne razumije duboko ni što je, ni otkle ishodi, ni na što vodi. Ovi znakovi spadaju baš *ad rem*, da goje političku stranku, jer bi u prostu puku presušila, a s vremenom i usahla, kad zemlja nije u svome soku plodna. Naša dubrovačka zemlja bila je po sebi plodna, dokle ne izjalovi t. j. dokle je bila živa stara aristokracija, velim aristokracija i od plemena i od književnosti, i tada se i bez svijeh onijeh znakova mogla održati naša stranka srpsko-dubrovačka, koja, što je u sebi bila, drugi dan ću protumačiti. Da nema tijeh znakova i demonstracija, n. pr. kako bi se bilo uvuklo u glavu sadašnjemu Župljaninu, Riječaninu, Konavljaninu, da je on Hrvat, kako danas „si vuole là, dove si puote“ .... kad niti njegov djed, niti njegov otac nije mu nikada rekao, da je od toga imena?

Sofronije.

Dakle, ti znakovi po svome svojstvu nijesu ništa?

Pisac.

Pročitaj ove dvije latinske riječi *ad rem* na jevrejski, eto, to su. Nije baš da nijesu ništa. Oni zagnoje onu zemlju t. j. narod, koji u sebi nema soka da ragja i plodi, biva, nema one dvije aristokracije. Da su još kod nas na nogama one dvije aristokracije, biva da se nije udunuo sasvijem dubrovački duh, one (t. j. aristokracije) bi tjerale na svoju, bez svijeh onijeh znakova, i bila bi danas *resistentia passiva*. Jeste li se uvjerili?

Sofronije.

Valja rijeti, da su se po književnosti naši stari smatrali, da su Srbi.

Luko.

To ti je povjest, kako je uopće zapovigjeno po školama da se uči. Ja bih povjest stavio u universitati, jer u školama ne smije učitelj kazati ni prave uzroke ni prave posljedice dogagjajâ, ni koju novu

ideju novi dogagjaji nameću. Odavna je Aulo Gelij napisao: „Scribere bellum aliquod quo anno, quo consule, et quomodo confectum sit, quis triumphans introiverit, non predicare quae lex rogatione lata sit, neque quibus consiliis ea gesta sunt, id fabulas pueris est narrare non historias dictare (lib. 5 p. 18), jer historija uprav znači naučenje, a historičar je onaj koji pozna, onaj koji sudi.

Nikola.

Kako, gosparu? Vi ste rekli, da su se po književnosti naši stari smatrali, da su Srbi, i da je to povjest, kako je uopće zapovigjeno da se po školama uči. Drago mi je znati, da se po školama uči. Drago mi je znati, da se po školama našega dubrovačkoga zemljišta uči i povjest našijeh starina. Barem će tako naša djeca znati: otkle su izašli, i što su im bili šukungjedi.

Pisac.

Ah jadan Nikola! Eto vi po selima i prosti puk u gradu vazda uzimljete rog za svijeću.

Sofronije.

Nikola! ono se gospar šalio. U istinu uči se samo štogod o dubrovačkoj književnosti i natuca se, da su Dubrovčani, iza kako su se za dugo vremena ispjevali na hrvatsku t. j. kako se govorilo i pisalo po Dalmaciji, uzeli od Srbâ, s kojijem su trgovali, riječî i izrekâ, umiješali ih u svoj hrvatski jezik, te stvorili narječje ili ti jezik dubrovački. I to ti je sve što se uči. Uči se, dakle, da su Dubrovčani stojeći po vas dan na Pločama na Taboru preobrazili svoj hrvatsko-dalmatinski jezik! Ali da su Dubrovčani po plemenu Srbi, da je sve dubrovačko zemljište, osim grada na *Lausi* (t. j. današnji južni dio Dubrovnika), ili bilo prodato i darovano dubrovačkoj republici od srpskijeh vladalaca, ili stavljeno pod dubrovačku upravu uzdržavajući srpski vladari svoju visoku vlast po putu zamjenice od toliko i toliko godišnjega danka, — to se ništa ne uči, niti se zna, niti se ima znati, „to ti je povjest, kako je uopće zapovigjeno po školama da se uči."

Luko.

Jadan Nikola! Ostavi stati! Svegj seljaci, i vi i oni naši susjedi iz Hercegovine, bili katolici bili pravoslavni, nijesu imali niti

imadu nego dva izvora za svoju naobrazbu: gusle i popa. Umna razloženja t. j. ono „otkle“, „kako“, „zašto“, biva, razlozi, kako ih vi seljaci zovete, a što mi zovemo praktičnom filozofijom stvarî, — nadahne pop kanoti u sadašnja vremena izobraženiji u selu. Dakle, kad ono „otkle“, „kako“, „zašto“ tumačiš, lako je da jedan razlog staviš mjesto drugoga, i da tako prikažeš rog za svijeću, kako vi seljaci govorite, a mi to zovemo sofismom. N. pr.: sada po našijem selima, gdjegod smo bili ja i ovdje gospar domaćin, na sastancima, na gozbama, na pirovima, na dernecima vašijem, svegj i svud čuli smo, kako napijaju istom jednom zdravicom: „Živio naš narod hrvatski i crkva katoličanska.“ A zašto to? Jer na drugi način nije se našemu seljaku moglo uvući u glavu, da je Hrvat, nego mu je trebalo prikazati, da, ko se hoće uzdržati u katolićismu, treba da bude Hrvat. Tako rade i neki pravoslavni popovi uzimljući pravoslavlje i srpstvo kao sinonime.

Sofronije.

U tome imate razlog. Ali bi trebalo i seljaka štogod u povjesti poučiti, da mu panu predrasude. A povjest je, kako reče Ciceron, učiteljica života.

Luko.

Još će za dugo vremena našemu seljaku povjest visjeti o konjskom repu. Ne znam, razumijete li me.

Sofronije.

Ne razumijem.

Luko.

Nijesu li strune na guslama i gudalu od konjskoga repa? Izrazio sam se u figuri, ali tijem ne namjeravam omalovažiti ni gusle ni srpske narodne pjesme. Vrlo dobro mi je poznat njihov veliki značaj u narodu. Seljak zna onoliko i onako svoju povjest, kako mu se pjeva uz gusle. Pjesma je jedini začin njegove povjesti; a gdje je prilika, da pjesništvo bude učiteljica života? Za to i jest ukupni temeljni karakter slavenskoga naroda: pjesmica, i za to se nalazi u onom stanju u Evropi, u kome je danas, a koji bi mogao biti mnogo i mnogo bolji. „Lo Slavo“, piše jedan sadašnji Italijanac, „è capace di ogni ramo di civiltà e coltura apprendere, ed esercitarla, eccetto di costituirsi da sè politicamente. Abbisogna, cho un altro

popolo lo costituisca, e lo ritenga costituito una volta, perchè si scioglie da sè e ciò dipende dal suo carattere essenzialmente democratico, primitivo, quando dai primi tempi ogni famiglia patriarcale viveva agricola essenzialmente, al contrario dei popoli germanici guerrieri, conquistatori per eccellenza, uniti ognora sotto il comando di uno."[1]) I naš povjesničar Antun Sorgo u jednom svom spisu veli, da su Slaveni u početku bili poljodjelci a neki pastiri, *Sciti;* on izvodi imenicu *Sciti* od glagola skitati se, što ne odgovara istini. Zatim nastavlja, da su *Sciti* živjeli u neprestanoj megjusobnoj zavadi, svak na po se; to isto o *Scitima* potvrgjuje i latinski pjesnik Horac u svojijem odama, te veli da su bili uvijek zavagjeni zbog zemalja i stoke. I ako je teško znati, da li su Horacevi *Sciti* bili Slaveni, ipak ćud onijeh *Scita* sudara se sa ćudi Slavena, koji živu od pamtivijeka megju sobom u zavadi.

Nikola.

Nemoj tako gosparu! Vrijegjaš nas tako govoreći.

Luko.

A ma što sam krivo rekô? Kaži.

Nikola.

Da izažmeš, kako je moj razum dohitio, sve što si rekao, izašlo bi, da za prosta čovjeka nema nego dva sredstva, koja ga pitome i izobražuju: pop i rep od konja.

Sofronije.

A čini li ti se malo? Vjera da ti goji um i moral, a gusle t. j. pjesništvo da ti goji osjećaj; samo da su ta dva sredstva dobro uporavljena: prvo, tačno po evangjelju, a drugo po klasićismu.

Nikola.

Gospari, rastumačite, duše vam, što je mladi Sofronije hotio s onijem da reče.

---

[1]) Slaven je spósoban da svaku granu prosvjete i izobraženosti nauči i uporavlja, osim da se sâm politički uredi. Treba da ga drugi narod uredi i jednom uregjena da ga drži, jer se sâm od sebe raspada i to visi o njegovu upravo demokratskom i prvobitnom harakteru, kad je u prva vremena svaka obitelj živjela patrijarhalno i upravo poljodjelski, nasuprot germanskijem narodima po prevashodstvu ratnicima i osvajačima, uvijek ujedinjenijem pod jednom zapovjedi.

Pisac.

Bravo, Sofronije, bravo! Ako te svijet ne pokvari.

Luko.

Kako i hoće; nije moguće da ga u današnjijem prilikama ne će pokvariti.

Pisac.

Ostavimo to na stranu, gosparu Luko! Ja sam htio rijeti, ako se ovaj mladić ne pokvari, da će izaći dostojan imena, što ga nosi, jer Sofronije znači grčki pametan, razborit.

Nikola.

Zar li utiče i ime na harakter čovjeka? Ako je to istina, baš mi je žao, da kod nas u Šumetu nema nikoga, koji se zove Sofronije.

Luko.

Sada je moda nazivati djecu veličanstvenijem i poetičkijem imenima, a tamo ih bude svakijeh: i lopova i tunta i blezga i blečina. Ali ostavimo sve to stat. Uopće pada predrasuda (osim kod t. z. dekadenata), da neke čarobne riječi, kao imena veličanstvena, mogu udahnuti dobro ili izgoniti zlo; s toga se prije u svakom vjerozakonu *eksorčitavalo.* Ono pitanje Nikole, ono je glavna stvar, da mu ti protumačiš i da razumije, što je to klasicizam, što je „tačno po evangjelju", kako je Sofronije rekao.

Pisac.

Evo mi se svi ovdje nazivljemo, da smo od stranke srpsko-dubrovačke, a to se zove hraniti kako u popretu harakter i duh dubrovački, dokle se uzmože. I stranka srpska kao i ostale stranke ima svojijeh *nuances* (stepena). U termometru srpstva, dubrovačko je srpstvo nešto posebno, jer je narodno bez primjese političke i vjerske.

Nikola.

Kad je tako, zašto vas mrze? Zašto vas progone? A čujem, da u školama, u crkvi, u činovništvu, ko se tako zove: zna mu džigerica.

Pisac.

Ti si mi sad otvorio prostrano polje odgovorima. Kako tebi tako svakomu ne ću odgovoriti nego na dva načina. Kako je Mene-

nij Agrippa Rimljanima, tako ću i ja početi s ovom basnom: Nekada je lav vladao u gori sa četveronožnijem životinjama. Jedna ga rogom probode. A tvoj ti lav izda zakon, da izidu iz gore, njegova kraljevstva, sve rogate životinje. Bôme se tu bježalo glavom bez obzira. Zec približi se hridini, gdje je ležala kuna, te reče: oj kumice susjedo, ostani zdravo, ja bježim. Kako bolan, kume zeko, zašto bježiš kad nemaš rogova? E, istina je; ali što bolje, bolje, a vele veće plašljivoj životinji, jer ove moje produgaste uši na šiljak, u sjeni čine se kako da su rozi; pa ko zna, kako bi oni mogli uzeti, odgovori zec, i pobježe.

Nikola

Najbolje je biti pô miša i pô tice.

Sofronije

Vigji kako Nikola govori po zdravu razumu, što i La Fontaine u svojijem basnama.

Luko

Čini ti se; a ma i tu ima jedan sofizam, pače sofizam proti prvomu načelu praktične moralne filozofije. Jedno je čovjek kao osoba, a drugo je čovjek udružen, biva koji pripada jednoj državi, jednomu narodu. Čovjek kao privatna osoba može biti pô miša i pô tice prema drugomu čovjeku, privatnoj osobi. Jedno ljucko udruženje, jedna država mora svegj biti prema drugomu udruženju, prema drugoj državi pô miša i pô tice; to ti je politika, to ti je diplomacija. Ali ne može jedna osoba za dugo biti pô miša i pô tice prema jednom udruženju i prema jednoj državi. Valja da ga ova metne megju one, kojijem se on kaže da pripada. Vlade ne znaju za *nuances* (stepene) stranaka i mnijenjâ, osobito kad one svoju vlast u potpunoj jasnosti nametnu podanicima. Tada zečeva produgaste uši dohode biti rogovi. Koliko je tisuća i tisuća zečeva na ovom svijetu bilo prognato, mučeno, straćeno, jer njihovo ponašanje, kojekakvo pisanje, koja izreka, kakva riječ, što nijesu mogli ili umjeli bolje izraziti, učinilo je da censure i policije uzmu ne rog za svijeću nego produgaste uši za rog.

Nikola

A ma zašto našoj vladi, kako se govori, smeta srpstvo?

Pisac

Nemojmo nagomilavati pitanja na pitanja. Malo po malo odgovorićemo, kad dogje red, kad uzgovorimo o vladama, pa i o našoj. Vladi ne vonja ne samo srpska stranka već i druge, o kojijem ne ću da govorim.

Nikola

Ja se ne razumijem, a ma vidim i slušam: druge stranke biće u svojijem namjerama možda protivne pravcu vlade, ali joj opet s neke druge strane koriste; ali sa srpstvom, čini mi se, da se vlada s nijedne strane ne koristi, biva srpstvo ne će da bude besvijesno srestvo i orugje.

Sofronije

Čuj ti Nikole! Čini se, kako da po vas dan nema drugoga posla nego da čita novine, a kamo li da kopa; a tamo znam, da ne umije ni čitati ni pisati.

Luko

Nemoj tako skakati s plota u kupus, nego dovršimo, što smo prije počeli; protumačite, gosparu, Nikoli, kako bi bilo lijepo, da seljaka uče „tačno po evangjelju“ i da mu uzgoje osjećaje po klasičnom razloženju, kako bismo mi stariji rekli.

Pisac

Vi govorite: *tačno po Evangjelju!* Nijesmo protestanti. Evangjelje treba da crkva tumači. Sv. Augustin veli: Nec evangelio crederem, nisi ecclesiae me firmaret auctoritas (ni u evangjelje ne bi vjerovao, da me crkvena vlast ne utvrgjuje).

Luko

Tada ulazimo u *mare magnum* bogoslovlja. To je „periculosae plenum opus abeae“ i za Vas i za Sofronija i za Nikolu.

Sofronije

Vidim i ja. Nijesam dorastao do savršenoga znanja. Bakon veli, da površno znanje čovjeka ocijepljuje od Boga, a samo savršeno znanje da ga dovodi do Boga.

Pisac

Ja sam vam pripovjedio basnu o zecu i kuni; ja hoću da sli-

jedim sadržaj moga govora. Sada da vam drukčije rečem, zašto naša srpsko-dubrovačka stranka nije dobro vigjena. Čujte! Prvo, rekao sam vam da ljudska udruženja i sve vlade od ovoga svijeta ne znadu nuances (stepene) stranaka. Drugo u samoj je prirodi, da valja da uzmu zečije uši za rogove, jer svaki čovjek sudi po svome zanatu, po svojijem idejama i po svome položaju, a kamo li ne će oni koji su na vladi. Svaka vlada, bila monarhična bila republikanska, svako ljudsko udruženje, ili silom ili dobrovoljno, imaju tražiti što im je korisno, a odstranjivati od sebe što sumnja da je štetno. Čovjek kao pojedina osoba ima opet tražiti, što je njemu korisno: odmetati što cijeni da je po moralu štetno; to opet isto čini svaka vlada, kao što rekosmo, ali se ravna po politici. Moral je stariji i u većoj je cijeni od politike, jer je čovjek prije osoban pa udružen. Ima se politika, dakle, ugagjati po moralu. Kako nas svagdanji život uči, da čovjek, kao osoba, odstupa od morala; tako povjest uči nas, da su vlade odstupale od morala i odstupaće još više, te se njihov postupak već odavna ne zove moral nego politika. Sv. Franjo Saleski bio se jednom teško uzrujao, kad su mu bili rekli, da je neko djelo njegovo baš političko. „Političko", reče, „dakle nije po Bogu! A Hristos u evangjelju rekao je, da je došao na svijet da svjedoči, da su sva svjetovna djela opaka (opera mundi mala sunt), a ja sam uradio jedno djelo političko, svjetovno!" Kad su ga mirili, da nije nego razborito djelo (prudenziale) i za to da je po Bogu, jer Hristos govori u evangjelju: „budite razboriti kao zmije a prosti kao golubice". „Svakako je neizvrsno", reče sveti episkop, „jer bih ja dao tisuću zmija za jednoga goluba."

Nikola

Taka je, kako mi govorimo u Šumetu, svjetina, gosparu!

Pisac

To je Tacit rekao odavna: Corrumpere, et corrumpi saeculum vocatur. Strastima svojijem, zlobnosti svojom kvariti drugoga, i od tugje zlobnosti biti pokvaren, ako ćeš i u starosti, to je svijet. Kad se čovjek kao osoba, dakle, mijenja u ponašanju, u odlukama, vele veće čovjek kao član društva. Kad moral dohodi biti koža koja se usteže i rasteže, sad promislite, što ima biti politika. Moral je po naravi božijoj, politika po naravi ljudskoj, koja se mijenja. Cilj svake po-

litike jest uzdržati i učvrstiti ono udruženje ljudî, kojijem vlada. S kojijem sredstvima? U teoriji imalo bi biti moralnijem sredstvima, jer je svaka vlada postavljena, da joj podanici postanu izvrsni i duhovno i materijalno. Vlada je za korist čovjeka a ne čovjek za korist vlade.

Sofronije

A je li baš tako?

Luko

To je pretjerano. Istina je *in abstracto* a ne *in concreto*. To je pitanje slično onomu u metafizici. Ima li idejâ *a priori?* Regbi da ima, a u toliko sve se ideje suču jedna iz druge, iza kako čovjek već ima idejâ, koje mu daju ćućenstvo. Tako ne postoji čovjek bez udruženja, niti udruženje bez čovjeka. Jedno i drugo djeluje u isto doba, premda su čovjek i vlada razdjeljivi.

Pisac

Ja sam hotio na to izaći, ali ste me vi presjekli. Hristos je jedini zakonodavalac, koji je došao na svijet da popravi čovjeka kao osobu, a ostavio je vlade da budu onake kakve su bile i prije i kakve će ostati do svrhe svijeta, imale one oblik monarhijski, republikanski, despotski. Prema Evangjelju to je sve jedno. Eto naša republika dubrovačka bješe uzela u svoj zakonik veći dio crkovnijeh zakona. Obredi katoličke crkve bili su obredi i držanstva gragjanstva. Ko te obrede nije mogo opsluživati, nije mogao biti ni pravi podanik republike. Sasvijem tijem vlada dubrovačka bila je u neprestanoj raspri s Rimom, jer je govorila, da su obredi rimske crkve politički zakoni u Dubrovniku. Senat upravlja politikom, dakle, vlada s osobama i bićem, pa i stvarima katoličke crkve kaonoti sredstvima svoje vlade. Dubrovačka republika bila je pô miša i pô tice prema drugijem vladama.

Sofronije

Vi ste rekli, „da je cilj svake vlade uzdržati i učvrstiti ono udruženje ljudî, kojijem vlada, u svrhu da joj podanici postanu izvrsni i duhovno i materijalno; a u teoriji da bi to imalo biti samo moralnijem sredstvima.“ A kad se vlada sastoji od više naroda, povjest uči, da se u praksi obično jednomu narodu čini pravo a drugomu krivo.

Luko

To je svegj bilo i biće, osim ako ti narodi ne uživaju široku autonomiju kao u Švajcarskoj i u Amerikanskijem Saveznijem Državama. To se isto dogagja i u manjem skupu ljudi i u mnogobrojnoj porodici; neke osobe ili bezočnije ili umješnije i tu navraćaju vodu na svoj mlin, dok ne izide na njihovu i preuzmu prvijenstvo.

Sofronije

Istina je. *A propos,* pada mi na pamet jedna priča, koju mi je otac pripovijedao. Neki fratar u nekom manastiru u Dubrovniku, sasvijem prost čovjek, išao je po kućama i po dućanima da kalaši po koji novčić, da bi kupio po koji oblizak, premda je u manastiru imao i ručak i objed i večeru. Kad to obaznaše starješina i neki fratri, stadoše prikarati toga fratra, govoreći mu: Ti si fratar kako i mi, što je naše to je i tvoje, imaš ista prava koja i mi; zašto nas tako sramotiš? Istina je, odgovori fratar, sve je tako, *a ma u vas su ključi.* Na ovaj odgovor svi zinuše i ne odgovoriše mu ništa. Izreka: „u vas su ključi" vrijedi za velika i mala udruženja, za velike i male države, gdje je više naroda; tu su obično ključi kod jednoga ili dvojice, a ostali stoje u stezi. Sa sustavom ćentralizacije posao nije težak.

Luko

To, sinko, vidiš i ti da je tako. Kod nas već zanatlije svake ruke propadaju i prosjaci su. Potrebe života rastu. Njih nameće gospodujući narod, koji zemlju poplavi u svakoj struci djelovanja. Osim što ugušuju kulturu pobijegjenoga naroda, ako politika i vanjske prilike dopuštaju, ugušuju i jezik i običaje. Nemoj da je kultura pobijegjenoga naroda jača, da skloni na nju i pobjeditelja. Kao što su Rimljani, pobjeditelji, od Grkâ, pobijegjenikâ, uzeli kulturu i književnost. Koliko je bila onda rimska kultura niska, neka posvjedoči ovaj primjer. Kad su Rimljani osvojili Korinat, vojnici rimski palili su i harali remek djela grčke umjetnosti. Kad je poslije toga kralj Mitridat nudio rimskomu vojvodi Meneju 40.000 sesteraca za jednu sliku, ovaj je cijenio da ta slika ima kakvu čarobnu moć. Tako je divlja rimska predrasuda spasla jedno remek djelo. U istom Rimu po padu republike, carevi htjedoše da prevrnu i kulturu i književnost. To Taćit spominje u spisu De oratoribus (o govornicima) za

Kasija Severa. Taj Kasij počne pisati onako kako se u vremenu dekadence ima pisati puku, biva, samo površno. A Ciceron, koji je živio u tome prevratu, veli, da je Marko Katon u svojijem spisima bio nerazumljiv ondašnjemu naraštaju.

Sofronije

Po tome bi se reklo, da se za izvrsnost kulture i književnosti hoće aristokracija. Pa i megju životinjama, kad u skupu živu, vidimo neku aristokraciju. Priroda je sve drugo nego demokratična, veli jedan italijanski pisac. Pa baš da u jednom udruženju svaki član ima pravo podići glas, svegj se nagje neko koji će ponoviti onu fratrovu: ali su u nas ključi. S toga uopće ne traži pravoga starješinu nego one koji s njim vladaju. Ko hoće da zapovijeda drži u špagu onoga, koji bi uprav imao zapovijedati. To se čini ugagjajući strastima i slabostima, biva tamjanom . . .

Nikola

Zelio bih da nastavite prekinuti razgovor: zašto stranka srpsko-dubrovačka, čini se, da mnogijem ide uz nos.

Pisac

Sofronije, moj Nikola, kaonoti mlad neprestano skače s plota u kupus i kao leptir nigdje se ne zaustavlja, pa s toga s raznijem pitanjima prekida razgovor i svrće ga na druge stvari. Ja ću dakle slijediti prijašnji govor. Najprvo sam po onoj basni rekao, da se uopće svuda zečje uši čine kao da su rozi. Svaka vlada sudi djela, kao i pojedinci, po svome cilju. Vlada je moralno tijelo, koje iz sebe hoće da izbaci, što joj se čini, da joj može nauditi, ili što joj se čini, da joj se priječi. Kao pojedinci tako i ona služi se svakojakijem sredstvima ne uvijek tačno moralnijem i pravijem. Moral je jedno, politika i diplomacija drugo je. Vjera, kultura, književnosti jezik, bogastvo to su snage narodâ. Kad jedna država posvoji jedan tugji narod, posvojava i sve njegove snage. Kad je jedan narod podložan nekoj drugoj vladi, on može razvijati svoje snage i sposobnosti onoliko koliko hoće i dokle hoće vlada, koja s njim zapovijeda. Glavni i temeljni cilj svake vlade, koja upravlja raznijem narodima, jest kao i onaj hemičara, biva slijevanje i prelijevanje raznijeh elemenata, da izide nešto treće. U središnjoj Evropi od starodavnijeh

Germana i Slavena postala je današnja velika Njemačka. Hajde ti danas reci prebivaocu Baltika, da su mu kušungjedi bili Slaveni; smijaće ti se u brke. Sva ljudska povjest nije drugo do slijevanje i prelijevanje narodâ. U Austriji se to kušalo i kuša. Osobito pod Marijom Terezijom i Josipom II. Gdje je jaka kultura i književnost, gdje je budna narodna svijest, to slijevanje postaje veoma teško. Češka i Irska dva su klasična primjera. Nijemci nijesu mogli Čehe ponijemčiti, niti Englezi Irce ugušiti, i ako ta borba traje od dugo i dugo vremena. I u hemiji ima elemenata žestokijeh, da se s drugijem ne mogu sliti. Vlade su moralni hemičari. Slijevanje elemenata u jedan čini se malo po malo. U istoriji su vijekovi kao čovjeku dani. To se u politici zove *patientia* (ustrpljivost). Zbog toga hvali sv. Pismo Rimljane. Hemičar, kad ima jedan elemenat preliti s drugijem, treba da odstrani sve one elemente bliže, koji su srodni s elementom koji se ima preliti. Tako rade i političari. Evo zašto srpstvo kod nas in genere nije vele simpatično. U svakom novom stapanju elemenata ima jedan, koji se zove *base*, i vlade imaju osnovicu s kojom rade. O tome drugom prilikom. Ako me upitate za sredstva, kojijem vlade vrše te hemičke rabote; odmah vam velim, da su to militarizam i diplomacija (struka politike). Militarizam se javno vrši, diplomacija tajno. Sv. Pismo veli: dobro je kraljevske tajne skrivati (Knjiga Tobije). Vazda je bio kažnjen, ko je otkrio tajne vladâ; a nagragjen, ko ih je čuvao. Jedan rimski plemić postao je senaturom prije navršenijeh osamnêst godina, što majci nije pripovjedio pravu raspravu jedne senacke sjednice, kojoj je slučajno s ocem prisustvovao, već izmisli neku porugnu šurku, koju pak majka prospe po Rimu. Njemački pisac Boerne veli: Diplomacija je umjetnost reći nešto, kad se nema ili kad ne treba reći ništa, ili ne reći ništa, kad bi trebalo nešto reći.

Sofronije

Vi ste zaboravili, da ima i treće sredstvo osim militarisma i diplomacije, ima i vjera, koja je naj jače sredstvo megju narodima.

Pisac

Imaš razlog. Ali u sadašnjijem vremenima, po zapadnoj Evropi to je sredstvo uopće oslabilo; ali ne da ga nema, ali slabo djeluje. Rusija čini izuzetak. To carstvo ima: militarizam, diplomaciju i

vjeru; ne zna se koje je od ovo troje jače. Još da Rusija ima kulturu Njemačke, Evropa bi bila ruska. Po tome se vidi da je kultura najveća sila ljudskoga duha. U Evropi je sad vjera uopće smetnuta, kao što se u kakvoj knjizi štampanoj dokazi i argumenti među *ad notas* biva ispod štampanoga teksta. Da preuzmemo govor, presječen od tebe, Sofronije, po tvome običaju. Političari svake države, svake zemlje treba da budu pô miša i pô ptice. Drukčije se ne može, jer po prostranijem državama nije politika svuda ista. Zabranjeno je u jednom predjelu, u jednom gradu što nije u drugom. Često puta dogagja se, da censura plijeni i zabranjuje listove i spise u jednom mjestu, a drugom to isto dopušta. Treba da brodari politika vladâ, a brodari se, kako vjetar puhne; vjetrovi su u politici sve zgode, prilike, osnove bilo unutarnje bilo spoljne naravi. Jedna pametna vlada treba da njihove namjere iz daleka nanjuši. Sv. Pismo kaže (v. knjigu Judite 1, 12.): Kad asirski car svlada Medijance, pošalje po poslanicima proglas, da sva plemena naokolo pripoznadu njegovu vrhovnu vlast, pa i plemena izraelska. Kad su stigli poslanici, niko se nije činio čuti, niti im je iko iskazao počasti. Kad to dozna car, odluči ratovati sa svijem plemenima. Za što? — *Ut defenderet se* (da brani sebe). Povjest kaže da je on prvi na njih navalio (bellum aggresivum), a sv. pismo veli: *ut defenderet se* (da brani sebe od njih). Po sv. pismu ratovanje toga cara prikazuje se kao *bellum defensivum* (obranbeni rat); dandanašnji, uopće svaki se rat krsti za *defensivum*, biva zakoniti. Eto vidite, da je sok politike hinjenje, biva govoriti jedno a činiti drugo. I svaki čovjek u svakom svom djelu kaže jedan razlog a ima i drugi. *Trahitur sapientia de occultis.* Ne mogav lisica dokučiti onaj grozd grožgja, reče, da nije zrelo. Tako je uopće ponašanje ovoga svijeta.

Luko

Da svijetom vladaju i politika i oružje, bome nas uče dva najstarija klasična epa: Ilijada i Odiseja. Prvi slavi oružje a drugi lukavoga Uliksa. Sva Odisejeva iskustva čini mu Omer kušati mnogo i po moru i po suhu; još mu čini saći u podzemni svijet, biva da se dobro izuči u prošlosti i djelima onijeh koji su negda živjeli. Vergil nam prikazuje Eneju, gdje na onoj kobnoj večeri kod Didone pripovijeda sve uzroke pada Troje. To su dvije sile: oružje i

prijevara. Nije uzalud pjesnik izrekao one riječi, kad je drveni konj od Sinona bio uvučen u Troju: *Opus fatale Minervae* (kobno djelo političke mudrosti). Poslije toliko vijekova Taillerand usudi se upisati: *la grande morale tue la petite*, biva, moral vladâ i velikijeh ljudskijeh udruženja ubija moral koji se propisuje čovjeku pojedincu. Kadgod postupati baš moralno, kad se dese sve okolnosti i prilike, više koristi kojoj vladi nego himbeno postupanje. To se dogagja u ustavnijem vladama i u republikama, gdje je podanicima dopušteno u javnosti pretresati i osuditi zakonitost ili nezakonitost djelâ. Imamo više primjera moralnoga postupanja republika. Jednom Temistokles reče narodu: Atenjani! Ima samo jedan način da se trsimo ovoga posla, *ali nije posve pošten*. Ovakijeh se govora teško danas čuje, jer se za poštenje malo pita. Senat dubrovački svojijem postupanjem sa Gjorgjem Brankovićem i Skenderbegom stekao je mnogo časti. Uza sve prijetnje sultanove senat ne htjede izručiti Gjorgja Brankovića niti odustati od pomaganja Skenderbega. Za velika dobra što je činio po sultanovijem zemljama, Dubrovnik je stekao veliko priznanja od sv. pape Pija V., koji reče: Ako se ovako uzbude vladati, dubrovačka republika trajaće još koji vijek. Stara je izreka: u monarhijama pak sve se ima činiti za puk a ništa s pukom. Ta se rjegje dogagja. Čujte ovaj anegdot. Ljudevit XIV., kralj francuski jednom reče zbilja istinito, što će učiniti, i što je kasnije uradio, ali je takogjer znao, da mu neprijatelji ne će vjerovati. To se ovako dogodi. Reče jednomu španjskomu gjeneralu, kuda će vojskom krenuti. Ovaj gjenerô odmah to javi Nijemcima, koji, ne vjerujući, pogjoše drugijem putem i biše potučeni. . . . .
. . . .

Sadržaj.

B. Povjest Dubrovnika.

Periodi dubrovačke povjesti.

C. Isprave i druge potvrde povjesti dubrovačke.

Najnovija Povjest Dubrovnika.

Errata Corrige.

Str.	redak				
III	1	ozdo	najplemenitij u Evraopi	treba	najplemenitija u Evropi
III	12	„	podade	„	podadoše
VIII	15	ozgor	enise	„	Venise
XI	4	ozdo	Blanche-a	„	Blanc-a
VII	1	„	1725	„	1775
IX	3	„	rukopisa za dubrovačku povjest	„ „	povjesničkih rukopisa o dubrovačkijem učenjacima
XII	6	„	iza cominciando	dodaj	da
XV	1	ozgor	Vincezio	treba	Vincenzio
XVII	2	ozdo	1660	„	1600
XXIII	1	„	32	„	33
„	15	ozgor	iza putnika	dodaj	Francuza
XXIV	9	„	„ neplodna	„	brdovita
8	11	ozdo	svećenika	treba	svećenikâ
21	13	„	oblast	„	vlast
21	14	„	iza darova	dodaj	g. 1121.
25	21	„	„ došao bi	„	iz Mletaka
34 i 35			Pijerko	treba	Pȉro
36	2	ozgor	oblasti	„	vlasti
„	3	„	vlast	„	kopnenu oblast
38	15	„	Naimezio	treba	Naimerio
39	11	„	iza ovaj	dodaj	opasku piščevu: V. ispravu o ovoj stvari u dodatku pod br. I.
„	12	„	državljanin mletački	treba	rodom iz oblasti mletačke
„	19	„	iza moli	dodaj	opasku piščevu: laudes. Uporedi ispravu br. VI.
41	6	„	„ senata	„	opasku piščevu: V. u dodatku isprave III i IV.
43	9	„	1259	treba	1252
„	21	„	Sabrija	„	Salvija
48	3	„	iza g. 1386	dodaj	opasku prevodiočevu: Jamačno štamparska pogreška mjesto g. 1286.
50	11	„	„ ukinuto	„	omiško
52	6	„	1043.	treba	1343.
56	1	ozdo	552	„	452
58	20	ozgor	iza Bohemiae	dodaj	Dalmatiae
62	1	„	„ takogjer	„	1373.
62, 75, 76 i 97			filijala	treba	faktorija
65	1	ozgor	iza zaposleni	dodaj	1387.
„	9	„	„ izaslanici	„	opasku piščevu: V. moju povjest Ugarske II. str. 542
68	7	„	Stonom	treba	Slanijem
„	10	ozdo	desetog	„	devetoga
70	5	ozgor	poklonima	„	poslanicima
„	14	„	iza razbije	dodaj	1410.
„	18	„	„ osnivanjem	„	1408.
„	22	„	„ ustupi	„	1409.
72	14	„	„ je	„	1420.
„	11	ozdo	siročad	treba	nahočad
„	20	„	U pratnji	„	Po smrti
„	21	„	bijaše i zet mu vojvoda humski	„	naslijedi ga kao humski vojvoda zet mu
80	3	ozgor	iza Lascaris	dodaj	Demetrij Chalcocondylas, Manojlo Marulus, Todor Spanducinus
„	„	„	doduše	treba	lijepo
80	7	ozdo	iza 1362.	dodaj	opasku prevodiočevu: Jamačno štamparska pogreška mješte 1462.

Str.	redak				
80	3	ozdo	Flaceus	treba	Flaccus
83	8	ozgor	Karla Alfonsa	„	Alfonsa
87	13	ozdo	10.000	„	100.000
88	9	„	3.000	„	300
93	11	„	Španiji	„	Napulju
94	7	ozgor	iza poslima	dodaj	republike
„	16	„	„ 1537.	„	5 Junija
96	7	ozdo	„ zemljišta.	„	Turci tad opet osvojiše Hercegnovi, 4000 Španjolaca bi pod mač okrenuto, te se ponovo zavede saobraćaj izmegju Dubrovnika i Turske.
97	5	ozgor	„ 1540.	„	opasku prevodiočevu: U originalu jamačno štamparskom greškom 1340.
100	1	„	„ ugje	dodaj	1566.
„	14	„	Egipat	treba	Cipar
101	9	„	Tronco	„	Trono
„	15	„	iza Dubrovniku	dodaj	ni njegovoj oblasti
105	14	„	12	treba	19
„	13	ozdo	iza Španjolcima.	dodaj	Samo se mletačka sinjorija nije mogla osvetiti Dubrovčanima, kao što je htjela, jer se Dubrovčani obratiše Sultanu, a ovaj učini znati Mlečićima, da ostave Dubrovnik na miru.
108	16	„	3	treba	8
108	15	„	iza srebro,	dodaj	zlato,
109	5	ozgor	podizanja	treba	potresi
111	19	„	iza povesti	dodaj	vezane
112	13	„	„ ovi	„	Maja
113	2	„	„ dokončan	„	u Beču
„	5	„	„ Dećembra	„	1684.
„	15	ozdo	„ širahu	„	1693.
115	2	„	Bassegli, Bonda,	treba	Bassegli-Gozze, Bosdari, Cerva, Natali, Sorgo,
122	2	„	iza Appendini	dodaj	I.
127	8	ozgor	„ a	„	državna
145	9	„	1880	treba	1800
148	2	„	trattenevano	„	trattenevono
150	12	ozdo	Turskoj [?]	„	Turskoj
153	10	ozgor	passarono	„	posarono
159	19	„	ciqvanta	„	cinqvanta
161	7	„	qvasi	„	qvali
162	11	ozdo	Ćustedil	„	Ćustendil
166	12	ozgor	colle	„	con
167	9	ozdo	Karagag	„	Karagat
176	17	ozgor	fingulis	„	singulis
177	4	„	Turccia	„	Turcica
195	15	ozdo	insigne	„	insigni
210	14	„	kod	„	kad
235, 236, 321 i 33			Tayllerand	„	Talleyrand

Sitnije pogreške: Gen*ao*logie (XII), dominikankijeh (XIV), zaht*j*evati (18, 69, 81, 240, 249), ženi*t*benim (34,) mletačkije*h* (35), goz*d*a (37), D*u*ndulo (38), *d*ubrovčani (38), *v*revodiočeva (38), una*d*rijed (57), pomoć nikečetiri (66), zapov*j*edi (67, 23), pob*j*edi (71), pogiba*a* (79), zaht*j*evanje (81, 110, 111), Ugarsk*a* (89), u*hv*alo (113), ist*j*eštili (113), prom*j*eni (125), zam*j*eni (147), n*ej*ki (168), pob*i*jegjuje (192), akl*a*matizuje (220), smrtn*i* (221), pr*e*teribit (251), naprozor (258*)*, vingrad (267), nijesu *su* (269), djeti*n*stvu (277, 324), Dubronik (288*)*, sjernomu (305), uzgoj*o*m (308), oc*ij*enjuju (318), preljubovsta (325), grčev*i* (326), zapov*i*jedi (331), prosvijetlil*e* *(*361*,)* pripov*i*jedim (13), sm*ij*eraju (13), zečev*a* (25), oc*ij*epljuje (26), književnost*i* (30), priznanj*a* (33); kao i njeke nedosljednosti u pisanju: carigra*ds*kog (9), zatijem (100), lju*ds*tvo (187), aristokra*ts*kom (192), cen*z*ura (361), neće (361), despo*ts*ki (28), lju*ds*kijeh (33) — ispraviće lako sam čitalac.